

पृष्ठांकः	गाथांकः
१५४ द्रव्यादिगिगंत्यादिभिश्च विचारः	४१३
१६० सम्यक्त्वोत्पादे व्यवहारनिश्चयो	४२६
१६५ भाषकद्वारं द्रव्यप्रमाणादीनि च	४४२
१६८ श्रुतज्ञानस्योपक्रमो भेदाश्च	४५४
१७१ अक्षरभेदाः उपलब्ध्यनुपलब्ध्यौ	अक्षरपर्यायाः
जघन्यादिभेदाः	५०३
१८७ वानक्षरं, संशयसंक्षिप्तौ	५२९
१९२ सम्यग्मिथ्याश्रुते	५३९
१९७ साद्यादित्यतविचारः	५५१
२०० गमिकागमिकभेदौ	५५२
२०० अंगानंगश्रुतं	५५५
२०१ द्रव्यादिभिर्घिचारः, पश्यत्तासिद्धिः	५५९
२०३ बुद्धिगुणाः श्रवणानुयोगविधिः	५७०
२०५ अवस्थ्यादीनि १४ द्वाराणि, जघन्यक्षेत्रे त्रिसमयः पनकाः, उल्लुष्टे श्रेणिपदकं, द्रव्यादीनां निबन्धः, क्षेत्रसूक्ष्मता वर्गणास्वरूपं गुरुलघुविचारः द्रव्य-	

पृष्ठांकः	गाथांकः
क्षेत्रनियमः परमावधिः गत्यादिभेदः संस्थानानु-	
गासु कावस्थानबुद्धिद्वानिस्पर्धकप्रतिपातोत्पातद्रव्य-	७८१
पर्यायनियमे देशसर्वांशोधा	८१२
२५६ आमशौपध्यांशः	८२५
२६२ मनःपर्यायज्ञानं	८३०
२६६ केवलं, द्रव्यश्रुतं	८४९
२६८ समुदायार्थः, अनुयोगार्थः, नन्धा अनियमः	९०९
२८१ आयश्यकनिकेपाः, पर्यायाः, श्रुतस्कन्धयोरपि	
२८७ अनुयोगद्वाराणि तत्प्रभेदाश्च, आनुपूर्वी प्रमाणं यक्तव्यता	९२९
२९९ बोधनामसूत्रालापकाः	९७५
३०४ उद्देशादीनि, तेगमपुनरुक्ता च	९९७
३०८ सूत्रलक्षणादीनि, व्याख्याविधिः	१०१९
३१६ मध्यमंगलचर्चा	१०२९
३१८ उपोद्घातनिर्युक्तिमंगलं तद्ब्याख्या च (तीर्थभेदाः) १०७३	
३२६ निर्युक्तिप्रतिज्ञा सामायिकनिर्युक्तिप्रतिज्ञा नियुक्ति- शब्दार्थः	१०९८

पृष्ठांकः	गाथांकः
३३१ तमोनिवमज्ञानवृक्षादिरूपकं	११२३
३३२ अर्थभाषणसूत्ररचने	११३०
३३३ श्रुते तत्सारथ्य	११३७
३३५ ज्ञानक्रिययोः सापेक्षता	११८७
३६५ सम्यक्त्वश्रुतादीनां लामालामौ १२०८ (ग्रन्थि)	
३६० पत्यकाया दृष्टान्ताः	१२३०
३६५ प्रथमादिकपायोदयेतरलभ्याः, कपायव्युत्पत्तिः,	
अतिचारमूलच्छेदौ	१२५८
३७२ चारित्रं तद्भेदाः	१२८८
३७८ उपशमथेणिः	१३१२
३८३ कपायमाहात्म्यं क्षपकथेणिः	१३४१
३८८ केवलोत्पन्न्यावरणक्षये नयो	१३४९
३९१ सर्वद्रव्यादिदर्शनं	१३५७
३९२ जितप्रवचनेत्पत्यादीनि द्वाराण	१३७३
३९७ प्रवचनसूत्रार्थानामेकाधिकानि	१३८५
४०१ अनुपोगैकाधिकानि, अनुयोगे निक्षेपाः	१४१८

पृष्ठांकः	गाथांकः
४०६ घत्सगवादीन्युदारणानि	१४२६
४१५ भाषकवार्तिकौ काष्ठादिदृष्टान्ताः	१४४१
४१८ गवादीन्युदाहरणानि व्याख्यानै	१४५४
४२२ अयोग्ययोग्यशिस्यलक्षणं, शैलघनाद्या दृष्टान्ताश्च	१४६१
४२६ उद्देशादीन्युपोद्घातद्वाराणि	१४६३
४२७ उद्देशनिक्षेपाः	१५०४
४२८ निर्देशे निक्षेपा नयाश्च	१५३९
४३३ निर्गमनिक्षेपाः	१५४६
४४२ निर्गमे नयसारकुलकराक्रमभववाह्लादिविशति-	
स्थानकक्रमजन्मनामबुद्ध्यादिसंबोधनदानादिजि-	
नपर्यायेथांसमरुदेवीमरीचिपरिवाजकवेपभारत-	
जिनादिपृच्छामरीचिगर्भैः करमनिर्वाणदुर्मायणकौ-	
शिकादिभवाहर्दादिस्थानकस्वप्नापहाराभिपेकलेख-	
शालाभापनदानलौकान्तिकदीक्षोपसंगकेवलवक्तव्य-	
तासमवसरणगणधरतत्परित्यागः	२०१८
४७५ गौतमगणधरथावेवजीवसिद्धिः	२०८४

॥ श्रीमज्जिनमद्रगणिक्षमाश्रमणविरचितं श्रीमत्कोट्याचार्यकृतवृत्तिविश्रुपितम् ॥

॥ विशेषावश्यकभाष्यम् ॥

नतविद्युधवधूनां कन्दमाणिक्यभासश्चरणनखमयूवैरुल्लसद्भिः किरन् यः ।

अकृत कृतजगच्छ्रीदेशनां मानवेभ्यो, जनयतु जिनवीरः स्थेयसीं वः स लक्ष्मीम् ॥१॥

विकचकेतकपत्रसमप्रभा, मुनिपवाक्यमहोदधिपालिनी ।

प्रतिदिनं भवताममराधिता, प्रविदधातु सुखं श्रुतदेवता ॥२॥

सैर्मन्याम्बुरुहाणि ज्ञानकरैर्योधितानि वः सन्तु । अज्ञानध्वान्तभिदे जिनमद्रगणिक्षमाश्रमणपूज्यार्कोः ॥३॥-

इह तैः सकलचरणक्रियाकलापाधास्त्वेनापवर्गप्राप्तिहेतुभावश्यकं विशेषेण व्याचिख्यसुभिदिमादिगाथासूत्रमन्यथायि-

कयपचयणप्पणामो वोच्चं चरणशुणसंगहं सयलं । आवस्सयाणुओगं गुरूवएसाणुसारेणं ॥१॥

अथवाऽऽववयकानुयोगामिधानेन स्वपरोपकारिताशुत्पश्यन्तः सन्तः पूज्यपादाः शिष्टसमयपरिपालनार्थं विघ्नविनायकोपशान्तये

मङ्गलार्थमभिधेयप्रदर्शनार्थं चादाविदसुक्तवन्तः- 'कयपचयणप्पणामो' इत्यादि । तत्र शिष्टानामयं न्यायः- यदुत शिष्टाः क्वचिदिष्टे

वस्तुनि प्रवृत्तिमादधानाः सन्तः इष्टदेवतानमस्कारपुरःसरां प्रवृत्तिमादधतीत्यतः शिष्टसमयपरिपालनार्थं, तथाऽयमनन्तातिपरमक-
ल्याणतयाऽतीव श्रेयान्, श्रेयांसि च बहुविधानि भवन्ति, “श्रेयांसि बहुविधानि, भवन्ति महतामपि । अथ्रेयसि प्रवृत्तानां, क्वापि
यान्ति विनायकाः ॥१॥” इति वचनात्, अत एतदुपशान्तये मङ्गलार्थं, तथा निरभिधेयं काकदन्तपरीक्षावदनादरणीयं स्यादित्यतोऽभि-
धेयवत्ताप्रतिपादनार्थं च ॥ तत्राद्यपादेन इष्टदेवतानमस्कारं विज्ञोपशमं चोचुः । अत्र कश्चिद् चोद्यचञ्चुचोदयिपुराह-कृतः पुनरिह प्रवचन-
मेवष्टदेवता, येनोक्तं ‘कयपवयणप्पणामो’ इति ? , ननूच्यतां ‘कयअरिहंतपणामो’ इत्येवमादि, उच्यते, प्रायः प्रवचनोपदेशेनैवावर्गादशि-
भिर्विबक्षितगुणोपेताहृदादिपञ्चकनमस्कार्यस्य संप्रज्ञायमानत्वात् । पुनरप्याह-एवं नमैतद्विज्ञोपशमस्तर्हि कथमस्मादिति ? , प्रवचनस्य
श्रुतदेवतारूपत्वात्, तन्नमस्कृतौ च विन्नप्रणाशात्, उक्तं च-‘न नाम किञ्चिदसाध्यं गुणवद्देवताप्रसादस्य’ इत्येवमादि । शेषपादैस्तु प्रायो-
ऽभिधेयमाहुरिति समुदायार्थः । साम्प्रतमवयवार्थः प्रतायते-तत्र ‘बोच्छ’मिति क्रिया ‘बोच्छं’ वक्ष्ये, अभिधास्ये इत्युक्तं भवति,
किमित्यत आह-आवस्सयाणुओगं’ ति अवश्यं कर्तव्यमावश्यकं, ज्ञानदर्शनचारित्रप्रसाधकप्रतिनियतकालानुष्ठेययोगपरम्परा-
प्रतिसेवनमित्यर्थः, एतदुक्तं भवति-मुखवस्त्रिकाप्रत्युपेक्षणादारभ्य सकलाहोरात्रान्तव्याप्यसपत्नकर्तव्यतोक्तचक्रवालसामाचार्यचरण-
भावश्यकमभिधीयते, अनुयोगो-वक्ष्यमाणशब्दार्थोऽर्थान्वाख्यानं वा, विधिप्रतिपेधाभ्यां प्ररूपणमित्यर्थः, आवश्यकस्यानुयोगः आव-
श्यकानुयोगस्तम्, किंविशिष्टः सन् ? इत्यत आह-‘कयपवयणप्पणामो’ चि कृतो-विहितो, निर्वाचित इत्यर्थः, प्रवचनमुपदेशोऽह-
द्वचनभित्तियावत्, प्रोच्यन्ते अनेनास्मादस्मिन् वा जीवादय इति प्रवचनम्, अथवा प्रगतं प्रधानं मन्त्रस्तमादौ वा वचनं प्रवचनम्,

तथाहि-प्रगतमाहुर्जीवादिषु पदार्थेष्वन्तादन्तमनेकधा सम्यग्वाचकत्वेनावगाढत्वात्, प्रधानं श्रीमन्महावीरचर्धमानस्वामिवचनप्रदीपा-
भिव्यक्तत्वात्, प्रशस्तं प्रशस्तचेतोवृत्तेर्जनकत्वात्, आदौ वचनं प्राग्वचनत्वात् 'नमस्तीर्थार्याय' इति वचनात्, एतद् द्वादशाङ्गं गणिपिटकम्,
यद्वा प्रवर्ततीति प्रवचनं-तदुपयोगानन्यत्वेन चतूरूपः श्रीश्रमणसङ्घभट्टारक इत्यर्थः, प्रणमनं प्रणामः पूजा नमस्कारो वन्दनमिति
पर्यायाः, कृतः प्रवचनप्रणामो येन मया सोऽहं कृतप्रवचनप्रणामः, तेनैतदुक्तं भवति-विहितार्हदुपदेशोपचारः, तस्य हि सकलपार-
लौकिकव्यवहारसाधनेऽन्तरङ्गत्वात्, "तपुर्व्विया अरिहया" इत्येवमादिवचनात्, किंविशिष्टम्? अत आह-'चरणगुणसंग्रहं' इति 'चर्-
गतिप्रक्षणयो'रिति, चर्यते इति चरणं, मुमुक्षुभिरासेव्यत इत्यर्थः, अथवा चर्यते-गम्यते प्राप्यतेऽनेन संसारोदधेः परं कूलमिति
चरणं, तच्च रात्रिभोजनविरतिपष्ठानि पञ्च महाव्रतानीति, आह च-"वयसमणधम्मसंजम" इत्येवमादि, तथा 'गुणगण संख्याने'
गुण्यन्त इति गुणाः, ते च पिण्डविशुद्ध्यादय इति, आह च-"पिण्डस्स जा विसोही" इत्येवमादि, अथवा चरणशब्देनोक्तलक्षणक्रियारूपं
देशदेशभेदतो द्वेषा चास्त्रिं सम्बध्यते, गुणशब्देन तु दर्शनज्ञाने, संगृहीतिः संग्रहः, चरणं च गुणौ च चरणगुणाः तेषां संग्रहश्चरण-
गुणसंग्रहस्तं, स चाधुनैकदेशसंग्रहोऽपि सम्भाव्यत इत्यत आह-'सयलं' इति, कला अंशा अवयवा इति पर्यायाः, सह कलाभिः
सकलो-निःशेषः, पारमार्थिकगुणाक्रोडनेन सम्पूर्ण इत्यभिप्रायः, कथं?, सामायिकाध्ययन एव द्वादशाङ्गार्थपरिसमाप्तेः, वक्ष्यति च-
"सामाह्यंपि तिचिहं सम्मत्" इत्येवमादि। किञ्चासुना न संगृहीतमिति?, अतस्तं। तत्रैतत्स्याद्-यो ह्यावश्यकानुयोगः स चरणगुणसंग्रह
एव, तस्यातत्त्वे तत्रायोगात्, ततश्चापार्थकं विशेषणमिति, उच्यते, सत्यम्, अयुक्तं विशेषणमिति चेत्, तन्न, व्यवच्छेद्यस्याभावेऽपि स्वरू-

विशेषाव०
कोट्याचार्य
दृत्तौः

॥ ३ ॥

१ गुण आमन्त्रणे (सु. उ. सेद.)

२ गुणगमं ख्याते (आवशे)

पान्वाख्यानतया विशेषणप्रवृत्तिदर्शनाद् अग्निरुष्ण इति वचनात्, अथवा नामावश्यकानुयोगादेर्व्यवच्छेदायोक्तं चरणगुणसंग्रहमिति कोट्योः ? । साम्प्रतं स्वपरार्थप्रसाधनमहाविद्यासाधनोद्यतानां पूज्यपादानामपान्तराल एव विभीषिकाप्रायः परश्वोदयति-ननु चायं भवतः कथयतोऽपि न केनचित् श्रोतव्यः, छद्मस्थत्वे सति भवता स्वतन्त्रतया प्ररूप्यमाणत्वात्, अस्य प्रतिविधानमाह-‘गुरुवएसानुसारं रेण’ति गृणन्ति शास्त्रार्थमिति गुरुवः-तीर्थकरणधराचार्यादयः तेषामुपदेश इति विग्रहः तदनुसारेण, तत्पारतन्त्र्यमङ्गीकृत्येत्यर्थः, तदनेन सम्प्रदायस्य ग्रामाण्यमाह, तदग्रामाण्ये सर्वांगमक्रियालोपसंगत्वात्, न चायं दुःसम्प्रदाय इति भावनीयम्, अन्यत्र महता प्रपञ्चेन परिहृतत्वाद् । एतदुक्तं भवति-यश्छद्मस्थः स्वमनीषिकया लिखति तदग्रमाणं, यथा कालिदासादिकाव्ये शैलोपवर्णनमिति गाथार्थः ॥१॥ व्याख्यातृणां गाथा मध्यमभंग्या मया जडमतित्वात् । श्रद्धैस्तु भाजनत्वाद्नेकधा चर्चनीयेति ॥१॥ उक्तं च-‘सर्वज्ञकेवलज्ञानसागरोक्तमलसलिलमवगाह्य । किं पुण्यवान् न लभते गुणवन्ति महार्थरत्नानि ? ॥२॥’ इत्येवमादि ॥ ‘तस्स फलमंगल०’-इत्यादि, कोऽस्य सम्बन्धः ? इति चेत्, उच्यते, इहाद्यथायामावश्यकानुयोगोऽभिधेयतया विवक्षितो, नचाभिधेयाऽऽख्यानमात्रमेव मोक्षार्थिनां कुशलपक्षप्रवृत्तिहेतुः, तस्य पष्टितन्त्रादिव्यपि श्रूयमाणत्वात्, अतोऽत्र विशिष्टं फलाद्यभिधित्सुराह-

तस्स फल-जोग-मंगल-समुदायत्था तहेव दाराहं । तवभेय-निरुत्त-ककम-पओयणाहं च वच्चाहं ॥ २ ॥

इन्द्रश्च समासः, तत्र ‘तस्य’इति प्राक्प्रक्रान्तस्यावश्यकानुयोगस्य ‘फलं’ प्रयोजनं वाच्यमिति योगः, तदनाख्याने प्रेक्षावतां प्रवृत्त्ययोगात्, तत्रैतत् स्यात्-शास्त्रपरिसमाप्तौ श्रोता स्वयमेवेदं ज्ञास्यत्यतः किमादावुक्तेनेति, न, तदनाख्याने प्रेक्षावतां प्रवृत्त्ययोगादित्यु-

क्तत्वात्, आदौ व्याख्यातेऽप्यस्मिन् संशय एव, स च प्रागप्यासीदतः आख्यानानाख्यानकालयोः कः प्रतिविशेषः ? इति चेद्, उच्यते-सत्यमेतत्, किन्तु अनाख्यानकालात् पूर्वमविशिष्टः संशय आसीद् आख्यानकालात् विशिष्यत इति शेषः, ततः किमिति चेत्, उच्यते, संशयविशेषस्य च प्रवृत्तिहेतुत्वमस्ति, तथा दर्शनात् कृषीबले इव, अपिच-संशयविशेषात् प्रवृत्तस्य फलावाप्तिरपि सम्भावि-
तेत्यलं चक्षुर्यां, प्रकृतमभिदध्महे इति। तथा तस्य योगः प्रस्तावोऽवसरो वक्तव्य इति, एवं मद्गलं वाच्यं। आह-किं पुनः कारणमिदं, पश्चादुपादीयते इति ? उच्यते, प्रयोजनादिमत्यस्मिन् प्रतिपन्ने सति मद्गलकरणस्य युज्यमानत्वात्, यद्येवं ततः शिष्टप्रवृत्तेर्निवृत्तिः, तत्रेष्टफलयोगवानयमिति कथमिव ज्ञातुं शक्यते ? उच्यते-आदावपि 'कयपवयणप्यणामो' इत्यनेन मद्गलाभिधानतः शिष्टप्रवृत्तिम-
युत्ते; न च पुनरुक्तदोषः, तस्य सामान्यमद्गलत्वेनास्य विशेषमद्गलत्वात्, सामान्यविशेषयोश्च कथञ्चिद् भेदादपीति। समुदायार्थः-पि-
ण्डार्थः 'सावद्ययोगविरतिः' इत्यादिकः, 'तदेव' चि तथैव यथैतस्य फलादयो वाच्याः एवं द्वाराणि-उपक्रमादीनि वाच्यानि, तथा तद्भेदा-द्वारभेदाः पडादयो वाच्याः, एवं निश्चितमुक्तं निरुक्तं तद् वाच्यं तेषामेव, यद्वक्ष्यति 'उपक्रमणसुपक्रम' इत्येवमादि, तथैते-
पामेवेत्यमुपन्यासे 'क्रम' इति क्रमकरणे प्रयोजनं वाच्यं, वक्ष्यति-'नानुपक्रान्तं निक्षिप्यते' एवमादि, तथा प्रयोजनं चैषां वाच्यं नगर-
दृष्टान्तेन, अत्रापि दृन्द्र एव समासः, चः समुच्चयार्थः, 'वाच्यानि' वक्तव्यानि, प्रयोजनं शास्त्रोपकार इति द्वारगाथासमुदायार्थः ॥२॥
साम्प्रतं 'यथोद्देशं निर्देशा' इति न्यायावलम्बितया फलद्वारं कथयति। अत्राह परः-यन्निष्फलं न तत्प्रेक्षावतां प्रारम्भणीयं, तद्यथा-प-
लालपरिमर्दनं, व्यतिरेकेण कलमशालिदलनं, तथा च निष्फलोऽयमतोऽनारम्भणीयः, प्रयोजनवत्त्वेनारम्भणीयत्वं व्याप्तं, ततश्चेतो व्या-
पको धर्मो निवर्त्तमानो व्याप्यमादाय निवर्त्तत इति व्यापकानुपलब्धिप्रयोगः, अत्रोच्यते, निष्फलत्वादित्यसिद्धो हेतुः, तस्य मोक्षा-

ल्यफलसद्भावात्, तथा चाह—

नाणकिरियाहिँ मोकखो तम्मयमावस्सयं जओ तेणं । तव्वक्खणाणारम्भो कारणओ कज्जसिद्धित्ति ॥ ३ ॥
'णाणकिरियाहिँ' इत्यादि, ज्ञातिः—ज्ञानं, यथावस्थितपदार्थस्वरूपवभासनमिति भावः, 'कारणकिरियाहिँ' इत्यादि, ज्ञातिः—ज्ञानं, यथाज्ञानमनुष्ठानमिति भावः, ज्ञानं च क्रिया च ज्ञानक्रिये, ताभ्यां मोक्षः—अष्टप्रकारकर्मविन्ध्युतिलक्षणो भावः साध्यते, दर्शनं तु ज्ञान एवान्तर्निहितत्वात् न भेदेनाभ्य-
घायि । आह—किमयमाभ्यां भवन्नावश्यकव्याख्यानारम्भाद् भवति येन हेतुरसिद्धः स्यादिति, एवमित्युच्यते, कस्मादित्यत आह—'तन्मयं'
ज्ञानक्रियामयं आवश्यकं प्राशिरूपितशब्दार्थं 'यत्तो' यस्मात् कारणात् 'तेणं'ति तेन कारणेन तद्व्याख्यानारम्भः ज्ञानक्रियात्म-
कावश्यकानुयोगव्याख्यानारम्भः, कुतः ? एतद्भावभावित्वात् ज्ञानक्रिययोः, ज्ञानिक्रियाभावभावित्वाच्च मोक्षस्येति, तस्मान्मोक्षाधिनेदानीं
भस्मासाहस्य संसदि आवश्यकानुयोगः कार्यः, शास्त्रात्तद्, आह च—'कारणओ कज्जसिद्धि'त्ति काक्खा कारणात् कार्पसिद्धिरितिकृत्वा,
अत्र च (कारण)कारणे कारणोपचारः स्वकारणजन्यत्वेऽपि परमार्थतस्तत्कार्यत्वात्, नारकदेवावघाविव, अन्यथा वा कथञ्चिद् व्याख्येयं,
विश्वतोमुखत्वाद् साण्यकृद्गचनस्य, अन्यथा यतः कुतश्चिद् यत्किञ्चिदुत्पद्येतेति विश्वमदखिं स्यात्, मृत्पिण्डादपि कटककेपूरमणि-
माणिक्यकुण्डलाद्युत्पत्तेः, अतः स्थितमेतत्—हेतोरसिद्धेः फलवानेप इति गार्थः ॥ ३ ॥ द्वारम् ॥ अथ योगद्वाराभिधित्सयाऽऽह—

भवस्स मोकखमग्गाहिलासिणो ठियगुल्वएसस्स । आईए जोगमिणं बालगिलाणस्स वाऽऽहारं ॥ ४ ॥

तत्रेहानादिपाणिभिकमभ्यभावयुक्तः सत्त्वविशेषो भव्य उच्यते, भव्यो योग्यो दलमिति पर्यायाः, तस्य भव्यस्य, इयं च
पृष्ठी चतुर्थ्यर्थे द्रष्टव्या, तथा प्रक्रमाद्, तत्र चैवं भवति—भव्याय, स च "नेरइयासुरएगिदिविगलपञ्चिदिया तिरिक्खाय । मणुया वंतर

जोहस वेमानी” इत्येवमाद्यविशिष्टचतुर्विंशतिदण्डकस्थोऽपि भवतीत्याह—‘मोक्षमार्गाभिलाषिणो’ निर्विण्णसंसारप्रपञ्चायेत्यर्थः, अथवा भव्योऽनन्तवनस्पत्यादिरपि स्यात् अत आह—मोक्षमार्गाभिलाषिणः संज्ञिन इत्युक्तं भवति, स चाविशिष्टोऽपि स्यादत आह—स्थितः—परिणतः कर्तव्यतया गुरुपदेशो यस्य स तथोच्यते, तस्मै गुणवदाचार्यकृतोपदेशायेत्यभिप्रायः । ‘आदौ’ प्रथमं शेषार्हाद्यनाध्यापनकाले योग्यं—प्रायोग्यं, उचितत्वादिति भावना । ‘इणं’ति इदं सूत्ररूपमावश्यकमिति सम्बन्धः । कस्येव किमित्याह—बालस्य वाऽऽहारं—नव-नीतादि मातापितराविति गम्यते, तथा ग्लानस्वेवाहारं पेयादि भिषग्वरा इति गम्यते ॥४॥ किंविशिष्टाय भव्याय ? इत्यत आह—कयपंचनमोवकारस्स विन्ति सामाहयाह्यं विहिणा । आवासयमायरिया कमेण तो सेसयस्युयंपि ॥ ५ ॥

‘कृतपञ्चनमस्काराय’ उपहितपञ्चनमस्कारमङ्गलाय, ‘दंति’ति ददति, किंविशिष्टं सूत्ररूपमावश्यकमित्यत आह—‘सामाह-याह्यं’ सामायिकमादिर्यस्य तत् सामायिकादिकं, संज्ञायां कन्, कथं ददतीत्याह—‘विधिना’ प्रशस्तद्रव्यक्षेत्रकालभावलक्षणेन प्रशस्तदि-गभिसुखाय वेति, के अत आह—‘आचार्याः’ धर्माचार्यादयः, तथा च—‘पंचविहे आयरिए पन्त्ते, तंजहा—धम्मायरिए पञ्चावणाय-रिए उवट्टावणा० वायणा० वक्खाणायरिए” तत ऊर्ध्वमस्मै किं न किञ्चिद्दतीत्याह—क्रमेण ततः शैयकमपि श्रुतमाचारादि तान-धावत्समस्तथुतोदधेः परं परं गत इति गाथाद्वयार्थः ॥ ५ ॥ एवं तावत्सूत्रप्रदानक्रममभिधायानुनाऽर्थप्रदानक्रममभिधित्सुराह—

तेणेव याणुओगं कमेण तेणेव याहिगारोऽयं । जेण विणेयहियत्थाय थेरकप्पक्कमो एसो ॥ ६ ॥ ∴

तेनैव—पञ्चनमस्कारपूर्वात् तत्सूत्रप्रदानलक्षणेन क्रमेण, किं?, अनुयोगं—सूत्रार्थान्वारव्यानं, भव्यायाचार्या ददतीति वर्तते । ननु चानयोः क्रमयोः कतमेनाधुनाऽधिकारः? इत्यत आह—तेनैव च—अनैनैव च, अनुयोगक्रमेणेत्युक्तं भवति, अधिकारः—अधिकृतं, ‘अय’-

मिति योऽयमस्माभिरधिक्रियते, यत्राप्ययनकालस्यातिक्रान्तत्वात्, कुत एवमयं क्रमः ? इत्यत आह-येन कारणेन 'विनेयहितार्थाय' शिष्यजनानुग्रहाय स्थविरा नाम गच्छवासिनस्तेषां कल्पः-आचरणविशेष इति स्थविरकल्पस्मिन् क्रमः-परिपाटी उत्तरोत्तरगुणान्तर-प्राप्तिलक्षणेति, 'एषः' इति वक्ष्यमाणः इति गाथार्थः ॥ ६ ॥ किंविशिष्टोऽसांवित्यत आह-

पञ्चजा-सिख्वा-वय-मत्थगग्रहणं च अनिअओ वासो । निष्फत्ती य विहारो सामायारी ठिई चैव ॥ ७ ॥
इह हि प्रथमं 'चचारि परमंगाणि दुल्लहाणि' इत्येवमादिप्रपञ्चश्रवणतोऽभिजातपरमाधिगमसम्यग्दर्शनतया निर्विण्णासकलसंसारय मव्यसत्त्वाय धयोपशमीभूतचारिनाश्रुताय प्रशस्तद्रव्यादिषु विधिनाऽष्टप्रकारकर्मरोगविरेचनभूता भगवदर्हदुक्ता प्रव्रज्या दीयते, पुनश्च 'सिक्वन्'ति शिधामसौ ब्राह्मते, "सा पुण दुविहा सिक्खा-ग्रहणे आसेवणे य नायञ्चा । ग्रहणे सुत्ताहिज्जण आसेवण निष्फक्प्पाती ॥१॥" पुनश्चाधीतशस्त्रपरिब्राध्ययनोऽभिरुचितकृतयइजीवनिकायपरिपालनः परीक्षितगुणः सन् 'वत्त'ति पञ्चमहाव्रतेषु रात्रिभोजनविर-तिपष्टेषु उपस्थाप्यते 'वितिआदेसेणं सिक्व्याचय'चिकोऽर्थः ? 'वारस संवच्छराई सुत्तं पाढिज्जइ, वारस य वरिसाई अत्थगग्रहणं-ति अर्थग्रहणं कार्यते, वारस य वरिसाई 'अणियत्तो चासो'ति अनियतवासं वसति, समस्तदेशदर्शनं करोति, नानादेशवेषभापाऽऽचर-णादि ज्ञानन् सुखेनैव तत्तद्देशजविनेयगणस्वभावज्ञतया स वाहको भवितुमर्हतीति, तच्च देशदर्शनं कुर्वन् अन्यान्निष्पादयति शिष्यत्वेन स्वयं च निष्पादयति आचार्यत्वेन, समस्तगुणभुञ्चाइ, अत आह-'निष्फत्ती य'ति पुनश्चैवमसौ निष्पद्यते-पुनश्च परिणमति, सति ययसि अने-नेन क्रमेणान्यस्मिन् योग्ये शिष्ये आचार्यपदे व्यवस्थापिते सत्यत्रान्तरे 'विहारो'ति विहारमसौ प्रतिपद्यत इत्यर्थः, स च द्विविधो विहा-रः-अभ्युपतमरणं वा अभ्युद्यतविहारो वा । 'सामायारि'ति द्विविधेऽपि सामाचारी वाच्यः, तत्राद्ये-"णिष्फाइया य सिस्सा सउणी जह

अडयं पयत्तेणं । चास्स संवच्छरियं सो संलेहं अह करेइ ॥ १ ॥ चत्तारि विचित्ताइं विगईनिज्जुहियाइं चत्तारि । संवच्छरे य दोन्नि उ एगं-
तरियं च आयामं ॥ २ ॥ नाइविगिद्धो य तवो छम्मासे परिभियं च आयामं । अन्नेऽपि य छम्मासे होइ विगिद्धं तवोकम्मं ॥ ३ ॥
चासं कोडीसदियं आयामं कट्ठु आणुपुब्बीए । गिरिकंदरं तु गंतुं पायनगमणं अह करेइ ॥ ४ ॥” अभ्युद्यतविहारे तु जिनकल्पप्रतिप-
स्यादौ, सा चैवम्—“ तवेण सत्तेण सुत्तेण, एगत्तेण थलेण य । तुलणा पंचहा बुत्ता, जिणकण्णं पडिबज्जओ ॥ १ ॥ पढमा उवस्सयंमी
विइया वाहि तइया चउक्कंमि । सुन्नहरम्मि चउत्थी अह पंचमिया मसाणंमि ॥ २ ॥ सत्त य से एत्तणाओ, तंजहा—“संसट्टमसंसट्टा
उद्वड तह होइ अप्पलेवा य । उग्गहिया पग्गहिया उज्झियथम्मा य सत्तमिया ॥ १ ॥ पंचसु गहो दोसु अभिग्गहो भत्तं पंथा य तति-
याए’ एवमादि, तथा ‘ठिती चेव’त्ति तत्र च द्विविधेऽपि विहारे स्थितिः—श्रुतसंहननादिका वक्तव्येति, यत एवमयं क्रमोऽतः तेनैव
याधिकारोऽयमिति गाथार्थः ॥ ७ ॥ अधीतपञ्चनमस्काराद्येदं ददतीत्युक्तं, अत आह—

आईणं नमोक्कारो जइ पच्छाऽऽवासयं तओ पुब्बं । तस्स भणिएऽणुओगे जुत्तो आवस्सयस्स तओ ॥ ८ ॥

‘यदि’ इत्यभ्युपगमप्रदर्शनार्थः, तेनैतदुक्तं भवति—यदि गुरुभिः शिष्यस्य आदौ नमस्कारो दीयते पश्चादावश्यकं ‘ततः’ तस्मात्
पूर्वम्—आदौ ‘तस्य’ नमस्कारस्य ‘भणिते’ कृते ‘अनुयोगे’ अर्थान्वाख्याने ‘युक्तो’ घटमानः ‘आवश्यकस्य’ पडध्ययनसमुदायात्म-
कस्य श्रुतस्कन्धविशेषस्य ततः पश्चादनुयोगः, किं कारणं?, इत्थमेव पठनक्रमात् ‘तेनैवयाणुयोगं कमेण’ इति वचनादिति गाथार्थः ॥ ९ ॥
आचार्य आह—नैतदेवं, कारणसद्भावात्, तथाहि—

सो सब्वसुअक्वन्धब्भन्तरंभूओ जओ तओ तस्स । आवासयाणुओगादिगहणगहिओऽणुओगोऽपि ॥ ९ ॥

‘सः’ नमस्कारः सर्वश्रुतस्कन्धाभ्यन्तरभूतो यतस्ततस्तस्यावश्यकाद्यनुयोगग्रहणेन गृहीतोऽनुयोगोऽपीति गाथार्थः ॥१॥ आह-
कथं पुनरसौ सर्वश्रुतस्कन्धाभ्यन्तर इत्येतदुक्तं भवति, कः पुनरत्रैवं प्रत्ययः ? इत्यत आह—
तस्स पुणो सव्यसुयवभंतरया पठममंगलगहणा । जं च पिहो न पठिज्जइ नंदीए सो सुयकवंधो ॥१०॥
‘तस्ये’ति नमस्कारस्य पुनःशब्द आगमिकप्रत्ययविशेषोपदर्शनार्थः, सर्वश्रुतस्कन्धाभ्यन्तरता प्रथममङ्गलग्रहणात् प्रतीयत इत्ये-
तदुक्तं भवति, सर्वस्याः खल्वावश्यकश्रुतस्कन्धादिमङ्गलमालाया धुर्यत्वात्, ‘जं च’त्ति यस्माच्चासौ नमस्कारो न पृथग्-आवश्यकदि-
भ्यो भेदेन नन्धां पठयते श्रुतस्कन्धत्वेन, अस्ति चासावतः ‘तस्स पुण सव्यसुतकवंधभंतरते’ति प्रत्ययः । आह परः—किन्ति ण पिहो
पठिज्जइ णंदीए सो सुयकवंधो ?, आवश्यकश्रुतस्कन्धादिभ्यः, सूत्ररूपत्वात् दशवैकालिकादिश्रुतस्कन्धवत्, उच्यते, सर्वश्रुतस्कन्धा-
दित्वेन तदन्तर्भूतत्वज्ञापनार्थमेवेति भावितम् ॥१०॥ अमुमेवार्थं स्मरयन् प्रत्ययान्तरमाह—

तेणं चिय सामाइयसुत्ताणुगमाइओ नमोक्कारं । चक्खाणेउं गुरवो वयंति सामाइयसुयत्थं ॥११॥ दारं ।

‘तेणं चिय’त्ति अत एव सकलश्रुत(स्य)नमस्कारपूर्वकत्वादेव सामायिकद्वत्रानुगमादौ नमस्कारं व्याख्याय ‘गुरुवः’ श्रीमन्तो भ-
द्रबाहुस्वामिभिश्च ‘वदन्ति’ व्याख्यानयन्ति सामायिकद्वत्रस्यार्थम्, अतः ‘आदीए नमोक्कारो जइ पच्छाऽऽवासयं तओ पुव्व’मित्यादि
चोद्यमचोद्यमिति गाथार्थः ॥ ११ ॥ द्वारं । अथ मङ्गलद्वारमाह—

बहुविग्घाइं सेयाइं तेण कयमंगलोवयारेहिं । घेत्तव्वो सो सुमहानिहिव्व जह था महाविज्जा ॥१२॥

‘बहु’ इत्यादि गाथा कण्ठया, नवरं येनेति कर्तव्यं, यत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् ॥१२॥ तच्च मंगलं शास्त्रस्य कथ्यते इत्यत आह—

तं मंगलमाईए मज्झे पज्जन्तए य सत्थस्स । पढमं सत्थत्थाऽविग्घपाएगमणाय निच्चिट्ठं ॥ १३ ॥
तस्सेव य थेज्जत्थं मज्झिमं अंतिमंपि तस्सेव । अब्बोच्छित्तिनिमित्तं सिस्सपसिस्साइवंसस्स ॥ १४ ॥
तन्मङ्गलमादौ शास्त्रस्य क्रियते, तथा मध्ये पर्यवसाने चेति । एकैकरूपप्रयोजनमाह—यथमं शास्त्रार्थाविघ्नपाएगमनाय निर्दिष्ट-
मिति गाथार्थः ॥ १३ ॥ तस्यैव-शास्त्रार्थस्य प्रथममङ्गलकरणप्रसादादविघ्नं परं पारमुपागतस्य सतः स्वैर्यार्थं मध्यमं, निर्दिष्टमिति वर्त्त-
ते, तथाऽन्यमपि तस्यैव मध्यममङ्गलकरणात् तथाभूतस्य सतः अव्यवच्छित्तिनिमित्तं, कस्येत्याह—शिष्यप्रशिष्यादिवंशस्य, निर्दिष्टमिति
वर्त्तते, नारत्तार्थमेव शास्त्रावगतिरिष्यत इति गाथार्थः ॥ १४ ॥ यदुक्तं ' तं मंगलमाईए' इत्यत्राह चोदकः—

मंगलकरणा सत्थं न मंगलं अहव मंगलस्सावि । मंगलमओऽणवत्था न मंगलममंगलत्ता वा ॥ १५ ॥
तत्र शास्यन्ते जीवाद्योऽनेनेति शास्त्रं, तच्छास्त्रं धर्मित्वेनोपादीयते, न मंगलमिति साध्यो धर्मः, धर्मधर्म्मिसमुदायः पक्षः,
कुत इत्याह—मंगलकरणात्, कोऽभिप्रायः ?—मंगलकरणान्यथानुपपत्तेः, अमङ्गलाविनाभूतत्वान्मंगलविधानस्येत्युक्तं भवति, एष
एको दोषः, अथ द्वितीयदोषनिदानमाह—अथवा (च) मंगलस्यापि मंगलमुपादीयते, तत्र नामंगलाविनाभूतमेव मंगलविधानमित्यत
आह—'अतः' एवं च सति—यदि मंगलाविनाभूतमेव मंगलविधानमिति भावना, अनवस्थानं अनाश्वासोऽविराम इतियावत्, प्रयोगः—
शास्त्रमंगलं अन्यमंगलसहायं सदात्मकार्यं करोतु मंगलत्वात् शास्त्रवत्, भवति च विशेषे पक्षीकृते सामान्यं हेतुर्यथाऽनित्यो वर्णात्मकः
शब्दः शुब्दत्वान्मेघशब्दवत्, एवमन्यमंगलमपि मंगलत्वाच्छास्त्रमंगलवत्, एवमन्यदन्यमंगलमपि मंगलत्वाच्छास्त्रमंगलवदित्यनवस्था ।
अथैवमनिवारितप्रसराऽप्यापतन्तीयं नाभ्युपेयते ततस्त्वतीयदोषमाह—'न मंगलं'ति न शास्त्रमंगलं मंगलं, प्रयोगः—यदन्यमंगलशून्यं त-

नमंगलमपि सन्मंगलं न भवति, तद्यथा शास्त्रं, अन्यमंगलशून्यं च शास्त्रमंगलं, तस्मादिदं मंगलमपि सन्मंगलं न भवतीति स्थितं, ततः किमनिष्टमत आह—‘अमंगलत्वात् वा’चि त्रैलोक्येऽपि सकलमंगलाभाव इत्यर्थः; अन्यमंगलशून्यत्वात्, तत्त्वे च मंगलस्याप्यमंगलत्वादमंगले च मंगलाभावात्, अथवा अमंगलता वा, ‘न मंगल’मिति कृत्वा नैवमारब्धव्यमिति, अथवा मंगलकरणाच्छास्त्रं न मंगलमित्येको दोषः, अथवेह मंगलात्मकस्यापि मंगलमतोऽनवस्था, न चेदियमिष्यते स्ववचनप्रामाण्यतया शास्त्रमंगलस्यान्यस्य वा क्वचित् स्वत एव मंगलत्वप्रतिष्ठानादिति, हन्त प्रथमस्य तथाभावे प्रद्वेषः किंनिबन्धनः ? इति वाच्यं, अथेदानीमाद्यो दोषो निगम्यते—न चेदनवस्थाऽभीष्टा क्रियते ततः स्थितमेतत्—न मंगलं शास्त्रमिति सामर्थ्याद्दिगम्यते, स्वतोऽमंगलरूपत्वात्, मंगलान्मंगलीभवमानत्वात्, अथेप्येतेऽनवस्था तत इदमपरमाह—अमंगलता वा अपरस्याभावे पौरस्त्याभावात् तावद्यावच्छास्त्रमंगलाभावे शास्त्रस्याभावादिति चोदकगार्थः ॥१५॥ अत्रोच्यते—सर्वमेतदाकाशरोमन्थनं, तथा चाभ्यघायि—‘नामंगलत्वं शास्त्रस्य, नानवस्थापि बुध्यते । न चापि मंगलस्योक्तिर्निष्फले त्येतदाह च ॥ १ ॥’

सत्येऽस्थन्तरभूयस्मि मंगले होज्ज कप्पणा एसा । सत्यस्मि मंगले किं अमंगलं काऽणवन्था वा ? ॥ १६ ॥

काक्का ‘सत्येऽत्यंतरभूतंमि मंगले होज्ज कप्पणा परिकप्पणा एसा’ यदुत मङ्गलकरणादित्येवमादि, अत्र भवतो वयमपि सहाया इत्यभिप्रायः, शेषस्त्वत्र चर्चः स्वयमेव कार्यः, ननु क्रियते ग्रन्थवित्तरभयादिति । अथवा शास्त्रान्तरभूते मङ्गलेऽभ्युपगम्यमाने सत्यस्माभिः ‘होज्ज कप्पणा एस’चि स्यादियं कल्पना—बुज्येतं परिकल्पना भवतो यदुत मंगलकरणादित्येवमादि, यावता ‘सत्यंमी’त्यादि, शास्त्रस्य मंगलस्वभावत्वे सति मंगलोपादाने च शास्त्रानर्थान्तरे सतीति भावनीयं, ‘किं अमंगलं’ति किं तदमंगलं ?

यद्देवानांप्रियेणोत्प्रेक्षितमिति प्रथमदोषपरिहारः । द्वितीयदोषपरिहारमाह-का वाऽनवस्था नाम ? तृतीयदोषपरिहारस्तु मूलच्छेद-
एव, शास्त्रानर्थान्तरभूतमंगलाभ्युपगमादिति, यद्येवं किं मंगलोपादानमिति चेत्, उच्यते-वक्ष्यति, मा त्वरिष्ठाः, 'सीसमङ्गलपरिग-
हृत्प्रमेतं तदभिहाण'मिति वचनादिति गार्थार्थः ॥ साम्प्रतं साहाय्ये प्रतिपन्नेऽपि समर्थवादितया दुर्घटमपि पराभ्युपगमं वदयन्नाह-
अर्थान्तरेऽपि सङ्ग मंगलम्भि नामंगलाऽणवत्थाओ । सपराणुगहकारिं पईच इव मंगलं जम्हा ॥ १७ ॥
मंगलतियंतरालं न मंगलमिहऽस्थओ पसत्तं ते । जइवा सव्वं सत्थं मंगलमिह किं तियग्गहणं ? ॥ १८ ॥
सत्थे तिहा विहत्ते तदन्तरालपरिकप्पणं कत्तो ? । सव्वं च निज्जरत्थं सत्थमओऽमंगलमज्जुत्तं ॥ १९ ॥
जइ मंगलं सयं चिय सत्थं तो किमिह मंगलगहणं ? । सीसमङ्गलपरिगहृत्प्रमेतं तदभिहाणं ॥ २० ॥
इह मंगलं मंगलवुद्धीए मंगलं जहा साह । मंगलतियवुद्धिपरिगहेऽपि नणु कारणं भणिअं ॥ २१ ॥
अर्थान्तरेऽपि सति मङ्गले यस्यापि शास्त्रादर्थान्तरं मङ्गलमित्युक्तं भवति नामङ्गलता शास्त्रस्य, नापि चानवस्था, कस्मादित्याह-
यस्माद् मङ्गलं स्वपरानुग्रहकारि, एतदुक्तं भवति-यथा मङ्गलमात्मनि मङ्गलपरिणामं करोत्येवं शास्त्रेऽपि मङ्गलपरिणामं कारयतीति
वक्ष्यमाणोऽभिप्रायः, पईच इव इति दृष्टान्तः, यथा हि प्रदीपः स्वात्मानं प्रकाशयति तथा गृहन्त्रान्तर्वर्तिषट्पिठकपिठरथस्तम्भे-
भादि च, न पुनरात्मनि प्रकाशयितव्येऽन्यत्प्रदीपान्तरमपेक्षते येनानवस्था स्यात्, न च लवणमलवणं सल्लवणीकरोति इत्यत्रापि
विपर्यय इति भावनीयं, देशतो दृष्टान्ताभ्युपगमात्, अन्यथा 'आहरणे तद्देशे चेवुवन्नासे' इत्यादेर्निविपयत्वं स्यात्, अत उच्य-
ते-"तं मङ्गलमाईए मज्जे पज्जंतए य सत्थस्से"ति गार्थार्थः ॥ १७ ॥ अत्र पुनरप्याह चोदकः—'मंगले'त्यादि, मङ्गलस्य त्रयमादि-

मध्यान्तभेदादिति सगासः तस्यान्तरमिति विग्रहः तद् न मङ्गलम्, इह-अस्मिन् मङ्गलग्रहद्वे 'अर्थतः' अर्थगत्या 'पसत्तं' प्रसक्तं 'ते' तव दूरेः, किं कारणं ? मङ्गलेनाव्याप्तत्वादनभिमतशास्त्रान्तरवत्, इदं परिजिहीषोः दूरेर्मतमाशङ्क्याह-यदिवा-अथ चेदं विशेषेण सर्वं शास्त्रं मङ्गलमिह अतः किं तृतीयग्रहणं ? येनोच्यते 'ते मंगलमार्गैः' इत्येवमादि, अपान्तरालामङ्गलत्वं वा प्रतिपद्यस्व, मङ्गलग्रहणं वा मा कृथा इति चोदकगाथार्थः ॥ १८ ॥ गुरुराह—'सत्थे'त्यादि, शास्त्रे सम्पूर्णे मंगलात्मके बुद्ध्या त्रिधा 'विभक्त्ये' विच्छिन्ने सति 'तदन्तरालपरिकल्पनं' शास्त्रापान्तरालविभजनं 'कृतः ?' कस्मात् ? येन तदव्यासेस्तत्रामंगलता स्यात्, ननु सुविवेचितव-क्तारोधीधना भवन्ति, नहि धर्मिण्यसति धर्मा भवितुमर्हन्ति, प्रयोगः- यत्सम्पूर्णं त्रेधा विवक्ष्यते तस्यापान्तरालाभावः, तद्यथा मोदक-स्य, तथा च शास्त्रमिति तदसम्भवः, अतथापान्तरालद्वयासम्भवः, 'सत्त्वं चे'त्यादि, पच्छब्दं कंठं, सर्वं शास्त्रं मंगलं निर्जराथन्त्रात् तपोवदिति गाथार्थः ॥१९॥ एवं तावचोद्यद्वयं परिहृतं, अथ यदुक्तं प्रथमं चोद्यं परिहरता 'सत्थमि मंगले किं अमंगलं'ति तदधिकृ-त्यायुना विग्रतिपन्नमतिशोदक आह—'जई'त्यादि, यदि मंगलं स्वत एव शास्त्रमिष्यते अनवस्थादिभयात् अतो किमिह-शास्त्रं मंगल-ग्रहणं, येनोच्यते 'ते मंगलमार्गैः' इत्येवमादि ?, के हि तत्तत्रोपादीयमानमतिशयमादत्त इत्युक्तं भवति, आचार्यः पश्चादर्थमाह-शिष्य-स्य मतिः शिष्यमतिः तस्या मंगलपरिग्रहः सोऽर्थो यस्याभिधानस्य तत्तथा शिष्यमतिमंगलपरिग्रहार्थमेव शिष्यमतिमंगलपरिग्रहार्थ-मानं, तदभिधाने-मंगलाभिधानं, एतदुक्तं भवति-नार्थान्तरभूतमिदमुपादीयते, किन्तु मंगलमेतदित्येवं ज्ञाप्यते, मंगलरूपेऽप्यस्मिन् तद्विद्या खलु व्यवहरन्तं व्यवहारिणमिदं व्यवहारयति, कथं नु नामासुतो मंगलमिदमित्येवं शिष्योऽभिगृहीयाद्, अतो भिन्नमंगलो-पादानमिति यावदिति गाथार्थः ॥२०॥ किं मंगलमपि अतद्बुद्ध्या गृह्यमाणं मंगलकार्यं न करोति ?, उच्यते, न करोति, तथा च -

‘इहे’त्यादि, ‘इह’ लोके मंगलमपि सद्वस्तु मंगलबुद्ध्याऽभिगृह्यमाणमभिनन्दमानं वा मंगलं भवति, न विपर्यये, उदाहरणमाह-
यथासाधुः, साधुर्हि मंगलभूतोऽपि संस्तुबुद्ध्याऽभिगृह्यमाणः प्रशस्तचेतोवृत्तेर्भव्यस्य मंगलकार्यं करोति, न पुणो मंगलं अपि अमं-
गलबुद्धीए मंगलं भवति, यथा साधुरेव कालुष्योपहतचेतोवृत्तेरभव्यस्य, ननु चैवं ‘अमंगलं मंगलं, जहा असाहू’
व्यतिरेकसामर्थ्यति, न, असाधोः स्वतो मंगलशून्यत्वात्, तथाहि-सत्यमणिमेव सत्यमणितयाऽभिगृह्य विषणौ गौरवमाप्नोति, नेतरं,
ननु यदि ‘सीसमहमंगलपरिगहृत्थमेचं तदभिहाण’मिति स्थितं, तत एकमेव तर्हि मंगलमस्तु, किं त्रितयपरिकल्पनयेत्यत आह-मंग-
लत्रयबुद्धिपरिगहेऽपि ननु कारणं भणितं ‘पढमं सत्थत्थाविग्घपारगमणाय निदिट्ठ’मित्येवमादि, पुनरप्याह-एकमेव मंगलं शास्त्रार्थावि-
घ्नपारगमनादिफलं भविष्यतीति, उच्यते, यथा हि-साधुमंगलं मंगलबुद्धिग्रहणापेक्षं सदात्मकार्यं करोति, एवं शास्त्रमप्यादिमंगलबुद्धि-
परिग्रहणापेक्षमेवात्मकार्यं करोति, एवं मध्यान्तयोरपीत्यतः सकलापायशुद्धं मंगलमुपादेयमिति गार्थार्थः ॥२१॥ मंगलं शान्तिविघ्नक-

लापविद्रावणमिति पर्यायः, अथास्य तत्त्वं शब्दार्थरूपमभिधितुराह-

मंगिज्जाएऽधिगम्मइ जेण हिअं तेण मंगलं होइ । अहवा मंगो धम्मो तं लाइ तयं समादत्ते ॥ २२ ॥

अहवा निवायणाओ मंगलमिद्वत्थपगइपचयओ । सत्थे सिद्धं जं जह तयं जहाजोगमाओज्जं ॥२३॥

मं गालयइ भवाओ व मंगलमिह एवमाइनेरुत्ता । भासंति सत्थवसओ नामाइ चउज्विहं तं च ॥२४॥

तत्र मङ्गेर्गत्यर्थस्यालचप्रत्ययान्तस्य मङ्गलमिति रूपं भवति, ततश्च ‘मङ्गयते’ किमुक्तं भवति ?-अधिगम्यते-अनेन मङ्गलेन हितं
प्राप्यते येन कारणेन तेन कारणेन मङ्गलं भवति, अथवेति प्रकारान्तरप्रदर्शनार्थः, मङ्ग इति धर्मस्याऽऽख्या ‘ला आदाने’ ततश्च मङ्गं

लातीति मङ्गलं-धर्ममादत्ते, धर्मोपादानहेतुरित्यर्थः, इति गाथार्थः ॥२॥ 'अहवे'त्यादि, अथवा निपातनात्मङ्गलं क्रियते, कथमि-
त्याह-इष्टार्थमकृतिप्रत्ययतः, तत्र इष्टो यथा विवक्षितोऽर्थो यासां प्रकृतीनां ता इष्टार्थाः प्रकृतयः, तद्यथा-'मकि मण्डने' 'मन् ज्ञाने'
'मदी ह्ये' 'मुद मोदस्वमगतिषु' 'मह पूजायां' इत्येवमादि, प्रत्ययस्तासामलच् इति, ततश्च मङ्गलमिति रूपं भवति, तेनैतदुक्तं भवति-
मदप्रयते-अलंक्रियतेऽनेन शास्त्रमिति मङ्गलं, एवं मन्यते-ज्ञायतेनानेनात्र विघ्नो न भवतीत्येवं प्रतीयत इति भावना, तथा माद्यन्ति-हृ-
प्यन्ति, तथा मुदिता भवन्ति, एवं शेरते-अनेन विद्याभावतो निष्कम्पा भवन्तीति, तथा गम्यते-अन्तं नीयतेऽनेनेति मङ्गलं, एवं मह्य-
न्तेऽनेनेति मङ्गलमेवमादि, एवं शास्त्रे-व्याकरणे सिद्धं-प्रतिष्ठितमुपलब्धं वा यद् मङ्गलं यथा येन प्रकृतिप्रत्ययविधानेन तद्यथायोगं-
यथाभिप्रेतार्थमायोज्यं-आयोजनीयं, स्वविद्यापरिज्ञानफलत्वात् शास्त्राध्ययनस्येति । अथवा निपातनात्मङ्गलं, किंविशिष्टाद् ?-इष्टार्थो प्र-
कृतिप्रत्ययौ यस्मिन् तच्चथा तस्मात्, किमत आह-'सत्ये' इत्यादि, पच्छुद्धं पूर्ववत्, अथवा निपातनाद् मङ्गलं, किमुक्तं भवतीत्याह-
इष्टार्थप्रकृतिप्रत्ययोपादानात्, शेषं प्राग्वत्, अथवा निपातनात्मङ्गलं, यदा चैवं तदा 'इष्टत्थे'त्यादि सर्वं पठनीयं भावनीयं चेति गाथार्थः
॥२३॥ 'नंगे'त्यादि, मां गालयति भवाद्धेति मङ्गलं, गालनं-अपनयनं भवः-संसारः, शास्त्रस्य वा मा भूद् गालो-विघ्नो भविष्यतीति,
गालनं गालो नाश इत्यर्थः, मार्गलयनाद्वा मङ्गलं, स च सम्यग्दर्शनादिः, उपसंजिहीर्षुराह-इह-अस्मिन् प्रस्तावे एवमादि नैरुक्ताः-शब्द-
विदो भाषन्ते-व्याचक्षते शास्त्रवशातो-व्याकरणानुसारेण, कियदत्र पुनर्व्यर्थित्यास्यमः ? ॥ साम्प्रतं 'तत्त्वपर्यायभेदैर्व्यर्थित्ये'ति
मेदत आह-'नामाद् चउच्चिहंतं'चे'ति गाथार्थः ॥२४॥ तत्र नाममङ्गलं स्थापनामङ्गलं द्रव्यमङ्गलं भावमङ्गलं चेत्यतो नामलक्षणाभिधि-
त्सया जानदिदमाह-

पञ्जायाणभिधेयं टिअमणत्थे तयत्थनिरवेवल्लं । जाइच्छिअं च नामं जावद्धवं च पाएणं ॥२५॥
 जं पुण तयत्थसुन्नं तयभिप्पाएण तारिसागारं । कीरइ च निरागारं इत्तरमियरं व सा टवणा ॥२६॥
 जह मंगलमिह नामं जीवाजीवोभयाण देसीओ । रुढं जलणाईणं ठवणाए सोत्थिआईणं ॥२७॥
 इह पर्यायाः—अभिन्नार्थप्रतिपादकाः इन्द्रः शक्रः पुरन्दरो मधवान् वज्रपाणिरित्यादयोऽभिधेयपरिणामास्तैस्नभिधेयमिति पर्याया-
 नभिधेयं, किंभूतमिति चेत्—स्थितं श्रुतकदारके यदिन्द्रनाम—इन्द्रसंज्ञेति सामर्थ्याद् गम्यते, कथं स्थितमित्याह—‘स्थितमन्यार्थे’ प्रति-
 ष्टितमन्यस्मिन् पिण्डे, परमार्थतो देवाधिदेवस्थानात्, अथवा स्थितमन्वर्थे—प्रतिष्ठितमन्वर्थसंज्ञानिवन्धनवतीन्द्रार्थे, इन्द्रनाद् इन्द्र इति-
 कृत्वा, अत एवाह—‘तदर्थनिरपेक्षं’ इन्द्रार्थनिरपेक्षं, संज्ञाव्यवहारायारोप्यमाणत्वात्, इदं नाम्नो लक्षणं, अथवा यादृच्छिकं नाम, अन्य-
 श्रावर्तमानत्वात्, डित्थवत्, विवक्षया देवदत्ताद्यप्यन्वर्थशून्यत्वात्, तथा यावद्द्रव्यभाव्ये च यत्, किं यावद्द्रव्यभाव्येव ?, नेत्याह—
 प्रायेण—प्रायशो बाहुल्यमङ्गीकृत्य कस्यचिदपान्तराल एवापनीयमानत्वात्, यत्तु सूत्रोपदिष्टं ‘नाम आकहियं’ति तत्प्रतिनियतजन-
 पदसंज्ञामेवाङ्गीकृत्य, यथोत्तराः कुरुव इत्यादि ॥ २५ ॥ ‘ज’मित्यादि, यत्पुनः, पुनःशब्दो नामस्थापनाया लक्षणभेदप्रतिपादनार्थः,
 यत्पुनर्वस्तु तदर्थशून्यं सद्भावार्थशून्यं सत् तदभिप्रायेण—भावेन्द्राभिप्रायेण क्रियते—स्थाप्यते, काष्ठपुस्तचित्रकर्म्मार्थनिक्षेपादाविति
 गम्यते, कथं तदभिप्रायेणेत्याह—तारिसागारं निराकारं प्रायेण वा, वाशब्दस्य भिन्नक्रमत्वात्, कियन्तं कालमित्याह—इत्वरं-
 स्तोकं कालं इतरं व’ति यावत्कथितं कालं, तत्रेत्वरकालमिह स्याद्, इतरं तु देवलोकादौ, तिष्ठतीति स्थापनेतिकृत्वा, ‘सा टवणा’ति
 तद्वस्तु स्थापना, स्थापना चासौ मङ्गलं च स्थापनामङ्गलमिति गाथार्थः ॥२६॥ उभयत्रोदाहरणमाह—‘जहे’त्यादि, यथा मङ्गलमिह

नाम रुढं-संज्ञा प्रवृत्ता ज्वलनादीनां देशीतत्त्वस्य जीवस्य, मंगलमिति नाम सिन्धुविपयेऽग्नेः, अजीवस्य लाटदेशे दवरकवलनस्य, उभयस्य वन्दनमालायाः, स्थापनायाः स्वस्तिकादेः स्थापनामंगलता रुढेति गाथार्थः ॥२७॥ द्रव्यलक्षणमाह—

दवण द्रुयणु दोरवयवो विगारो गुणाण संदावो । दब्बं भव्वं भावस्स भूअभावं च जं जोगं ॥२८॥

आगमओऽणुवउत्तो मंगलसदाणुवासिओ वत्ता । तन्नाणलद्धिसहिओऽवि नोवउत्तोत्ति तो दब्बं ॥२९॥

जइ नाणमागमो तो कह दब्बं दब्बमागमो कह णु ? । आगमकारणमाया देहो सधो य तो दब्बं ॥३०॥

‘दवते’ ‘दब्बं’ति सर्वपदेषु सम्बन्धः, किमुक्तं भवति ? ‘द्रु द्रु गतौ’ ततश्च द्रवतीति द्रव्यं, स्वपर्यायान् पाति रक्षति चेति भावः, तथा द्रूयत इति-स्वपर्यायैर्गम्यते मुच्यते चेति भावना, ‘विवक्षातश्च कारकाणी’ति, तथा ‘दोरवयवो’ति ‘द्रु’ इति सत्ता तस्या अवयवो विकारो वा, तथा गुण्यन्त इति गुणाः, संख्यायन्त इत्यर्थः, तेषां संद्रवणं संद्रावः, समुदायमववनमित्यर्थः, ततश्च रूप्यादिसमुदायो द्रव्यमिति भावनीयं, तथा भव्वं-योग्यं भावस्य-भाविनः पर्यायस्य यत्तद् द्रव्यमिति वर्त्तते, तथा ‘भूतभावं च’ति भूतो भावो यस्य तत्तथा तच्च, चशब्दात् पुरस्कृतपश्चात्कृतभावं वेति गृह्यते, तथा ‘जं जोगं’ति इह तु विशेषेण भव्यमधिक्रियते, योग्यं यदित्यर्थः, द्रव्यं च तन्मंगलं चेति द्रव्यमङ्गलमिति गाथार्थः ॥२८॥ तच्च द्वेषा-आगमनोआगमभेदात्, तत्र आगमतस्तावदाह—
‘आगे’त्यादि, ‘आगमतः’ आगममाश्रित्य, आत्मदेहशब्दानधिकृत्येत्यभिप्रायः, द्रव्यमंगलमिति गम्यते, कोऽसावित्यत आह-अनुपशुक्लो पक्वतेति सम्बन्धः, उपयोगशून्यो मंगलाच्चेत्ता, ज्ञानशून्यः प्रज्ञापक इतियावत्, किंविशिष्ट इत्यत आह-‘मंगलशब्दानुवासितो’ मंगलशब्दार्थज्ञानाचरणक्षयोपशमसंस्कारानुरञ्जितमनाः, तज्ज्ञानलब्धिमानीत्यर्थः, ननु यदि तज्ज्ञानलब्धिमान् किमिति तर्हि द्रव्यमं-

गलप्रयमित्यत आह—‘तन्नाणलद्धिसहिओऽचि’ मंगलज्ञानावरणक्षयोपशमवानपि नोपयुक्तस्तत्रेति, यस्मादेवं ‘तो’ ततः द्रव्यमिति गार्थार्थः ॥२९॥ तत्रैतत्स्यात्—कोऽयमागमो यमाश्रित्यायं द्रव्यमंगलमिति, अत्रोच्यते, ज्ञानं, चोदक आह—‘जई’त्यादि, यदि ज्ञान-
मागमस्ततः कथं द्रव्यं?, येनायमागमतो द्रव्यमंगलं स्यात्, द्रव्यं चेत् कथमागमो?, द्रव्यस्य द्रव्यत्वादागमस्य च ज्ञानत्वात्,
तस्मादागमतो द्रव्यमंगलमिति विरुद्धं, उच्यते, आगमस्य—कार्यरूपस्य कारणं—मूलं, किमत आह—आत्मा देहः शब्दश्च, ‘तो’ ततो
द्रव्यमागमः, देहादिषु तद्रूपचास्तया कारणे कार्योपक्षयादिति गार्थार्थः ॥३०॥ अथुना को नयः किमागमतो द्रव्यमंगलमिच्छतीत्य-
स्यां जिज्ञासायामिदं ध्यम्—

एगो मद्गलमेगं णेगा णेगाइं णेगमनयस्स । संगहनयस्स एक्कं सब्बं चिय मङ्गलं लोए ॥ ३१ ॥

एक्को (कं) निचं निरवयवमक्खियं सब्बगं च सामन्नं । निस्सामन्नत्ताओ नत्थि विसेसो खपुष्कं व ॥ ३२ ॥

चूओ वणस्सइत्थिय मूलाइगुणोत्ति तस्समूहो व्व । गुम्मादओऽचि एवं सब्बे न वणस्सइविसिद्धा ॥३३॥

सामन्नाउ विसेसो अन्नोऽण्णो व होज्ज ? जइ अण्णो । सो नत्थि खपुष्कंपिवऽण्णो सामन्नमेव तयं ॥३४॥

न विसेसत्थंत्तरभूअं अत्थि सामण्णनाह ववहारो । उवलंभव्ववहाराभावाओ खरविसाणं व ॥ ३५ ॥

चूयाइएहिंत्तो को सो अण्णो वणस्सई नाम ? । नत्थि विसेसत्थंत्तरभावाओ सो खपुष्कं व ॥ ३६ ॥

जं णेगमववहारा लोअव्ववहारतप्परा सो य । पाएण विसेसमओ तो ते तग्गाहिणो दोऽचि ॥ ३७ ॥

तेसिं तुल्लमयत्ते को णु विसेसोऽभिहाणओ अन्नो ? । तुल्लत्तेऽचि इहं नेगमस्स वत्थंत्तरे भेओ ॥ ३८ ॥

जो सामण्यगगाही स नेगमो सङ्ग्रहं गओ अहवा । इयरो ववहारमिओ जो तेण समाणनिहेसो ॥ ३९ ॥
 नैगमनयस्य हि ‘एगोऽणुवउचो एगं दव्वमंगलं, पेगा अणुवउत्ता पेगाइं दव्वमंगलाइं’ सामान्यविशेषसङ्ग्रहाहित्वात्, ‘लोए
 वसामि जंबुदीवे वसामी’ (अनु०) त्यादिवचनात्, संग्रहनयस्य तु सर्वस्मिन्नपि लोके एकमेव द्रव्यमंगलं, सर्वेषां मंगलत्वसामान्याव्य-
 त्तिरेकाद्, व्यतिरेके चातच्चप्राप्तेः, सामान्यस्य च भुवनेऽप्येकत्वादिति गाथार्थः ॥ ३१ ॥ आह च—‘एच्छो’ इत्यादि, एकं-एकसंख्यो-
 पेतमसहायत्वात्, एकमपि क्षणिकं स्यादित्यत आह—‘नित्यं’ अनयायि, नित्यमप्याकाशवत् सावयवं स्यात्, निरवयवत्वे पतंगस्यो-
 दयास्तमयायोग इत्यत आह—‘निरवयवं’ निरंशं पूर्वापरकोटिशून्यत्वात्, निरवयवमप्यणुवत् सक्रियं स्यादत आह—‘अक्रियं’
 परिसंपंदरहितं, यतश्चैकमक्रियं च सर्वगं च सकललोकावाससाकं च, एवं च कृत्वेदमेवेहास्ति, नान्यद्द्वस्तन्तरं अनवबुद्धय-
 मानत्वात्, तथाहि—‘निस्सामन्नत्ताओ’ सामन्नविरहियत्ताओ, ‘णत्थि विसेसो त्वणुप्फं व’ विशेषो-घटादिः, तस्मादस्यैकमेव
 मंगलं, सर्वेषां मंगलसामान्यानुगमादिति गाथार्थः ॥ ३२ ॥ अथैतद् विलिखटयिष्युर्व्यवहारश्चोदयति-नैकमिदं, किन्त्वनैकानि, कथं?,
 यथा वनस्पतिरित्याकारिते वृक्षगुल्मलतावितानविरुधादय एव विशेषाः प्रतीयन्ते, एवं मंगलमित्युक्ते तद्विशेषानेव प्रतिपत्स्यामहे
 इत्यतः किमेवं शून्य इवास्मिन् जगतीदमभिहितं, यदुत ‘निस्सामन्नत्ताओ’ इत्येवमादि, संग्रह आह—ननु यत एव वनस्पतिरित्याका-
 रिते वृक्षादयः प्रतीयन्ते, अत एव ते तदनर्थान्तरास्तत्प्रत्ययेहेतुत्वात् हस्तस्येवांगुलयः, किं यदि नाम हस्त इत्याकारितेऽङ्गुलयः प्रतीयन्ते
 किमेतावताऽत्र तद्व्यतिरिक्ते तद्बुद्धिरनुभूयते? येनैवं भवता गर्ज्यत इति अथैतन्मतमेवास्थाय सुहृद् भूत्वा स्वरिसुमेवार्थमाह—
 ‘चूओ’ इत्यादि, इह चूतो वृक्षविशेषः विशेषतया परिकल्प्यमानो वनस्पतिरेव-सामान्यमेवेति प्रतिज्ञा, मूलकन्दस्कन्धत्वव्यवप्रवा-

लादिगुणत्वाद् चूतादिसमूहवत्, सिद्धश्च दृष्टान्त आवयोरिति, एवं गुल्मोऽपि, तत एव हेतोस्तद्वदेवेति, आह च-गुल्मादयोऽपि विशेषा एवं-यथोक्तं, न वनस्पतेर्विशिष्टाः, न भिन्ना इत्यर्थः, भेदे मृदादिमयत्वप्रसंगात् ॥३२॥ अथ व्यवहारं प्रतिकूलं ज्ञात्वा संग्रह उपचय-माह—'सामे'त्यादि, प्रथमविकल्पे दूषणं-यद्यन्यो नास्त्यसौ निःसामान्यत्वात् खपुष्पवत्, अथानन्यः सामान्यमेवासौ तदनन्यत्वात् तत्साम्यवत्, सामान्ये वाऽतिपक्षपातितया विशेषोपचारः क्रियते, नचोपचारेणार्थत्वं चिन्त्यते, वस्तुस्थितिस्थितत्वाद् धीघनानां, तस्मादेकमेव तद् द्रव्यमंगलमिति गाथार्थः ॥ ३३ ॥ एवं संग्रहेण-स्वपक्ष उक्ते व्यवहारनैगमात्माहतुः-ननु त्वयाऽप्येवं वनस्पतिर्विकूल-चम्पकाशोकपुन्नागनागाग्रसर्जजुंनादिभ्योऽर्थान्तरो वा?, अर्थान्तरथेत् नास्ति वनस्पतिर्विशेषार्थान्तरभावान्नि-विशेषत्वात् खपुष्पवत् खरविपाणवदेव वा, अनर्थान्तरथेत् त एवासौ, तदनर्थान्तरत्वात् तन्मूर्च्छिवत्, विशेषेषु वाऽत्यनुरागितया वनस्प-तिरित्युपचारः क्रियते, नचोपचारेणार्थत्वं चिन्त्यते, वस्तुस्थितिस्थितत्वाद् बुद्धिविभवानां ॥३४॥ तथा चैतन्मतमास्यायाधुना स्वरिराह—
'जे'त्यादि, 'ण विसेसेहितो अर्थंतरभूतं सामर्ण्यं वणस्सई'त्ति, क एवमाहेत्याह-इयचहारः विशेषसामान्ययोः व्यवनाद्धरणाच्च व्यवहारः, तथा नैगमांशश्च, एकग्रहणे ग्रहणं तज्जातीयानामितिकृत्वा, तज्जातीयत्वं च विशेषाभ्युपगमाविशेषात्, कुत इत्याह-उवलम्भाभावाद्, अत्यन्तानुपलब्धेत्यर्थः, खरविपाणवदिति दृष्टान्तः, तथा व्यवहाराभावात्, शेषं तदेवेति गाथार्थः ॥ ३५ ॥ तथाहि—'चूये'त्यादि, 'चूयाईएहितो को सो अण्णो वणस्सई नाम' यो व्रणलेपादाद्युपयुज्यते, 'तम्हा णत्थि सो विसेसत्थंतरभावाओ-विसेसेहितो (०संतल्ल्वेहितो) अर्थंतरत्तणओ खपुष्पवत्-आगासकुमुं वेति गाथार्थः ॥३६॥ किं पुनरिमावेवं प्रतिपन्नावित्यत आह—'ज'मित्यादि, यतो नैगमव्यवहारो लोकसंव्यवहारप्रवणौ, स च त्वागादानादिव्यवहारः प्रायेण विशेषग्राहिणाविति गाथार्थः ॥३७॥

अत्राह—‘तेसि’मित्यादि, तयोः-नैगमांशव्यवहारयोः तुल्यमतत्वे-प्रभूतद्रव्यभंगलाभ्युपगमतः सदृशाभिप्रायत्वे को नु विशेषोऽ-
न्यो ? , न कश्चिदित्यभिप्रायः, किं सर्वथा नेत्याह-‘अभिधानतः’ अभिधानतस्त्वस्तीत्यभिप्रायः, तुल्यत्वेऽपि-समानतायामपि
इह-द्रव्यभंगलाधिकारे नैगमस्य व्यवहारेण सह चस्त्वन्तरे सामान्यविशेषाभ्युपगमलक्षणो भेदो बोद्धव्यः, अर्थतोऽपीति वाक्यशेषः,
यथा वा वस्तुपेक्षया सर्वनयानां द्रव्यपर्यायास्तिकनयद्वयेऽवरोधस्तथाऽनयोरपि विशेषमात्रतायामिति गाथार्थः ॥३८॥ ‘जो’इत्यादि,
कोऽस्य सम्बन्धः ? , अथवा तेसि तुल्यमतत्वल्यापनेन सामान्यविशेषद्वयग्राहिणो नैगमस्य द्वि (भेदत्वेन सामान्यग्राहिणस्तस्य संग्रहं
गतत्वेन विशेषग्राहिणो व्यवहारे प्रवेशादि)ति ॥ आह-एवमेतावेव वस्तुसन्तौ, नायं, परिकल्पितत्वादिति, अत्रोच्यते, नैतदेवसुपरिचित
विशेषाभिधानादिति गाथार्थः ॥ ३९ ॥

उञ्जुसुअस्स सयं संपयं च जं मङ्गलं तयं एकं । नातीतमणुप्पन्नं मङ्गलमिट्ठं परकं च ॥ ४० ॥

नातीयमणुप्पन्नं परकीयं वा पञ्चोअणाभावा । विट्ठतो खरसिङ्गं परघणमहवा जहा चिफलं ॥ ४१ ॥

ऋजु-अकृटिलं व्रजयतीति ऋजुव्रजस्तस्य ऋजुव्रजस्य, किमत आह-यन्मंगलं तदेकं-असहायं, किंविशिष्टमित्यत आह-स्वकं
-आत्मनीनमपरायत्तं, किं नयान्तरदर्शनेनापि ? , नेत्याह-‘साम्प्रतं’ वत्तैमानक्षणाभावेव, अत्रैवानभिमतप्रतिषेधमाह-‘नातीतम-
णुप्पन्नं’ नातीतानुत्पन्नक्षणाभाव्यपीत्यर्थः, ‘मङ्गलमिट्ठं’ मंगलमभिरुचितं, द्वितीयानभिमतप्रतिषेधमाह-‘परकं वा’ परकीयं वा,
अर्थापत्तिगम्योऽपि चार्थ उच्यते, शिष्यमतिपरिकर्मणार्थत्वात्स्य शास्त्रात्म्यस्य, त्रिविधाश्च शिष्याः-केचिदुदुघटितज्ञाः केचिन्मध्यमधियः
केचित् प्रपञ्चितवेचार इति गाथार्थः ॥ ४० ॥ अमुमेवार्थं यथायोगं प्रयोगद्वारेणाह-‘ने’त्यादि, नातीतानुत्पन्नं ऋजुव्रजस्यास्ति,

प्रयोजनाभावात्-प्रयोजनाकरणात्, 'दिष्टतो खरसिंगं' खरविषणवत्, 'परघणमहवा जहा विफलं'ति, अथवा परघनवद्, यथा परघनं प्रयोजनाकरणान्मम नास्ति एवमतीतानुत्पन्नमपीति, 'परकीयं चे'ति परकीयमपि नास्ति प्रयोजनाकरणात्, दिष्टतो खरविषणमिति गार्थार्थः ॥ ४१ ॥ इति ऋजुसूत्रः । शब्दादयस्त्वागमतो द्रव्यमंगलमिति न प्रतिपद्यन्ते, कस्मात् ?—

जाणं नाणुवउत्तोऽणुवउत्तो वा न जाणई जम्हा । जाणतोऽणुवउत्तोत्ति चिति सद्वादयोऽवत्युं ॥ ४२ ॥
हेऊ विरूद्धधम्मत्तणा हि जीवो ऽव चेअणारहिओ । न य सो मङ्गलमिदं तयत्यसुन्नोत्ति पावं व ॥ ४३ ॥

'जम्हा' इति, यस्मात् 'जानन्' अवबुध्यमानो, मंगलमिति गम्यते, नानुपयुक्तो-न ज्ञानशून्यो भवति, इत्यस्य ज्ञानान्तरीयकत्वात्, तथाऽनुपयुक्तो वा तत्र 'न जानीते' नावबुध्यते, तदिति गम्यते, यस्मात् 'जाणए अणुवउत्ते'ति श्रुवते शब्दादयः-शब्द-समभिरूढंभूताः 'अवस्तु' असदिति गार्थार्थः ॥ ४२ ॥ हेतुमाह—'हेऊ'इत्यादि, विरूद्धधर्माध्यासितत्वाच्चेतनारहितजीववत्, एतदुक्तं भवति-यथा जीवथेतनारहितथेत्येतदवस्तु, विरूद्धत्वाद्, एव मागमतोऽपि द्रव्यमंगलमिति, यदि ज्ञोऽनुपयुक्तो न अनुपयुक्तो ज्ञो न, माता मे वन्ध्यावदिति भावना, अपि च-न चासावनुपयुक्तो मंगलमिदं, तदर्थशून्यत्वात्-मंगलार्थशून्यत्वात्, पापवत्, तस्मादमी भाव-मंगलग्राहिण एव, उक्तमागमतो द्रव्यमंगलमिति गार्थार्थः ॥ ४३ ॥ अथ—

मङ्गलपयत्यजाणयदेहो भव्वस्स वा सजीवोऽवि । नोआगमओ दब्बं आगमरहिओत्ति जं भणिअं ॥ ४४ ॥

अहवा नो देसम्मि नोआगमओ तदेगदेसाओ । भूयस्स भाविणो वाऽऽगमस्स जं कारणं देहो ॥ ४५ ॥

जाणयभव्वसरीराइरित्तिमिह दब्बमंगलं होइ । जा मंगहा किरिआ तं कुणमाणो अणुवउत्तो ॥ ४६ ॥

जं भूयभावमंगलपरिणामं तस्स वा जयं जोगं । जं वा सहावसोहणवद्भाह्गुणं सुवण्णाई ॥ ४७ ॥
 तंपि य इ भावमंगलकारणओ मंगलंति निदिष्टं । नोआगमओ दब्बं नोसदो सब्वपडिसेहे ॥ ४८ ॥
 'नोआगमओ दब्बं'ति नोआगमतो द्रव्यमंगलमुच्यते, तच्च त्रेधा सूत्रोक्तं 'जाणयसरीरदब्बमंगल' मित्येवमादि सर्वमुच्चारणीयं,
 आद्यं तावदाह- 'मङ्गलपयत्थजाणयदेहो ववगयचुत्तचाविये'त्यादिगुणविशिष्ट इति वाक्यशेषः, तथा 'भव्वस वा सजीवोऽवि'देह
 इति वचते, एकमतीतकालनयानुवृत्त्या, अपरं तु एष्यत्कालनयाऽनुवृत्त्या, मधुघृतघटदृष्टान्तादिति भावः, गाथापादत्रयस्यापि भावार्थमाह-
 'आगमरहितोत्ति जं भणियं'ति आगमरहितत्वादिति यदुक्तं भवति, कुत एवं चेत्, उच्यते, नोशब्दस्य सर्वप्रतिषेधवचनत्वादिति
 गार्थार्थः ॥४४॥ अथवेति प्रकारान्तरार्थः, ततश्च 'नो' इति णोकारः 'देसंमि'स्ति देशवचनो वा वक्ष्यते, ततश्च 'नोआगमतो दब्बमंगल'-
 मिति कोऽर्थः ? इत्याह- 'तदेगदेसाओ'स्ति मंगलज्ञानैकदेशात्, किं?, अयं देहो नोआगमतो द्रव्यमंगलमिति प्रक्रमः, कुतः? इत्यत
 आह- भूतस्स दृत्तस्य भाविनी वा वत्स्यद्वृत्त्या आगमस्य-मंगलज्ञानलक्षणस्य यद्-यस्मात्कारणं-निमित्तं देहः-शरीरं, एतदुक्तं
 भवति-मंगलज्ञानं कार्यं कारणं देहः, कारणं च कार्यस्यैकदेशे वर्तते यतोऽतः 'नोआगमतो' इत्यागमैकदेशतः, कारणस्य च कार्यैक-
 देशतायामुदाहृतिः- 'नत्थि पुढवीविसिद्धो घडोत्ति जं तेण जुज्जइ अण्णो' । जं एण घडोत्ति पुढ्वं नासी पुढवी तओ अन्नो' ॥१॥ अथ द्रूपे-
 मंगलज्ञानाल्पमतिज्ञानस्य समवायिकारणं आत्मा, न तु शरीरं, अतः कथं शरीरस्य कार्यैकदेशतेति, उच्यते, संसारिशरीरसंसार्यात्मनो-
 रेकान्तेन विभागाभावात्, उक्तञ्च- "अन्नोऽन्नाणुगयाणं इमं च तं चत्ति विभयणमजुत्तं । जह खीरपाणियाणं" इत्येवमादि । अथ व-
 ष्यति 'आगमकारणमरता देहो सद्दो'ति वचनात् शरीरमेवागमतो द्रव्यमंगलमुक्तमासीदिहापि च तदेवेत्यविशेषात् पौनरुक्त्यदोष

इति, तन्न, तत्र मंगललब्ध्याधारस्य विवक्षितत्वात्, अनयोस्तु तच्छून्ययोरिति गाथार्थः ॥४५॥ अथ—‘जाणे’ त्यादि, पुण्वद्धं कंठं, क्तमदित्याह—या माङ्गल्या क्रिया मुखवस्त्रिकादिग्रन्थपेक्षणा लक्षणा तां कुर्वन्ननुपयुक्तञ्च ‘अनुपयोगो द्रव्य’मिति वचनात् आगम-
तोऽनुपयुक्तद्रव्यमंगलवत्, व्यतिरिक्तत्वं त्वस्य तयोर्ज्ञानापेक्षित्वादस्य तु क्रियापेक्षित्वादिति गाथार्थः ॥४६॥ अथ क्रियापेक्षयैवैतदाह—
‘ज’मित्यादि, यद्—आत्मशरीरस्तु भूतो—वृत्तः भावरूपः—क्रियामंगलपरिणामो यस्य तत्तथा, ‘नोआगमतो द्रव्यं’ति नोआगमतो द्रव्य-
मंगलं, ‘नोसदो सञ्चपडिसेहे’चि नोशब्दस्य सर्वप्रतिषेधत्वात्, ज्ञानपक्षे ज्ञशरीरद्रव्यमंगलवत्, तथा ‘तस्स चा’ भावमंगलपरिणामस्स
जं जोगंगं, शेषं ग्राह्यत्, तथा जं चा स्वभावेनैव शोभनवर्णादिगुणं, किञ्च तदित्याह—सुवर्णम्, आदिशब्दान्मरकतवज्रेन्द्रनीलवैडूर्यप-
द्मरागादिपरिग्रहः, तत्किमित्यत आह—तदपि च भावमंगलकारणत्वान्मङ्गलमेवेति निर्दिष्टं ‘ज्ञशरीरमव्यशरीरव्यतिरिक्तं दध्यक्षतसुव-
र्णादी’ति वचनादिति गाथाद्वयार्थः ॥ ४७-४८ ॥ तदेवमुक्तं द्रव्यमंगलं, अथ भावमंगलं, “भावो विवक्षितक्रियानुभूतियुक्तो
हि वै समाल्यातः । सर्वज्ञैरिन्द्रादिवदिन्दनादिक्रियानुभवात् ॥ १ ॥” भावतो मंगलं २ अथवा भावथासौ मंगलं चेति, तद् द्विभेदं, आ-
गमनोआगमभेदात्, तत्र—

‘मंगलसुयउवउत्तो आगमओ भावमंगलं होइ । नोआगमओ भावो सुविसुद्धो खाइयाईओ ॥ ४९ ॥

अहवा सम्महंसणनाणचरित्तोचओगपरिणामो । नोआगमओ भावो नोसदो मिरसभावमि ॥ ५० ॥

अहवेह नसुकाराइनाणकिरिआविसिरसपरिणामो । नोआगमओ भणइ जम्हा से आगमो देसे (सो) ॥५१॥

मंगलं च तत् श्रुतं चेति २ मंगलज्ञानमित्यर्थः तस्मिन्दुपयुक्तो २, वक्तैति गम्यते, आगमतो भावमंगलं भवति, ज्ञातुस्तन्मयत्वात्,

ननु कथमिह मंगलोपयोगसात्रात्तन्मयता ? न ह्यग्निज्ञानोपयुक्तो माणवकोऽग्निरेव भवितुमर्हति, तदर्थक्रियाऽप्रसाधकत्वादित्यमि-
प्रायः ? उच्यते-उपयोगो ज्ञानं संवेदनमिति पर्यायाः, ततश्च 'अर्थाभिधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेया' इति सर्वमवादिनामवि-
संवादस्थानं, यथा कोऽयं ? घटः, किमयमाह ? घट इति, किमस्य ज्ञानं ? घट इति, तथाऽग्निरिति च यज्ज्ञानं तदव्य-
तिरिक्तो ज्ञाता तल्लक्षणोऽभिगृह्यते, अन्यथा तज्ज्ञाने सत्यपि नोपलभेत, प्रदीपहस्तान्यवत् पुरुषान्तरवद्वा, न चानाकारं
तज्ज्ञानं, पदार्थान्तरत्वद्विवक्षितपदार्थस्याप्यपरिच्छेदप्रसंगात्, बन्धाद्यभावश्च ज्ञानाज्ञानसुखदुःखपरिणामस्यान्यत्वादाकाशस्यैव, न चान-
लः सर्व एव स्वसत्तां विभ्रदात्मकार्यं करोति, भस्मच्छन्नेन व्यभिचारात्, न चासौ नाग्निरिति, लोकादिप्रतीतेरिति । 'नोआग-
मतो'ति नोआगमतो भावमंगलमिति, किमित्याह-भावः, किंविशिष्ट ? इत्याह-सुविशुद्धः-पटीयान्, कोऽसावित्याह-क्षायिका-
दिः, तत्र क्षायिकश्चाग्निं दर्शनं च, आदिशब्दादौपशमिको दर्शनचारित्रादि, सर्वप्रतिषेधवचनत्वात् नोशब्दस्येति, अथवाऽऽगमवज्जै
ज्ञानचतुष्टयमिति गार्थार्थः ॥४९॥ 'अहवा सम्मईसण्णचरित्तोवयोगपरिणामो' (जो), स न आगम एव, चारित्रादिसद्भावात्, नाप्य-
नागमः, ज्ञानस्यापि सद्भावात्, अतोऽसौ नोआगमतो भावमंगलं, यतः 'नोसदो मीसभावम्मी'ति गार्थार्थः ॥ ५० ॥ अथचेति
प्रकारान्तरार्थः, इह-नोआगमतो भावमंगलाधिकारे नमस्करणं नमस्कारः, अर्हदादिप्रणतिरित्यर्थः, स आदिर्येषां स्तोत्रादीनां ते
नमस्कारादयस्तेषु ज्ञानं-उपयोगो नमस्कारादिज्ञानं क्रिया-शिरसि करकमलमुकुलविधानादिका, नमस्कारादिज्ञानं च क्रिया च
नमस्कारादिज्ञानक्रिये ताभ्यां विमिश्र इति विग्रहः, पुनर्विशेषणसमासः, स किमित्यत आह-नोआगमतो भण्यत इति, कस्मादित्याह
-यस्मात् 'से' अस्य-एतावत्तः परिणामस्य आगमो-नमस्कारज्ञानोपयोगः एकदेशोऽवयवभूतः । तदेवं मंगलचतुष्टयमावेदितमिति गा-

धार्थः ॥५१॥ तदेवं मंगलस्य भेदतो व्याख्यायां कृतायां कश्चिद् अभिधानस्याकारद्रव्याविनाभूतत्वाद् 'जस्स णं जीवस्स वा अजी-
वस्स वे'त्येवमादिवचनात्, आकारस्य चाभिधानद्रव्यताऽऽलिंगितत्वाद् 'यत् स्थाप्यत' इति वचनात्, द्रव्यस्यापि चाभिधानाकाररूप-
त्वात् 'द्रवती'त्येवमादिवचनात् त्रयस्यापि च भावशून्यत्वेनाविशेषाद् विशेषसपश्यत्वाह—

अभिहाणं दब्बत्तं तयत्थसुन्नत्तणं च तुल्लहं । को भाववज्जिआणं नामाईणं पइविसेसो ? ॥ ५२ ॥

आगारोऽभिप्पाओ बुद्धी किरिया फलं च पाएण । जह् दीसइ ठवणिदे न तथा नामे न दच्चिदे ॥५३॥

भावस्स कारणं जह् दब्बं भावो अ तस्स पज्जाओ । उवओगपरिणइमओ न तथा नामं नवा ठवणा ॥५४॥

इह भावो च्चिय वत्थुं तयत्थसुन्नेहिं किं थ सेसेहिं ? । नामादओऽवि भावाजं तेऽवि हु वत्थुपज्जाया ॥५५॥

इह नामस्थापनाद्रव्येषु 'अहिहाण'मिति नाम 'दब्बत्तं'ति द्रव्यता, आद्यन्तग्रहान्मध्यवर्तिनी च करणिरूपगृह्यते, तथा तदर्थशू-
न्यत्वं चेति चत्वार्यपि वस्तुनि तुल्यानि-सदृशानि, अतः को भाववर्जितानां-तदर्थशून्यानां नामादीनां-नामस्थापनाद्रव्याणां
प्रतिविशेषः-अन्योऽन्यं भेदो ? , न कश्चिदित्यभिप्रायः, एकैकस्मिन् भावरहितत्रितयसद्भावादिति चोदकगार्थः ॥५२॥ साम्तमे-
वमविशेषेऽपि यो विशेषस्तमभिधित्सुरार्थ आह—आकारो—ज्वलत्कुलिशधारणलोचनमहस्रकुण्डलकिरीटशोभितसिंहासनाध्या-
सितशचीसन्निधानजनितानि शयो देहसौन्दर्यभावः, कर्तुश्च सद्भूतेन्द्राभिप्रायः द्रष्टुश्च तदाकारदर्शनात् तद्बुद्धिः क्रिया चोपसेवननम-
नस्तुतिकृतिरूपा फलं च पुत्रोत्पत्त्यादिलक्षणं प्रायेण यथा दृश्यते स्थापनेन्द्रे लोके न तथा नामेन्द्रे नापि च द्रव्येन्द्र इत्ययं तावद्विशेषो,
नामद्रव्याभ्यां स्थापनायाः स्पष्टत्वाच्चादौ स्थापनाभेद उक्त इति गार्थः ॥५३॥ अथ नामस्थापनाभ्यां द्रव्यस्य भेदमाह—'यथे'ति

येन प्रकारेण 'द्रव्य'मिति द्रव्येन्द्रो 'भावस्य कारणं' भावस्य निबन्धनं तथा भावश्च तस्य पर्यायो यथा, स च-भाष उपयोगात्मकः परिणतिमयश्च, न तथा, क इत्यत आह-न तथा नाम नापि च स्थापना, असम्भवात्, नाम्नस्त्वितराम्यां भेदः पारिशेष्यादिति गार्थार्थः ॥५४॥ तदेवं भेदव्याख्यापक्षे समर्थिते भूयोऽप्यपरेण करणेनाह चोदकः, अथैतत् त्रितयं घटित सत्पुनरपि विघटयन्नाह- 'इह' इत्यादि । 'इह' मंगलाधिकारे 'भावो चिय वस्तु' परिणतिमान् किं थ सेसेहिं ? , कुतः ? इत्याह-'तदर्थं शून्यत्वात्' मंगलार्थशून्यत्वात् भावार्थशून्यत्वाद्वा पापवत्, भावो वस्तु तल्लक्षणत्वात् तत्प्रयोजनत्वादित्युक्तं भवति, उच्यते, नैतदेवमसिद्धत्वादिति, आह च-'नामादयोऽपि भावाः' नामादयो भावविशेषा इति भवनीयं, कुतः ? इत्याह-यद्-यस्मात् तेषु वस्तुपर्यायाः, तथाहि-अत्रिशिष्ट इन्द्रशब्द आश्रिते सति नामादिभेदचतुष्टयं प्रतीयते, अतोऽमीषां मंगलपर्यायत्वेन तदर्थशून्यत्वमतोऽसिद्धो हेतुः, तेषु हि तत्रापणादिति, येषं पुनरप्येकमेव मंगलमिति, तन्न, कथञ्चिदभेदेऽपि नामाद्युपाधिभेदभिन्नत्वादमीषामिति गार्थार्थः ॥ ५५ ॥

अहवा नामं ठवणा दब्वाइं भावमंगलंगाइं । पाण्ण भावमंगलपरिणामनिमित्तभावाओ ॥ ५६ ॥

'अथवे'त्यनेनामीषां प्रकारान्तरेण स्वातन्त्र्यमाह-नामस्थापनाद्रव्याणि भावमंगलाङ्गानि, भेदाः कारणानि वा, कुतः ? , प्रायेण भावमंगलकारणत्वादिति गार्थार्थः ॥ ५६ ॥ उदाहरणमाह-

जह मंगलाभिहाणं सिद्धं चिजयं जिणिंदनामं च । सोऊण पेच्छऊण य जिणपडिमालक्खणाईणि ॥५७॥
यथा मंगलमित्यभिधानं सिद्धादि नाम च श्रुत्वा दृष्ट्वा च जिनप्रतिमालक्षणपंक्तिस्थापनां आदिशब्दादनगारपदादीति गार्थार्थः ॥ ५७ ॥ तथा द्रव्योदाहरणमाह-

परिनिव्युद्यमुणिदेहं भवजइजणं सुवन्नमच्छाई । ददृट्टण भावमङ्गलपरिणामो होइ पाणं ॥ ५८ ॥
 किं पुण तमगेगंतियमद्यन्तं च न जओऽभिहाणई । तव्विचरीअं भावे तेण विसेसेण तं पुज्जं ॥ ५९ ॥
 अहया वत्थुऽभिहाणं नामं ठवणा य जो तयागारो । कारणया से दब्बं कज्जावन्नं तयं भावो ॥ ६० ॥
 'परी'त्यादि, परिनिवृतमुनिदेहं सिद्धशिलातलगतं 'भव्ययतिजनं' भविष्यत्साधुवृन्दं 'सुवर्णमाल्यादि' द्रव्यादि च
 दृष्ट्वा, पुनः क्रियाभिधानं भिन्नाभिधेयत्वव्यापनार्थं, 'भावमङ्गलपरिणामो होइ पाणं' सनिमित्तत्वादिपि तथापरिणामस्येति गार्थार्थः
 ॥५८॥ किं भावमङ्गलवत् तान्यपि पूजनीयानि ? इत्यत आह—'किं पुणे'त्यादि, स्पष्टा ॥५९॥ अत एवमेतद् भेदसिद्धिः, अथैकव-
 स्तुन्येव चतुष्टयमायोज्यमत इत्याह—'अहवे'त्यादिना, अथवा वस्तुनो यदभिधानं तन्नाम यथोर्ध्वकुण्डलोष्ठायतद्वृत्तश्रीवालक्षणो घट
 इति, स्थापना तु यस्तदाकार ऊर्ध्वादिः, भाविकपालोपेक्षया 'से' तस्य कारणता द्रव्यं, तदेव कार्योपन्नं मृत्पिण्डावस्थायाः शैखरी-
 भूतं सद्भाव उच्यते, भवनं भाव इतिकृत्वा, तदेवं सर्वं वस्तु चतूरूपाविनाभूतं दृष्टं, एवमेव सम्यग्दर्शनव्यवस्थानात् सर्वनयसमूहा-
 त्मकत्वादिति गार्थार्थः ॥ ६० ॥ विपक्षे विवादलक्षणं वाचामाह—

वत्थुसरूवं नामं तप्पच्चयहेउओ सधम्मच्च । वत्थुं नाणभिहाणा होज्जाऽभावो विवाचच्चो ॥ ६१ ॥
 संसयविवज्जया वाऽणज्झवसाओऽहवा जदिच्छाप । होज्जऽस्थे पडिवत्ती न वत्थुधम्मो जयानामं ॥ ६२ ॥
 वत्थुस्स लक्खलक्खणसंबवहारविरोहसिद्धीओ । अभिहाणाहीणाओ बुद्धी सद्दो य किरिया य ॥ ६३ ॥
 आगारो चिय मइसइवत्थुकिरियाफलाभिहाणाई । आगारमयं सब्बं जमणागारं तयं नत्थि ॥ ६४ ॥

न पराणुमयं वस्तुं आगाराभावो खपुष्पं च । उवलंभव्ववहाराभावाओ नाणगारं च ॥ ६५ ॥
 द्रव्यपरिणाममितं मोक्षूणाऽऽगारदरिसणं किं तं ? । उप्पायव्ययरहिअं द्रव्यं चिय निव्वियारं तं ॥ ६६ ॥
 आविभवावतिरोभावमेत्तपरिणामकारणमचितं । निच्चं बहुलुवंऽपिय नद्धो द्रव वेसंतरावन्नो ॥ ६७ ॥
 पिण्डो कारणमिदं पयं च परिणामओ तथा सव्वं । आगाराह न वत्थुं निक्कारणओ खपुष्पं च ॥ ६८ ॥
 भावत्थंतरभूअं किं द्रव्यं नाम ? भाव एवायं । भवनं पइक्खणं चिय भावावत्ती विवत्ती य ॥ ६९ ॥
 न य भावो भावन्तरमवेक्खए किन्तु हेउनिरेक्खं । उप्पज्जइ तयणन्तरमवेह तमहेउअं चेव ॥ ७० ॥
 पिण्डो कज्जं पइसमयभावाओ जह दहिं तथा सव्वं । कज्जाभावाओ नत्थि कारणं खरविसाणं च ॥ ७१ ॥
 एवं विवयंति नया मिच्छाभिनिवेसओ परोप्परओ । इयमिह सव्वनयमयं जिणमयमणवज्जमच्चंतं ॥ ७२ ॥
 नामाहभेदसइत्थदुद्धिपरिणामभावओ निययं । जं वत्थुमत्थि लोए चउपज्जायं तयं सव्वं ॥ ७३ ॥

‘वत्थु’इत्यादि, वस्तुस्मिन् गुणपर्याया इति वस्तु-घटादिलक्षणं, तस्य वस्तुनः स्वरूपं, किं तद् ? , अत आह-‘नाम’ अ-
 भिधानं, कुतः ? इत्याह—‘तत्प्रत्ययहेतुत्वात्’ वस्तुप्रत्ययहेतुत्वात्, दृष्टान्तमाह—स्वधर्मादय इव-रूपादय इव, सिद्धश्चावयोर्ह-
 तुर्थदशब्दात् पटादिव्यवच्छेदेन घटप्रतिपत्त्यनुभूतेः; न च स्वग्रहणमनर्थकं दृष्टान्तस्योभयैक्यदोषनिवारणार्थत्वाद्, आह-एवं ध्वनि-
 परिणामं नाम विवक्षितवस्तुप्रतिपत्तिहेतुत्वात् तत्स्वधर्मा इव, तन्न, तेषामपि रूपादीनां ध्वनिपरिणामरूपत्वात्, शब्दब्रह्ममात्रत्वाद्
 धर्मधर्मिणोरिति, शेषं तु न्यायानुसारितया स्वधियानुसरणीयम् । अथ विपक्षे बाधादर्शनार्थमाह-‘वत्थुं न होज्जे’त्यत्राभिसम्बन्धः;

तेनैतदुक्तं भवति, इत्थं चैतदङ्गीकर्तव्यं, अन्यथा वस्तु वस्तुवै न स्यात् 'अणभिहाणादि'ति अभिधानरहितत्वाद्वाच्योऽभाव इव, अभिधानरहिता शुक्रशुक्रैवेत्यर्थः, तत्रैतत्स्यात्-सङ्गीतिमात्रं तत्प्रत्ययहेतुर्नाभिधानं, अकृतसङ्केतस्याभिधानश्रवणेऽपि वाच्यार्थाप्रतिपत्तेः, उच्यते, न, रूपादिव्यपि तत्समानत्वात्, तत्र स एवानभिलाषदोष इति गार्थार्थः ॥ ६१ ॥ अपि च विशेषोपलम्भार्थमाह—'संस-य'इत्यादि । 'संशयविपर्यया'विति यदा न वस्तुधर्मो नाम तदा घट इत्युक्ते वक्त्रा श्रोतुः संशयः स्यात्-किमयमाह ? इति, विपर्ययाद्वा पट एव प्रतिपत्तेः, अथवाऽनध्यवसायः स्याद्-चित्तव्यामोहः स्याद्, अथवा यदृच्छया-अनियमलक्षणया स्यादर्थे-पटलक्षणे प्रतिपत्तिरिति गार्थार्थः ॥ ६२ ॥ अपि च—'वत्युस्से'त्यादि, 'वस्तुनो' जीवादेः, किमत आह—'अभिहाणाहीणाओ'ति अभिधाना-यत्ताः, काः ? इत्याह-लक्ष्यं च लक्षणं च संब्यवहारथेति लक्ष्यलक्षणसंब्यवहारास्तेषामविरोधेन-अविपर्ययेण सिद्धयः-प्रतिष्ठा इति विग्रहः, तत्र लक्ष्यं जीवः लक्षणमुपयोगः संब्यवहारोऽध्येषणप्रेषणादिः, तथा बुद्धिनिश्चयानुरूपा 'सदो य'ति शब्दसामान्यं, अभिधानं तु मति-विशिष्टाकारा संज्ञेति, तथा क्रिया चोत्क्षेपणादिका, किम् ?-अभिधानाधीना इति, शब्द एव वस्तु सन् तदायत्तात्मलभत्वादितरस्य तु शुक्रशुक्रत्वाद्, अपि चायं व्यवहारः शुब्दवता क्रियेताशब्दवता वेति ? , नाशब्दवता अवाच्याभावस्यापि तत्प्रसंगात्, इतरेण चेदस्मदिष्टा सिद्धिरिति शब्दनय इति गार्थार्थः ॥ ६३ ॥ आकारनय आह—'आगारो चिच'इत्यादि, आक्रियत इत्याकारो, निरंशो भाव इति भावः, असौ आकार एव, एवकारेणानभिमतप्रतिषेधमाह, किमत आह—'मती'त्यादि, इन्द्रः, कथं मतेस्तावदात्मगुणत्वात् तस्याथ ज्ञेया-लम्बनत्वेनाकारवत्त्वात्, अनाकारवत्त्वे चानभिमतपदार्थवदभिमतस्यापि परिच्छेदायोगात्, पीतादिपदार्थादर्शनादावप्यतदाकारत्वात् नील-स्येदं संवेदनं न पीतस्येत्यप्राप्तेरित्यर्थः, शब्दश्चाकारवान् पौड्गलिकत्वात्, वस्तुपि घटाद्याकारवत्, प्रत्यक्षसिद्धेः, क्रियाऽपि क्रियावतोऽन-

घान्तरत्वात् तस्य चाभ्यक्षसिद्धत्वात्, फलमप्याकारः कारणपर्यायत्वात्, अभिधानमप्याकारः शब्देऽन्तर्भावात्, अत आह—पच्छब्दं कण्ठयम् ॥६४॥ प्रयोगः—‘नं’ इत्यादि, न परानुसृतं वस्त्वित्यत्र हि परं शब्दमाह, द्रव्यभावनययोरप्यभिमतत्वोपदर्शनार्थं, ‘आकाराभावतो’त्ति असदाकारत्वात् स्वपुष्पवत्, अत्रैव पक्षे हेत्वन्तरमाह—उपलम्भभावात्, न हि शृङ्गग्राहिकया सत् परेणेत्यं दर्शयितुं पर्याप्त इति भावः, तथा व्यवहाराभावादिति, तदेव विकल्पद्वयं यदभ्यधायि आद्येनेति, विधिप्रतिषेधाभ्यां शास्त्रप्रवृत्तिरिति स्वपक्षे तदस्त्विति प्रतिजानीमहे—आकारस्यैवाभ्युपगमाद् घटवदिति, आह च—नाणगारं च वस्तु, किन्तु साकारं सत्त्वाद् दधिवदित्याकारनय इति गाथार्थः ॥६५॥ द्रव्यनय आह—को हि नाम चेतनावानित्थमभिदध्यात्, तथाहि—‘दृब्धे’त्यादि, द्रव्यं अनादिमदुत्प्रेक्षितपर्यायशृङ्खलाधारं मृदादिधर्ममाश्रितोभाव(घटादि)धर्ममात्राविर्भावपरिणामः, द्रव्यस्य परिणामो द्रव्यपरिणाम एव द्रव्यपरिणाममात्रं, मात्रशब्दः प्रतिममयमुत्प्रेक्षितविचित्रावस्थाप्रतिषेधार्थः, तत् शुकत्वा—हित्वा किं तदाकारदर्शनं अन्यद् यदुच्यते—‘आकारो चिय’एवमादि, ननु द्रव्यमेव तत्, किञ्चिदिति ?—उत्पादव्ययरहितं यतो निर्विकारं—अवस्थितं पूर्वापरस्कोटिविप्रसुक्तं कारणमात्रमुत्पन्नविफणकुण्डलितकारसमन्वितसर्पद्रव्यवत्, ‘किं हि तत्रापुर्वमुत्पन्नं विद्यमानं वा विगत’मिति वचनादिति गाथार्थः ॥६६॥ अथैतत्स्याद्, अहिद्रव्ये उत्क्रणादिकार्यस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात् कार्यत्वाच्च सम्बन्धिशब्दत्वेन च कार्यव्यपदेशप्रवृत्तेर्न कारणमात्रं वस्त्विति, उच्यते, नैतद्, अस्याविर्भावोतिरोभावमात्र एव कार्योपचाराद्, उपचारस्य चावस्तुत्वाद्, आह च—‘आविर्भाव’ इत्यादि, आविर्भावश्च तिरोभावश्च तौ तावेव तन्मात्रं तदेव परिणामः तस्य कारणं यतो द्रव्यं, प्रदीप इव घ्वान्तघटयोरिति, तस्मान्नैतदिति, प्रकृतं आह—यद्येवं कस्मात्तर्हिकस्वभावत्वादनन्तकालभाविनोरप्यनयोर्द्वैतपर्यव कारणं न भवतीत्यत आह—‘अचिन्त्यम्’ अचिन्त्यस्वभावं क्रमतस्तथावृत्तेः, आह—एवं व-

दुरुपत्वात्, प्राग्वस्थात्प्रागेनोचरावस्थाधिष्ठातृत्वात् कस्माद्नित्यं न भवतीत्यत आह-नित्यं बहुरुपमपि च सत्, यतो ह्यनेनैवानादि-
मताऽऽविर्भावतिरोभावाध्यासेन बहुरूपेण भवनीर्यं, क इवेत्याह-नट इव, किंविधिष्टो नट इत्याह-वैयान्तरापन्नो, यथा हि नटो नायक-
विदूषकपिराधसादिपात्रविशेषानुगच्छन् परमार्थवृत्त्या स एवासौ एवमत्राप्रीति गाथार्थः ॥ ६७ ॥ अपि च-कोऽयमवदात्तधि-
यामयसदाकाग्रहस्तथाहि-‘पिंडो’ इत्यादि । पिण्डो-मृत्पिण्डः कारणमिष्टं-कारणमात्रमभ्युपगम्यते, परिणामित्वात्पयोवत्, सिद्धय
दृष्टान्तः, ‘सव्व’न्ति यथा पिण्डस्तथा सर्वं मृत्स्थसकोथकुशूलादि त्रैलोक्यं वेति स्वयक्षसिद्धिः, परदूषणमाह-आकारादि न वस्तु,
निकाशत्वात् कारणमात्रानभ्युपगमात् खण्डवदिति, स्वातन्त्र्यस्यापनार्थं चैतदिति पौनरुक्त्ययोगः, तथा चैपोऽत्र व्यवहारो
-द्रव्येणाद्रव्येण चेति, सैव च रभिकेति [नीतिः] द्रव्यनय इति गाथार्थः ॥ ६८ ॥ भावनयः प्राह-‘भाव’ इत्यादि, भवनानि भूतयो
भवन्तीति चेति भावाः, तेभ्योऽर्थान्तरभूतं किं द्रव्यं नाम येनोच्यते-द्रव्यपरिणाममात्रमित्येवमादि, ननु भाव एवायं शुद्धसुदुरु-
न्मन्वित्तमासादयतीति, एतदुक्तं भवति-यदि हि किञ्चिदनादिकालीनमवस्थितं सद्द्रव्यस्वन्तरारम्भे व्याप्त्रियेत ततो न्याय्या स्यादियं
कल्पना-यावता ‘भवणं पण्डिकखणं चियं’चि भवनं प्रतिक्षणमेवानुभूयते, किमुक्तं भवतीत्याह-भावावत्तिः भावोद्भूतिर्विपत्ति-
श्च विनाशश्च, एतदुक्तं भवति-पूर्वकक्षणे निवर्त्तते उत्तरस्तूपद्यते, ‘आरम्भे सरिसवोवमा’ इति वचनादिति साथार्थः ॥ ६९ ॥ यद्यसत्कारणं कुत
उत्तरोत्पत्तिः ? इति चेत्, अथवा यदङ्गीकृत्य कार्यक्षण उदेति तत्कारणम् ? इति चेत्, अत आह-‘नव’ इत्यादि, ‘नवः’-‘भावः’ कार्यक्षणल-
क्षणः ‘भावान्तरं’ कारणक्षणलक्षणं ‘अपेक्षते’ अङ्गीकरोति, किन्तु ‘हेतुनिरयेक्षं’ कारणक्षणव्यापारविमुखं ‘उत्पद्यते’ समाविर्भवति,
‘पुञ्जो नत्थि अणागते’चि वचनात्, तथा ‘तदन्तरमपैति’ उत्पत्त्यनन्तरं विगच्छति, ‘संस्कृतं (यत् सत् तत्) क्षणिक’ मिति वचनात्,

धन्तरत्वात् तस्य चाप्यक्षसिद्धत्वात्, फलमप्याकारः कारणपर्यायित्वात्, अभिधानमप्याकारः शब्देऽन्तर्भावात्, अत आह—पच्छब्दं कण्ठ्यम् ॥६४॥ प्रयोगः—‘न’ इत्यादि, न परानुमते वस्त्वित्यत्र हि परं शब्दमाह, द्रव्यभावनयोरप्यभिमतत्वोपदर्शनार्थं, ‘आकाराभावतो’ चि असदाकारत्वात् खपुष्पवत्, अत्रैव पक्षे हेत्यन्तरमाह—उपलम्भाभावात्, न हि शृङ्गग्राहिकया सत् परेणेत्यं दर्शयितुं पर्यत इति भावः, तथा व्यवहारभावादिदिति, तदेव विकल्पद्वयं यदस्यथायि आधेनेति, विधिप्रतियेधाम्यां शास्त्रप्रवृत्तिरिति स्वपक्षे तदस्त्वित्यस्यति प्रतिजानीमहे—आकारस्यैवाभ्युपगमाद् घटवदिति, आह च—नाणगारं च वस्तु, किन्तु साकारं सत्त्वाद् दधिवदित्याकारनय इति गार्थार्थः ॥६५॥ द्रव्यनय आह—को हि नाम चेतनावानित्यमभिदध्यात्, तथाहि—‘दब्बे’त्यादि, द्रव्यं अनादिमदुत्प्रेक्षितपर्यायशृङ्खलाधारं मृदादिधर्ममात्रतिरोभाव(घटादि)धर्ममात्राविर्भावपरिणामः, द्रव्यस्य परिणामो द्रव्यपरिणामः, द्रव्यपरिणाममात्रं, मात्रशब्दः प्रतिसमयमुत्प्रेक्षितचित्रावस्थाप्रतियेधार्थः, तत् शुक्त्वा—हित्वा किं तदाकारदर्शनं अन्यद् यदुच्यते—‘आकारो चिय’ एवमादि, ननु द्रव्यमेव तत्, किंविशिष्टं ?—उत्पादव्ययपरहितं यतो निर्धिकारं—अवस्थितं पूर्वापरकोटिविममुक्तं कारणमात्रमुत्फणविफणकुण्डलितकारसमन्वितसर्पद्रव्यवत्, ‘किं हि तत्रापूर्वमुत्पन्नं विद्यमानं वा चिगत’मिति वचनादिति गार्थार्थः ॥६६॥ अथैतत्स्याद्, अहिद्रव्ये उत्फणादिकार्यस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात् कार्यत्वाच्च सम्वन्धिशब्दत्वेन च कार्यव्यपदेशप्रवृत्तेर्न कारणमात्रं वस्त्विति, उच्यते, नैतद्, अस्याविर्भावतिरोभावमात्र एव कार्योपचाराद्, उपचारस्य चावस्तुत्वाद्, आह च—‘आविर्भाव’ इत्यादि, आविर्भावश्च तिरोभावश्च तौ तावेव तन्मात्रं तदेव परिणामः तस्य कारणं यतो द्रव्यं, प्रदीप इव ध्वान्तघटयोरिति, तस्मात्तदिति, प्रकृतं आह—यद्येवं कस्मात्तद्वैकस्वभावात्तदन्वत्फालभाविनोरप्यनयोर्द्वैलयेव कारणं न भवतीत्यत आह—‘अचिन्त्यम्’ अचिन्त्यस्वभावं क्रमतस्तथावृत्तेः, आह—एवं च-

दुरूपत्वात्, प्राग्वस्यात्यागेनोचरावस्थाधिष्ठानतया कस्मादनित्यं न भवतीत्यत आह-नित्यं बहुरूपमपि च सत्, यतो ह्यनेनैवानादि-
मताऽऽविर्भावतिरोभावाभ्यासेन बहुरूपेण भवनीयं, क इवेत्याह-नट इव, किंविशिष्टो नट इत्याह-वेपान्तरापन्नो, यथा हि नटो नायक-
विदूषकपिराक्षसादिप्राप्तविशेषाननुगच्छन् परमार्थवृत्त्या स एवासौ एवमत्रापिती गार्थार्थः ॥ ६७ ॥ अपि च-कोऽयमवदातधि-
यामप्यसदाकाग्रहस्तथाहि-‘पिण्डो’ इत्यादि । पिण्डो-मृत्पिण्डः कारणमात्रमभ्युपगम्यते, परिणामित्वात्पयोवत्, सिद्धश्च
दृष्टान्तः, ‘सञ्च’न्ति यथा पिण्डस्तथा सर्वं मृत्स्थासकोशकुशलादि त्रैलोक्यं वेति स्वपक्षसिद्धिः, परद्रूपणमाह-आकारादि न वस्तु,
निष्कारणत्वात् कारणमात्रानभ्युपगमात् खण्डेष्वदिति, स्वातन्त्र्यस्यापनार्थं चैतदिति पौनरुक्त्ययोगः, तथा चैपोऽत्र व्यवहारो
-द्रव्येणाद्रव्येण चेति, सैव च रभिकेति [नीतिः] द्रव्यनय इति गार्थार्थः ॥ ६८ ॥ भावनयः प्राह-‘भाव’ इत्यादि, भवनानि भूतयो
भवन्तीति चेति भावाः, तेभ्योऽर्थान्तरभूतं किं द्रव्यं नाम येनोच्यते-द्रव्यपरिणाममात्रमित्येवमादि, ननु भाव एवायं मुहुर्मुहुरु-
न्मंचितमासादयतीति, एतदुक्तं भवति-यदि हि किञ्चिद्नादिकालीनमवस्थितं सद्रस्वन्तरारम्भे व्याप्तिर्येत ततो न्याय्या स्यादियं
कल्पना-यावता ‘भवणं पडिकखणं चिय’त्ति भवनं प्रतिक्षणमेवानुभूयते, किमुक्तं भवतीत्याह-भावावत्तिः भावोद्भूतिर्विपत्ति-
श्च विनाशश्च, एतदुक्तं भवति-पूर्वकक्षणो निवर्तते उत्तरस्तूपघते, ‘आरगे सरित्तवोवमा’ इति वचनादिति गार्थार्थः ॥ ६९ ॥ यद्यसत्कारणं कुत
उत्तरोत्पत्तिः ? इति चेत्, अथवा यदङ्गीकृत्य कार्यक्षण उदेति तत्कारणम् ? इति चेत्, अत आह-‘नव’ इत्यादि, ‘नवः’-‘भावः’-कार्यक्षणल-
क्षणः ‘भावान्तरं’ कारणक्षणलक्षणं ‘अपेक्षते’ अङ्गीकरोति, किन्तु ‘हेतुनिरपेक्षं’ कारणक्षणव्यापारविमुखं ‘उत्पद्यते’ समाविर्भवति,
‘पुञ्जो नस्थि अणागते’ति वचनात्, तथा ‘तदनन्तरमपैति’ उत्पत्त्यनन्तरं विगच्छति, ‘संस्कृतं (यत् सत् तत्) क्षणिक’ मिति वचनात्,

तदिति तत्कार्यं क्षणरूपं, किं सहेतुकं, नेत्याह-अहेतुत एव-निहेतुकमेव, अत एवोक्तं-“णिबुव्या णेव चिद्वृत्ति, आरणे सरिसवोवमा” इति, अत्र हि भूरि वक्तव्यं तत्तु ग्रन्थान्तरेभ्यो भावनीयमिति गाथार्थः ॥ ७० ॥ अपिच-कोऽयं शास्त्रखेदितधियां द्रव्यमात्रग्रहः, तथाहि-‘पिंडो’ इत्यादि, पिण्डो-मृत्पिण्डः कार्यं, नतु कारणमित्यभिप्रायः, प्रतिसमयभवनात् यथा दधीति दृष्टान्तः, ‘झटित्येव कथं युवे’ति वचनात्, तथा सर्वमिति प्राग्वत्, अनभिमतं प्रतिषेधमाह-‘नत्थि कारणं कज्जाभावातो’ कोऽस्यार्थः ?-पिण्डे प्रतिसमयभवनाभ्युपगमाभावात् स्वरविपाणवदिति, अपि चायं लोकव्यवहारो भावाद्वा भवेदभावाद्धेति सैव नीतिरिति भावनय इति गाथार्थः ॥ ७१ ॥ अथोप-संजिहीर्षुराह-‘एव’ मित्यादि, एवं-उक्तेन विधिना विवदन्ति, विविधपक्षग्राहका भवन्तीत्यर्थः, के ?-‘नयाः’-शब्दादयः, कुतः इत्याह-‘मिथ्याभिनिवेशतो’ मिथ्यात्वाभिमानादिभ्यः ‘परोप्परतो’ मिथः, प्रयोगश्चात्र-मिथ्यादृष्टयो नामादयः, एकांशग्राहित्वेनासम्पूर्णत्वग्राहित्वात्, गजमात्रभिन्नदेशसंस्पर्शने बहुविधविवादमुल्लेखजात्यन्धवृन्दवत्, तस्मात्सावद्यमिदं दर्शनमित्यभिप्रायः, किं तर्ह्येनवद्यमित्याह-इदं-अनुभवग्रत्यक्षसिद्धं ‘सव्वनयमयं’ सर्वनयविवादानास्पदं, किञ्च तदित्याह-‘जिनमतं’ जिनप्रवचनं ‘अत्यन्तं सुतराम् ‘अनवचयं’ अदोषम्, प्रयोगो-जिनमतं तथ्यं समस्तवस्तुपर्यायाध्यासितपदार्थसंग्राहित्वात् चक्षुष्मतः समन्तात् समस्तहस्तिदर्शनोल्लापवदिति गाथार्थः ॥ ७२ ॥ तथा च-‘नामाती’त्यादि, नामादयश्च ते भेदाधेति, भेदाः-पर्यायाः, तेषु नामादिभेदेषु नामाकाराद्द्रव्यभावेषु, शब्दार्थे बुद्धिः स एव परिणामः २ तस्य भावः-उत्पत्तिः २ तस्मात् ‘नियतम्’ अस्खलितं सदाकालमिति यावत्, किमत आह-यद्द्रस्त्वस्ति लोके चतुष्पर्यायं तत्सर्वमिति-प्रयोगः-यत्र शब्दार्थबुद्धिः प्रसूयते तत्र चतुष्पर्यायता यथा घटे, वि-पक्षे शशमृङ्गं, चतुर्णामप्यन्योऽन्याविनाभाव इति भावनीयम्, ‘आकारवियुक्तं नाम, आकारो नामवर्जितः । शुकशुकावदि’त्येवमादि-

वचनादिति गार्थः ॥ ७३ ॥ उपसंहारमाह—

इय सव्वभेअसंधायकारिणो भिन्नलक्खणा एते । उप्पायाइतियं पिच धम्मा पइचत्थुमाउज्जा ॥ ७४ ॥
 'इय' इत्येवमादि, 'इय' एवं 'एते' चि ये नामादयो धर्माः, किंविशिष्टाः ?—'सर्वभेदकारिणो नयाः, तत्र सर्व-
 भेदकारिणो यथा मङ्गलमित्याकारिते प्रतिवस्तु अभिधानादिभेदानन्त्यमिष्टितोऽध्यवसीयते, अथवा सर्वस्येन्द्रस्य भेदकारिणः सर्व-
 भेदकारिणः, प्रतिभेदं स्पष्टतः प्रतीतेः, एवं सर्वस्येन्द्रस्य सङ्घातकारिणः केचित्, समस्तभावाध्यारोपेणैकत्वप्रतिपत्तेः, तथाहि—नामेन्द्र-
 एवाभिधानाकाद्रव्यभावाः प्रतीयन्ते, इत्येवमादि, भिन्नलक्षणाश्चैते भिन्नप्रत्ययहेतुत्वाद् घटपटकटशकटा इव, किमिवेत्याह-
 उत्पातादित्रयमिव, उत्पादविगमश्रौव्याणीवेत्यर्थः, 'प्रतिवस्तु' प्रतिपदार्थं 'आयोज्याः' अनुसरणीया इति गार्थः ॥ ७४ ॥ इदानी-
 मयं नामादिनिक्षेपः सामान्यतो विशेषतश्च नयैः परिमृग्यते इति, अत आह—

नामाइतियं वव्वट्टियस्स भावो य पज्जवनयस्स । संगहवववहारा पढमगस्स सेसा य इयरस्स ॥ ७५ ॥

जं सामन्नगगाही संगिण्हइ तेण संगहो निययं । जेण विसेसगगाही ववहारो तो विसेसेइ ॥ ७६ ॥

सट्टुज्जुसुया पज्जायवायगा भावसंगहं वेत्ति । उवरिमया विवरीआ भावं भिंदन्ति तो निययं ॥ ७७ ॥

'नामाइ' इत्यादि, तत्र नामादिनिक्षेपत्रयं द्रव्यास्तिकस्य मतं, तदर्थशून्यत्वात् तस्य चाभावावलम्बित्वाद् द्रव्यास्तिकत्वाद्,
 'भावो य पज्जवणयस्स मतं' तदर्थशून्यत्वाद्, तथा संग्रहव्यवहारौ द्वावपि 'पढमगस्स' ति प्रथमनयमतावलम्बिनौ, शेपास्तु—अजुब-
 त्रादयः, इतरस्य—द्वितीयस्य मतमालम्बत इति वाक्यशेषः, एतच्चाचार्यसिद्धसेनाभिप्रायेण उच्यते, न स्रवाभिप्रायेण, तथाहि सूत्रेऽभि-

द्वितं-“उज्जुसुपस्स एगे अणुवउत्ते [एगं दब्बं] आगमतो एगं दब्बावस्सयं, पुहत्तं नेच्छइ” इत्यतोऽसौ द्रव्यमिच्छन् कथं भावमात्र-
ग्राहिणं पर्यायनयमालम्बते इति गाथार्थः ॥७५॥ उक्तमेवार्थं प्रपञ्चितज्ञविनेयजनानुग्रहार्थं पुनरप्याह-यस्मात् सामान्यग्राही संग्रहः
संगृह्णाति तस्मात्संग्रहः, त्रितयं नामाद्येकत्वेन, एतदुक्तं भवति-यावन्ति कानिचिद् भुवनविवरमाञ्जि नामानि तदेकं नाम, एवं स्थापना
द्रव्यं चेति, तथा येन विशेषग्राही व्यवहारस्तेनासौ नामादि विशिनष्टि-भिनत्ति, प्रभृतानीच्छतीत्यर्थः, इति गाथार्थः ॥७६॥ ‘सिसा
उ इतरस्स’ चि विभावयिपुराह-‘सइज्जु’गाहा, शब्दक्रजुद्धौ पर्यायवादिनौ भावसंग्रहं व्रूतः, पर्यायशब्दैर्भावमिच्छत इत्यर्थः,
तथा उपरितनौ-समभिरूढैवभूतौ एतद्विपरीतौ, पर्यायध्वनिभिरसंग्रहात्, नखेतौ भावमङ्गलमिन्द्रं वा भिन्नप्रवृत्तिभिर्ध्वनिभिरभिधत्त
इति भावना, ‘तौ’ इति तस्मान्नियतमासंसारं यावदिमौ भावं भावमङ्गलादिकमर्थं, किं?, भिन्तः, तथाहि-समरूढस्यान्योऽर्थो मङ्गलशब्दे-
नोच्यते अन्यथा विम्विधातकृदित्यनेन, एवंभूतस्य तु यदा सार्धुर्धर्मोपचयमादत्ते तदाऽसौ वस्तु, तत्कार्यकरणात्, अन्यदा त्व वस्तु,
तत्कार्यकरणात् स्तम्भवत् ॥ एवं तावत् तत्त्वभेदपर्यायैर्मङ्गलमाख्यातमिति गाथार्थः ॥ ७७ ॥

मंगलमहवा नन्दी चउन्विहा मङ्गलं व सा नेया । दब्बे तूरस्सुदओ भावम्मि य पञ्च नाणाई ॥ ७८ ॥

‘मंगल’मित्यादि, अथवा नोआगमतो मङ्गलं नन्दी, साऽपि च चतूरूपेव मङ्गलमिव नामादिभेदात्, तत्र नामस्थापना
प्राग्वत्, द्रव्ये-द्रव्यविषया नन्दी तूर्यसमुदायो, यथोक्तं “भग्भासुगुन्दमइलकडंबइल्लरी” त्येवमादि, एषा च प्रक्रमात् व्यतिरिक्तेति
गम्यते, तथा भावे च-भावविषया नोआगमतो नन्दी, केत्यत आह-पञ्च ज्ञानानीति गाथार्थः ॥ ७८ ॥

आभिणिवोहियनाणं सुयनाणं चव ओहिनाणं च । तह मणपज्जवनाणं केवलनाणं च पञ्चमयं ॥७९॥(नि०१)

अथाभिमुहो निअओ बोहो जो सो मओ अभिनियोहो । सो चेवाऽऽभिणियोहो अमहव जहाजोगमाउज्जं ॥८०॥
तं तेण तओ तम्मि व सो चाऽभिणियुञ्जए तओ वा तं । तं तेण तओ तम्मि व सुणेह सो वा सुअं तेण ॥८१॥
तेणावहीयए तम्मि वाऽवहाणं तओऽवही सो य । मज्जाया जं तीए दब्बाइ परोप्परं सुणइ ॥ ८२ ॥
पज्जवणं पज्जयणं पज्जाओ वा मणम्मि मणसो वा । तस्स व पज्जायादिन्नाणं मणपज्जवं नाणं ॥ ८३ ॥
केवलमेगं सुद्धं सगलमसाहारणं अणन्तं च । पायं च नाणसद्धो नामसमाणाहिगरणोऽयं ॥ ८४ ॥

‘आभिणियोहियनाणं’ गाहा । बोधनं बोधः-सम्बोधः, पञ्चानां ज्ञानानामप्याद्यो वर्त्तते, किञ्चिद्विशिष्टः १-अर्थाभिमुख इति, तत्र
‘अ गता’विति अर्यत इति अर्थः तमर्थं प्रत्यभिमुखः, प्रवण इत्यर्थः, अर्थवलायाततया तच्चा(न)न्तरीयकप्रादुर्भूतिरिति भावना, स चैवमपडु-
त्वात् क्षयोपशमस्याविनिश्चितत्वोऽपि स्यादत उच्यते-नियतो-निश्चितः-संशयाद्यपोहेन रूपमेवेदमिति प्रत्यवधारणात्मकः, एवं चाव-
ग्रहोऽपि ‘निश्चितमवगृह्णाती’ति वचनाद्, कार्यत उपलब्धेः, तत्रैतत् स्यात्-नियतस्यार्थाभिमुखाऽव्यभिचारान्नियतग्रहणमेवास्त्विति,
तन्न, द्विचन्द्रप्रतिभासस्यापि तैमिरिकं प्रति नियतत्वे सत्यप्यर्थाभिमुखाऽव्यभिचारान्नियतग्रहणमेवास्त्विति,
दिभाष्यगाथा, स एवं ‘अथाभिमुहो नियतो बोहो जो’ स किमित्यत आह-‘सो मतोऽभिनियोहो’ति स मतः-अभिप्रेतस्तीर्थकरणय-
रादीनामभिनियोधः, ‘सो चेवाभिनिबोहियं’ति स एव स्वाधिकप्रत्ययोपादानादाभिनिबोधिकम्, ‘अहव’ति अथवा नात्र स्वाधिको
विवक्ष्यते, किन्तु ‘यथायोगं’ यथासम्बन्धम् ‘आयोज्यं’ आयोजनीयं, तथाहि-‘अत्थ’ इत्यादि, अर्थाभिमुखो निश्चितो बोधोऽभिनियो-
वः, अभिनियोधे भवमाभिनिबोधिकं, न यत्संशयज्ञान विपर्ययादि वेत्यभिप्रायः, अभिनियोधेन वा निर्वृत्तं-घटितमाभिनिबोधिकं, न यद्वि-

पर्यायाद्विज्ञानं संश्रयादि वेति, अथवाऽर्थामिमुखानियतबोधमयं, न यदनध्यवसायज्ञानमितरे वेति, तत्रप्रयोजनं वा अभिनिबोधफलं वा अभिनिबोधिकं, न त्वनभिनिबोधकार्यमिति गुरवो व्याचक्षते, आभिनिबोधिकं च तत् ज्ञानं चेत्याभिनिबोधिकज्ञानमिति गाथार्थः ॥ ८० ॥ अथवा—'तं' इत्यादि ॥ 'तमभिणिबुद्धइ'ति, कोऽस्यार्थः?, अभिनिबुध्यते आत्मा तदित्याभिनिबोधिकं—अथग्रहादि, तस्य सप्तमेघत्वेनाऽऽभिमुख्यतो निश्चीयमानत्वात्, अभिनिबुध्यते वाऽनेनास्मादस्मिन् नेत्याभिनिबोधिकं, किञ्च तत्?, क्षयोपशमः, कारणे कार्योपचारात्, 'सो व'ति अभिनिबुध्यते वाऽसावित्याभिनिबोधिकं, कोऽसौ?, आत्मा, तदभिन्नत्वात्, 'ततो वा तं'ति ततः—अस्मात्कारणादभिनिबोधिकमनेन प्रकारान्तरेण काकवशाद् व्युत्पत्तिपक्षमस्याह ॥ अथ श्रुतज्ञानव्युत्पत्तिं विवक्षुः पश्चाद्देमाह—'सुणेइ'ति, अस्मायमर्थः—शृणोति तदित्यात्मेति श्रुतं श्रूयते वाऽनेनास्मादस्मिन् वेति क्षयोपशम एव, 'सो व'ति शृणोत्यसाविति श्रुतमात्मैव, भाषना मात्वत्, 'सुघं तेणं'ति, येनैवं तेन कारणेन श्रुतं, श्रुतं च तत् ज्ञानं चेति श्रुतज्ञानमिति गाथार्थः ॥ ८१ ॥ 'तेणावहीयते' इत्यादि । अश्वीयते—मर्यादया परिच्छिद्यतेऽनेनेति 'तंमि च'ति अवधीयतेऽस्मिन् सतीत्यवधिः, 'अथधाणं वे' लवधानं वा—मर्यादया परिच्छेदनं वा, येन कारणेनैवं 'ततोऽवहि'ति तेन कारणेनावधिरित्याख्यायते, स चावधिः—मर्यादा यद्—यसात्तेन—अवधिना, स्त्रीलिङ्गनिर्देशस्तु प्राकृतशैल्या, 'द्रव्यादि' द्रव्यक्षेत्रकालभावान् परस्परतो 'मुणति' जानाति, यत्तेन परस्परोपनिबन्धनाद्रव्यादयोऽवधीयन्ते अतोऽवधिरिति भावनेति गाथार्थः ॥ ८२ ॥ 'पञ्जवणं' मित्यादि । तत्र 'पञ्जवणं' अव गत्यादिवि'ति वचनात्, अवनं अवः, अवनं गमनं वेदनमिति पर्यायाः, परिः—सर्वतोभाधे, पर्यवनं पर्यवः—सर्वतः परिच्छेदनमिति भावः, क्व तदित्याह—'मणम्मि मणस्तो च'ति मनसि प्राप्ते मनसो वा ग्राहस्य सम्बन्धी पर्यवो मनःपर्यवो मनःपर्यवश्चासौ ज्ञानं च मनःपर्यवज्ञानं, अथवा

‘पञ्चयणं’ति ‘अयं वयं मयं’ इत्यादि दण्डकघातुः, अयनं अयः, अयनं गमनं वेदनमिति पर्यायाः, परिः सर्वतोभावे, पर्ययनं पर्ययः सर्वतः परिच्छेदनमिति भावः, क्व तदित्याह-‘मणम्मि मणसो व’त्ति मनसि ग्राह्ये मनसो वा ग्राह्यस्य सम्बन्धी पर्ययो मनःपर्ययः, पुनः समानाधिकरणः, अथवा ‘पञ्चायो’त्ति ‘इण् गतो’ आयो लाभः प्राप्तिरिति पर्यायाः, परिः सर्वतोभावे, समन्तादायः पर्यायः, क्वासावित्याह-‘मणम्मि मणसो व’त्ति मनसि ग्राह्ये मनसो वा ग्राह्यस्य सम्बन्धी पर्यायो मनःपर्यायः, मनपर्यायश्चासौ ज्ञानं च मनःपर्यायज्ञानं, एवं तावत्सामानाधिकरण्यमङ्गीकृत्योक्तं, अथ वैयधिकरण्यमङ्गीकृत्योच्यते-मनसः पर्ययाः (पर्ययाः) पर्यायाः मेदा घर्मा बाह्यस्त्वहोचनप्रकारा इत्यर्थः, ततश्च ‘तस्स वे’त्यादि पच्छदं, तस्य वा द्रव्यमनसः सम्बन्धिषु पर्यायादिष्वधिकरण-भूतेषु तेषां वा सम्बन्धि, आदिशब्दात् पर्ययपर्यवयोर्ग्रहः ज्ञानं-परिच्छेदनमिदमनेन चिन्तितमिति मनःपर्यायज्ञानमिति वैयधिकरण्यं अत एव वक्ष्यति-‘पायं च णाणसद्दो नाणसमाणादिगणोऽयं’मिति गाथार्थः ॥ ८३ ॥ ‘केवलं’ मित्यादि । केवलं एकं शुद्धं सकलमसाधारणमनन्तं चेत्यर्थः, ज्ञानशब्दश्च सर्वत्राभिनियोधिकादिषु समानाधिकरणो द्रष्टव्यः, तद्यथा-आभिनियोधिकं च तज्ज्ञानं चेत्येवं सर्वत्र, प्रायोग्रहणादन्योऽपि समासः स्यात्, स च मनःपर्यायज्ञान उक्तः, एवमन्यत्रापि च सम्भवतः स्यादिति गाथार्थः ॥ ८४ ॥ ननु च केन पुनः कारणेनादौ मतिश्रुते उपन्यस्ते ? इत्यत आह-

जं सामिकालकारणचिसयपरोक्त्वत्तर्णेहिं तुच्छाई । तवभावे सेसाणि य तेणाईए महसुयाई ॥ ८५ ॥

मइपुब्बं जेण सुयं तेणाईए मई विसिद्धो वा । मइभेओ चेव सुयं तो मइसमणंतरं भणियं ॥ ८६ ॥

कालविवज्जयसामित्तलाभसाहम्मओऽवही तत्तो । माणसमित्तो छउमत्थविसयभावाविसामण्णा ॥ ८७ ॥

अन्ते केवलमुत्तमजइसामित्तावसाणलाभाओ । एत्थं च महसुयाइं परोक्खमियरं च पच्चक्खं ॥ ८८ ॥
 'जं'इत्यादि । यद्-यस्मात्तुल्ये-समाने एते, केरित्याह-स्वामिकालकारणविषयपरोक्षत्वं; तत्र स्वामितुल्यता एकस्वामित्वात्
 'जत्थे'त्येवमादिवचनात्, कालतुल्यता सर्वकालानुच्छेदात्समानस्थितिकत्वाद्वा, कारणतुल्यतेन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तत्वात् क्षयोपशुभ-
 निमित्तत्वाद्वा, विषयतुल्यता सर्वद्रव्यादिविषयत्वात्, परोक्षत्वतुल्यता परनिमित्तत्वात्, तथा तद्भावे च-मतिश्रुतभावे च शेषाण्यव-
 ध्यादीनि यस्मात् तेणादीए मत्तिस्सुयाइं इति गाथार्थः ॥ ८५ ॥ अथ मत्तिसदो क्रिमित्यत आह-'मत्ती'त्यादि । मतिः पूर्व-
 मस्येति मतिपूर्वं येन कारणेन श्रुतं-श्रुतज्ञानं तेन कारणेनादौ मतिः-मतिज्ञानं,अभ्यधायि भद्रबाहुस्वामिनेति गम्यते एवेति,अथवे-
 न्द्रियानिन्द्रियनिमित्तत्वादुभयमप्यविशिष्टा मतिस्ततश्च 'विसिद्धो मतिभेदो चेव सुतं'ति, विशिष्ट एव कश्चिन्मतिभेदः श्रुतमभिधीयते,
 परोपदेशमात्रभेदभागर्हद्वचनकारणश्चेति भावना, येन कारणेनैवं तो मत्तिसमणंतरं भण्णिअंति गाथार्थः ॥ ८६ ॥ 'कालं'
 इत्यादि । मतिश्रुतसमानकालत्वात् मिथ्यादर्शनपरिग्रहाच्च तद्विपर्ययसाधर्म्यत्वं स्वामित्वसाधर्म्यत्वं क्वचिल्लाभकालैकत्वाच्च ताभ्यां
 समनन्तरोऽवधिरिति, ततश्चअस्यस्वामिसामान्यात्पुद्गलमात्रविषयसामान्यात् क्षायोपशुभिकभावसामान्यात् प्रत्यक्षादिसामान्याच्च
 मानसमिति गाथार्थः ॥ ८७ ॥ 'अंते'इत्यादि । अन्ते केवलमुत्तमत्वात्, सर्वश्रुतत्वादित्यर्थः, तथा यत्तिस्वामिसामान्यात् सर्वावि-
 सानलामाच्च । अत्र ज्ञानपञ्चके मतिश्रुते परोक्षम्, इतरच्च अवध्यादिप्रयं प्रत्यक्षं, 'ते समासओ दुविहं पन्नत्तं, तंजहा-पच्चक्खं च
 परोक्खं चे'ति वचनादिति गाथार्थः ॥ ८८ ॥ अथ प्रत्यक्षलक्षणमाह-

जीओ अक्खो अत्थव्वावणभोयणसुणणओ जेणं । तं पइ वट्टइ नाणं जं पच्चक्खं तयं त्तिविहं ॥ ८९ ॥

अक्खस्स पोग्गलकया जं दब्बियन्दियमणा परा तेणं । तेहितो जं नाणं परोक्खमिह तमणुमाणं व ॥ ९० ॥
 केसिचि इदिआइं अक्खाइं तदुवलद्धि पच्चक्खं । तन्नो ताइं जमचेअणाइं जाणंति न घडो व्व ॥ ९१ ॥
 उवलद्धा तत्थास्सया तत्त्विगमे तदुवलद्धसरणाओ । गेहगघक्खोवरमेऽवि तदुवलद्धाऽणुसरिया चा ॥ ९२ ॥
 इंदियमणोनिमित्तं परोक्खमिह संसयादिभावाओ । तक्कारणं परोक्खं जहेह साभासमणुमाणं ॥ ९३ ॥
 हेन्ति परोक्खाइं मइसुयाइं जीवस्स, परनिमित्ताओ । पुब्बोवलद्धसंबन्धसरणओ वाऽणुमाणं व ॥ ९४ ॥
 एगंतेण, परोक्खं लिंगियमोहाइयं च पच्चक्खं । इंदियमणो भवं जं तं संबवहारपच्चक्खं ॥ ९५ ॥

‘जीवो’ इत्यादि ‘जीवो अक्खो’ति इहाक्षशब्देन जीवो भण्यते, अत्र हेतुमाह-‘अत्यव्वावणगुणणिणओ जेणं’ति, अस्याय-
 मर्थः-अर्थव्यापनगुणान्वितत्वात्, तेनैतदुक्तं भवति-ज्ञानात्मना अश्नुते-व्याप्नोत्यर्थानित्यक्षः, अथवा ‘जीवो अक्खो’ति, कुत इत्याह-
 ‘अथभोयणगुणणिणओ जेणं’ति, अर्थभोजनगुणान्वितत्वात्, तेनैतदुक्तं भवति-पालयति शुद्धक्ते चेत्यर्थः, अशेर्भोजनार्थत्वात् शुभ्रेत्र
 पालनाभ्यवहारार्थत्वात्, अतः-‘तं पइ वट्टइ नाणं जं पच्चक्खं तयंति, अक्षं प्रति यद्वर्त्तते ज्ञानं साक्षत्कारितया तत् प्रत्यक्षमिति सद्भी-
 यते, तच्च त्रिविधमवध्यादीति गाथार्थः ॥ ८९ ॥ अथ परोक्षलक्षणमाह-‘अक्खस्से’त्यादि, ‘अक्षस्य’जीवस्य ‘पुद्गलकृतानि’पुद्गलैर्घटि-
 तानि यद्-यस्मात्, कानि तानि इत्याह-‘द्रव्येन्द्रियमनांसि, द्रव्येन्द्रियाणि द्रव्यमनश्चेत्यर्थः, परा तेणं’ति, तस्मात् तानि पराणीत्यर्थः,
 मूर्तामूर्तयोर्वलक्षण्याद्, अतस्तेभ्यः पुद्गलमयेभ्य इन्द्रियमनोभ्यो यज्ज्ञानं-रूपादिपदार्थपरिच्छेदनं ‘तत् परोक्खमिह’ति तदिह
 परोक्षमभिदध्महे, असाक्षादुत्पत्तेर्धूमादग्निज्ञानवदिति गाथार्थः ॥ ९० ॥ एवं च स्थिते-‘केसिची’ त्यादि, केषांचिद्-वैशेषिकादी-

नामिन्द्रियाणि-स्पर्शनादीनि अक्षाणि, नाक्षोऽक्षाणि, अतः तदुपलब्धिः-इन्द्रियाणामव्यवधानेनोपलब्धिः प्रत्यक्षमुच्यते, उच्यतां न दोष इति चेत्, अत आह-तत्र, मिथ्यादर्शनत्वात्, कुत इत्याह-तानि-इन्द्रियाणि यद्-यस्मादचेतनानि जानन्ति न घटवदिति दृष्टान्त इति गार्थार्थः ॥ ९१ ॥ ननुच प्रत्यक्षविरोधिनीयं प्रतिज्ञा, इन्द्रियाणां साक्षात्कारेणानुभवात्, उच्यते, नैवं, भ्रान्तत्वादस्यानुभवस्य, तथाहि-‘उवल्लङ्घा’ इत्यादि, ‘तत्थ’चि तस्मिन् पौद्गलिकेन्द्रियरन्ध्रे ‘तेन’ देहकुटीरकेन्द्रियगवाक्षकेण, करणभूतेनेत्यर्थः, किमत आह-‘उवल्लङ्घा आयां’चि उपलब्धा आत्मा-जीवो वर्चते, कुत इत्याह-तद्विगमेऽपि-इन्द्रियरन्ध्रविगमेऽपीन्द्रियावरणक्षयोपशमविगमेऽपि ‘तदुवल्लङ्घसरणाओ’चि तदुपलब्धार्थानुस्मरणात्, क्षयोपशमविशिष्टेन्द्रियोपलब्धार्थानुस्मरणादिति भावना, दृष्टान्तमाह-गृहगवाक्षोपरमेऽपि-स्थगनेऽपि सति तदुपलब्धार्थानुस्मर्तवत्-गृहगवाक्षोपलब्धार्थानुस्मर्तुपुरुषवत्, एतदुक्तं भवति-यथा गृहस्थः पुरो गवाक्षेणोपलब्धा, न तु गवाक्षः, तद्विगमे तदुपलब्धार्थानुस्मरणात्, एवमत्रापीति गार्थार्थः ॥ ९२ ॥ आह-कस्येदं दर्शनं स्वतन्त्राणीन्द्रियाणि उपलब्धिमन्ति, नन्वेतावद् ब्रह्मो-यदात्मन इन्द्रियमनोनिमित्तं तत्प्रत्यक्षं, ‘आत्मा मनसा युज्यते, मन इन्द्रियैश्च, इन्द्रियमर्थे’ति वचनात्, अत्रोच्यते, चीर्णं चरसि गान्धारि !, तथाहि-उक्तमेतत् प्राक् ‘अक्खस्स पोग्गलक्या’ इत्यादि-गाययेति ॥ इत्थ - ‘इदिये’त्यादि । इन्द्रियमनोनिमित्तं परोक्षं, संशयविपर्ययानध्यवसायनिश्चयसद्भावाद्, दृष्टान्तमाह-यथेह सामासमनुमानं तत्कारणत्वात् परोक्षमेवमत्रापीति, प्रयोगो-यदिन्द्रियमनोनिमित्तं तत्परोक्षं संशयविपर्ययादिसद्भावात्, इन्द्रियमनोनिमित्तचित्तान्तरिकविरुद्धविषयानुमानाभासवत्, एवमिन्द्रियादिनिमित्तं परोक्षं निश्चयसद्भावादनुमानज्ञानवत्, यच्च प्रत्यक्षं न तत्र संशयादयो यथाऽवध्यादिषु, न चावध्यादिषु निश्चयबुद्धिरिति व्यपदेशो ज्ञानविशेषत्वादिति गार्थार्थः ॥ ९३ ॥ साम्प्रतं विशेषं

पक्षीकुर्वन्नाह—‘होति’इत्यादि । इह हि जीवस्य-आत्मनो मतिश्रुते परोक्षे परनिमित्तत्वाद्बुद्धानवत्, अथवाऽऽत्मन एते परोक्षे पूर्वोपलब्धसम्बन्धस्मरणद्वारेण जायमानत्वात् धूमदर्शनादग्निज्ञानवत्, तस्मादिन्द्रियप्रत्यक्षं परोक्षं परनिमित्तत्वात्, अवध्यादि तु प्रत्यक्षं अपरनिमित्तत्वात् ॥ ९४ ॥ ‘एगंतेण परोक्खं’ मित्यादि । आह-ननु इन्द्रियप्रत्यक्षं परोक्षमित्युत्सृष्टमुक्तं “पचक्खं दुविहं पण्णत्तं, तंजहा-इंदिययच्चक्खं च नोइंदिययच्चक्खं चे”ति वचनात्, उच्यते, सत्यमेवमेतत्, किन्तु यदात्मन इन्द्रियमनोभिर्बह्वल्लिङ्ग-प्रत्ययश्रुत्पद्यते तदेकान्तेनेन्द्रियाणामात्मनश्च-परोक्षमनुमानत्वाद् धूमादग्निज्ञानवत्, अवध्यादि त्वात्मनः प्रत्यक्षमव्यवधानेनोत्पत्तेः इन्द्रियाणां धूमज्ञानवदिति सुख्यं, यत्पुनः साक्षादिन्द्रियमनोनिमित्तं तत्तेषामेव प्रत्यक्षमल्लिङ्गत्वादात्मनोऽवध्यादिवत् आत्मनस्तु परोक्षं ‘अक्खवस्त पोगलक्कया’ इत्यादि समासादित्वाद्, अपिच-तेषामपीदं संब्यवहारतः प्रत्यक्षं ‘तन्नो ताइ जमचेयणाई’ इत्यादि सिद्धत्वात्, आह-न ह्यत्रे विशेष्योक्तं यथा संब्यवहारत इदं प्रत्यक्षमिति ‘इंदियपचक्खं चे’ति सामान्यश्रवणात्, सत्यं, प्रदेशान्तरे उक्तत्वात्, ‘परोक्खं दुविहं पन्नत्तं-आभिणिवोहियनाणपरुक्खं सुयनाणपरुक्खं चे’ति श्रवणात्, न चाभ्यामनन्यदिन्द्रियनिमित्तमस्ति यदञ्जसेन्द्रियप्रत्यक्षं स्यात्, ननु यत् सांब्यवहारिकमल्लिङ्गकत्वेन साक्षात्कारोद्भवं तदञ्जसा प्रत्यक्षमस्तु, यच्चात्मनो लङ्गिकं इन्द्रियाणां : च धूमादनलज्ञानमिव तत्तु मतिश्रुते भविष्यत इति को दोषः, उच्यते, नैतदेवं, लैङ्गिकस्येन्द्रियनिमित्तत्वाभावाद् इन्द्रियस्य प्रत्युत्पन्नमात्रविषयत्वात्, मतिश्रुतयोश्चेन्द्रियानिन्द्रियनिमित्तत्वात्, इन्द्रियप्रत्यक्षमेव तर्हि मतिश्रुतयोरन्यदस्तु इति चेत्तत्र, पृष्ठज्ञानप्रसङ्गात् । आह-एवमिन्द्रियनिमित्तं परोक्षमिति श्रद्धघमहे, मनोनिमित्तं न, उच्यते, यथेदं परनिमित्ततया परोक्षमिति श्रद्धत्से एवमिदमपि कस्मान्न श्रद्धीयते ? इति, ह्यत्रेऽनुपदिष्टत्वात् ‘इंदियपचक्खं चे’ति सामान्येनाभिधानादिति चेत्, ह्यरिराह-यथेदं तत्तत्र प्रत्यक्षमपि नोक्तं,

सामान्यैर्नैवाभिधानात्, आह-एवं द्वितीयावयवे विशेष्य प्रत्यक्षमुक्तं 'नोइन्द्रियपञ्चकत्वं चे'ति वचनात्, नोइन्द्रियं च मन इत्यभिप्रायः, उच्यते, न, सर्वनिषेधवचनत्वेन नोइन्द्रियस्य तत्रावधिज्ञानादिविशेषणात्, तत्रैतत् स्यात्-नोइन्द्रियं-मनः, ततश्च तन्निमित्तमवघ्यादि भविष्यतीति नोइन्द्रियनिमित्तं परोक्षमिति न श्रद्धाग्रहे इति, एतदपि नास्ति, मनःपर्याप्त्या अपर्याप्तकस्यावधिज्ञानाभावेन तदुपयोगाभावतोऽनिष्टापत्तिप्रसङ्गान् 'दुतेमिति जाणती'त्यस्यासम्बन्धमानत्वात्, सिद्धस्य चाज्ञत्वप्रसङ्गः स्यादमनस्कत्वात्, तस्मात् स्थितमेतद्-यथेन्द्रियप्रत्यक्षं परोक्षमुक्तं मतिश्रुतयोः परोक्षत्वेन पठितत्वात्, एवं मतिश्रुतपरोक्षवचनादेव मनोनिमित्तमपि तदन्तर्गतत्वादेव परोक्षमिति श्रद्धातन्व्यं, मतेऽथाष्टाविंशतिभेदभिन्नत्वात्, अन्यथाऽस्यापि पशुत्वप्रसङ्गात्, नच तदिष्टमिति । साम्प्रतं गाथाक्षरार्थः प्रतन्यते-एकान्तेन परोक्षं लैङ्गिकमात्मनः परनिमित्तत्वाद्, अवघ्यादि च प्रत्यक्षमात्मनोऽपरनिमित्तत्वात्, इन्द्रियादिजं कथं तर्हि प्रत्यक्षमित्यत आह-संन्यवहारः (स्यत्यक्षं) साक्षादिवेन्द्रियाणां तदुत्पत्तेः, अन्यथोक्तं-'नो इंदियावि उवलद्धिमन्ति विगतेसु विसयसंभरणा' इत्येवमादि, तदेवं ज्ञानपञ्चकं परोक्षं प्रत्यक्षं चेति लक्षणत उक्तमिति गाथार्थः ॥९५॥ अथ परोक्षाधिकार एव परश्रोदयति-मतिश्रुतयोः स्वामिकालादिगामान्यादेकत्वमेवास्तु, सा भूद् मेदकल्पना, तथोक्तं-'जत्य'मइनाणं तत्य सुयनाणं, जत्य सुयनाणं तत्य मइनाणं'ति, तथा चाह-

सामित्ताइचिसेसाभावाओ महसुएगया नाम । लखणभेआदिकयं नाणत्तं तयचिसेसेऽवि ॥ ९६ ॥
लखणभेआ हेउफलभावओ भेप इन्दियविभागा । बागखरमृगेयरभेआ भेओ महसुयाणं ॥ ९७ ॥
'सामि' इत्यादि, स्वामित्वादिभिर्विशेषाभावः तस्मात् किमत आह-मतिश्रुतयोरेकत्वा एकत्वं, नाम इति निपातौ, निपातस्य

नानेकार्थत्वादयमर्थः-अस्त्विति, आचार्य आह-लक्षणभेदकृतं आदिग्रन्धान् कार्यकारणभावादिकृतं नानात्वं तयोर्बोद्धव्यं, 'तदचि-
द्रूपेऽपि' स्वाम्याद्यविद्येऽपि मत्ताद्यविद्येऽपि घटाकाशयोस्त्विति, उक्तं च पूर्वोच्यते- 'लक्षणे'त्यादि, गार्थः ॥१६-१७॥
किंचिद् तदस्त्विति पत्येनचिदन्वयधर्मिसम्बन्धिना धर्मेण न तुल्यमितिय, योक्तम्- 'जत्य महनाणं ततय सुयनाण, "मित्यादि-
यचनादिकन्यमनयोरस्त्विति, ननु तत्राप्यनन्तरं लक्षणभेदेन भेदमभिदधतोक्तं 'तद्वि पुणोऽत्यापरिया नाणत्वं पण्यवयं'ति, कयमि-
त्यतः मौत्रं विधिमभिधित्युदाह-

जममिनियुज्जइ तममिनियोहो जं सुणइ तं सुयं भणियं । सधं सुणइ जइ तओ नाणं तो नाऽऽयभावो तं ॥१८॥

सुयकारणं जओ सो सुयं वं तयकारणंति तो तम्मि । कीरइ सुओवयारो सुयं तु परमत्यओ जीवो ॥१९॥

इदियमणोनिमित्तं जं विण्णाणं सुयाणुसारेणं । नियअत्थुत्तिसमत्थं तं भावसुयं मई सेसं ॥ १०० ॥

जइ सुयलक्षणमेयं तो न तमेगिदियाण संभवइ । दव्वसुयाभावम्मिऽवि भावसुयं सुत्तजइणो व्व ॥ १०१ ॥

भावसुयं भासासोयलद्धिणो जुज्जणं न इयरस्स । भासाभिमुहस्स जयं सोऊण व जं हवेज्जाहि ॥ १०२ ॥

जइ सुहुमं भाधिदियनाणं दव्विदियायरोहेऽवि । तह दव्वसुयाभावे भावसुयं पत्थिवाइणं ॥ १०३ ॥

एयं सव्वपसंगो न तदावरणाणमक्यओवसमा । मइसुयनाणावरणक्यओवसमओ मइसुयाइ ॥ १०४ ॥

'जममिणी'त्यादि ॥ यत्-वस्त्वभिनिवुद्ध्यते तथाक्षयोपशमवलादाभिमुल्येन 'तमभिनिवोध'त्ति तद्-वस्त्वभिनिवोधमभिधी-
यते, कारण एव कार्योपचाराद्, अभिनिवोधस्यात्मगुणत्वात्, तथा 'जं सुणइ तं सुयं भणियं'ति, यच्छृणोति-यदाकर्णयति तत्

श्रुतं मणितं-तत् श्रुतज्ञानमभिहितम्, एवमुक्ते पर आह-ननु 'शब्दं शृणोति' शब्दमाकर्णयति, ततः किमत आह-'जह तओ नायं' यद्यसौ शब्दो ज्ञानं 'लो' ततः 'नात्मभावो' नात्मपरिणामस्तत्-श्रुतं प्राप्नोति, आत्मगुणश्च तदावेदितं, किमेत्येवं चेत् शब्दस्य श्रूयमाणत्वात्, तस्य पुद्गलगुणत्वेनानात्मगुणत्वादिति चोदकगाथार्थः ॥ ९८ ॥ अत्रोच्यते-कारणे कार्योपचाराददोष इति, आह च-यतो-यसादसौ-शब्दो वक्त्राऽभिधीयमानः श्रुतनिमित्तं वर्चते, श्रोतुरिति गम्यते, तथा श्रुतं वा-भावश्रुतं वक्तृगतं वत्कारणं-चाह्यशब्दकारणं, यतः सिद्धमालोच्य व्याख्यानकरणादौ ततस्तस्मिन्-कारणे कार्ये वा शब्दे 'क्रियते' विधीयते 'श्रुतोपचारः' श्रुताध्यारोप इति न कश्चिदोप इति, परमार्थं त्वाह-परमार्थतः पुनः श्रुतं जीव एवेत्यात्मभावादनन्यत्वादिति गाथार्थः ॥ ९९ ॥ आह-एवमपि शृणोतीति श्रुतमात्मभावश्चेति विरुध्यते, न, कर्तृसाधनपक्षे शृणोतीति श्रुतमित्यात्मभावस्तदुपयोगानन्यत्वात्, कर्म-साधनपक्षे तु प्राशुक्तः शृणोति तदिति श्रुतमिति द्रव्यश्रुतम् ॥ ९९ ॥ अथ किं तद्भावश्रुतमित्यत आह-अथवा प्रकारान्तरेणापि लक्षणभेदमभिधित्सुराह-'इन्द्रिये'त्यादि ॥ इन्द्रियाणि-स्पर्शनादीनि मनस्तु-अन्तःकरणं इन्द्रियं च मनश्चेति इन्द्रियमनसी ते निमित्तं यस्य तत्तथा, 'यद्विज्ञानं' यच्छब्दार्थसंवेदनं त्रिकालविषयमाविर्भवति, कथमित्यत आह-'श्रुतानुसारेण' ति श्रुतग्रन्थानु-सारेणान्तर्जल्पकारेण शब्दोल्लेखेन शब्दार्थलोचनद्वारेण घट इत्येवं तद्भावश्रुतं, न चात्रेन्द्रियस्य व्यापारो नास्ति, श्रोत्रेन्द्रिया-दिनिमित्तत्वात्, केवलमनोव्यापारत्वेऽपि चाविरोधः, एतच्चैवं मुक्तस्यापि स्यात्, तथाऽव्यक्तध्वनिश्रवणात्, इतरस्यापि स्यात्, तथा क्रियादर्शनात्, किमिच्छिमित्याह-निजश्चासावर्थश्चेति निजार्थः, अभिलाष्य इत्यर्थः, तस्मिन्नुक्तिः-गणनमिति निजार्थोक्तिः तस्यां समर्थ-प्रत्ययं, अनाह-इन्द्रियनिमित्तं चाविर्भवदपि किं किञ्चिद् भावश्रुतं निजार्थोक्त्यसमर्थं भवति येन व्यवच्छेदा-

थंमिदं विशेषणान्तरमुच्यते इति, उच्यते-नेदं व्यवच्छेदार्थं, स्वरूपान्वाख्यानत्वात् अस्य, इत्थं ज्ञानस्य सदा निजाऽर्थोक्त्यव्यभिचारात् । यदत्रान्यत्तदुद्धरन्नाह- 'मति सेसं'ति शेषं-यदिन्द्रियमनोनिमित्तं विज्ञानमप्यश्रुतानुसारेण निजार्थोक्त्यसमर्थं सा मतिः-तन्मतिज्ञानं, एतदुक्तं भवति-सामान्यायविग्रहादारभ्य ब्रह्मादिग्रहणवशाच्छब्दादिज्ञानं सांव्यवहारिकार्थविग्राहं च मतिः, साम्प्रतकालीनवस्तु विषयत्वात्, यत्र शब्दमात्रापोहः सा मतिः, यत्र लथलिचना तच्छ्रुतमिति भावनेति गार्थार्थः ॥ १०० ॥ चोदक आह- 'जइ' इत्यादि, यदि भावश्रुतलक्षणमेतदभ्युपगम्यते, यदुक्तमनन्तरगाथायां 'तो' ततः न तद्-भावश्रुतमेकेन्द्रियाणां-पृथिव्यादीनां सम्भवति, न हेकेन्द्रियाणामक्षरलब्धिरस्ति येन श्रुतग्रंथानुसारिविज्ञानयोगादेते तद्वन्तः स्युः, तथा च सत्यनिष्टं 'सब्वजीवाणंपि य ण'-मिरश्रुतत्वात्, उच्यते, तेषां द्रव्यश्रुतं नास्ति, कारणभावात्, तदभावे भावश्रुतमपि मा भूदिति चेदत आह-द्रव्यश्रुताभावेऽपि च तेषां भावश्रुतमशब्दकार्यशब्दकारणं तदावरणक्षयोपशममात्रं जीवत्वनिवन्धनमस्त्येवेति शेषः, कस्येवेत्याह-सुप्तपतेरिव, यथा हि सुप्तस्य साधोः सहकारिकारणभावेन द्रव्यश्रुतं नास्ति, तथापि लब्धिरूपं विद्यते इत्येवं तेषामपीति को दोषः ? एतदुक्तं भवति-यथा पयसि नवनीतघृतमात्रमनुमीयते, उत्तरकालं स्पष्टीभवमानत्वात्, एवमेतेष्वप्येतद्, यथा च तत्र तयोरन्योन्यानुवेयः एवमेतेष्वप्यनयोरिति बल्लथादौ स्पष्टदर्शनात्, अत्राह-प्राक् श्रूयते तदिति श्रुतमित्युक्तमिह च सुप्तपतौ द्रव्यश्रुतनिषेध उक्तः, तदभावे च श्रुतोपयोगस्याप्यभाव इति, किमुच्यते-सुत्तजइणो व्यंत्ति, उच्यते, इष्टतो विग्रहात्, तथाहि-श्रृणोत्यसाविति श्रुतं तेन तस्मिन् वा, यदा च यत्र च सोऽन्यो वेति, अतः क्षयोपशमस्य विवक्षितत्वादुपयोगस्य चाविवक्षितत्वात्, सुप्तपतौ च क्षयोपशमसद्भावात् सुष्टुच्यते-सुत्तजइणो व्यंत्ति गार्थार्थः ॥१०१॥ साम्प्रतं साधितमर्थं दृष्टान्तदाष्टान्तिकयोर्वैपम्यापादनेन विघटयन्नाह-'भावसुय'-

मित्यादि ॥ इह च भावश्रुतं 'युज्यते' घटते, साधोरिति गम्यते, कुतः ? इत्याह-भापालब्धिमत्त्वाच्च, उत्थितस्य कार्यदर्शनात्, यत् यत् किमिच्छिमित्याह-'भासाभियुहस्स जयं भवेज्जाहि सोऊण वा सद्दं जं हवेज्जाहि' प्रस्तुतार्थयोजनां दुर्मन्नाह-'न इतरस्स'ति नैकेन्द्रियस्य तद् युज्यते, कार्यादर्शनात्, अतो न 'तमेगेंदियाण संभवति'ति गार्थार्थः ॥ १०२ ॥ उच्यते-सायादर्शनादित्यमिदो हेतुः, आह च—'जहे'त्यादि ॥ 'यथा' येन प्रकारेण छहसभावेन्द्रियज्ञानमणीयसी लब्धीन्द्रियपञ्चकावृत्ति-धयोपशमोद्भवा ज्ञानशक्तिरस्ति, केषामित्याह-'पत्थिवाईणं' श्रुत्येव्येकेन्द्रियाणामित्यर्थः, कदेत्यत आह-द्रव्येन्द्रियावरोधेऽपि-निर्दृश्युपरणेन्द्रियावरोधेऽपि, कुतः एतदिति चेत् घबुलाशोकादेः पंचेन्द्रियार्थोपभोगदर्शनात्, मतिश्चायं रूपादिविज्ञानमात्रत्वात्, दाष्टान्तिरोपसंहारमाह-तथा द्रव्यश्रुतस्य-निर्दृश्युपरुणद्वयानावृत्तिकल्पस्य भावश्रुतं लब्धीन्द्रियपञ्चकावृत्तिधयोपशमोद्भवशक्तिकल्पं, अत्यन्तासशक्यतानुसार्योपमानं श्रद्धातन्वयं, केषां चेदन्येषामश्रुतत्वात् तेषामेव, अतः श्रुतग्रन्थाननुसरणे सत्यप्यमीपां यच्च यावच्चैतदस्ति इति नातदन्त इमे, न चानिष्टशक्तिरिति सिद्धमिति गार्थार्थः ॥ १०३ ॥ अत्राह—'एव'मित्यादि, एवं-भावश्रुतवत्, 'सर्वप्रसङ्गः' अरघ्यादिज्ञानप्राप्तिसङ्गो, न चैतदनुपपन्नं, "पशयथाप्यनिवृत्तेकेगला" इति वचनात्, उच्यते, 'न' इति नैतदेवं, किं कारणमित्याह-तदामरणानां-अरघ्यादित्रयज्ञानारणानामशयोपशमादक्षपाच्च, पशय इत्याद्यस्य च शक्तिमात्रोपवर्णनात्, व्यतिरेकमाह-मतिश्रुते तु स्यार्तां तदागणधयोपशममयद्भावात्, 'सज्जलीराणंपि अ ण'मित्येवमादिवचनात्, यथा जाल्यन्धस्य क्षयोपशममात्रमवशिष्यते नतु सद्भारिरारणमित्येवमापीति गार्थार्थः ॥ १०४ ॥ इतथानयोर्भेद इत्याह—

मदपुनं सुयनुत्तं न मई सुयपुत्थिया विसेसोऽयं । पुब्बं पूरणपालणमावाओ जं मई तस्स ॥ १०५ ॥

पूरिञ्जइ पाचिञ्जइ दिञ्जइ वा जं मइणं नामइणा । पालिञ्जइ य मइणं गहियं इहरा पणत्सेज्जा ॥ १०६ ॥
 णाणाणऽण्णाणाणि य समकालाई जओ मइसुयाई । तो न सुयं मइपुब्बं महणाणे वा सुयऽद्राणं ॥ १०७ ॥
 इइ लद्धिमइसुयाईं समकालाईं न तूचओगो सि । मइपुब्बं सुयमिह पुण सुओचओगो मइप्पभवो ॥ १०८ ॥
 सोऊण जा मई मे सा सुयपुब्बत्ति तेण न विसेसो । सा दब्बसुयप्पभववा भावसुयाओ मई नत्थि ॥ १०९ ॥
 कच्चतया न उ कमसो कमेण को वा मई निवारइ ? । जं तत्थावत्थाणं सुयस्स सुत्तोचओगाओ ॥ ११० ॥
 दब्बसुयं मइपुब्बं भासइ जं नाविच्चित्तिं केई । भावसुयस्साभावो पावइ तेसि न य विसेसो ॥ १११ ॥
 दब्बसुयं बुद्धीओ साधि तओ जमचिसेसओ तम्हा । भावसुयं मइपुब्बं दब्बसुयं लक्खणं तस्स ॥ ११२ ॥
 सुयविण्णाणप्पमयं दब्बसुयमियं जओ विचित्तेउं । पुब्बं पच्छा भासइ लक्खिञ्जइ तेण भावसुअं ॥ ११३ ॥
 'मत्ती'त्यादि, इइ मतिपूर्व श्रुतमुक्तं, नतु विपर्यय इत्यमनयोविशेषः, कार्यकारणयोः कथञ्चिद् भेदात्, तथा च 'जं मत्ती
 तस्स'चि यद्-यस्मात् कारणात् मतिः-मतिज्ञानं तस्य-श्रुतज्ञानस्य, किम् ? , अत आह-'पुब्बं'ति पूर्व, कुतः ?-'पू पालनपूरणयोः'
 पूरणपालनमादाति गार्थः ॥ १०५ ॥ एतदेव भावयन्नाह--'पूरिञ्जती'त्यादि, यद्-यस्मात् 'मतिए'त्ति मत्या इदं, श्रुतमिति
 गम्यते, किं ? , अत आह-'पूरिञ्जइ' परावर्त्तनेन पोष्यत इत्यर्थः, तथा प्राप्यते-लभ्यते अन्यत इदं मत्यैव अन्यो वेदं प्राप्यत इति,
 एवं दीयते चान्यस्मै मत्यैव, नामत्या, तथा श्रोत्रा इदं गृहीतं सत् पाल्यते-परावर्त्तनादिनाऽश्रुतसन्धीयते मत्यैव, चशब्दाद्दीयते
 नेत्येवमादि, एवं चैतत्, इतरथा-अन्यथा मतिपूर्वत्वाभावे प्रणश्येत् तद्, अतः पूर्वापरभावाद् भेदोऽनयोरिति गार्थः ॥ १०६ ॥

अथेवं विविधरथिपुरेतद्भावे दोषान्तरमाविष्कुर्वन् पर आह—‘पाणाण’ इत्यादि प्रसिद्धार्था, एतदुक्तं भवति—मतिश्रुतयोरावरणक्षयो-
पशमः क्रमेण वा भवेत् यौगपद्येन वा ? यौगपद्येन चेत् श्रुतं मतिपूर्वमिति खल्वविरोधः, समकालोत्पन्नयोः सव्येतरगोविपाण-
योरित्य पूर्वापरभावाभावात्, क्रमेण चेन्मतिज्ञाने श्रुताज्ञानप्रसङ्गः, तदुत्पत्तौ तदनुत्पत्तेः, तथाहि—द्विविधे ते—लब्धिरूपे
श्रुतिश्च क्रमपश्चादिति गार्थार्थः ॥ १०७ ॥ उच्यते—ध्यान्ध्यविजृम्भितमेतद् अभिप्रायापरिज्ञानात्, तथाहि—द्विविधे ते—लब्धिरूपे
चोपयोगरूपे चेति, लब्धिमङ्गीकृत्य यौगपद्यं दृष्टत्वात् सव्येतरगोविपाणयोरिव, उपयोगं त्वङ्गीकृत्य क्रमभावः तथास्याभाव्यात्,
केनलजानदर्शनयोरिवेति, आह च भाष्यकारः—‘इहे’त्यादि गतार्था, नवरं तथाहि—नासञ्चिन्त्य मत्या श्रुतग्रन्थानुसारि विज्ञानं प्रादुर-
स्तीति गार्थार्थः ॥ १०८ ॥ एवं च मत्युपयोगस्यापि श्रुतपूर्वकत्वादविशेषः किलेति, आह च चोदकः—‘सोऽज्जे’त्यादि, मार्गं
गतार्थं, आचार्य आह—‘सा’ मतिः ‘द्रव्यश्रुतप्रभवा’ कारणद्रव्यश्रुतजनिता, किं तथा ? सर्वथैतावद् द्रूमो—भावश्रुतात् सकाशात्
मतिर्नास्ति । किं सर्वथा नेत्याह—‘कञ्जतये’त्यादि, ‘कार्यतया’ फलतया निषेधोऽयं ‘नतु’ नैव क्रमशो निषेध इति, आजन्म श्रुतमात्रोप-
योगप्रसङ्गात्, तथा च श्रुतोपयोगात् क्रमेण भवन्तीं मतिं को वा निषेधति ?, न कश्चिदित्यर्थः, किं कारणमित्याह—यस्मात् कारणात्
‘श्रुतोपयोगात्’ श्रुतचित्तनोपयोगात् ‘श्रुतस्य’ उपरतस्य सतः ‘तत्र’ तस्यां मत्तौ ‘अवस्थानं’ प्रतिष्ठा भवत्यनुभवसिद्धत्वात्, अतः
‘श्रुतं मतिपूर्वं’ मित्यत्र द्यते श्रुतोपयोगोऽधिक्रियत इति स्थितमिति गाथाद्वयार्थः ॥ १०९ ॥ ११० ॥ तदेवं स्थिते—‘दब्बसुय’-
मित्यादि, ‘श्रुतं मतिपूर्वं’ मित्यत्र केचिद् व्याचक्षते—द्रव्यश्रुतं मतिपूर्वं, न भावश्रुतं, किं कारणं ?, ‘भासह जं णाविचितियं’ति, मत्या
असञ्चिन्त्य मापणस्यासम्भवात्, तेषां को दोषः ? इत्यत आह—भानश्रुतस्याभावः प्राप्नोति, तेषां एवं—व्याख्यायिनां मत्यनन्तरं शब्द-

मात्रोत्थानात्, तथा च 'न विशेषो' न भेदो मतिश्रुतयोस्तेषां प्राप्नोति, भावो ज्ञानं अभावो द्रव्यश्रुतं, भावाभावयोर्भेदाभिधानस्यायु-
ज्यमानत्वात्, "किं वा नाणेऽहिण्ये सद्विहेतेण सोऽविय न जुत्तो । जं मह तकारणमो सो विय मइकारणं भणियो ॥१॥ तमहा भाव-
सुयं चिय मतिपुव्वं जं मतीए अचित्तेडं । नो अस्थि सुयगंगाणुसारि णाणंति भणियमिणं" ॥ २ ॥ ति गाथार्थः ॥ १११ ॥ तथा
चाह—'द्रव्यसुय'मित्याद्याधापादत्रयमुक्तार्थं, द्रव्यश्रुतं यत् तत् परमतिपूर्वकमभिधीयते, लक्षणं चिह्नं गमकमिति यावत्, तस्यास्म-
त्पक्षभाविनो भावश्रुतस्येति गाथार्थः ॥ ११२ ॥ कुत एतदित्यत आह—'सुयचिण्णणे'त्यादि स्पष्टार्था, अन्ते चेयं युक्तिस्तत्पूर्वक-
त्वात्, तत्पूर्वकत्वं च 'भासइ जं णाविचितिय'मित्यभिप्रायात्, तस्मादस्ति तत् श्रुतं यदस्य कारणमिति गाथार्थः ॥ ११३ ॥ अथा-
नुपल्लिक्तं-यथैव मतिश्रुतयोः कार्यकारणभावभेदाद् भेदः, एवं मतेरपि सम्यग्मिथ्यादृष्टिकृतो भेदः श्रुतस्य चेति, उक्तञ्च सूत्रकृता 'अ-
विसेसिया मती'त्याद्युच्चारणीयम्, एतदेवाह भाष्यकारः—

अविसेसिया मह चिय सम्मद्विट्ठिस्स सा महण्णणं । महअन्नाणं मिच्छद्विट्ठिस्स सुयंपि एमेव ॥११४॥
सदसदचिसेसणाओ भवहेऊ जद्विच्छिओचलम्मभाओ । नाणफलाभावाओ मिच्छद्विट्ठिस्स अण्णणाणं ॥११५॥
'अविसेसिधे'त्यादि, गतार्था, किं पुनः कारणं मिथ्यादृष्टमतिश्रुतं अज्ञानं ? ननु यथा सम्यग्दृष्टिराभ्यां घटं जानीते व्यव-
हरति चैवमितरोऽपीत्यतः कुत एतदेवमित्यत आह—'सदसते'त्यादि, 'मिच्छद्विट्ठिस्स अन्नाणं' मिथ्यादृष्टमतिश्रुते अज्ञानं, कुत ?
इत्यत आह—सदसतोरविशेषात् पुरुषप्रत्ययवत्, तथाहि—असौ सन्तमपि पुरुषे देवादिग्रमं न प्रतिपद्यते, अस्ति पुरुष एवेति प्रतिपत्तेरे-
कान्तवादित्वात्, तथाऽसन्तमपि पुरुषे पटादिग्रमं न प्रतिपद्यते अस्त्येवेत्यभ्युपगमादेकान्तवादित्वादेव, तथा भवहेतुत्वात् मिथ्यादर्शन-

वत्, तथा यदृच्छोपलब्धेरुत्पत्तवत्, तथा विस्तृतभावेन ज्ञानफलाभावादन्यद्वहस्तप्रदीपवत् ॥ ११५ ॥ तथा भेदभेदाद् भेद ? इत्याह-
भेदक्यं च विसेसणमद्वयीसइविहंगभेयाहं । इदियविभागओ वा महसुयभेयो जओऽभिहियं ॥ ११६ ॥
सोहंविओवलद्धी होइ सुयं सेसयं तु महनापां । मोचूणं दव्वसुयं अक्खरलंभो य सेसेसु ॥ ११७ ॥
'भेद' इत्यादि ॥ भेदकृतं चानयोर्विशेषणं-नानात्वं, तथाहि-मतिज्ञानमष्टाविंशतिविधं, कथं तद् उच्यते-“छत्रक चउव्वीसं चउ
वंजण होति अद्ववीसं तु । आदी उभयत्यावि य, समेदपक्खावसो नेयो ॥ १ ॥” एतच्च श्रुतमज्ञानङ्गप्रविष्टमनेकथेति गाथाऽद्वीर्थः । 'इ-
न्दिये'त्याद्युत्तरगायासम्बन्ध इति गार्थार्थ ॥ ११६ ॥ 'सोहंदियोवलद्धी' इत्यादि, इन्द्रो-जीषस्तस्येदमिन्द्रियं श्रुपतेऽनेनेति श्रोत्रं
श्रोत्रं च तदिन्द्रियञ्चेति श्रोत्रेन्द्रियं उपलम्भनमुपलब्धिः-विज्ञानं श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिरिति तृतीयासमासः श्रोत्रेन्द्रियस्य चोपलब्धिः
श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरिति पृष्ठीसमासः श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिर्यस्य वेत्यन्यपदार्थेन शब्दः, तेनैतदुक्तं भवति-तृतीयापृष्ठीसमासाभ्यां भाव-
श्रुतमधिक्रियते, बहुव्रीहिणा तु द्रव्यश्रुतमिति, असौ श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतं भवति, इह च व्यवच्छेदफलत्वात् सर्वे वाक्यं सावधारणकं
भवति, इदमथानघारणविधिरिति न्यायः, तथा चोक्तम्-“अयोगं योगमपरैरत्यन्तायोगमेव च । व्यवच्छिनत्ति धर्मस्य, निपातो व्यति-
रेकरः ॥ १ ॥ विशेषणविशेषाभ्यां, क्रियया च सहोदितः । विवक्षालोऽपयोगेऽपि, तस्यार्थोऽयं प्रतीयते ॥ २ ॥ व्यवच्छेदफलं
गास्यं, यथा चैत्रो धनुर्धरः । पार्थो धनुर्धरो नीलं, सरोजमिति वा यथा ॥ ३ ॥” तदिहैवमवधारणमवगन्तव्यं-श्रुतं श्रोत्रे-
न्द्रियोपलब्धिरिव अश्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिर्न मवतीत्ययोगमेव व्यवच्छिनत्ति, श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिस्तु श्रुतं मतिर्वा, तद्यथा-चैत्रो धनुर्धर
एवापशुपती न भवति, धनुर्धरस्तु चैत्रः कुसुमायुधो वेति प्रथमपादव्याख्येयमिति । 'सेसयं तु महनापां'ति-शेषं यच्चश्रुतिन्द्रि-

यदिचतुष्टयोपलब्धिरूपं विज्ञानं तन्मतिज्ञानं भवतीति वर्त्तते, तुशब्दो विशेषणार्थः, तेनैतदुक्तं भवति-श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरपि काचिन्मतिज्ञानं भवति, तस्यामप्यवग्रहादिसद्भावात्, आह-एवं श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धेः श्रुतमतिरूपत्वात्, यदुक्तं भवति सा श्रुतज्ञानं तदुक्तं भवति सा मतिज्ञानं तदुक्तं भवति सा मतिज्ञानं तदुक्तं भवति सा श्रुतज्ञानमिति तदिदं शान्तिकं कुर्वतां वैतालोत्थानं, नन्वेतन्नयोरेभेद एव सिद्धातीत्यभिप्रायः, तन्न, श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धावग्रहहापायमात्रस्य मतित्वात्, श्रुतग्रन्थानुसारितया शब्दार्थज्ञानस्य श्रुतत्वात्, शब्ददर्दरेणास्य त्वद्वचसोऽपकर्णनीयत्वात् सुगन्धजनविस्मयाघायित्वादिति । अत्र च प्रथमपादे तुशब्दौ श्रुतमत्यभिधायिनौ श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धेति भावनीयं, अयं तु द्वितीयपादाक्षरार्थः । तदेवं सर्वस्याः शेषेन्द्रियोपलब्धेर्मतिज्ञानत्वे उत्सर्गेण प्राप्ते सत्यपवादमाह-‘श्रुत्वा द्रव्यश्रुतं’ श्रुत्वा पुस्तकपत्रकन्यस्ताक्षरविषयां शेषेन्द्रियोपलब्धिं, तस्याः शब्दत्वेन श्रुतत्वात्, शेषं मतिज्ञानं वर्त्तते, इति तृतीयपादाक्षरार्थः । तथा यथाक्षरालाभः, असावपि यः श्रुताक्षरालाभो, नेतरः, मतेरपि कथञ्चिदक्षररूपत्वात्, केयुः ? इत्याह-शेषेषु चक्षुरादीन्द्रियेषु, कथं ?-‘सीता साडी दीहं च तण’ मित्येवं यो भवति, स च श्रुतं भवतीति वर्त्तते, योग्यत्वादित्यभिप्रायः, अन्यथा ‘मोचूणं दब्बसुयं, अक्खरलंभं च सेसेसु मोचूणं’ या श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः सा श्रुतं स्यात्, सैव केवला आद्या श्रुतं स्यादित्यर्थः, तथा विशेषेन्द्रियाक्षरालाभस्य श्रुतत्वं न लभ्येत, न चैतदिष्टमिष्टत्वात्, यदेवं शेषेन्द्रियाक्षरालाभोऽपि श्रुतमतो यदादावधारणं कृतं श्रुतं श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेवेति, तत्र घटां प्राञ्चति, शेषेन्द्रियाक्षरालाभस्याश्रोत्रेन्द्रियोपलब्धित्वात्, उच्यते, प्राञ्चति, तस्यापि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरूपत्वात्, यदा च यत्र च तस्यान्यस वा श्रव्यत्वेनाभिलाषविषयत्वादिति पूर्वगतगाथाक्षरार्थः ॥ ११७ ॥ साम्प्रतमेवमश्रुतव्याख्यानः परशुचोदयिपुराह-

सोओवलद्वी जइ सुयं न नाम सोडगगहादओ बुद्धी । अह बुद्धी तो न सुयं अहोभयं संकरो नाम ॥ ११८ ॥
 केई वेन्तस्स सुयं सद्धो सुणओ महत्ति, तं न भवे । जं सव्वो चिय सद्धो दव्वसुयं तस्स को भेयो ? ॥ ११९ ॥
 किं वा नाणेऽहिगए सहेणं जइ य सद्धविच्चाणं । गहियं तो को भेयो भणओ सुणओ व जो तस्स ? ॥ १२० ॥
 भणओ सुणओ व सुयं तं जमिह सुयाणुसारि विण्णाणं । दोणहंपि सुयाइयं जं विन्नाणं तयं बुद्धी ॥ १२१ ॥
 सोइंदिओवलद्वी चेव सुयं न उ तई सुयं चेव । सोइंदिओवलद्वीचि काइ जम्हा महन्नाणं ॥ १२२ ॥
 तुसमुच्चययणाओ काई सोइन्दिओवलद्वीचि । मइरेवं सइ सोडगगहादओ हुन्ति मइभेया ॥ १२३ ॥
 पत्ताइगयं सुयकारणंति सद्धो व्व तेण दव्वसुयं । भावसुयमक्खराणं लाभो सेसं मइन्नाणं ॥ १२४ ॥
 जइ सुयमक्खरलाभो न नाम सोओवलद्विरेव सुयं । सोओवलद्विरेवऽक्खराइं सुइसंभवाउत्ति ॥ १२५ ॥
 सोऽचि य सुयक्खराणं जो लाभो तं सुयं मई सेसा । जइ वा अणक्खरचिय सा सव्वा, न प्पवत्तेज्जा ॥ १२६ ॥
 'सोओवलद्वी' त्यादि, यदि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतं ततो न नामेति-नैव श्रोत्रेन्द्रियावग्रहादयो बुद्धिः, तेषां श्रोत्रेन्द्रियोप-
 लब्धित्वात्, तस्याश्च श्रुतत्वेनैवावधार्यमाणत्वात्, तथा-'सोओवलद्वी जइ सुयं न नाम मइ अट्टवीसभेया तु' श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः
 श्रुतमेत्यवधारणात्, 'अह बुद्धि' चि अथ बुद्धिः श्रोत्रेन्द्रियावग्रहादयः मतेरष्टाविंशतिभेदभिन्नत्वात् 'तो' ततः न श्रोत्रेन्द्रियोप-
 लब्धिः श्रुतमेव, तस्या मतित्वात्पि, अथोभयं सा श्रुतं मतिश्चेति ततः संकरो नाम सङ्कीर्णमेव तर्हि तयोः स्वरूपं स्यात्, न चेत्सङ्करोऽ-
 भ्युपगम्यते तदैकत्वं तयोरिति घोटारूढस्य विस्मृतो घोट इति गार्थः ॥ ११८ ॥ अत्र केचन आचार्यदेशीयाः प्रौढवादितया

श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धेर्बहुव्रीह्याङ्गीकरणैकत्वपरिहारतो द्वित्वमुक्तवन्तस्त्वन्मतमुपन्यस्यन्नाह—‘केयी’त्यादि ॥ केचन व्याख्यानयन्ति—प्रज्ञा-
पकस्य द्रुवतः सतः शब्दः श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिलक्षणः ‘सुयं’ति श्रुतं भवति, तमेव शब्दं ‘सुणओ’शृण्वतः श्रोत्रमतिरित्यत एवमसौ
त्रिलोमय इति सिद्धं, आह—शोभनमेवैतत् कालपूर्वपक्षेतेत्यत आह—‘तन्न भवे’त्तितदेतन्न भवति, किं चाङ्मात्रेण ?, न इत्याह—यद् यस्मात्
सर्गः शब्दो भाष्यमाणः श्रूयमाणश्च द्रव्यश्रुतं वर्त्तते, अतस्तस्य ‘को भेदः ?’ को विशेषो येनासौ वक्तारि श्रुतं श्रोतरि तु मतिरिति ?,
न कश्चिदिति गाथार्थः ॥११९॥ ‘किंचे’त्यादि ॥ अथवा ज्ञानयोर्भेदाभिधानप्रक्रमे किं शब्देन ?, न किञ्चिदित्यभिप्रायः, तस्य पुद्ग-
लमपत्त्वात्, तत्रैतत्स्यात् न श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः शब्द एव व्युत्पाद्यतेऽपि तु ज्ञाने अपि वृतीयापष्टीसमाससम्भवात्, ततश्च श्रोत्रेन्द्रियो-
पलब्धिः शब्दज्ञानमागृह्यत इत्यत आह—यदि चानेकव्युत्पत्तिमम्भावच्छब्दज्ञानं गृह्यते द्वित्वप्रसाधनार्थं श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिशब्देनेति,
एतदुक्तं भवति—यदि वक्तुः शब्दज्ञानं श्रुतमितरस्य तु मतिरिति गृहीतं ‘तो’ ततस्तस्येति शब्दज्ञानस्य भावश्रुतलक्षणस्य द्रुवतः
शृण्वतो वा यो विशेषो—यो भेदः स कः ?, येनानयोर्वक्तुश्रोत्रोस्तन्मतिश्रुते स्याताम्, अपि च—यद्येवमभ्युगम्य परिहारो दीयते ततः
श्रोत्ररपि श्रुत्यनन्तरमव्यवधानेन द्रुवतः सैव शब्दोत्थापिता मतिरविशिष्टा श्रुतं प्रसजति ‘सुणतो मतिरिति भणतो सुतं’त्यभ्युपगमात्,
तस्य च श्रयणानन्तरमेव वक्तृत्वसम्भवादित्येकत्वं मतिश्रुतयोरिति कोऽतिशयः कृतः स्यात् ?, यदि च सर्वदैव शृण्वतो मतिः—मति-
रेव ततः ‘आचार्यपारम्पर्येणैवं श्रुतमायात’मिति न वक्तव्यं, सर्वैः श्रुतत्वात्, तस्मान्न पुष्कलोऽयं परिहार इति गाथार्थः ॥१२०॥
अधुनैतत्प्रकरणोपसंहारव्याजेन परमेव व्युत्पादयन्नुमयस्यापि चोमयमभिधित्सुराह—‘भणत’ इत्यादि ॥ तस्मात् भणतो यत्
श्रुतग्रन्थानुसारि ज्ञानं तत् श्रुतमेवं श्रोत्ररपि, एवं द्वयोरपि यत् श्रुतातीतं विज्ञानं सा मतिरिति सिद्धान्ताभिप्राय इति गाथार्थः ॥१२१॥

कः पुनरत्र पुष्कलपरिहार इत्यतोऽधुना भाष्यकारो मूलगाथां विविक्वरीपुराह-‘सोतिविद्योवलद्वी’-
 त्यादि, सुयं सोहंदिद्योवलद्वी चैव, नउ सा सोतिदिओवलद्वी सुयं चैव, कुतः ? इत्याह-पच्छदं, स्पष्टार्थमिति गाथार्थः ॥ १२२ ॥
 ‘तुससुच्चये’त्यादि भावितार्थेति न व्याख्याता ॥ १२३ ॥ ‘पत्तादी’त्यादि पूर्वार्धं कथितार्थं “ भावसुयं तु अक्खराणं सदत्थरू-
 वाणं लाभो, सेसं जं आरओ होइ सदरूवरसंगंधफासावोहमेत्तं तं मतिनाणं”ति गाथार्थः ॥ १२४ ॥ आह-‘जती’त्यादि ॥ जइ सुय-
 मक्खरलामो सेसिदियसंचन्धी शब्दार्थरूप इत्यर्थः, तो ण णाम सोतोवलद्विरेव सुयं’अस्याप्यधिकृतस्य श्रुतत्वात्, उच्यते, शब्दार्थरू-
 पाणामक्षराणि ‘सोतोवलद्विरेव’ श्रुतिसम्भवादिति गाथार्थः ॥ १२५ ॥ किं यावान् शेषेन्द्रियाक्षरलाभः स सर्वं श्रुतं ?, नेत्याह-
 ‘सोऽचि ए’त्यादि ॥ असावपि च शेषेन्द्रियाक्षरलाभो यः श्रुताक्षराणां तच्छ्रुतं, अश्रुताक्षरलाभस्तु मतिरेव, ‘जइव’त्ति अथ चेन्मति-
 रेकान्ततोऽनक्षरेव ततश्च सा मतिः सर्वा न प्रवर्तेत ईहोपायधारणारूपेण, तस्या अक्षरात्मकत्वात्, यदीयमनक्षरेव स्यादचग्रहमात्रमेव
 स्यादिति गाथार्थः ॥ १२६ ॥ एवं तावदनया गाथया श्रुतस्य मतेर्भेद उक्तोऽधुना श्रुतस्यैव प्रसङ्गतः स्वरूपमभिदधत्पूर्वगतगाथाया
 एव सम्यन्यगाथामाह-

दब्बसुयं भावसुयं उभयं वा किं कहं व होज्जत्ति । को वा भावसुयंसो दब्बाइसुयं परिणमेज्जा ? ॥ १२७ ॥
 बुद्धिदिट्ठे अत्थे जे भासइ तं सुयं मईसहिंयं । इयरत्थइवि होज्ज सुयं उवलद्विसमं जइ भणेज्जा ॥ १२८ ॥
 जे सुयबुद्धिदिट्ठे सुयमइसहिओ पभासई भावे । तं उभयसुयं भन्नइ दब्बसुयं जे अणुवउत्तो ॥ १२९ ॥
 इयरत्थवि भावसुए होज्ज तयं तस्समं जइ भणेज्जा । न य तरइ तत्तियं सो जमणेगुणं तयं तत्तो ॥ १३० ॥

मह इत्यन्दीप या उच्यन्दिममं तया य जं तुष्टं । जं तस्ममकालं वा न सञ्चवहा तरइ वोचुं जे ॥ १३१ ॥
 कई बुद्धिद्विष्टे मइमस्यि 'मासओ सुयं तत्य । कि मसो मइकमयं भावसुयं ? सञ्चवहाञ्जुत्तं ॥ १३२ ॥
 मसो ता वञ्चसुयं महाराविसिधियोदियं न या उभयं । जुत्तं उभयाभावे भावसुयं कृत्य ? तं किं वा ? ॥ १३३ ॥
 'मासापरिणशक्ते मइये किमद्वियमहृष्णसं वा ? । 'मासासंरूपयिससमेत्तओ वा सुयमजुत्तं ॥ १३४ ॥
 इयरत्ययि मइनाणे होञ्च सुयंति किइ तं सुयं होइ ? । किइ य सुयं होइ मइं मलरगणावरणमेयाओ ॥ १३५ ॥
 अइय मइं वञ्चसुयतमेउ 'मायेण मा यिकुञ्जेञ्जा । जो असुयस्सरलाभो तं मइसद्विओ पमासेञ्जा ॥ १३६ ॥
 इयरम्मियि मइनाणे होञ्च तयं तस्ममं जइ भयेञ्जा । न य तरइ तत्तियं मो जमणेगगुणं तयं तत्तो ॥ १३७ ॥
 किइ मइसुओलद्धा तीरंति न 'मासिउं बहुत्ताओ । सञ्चेण जीयिगणयि भासइ जमणंतभागं सो ॥ १३८ ॥
 तीरन्ति न वोचुं जे सुओचलद्धा बहुत्तमायाओ । सेसोचलद्धभावा साभव्यवहुत्तओऽभिहिया ॥ १३९ ॥
 'वञ्चसुयं' मित्यादि गाया स्पष्टार्था । एतदुक्तं भवति-एतस्यां गायायां 'मोचूणं दव्ययुयं'न्ति वचनादनेनाप्यनेन द्रव्ययुतमु-
 क्तम्, अश्लामागनापु मापशुतं, श्रोत्रेन्द्रियोपलङ्घित्यनापु शब्दस्तद्विज्ञानं चेतुमपशुतमित्यतः पृच्छति, किं ? कथं चेति ? क्रियान्
 वा मापशुतांगो द्रव्ययुतं ? आदिशब्दादुभययुतं वा परिणमेतेति सगन्ध इति गायायः ॥ १२७ ॥ अत्रोच्यते-इह हि युतजानी उप-
 युक्तः शुलबुदाऽर्थात् पिज्ञानातीति, तत्र- 'बुद्धिष्विष्टे'त्यादि, बुद्धिः-शुतबुद्धिः शुतमतिरित्यर्थः दृष्टा-उपलब्धाः पर्यलोचिता निप-
 यीठ्या इतियात् बुद्ध्या दृष्टा बुद्धिदृष्टास्तान्, कानित्याह-अर्थान्, अभिलाष्यान् भावानितियान्, एतदुक्तं भवति-अभिलाष्यान् भा-

यान् मनसि स्फुरतः सतो 'यान् भापते' यान् वक्ति तन्मत्तिसहित एवेति वाक्यशेषः, 'तं द्रुतं'ति तत् श्रुतमभिधीयते, कुतः पुनरयं वाक्यशेषो लभ्यत इति चेत्, नन्याचार्यवचनाद्, आह च-'मत्तिसहियं'ति श्रुतं मत्तिसहितमुभयश्रुतमित्यर्थः, एतच्चोपयुक्तस्यैव, एवं तावदेतत्, यान् पुनः प्राक् श्रुतबुद्ध्याऽऽलोचितानपि पश्चाद्भ्यासवलाद्द्रुपयुक्तो वक्ति तद् द्रव्यश्रुतम्, यौस्त्वालोचयत्येव केवलं नतु भापते तद् भावश्रुतम्, एतच्च द्वयमर्थल्लभ्यते, अत्र च भावश्रुतस्य अनुपयुक्तस्य वा वक्तुरनन्ततमो भागो द्रव्योभय-श्रुतत्वेन परिणमति, 'सन्वेण आउणवि न पहुप्पइ जेण कालो से'ति वचनादिति पूर्वार्द्धार्थः। अथ 'इतरत्थवी'त्यादि पच्छद्दं, को-ऽस्याभिसम्बन्धः ? उच्यते, यानुपयुक्तोऽनुपयुक्तश्च भापते तदुभयं च श्रुतं चोक्तेः, इतरदिति भावश्रुतं गम्यते, तत्र च सम्भवतीयमा-शङ्का-कस्माद्वाप्येतद् द्वयं न भवतीत्याह-इतरत्रापि-भावश्रुते उक्तलक्षणे इतरस्यापीत्यर्थाद् विभक्तिपरिणामः आधाराधेययोर्भे-दोपचाराद्वा 'होज्ज' स्यात् श्रुतं द्रव्यश्रुतमुभयश्रुतं वा, यदि किं स्यादित्याह-उपलम्भनगुपलब्धिः-श्रुतबुद्ध्यालोचितार्थविषयसंवेदनं 'तया समं' तथा सह, एतदुक्तं भवति-तत्संवेदनमेवात्मप्रदेशेभ्य उन्मूल्य ध्वनिना सह यदि संक्रामयेत्-उपयुक्तोऽनुपयुक्तो वा भयेत्, उपयुक्तिपरिमाणं वा-उपलब्धिःसमकालं वा, यदेवोपलभते तदैव यदि भापेतेत्यर्थः ॥ १२८ ॥ सर्वथा यावन्मानगुपलभते न तावदु-पयुक्तोऽनुपयुक्तो वा वक्तुं शक्नोति, उपलब्धेर्बहुत्वात् परिमितत्वाच्चायुपः क्रमवर्तित्वाच्च वाचः " उक्कइयोवइताइं करेइ चो-इसवि जेण पुब्वाइं । अंतमुहुत्तेण चिय, सयपज्जाएहिं पुब्बघरो ॥१॥"ति गाथार्थः ॥१२७॥ एनां च गाथां मतिश्रुतयोर्भेदः प्र-क्रान्त इति तदर्थ एव केचन व्याचक्षते, वयं तु तथाऽपि वक्ष्याम इति। तत्र तावद्भिहितार्थानुसारेणैतास्तिस्त्रो भाष्यगाथाः- 'जे सुय' इत्यादि । 'इयरत्थवी'त्यादि । 'सह' इत्यादि । उक्तार्थाः, नवरं 'तया व जं तुल्लं'ति, यथा झलं वेदयंस्तदेवाभिधत्त इति भाव-

नीयं । अथ कथमन्ये एनां गाथां मतिश्रुतयेदार्ये व्याख्यानयन्ति ? तदुच्यते-‘बुद्धीदिष्टे’ त्यादि, अस्या व्याख्यानान्तरस्य, इह बुद्धिः-आभिनिबोधिकबुद्धिरधिक्रियते तथा दृष्टाः-चिन्तितास्तानर्थान् भाषते बुद्धिसहित एवेति वाक्यशेषः, ‘तं सुयं’ति तच्छ्रुतमभिधीयते, किंगिशिष्टम् ? इत्याह-‘मतिस्सद्दियं’ आभिनिबोधिकसद्दिवमित्यभिप्रायः, एतत्किल श्रुतज्ञानमप्युक्तस्य द्रव्यश्रुतिमिति भावना, पारिशेष्यादितरत् मतिज्ञानम्-आलोचिताभिलाष्यपदार्थपर्यालोचनान्तररूपमिति पूर्वोद्धार्यः । अत्राह-अत्रापि कस्मादिदं न भवतीति, उच्यते, ‘इतरत्यस्वी’त्यादि पच्छदं, इतरत्राप्युक्तलक्षणे मतिज्ञाने ‘होज्ञ सुयं’ भवेत् श्रुतं मतिज्ञानोपयोगसंवलितं, यदि किं स्यादित्याह-उपलब्धिसमं यदि भवेदिति प्रत्यदिति गार्थार्थः ॥ १२९-१३०-१३१ ॥ अत्र व्याख्यानं भावश्रुताभावं दर्शयन् मती च श्रुतभणने विरोधमुदुभावयन् भाष्यकार आह-‘केहं बुद्धीदिष्टे’ इत्यादि । केचनानुभववादिनो व्याचक्षते-बुद्धिदृष्टान्-आभिनिबोधिकज्ञानाभोगितान् प्राक् पुनर्मतिसहितान् भाषते तदुपयुक्तस्य श्रुतः श्रुतं भवति, श्रुतज्ञानमित्यर्थः, पूर्वपक्षानुवादः, अत्रोच्यते-‘तत्त्यं’ति तत्रैवं कल्पनायां न विद्यः कतमद्भावश्रुतं ? तथाहि-किं शब्दो भाष्यमाणः किं वा तत्रैरिका मतिराहोधिदुभयमिति त्रयी कल्पना, किंचातः-‘भावसुयं सव्वहा अश्रुत्त’मिति गार्थार्थः ॥ १३२ ॥ तथाहि-‘सद्धो’ इत्यादि । शब्दस्तावद् द्रव्यश्रुतमभिधानात् मतिस्त्वाभिनिबोधिकं सुप्रसिद्धत्वात्, इतरेतरसापेक्षमुभयं तदिति चेत्, उच्यते, न चोभयं श्रुतं, तत्त्वेन उभयस्याप्युभयसमावत्वेनाविशेषात्, अत उभयस्य संतंत्रस्यासत्तत्रस्य वा अभावे भावश्रुतत्वेन तद् भावश्रुतं, क्व शब्दादौ ? किं वा तत् ? न किंचिदिति गार्थार्थः ॥ १३३ ॥ तत्रैतत् स्याद्-मतेर्भाषासंकल्पनापरिणामतः श्रुतत्वे नायमुपालम्भ इत्यत आह-‘भासा’ इत्यादि । ‘मतेः’ अन्तर्ज्ञानविशेषस्य ‘भाषापरिणतिकाले’ भाषाप्रारम्भवेलायां ‘किमधिकं’ पूर्वावस्थाया रूपं जायते येनासौ ज्ञानान्तरं स्यात्, ‘अथान्य-

यात्वं वे'ति निर्मूलतो वाऽन्ययात्वं किं भाषापरिणतिकाले मत्तेरिति वर्तते ? , न किञ्चिदिति गाथाद्वितीयः । अपिच-भाष्यत इति भाषा
तस्याः-संकल्पविशेषः-प्रारम्भविशेषः स एव तन्मात्रं, मात्रशब्दो मनागपि विकारभवनप्रतिषेधार्थः, ततः श्रुतमयुक्तं सा, एदुक्तं
भवति-अन्तरविज्ञानस्यैकत्वेनाविशिष्टस्य बाह्यक्रियाभेदेऽपि नान्यथात्वं भवितुमर्हति, अत्यन्तजातिभेदाभावात्, अत्यन्तजातिभेदा-
भ्युपगमे च घावनवल्लानास्फोटनाविधानत आनन्त्यं मतेः स्यात्, एवं तावद् भावश्रुताभावाख्यानेन पूर्वार्धे व्याख्यातं दूषितञ्च,
अथ यदाह पश्चादर्थे मतिज्ञानमेव सम्बन्धयन्तः पूर्वपक्षं कृत्वा-'इतरत्रापि' मतिज्ञाने 'होञ्ज सुयंती' त्येवमादि तदश्रव्यं प्रत्यनुभा-
ष्य विरोधमुद्गावयन्नाह-'इयत्स्थवी' स्यादि । 'इयत्स्थवी'ति यदुक्तं तत्रोच्यते-ननु कथं तन्मतिज्ञानं श्रुतं भवति ? ,
नैवेत्यभिप्रायः, मतिस्तद् भविष्यतीत्याह-कथं वा मतिः श्रुतं भवति ? , नैवेत्यभिप्रायः, कुत एतदित्याह-स्वलक्षणभेदादावरणभेदा-
च्चेति तस्माद्वाख्यातमेव ज्याय इति गाथार्थः ॥ १३५ ॥ अथ मद्वाख्याने नास्ति भवतः कथञ्चित्परितोष इत्यत इयमेव गाथा
श्रुतज्ञानाभिलाषं युक्त्या द्रव्यश्रुतवाग्पयोगमाश्राध्यारोपं च कृत्वाऽन्यथा व्याख्यायतां न दोषोऽविरोधात्, तथा-'बुद्धिद्विष्टे अत्ये जे
मासद् तं सुयं मतीसहियं । आभिणिचोहिउवउचस्त इतरंति-मतिनाणं, तत्यवि होञ्ज दव्यसुय" मित्यादि, प्राग्वदिति गाथार्थः । एत-
देव व्याचिख्यासुराह-'अह्य मती' त्यादि । अथवा मतिः द्रव्यश्रुतत्वमेतु, कारणत्वात्, आह-यद्येवं भावश्रुतत्वमपि तद्वत्, तत्र,
यतो 'भावेन' भावश्रुतत्वेन 'सा' मतिः 'विरुध्येत' व्याहन्त्येत्, उक्तवत्-'भावसुयाभावात्तो संकर्यो णिच्चिसेसभावात्तो । पुबुत्तल-
क्वणात्तो सलक्वणावरणमेयात्तो ॥१॥'ति वचनाच्च, यद्येवं भावश्रुतत्ववत् द्रव्यश्रुतत्वमपि तर्ह्यसौ मेतु, उच्यते, किं रूप्यसि ? ,
नहि क्रोधो विक्रीयमाणः कारुणिसपि लभते, ननु उपशम्यतां, 'जो असुयक्वखलाभो तं मतिसहिजो' तदप्युच्यतः मत्त प्रमाणेनेत्यात्त

उक्तम्—‘अहव मती द्रव्यसुयत्तमेउ’चि गार्थार्थः ॥ १३६ ॥ पश्चार्धव्याख्यामाह—‘इतरंमिचि’इत्यादि, इतरत्रापि—मतिज्ञाने भवेत्तद्—द्रव्य-
श्रुतं यद्युपलब्धिसंभवेद्, वाग्योगेनेति गम्यते, ‘नचे’त्यादि प्राग्वत्, तस्मादियं गाथा न श्रुतमङ्गीकृत्य व्याख्येया, भावश्रुताभावप्रसङ्गात्,
यच्चैवं व्याख्यायमाने विशिष्यते मतिद्रव्यश्रुतलक्षणं तदङ्गीकृत्य व्याख्येय इति प्रकरणार्थ इति गार्थार्थः ॥ १३७ ॥ एवमुक्ते स-
त्याह—‘किहे’त्यादि, कथं मतिश्रुतेन चोपलब्धाः शक्यन्ते न भाषितुमिति, उच्यते, ‘बहुत्वाद्’ भूयस्त्वात्, न च गतार्थो हेतुविशेषाभि-
धानात्, सामान्येन च तावदयमधिक्रियते इति, तत्रैतत्स्याद्—बहुष्यभिधातुं शक्यत एव, उच्यते, सत्यं, किं त्विह ‘सव्वेणाचि जीवि-
येण सो णाणी अणंतभागं चैव जम्हा भासइ तम्हा भासइ बहुत्वाउ’चि गार्थार्थः ॥ १३८ ॥ साम्प्रतमुपन्यस्तहेतोरवसरतः विशेषप्रति-
भागमाह—‘तीरंती’त्यादि ॥ सर्वे श्रुतोपलब्धा भावाः पार्यन्ते न वक्तुं, कुतः ? इत्याह—‘बहुत्वभावात्’ बहुत्वादेवेत्यवधारणीयं, न तु
तत्स्वाभाव्यादित्यभिप्रायः, तथा ‘सेसोवलद्धभावा साभव्व’चि शेषं उपयुक्तादन्यन्मतिज्ञानं मत्यवधिमनःपर्यायिकैवलानि वा
तैरुपलब्धाः शेषोपलब्धाश्च ते भावाश्चेति समासः ते तु तत्स्वाभाव्यात् अनभिलाष्यस्वाभाव्यात् ‘तीरंति न वोचुं जे’ इति वर्तते, आह—इमे
बहुत्वादपि न शक्यन्तेऽभिधातुमिति किमेकमेव कारणं नोच्यते ? इति, उच्यते, अनभिलाष्यस्वाभाव्ये सति बहुत्वस्याप्रयोजकत्वाद्, ब-
होरपि द्राघीयसा कालेनान्तदर्शनात्, तथा चाह—‘बहुत्तओ जहा भासिउं न तीरन्ति’ तथोक्ताः शेषोपलब्धभावाः ‘बहुत्ताओ’ति
वचनात् मतेः शेषोपलक्षणत्वाच्छेषाणामपि चेहार्थगतिप्रापणे विवक्ष्यमाणत्वात्, पुनरप्याह—मत्याद्युपलब्धानामपि केषाञ्चिदनभिला-
ष्यत्वात्, किमुच्यते ‘सेसोवलद्धभावा साभव्व’चि ?, उच्यते, अमीयां तु श्रुतवियेयैवाक्षिततयाऽभिधानशक्यतया समनुज्ञातत्वाद्, एत-
दुक्तं भवति—तेऽवग्रहादितया सम्प्रज्ञायमाना मतिः अक्षुरोल्लेखेन तु श्रुतमिति गार्थार्थः ॥ १३९ ॥ आह—

कत्तो एत्तियमेत्ता भावसुयमईण पज्जया जेसिं । भासइ अणंतभागं ? भणइ जम्हा सुएऽभिहियं ॥ १४० ॥
पणवणिज्जा भावा अणंतभागो उ अणभिलप्पाणं । पणवणिज्जाणं पुण अणंतभागो सुयनिबद्धो ॥ १४१ ॥
जं चोइसपुब्बधरा छट्टाणगया परोप्परं होन्ति । तेण उ अणंतभागो पणवणिज्जाण जं सुत्तं ॥ १४२ ॥
अयवरलंभेण समा ऊणहिया होति मईविसेसेहिं । तेऽपि य मईविसेसे सुयनाणव्भंतरे जाण ॥ १४३ ॥
जे अक्वराणुसारेण मईविसेसा तयं सुयं सब्बं । जे उण सुयनिरवेक्खा सुद्धं चिय तं मईनाणं ॥ १४४ ॥
केइ अभासिज्जन्ता सुयमणुसरओऽपि जे मईविसेसा । मन्नंति ते मइच्चिय भावसुयाभावओ तन्नो ॥ १४५ ॥
किह मइसुयनाणविकु छट्टाणगया परोप्परं होज्जा ? । भासिज्जंतं मोत्तुं जइ सब्बं सेसयं बुद्धी ॥ १४६ ॥

‘कत्तो’ इत्यादि ॥ कुत एतावन्तो भावश्रुतमत्योः पर्यायाः—उपलब्धार्थविशेषविशेषाः येषां सर्वेणाप्यायुपाऽनन्तभागमात्रं भापत इति ? , भवति यस्माद् श्रुते मणितमिति गार्थार्थः ॥ १४० ॥ ‘पन्नवणिज्जा’ इत्यादि ॥ प्रज्ञाप्यन्त इति प्रज्ञापनीयाः, वचनपर्यायत्वेन श्रुतज्ञानगोचरा इत्यर्थः; के।, मावाः—ऊर्ध्वाधस्तिर्यग्लोकनिविष्टभूभवनविमानग्रहनक्षत्रतारकोक्त्रादयः; किमत आह—अनन्तभाग एव वर्तन्ते, न सद्द्वयेयभागे नाप्यसद्द्वयेयभाग इति, केषामित्याह—अनभिलाष्यानां, अर्थपर्यायत्वेन मत्त्ववधिमनःपर्यायगोचराणामित्यर्थः, अनभिलाष्यवस्तुशोभित्तुशिरानन्तभागे वर्त्तत इति भावः, पुनश्च प्रज्ञापनीयानां द्रव्याणामनन्तभागं अनन्तभागमात्रं श्रुतनिबद्धः—चतुर्दशसु पूर्वेषु साक्षाद् ग्रथितो भगवद्भिर्गणधैरिति गार्थार्थः ॥ १४१ ॥ कुतः प्रत्ययः ? इत्यत आह—‘ज’मित्यादि ॥ यद्—यस्माद् चतुर्दशपूर्वधराः परस्परं भवन्ति, न्यूनाधिक्येनेति शेषः, तथाहि—सकलाभिलाष्यवस्तु-

वेदितयोत्कृष्टचतुर्दशपूर्वविदः प्रतियोगी उक्तः, “अणंतभागहीणे वा असंखेज्जभागहीणे वा संखेज्जगुणहीणे वा असंखेज्जगुणहीणे वा अणंतगुणहीणे वा एवं अब्महियेऽवि’ अतो येन कारणेनैवं तेन यत्तद्वन्न-चतुर्दशपूर्वलक्षणं तत्प्रज्ञापनीयानामनन्तभाग एवेति स्थितमिति गाथार्थः ॥ १४२ ॥ आह-केवलनामिवासीपामयं तारतम्यकृतो विशेषो न युक्तः, युक्तश्चेदुच्यतां कारणमित्यत आह-‘अक्षरे’त्यादि ॥ ‘अक्षरलाभेन’ चतुर्दशपूर्वद्वलक्षणेन ‘समाः’तुल्याः, चतुर्दशपूर्वधरत्वात्, कैस्तु न समा इत्याह-न्यूनाधिका भवन्ति उक्तवत् ‘मतिविशेषैः’अक्षरलाभगतयुद्धिविकल्पैः, तैस्तैर्व्याख्यानकरणैरित्यर्थः, क्षयोपशमवैचित्र्यात्, केवलिनो त्वविशेषः क्षायिकत्वात्, इह च मतिविशेषग्रहणादाभिनिवोधिकविशेषास्ते मा भूवन्नित्यतो विशेष्यते-तानपि च मतिविशेषान् तन्न्यूनाधिक्यनिबन्धनान् गम्यान् ध्रुतज्ञानान्तर्भाविन एव ‘जानीहि’ विद्धि, यद्येवं ‘तेऽवि य मतिविसेसे सुयणाणं चेवे’त्येवमेव प्रगुणमस्तु, तन्न, अस्यापि न्यायस्य दृष्टत्वादङ्गादिव्यपदेशवत्, यथा ह्यङ्गमेवाङ्गाम्यन्तरमेवं श्रुतमेव श्रुताभ्यन्तरमित्युक्तं भवतीति भावः, छन्दो-भङ्गभयाद्वाऽभ्यन्तरग्रहणमिति, अथवा ‘सुयनाणे’त्यनेन चतुर्दशपूर्वाक्षरलाभमधिकुरुते-‘तेऽविय मतीविसेसे सुयनाणअबन्तरे जाण’त्ति तानपि गम्यान् पर्यायानेतदधिकरणानेव विद्धि, ध्रुतग्रन्थानुसारित्वादिति गाथार्थः ॥ १४३ ॥ आह-किं ग्रन्थानुसारेणाविर्भवन्तः श्रुतं भवन्ति ?, उच्यते, कः सन्देहस्तथाहि-‘ज’इत्यादि, स्पष्टार्था, नवरं किमस्यापरमपि फलमिति, उच्यते, यदधस्तादभ्यधायि-“जं तत्थावत्थाणं सुयस्स सुयोपयोगाउ”त्ति, तस्येदमुदाहरणमिति ॥ १४४ ॥ एवं च स्थिते-‘केई’त्यादि, केचन प्रज्ञाभिमानिनोऽनुभव-वादिनो वा मन्यन्ते-ध्रुतमनुसृतोऽपि ये मतिविशेषाः प्रस्फुरन्ति ते मतिरेवेति, कुतः ‘अभासिज्जन्त’त्ति अभाष्यमाणत्वात्, ‘सर्वासां निमिचेहेतुपु प्रायो दर्शन’मिति पञ्चम्यर्थे प्रथमा, मन्यंतामिति चेत्, तन्न, भावश्रुतस्थाभावात्, तत्स्थाने मतिपरिकल्पना-

दिति गार्थः ॥ १४५ ॥ अपिच—'किह मती'त्यादि, भासिज्जंतं मोचुं जह सव्वं सेसयं बुद्धी तो कह महसुयनाणविडु छट्टाणगया परोप्परं होज्जा ?, नैवेत्यर्थः, एतदुक्तं भवति—एकस्थानपतिता एव स्युरिति, न अनन्तगुणहीनो वाऽनन्तगुणाभ्यधिको वेति, मतेः सदैवाधिक्यात्, श्रुतस्य तु सदैव हीनत्वात्, तद्धीनत्वं च भाषकसंख्येयवर्षायुष्कत्वेन तत्संख्येयत्वादिति परस्थानमङ्गीकृत्य, स्वस्थानेऽपि श्रुतज्ञानिनां द्विस्थानमात्रं 'संखेज्जभागहीणे वा संखेज्जगुणहीणे वा', ततश्च (तत्) 'जे चोदस पुब्बधरा' इत्येतच्च न घटां-प्राञ्चति, तस्मादेतदपि—'केयी बुद्धीदिट्ठे मत्तिसहिए भासओ सुय'मित्यादिव्याख्यानवदभाषितानुष्ठानत्वादनारणीयमिति गार्थः । ॥ १४६ ॥ तदेवमियं पूर्वगतगाथा श्रुतस्वरूपाभिधायिप्रकारेण व्याख्याता, अधुना प्रकृतार्थेन व्याख्यायते, वयं तु तथापि वक्ष्याम इति नायश्रुतिपन्नत्वात्, 'बुद्धिदिट्ठे अत्थे' इत्यादि ॥ अस्याश्रुत्येन प्रकारेण व्याख्या—बुद्धिर्हीहिहाद्यधिकरणा सामान्येन मतिः श्रुतबुद्धिः परिगृह्यते 'दिट्ठं' उपलब्धं यद् यस्तुजातं, तत् किमित्यत आह—'तं सुतं'ति तद्वस्तुजातं श्रुतमुच्यते, कारणे कार्योपचारात्, आह—यद्येवमनभिलाष्यवस्तुनोऽपि श्रुतत्वमसङ्गः सामान्यबुद्धिविचक्षणात्, तस्याथ तद्विषयादपीत्यत आह—'जे भासइ'त्ति अस्यायमर्थो यद्वस्तुजातं भाषते—श्रुतिपादयति, इह च व्यवच्छेदफलत्वाद् वाक्यस्य सर्वं तत्सावधारणकं स्याद् इष्टतश्चावधारणविधिरित्यत एवमवधार्यते—यद्भाषत एवावश्यं कदाचिद्देशकालनरान्तरादिषु, एवं च सामान्यबुद्ध्युपलब्धानामभिलाषविययत्वे सत्यभाष्यमाणानामपि श्रुतत्वलाभतः श्रुतस्य मदीयात् विषयो लब्धो भवतीति भावनीयं, वक्ष्यति च भाष्यकारः 'संभवमेत्तं गहियं ण उ भासणामेत्तं' मतिरष्टभाष्यमाणानामपि भावश्रुत्वमङ्गात्, अत उच्यते—'बुद्धिदिट्ठे अत्थे जे भासइ तं सुयं'ति, तच्च किञ्चिदष्टमित्याह—'मत्तिसहियं'ति मत्तिसहियं सामान्यबुद्धिसंवलियं, एतच्च श्रुतोपशुक्तस्यैव भवतीत्यनेन मत्तिसहियमितिग्रहणेन नियम्यते, अतोऽन्या अभिला-

प्यानभिलाष्योपलब्ध्यात्प्रका ज्ञानअधितर्मतिज्ञानमिति भावना, ततश्च यादृशमुपलभते श्रुतं तादृशं वक्तव्येव, तद्वाच्यस्यैवंरूपत्वात्,
नत्वयं मतौ विधिरिति, आह च-‘इयरत्यवी’त्यादि, पच्छदं पूर्ववदिति गाथापिण्डार्थः ॥ अस्या भाष्यं, तत्र-
सामन्ना वा बुद्धी महसुघनाणां तीर्णे जे विद्धा । भासइ संभवमेतं गहियं न उ भासणामेत्तं ॥ १४७ ॥
मइसहियं भावसुयं तं निययमभासओऽवि मइरन्ना । मइसहियंति जसुत्तं सुओचउत्तस्स भावसुयं ॥ १४८ ॥
जे भासइ चैव तयं सुयं तु न उ भासओ सुयं चैव । केई मइएवि विद्धा जं कव्वसुयत्तसुवयंति ॥ १४९ ॥
एवं धणिपरिणामं सुयनाणं उभयद्वा महन्नाणं । जं.भिन्नसहावाइं ताइं तं भिन्नरूवाइं ॥ १५० ॥
इयरत्ति महन्नाणं तओवि जइ होइ सइपरिणामो । तो तम्मि वि किं न सुयं भासइ जं नोवलद्विसमं ? ॥ १५१ ॥
अभिलप्पाणभिलप्पा उवलद्धा तरसमं च नो भणइ । तो होज्ज उभयरूवं उभयसहावंतिकाऊण ॥ १५२ ॥
जं भासइ तंपि जओ न सुयादेसेण किन्तु समईए । न सुओचलद्वितुल्लंति वा जओ नोवलद्विसमं ॥ १५३ ॥
‘सामन्ने’त्यादि, गतार्था तदनया ‘बुद्धिदिट्ठे’अत्थे जे भासति’ इत्येतद्व्याख्यातं ॥ १४७ ॥ शेषं व्याचिख्यासुराह-
‘मती’त्यादि, ‘तं अभासतोवि भावसुयं णिततं’ व्यवस्थापितमुक्तमित्यर्थः, किंविशिष्टमित्याह-‘मतिसहियं’ मतिसहि-
तमेवैतद् भवतीति नियम्यते, तथा चाह-पच्छदं ‘मती’त्यादि, ‘बुद्धिदिट्ठे’अत्थे जे भासइ तं सुयं’न्ति भणिऊण ‘मतिसहियं’मिति
यदुक्तं तत् किं ज्ञापयतोक्तमित्यत आह-श्रुतोपयुक्तस्यैव-श्रुतमत्युपयुक्तस्यैव तद्भावश्रुतमिति, विषयविषयिणोश्चात्रामेदो दृश्यः, अथ
योऽन्यो विषयभाग चास्ते तसधिकृत्याह-‘सतिरन्न’त्ति इति भावितार्थमिति गाथार्थः ॥ १४८ ॥ अथेष्टावधारणमाह-‘जे भासइ’-

त्यादि, क्वचिद् गतार्थी स्पष्टा वेति ॥ १४९ ॥ अथोपसञ्जिहीर्षुसह—'एव' मित्यादि, ध्वनिपरिणाममेव श्रुतमभिलाष्यविषयत्वात्, ध्वन्यध्वनिपरिणामं चेतदभिलाष्यागोचरत्वात्, फलप्रधानाः समारम्भा इत्यतः 'ज'मित्यादि पच्छद्धं, स्पष्टम् ॥ १५० ॥ अथ मूलगाथापथादद्धमाह—(एवं कथं घटते ?) 'इतरत्वी'त्यादि, इतरदिति-मतिज्ञानमभिसम्बध्यते, तस्माच्च वाक्परिणामो भवतीति वाक्यशेषः, अत एवाह चोदकः—'ततोऽवी'त्यादि स्पष्टम् ॥ १५१ ॥ तथाहि—'अभिलप्सा' इत्यादि, मत्योभयस्वभावा उपलब्धास्तत्समं अभिलाष्यानभिलाष्योपलब्धिसमं च न भणति, अशक्तेः, प्राह-ततो भवतु मतिज्ञानमुभयरूपं-मतिश्रुतरूपमुभयस्वभावमिति कृत्वा, अभिलाष्यानभिलाष्यरूपत्वात्, अथ नैवं, यानुपलभते भापते च तद्विज्ञानमस्याः श्रुतमेवास्तु, किं तत्र मत्येति गार्थार्थः ॥ १५२ ॥ उच्यते—'जमि'त्यादि, इह यदपि किञ्चिदसौ भापतेऽभिलाष्यं वस्तु तदपि 'न श्रुतानुसारेण' न श्रुतग्रन्थानुसारेण, किन्तु स्वमत्या, वाग्योगेनेत्यर्थः, द्वितीयाद्युपलब्धिमङ्गीकुर्याह-न श्रुतोपलब्धितुल्यमिति वा यतः, एतदुक्तं भवति-यथा जैनश्रुतान्यानुसारेण माप्यते न तथा मत्या, ततो नोपलब्धिसमं भापत इति मूलगार्थार्थः ॥ १५३ ॥ ततश्च सोऽयमिन्द्रियविभागकृतो भेदः समाप्त इति ॥ इदानीं परोपन्यस्तवल्कसुम्बदृष्टान्तोपन्यासविघटनेन प्राक्साधितमेवार्थमभिधितुस्तन्मतमुपन्यस्यति—
अन्ने मन्नंति मई चगसमा सुंबसरिसयं सुत्तं। विट्टन्तोऽयं जुत्तिं जहोवणीओ न संसंहइ ॥ १५४ ॥
भावसुयाभावाओ संकरओ निव्विसेसभावाओ। पुब्बुत्तलक्खणाओ सलक्खणावरणभियाओ ॥ १५५ ॥
कप्पिज्जेज्ज व सो भावदब्बसुत्तेसु तेसुवि न जुत्तो। मइसुयभेघावसरे जम्हा किं सुयंविसेसेणं ? ॥ १५६ ॥
असुययलरपरिणामावजा मई चगकप्पणा तम्मि। दब्बसुयं सुम्बसमं किं पुण तेसिं विसेसेणं ? ॥ १५७ ॥

इहं जेणाहिकओ नाणविसेसो न दब्बभावाणं । न य दब्बभावमेत्तेऽवि जुब्बए सोऽसंमंजसओ ॥ १५८ ॥
जह वग्गा सुंयत्तणसुवेत्ति सुंवं च तं तओऽणणं । न मई तथा घणित्तणसुवेहं जं जीवभावो सा ॥ १५९ ॥
अह उवयारो कीरइ पभवइ अत्थंतरं पि जं तसो । तं तम्मयंति भणइ तो मइपुवं जंओ भंणियं ॥ १६० ॥
भावसुयं, तेण मई वग्गसमा सुंयसरिसयं तं च । जं चित्तेज्जण तथा तो सुयपरिवाडिमणुसरइ ॥ १६१ ॥
‘अन्ने’ इत्यादि, अन्ये मन्यन्ते-मतिहिं वल्कप्रतिमा कारणत्वात्, सैव शब्दतया सन्दर्भिता शब्देन सहोचारिता श्रुतं, यथा त
एव वल्कास्तथाविधाक्रान्तरं प्रापिताः सुग्धमिति कार्यत्वात्, आह-शोभनमेवैतन् मन्यन्तां तत् इत्यं कोऽपराध ? इति, उच्यते न,
यत आह-अयं दृष्टान्तो यथा तैरूपनीयते इति साभिप्रायं तथा न युक्तिं संसहते, न विपहत इत्यर्थं इति गाथार्थः ॥ १५४ ॥
कुतः ? इत्याह—‘भाव’इत्यादि, भावश्रुतस्याभावात्, तदभावश्च द्रव्यश्रुतस्यैव भावात्, अथ तत्रापि भावश्रुतकल्पना क्रियते इत्यतः
स एव सङ्करः, तस्मात्, न चेत्सङ्कर इष्यते ततो निर्विशेषभावस्तस्माच्च, अस्तु विशेषभाव इति चेत्, तन्न, पूर्वोक्तलक्षणाद् अभिनि-
युध्यते इत्यादेः तथा स्वलक्षणभेदात्, ज्ञानस्य पञ्चविधत्वादावरणभेदाच्चेति गाथार्थः ॥ १५५ ॥ उक्तवन्नास्याभावः कर्तुं पार्यत
इत्यतोऽयं दृष्टान्तो भावद्रव्यश्रुतयोः योक्ष्यत इत्याह च—‘कस्पी’त्यादि स्पष्टार्था, नवरं ‘किं सुयविसेसेणं’ति किं श्रुतयोर्विशेषेण ?,
भिन्नान्मोक्षानियोर्विशेषाभिधानप्रस्तावत्वादिति गाथार्थः ॥ १५६ ॥ पुनरपि पराभिप्रायमेवाह—‘असुते’त्यादि, अश्रुताक्षरपरिणामा
वा या मतिः-ईहादिका वल्ककल्पना तस्यां, द्रव्यश्रुतं तु सुम्बसंमं, ततश्च योक्ष्यतेऽयं दृष्टान्त इत्युक्तमत उच्यते—‘किं पुण तेसिं विसे-
सेणे’ति गाथार्थः ॥ १५७ ॥ केन कारणेन इत्याह—‘इहइ’मित्यादि पूर्वोद्धे स्पष्टम्, अथैतावन्मानत्रिनियत एवासौ भविष्यतीत्यत

आह-न च द्रव्यभावमात्रेऽपि युज्यतेऽसावज्जसा दृष्टान्तः असमञ्जसतो, दृष्टान्तदाष्टान्तिकयोर्वैधुयादिति गार्थार्थः ॥ १५८ ॥
तथाहि—‘जहे’त्यादि, स्पष्टार्था ॥ १५९ ॥ पराभिप्रायमाह—‘अहं’इत्यादि, ‘भावसुय’इत्यादि, अथोपचारः क्रियते-मतिपूर्वं
द्रव्यश्रुतं, तत्र ‘द्व्यभावमेते सो भविस्सति’, उपचारनिबन्धनमाह-प्रभवत्यर्थान्तरमपि सत् यद् वस्तु यस्माद् वस्तुनस्तत्तन्मय-
मिति भण्यते, यथा सोऽयं रूपक एवमवस्थां गत इति, एवं सैव मतिर्द्रव्यश्रुतावस्थां प्रापितेति, आचार्य आह-यद्येवं ‘तो मतिपुंवं
जतो भणियं भावसुयं’ति, अस्यायमर्थः-यत् एवमुपचारादी भवान् ‘तो’ ततः वरं मूढ ! काव्या ‘महपुंवं’मतिकारणमिति भणितं
उक्तं भावश्रुतं, भावश्रुतमेवार्पत्वाद् यथाश्रुतं व्याख्येयम् ॥ १६० ॥ अय पुरुषशक्तिपरिग्रहाद्वाचको भवतीति न्यायप्रदर्शनार्थमाह-
‘भावे’त्यादि, तेन मतिर्वल्कसमा कारणत्वात् सुभ्यसदृशं च यत्तद्भावश्रुतं कार्यत्वात्, कुतः ? इत्याह-यस्मात्सञ्चिन्त्य-ज्ञात्वा मत्या
तथा पथाद् श्रुतपरिपाटीमनुसरति-अयमस्यार्थ इत्येवमिति गार्थार्थः ॥ १६१ ॥

अन्ने अणक्वरक्वरविसेसओ महसुयाइं भिन्दन्ति । जं महनाणमणक्वरमक्वरमियरं च सुयनाणं ॥ १६२ ॥
जइ मइरणक्वरचिय भवेज्ज नेहादओ निरभिलप्पे । थाणपुरिसाइपज्जायविवेगो किह णु होज्जाहि ? ॥ १६३ ॥
सुयनिस्सियवयणाओ अह सो सुयओ मओ न बुद्धीओ । जइ सो सुयवावारो तओ किमन्नं मइन्नाणं ? ॥ १६४ ॥
अह सुयओऽपि विवेगं कुणओ न तयं सुयं सुयं नत्थि । जो जो सुयवावारो अन्नोऽपि तओ मई जम्हा ॥ १६५ ॥
मइहाएपि जइ सुयं तो जुगवं मइसुओवओगा ते । अह नेवं एगयरं पवज्जओ जुज्जए न सुयं ॥ १६६ ॥
जइ सुयनिस्सियमक्वरमणुसरओ तेण मइचउक्कंपि । सुयनिस्सियमावन्नं तुहत्तंपि जमक्वरप्पभवं ॥ १६७ ॥

जइ तं न सुएण तओ जाणइ सुयनिस्सियं कहं भणियं? । जं सुयकओवयारं पुब्बिइ इण्हि तयणवेक्खं ॥ १६८ ॥
 पुब्बं सुयपरिकम्मियमइस्स जं संपयं सुयाईयं । तं निस्सियभियरं पुण अणिस्सियं मइच्चउक्कं तं ॥ १६९ ॥
 उभयं भावक्खरओ अणक्खरं होज्ज वंजणक्खरओ । मइनाणं सुत्तं पुण उभयंपि अणक्खरक्खरओ ॥ १७० ॥
 'अत्रे' इत्यादि । अन्ये अनक्षराक्षरविशेषतो मतिश्रुते भिन्दन्ति, यस्माद् किल मतिज्ञानमनक्षरमेव व्यञ्जनशब्दापोढत्वात्, श्रुतज्ञानं
 त्वक्षरवदनक्षरवचेति, तत्राक्षरवद् भावतो व्यञ्जनाक्षरतश्च अनक्षरवदुच्छ्वसितादि, कोऽभिप्रायस्तेषामेवं वदतामिति चेत्, उच्यते,
 मतौ व्यञ्जनाक्षरायोगात् श्रुत इवेति भावना, एतच्च परिफल्गु, भावाक्षरमङ्गीकृत्य मतिज्ञानस्याप्यनक्षराक्षररूपत्वात् ॥ १६२ ॥ इत्यं
 चैतद्, अन्यथा—'जती'त्यादि, 'यदि मतिरक्षरानक्षरैव स्यात्,' यदि मतिः सर्वथा अर्णवाद् विज्ञानरूपैव स्यात्, ततो नेहादयो मति-
 निरभिलाष्येऽर्थे अनुग्रवर्त्तरन्निति, तद्वर्णात्मकत्वात्, मतेऽथानक्षरत्वात्, आह—यद्यस्यामनक्षरायामीहादयोऽपि न प्रवृत्ताः क इव दोषः?,
 उच्यते, स्थाण्वादिविकल्पाभावः; स्थाणौ पुरुषादिपर्यायविवेकः स्थाणुधर्माध्यारोपश्च कथं नु स्याद् यदीयमनक्षरैवेति, तथाहि—याऽनक्षरा
 न तस्यामसौ, यथाऽवग्रहे तथा चेहादयस्तस्मान्न तेऽवसाविति गाथार्थः ॥ १६३ ॥ तत्रैतत्स्यात्—मतिः श्रुतनिश्चिता अश्रुतनिश्चिता चोक्तेत्यतः
 श्रुतादेवाक्षररूपादसौ भविष्यतीत्यतः किमक्षररूपमतिकल्पनया येन बाधोच्यते यदीत्यादिना?, आह चोदकाभिप्रायम्—'सुय' इत्यादि,
 श्रुतनिःश्रितवदनद्वय मन्यसे 'न' इत्यनन्तराधिकृतः स्थाण्वादिपर्यायविवेकः श्रुततो मतो, न तु बुद्धेः ईहादिकाया इति, उच्यते,
 यद्यसौ ईहादिव्यापारः 'श्रुतव्यापारः' श्रुतपरिच्छेद इति कल्प्यते ततः किमन्यन्मतिज्ञानं अवग्रहादन्यदिति वाक्यशेषः, निवृत्तेदानी-
 मीहादिवार्त्ता, तद्व्यापारस्य श्रुतव्यापाराभ्युपगमात्, मतिश्रुतयोश्च भेदोक्तेः किं?, न किञ्चिदिति गाथार्थः ॥ १६४ ॥ अन्येन

करणेन स्वरिरूपतिष्ठन्नाह—‘अहे’त्यादि, अथ श्रुतनिश्चितवचनादेव श्रुततोऽपि ‘विवेकं’ स्थाण्वादिपर्यायलक्षणं ‘कुर्वतो’ विदधतः न एव श्रुतं, मतिरुथोच्छेदप्रसङ्गात्, किं तर्हि?, मतिरेवेति, उच्यते, श्रुतं तर्हि नास्ति, श्रुतस्य तर्हि दीयतां जलाञ्जलिरित्यभिप्रायः, किं कारणमित्याह—यो यः श्रुतव्यापारोऽपि असायसौ यस्मान्मतिः, त्वद्दर्शनेन सर्वं श्रुतं मतिः वर्णविज्ञानरूपत्वादीहादिदत्त्, मतेस्त्व-
नञ्जाल्वात्, मतिश्रुतवर्ण(नानाल्यं) नावयुच्यते पर इत्यभिप्राय इति गाथार्थः ॥१६५॥ तदेवं श्रुतनिश्चितवचनमात्रतो वाक्छलनेन दारुण-
व्यग्नमापन्नस्यापि परस्यासमीक्षिताभिप्रायीति कृत्वा अत्रैव दोषान्तराभिधित्सया स्वरिरूपक्रमते—‘मती’त्यादि, अपिच—श्रुतनिश्चि-
तरचनान् ‘मतिरालेऽपि’ मतिमादुर्भाववेलायामपि यदि श्रुतं ततो ‘युगपद्’ अक्रमेण मतिश्रुतोपयोगः ते-तव देवानांश्रियस्य प्रस-
क्तः ततश्च प्रदंशान्तरोक्ताविरोधो न ‘उच्यते’ सिं’तीष्टत्वात्, अथ नैवं विरोध इष्यते, एकोपयोगस्यैव्यमाणत्वादिति, उच्यते—य-
थेः ‘एकतरं’ति एकमुपयोगं ‘प्रपद्यतः’ इच्छतो ‘युज्यते’ घटां प्राञ्चति, स्थाण्वादिपर्यायविवेकं कुर्वतो मतिरेवान्यत्रानवकाशत्वेनाग-
निरुन्नात्, अनभिमतप्रतिषेधमाह—‘न सुयं’ति न श्रुतमिह वटाभिर्यत्ति, तस्योत्तरकालं घटमानत्वादिति गाथार्थः ॥१६६॥ अपिच—
यत्स्माकं यथार्थमादिनां मतेरक्षरत्वेनेहादिप्रयुचितः स्थाण्वादिपर्यायपरिच्छेदं व्याचक्ष्णानां त्वया खल्वयथार्थवादिना स्वमतमास्थाय
मतेरनञ्जस्त एव मति श्रुतनिश्चितवचनादसौ श्रुतानुसारेण भवतीति चोद्यते ततस्त्वानेन न्यायेन प्रकृतज्ञापकाद् बुद्धिचतुष्टयमपि
श्रुतनिश्चितमापद्यते, तत्रापीहादिसद्भावाद्, ईहादिव्यापारस्य च श्रुतनिश्चितत्वेन श्रुतव्यापाराम्युपगमाद्, आह च—‘यती’त्यादि, यदि
च भवतः स्थाण्वादिपर्यायविवेकविषयादीहादिवेलायां श्रुतनिश्चितं तद् ‘जमस्वामणुसुसु’चि यदक्षरानुसरेणाद्, तद्वर्णविज्ञानानर्थान्त-
रामेन, मतिस्त्वनञ्जरेति, चिमादास्सदीभृतमेतदिति भावना, तेन मतिचतुष्कमपि औत्पतिक्यादि श्रुतनिश्चितमापन्नं तवेदानीं, इय-

त्ययुक्ते अज्ञानेन धार्याद्वा पर आह—किमित्येवमिति, आचार्य आह—‘तंपि जमचत्वरप्पभवं’ति, कोऽस्यार्थः ? तत्रापि सह-
जत्वेन अत्राणसंस्काराविर्भाविनो वर्णविज्ञानात्मकः खल्वीहादयो यस्माद् विद्यन्त एवेति, यत्र यत्रेहादिव्यापारस्तत्र तत्र श्रुतात्रिश्रय
इत्यभ्युपगमः, ततोऽत्रापीहादिव्यापारसद्भावात् श्रुतात्रिश्रय इत्यश्रुतनिश्चितप्रतिपत्तिरपि भ्रान्तेस्ततः कथमादौ श्रुतनिःश्रितमश्रुत-
निश्चितं च मतिपद्य श्रुतनिश्चितादसौ भविष्यतीत्युक्तं, तदेवं मतेरनक्षरत्ववादी परोऽन्वनाग इव पदे पदे प्रस्खलतीति गार्थार्थः ॥
१६७॥ तदेवं न्यायनादिना न्यायेन विलक्षीकृतोऽप्यसद्ग्रहसमुच्चयं परोऽधापीदमाह—‘जती’त्यादि, यदीत्यभ्युपगमग्रदर्शनार्थः,
‘तं’ धाणपुरिसादिपञ्जायं ण ‘श्रुतेण’ सुतगंधाणुसारेण ‘ततो’त्ति सो नाणी ‘जाणइ’त्ति, विवेचयतीत्यर्थः, ‘तो सुयनिस्सियं’ ‘कयं’
वेन प्रकारेण ‘भणितम्’ उक्तम् ? अवग्रहादिद्वये सूत्रकारेणेति सामर्थ्यात् गम्यते, अतस्तं श्रुतोपष्टम्भेन कुर्वतः सर्वं मदीयं योऽस्यते,
मतिस्त्वनशरेवेति, काऽत्र स्वल्पनेति चोदकगाथाद्वार्थः ॥ अत्र क्षमाश्रमणपूज्यपादा अपि गजनिमीलिकयोक्तवन्तो—भवानेव प्रष्ट-
व्यः य एवमाह—श्रुतमनुधावतः श्रुतनिश्चितमिति, अथ चेदिच्छाकारेण कथयितव्यमिति, हन्त ! प्रथममेव कस्मादेवं नोपसन्नोऽ-
सि ?, ननु‘ज’मित्यादि पच्छदं, यद्—यस्मात् श्रुतेन हृत उपकारः—उपष्टम्भो यस्य तत्तथा, कदेत्याह—पूर्वं—प्राक्, इदानीं पुनः—उत्पा-
दकाले तदनपेक्षं, श्रुतार्तात्त्वादिति गार्थार्थः ॥१६८॥ एतदेवाभिप्रसन्नचोदकानुग्रहार्थमाह—‘पुञ्च’मित्यादि, प्राक् श्रुतविरुद्धारितधि-
योऽधुना यत्तदतीतमवग्रहादि तच्छ्रुतनिश्चितमाह, इतरत् पुनरौत्पत्तिकयादियुद्धिचतुष्टयमनिश्चितं सहजत्वादिति, तत्रापि काचित् श्रुतो-
पकारादेव जायते ‘तिवग्गसुचत्थगहियपेयाला’इति वचनादिति चेत्, उच्यते, बाहुल्यस्य विधिक्षितत्वात्, स्वल्पस्य चाविवक्षितत्वाद्
यथायोगं तदश्रुतनिश्चितमित्यदोषः, एतदुक्तं भवति—यथाहि—यद्यपि सामान्येनाग्रहादयः श्रुतनिश्चिता उक्त(श्रुत)परिकर्मितमतिगता

एव श्रुतनिश्चिता उच्यन्ते, न सहजबुद्धिचतुष्टयगता अपि, यथायोगं ग्रहणाद् एवमिहापीति, तस्मात् स्थितमेतद्यदुत—‘उभय’मि-
त्यादि, ‘मतिनापां’ति आमिनिबोधिकज्ञानं किमत आह—‘उभयं’ उभयरूपं अणवस्वरं अक्षरं चेति भावना, कथमित्यत आह—‘भा-
ववस्वरओ’निष्णागस्वरमहिकिच, एतदुक्तं भवति—अथग्रहज्ञानापेक्षयाऽनक्षरं निर्विकल्पकत्वेन सामान्यमात्रप्रतिभासतः सुसुग्धाकार-
त्वात्, ईहादिज्ञानापेक्षया तु साक्षरं, परामर्शप्रत्ययत्वेन विशेषतो वर्णविज्ञानात्मकत्वात्, अत्रैव यदङ्गीकृत्य भूदैनक्षरा मतिरुक्तता
वन्निमित्तमाह—अणवस्वरं होज्ज वंजणवस्वरतो’चि, व्यञ्जनाक्षरं पुस्तकादिन्यस्तमकारादि शब्दो वा तमाश्रित्य स्यादनक्षरा
मतिः न कश्चिदोपः, न हि मतिर्द्रव्यमतिः स्यादरूढत्वात्, तदेवं भावाक्षरत एव यतेद्वित्वमभिधाय श्रुतस्य तु भावमभावं चाश्रित्याह—
‘सुत्तं पुण’चि खं पुनर्भविद्रव्यलक्षणं पृथक् पृथगुभयमपि,—कथमित्याह ‘अणवस्वरस्वरत’चि, अनक्षरतोऽक्षरताश्च भावश्रुतमेवं द्रव्य-
श्रुतमपि, नवरामिदमनक्षरसुन्द्वसितादि ॥१६९-१७०॥ अथापरव्याख्यानविशेषोपीपन्यासमाह—

सपरस्परवायणओ भेओ मूणधराण वाऽभिहिओ । जं मूयं मइनाणं सपरस्परवायगं सुत्तं ॥१७१॥

सुयकारणंति सद्यो सुयमिह सयपरविबोहणं कुणइ । महैयवोऽचि हि परं बोहंति कराइचिह्वाओ ॥१७२॥

न परस्परवोहपाइं जं वोचि सरुवओ महसुयाइं । तकारणाइं दोणहचि चोहंति तवो न भेओ सिं ॥१७३॥

दब्बसुयमसाहारणकारणओ परविबोहयं होजा । रूढंति व दब्बसुयं सुयंति रूढा न दब्बमई ॥१७४॥

सा वा सहत्थोचिय तयाचि जं तम्मि पचओ होइ । कत्ताचि हु तदभावे तदभिप्पाओ कुणइ चिट्ठं ॥१७५॥

‘सपर’इत्यादि, इह कश्चिदनयोर्भेदोऽभिहितः, कुतः ?—सपरप्रत्यायनेन परप्रत्यायनेन चेत्यर्थः, कयोस्वि-

त्याह—मूकैतरयोरिव, तथाहि—यस्मान्मूकमेव मतिज्ञानं अपरप्रत्यायकत्वात्, श्रुतं त्वमूकं स्वपरप्रत्यायकत्वात्, अयं पूर्वपक्ष इति
गाथार्थः ॥ १७१ ॥ अत्रानयोराचार्यः परतस्तुल्यतायादनेनाभेदमाह—‘सुयकारणंती’त्यादि, इह परावबोधचिन्तायां शब्दोऽक्ष-
रविन्यासो वा श्रुतमुच्यते उपचारेण, किमित्यत आह—‘सुयकारणं’ति श्रुतकारणत्वात्, स च ‘परविवोहणं कुणह’ति स चेत्परवि-
बोधनं करोति तत एतदपि परिफल्सु, अप्रयोजकत्वाद्, अप्रयोजकत्वं च मतेरप्येवंजातीयप्रकारभावतः परप्रत्यायकत्वात्, हि-प-
स्मात् करादिचेष्टा अपि—हस्तमुखसंयोगादिका मतिस्त्वन्धिन्यः परं बोधयन्ति, कुतः ? इत्याह—‘मतिहेतवो’ति, मतिहेतुत्वात्,
तस्मान्न द्रव्यश्रुतमङ्गीकृत्यायं भेदः सारो भवतीति गाथार्थः, ॥ १७१ ॥ एवं तावत् परतस्तुल्यतोक्ता, अथ स्वतोऽप्याह—‘न परे’त्या-
दि, निगमनं चाह—‘न परे’त्यादि, यस्मात् द्वे अपि—मतिश्रुते न परबोधके, कथमित्याह—स्वरूपतः साक्षादित्यर्थः, विज्ञानमयत्वाद्ब-
ध्यादियत्, ‘ततो’ति तस्मान्न भेदोऽयमनयोरिति, किन्तु ‘तत्रकारणांश्च दोषदृवि बोधेन्ति’ तानि च तानि कारणानि च—द्रव्य-
श्रुतकरादिचेष्टादीनि द्वयोरप्यनयोर्बोधयन्ति यतः किमुच्यते—‘जं मयं मतिनाण’मित्येवमादि, ननूच्यतामुभयमप्युभयमनुभयं वेति उक्त-
चदिति गाथार्थः ॥ १७३ ॥ एवं तावत्करादिचेष्टायाः सामान्येन मतिहेतुत्वाङ्गीकरणतः परोक्तं व्यभिचार्याचार्य एवायुना प्राह—भवेद्वा
द्रव्यश्रुतमप्यङ्गीकृत्यानयोरयं मूकैतरकृतो भेदो यदीयं शब्दार्थहेतुत्वतोऽपि निर्मूलतो द्रव्यश्रुतत्वेनैव विवक्ष्येत सामर्थ्येन, कथमित्यत्र
ब्रूमः—‘दन्वसुय’मित्यादि, ‘दन्वसुयं परविवोहयं होजा’, कुतः ?—असाधारणकारणत्वात्, श्रुत उत्पाद्ये भेरीशब्दन्यायेन, न करादि-
व्यापारो मतिज्ञानमेव, शब्दार्थहेतुत्वात् तदपीत्यभिप्रायः, अथवा द्रव्यश्रुतं—जनशब्दराशिः परविवोधकं स्यात्, निर्वाणसाधनासाधा-
रणविज्ञानकारणत्वात्, अथवा द्रव्यश्रुतं श्रुतमिति रूढं यस्मात् तस्माद् युक्तमिदं यदुत ‘सपरपचायगं सुचं’ति, अनभिमतप्रतिषेधमाह—

उगगहु ईह अवाओ अ धारणा एव हुंति चत्तारि । आभिणिबोहिअनाणस्स भेअवत्थु समासेणं ॥१७८॥ (नि. २)
अरथाणं उगगहणमि उगगहो तह विआलणे ईहा । ववसायमि अवाओ धरणं पुण धारणं विंति ॥१७९॥ (नि. ३)
सामणत्थावग्गहणमुगगहो भेयमग्गणमहेहा । तस्सावगमोस्वाओ अधिच्चुई धारणा तस्स ॥ १८० ॥
सामणविसेसस्सवि केई उगगहणमुगगहं वेत्ति । जं मइरिदं तयंति च तं नो बहुदोसभावाओ ॥ १८१ ॥
ईह । संसयमेतं केई न तयं तओ जमन्नाणं । महनाणं सा चेहा कहमन्नाणं तई जुत्तं ? ॥ १८२ ॥
जमणेगत्थालंयणमपज्जुदासपरिकुंठियं चित्तं । सेयइव सब्वप्पयओ तं संसयरूवमन्नाणं ॥ १८३ ॥
तं चिय सयत्थेह्ववत्तिवावारतप्परममोहं । भूयाभूयविसेसायाणच्चायाभिमुहमीहा ॥ १८४ ॥
केई तयणविसेसावणयणमेतं अवायमिच्छन्ति । सब्भूयत्थविसेसावधारणं धारणं वेत्ति ॥ १८५ ॥
कासइ तयन्नवरेगमेत्तओऽवगमणं भवे भूए । सब्भूयसमणयओ तदुभयओ कासइ न दोसो ॥१८६॥
सब्बोऽवि य सोऽवाओ भेए वा होंति पंच वत्थूणि । आहेवं चिय चउहा मई तिहा अन्नहा होइ ॥ १८७ ॥
फाणुवओगम्मि धिई पुणोवओगे य सा जओऽवाओ । तो नत्थि धिई भणइ इदं तदेवेति जा बुद्धी ॥१८८॥
नणु साऽवायब्भदिया जओ य सा वासणा विसेसाओ । जा य अवायाणन्तरमविच्चुई सा धिई नाम ॥१८९॥
तं इच्छन्तस्स तुहं वत्थूणि य पंच नेच्छमाणस्स । किं हेअक साऽभावो भावो नाणं व तं कयरं ? ॥ १९० ॥

‘रूढा ण द्रव्यमस्ति’ति न द्रव्यमती रूढा-न करादिचेष्टा द्रव्यमवित्वेन प्रख्याता, अत इदमपि युक्तं यदुक्तं-‘जं मूयं महनाणं’ति गाथार्थः ॥ १७४ ॥ रूढा चेदत आह-‘सा वा’इत्यादि, सा-करादिचेष्टा शब्दार्थ एव वर्तते, तद्धेतुत्वाच्छब्दवत्, कुत एतदित्याह-तथापि करादिचेष्टया सुखं प्रतिविधीयमानया ‘जं’ति यद्-यस्मात् कारणात् भविष्युस्त्वस्मिन्-शब्दार्थे प्रत्ययो भवति-अयं भोक्तु-सीदते इत्येवं बोधो भवति, अपिच कर्त्ताऽपि च ‘तदभावे’ सुखरोगादौ सति शब्दाभावे ‘तदभिप्रायः’ शब्दार्थबोधोतनामिप्रायः करोति चेष्टामेवं करादिलक्षणां ननु न्तमत्तयेत्यतोऽनया भङ्गया युज्येता’पेवमनयोर्विशेष इति गाथार्थः ॥ १७५ ॥ साम्प्रतमेतत्प्रकरणोपसंहारव्या-जेन प्रकृतं सारयन्नाह-

महसुयनाणविसेसो भणिओ तल्लक्खणाहभेएणं । पुब्बं आभिणियोहियसुविट्ठं तं परूवेस्सं ॥१७६॥

‘मसी’त्यादि, एवमनयोर्भेद उक्तः, कथं ?-तल्लक्षणादिभेदेन, तल्लक्षणादिभेदेनेत्यर्थः, अत्र च ज्ञानपञ्चके प्रागाभिनिवोधि-क्रमादिष्टं भद्रबाहुस्वामिना तदिदानीं प्ररूपयिष्य इति गाथार्थः ॥ १७६ ॥ तत्रेयं सम्बन्धगाथा-

इंधियमणोनिमित्तं तं सुयनिस्सियमहेयरं च पुणो । तत्थेक्केक्कं चउभेयमुग्गहोप्पत्तियाइयं ॥१७७॥

‘इंधित्ते’त्यादि, इन्द्रियमनोनिमित्तमित्यनेन प्रागुक्तानुवादमाह, ‘त’मिति आदिज्ञानं आभिनिवोधिकं ‘सुयनिस्सियं’ भवति, ‘तत्रे’ति वाक्योपन्यासात्तार्थः ‘एक्केक्कं सुयनिस्सियमसुयनिस्सियं च चउब्भेयं’ चतुरूपं भवति, कथमित्यत आह-‘उग्गहोप्पत्तियादीय’ति ‘सुयनिस्सियं’ अवग्रहादि ‘असुयनिस्सियं’ औत्पत्तिकवादीति गाथार्थः ॥ १७७ ॥ तत्रादित एतावत् श्रुतनिश्चितमवग्रहा-द्यभिधित्सुराह निर्युत्तिकारः-

तुच्छं बहुपरभेया भण्णइ मई होइ धिइचहुत्ताओ । भण्णइ न जाइभेओ इट्टो मज्झं जहा तुच्छं ॥ १९१ ॥
सा भिन्नलक्षणविट्ठ धिइसामन्नेण धारणा होइ । जह उग्गहो वुरूवो उग्गहसामन्नओ एक्को ॥ १९२ ॥
'उग्गहो' इत्यादि । अवग्रहः—सामान्यार्थग्रहणं ईहा तदर्थविशेषालोचनं अपायः—प्रक्रान्तविनिश्चयः चशब्दोऽवग्रहादीनां पृथक्
पृथक् स्वातन्त्र्यप्रदर्शनार्थः, तेनैतदुक्तं भवति—अवग्रहादेरीहादयः पर्याया न भवन्तीति, अवगतार्थविशेषावधारणं धारणा, एवकारः क्र-
मद्योतनार्थः, एवमनेनैव क्रमेण भवन्ति, आभिनिवोधिकज्ञानस्य भिद्यन्त इति भेदाः—विकल्यास्त एव वस्तूनि, कथं?—यतो नानवगृ-
हीतमीदृश इत्येवमादि, काक्या वा नीयते—एवं भग्नत्याभिनिवोधिकज्ञानस्य भेदवस्तूनि 'समासेन' संक्षेपेण विशिष्टावग्रहादिस्वरूपा-
पेक्षया, विस्तरतोऽष्टाविंशतिभेदभिन्नत्वादस्येति गायार्थः ॥ १७८ ॥ अथामीषां स्वरूपाभिधित्सयाऽऽह—'अत्याण' मित्यादि । अर्था-
नां—रूपादीनां प्रथमं दर्शनानन्तरं ग्रहणमवग्रहणं यत्तदवग्रहं द्रुवत इति सम्बन्धः, 'तथे'त्यानन्तर्ये विचारणं—पर्यालोचनमर्थानामिति
वर्तते ईहनमीहा तां द्रुवत इति सम्बन्धः, अवग्रहादुत्तीर्णस्यापायादधोऽन्वयव्यतिरेकवद्धर्मघटनव्यतिरेकाभिमुखतामीहां ग्राहुः, विशि-
ष्टोऽवसायो व्यवसायः—निर्णयः तस्मिन्नावगमपायं वा द्रुवत इति सम्बन्धः, अर्थानामिति च वर्तते, द्रुतिर्धरणं अर्थानामिति वर्तते,
परिच्छिन्नस्य वस्तुनोऽविव्युत्तिस्मृतिवासनारूपं तद्भरणं पुनर्धरणां द्रुवते, पुनःशब्दोऽप्येवकारार्थः, द्रुवते इत्यनेन शास्त्रपारतन्त्र्य-
माह, तीर्थकरणघरोक्तानुसारित्यादिति गायार्थः ॥ १७९ ॥ अथैतदप्योचतो भाष्यद्विवरीपुराह—'सामण्णे' त्यादि । सामान्यरूपः
सामान्यं, अशेषविशेषविनिर्लेहितत्वेन सम्मुग्धाकार इत्यर्थः, अर्पत इत्यर्थः, सामान्यासौ अर्थश्चेति सामान्यार्थः, अवगृह्यतेऽनेनेत्य-
वग्रहणं, एकसामायिकमवच्छेदनमित्यर्थः, सामान्यार्थस्यावग्रहणमिति पष्ठीसमासः तृतीयासमासो वा, ततश्चायमर्थः—सामान्येनार्थ-

स्वाग्रहणं सामान्यार्थाग्रहणम्, अनिर्देश्यार्थाग्रहणमिति मात्रना, तत्किमत आह-‘अवग्रहो’ति तदवग्रहः प्रथमः श्रुतनिश्चित-
मतिज्ञानभेद उच्यते, इहां व्याचिख्यासुराह-‘भेदमगणमहेह’ति, ‘अर्थे’त्यन्तरं तस्यैवावग्रहीतस्यार्थस्य ईपदन्यतरक्षयोप-
श्रमसमुत्पन्नवलेन भेदमार्गणं, किमत्र स्थापुधर्मा बल्युत्सर्पणादयो घटन्ते आहोस्वित् शिरःकण्डूयनादयः पुरुषधर्माः ? इति विशेष-
विमर्षणं ईहा मण्यते, तदस्मादशब्दोपादानात् क्रमाभिधानप्रयोजनमपि ख्यायितं भवति, अनवग्रहीतस्यालोचनाऽयोगाद्, अत
एवाह-‘तस्सावगमोऽवायो’ति, तस्य-अवग्रहादनन्तरमीहितस्यार्थस्य अवगमः-परिच्छेदः एकपक्षनिर्देशपक्षः अवायो भण्यते
अपायो वा, आलोचनानन्तरं निर्णयज्ञानोत्पत्त्यनुभूतेः, ‘अचिञ्चुती धारणा तस्स’ति तस्य एवमवग्रहादिक्रमेणैकपक्षनिर्देशचितस्या-
र्थस्य वा अविच्युतिः-अग्रंशः पुरुषः २ पुरुष एवायमिति येयं प्रतिकृतिः सा धारणीच्यते चतुर्थो भेदो, निर्णयोत्तरकालमावित्वाद्,
इदं तानत् स्वरूपमात्रं, न चामीपामेकाधिकरणत्वं येनोच्येत ‘निष्पादितक्रिये कर्मण्यविशेषाधायि साधन’मित्यपि साधनन्यायमतिपतती-
ति, अनन्तर्मात्रमेके वस्तुनि तत्सहकारिकारणसन्निधानतत्त्वतद्भ्रमन्तग्रहणान्भ्युपगमादिति गार्थार्थः ॥ १८० ॥ अत्र चावग्रहादारभ्य
विप्रतिपत्तयः सन्तीति ता निराचिकीर्षुराह-‘सामण्णे’त्यादि । सामान्यं चासौ विशेषश्च २ तस्यापि, न केवलं सामान्यार्थस्येत्यपि-
शब्दः, अवग्रहणं-अवच्छेदनं केचन व्याख्यातारः, किमत आह-‘अवग्रहणं’ति अवग्रहत्वमभिदधत्यतिलब्धप्रसरत्वात्, किं कारण-
मित्याह-‘जं मतिरिदं तदंति च’त्ति यस्मादमुतोऽनन्तरमिदं तदिति वेति विमर्षपक्षणा मतिरुधावतीति, एतदुक्तं भवति-यदनन्तर-
मीहादिमशुचिः सोऽवग्रहः, तथा-व्यञ्जनावग्रहचरमसमयभाव्येकसामयिकमर्थग्रहणं, तथा च शब्दोऽयमित्यस्मात् अनन्तरमीहादि
प्रवर्तते किमयं रूपादिविच्छिन्नः शब्दः शाहः आहोश्चित् शार्ङ्ग इति?, तस्मादवग्रह एव इति, शार्ङ्गश्चेत् किं महिपीशृङ्गोद्भवो महि-

पृथङ्शोदय इतीहा, महिषीशृङ्गोद्भवश्चेत् किं प्रथमतमहिषीशृङ्गोद्भवः ? इत्येवमादि, यत ईहा न प्रवर्त्तिष्यते, अन्तगमनात् क्षयोपश-
मामावतो वा स त्वपाय इति पूर्वपक्षः, सम्भाव्यत एवास्थैरथमवग्रहत्वमित्यत आह-तत्र, कुतः ? इत्याह-बहुदोषभावात् (तांश्च दोषान्)
यस्याम इति गार्थार्थः ॥ १८१ ॥ 'ईहे'त्यादि । केचनाभिदधति-ईहा संशयमात्रं, इतश्चेतश्च डोलायमानप्रत्ययरूपत्वात्, सूरिसाह-
'न तयं'ति न तद् घटां माञ्चति, कुतः ? इत्याह-'तओ'चि असौ-संशयः यद्-यस्मात् अज्ञानं-अनवबोधोऽप्रतिपत्तिमात्रं प्रव-
र्त्तते, ततः किमत आह-मतिद्वानांशश्च, ईहा वर्त्तते 'उगगहो ईह अवाअ धारणे' त्येवमादिवचनात्, एवंचेदतः 'कयं' केन प्रकारे-
णाऽज्ञानं-अनवबोधनं 'तई' असावीहा युक्तं च-घटते, इतश्चेतश्च डोलायमानप्रत्ययरूपत्वादितिचेत्तन्न, ईहाया डोलायमानप्रत्ययरू-
पत्वाघटनादिति गार्थार्थः ॥ १८२ ॥ तथा चेहासंशययोर्लक्षणमाह-'जमि'त्यादि । 'तंचिये'त्यादि यच्चित्तं-यन्मनः अनेकार्थाल-
म्बनं-अनेकार्थप्रतिभासान्दोलितं न किञ्चिदध्ययस्यति, अत एवाह-'अपञ्जुदासपरिकुण्ठितं'ति अपर्युदासेन-अप्रतिषेधेन अविधि-
ना चेति सामर्थ्याद् गम्यते, परिकुण्ठयं-अपट्टकृतं, किञ्चिदुना ? शेत इव सर्वात्मना-स्वपितीव सर्वप्रकारैः, स्थाणुः स्यात् पुरुषो वेत्ये-
तान्मात्रनियतत्वेन डोलायमानरूपत्वात्, तत्किमित्यत आह-'तमन्नाणं'ति तच्चेतः अज्ञानं, कुत इत्याह-'संसयरूचं'ति संसयरूप-
त्वात्, ज्ञानस्य च निययात्मकत्वादिति गार्थार्थः ॥ १८३ ॥ 'तं चिय ईहे'ति तदेव चित्तं ईहोच्यते, किञ्चिद्विष्टं सदित्याह-संश्चा-
सामर्थ्य सदर्थः विवधया वल्ल्युत्सर्पणात् तथा हेतुः-अन्यव्यतिरेकधर्मघटनालोचनलक्षणः उपपत्तिः-सम्भवालोचनं, यथा-"अरण्य-
मेतद् मुनिताऽस्तमागतौ, न चाधुना सम्भवतीह मानवः । प्रापश्चेदेतेन खगादिमाजा, भाव्यं रतिप्रियतमारिनाम्ना ॥ १ ॥" हेतुधो-
पपत्तिश्च हेतुपत्ती सदर्थस्य हेतुपत्ती सदर्थहेतुपत्ती ताभ्यां व्यापारः स तथोच्यते तस्मिंस्तत्परं-तदेकान्तनिष्ठमिति समासः, कि-

मेतावत्फलमेव ? , नेत्याह -अमोहं' अवन्ध्यं भाव्यपायज्ञानत्वात् प्रायोऽन्वयधर्मघटनाभिमुखत्वादिति पूर्वाद्धिर्थः । अथवा किमुक्तं भवति 'तं चिय सदत्थहेतूपपत्तिवावास्तपर' मिति ? , अत आह-'भूताभूतविसैसादाणच्चायाभिमुहं यथासंख्यं, यत एवमतः 'अमोहं' ति प्राग्वदिति गार्थार्थः ॥ १८४ ॥ अथ केचन ईहोचक्रालं स्थणौ व्यतिरेकान्वयाभ्यां निर्णये जायमानेऽपायधारणे व्याचक्षत इत्यतः पूर्वपक्षीकुर्वन्नाह-'केई'त्यादि, 'केई अवायमिच्छंति'त्ति सम्बन्धः, क्तममि(दि)त्याह-तस्य-स्थणोर्योऽन्यो विशेषः-शिरःकण्ठहृयनादिः तदपनयनमात्रं, तददर्शनमात्रविज्ञानमित्यर्थः, तथा सद्भूतो योऽर्थः विशेषः तत्र बल्ल्युत्सर्पणादिस्तद्वधारणं तु धारणां 'भ्रुवते' वदन्ति, केचन इति वर्त्तते, ततश्चावग्रहेहापायावधारणान्येव श्रुतिनिश्चितमतो मतिचातुर्विध्यपूरणेऽन्यः प्रकारो दोष इति गार्थार्थः ॥ १८५ ॥ आचार्य आह-'कस्स' इत्यादि गाथा सपादा, तत्र 'न दोसो'त्ति नास्माकं मतिचातुर्विध्यपूरणेऽन्यः प्रकारो दोषः, अपि तु तवैवा-यं, यतः 'सव्योच्चिय सोऽवाउ'त्ति सर्व एवासौ-अन्वयव्यतिरेकान्यां जायमानो निश्चयः अपायः-चतुर्थो मत्त्यंशो भवति, न पुनस्तत्र धारणाऽपि, यदि नाम 'कस्सइ तदन्नवरेगमत्तओऽवगमणं भवे भूते' तथा 'सब्भूतसमन्नयतो कस्सइ' तथा कस्यचित्तदुभयत इति सपादागार्थार्थः ॥ १८६ ॥ इत्थं चैतदङ्गीकर्त्तव्यमन्यथा 'भेदे वे'त्यादि, भेदे वाऽवायस्येज्यमाणे 'भवन्ति' संपद्यन्ते पञ्च वस्तूनि, आभिनिवोधिकज्ञानस्येति गम्यते, तद्यथा-'उग्गहो ईह। अवायवधारणासतीणि' स्मृतेरप्येतद्गतिकत्वेनापरित्याज्यत्वात्, अविच्युतिस्तु समानकालापये त्वया प्रक्षिप्तेति भावः, तदेवं वीधितोऽपि मूर्खतया स्वमतमेवास्थाय चोदक आह-'एवं चिय चउहा मतीभवति' यदीयं न त्यज्यते, अत्यक्तव्याचेयं भवत यतस्त्रिधाऽन्यथा भवति, मतिः, किं कारणं ?-अवग्रहेहापायमात्रत्वादेतन्मात्रं त्ववधृतेरयोगात्, इति गाथा-र्थः ॥ १८७ ॥ तथा-'कोऽणु' इत्यादि, इह स्थणौ स्थाणुतयाऽवगृहीते सत्यन्तमुहूर्त्तचोपयोगात् परिअष्टे सति यदाऽणुपयोगः-अस्मरणं भ-

यति तदा 'काण्डुवयोगमि धिती' धारणा नाम ? नैव काचिदित्यर्थः, अन्ययद्युल्लोपजायमानमत्ययस्य त्वपायत्वेनैवेष्टत्वादतस्त्रियेति मन्यते, पुनरुपयोगे भविष्यतीत्येतदपि न, कुतः ? इत्याह-पुनरुपयोगे च सा मतिः यतोऽपाय एव भण्यते 'तो' ततस्तस्मात् कारणात्वास्ति-न विद्यते घृतिः-धारणा, मत्पक्षस्यानभ्युपगम्यमानत्वादन्वयद्युल्लेनोपजायमानायाः खल्वनित्ययमाणात्त्वादिति पूर्वपक्षः, अत्र 'भण्यते' इति भण्यते उत्तरं 'भेदे वा होति पञ्च वरधुणि'ति व्यवस्थिते इति वाक्यशेषः, किं भण्यते ? इत्याह-इदं तदेवेति जा बुद्धि'ति पूर्वोपलब्धं स्थाष्वदिवस्तु विस्मृतं सत्पुनरध्यवस्यत इदं तदेव प्राग्दृष्टमिति या बुद्धिः ॥१८८॥ 'नणु'इत्यादि, ननु सा बुद्धिरेवंभूता अपायादभ्यधिकारवर्तते, दृत्त्वात् तस्य, ततः किमित्यत आह-'सा धिई नाम'ति सा च स्मृत्याख्या धारणा भण्यते, तथा यतथासौ स्मृत्याख्या धारणा 'वासनाविज्ञे-पात्' प्रत्यक्षीकृतवस्त्वादितसंस्कारलक्षणादाविर्भवति 'सा धिई नाम'ति सा च धारणा भण्यते, वासनारूपेति भावना, तथा या चापायानन्तर-भाव्यविद्युतिरन्तर्मुहूर्तकालीया 'सा धितीनामे'ति सा च धारणोच्यते, अविच्युतिरूपेति भावनेति गार्थार्थः ॥१८९॥ एवं चेदतः किम् ? 'त'मित्यादि, तामपायाभ्यधिकारमिच्छतस्तथ उक्तेन प्रकारेण पञ्च वस्तूनि-भेदाः मतिज्ञानस्येति गम्यं भवन्ति, वासनाया आधिक्यात्, न च तान्युक्तानीति, अथ ता नेच्छसि, स्वपक्षस्यैवाभ्युपगम्यमानत्वादिति, अतस्तां नेच्छमाणस्त-अप्युचित्त्वमाणस्त किं हीउ सा धारणा अभावो, आहोस्तिव् भावः किं चातः ?, न तावदभावो अननुभवप्रसङ्गात् घटादेरप्यभावप्रसङ्गाद् अनुभूयमानत्वात्, भावश्चेत् ज्ञानम-ज्ञानं वा ? नाज्ञानं बोधारम्भकत्वात्, ज्ञानं चैतपञ्चानां सा कृतमदिति वाच्यं ?, न तावद्वग्रहादित्रयं साऽनभ्युपगमात्, नापि द्युतादिचतु-ष्टयमनभ्युपगमादेव, नापि ज्ञानान्तरमनभ्युपगमादेव, पारिशेष्याद्वारणा सेति गार्थार्थः ॥ १९० ॥ तदेवं निरुत्तरीकृतोऽप्यन्येन कार-णेन ग्राह-'तुञ्ज'मित्यादि, चोदजो मणह-तुञ्जं बहुतरभेदा मती होइ, किं कारणमित्याह-धिइवहुत्ताजो, अवगहो ईहा अवायो

अविच्छुति वासणा सुती चेव'त्ति प्राप्तेः, पद्दविधेत्यर्थः, स्वरिराह-भष्यते-न मम जातिभेदो-व्यक्तिभेद इत्ये विवक्षितः, अवगहो ईहा
अवायोऽवधारणा एव होति चत्तरी'त्याद्यभ्युपगमात्, 'जहा दुज्झं'ति यथा तव जातिभेद इत्येऽपायस्य द्वैविध्यकल्पनात् ॥ १९ ॥ तथाहि-
'सा' इत्यादि, 'सा' धृतिभिन्नलक्षणाऽपि सती त्रैविध्येन धृतिसामान्याव्यतिरेकादेकैवेत्यनेनैव प्रकारेण चतुर्द्धा मतिरिति, तत्रैत-
त्स्यात्-स्यतिरूपत्वे सति धारणायाः स्मृतेरतीतविषयत्वाद्वा मतेः साम्प्रतकालविषयता विरुध्यत इति, तन्न, तावन्मात्रपरिच्छेदितया
वर्तमानवधिकृत्य प्रवृत्तेः, निर्दिष्यत्वे चाननुभूतविषयान्तर्बदन्तुपत्तिरेवास्याः स्यादिति, अत्राह-किं भिन्नलक्षणमपि सामान्याङ्गीकरणत
एकमभिहितं किञ्चिद् ? उच्यते-अभिहितं, 'जहे'त्यादि, पश्चादर्धं स्पष्टमिति गार्थः ॥ १९२ ॥ एतदेव व्याचिख्यासुराह-

तत्थोग्गहो दुरूवो गहणं जं होइ बंजणत्थणं । बंजणओ य जसत्थो तेणाईए तयं वोच्छं ॥ १९३ ॥
बंजिज्जइ जेणऽत्थो घढोव्व दीचेण बंजणं तं च । उवगरणिंदियसद्दाइपरिणयदव्वसंबंधो ॥ १९४ ॥
अण्णाणं सो वहिराहणं व तवकालमणुवलंभाओ । न तवंते तत्तो चिय उवलंभाओ तओ नाणं ॥ १९५ ॥
तवकालम्मिचि नाणं तत्थऽत्थि तणुंति तो तमव्वत्तं । वहिराहणं पुण सो अन्नाणं तदुभयाभावा ॥ १९६ ॥
कहमव्वत्तं नाणं च ? सुत्तमत्ताइसुहुमवोहोव्व । सुत्तादओ सयं चिय विन्नाणं नावबुज्झंति ॥ १९७ ॥
लक्खिज्जइ तं सिमिणायमाणवयणदायाइचिद्धाहिं । जं नामइपुब्बाओ विज्जंते वयणचिद्धाओ ॥ १९८ ॥
जगन्तोऽधि न जाणइ छउमत्थो हिययोगेरं सब्बं । जंतऽज्जवसाणाइं जमसंखेजाइं दिवसेणं ॥ १९९ ॥
जइ वण्णाणमसंखेज्जसमयसद्दाइदव्वविण्णाणसामत्थं ? ॥ २०० ॥

जं सञ्चहा न वीसुं सञ्चेषुचि तं न रेणुतेल्लं च । पत्तेयमणिच्छंतो कहमिच्छसि ससुदए नाणं ? ॥२०१॥
 ससुदाए जइ णाणं देसूणे ससुदए कहं नत्थि ? । ससुदाए वाऽभूयं कहं देसे होज्ज तं सयलं ? ॥ २०२ ॥
 तन्तू पडोवगारी न समत्तपडो य ससुविया ते उ । सञ्चे समत्तपडओ तह नाणं सञ्चसमएसु ॥२०३॥
 'तत्थे'त्यादि, तत्रेत्थुपन्यसार्थः, अवग्रहो द्विषैव, अन्यस्य ग्राह्यस्याभावात्, कथमित्यत आह-ग्रहणं यद् भवेद् व्यञ्जनाभार्यानां
 अति, षष्ठी पृथक् पृथगभिसम्बध्यते, यतश्च प्राप्यकारिष्विन्द्रियेषु व्यञ्जनतो-व्यञ्जनावग्रहाद् अर्थ इत्यर्थविग्रहो भवति तेनादौ 'तं'
 व्यञ्जनावग्रहं वक्ष्ये, इति गार्थार्थः ॥ १९३ ॥ अप व्यञ्जनावग्रहनिरुक्तमाह- 'वंजिज्जई'त्यादि, व्यज्यतेऽनेनार्थः शब्दलक्षण
 इति व्यञ्जनम्, क इव केनेत्याह- 'घडोव्व दीषेण', 'तं च'ति तच्च व्यञ्जनं किमुच्यते ? इत्याह-उपकरणेन्द्रियस्य कदम्बपुष्पा-
 घाठतेः शब्दादिपरिणतद्रव्याणां च यः सम्बन्धो-यः अङ्गाङ्गीभावः तयोरुपश्लेष इति भावना, अथवा व्यञ्जनेन-श्रोत्रेन्द्रियेण
 व्यञ्जनानां-शब्दादिपरिणतद्रव्याणामवग्रहो व्यञ्जनावग्रह इति गार्थार्थः ॥ १९४ ॥ तत्रैतत् स्यात्-निर्मूलत एवेदं त्रटयति, किमस्य
 शब्दार्थनिरूपणया ? इति, आह च- 'अन्नाण' मित्यादि, अज्ञानमसौ-व्यञ्जनावग्रहः, तत्कालानुपलम्भात् व्यञ्जनसम्बन्धकाले-
 ऽसंवेद्यमानत्वाद् यधिरादीनामिव, उच्यते, न-नैतदेवं, यतः- 'तओ नाणं'ति असौ ज्ञानं व्यञ्जनावग्रहः, तदन्ते तज्ज्ञेयवस्तूपदानादेवोप-
 लम्भात्, इह यस्य ज्ञेयवस्तूपदानाद् विज्ञानस्यान्ते तव एवोपलम्भो भवति तद् ज्ञानं दृष्टं, यथाऽर्थविग्रहपर्यन्ते तत एवेहासञ्जावाद-
 र्थावग्रहो ज्ञानमिति गार्थार्थः ॥ १९५ ॥ न च सिद्धो हेतुर्यतः- 'तवकालंमिचि नाणं'मित्यादि, 'तत्कालेऽपि' व्यञ्जनसम्बन्ध-
 कालेऽपि 'ज्ञानं' अवबोधनं 'तत्र' तस्मिन्ननुपहतेन्द्रिये 'अस्ति' विद्यते, अव्यक्तमिति वाक्यशेषः, अथ कस्मादव्यक्तं ? इत्यत

आह—'तणु'ति तनीय इतिकृत्वाऽव्यक्तं—एकतेजोऽवयवप्रकाशवत्, 'तो'ति तस्मादसिद्धो हेतुः, दृष्टान्तविप्रतिपत्तिमाह—अत्यन्त-
वधितोपहतघ्राणादीनां त्वसौ व्यञ्जनोपादानकालः अज्ञानमेवेति, सत्त्वं, किं कारणमित्याह—अल्पीयस्या अपि विज्ञान-
शक्तेरभावात्, कारणत्वाभावाच्च, काक्वा वा, तत्रैतत्स्यात् ज्ञानमव्यक्तं चेत्ययुक्तं विरुद्धत्वात् प्रकाशतमोऽभिधानवत् ॥ १९६ ॥
तथा चाह—'कथ'मित्यादि, कथं ज्ञानमव्यक्तं च १, उच्यते, अनन्तरमेव सहेतुदृष्टान्तस्योक्तत्वात्, अथवा सुप्तमर्चादेः सूक्ष्म-
बोधवत्, तथाहि सुप्तमत्तमूर्च्छितादयः 'सयं चिय'ति आत्मनीनमपि विज्ञानं नावबुध्यन्ते—न संविदन्त इति गार्थार्थः ॥ १९७ ॥ आह—
एवं तत्तेषां नास्तीति, तन्न, यतः—'लवस्वी'त्यादि, लक्ष्यते—अनुमीयते तत्, स्वप्नायमानमापणात्, तथा आह(ह)तवचनचेष्टाम्भ्यः,
आदिशब्दाञ्जङ्गाऋयनादिचेष्टाम्भ्यः, समस्तपदं चैतत्, कस्मादित्याह—यस्मात् नामतिपूर्वां धाद्दानादिचेशाः प्रवर्तन्ते, कार्यत्वादग्न्य-
पूर्वकयुगधद्, न च ताः सुप्तो युद्धो वोपलभत इति गार्थार्थः ॥ १९८ ॥ 'जगन्तोर्वी'त्यादि, अपिच—जाग्रदपि, आस्तां केवलः सुप्तः,
न ज्ञानीते छद्मस्थः 'सर्वम्' अपरिशेषं 'हृदयगोचरं' मनशालम्बनं, छद्मस्थत्वादेव, कस्मादित्याह—यान्यध्यवसानानि—चित्तविशेष-
लक्षणाणि केवललग्न्यानि यद्—यस्मादसंख्येयानि—सङ्ख्यातीतानि दिवसेन—एकेनाह्वा, न च तानि न सन्ति, केवललग्न्यत्वादिति, एवं
यद्देवमस्तीति गम्यते, कायादिव्यापारो गम्यमानत्वाद्, इतो व्यञ्जनावग्रहज्ञानमपीति प्रकृतमिति गार्थार्थः ॥ १९९ ॥ तदयमत्र
भावनार्थः—प्रथमशब्दपुद्गलग्रवेशसमयादारभ्य विज्ञानशक्तिरविमन्त्यर्यावग्रहज्ञानतामापुष्यति, अन्यथा तदनुन्मङ्क्तिरेव स्यात्,
तथाहि—'यदि चे'त्यादि, यदि च भवतो व्यञ्जनावग्रहाज्ञानवादिनः असंख्येयसमयमचित्तशब्दादिद्रव्यसद्भावे 'अन्नाण'न्ति
असौ अज्ञानं ततः पारिशेष्याचरमसमये ज्ञानं, तन्नतु किं चरिमसमयपविट्टसदादिदन्वेसु विज्ञाणसामत्थ्यमत्यावगहसन्नियं श्रोतुः

स्यात् ? न कथाञ्चिदित्यर्थः, एतदुक्तं भवति—अर्थाग्रहज्ञानं हि प्रतिसमयासंख्येयसमयप्रविष्टशब्दादिद्रव्यसमूहे वाऽङ्गीक्रियेत चरमस-
मयमात्रप्रविष्टशब्दादिद्रव्येषु वा ? किञ्चातः ? ॥ २०० ॥ तत्र परमतमास्थायाऽऽद्यविजिघटयिष्येदं प्राह—‘ज’मित्यादि,
यद्-वस्तु ‘सर्वथा’ सर्वमकारैः ‘ण वीस्तु’चि न पृथक् पृथगिति, सर्वेष्वपि समुदितेषु तन्नास्ति, रेणुतैलवत्, एवं चेदतः प्रत्येकं-
प्रतिसमयमनिच्छन् ज्ञानं कथमिच्छसि समुदाये-असंख्येयसमयमीलने ? तस्मात् तत्प्रत्येकमप्यस्ति तिलतैलवदिति गार्थार्थः
॥ २०१ ॥ अपिच समुदायज्ञानवादिन् !—‘ससु’इत्यादि, यदि प्रत्येकं अभवत् समुदाये ज्ञानमभ्युपेयते तत्तद्देशेने समुदाये
कथं नास्ति ? अस्त्येवेत्यभिप्रायः, प्रमाणोपपन्नत्वात्, तथा व्यञ्जनादानसमयेष्वपि ज्ञानमस्ति, ज्ञानोपकारिद्रव्योपादानसमयसमुदा-
यैकदेशत्वाद्यविग्रहज्ञानसमय इवेति, चरमं विकल्पमधिकृत्याह—समुदाये चाभवद्विचिंतं वस्तु कथं ‘देशे’ चरमसमयलक्षणे ‘भवेत्’
स्यात् ‘सकलम्’ असण्डम् ? नद्येकैवाकाशाच्छिप्रति, अंशसमूहत्वात्सकलस्य, नैवेत्यर्थः, कुतः ? प्रमाणोपपत्तिविरोधात्,
तथाहि—न चरमसमयोपात्तद्रव्येषु ज्ञानमस्ति, समयमात्रोपात्तत्वात्, भवति च विशेषे पक्षीकृते सामान्यं हेतुरिति न्यायः, व्यञ्ज-
नावग्रहाद्यसमय इवेत्सुपलक्षणं, स्यादेतत्—प्रत्यक्षविरोधिनी प्रतिज्ञेति, चरमसमय एव ज्ञानोत्पत्त्यनुभवात्, तन्न, चरमसमय एव
समग्रसमयविज्ञानोत्पत्तिप्रतिपत्तिविरोधात्, चरमतन्तौ समस्ततन्तुपटप्रतिपत्तिवत्, अनुमानविरोधश्च व्यञ्जनादानसमयेष्वपि ज्ञानम-
स्तीति प्रमाणीकृतत्वात् ॥ २०२ ॥ तस्मात्—‘तंतु’इत्यादि, तन्तुरेकः पटोपकारी, तमन्तरेण तस्यायोगात्, न समस्तपटः स
तन्तुस्तदेकदेशत्वात्, चशब्दान्नाप्यपटः सः, किं तर्हि ? पटोऽप्यवयवे समुदायोपचारात्, किन्तु समुदितास्ते तन्तवः समस्तपटोऽ-
भिधीयते, मुख्यदाष्टीन्तिकोपसंहारमाह—तथा ज्ञानं सर्वसमयेषु भावनीयमिति गार्थार्थः ॥ २०३ ॥ तदेवं तत्त्वमुक्तमय पर्यायः, तत्र

व्यञ्जनावयग्रहो व्यञ्जनोपादानं कारणमिति पर्यायः ।

नयणमणोवज्जिदियभेयाओ वंजणोगगहो चउहो । उवघायाणुगगहओ जं ताइं पत्तकारीणि ॥ २०४ ॥
जुज्जइ पत्तविसयया फरिसणरसणे न सोत्तघाणेसु । गिणहंति सविसयमियं जं ताइं भिन्नदेसंपि ॥ २०५ ॥
पायंति सहगन्धा ताइं गंतुं सयं न गिणहन्ति । जं ते पोगगलमइया सविकरिया चाउवहणाओ ॥ २०६ ॥
धूमो व्व संहरणओ दाराणुविहाणओ विसेसेणं । तोयं व नियंवाइसु पडिघायाओ य चाउव्व ॥ २०७ ॥
गेणहंति पत्तमत्थं उवघायाणुगगहोवल्दीओ । याहिज्जपूइनासारिसावओ कहमसंबद्धे ? ॥ २०८ ॥
लोयणमपत्तविसयं मणोव्व जमणुगगहाइसुणंति । जलसूरालोयाइसु दीसंति अणुगगहविघाया ॥ २०९ ॥
डुज्जेज्ज पाविउं रविकराइणा फरिसणं व को दोसो ? । मणणेज्ज अणुगगहंपिव उवघायाणुगगहो ॥ २१० ॥
गंतुं न रूवदेसं पासइ पत्तं सयं व नियमोडयं । पत्तेण उ मुत्तिमया उवघायाणुगगहा होज्जा ॥ २११ ॥
जइ पत्तं गेणहेज्ज उ तग्गयंमंजरओमलाईयं । पेच्छेज्ज जं न पासइ अपत्तकारिं तओ चक्खुं ॥ २१२ ॥
गंतुं नेएणा मणो संबज्जइ जग्गओ व सिमिणे वा । सिद्धमिवं लोयम्मिवि अमुगत्थ गओ मणो मेत्ति ॥ २१३ ॥
नाणुगगहोवघायाभावाओ लोयणं व सो इहरा । तोयजलणाइचिन्तणकाले जुज्जेज्ज दोहिपि ॥ २१४ ॥
वव्वं भावमणो वा चएज्ज ? , जीवो य होइ भावमणो । देहव्याचित्तणओ न देहवार्हि तओ जुत्तो ॥ २१५ ॥
सव्वगउत्ति व बुद्धी कत्ताभावाइदोसओ तं ण । सव्वासव्वगगहणाप्पसंगदोसाइओ चावि ॥ २१६ ॥

दम्बमणो विष्णवाया न होइ गंतुं च किं तओ कुणउ ?। अह करणभावओ तस्स तेण जीवो वियाणेज्जा ॥२१७॥
 करणत्तणओ तणुसंठिएण जाणिज्ज फरिसणेणं व । एतोच्चिय हेजओ न नीइ बाहिं फरिसणं व ॥२१८॥
 नज्जइ उवघाओ से दोयल्लोरक्खयाइ लिंगेहिं । जमणुगहो य हरिसाइएहिं तो सो उभयधम्मो ॥२१९॥
 जइ दम्बमणोऽतियली पीलिज्जा हिविनिरूद्धवाउव्व । तयणुगगेण हरिसादउ व्व नेयस्स किं तत्थ ? ॥२२०॥
 इट्ठाणिट्ठाहारव्वहारे होन्ति पुट्टिहाणीओ । जह तह मणसो ताओ पोग्गलगुणउत्ति को दोसो ? ॥२२१॥
 नीउं आगसिउं वा न नेयमालंबइत्ति नियमोऽयं । तण्णेयकया जेऽणुगगेहोवघाया य ते नत्थि ॥२२२॥
 सो पुण सयसुवघायणमणुगगं वा करेज्ज को दोसो ?। जमणुगगेहोवघाया जीवाणं पोग्गलेहिं तो ॥२२३॥
 सुमिणो न तहारूव्वो वमिचाराओ अलायचक्कं व । वमिचारो य संदंसणसुवघायायाणुगगहारूव्वं विवुद्धस्स ॥२२४॥
 इह पासुत्तो पेच्छइ सदेहमन्नत्थ न य तओ तत्थ । न य तग्गयोवघायायाणुगगहारूव्वं विवुद्धस्स ॥२२५॥
 वीसंति कासइ फुडं हरिसविसासादयो विवुद्धस्स । सिमिणाणुभूयसुहहुक्खरागदोसाइलिगाइं ॥२२६॥
 न सिमिणविष्णाणाओ हरिसविसासादयो विरुद्धंति । किरियाफलं तु तिच्चीमदवहंयथादओ नत्थि ॥२२७॥
 सिमिणेऽवि सुरयसंगमकिरियासंजणियंजणविसग्गो । पडिवुद्धस्सविकस्सइ दीसइ सिमिणाणुभूइफलं ॥२२८॥
 सो अज्झवसाणकओ जागरओऽवि जह तिब्बमोहस्स । तिब्बज्झवसाणाओ होइ विसग्गो तहा सुमिणे ॥२२९॥
 सुरपपडिवत्तिरइसुहगव्वभाहाणाइ इहरहा होज्जा । सुमिण समागम(य)जुवईए न य जओ ताइं तो विकफला २३०

ननु सिमिणओऽवि कोई सच्चफलो फलइ जो जहा दिट्ठो । ननु सिमिणम्मि निसिद्धं किरिया किरियाफलाइं च २३१
जं पुण विण्णाणं तप्फलं च सिमिणे विबुद्धमेत्तस्स । सिमिणयनिमित्तभावं फलं च तं को निवारेइ ? ॥२३२॥
देहप्फुरणं सहसोइयं च सिमिणो य काइयाईणि । सगयाइं निमित्ताइं सुभासुभफलं निवेएंति ॥२३३॥
सिमिणमिव मन्नमाणस्स थीणगिद्धिस्स वंजणोग्गहया । होल्ल व न उ सा मणसो साखलु सोइंविद्याईणं २३४
पोगल-मोयग-दन्ते फरुसग-वडसालभंजणे चैव । थीणद्धियस्स एए आहरणा होति नायव्वा ॥२३५॥
जह देहत्यं चक्खुं जंपह चंदं गयंति न य संबं । रूढं मणसोवि तहा न य रूढी सच्चिया सब्वा ॥२३६॥
विसयमसंपत्तस्सवि संविज्जइ वंजणोग्गहो मणसो । जमसंखेज्जसमइओ उवओगो जं च सब्बेसु ॥२३७॥
समएसु मणोदब्बाइं गिण्हए वंजणं च दब्बाइं । भणियं संबंधो चा तेण तयं जुज्जए मणसो ॥२३८॥
देहादणिगयस्सवि सकायहिययाइयं विचित्तयओ । नेयस्सवि संबंधे वंजणमेवंपि से जुत्तं ॥२३९॥
गिज्झस्स वंजणाणं जं गहणं वंजणोग्गहो स मओ । गहणं मणो न गिज्झं, को भागो वंजणे तस्स ? ॥२४०॥
तदेसच्चिन्तणे होल्ल वंजणं जइ तओ न समयम्मि । पढमे चैव तमत्थं गेणहेज्ज न वंजणं तम्महा ॥२४१॥
समए समए गिण्हइ दब्बाइं जेण सुणइ य तमत्थं । जं चिदिओपयोगेऽवि वंजणावग्गहेऽस्तीते ॥२४२॥
होइ मणोवाचारी पढमाओ चैव तेण समयाओ । होइ तदत्थग्गहणं तदण्णाहा न प्पवत्तेज्जा ॥२४३॥
नेयाउ चिय जं सो लहइ सरूवं पईवसइ द्व । तेणाजुत्तं तस्सासंकप्पियवंजणग्गहणं ॥२४४॥

‘णयणे’त्यादि । नयनमनसी वर्जयित्वा व्यञ्जनावग्रहथुर्धो, ‘तंजहा-फ्रासिदियवञ्जणोग्रहे जिन्भिदिय० घाणिदिय० सोईदि-
यवञ्जणोग्रहे’ इन्द्रियत्वे कयं मुखपरीक्षिका ? इति चेत, उच्यते, ‘उवघायाणुगग्रहतो’ यद्-यस्मात्तानि-स्पर्शनादीनि ‘प्राप्य-
कारीणि’ स्पृष्टार्थग्राहिणीति गार्थार्थः ॥२०४॥ अत्राह-‘जुज्जती’त्यादि । स्पर्शनरसनयोः सा युज्यते, अनुभाविकत्वात्, न श्रोत्रघ्राण-
योः, गृह्णीतः स्वविषयं-आत्मीयं ग्राह्यमितं-अस्मादिन्द्रियविवराद् ‘भिन्नदेशमपि’ विप्रकृष्टक्षेत्रव्यवस्थितमपि, दूरे ध्वनिः श्रूयत
इति वचनात्, अतः किमुच्यते-‘वञ्जणोग्रहो चउह’त्ति गार्थार्थः ॥२०५॥ उच्यते नैतद्, उञ्जान्तत्वाद् भवतः, तथाहि-‘पावन्ती’-
त्यादि । ‘धूमो’ इत्यादि । इह शब्दगन्धावन्यत आगत्य प्राप्नुतः, के ? ते-श्रोत्रघ्राणे कर्मणी, ते तु श्रोत्रघ्राणे गत्वा विषयदेशे
स्वयं न गृह्णीतः तेन ते अप्राप्यकारिणी स्यातां, अवाह्यकारणत्वात् स्पर्शनवत्, आह-तावपि कस्मात् न प्राप्नुतः ? इत्यत-आह-य-
द्-यस्मात्तौ पुद्गलमयत्वे सति सक्रियौ, कुत एतदित्याह-वायुवहनाद् धूमवत्, तथा सक्रियौ तौ ‘संहरणतो’त्ति गृहादिषु पिण्डी-
भवनाद् धूमवदेव, तथा द्वाराणुविधानतो विशेषेण, तोयवत्, तथा नितम्बादिप्रस्खलनात् भरुद्वादिति गाथाद्वयार्थः ॥ २०६ ॥ २०७ ॥
तस्मात्-‘गणहंती’त्यादि, श्रोत्रघ्राणे प्राप्तं सन्तमर्थं गृह्णीतः, उपघातानुग्रहोपलब्धेः, स्पर्शनरसने इव, आह-अप्राप्यकारित्वे स-
तीयं भविष्यतीत्यनेकान्तिको हेतुरिति, तत्र, यतः-‘वाहिल्ले’त्यादि, प्रतिज्ञा, रोगहेतुत्वात् आकाशवदिति, अतो यदुक्तं ‘नयणे’-
त्यादि तत्स्थितमिति गार्थार्थः ॥२०८॥ अथ कस्मादयं न षोढा ? उच्यते, नयनमनसोप्राप्यकारित्वेन व्यञ्जनोपादानायोगाद्, आह
च-‘लोयण’मित्यादि ॥ ‘लोयण’मित्यादि, अप्राप्यकारि लोचनमालम्ब्यकृतोपघातानुग्रहशून्यत्वात् मनोवत्, तत्रैतत्स्याद्-असिद्धो हे-
तुर्यतः जलघृतवनस्पतीन्दुमण्डलालोकनेऽनुग्रह उपलभ्यते स्मरसितभित्त्याद्यालोकने चोपघात इति गार्थार्थः ॥२०९॥ तदेवमसिद्धीभूते

हेतावाचार्य आह—‘दृञ्छेज्ज’ इत्यादि ॥ चक्षू रविकरादिना पुद्गलधर्मण ‘प्राप्य’ आश्लिष्य ‘देहेत’ भस्मीक्रियेत विद्वलीक्रियेत वा स्पर्शनमिवान्वयर्थेव दृष्टान्तः, इत्यतः को दोषो ? नैव कश्चिद्, दृष्टस्य बाधितमशस्यत्वात्, तथा मन्येतानुग्रहमपि चक्षुः स्पर्शनवदुपघाताभावात् सौम्ये जलघृतवनस्पतीन्द्रालोकने सति, अत्रापि को दोषः ? ॥ २१० ॥ काममेतत्, किन्तु—‘गंतु’ मित्यादि । इह हि चक्षुररल्लुत्तय—गत्या रूपदेशमादित्यमण्डलादिलाञ्छितं न पश्यति—नादत्ते, किं ?, रूपमेवेति गम्यते अन्यस्माश्रुतत्वात्, तथा—‘पत्तं सयं व’ त्ति स्वयं वाऽन्यतः स्वतन्त्रतया आगतं सद्रूपं चक्षुर्न गृह्णात्यञ्जनादिभिव्यभिचारात्, श्रोत्रेन्द्रियं शब्दमिव, नियमोऽयमिति—एतदत्र नियम्यते वाचो युक्त्या, काक्वा पच्छद्रमाह—‘पत्तेण उ’ चक्षुर्देशे ‘स्रुत्तिसया’ रविकरादिना ‘उपघातानुग्रहौ’ परित्पाहादौ भवेतां—स्यातां एतत्स्वभावत्वात् पुद्गलानां, वनस्पत्यादयस्तु दूरस्था एव गृह्णन्त इति गायार्थः ॥ २११ ॥ अपिच—‘जती’ त्यादि । यदि तु प्राप्तं सन्तमर्थमथि गृह्णीयात्—ततस्तद्गतं रजोमलाद्यपि गृह्णीयात्, तस्यैव परमार्थप्राप्तेः, यतश्च न पश्यत्यत इदमप्राप्यकारीति गायार्थः ॥ २१२ ॥ तत्रैतत्स्यात्—प्राप्यकारि चक्षुः आवरणात् स्पर्शनवत्, न, मनसाऽनैकान्तिकत्वात्, अप्राप्यकारि चक्षुरावरणान्मनोवत्, तथा च मनः खल्वप्राप्यकारि भाविसिद्ध्या विपादिभिश्चात्रियत इति, रूपावरणेऽपि ह्यग्राहकं चक्षुर्वाह्यानुग्रहाभावान्मनोवत्, तथाहि—मनोऽप्राप्यकारित्वे सत्यपि ऐन्द्रियकंपु न क्वचिदनुग्रहचर्चत इति, इन्द्रियानुग्रहशून्यं सति, यस्य चाभिप्रायः खल्वप्राप्यकारिणा चक्षुषा वाह्यानुग्रहनिरपेक्षेणाप्यनुवर्तितव्यं तस्य मनसाऽपीन्द्रियैः प्रकाशितेष्वप्रकाशितेषु वा विशेषेण सर्गार्थेष्वनुप्रवर्तितव्यम्, न चानुप्रवर्चतेऽत्यन्तमदृष्टाश्रुतादिव्यति । अथ द्वितीयथोदक आह—न चक्षुष इव मनसः अप्राप्यकारिता, ततो हेतुशुद्धावपि न ज्ञायः प्राक् साधनं, साध्यविकलत्वाद् दृष्टान्तस्य, तथा च—‘गंतु’ मित्यादि । इह देहाद् ‘गन्तु’ निर्ग-

‘णयणे’त्यादि । नयनमनसी वर्जयित्वा व्यञ्जनावग्रहयत्तुर्था, तंजहा-फासिदियं वंजणोग्रहे जिह्विमदिय० घाणिदिय० सोह्दि-
यं वंजणोग्रहे’ इन्द्रियत्वे तुल्ये केषं सुखपरीक्षिका ? इति चेत्, उच्यते, ‘उबघायाणुग्गहतो’ यद्-यस्माच्चानि-स्पर्शनादीनि ‘प्राप्य-
कारीणि’ स्पृशार्थग्राहिणीति गार्थार्थः ॥२०४॥ अत्राह-‘जुञ्जती’त्यादि । स्पर्शनरसनयोः सा युज्यते, अनुभाविकत्वात्, न श्रोत्रघ्राण-
योः, गृह्णीतः स्वविषयं-आत्मीयं ग्राह्यमिते-अस्मादिन्द्रियविवराद् ‘मित्रदेशमपि’ विप्रकृष्टक्षेत्रव्यवस्थितमपि, दूरे ध्वनिः श्रूयत
इति वचनत्, अतः किमुच्यते-‘वंजणोग्रहो चउह’त्ति गार्थार्थः ॥२०५॥ उच्यते नैतद्, उद्भ्रान्तत्वाद् भवतः, तथाहि-‘पावंती’-
त्यादि । ‘धूसो’ इत्यादि । इह शब्दगन्थावन्यत आगत्य प्राप्नुतः, के ? ते-श्रोत्रघ्राणे कर्मणी, से तु श्रोत्रघ्राणे गत्वा विषयदेशं
स्वयं न गृह्णीतः तेन ते अप्राप्यकारिणी स्यतां, अवाह्यकारणत्वात् स्पर्शनवत्, आह-चापि कस्मात् न प्राप्नुतः ? इत्यत-आह-य-
द्-यस्माचौ पुद्गलमपत्वे सति सत्क्रियौ, कुत एतदित्याह-चायुवदनाद् धूमवत्, तथा सत्क्रियौ तौ ‘संहरणतो’त्ति गृहादिषु पिण्डी-
भवनाद् धूमनदेव, तथा द्वासानुनिधानतो विशेषेण, तोयवत्, तथा नितम्बादिप्रसवलनान् मरुद्धदिति गाथाद्वयार्थः ॥ २०६ ॥ २०७ ॥
तस्मात्-‘गणहंती’त्यादि, श्रोत्रघ्राणे प्राप्तं सन्त्वमर्थं गृह्णीतः, उपघातानुग्रहोपलब्धेः, स्पर्शनरसने इव, आह-अप्राप्यकारित्वे स-
तीयं भविव्यतीत्यनैकान्तिको हेतुरिति, तत्र, यतः-‘घाहिजे’त्यादि, प्रतिज्ञा, रोगहेतुत्वात् आकाशवदिति, अतो षडुक्तं ‘नयणे’-
त्यादि वत्स्वित्सिति गार्थार्थः ॥२०८॥ अथ कस्मादयं न योडा ? उच्यते, नयनमनसोरप्राप्यकारित्वेन व्यञ्जनोपादानायोगाद्, आह
च-‘लोयण’मित्यादि ॥ ‘लोयण’मित्यादि, अप्राप्यकारि लोचनमालम्ब्यकृतोपघातानुग्रहश्चन्यत्वात् मनोवत्, तत्रैतत्स्याद्-असिद्धो हे-
तुर्यतः जलघृतवनस्पतीन्मुण्डलालोकनेऽनुग्रह उपलभ्यते स्मरसितमित्याद्यालोकने चोपघात इति गार्थार्थः ॥२०९॥ तदेवमसिद्धीभूते

हेतावाचार्य आह—‘हउञ्जेज्ज’ इत्यादि ॥ चक्षू रविकरादिना पुद्गलधर्मेण ‘प्राप्य’ आश्लिष्य ‘दक्षेत’ भस्मीक्रियेत विह्वलीक्रियेत वा स्पर्शनमिवान्वयस्यैव दृष्टान्तः, इत्यतः को दोषो?, नैव कश्चिद्, दृष्टस्य चाधितुमशक्यत्वात्, तथा मन्येतानुग्रहमपि चक्षुः स्पर्शनव-
दुपपाताभावात् सौम्ये जलघृतवनस्पतीन्द्रालोकने सति, अत्रापि को दोषः? ॥ २१० ॥ काममेतत्, किन्तु-‘गंतु’ मित्यादि । इह हि चक्षुरुत्प्लुत्य-गत्वा रूपदेशमादित्यमण्डलादिलाञ्छितं न पश्यति-नादत्ते, किं?, रूपमेवेति गम्यते अन्यस्याश्रुतत्वात्, तथा-‘पत्तं सयं व’ चि स्वयं वाऽन्यतः स्वतन्त्रतया आगतं तद्रूपं चक्षुर्न गृह्णात्यञ्जनादिभिव्यर्थाभिचारात्, श्रोत्रेन्द्रियं शब्दमिच, नियमोऽयमिति-एतदत्र नियम्यते वाचो युक्त्या, काक्वा पच्छद्वमाह-‘पत्तेण उ’ चक्षुर्देशे ‘सुत्तिसया’ रविकरादिना ‘उपघातानुग्रहौ’ परिता-
पाह्लादौ भवेतां-स्यतां एतत्त्वमाधत्वात् पुद्गलानां, वनस्पत्यादयस्तु दूरस्था एव गृह्यन्त इति गार्थार्थः ॥ २११ ॥ अपिच-
‘जती’ त्यादि । यदि तु प्राप्तं सन्तमर्थमधि गृह्णीयात्-ततस्तद्रूपं रज्जोमलाद्यपि गृह्णीयात्, तस्यैव परमार्थप्राप्तेः, यतश्च न पश्य-
त्यत इदमप्राप्यकारीति गार्थार्थः ॥ २१२ ॥ तत्रैतत्स्वात्-भाष्यकारि चक्षुः आपरणात् स्पर्शनवत्, न, मनसाऽनैकान्तिकत्वात्, अप्राप्य-
कारि चक्षुरावरणान्मनोवत्, तथा च मनः खल्वप्राप्यकारि भाविसिद्ध्या विषादिभिश्चात्रियत इति, रूपावरणेऽपि ह्यग्राहकं चक्षुर्वाद्या-
नुग्रहाभावान्मनोवत्, तथाहि-मनोऽप्राप्यकारित्वे सत्यपि ऐन्द्रियकेषु न क्वचिदनुभवत्त इति, इन्द्रियानुग्रहशून्यं सदिति, यस्य चाभिप्रायः खल्वप्राप्यकारिणा चक्षुषा बाह्यानुग्रहनिर्पेक्षेणाप्यनुचितत्वं तस्य मनसाऽपीन्द्रियैः प्रकाशितेष्वप्रकाशितेषु वा विशेषेण सर्वार्थेष्वनुभवचित्तव्यम्, न चानुभवत्तैऽत्यन्तमदृष्टाद्युतादिविति । अथ द्वितीयश्लोक आह-न चक्षुष इव मनसः अप्राप्यकारिता,
ततो हेतुशुद्धानपि न ज्यायः प्राक् साधनं, साध्यविकलत्वाद् दृष्टान्तस्य, तथा च-‘गंतु’ मित्यादि । इह देहाद् ‘गन्तु’ निर्ग-

त्य 'ज्ञेयेन' मेरुशिखरस्थप्रतिमादिना 'मनः' अन्तःकरणं 'सम्बध्यते' आश्लेषमान्प्रोति, कदेत्याह-जाग्रतो वा स्वप्ने वाऽनुभव-
सिद्धत्वात्, न चैतन्ममैव सिद्धं, यतः सिद्धमिदं लोकेऽपि, यत एवं वक्तारो भवन्ति-अमुत्र मे मनो गतमिति गाथार्थः ॥२१३॥ तत्र
साधनायाह-'नाणुगगहो'इत्यादि । नैतदेवं-न मनो वह्निस्सरति, आलम्ब्यकृतानुग्रहोपघाताभावात् लोचनवदिति, एवं चैतत्
'सो इह'र'ति तत् मनोऽन्यथा-प्राप्यकारितायां सत्यां तोयज्वलनावालम्ब्य चिन्तनकाले युज्येत द्वाभ्यामपि-तापाहादाभ्यां, विप-
येण सम्बद्धत्वात्, स्पर्शनादिवदिति गाथार्थः ॥ २१४ ॥ अत्र हेत्वसिद्धेश्चोदनासुत्पश्यन्नपि स्वरिपान्तराल एवेदं विकल्पद्वयमाह-
'दृश्य' मित्यादि । द्रव्यमनो वा ब्रजेत्-मेरुशिखरस्थजिनप्रतिमालम्बनार्थं यायात् भवतः, भावमनो वा ?, ततः किमिति चेत्, अत
आह-जीव एव भावमनो भवति, मनःक्रियापरिणामापन्नत्वात्, अमुमेवाश्रित्याह-'देहव्यापित्वाद्' देहिमात्रवृत्तित्वात् न देहाद् ब-
हिर्मेरुशिखरादावपि तत्र 'जुतो' तद् भावमनो युक्तं, प्रयोगः-जीवः शरीराद् वहिर्नास्ति अत्रैव तद्गुणोपलब्धेः शरीरसत्त्ववदिति गाथा-
र्थः ॥२१५॥ अत्रापान्तराले पराभिप्रायमाह-'सच्च' इत्यादि । स्याद् बुद्धिः-नभोवत् सर्वगतोऽयमात्मा, न देहव्यापी, अमूर्त्तत्वादा-
काग्रवदिति, आचार्य आह-'तं ण'ति तदेतन्न युक्त्या घटते, कुत इत्याह-कर्त्रभावादिदोषत इति, कर्तुरभावः कर्त्रभावः स आदिर्य-
स्य स कर्त्रभावादिः कर्त्रभावादिधासौ दोषश्चेति कर्त्रभावादिदोषस्तस्मात्, अयमत्र भावार्थः-यद्येवं न तर्ह्यमात्मा कर्ता, सर्वगत-
त्वादानाग्रवदेव, न ह्यस्युपगमा एव बाधाय भवन्ति, हेतुमदनित्यमव्यापि सक्रियमनेकमाश्रितं लिङ्ग सावयवं परतन्त्रं व्यक्तं, विप-
रीतमव्यक्तमित्यतो निष्क्रियत्वादकर्त्तविति चेत् तत्र, तदकर्त्तृत्वे भोक्तृत्वानुपपत्तेः, भोक्तृत्वस्य चेष्टत्वात्, प्रकृतिकृतं भोक्ष्यते 'प्रकृ-
तिः करोति पुरुषो मुदक्ते' इति वचनादिति चेत्, तन्न, अचेतनस्य कर्तृत्वानुपपत्तेर्घटादिभिरतिप्रसङ्गात्, अचेतना च प्रकृतिः 'चैत-

न्यं पुरुषस्य स्वं रूप'मिति वचनाद्, अतोऽवश्यं भोक्तृत्वात् स्वयमात्मा कर्त्तृत्यभ्युपगन्तव्यं, तच्च सर्वगतत्वे सत्पुरुषवन्नोपपद्यत इति प्र-
करणार्थः, आदिशब्दात्सुखदुःखसंसारदिर्न भवति सर्वगतत्वादाकाशवद्, एवमादि स्वधियोत्प्रेक्षणीयमिति, आह-किमेतावन्मात्रदो-
षत एवैतद् आहोस्विदन्त्यतोऽपीत्यत आह-सर्वग्रहणप्रसङ्गदोषतो वा, अस्यायमर्थः-भावमनसः प्राप्यग्राहकत्वाभ्युपगमात् सर्वगतत्वेन
च सकलत्रैलोक्यव्यापित्वाद् अतः सर्वपदार्थग्रहणप्रसङ्गतः सर्वस्य सर्वज्ञताप्राप्तिदोषः, सर्वस्य सर्वगतत्वेन सर्वमाप्तत्वात् प्राप्यग्राहित्वाभ्यु-
पगमाच्च, न चेत् प्राप्तमपि तत्सर्वं गृह्णात्पुक्तदोषादत उच्यते-'सर्व्वग्रहणपसंगदोसातिओ व' चि, कोऽर्थः?, किञ्चिदपि मा गृह्णी-
यात् प्राप्तत्वात् सकलत्रैलोक्यवत्, प्राप्तत्वे तुल्ये सत्येकं न गृह्णात्यपरं तु गृह्णातीति व्यक्तमीश्वरचेष्टितं, आदिशब्दात् सर्वासर्वदर्श-
नप्रसङ्गदोषतश्चेति सम्बध्यते, तन्नेति वर्त्तत इति गाथार्थः ॥२१६॥ यद्येवं द्रव्यमनस्तर्हि यास्यतीत्यत आह-'दृष्व' इत्यादि । द्रव्य-
मनो विज्ञातु न भवति-द्रव्यमन आलम्बकं न भवति, पुद्गलमयत्वात्, पापणवत्, अतो गत्वाऽपि किं तत्करोतु?, तस्मिन् मेरु-
शिखरजिनप्रतिमासन्निधाविति गम्यते, नहि तत्र गतं सद् भगवन्तं स्तुतिस्तोत्रादिभिः स्तौति जडत्वाच्चिन्तामणिर्विवेति, तस्मान्न
भावमनसो द्रव्यमनसश्च पद्मनालतन्तुन्यायेन निर्गम इति । अत्र पराभिप्रायसाह-अथ मन्यसे करणभावतः--करणत्वात्कारणा-
त् तस्य-द्रव्यमनसः तेन--द्रव्यमनसा जीवो'जानीयाद्' अबुद्ध्येत मेरोः शिरसि जिनप्रतिमाभिपेको वर्त्तते इति, प्रयोगः--
आत्मा बहिर्निर्गतेन मनसा जानाति करणत्वात् प्रदीपवत्, इति गाथार्थः ॥ २१७ ॥ उच्यते-यद्येवं ततः--'करण'इत्यादि,
करणत्वात् 'तनुसंस्थितेन' देहाद्बहिर्भूतेन जानीयात् स्पर्शनेनेव, अचाहकरणत्वान्मनसोऽपीति भावना, अत एव करणत्वादिति
हेतोर्न निस्सरति देहाद्बहिर्भूतशिखरादिं प्रति स्पर्शनेन्द्रियवत्, प्रदीपस्तु चाहकरणमिति गाथार्थः ॥ २१८ ॥ तामिदानीं हेत्व-

(तस्येदानीं हेतोर)सिद्धिमाह—‘नज्जती’त्यादि, ‘ज्ञायते’ अनुमीयते ‘उपघातः’ उपद्रवः ‘से’ तस्य द्रव्यमनसः, कैरित्याह-दौर्ब-
ल्योरःशतादिलिङ्गैः, आदिशब्दादतिचिन्ताप्रसक्तिः परिगृह्यते, यद्-यस्मादनुग्रहश्च हर्षादिभिर्यस्मात्तेन ततः, ‘सो’ तत् द्रव्यमन-
उभयधर्मकमतः ‘अणुगहोवघाताभावात्’चि हेतुरसिद्धो वर्त्तत इति गार्थः ॥ २१९ ॥ अणुं परिजिहीर्षुराह—‘जती’त्यादि,
यदि द्रव्यमनो-मनस्त्वपरिणतद्रव्यपिण्डोऽनिष्टपुद्गलोपचितत्वेन अतिवहिलि सत् ‘पीडयेत्’ अभिहन्यादितिसामर्थ्याद्गम्यते, क इव !,
हृदि निरुद्धवायुवत्-हृद्देशावरुद्धकस्वडमरुद्ग्रन्थिवदित्यर्थः, तथा ‘तदनुग्रहेण’ इष्टातिप्रचितपुद्गलसम्भारानुग्रहेण हर्षादियो-हर्षप्रमो-
दाहादादयो वा, यदि ततः ज्ञेयस्य-मेरुशिखरस्थप्रतिमादिलक्षणस्य किं तत्रायातं ?, येनोच्यते-तदनेनालम्ब्यते, ननूक्तं ‘द्वयं
भावमणौ वा वजेज्जती’त्येवमादि नेमावस्य तत्कृतौ, श्रोत्रेन्द्रियस्येव ध्वनिनेति, पुरुषस्यानेन तौ, न त्वस्य तौ तेनेति-भावेनेति गाथा-
र्थः ॥ २२० ॥ अमुमेवार्थं भावयन्नाह—‘इष्टे’त्यादि, इष्टो-देवलोकादिः अनिष्टो-नरकगत्यादिगतस्ततश्च इष्टानिष्टाहाराभ्यवहारात्
भवतः पुष्टिहानी ‘यथा’ येन प्रकारेण देवनारकादेर्भोक्तुरिति वाक्यशेषः, ‘तथा’ तेन प्रकारेण मन्तुरिति सामर्थ्याद् गम्यते ‘मनसः’
सकाशात् ‘ते’ पुष्टिहानी उक्तेन प्रकारेण, किं कारणमित्याह—पुद्गलगुणत्वात् तस्य, ‘जमणुगहोवघाया जीवाणं पोगगलेहितो’त्ति
वक्ष्यमाणत्वात्, कथं पुनरिदं द्रव्यमनो गम्यते ? इति चेत्, उच्यते—अमुत एव-मन्तुस्तापाह्लादोपलब्धेरिति गार्थः ॥ २२१ ॥
तस्मात्—‘नीउ’मित्यादि, इदं द्रव्यमनो देहान्निर्गत्य आक्रम्य वा न ज्ञेयं-मेर्वादिशिखरस्थं ‘आलम्बते’ गृह्णाति, इति नियम एवायं-
एतावन्नियम्यत इत्युक्तं भवति, प्राप्यकारीदं न भवतीत्यर्थः, किमेतावदेव ?, नेत्याह-तच्च तत् ज्ञेयं यत्तदनेनालम्ब्यते तेन यौ कृतौ
अनुग्रहोपयातौ तौ न स्त इति नियम्यत् इति गार्थः ॥ २२२ ॥ कः पुनर्विधिः ? इत्याह—‘सो पुणे’त्यादि, तत्पुनः द्रव्यमनः

कर्मवशगस्य जन्तोः कथञ्चित्स्वयमुच्छ्रानवस्थीभवदुपधातमनुग्रहं च कुर्यात्, अनुभवसिद्धमेतत् जीवानाम् एतत्पुव्वगलभावभावित्वादिति
गाथार्थः ॥ २२३ ॥ साम्प्रतं यदुक्तं पूर्वपक्षगाथार्था 'सुमिणे व'त्ति तदपाहुर्वचाह—'सुमिणो' इत्यादि । 'स्वप्नः' प्रसुप्तावस्थावि-
शेषः, न तथारूपो—न परमार्थस्तथा यथोपलभ्यते, किं कारणमित्याह—व्यभिचाराद्—विसंवादात्, किं घत् ? इत्याह—अलातचक्रवद्,
यथा हि' अलातमाशुसञ्चारित्वेन भिन्नदेशावगाहप्यभिन्नदेशावगाहनान्त्या चक्रमिवोपलभ्यमानं भ्रान्तिमद् भ्रमणोपरतौ न किञ्चित् स्व-
भावस्थत्वाद्, एवं सुप्तावस्थार्थां मनस्तथोपलभते, तद्विरेमे च तत्सर्वमिन्द्रजालप्रविममिति कृत्वा त एव दरात् एव च मेढका इति, न चासिद्धो
हेतुर्यत आह—व्यभिचारश्च स्वप्नस्य 'सदंसण'त्ति स्वात्मनोऽन्यत्र मेरुशिखरादौ दर्शनात्, स तत्रैव गत आसीदिति चेत्, न, इह व्यव-
स्थितैरिहोपलस्यमानत्वात्, द्वयोश्चात्मनोरसंभवात्, प्रबुद्धस्येदानीं व्यभिचारमाह—उपधातानुग्रहाभावाच्च—अध्यानजनितसेदाधभावादिति
गाथार्थः ॥ २२४ ॥ आह च—'इहे' त्यादि, गतार्था, नवरं तद्गतमित्यध्यानगतमित्यादि भावनीयं, तस्मादसत्या स्वप्ने मनःक्रियेति
गाथार्थः ॥ २२५ ॥ आह चोदकः—किं नेयमस्य उत्थितस्यासुतः फलदर्शनात्, तथाहि—'दीसंति'त्यादि, 'दृश्यन्ते' उपलभ्यन्ते
कस्यचित्स्वप्नद्रब्दुः, न सर्वस्य, 'स्फुटं' स्पष्टं, के ? इत्यत आह—'हर्षविपादादयः' तत्र हर्षः—सुलब्धं ममाद्यजन्मेति प्रमोदः अहमस्मिन्
संसारे अलब्धजन्मेति विपादः, आदिशब्दादुन्मादग्रहमाध्यस्थयानि परिगृह्यन्ते, किंविशिष्टस्य सतः ? इत्याह—'विबुद्धस्य' सुप्तो-
त्थितस्य सतः, किंविशिष्टस्य ? इत्याह—स्वप्नानुभूतयोः सुखदुःखयो रागद्वेषादौ यानि 'लिङ्गानि' तच्चिह्नानि, तथा चानुभवः—
"स्वप्ने दृष्टो मयाऽद्य त्रिशुवनमहितः पार्थनाथः शिशुत्वे, द्वात्रिंशद्भिः सुरेन्द्रैरहमहमिकया स्नाप्यमानः सुमेरो । तस्मान्मत्तोऽपि
धन्यं नयनयुगमिदं येन साक्षात् स दृष्टो, द्रष्टव्यो यो महीयानपहरति मयं देहिनां संसृतोऽपि ॥ १ ॥" इति हर्षः "प्राकारवय-

सुङ्गतोरणमणिग्रह्णित्प्रभाभ्याहता, नष्टाः क्वापि रवेः कसा द्रुततरं यस्यां प्रचण्डा अपि । तां त्रैलोक्यगुरोः सुरेश्वरतीमास्थायिकामेदिनीं,
 हा ! यावत् प्रविशामि तावदधमा निद्रा क्षयं मे गता ॥ २ ॥” इति विषादः, उन्मादग्रहौ प्रवीतार्थो, अत्यन्तकामोद्रेकचोद-
 नाजनितत्वात्, माध्यस्थ्यं तु मुनेरिति गाथार्थः ॥ २२६ ॥ ‘न सिमी’त्यादि, न स्वप्नविज्ञानात् हर्षविषादादयो विरुध्यन्त
 इति श्रूमः, कार्यस्य कारणव्यभिचारित्वात्, जाग्रद्विज्ञानहर्षादिवत्, के तर्हि विरुध्यन्ते ? इत्यत आह—क्रिया-मेरुशिखरप्राप्त्यादि-
 लक्षणा फलं-कार्यं, तुशब्दः प्राप्यकारिताबीजं फलं नास्तीति विशेषणार्थः, वृत्तिः-व्युरतरतिलक्षणा मदः-सुरादिपाने, वधः-पीडा
 शिरश्छेदादौ वन्धो निगडादिभिरादिशब्दः स्वभेदग्रख्यापक इति गाथार्थः ॥ २२७ ॥ तत्रैतत् स्यात्—‘सिमि’त्यादि,
 स्पष्टोऽक्षरार्थः, नवरमयमस्याभिप्रायः-यत्र व्यञ्जनविसर्गस्तत्र योपित्सङ्गमेनापि भवितव्यं, यथा विशिष्टमन्दारलतागृहोत्सङ्गाध्या-
 सिनि भूभाग इति, तथा च स्वप्ने, तस्मादत्रापि तेन भवितव्यमिति कथं न प्राप्यकारि मनः ? इति ॥ २२८ ॥
 अत्र ‘नासौ तदविनाभूत’ इत्यनैकान्तिकतां हेतोर्दर्शयन्नाह—‘सो’ इत्यादि, सः-व्यञ्जनविसर्गोऽध्यवसायकृतो न त्ववलासंत्कृत
 इत्यभिप्रायस्तदप्राप्तेः, किमालजालचिन्तनादेव भवतीत्यत्र दृष्टान्तमाह-जाग्रतोऽपि यथा तीव्रमोहस्य तीव्राध्यवसानाद् भवति विसर्ग-
 स्तामन्वरेणेति शेषः, तथा स्वप्न इति दार्ष्टान्तिकोपसंहार इति गाथार्थः ॥ २२९ ॥ तस्मादसत्या स्वप्नक्रियेति, एवं चैतत्—
 ‘सुरत’ इत्यादि, ‘इतरथा’ तत्सत्यत्वे सुरतसमागम(त)युवतेः सुरतप्रतिपत्तिस्तत्क्रियाप्रतिपत्तिः स्तौ च सुखं प्रतीतमेव केपाञ्चिद् गर्भा-
 धानं गर्भसम्बन्धः आदिशब्दाद् दौहृदादि परिगृह्यते, न च यतस्तानि तस्यास्ततो विफलः स्वप्न इति कुतः प्राप्यकारिता ? इति गाथार्थः
 ॥ २३० ॥ पर आह—‘नन्वि’त्यादि, ननु स्वप्नोऽपि कश्चित्सत्यफलो भवति, कः ? इत्यत आह-यो यथा दृष्टस्तथैव च फलदायी

देवताधिष्ठानाद्, उच्यते, ननु स्वप्ने निषिद्धं, स्वप्नेनयमितो (नायामाते) द्रूमः, किमित्यत आह-क्रिया-मेरुशिल्परप्रवृत्तिरूपा, तथा क्रियाफलानि च-श्रमखेदादीनीति गाथार्थः ॥२३१॥ क्व पुनर्विधिः? इत्याह—'जं पुणे'त्यादि, 'जं पुण सुमिणे विनाणं तथानुभव-रूपं तं को निवारेइ?'ति सम्बन्धः, तथा विबुद्धे तत्फलं च-हरिसविसादादि तं को निवारेइ' चशब्दः ख्यापनार्थः, तथा सत्य-स्वप्नस्य च भाविनि फले निमित्तभावं को निवारयति?, न कश्चित् ॥ २३२ ॥ किं कारणं?—यतस्त्रिविधं निमित्तं-कायिकवाचिकम-नोभेदाद्, अत एवाह—'देह' इत्यादि, स्पष्टार्था ॥२३३॥ अपष्ट एवाधुना स्वरिराह—'सिमी'त्यादि, 'वा' इत्यथवा स्त्यानद्धिमतः पुंसः व्यञ्जनावग्रहता भवेत्, एतच्च सामान्येन तावत्, किंविशिष्टस्य? इत्यत आह—स्वप्नमिव मन्यमानस्य, आह-यद्येवं सिद्धं साध्यमस्माकम्, आचार्य आह-'ण उ सा मणसो'ति न पुनरसौ मनसो व्यञ्जनावग्रहतेति, अत एव पूर्वोद्धे इवग्रहणं कृतं, एत-दुक्तं भवति-नासौ स्वप्नो निद्रात्वान्नाप्यसौ व्यञ्जनावग्रहता तस्य श्रोत्रेन्द्रियादिसम्बद्धत्वाद्, आह च-सा श्रोत्रेन्द्रियादीनामेव, स्वदुशब्दस्यैवकारार्थत्वे सति भिन्नकमत्वात् ॥ २३४ ॥ तस्याथामुन्दुदाहरणानि, तद्यथा—'पुग्गले'इत्यादि, निषीधे वक्ष्याम इति, ॥ २३५ ॥ तदेवमनेन ग्रन्थेन पूर्वपक्षगाथापूर्वोद्धमपाकृतं, अथ द्वितीयमपाकृतं—'जह'इत्यादि, 'यथा' येन प्रकारेण देहादनिधरितं सत् चक्षुर्लोकौ जल्पति-चन्द्रं गतमिति, निर्विबन्धनमेव रुढं, 'मनसोऽपि तद्'ति तथा मनसोऽपीहस्यस्यैव वहि-निर्गमनं रुढम्, एवं यात्विति चेत् न च सर्वा रुढिः सत्येति, 'वटे वटे वैश्रवण' इत्यादिलोकरूढेर्व्यभिचारदर्शनाद् रुढिमात्रत्वा-द् अतो न मनसोऽसौ अप्राप्यग्राहकत्वात् चक्षुष इवेति स्थितम् ॥२३६॥ आह-अद्यापि हेतोरगमकत्वात् दुष्टा प्रतिज्ञेत्याह—'विसय' इत्यादि, 'विषयं' मेरुशिल्परादिस्थजिनप्रतिमादि अग्निजलादिकं वा 'असम्प्राप्तस्यापि' अनाश्लिष्टस्यापि अत्राप्य गृह्यतोऽपीति भावना,

‘संविद्यते’ योक्ष्यते, कोऽसात्रित्याह—‘व्यञ्जनावग्रहो’ द्रव्योपादानं ‘मनसो’ द्रव्यमनसः, अपरया भङ्गयेति शेषः, तेनैतदुक्तं भवति—
यथा जीवस्य श्रोत्रेन्द्रियेण ग्राह्यव्यञ्जनादानमिष्यते एवं जीवस्यैव नोऽइन्द्रियेण ग्राह्यवस्तुव्यञ्जनादानमुत्पश्यामः, कुतः ? इत्याह—‘यत्’
यस्मात्सर्वं एव उपयोगः स्पर्शनादिमनोजः छद्मस्थस्य ‘असंख्येयसामयिकः’ असंख्येयसमयनिष्पत्तिरुक्तो भगवद्भिः, ‘त्रुयमाणे न
जाणइ’चि वचनत्, यदि नार्मवं ततः किं ? अत आह—‘जं च स्रव्वेसु समयेसु’त्ति, यस्माच्च द्वयादिष्वसंख्येयमानेषु समयेषु,
किमत आह—‘मणो’ इत्यादि, ‘मनोद्रव्याणि’ मनोदलिकानि ‘गृह्णाति’ आदत्ते, मन्ता इति शेषः, तथापि किमत आह—‘दब्बाइ
च वंजणं भणियं’ त्वयैव, सम्मन्धो वा ग्राह्यग्राहकयोः, अतो येन कारणैवं तेन ‘तयं’ व्यञ्जनोपादानं ‘युज्यते’ घटते मनसोऽ-
नया भङ्ग्या, नो चेत् न क्वचिदसावेष्टव्यः, प्रतिसमयद्रव्योपादानेऽप्यभावात् मनसीवेति निवृत्तेदानीं व्यञ्जनानग्रहवाचोति गाथार्थः
॥२३८॥ अथ प्राप्यकारित्वमङ्गीकृत्यापरयैव भङ्ग्या अस्य एनं पर एवाह—‘देहा’ इत्यादि, दिबत इति देहस्तस्माद्देहादनिर्गतस्यापि,
मेरुशिखरादिं प्रतीति सामर्थ्याद् गम्यते, स्वः कायः स्वकायः तस्मिन् हृदयादि तत् ‘विचिन्तयतः’ समालम्बतः, प्रतिसमयोपचीयमान-
मनोद्रव्यैरिति हृदयम्, ‘द्वियस्यापि’ हृदयादेः ‘सम्बन्धे’ संयोगे, हृदि मनोद्रव्याभिश्चैपे सतीतियावत्, ‘व्यञ्जनं’ व्यञ्जनोपादानं ‘एवमपि’
अनयाऽपि भङ्ग्या ‘से’ तस्य मनसो ‘युक्तं’ घटमानं, नो चेत् उक्त एव दोष इति पूर्वपक्षः ॥२३६॥ अथ प्रथमपक्षमधिकृत्याचार्य आह—
‘गज्जरसे’त्यादि, इहाद्यनिकल्पोऽयुक्तो, मनसः श्रोत्रादिसाधर्म्यायोगात्, तथाहि—‘ग्राह्यस्य’ आलम्ब्यस्य सम्बन्धनां व्यञ्जनानां
यद् ग्रहणं स व्यञ्जनावग्रहो मतः स्पन्दरसगन्धशब्दद्रव्याणामिवेति जानाति भवानपि, अत्र तु नायं न्यायोऽस्ति, यतः ‘ग्रहणं मणो
नो गेज्जं’ति ‘न मनो ग्राह्यं’ न मन आलम्ब्यं, तस्य येर्यादिशिखराध्यासितत्वात्, किं तर्हि मनः ? इत्यत आह ‘ग्रहणं’ गृह्यते—परि-

च्छिद्यतेऽनेनेति ग्रहणं, कुत एतत् ? मनःशक्तिसामर्थ्यात्-प्रतिसमयोपचीयमानमनोद्रव्यकरणैः प्रतिसमयमेव बाह्यार्थपरिच्छेदभावात्, न चात्रद्रसूलत्वात् कथमादिसमये वहिः प्रवर्त्तत ? इति चोदनीयं, मनःपर्याप्त्यनुगृहीतत्वेन दक्षत्वात्, तदिदमेतेषां करणत्वेनादिचोद्यं परिहृत्य निगमयन्नाह-अतः 'को भागः' कोऽवसरः 'व्यञ्जने' व्यञ्जनावग्रहभवने ? तस्य प्रतिसमयोपचीयमानमनोद्रव्यराशेः करणत्वात्, तत्राथ न व्यञ्जनावग्रहाभावोऽप्यन्यत्रेति । यद्योक्तं द्वितीयविकल्पे तत्रापि स्वकायदेशसम्बन्धमात्रात् प्राप्यकारित्वमवसातुं न युक्तं, नर्यस्य मनसस्तदभिन्नत्वात्, भेदे सति प्राप्यकारित्वशब्दार्थोपपत्तेः, अतः पारिशेष्याद् बाह्यवस्तुपेक्षयैव प्राप्याप्राप्यकारिचिन्तेति किं मृधा खिद्यते भवानिति चोद्यद्वयव्युदासः ॥ अमुमेवार्थमुत्तरवस्तुव्युत्पादनार्थमाह, अपिच-'तद्देशे'त्यादि । स चासौ देशश्चेति तद्देशः स्रकायदेशः हृदयादिग्राह्यधर्मी तस्य चिन्तनं-मनसा मननमिति तद्देशचिन्तनं तस्मिन्तद्देशचिन्तने, प्रतिसमयोपचीयमानमनोद्रव्यैरिति गम्यते, 'ह्येज्ज वंजणं' स्याद् व्यञ्जनं तद्देशग्राह्यधर्मिव्यञ्जनोपादानं, यदि किं स्यादित्याह-'जति तओ'-ति यदि तत् मनः प्रथमसमये 'तमर्थं हृदयार्थं न गृह्णीयात्, गृह्णाति च, अन्यथा दोषसञ्जावप्रसङ्गात्, तदेवं तत्रप्रथमग्रहणतो द्वितीयचोद्यस्यापि स्पष्टतरेण वचनेनामाधुतामुपदर्श्य निगमयन्नाह-तस्मान्न व्यञ्जनं प्रतिसमयोपचीयमानमनोद्रव्यराशेर्हिदेशावलम्बिनः, तस्मादन्यत्रापि नान्येन्द्रियेषु व्यञ्जनावग्रहसङ्गः, प्रयोगः-हृद्देशसम्बन्धेऽपि मनसो व्यञ्जनावग्रहो नास्ति अनुपलम्भकालासम्भवात् स्वविषयसम्बन्धे चक्षुष इव व्यतिरेकेण श्रोत्रं, न चाप्राप्यकारिणी चक्षुःश्रोत्रे इति व्यतिरेकासिद्धिदोदनीया असत्पक्षत्वादस्येति साधार्यः ॥ २४१ ॥ अथ कोऽसाद्युत्तरमावार्थः ? इत्यत आह-'समये'त्यादि, 'होई'त्यादि, अस्याश्वर्योजनया व्याख्या-तत्र 'जेण'चि येन कारणेन मनःशक्तिमान् जीवः 'समये २' समयं २ प्रति 'गृह्णाति' आदत्ते स्वीकरोति 'द्रव्याणि' मनोदलिकानि, सर्वलो-

कापत्रमनोद्रव्यवर्गणाभ्य इति गम्यते, तथा 'मनुते च तमर्थ' पर्यालोचयति च तमर्थं मेवादिक्तैः येन समये २ इति वर्त्तते, एष ताव-
त्सिद्धान्ताभिप्रायः, ततः किमित्यत आह- 'पहमाओ चैव तेण समयाओ होइ मणोवावारो' चि, तिष्ठतु सांन्यासिकं तावदिति वक्ष्यामः
अथ द्वितीयमुपन्यस्योत्तरमाह- 'जं चिदिओयोगेऽपि' चि यच्चन्द्रियोपयोगेऽपि-यस्माच्च श्रोत्रेन्द्रियाद्युपयोगमात्रेऽपि सत्यसंख्येय-
समयभाविनि प्राक् पुनः पश्चात् व्यञ्जनावग्रहेऽतिक्लान्ते सति, किमित्यत आह- 'होइ मणोवावारो' चि भवति मनसो व्यापारः
प्रवोधशक्तिरितियावत्, कदा चेद् उच्यते-अर्थावग्रहणसमय इति गम्यते, 'जाहे हुंति करेइ' चि वचनात्, अयं च द्वितीयः सिद्धान्ता-
भिप्रायस्तस्मान्न मनसः खल्वसंवेदनकालोऽस्ति, यदि पुनर्मनसोऽपि व्यञ्जनावग्रहः स्यात् तत इन्द्रियं प्रति स्याद्, इन्द्रियव्यञ्जना-
वग्रहेण सद्बानुश्लिष्टिः स्यादिति भावनीयम्, ततश्चेन्द्रियानिन्द्रियपरिकल्पनगनार्थकं स्यात्, एतदुक्तं भवति-यदि व्यञ्जनावग्रहे इन्द्रिय-
मात्रस्यैवोपयोगः स्यादर्थविग्रहे तूसयोस्ततो मनसोऽनवष्टम्भात् स्यादिन्द्रियानिन्द्रियनिमित्ता, नान्यथा, तथा यद्यस्यायं स्यादष्टावि-
शतिविधता च मतेर्हयित, नन्वेवं स्यात् २९ एवं वा ३२, इन्द्रियनिरोधस्य मनसः प्रवर्तमानस्य प्रथमसमयभाविनि व्यञ्जनावग्रहे
प्रक्षिप्ते एवं २९, तथेन्द्रियजाश्चत्वारो मनसाऽपीन्द्रियानुगताश्चत्वार एवं ३२, अतः येन कारणेनास्य व्यञ्जनाभ्युपगमेऽमी दोषाः तत
उच्यते-प्रथमादेव ततो-मनःसमाधानसमयाद् भवति तदर्थग्रहणं-भवति तद्विषयावग्रहणं, इत्यमेवेन्द्रियानिन्द्रियनिमित्ताद्युपपत्तेः, इत्थं
चेत्तद् यतस्तत् मनोज्ञयथा-प्रथमसमयव्यापाराथग्रहणमन्तरेण 'न प्रवर्तेत' न प्रसरेत्, कुतः ?-सङ्कल्पमयत्वाद्, आलोचनात्मकत्वा-
दित्यर्थः, अधिविदिति साधर्म्यदृष्टान्तः, अयं चात्र पिण्डार्थः-यथा हि भापको भापयन् गृह्णाति भापते चेत्येवं मन्ता अपि मनन्
गृह्णाति मन्यते च, न पुनरन्यः कश्चित् प्रकृतोपधात्कार्यपि व्यञ्जनादानकालोऽस्ति प्रथमादिसमयावग्रहादिसद्भावात्, उपयोगस्तु ह्यवस्थ-

स्य सर्वधान्तमुद्दृष्टिक एव, श्रोत्रादिषु प्राय ईहान्तत्वात् अवघ्यादिवशेषमेव विशेषप्राप्तयान्त्वमुद्दृष्टप्रतिपादनवदिति जिनिभटाचार्यपू-
ज्यपादा इति गाथाद्वयार्थः ॥ २४२-२४३ ॥ अपिच—'नेया' इत्यादि, ज्ञापत इति ज्ञेयं तस्मात् 'यद्' यस्मात् 'सो मणो'
तन्मनो लभते स्वरूपं प्राप्नोत्याविर्भावं, मनुते मन्यते वा मन इत्यस्य क्रियाशब्दत्वात्, काचिच ? इत्याह—प्रदीपशब्दाविव, तथाहि-
प्रकाशयन् प्रकाशकः स्वरूपतां लभते, अभिदध्याभिधानं स्वतत्त्वमान्नोति, क्रियाशब्दत्वान्मनआदीनां, अतस्त्वस्य मनसः असंकल्पि-
तानां—अनालोचितानां व्यञ्जनानां नास्ति ग्रहणमिति तदभावः, प्रयोगः—मनसो नानालोचनाकालोऽस्ति द्येयादात्मलायप्राप्तेः प्रदीप-
शब्दयोतिव, यथा हि प्रदीपस्यानालोककालो नास्ति तमःप्रतिधावादात्मलायप्राप्तेः शब्दस्य च निजार्थादात्मलाभात्, तदन्मनसो-
ऽप्यसौ नास्ति मन्यादात्मलाभात्, व्यतिरेकेण श्रोत्रं मनःपर्याप्तिकल्पं, तस्मान्न साध्यविकलो दृष्टान्तः, इतः स्थितमेतद् व्यवस्था-
नाच्च 'णयणमणोवज्जिदियमेदातो वंजणोगहो चज्जह' चि मतिष्ठितमिति गाथार्थः ॥ २४४ ॥ अत्रैवं व्यवस्थिते प्रसङ्गसाधनवादी
परशोधशेषमाह—

जइ नयणिन्दियमप्पत्तकारि सब्बं न गिण्हए कम्महा ? । गहणागहणं किंकयमपत्तविसयत्तसामन्ने ? ॥ २४५ ॥
विसयपरिमाणमनियमपत्तविसयंति तस्स मणसो व्व । मणसोचि विसयनियमो न कम्मइ जओ स सब्बत्थ ॥
अत्थगगहणेसु मुग्गइ सन्तेसुचि केवलाइगम्मेसु । तं किंकयमगगहणं अपत्तकारित्तसामन्ने ? ॥ २४७ ॥
कम्मोवपओव सहावओव नणु लोयणेचि तं तुल्लं । तुल्लो व उवालंओ एसो संपत्तविसण्डवि ॥ २४८ ॥
सामत्थाभावाओ मणो व्व विसय परओ न गिण्हेइ । कम्मव्वओवसमओ साणुगगहओ य सामत्थं ॥ २४९ ॥

‘जती’त्यादि । नयनेन्द्रियमाभ्यां हेतुदृष्टान्ताभ्यामप्राप्यकारि कस्मात् सकलं त्रैलोक्यं न गृह्णाति दृष्टान्तधर्मिमम इव ? अतः, पथाद्धं स्पष्टम् ॥ २४५ ॥ तस्मात्—‘विसर्घे’त्यादि । ‘तस्स’त्ति तस्य चक्षुषो ‘विषयपरिमाणं’ आलम्बनपरिमाणं ‘अनियतम्’ अनन्तं अप्राप्तविषयत्वात् मनस इव, अत्राचार्यः साध्यविकलतां दृष्टान्तस्योद्भावयन्नाह—मनसोऽप्यप्राप्यग्राहिणो विषयेऽयं नास्त्येव, यस्मान्न तत्सर्वत्र क्रामतीति ॥ २४६ ॥ तथाहि—‘अन्धे’त्यादि । ‘अर्थगृह्येषु’ अर्थगृह्येषु वस्तुव्यागमगम्येषु ‘सत्स्वपि’ विद्यमानेष्वपि फस्यचिन्मनो ‘गृह्यति’ कुण्ठीभवति, तथा केवलादिगम्येषु च, अतोऽहमपि भवन्तं गृह्णामि—तर्किकं कृतं मनसोऽग्रहणं ? अतीन्द्रियैन्द्रियकार्णां भावार्थां, कस्मिन् सतीत्याह—अप्राप्यकारित्वे सामान्ये ग्राह्याग्राह्येति गार्थः ॥ २४७ ॥ एवं पृष्ठः पर आह—‘कस्मो’इत्यादि । कर्मोदयात् तत्त्वाभाव्याद्वाऽप्राप्यकारित्वे सति ग्रहणाग्रहणं, स्वरिराह—ननु लोचनेऽपि तद्-ग्रहणाग्रहणं तुल्यं कस्मोदययोञ्च समावतुञ्चति, तदेवं अप्राप्यकारिणा ग्राप्यकारिवाद्युक्तभसङ्गसाधने परिहृते प्राप्यकारिवादिनोऽप्यस्युं दोषं गुणं वाऽभिधित्सुराह—तुल्यो वा एष उपालम्भः—सर्वासर्वग्रहणलक्षणः प्राप्यकारिवादिनोऽपि भवतः, कस्मिन् सतीत्याह—‘संपत्तविसर्घेऽचि’त्ति नयनमनसोः प्राप्तेऽप्यर्थं इत्युक्तं भवति, तथाहि—न यावता नयनमभिसम्बध्यते तत्सर्वमेव गृह्यते अज्ञानरजोमलशलाकादिभिव्यभिचारात्, मनसा त्वनवस्थानान्न गृह्यते, गृह्यते च सम्बद्धमप्यनुभवादिति गार्थः ॥२४८॥ अथ सद्भावसाह—‘सामन्धे’त्यादि । नयनं विषयपरतो न गृह्णाति सामर्थ्याभावात् मनोवत्, साधितश्च दृष्टान्तः, सामर्थ्यासामर्थ्यमेव कुतः ? इत्याह—कर्मक्षयोपशमात् सामर्थ्यं विषये तस्यैव वाऽक्षयोपशमादसामर्थ्यं विषये, तथा रूपालोकमनस्कारानुग्रहाच्च सामर्थ्यं तस्यैव चानुग्रहादसामर्थ्यमिति गार्थः ॥ २४९ ॥ तदेवं बोधशेषं परिहृत्यास्मिन्नेवाधिकारे यत् सङ्गकारेणोपदिष्टं ‘वञ्जणोऽगहस्त परूषणं करिस्सामि पडिबोहगदिदंतेणं

मल्लगदिद्वैतेण य, से जहा नाम ए केयि इत्यादि २ जाण जाहे तं वंजणं पूरियं होती'त्येतच्छुशोययिपुराह—
तोएण मल्लगंपिव वंजणमापूरियंति जं भणियं । तं दव्वमिदियं चा तस्संजोगो व न विरुद्धं ॥२५०॥
दब्बं माणं पूरियमिदियमापूरियं तथा दोण्हं । अचरोप्परसंसग्गो जया तथा गिण्हइ तमत्थं ॥२५१॥
सामद्वमणिद्वेसं सरुवनामाइकप्पणारहियं । जइ एवं जं तेणं गहिए सदेत्ति तं किह पु ? ॥२५२॥
सदेत्ति भणइ यत्ता तम्मत्तं चा न सद्वुद्धीए । जइ होइ सद्वुद्धी ताऽवाओ चेव सो होज्जा ॥२५३॥
जइ सद्वुद्धिमेत्तयमवगहो तद्विसेसणमवाओ । नणु सद्दो नासद्दो न य रूवाइ विसेसोऽयं ॥२५४॥
धोवमियं नावाओ संखाइविसेसणमवाओत्ति । तन्भेयावेक्खाए नणु थोवमियंपि नावाओ ॥२५५॥
इय सुवहुणाऽवि कालेण सन्वभेयावहरणमसज्झं । तंम्मि हवेज्ज अवाओ सन्वो धिय उगगहो नाम ॥२५६॥
किं सद्दो किमसद्दोत्तऽणीहिए सद्द एव किह जुत्तं ? । अह पुब्बमीहिज्जणं सद्दोत्तिमयं तई पुब्बं ॥२५७॥
किं तं पुब्बं गहियं जमीहओ सद्द एव विन्नाणं । अह पुब्बं सामण्णं जमीहमाणस्स सद्दोत्ति ॥२५८॥
अत्थोगगहओ पुब्बं होयब्बं तस्स गहणकालेणं । पुब्बं च तस्स वंजणकालो सो अत्थपरिसुण्णो ॥२५९॥
जइ सद्दोत्ति न गहियं न उ जाणइ जं क एस सद्दोत्ति । तमजुत्तं सामण्णे गहिए मग्गिज्जइ विसेसो ॥२६०॥
सन्वत्थ देसयंतो सद्दो सद्दोत्ति भासओ भणइ । इहरा न समयमेत्ते सद्दोत्ति विसेसणं जुत्तं ॥२६१॥
अहय सुए धिय भणियं जह कोइ सुणेज्ज सद्वमव्वत्तं । अब्वत्तमणिद्वेसं सामण्णं कप्पणारहियं ॥२६२॥

‘जती’त्यादि । नयनेन्द्रियमाभ्यां हेतुदृष्टान्ताभ्यामप्राप्यकारि कस्मात् सकलं त्रैलोक्यं न गृह्णाति दृष्टान्तधर्मिमम इव ? अतः, पश्चाद् स्पष्टम् ॥ २४५ ॥ तस्मात्—‘विसर्चे’त्यादि । ‘तस्स’त्ति तस्य चक्षुषो ‘विषयपरिमाणं’ आलम्बनपरिमाणं ‘अनियतम्’ अनन्तं अप्राप्तविषयत्वात् मनस इव, अत्राचार्यः साध्यविकलतां दृष्टान्तस्योद्भावयन्नाह—मनसोऽप्यप्राप्यग्राहिणो विषयेऽयं नास्त्येव, यस्मान्न तत्सर्वत्र क्रामतीति ॥ २४६ ॥ तथाहि—‘अर्त्थे’त्यादि । ‘अर्थगहनेषु’ अर्थगुणिलेषु वस्तुष्व्वागमगम्येषु ‘सत्स्वपि’ विद्यमानेष्वपि कस्याचिन्मनो ‘गृह्णाति’ कुण्ठीभवति, तथा केवलादिगम्येषु च, अतोऽहमपि भवन्ते पृच्छामि—तत्किं कृतं मनसोऽग्रहणं ? अतीन्द्रियैन्द्रियकाणां भावानां, कस्मिन् सतीत्याह—अप्राप्यकारित्वे सामान्ये ग्राह्याग्राह्येति गाथार्थः ॥ २४७ ॥ एवं पृष्टः पर आह—‘कम्मो’इत्यादि । कर्मोदयात् तत्स्वभाव्याद्वाऽप्राप्यकारित्वे सति ग्रहणाग्रहणं, वृत्तिराह—ननु लोचनेऽपि तद्—ग्रहणाग्रहणं तुल्यं कम्मोदययोज्ञ समानउच्यन्ति, तदेवं अप्राप्यकारिणा प्राप्यकारिवाद्युक्तप्रसङ्गसाधने परिहृते प्राप्यकारिवादिनोऽप्यसुं दोषं गुणं वाऽ-मिधिसुराह—तुल्यो वा एष उपालम्भः—सर्वासर्वग्रहणलक्षणः प्राप्यकारिवादिनोऽपि भवतः, कस्मिन् सतीत्याह—‘संपत्तविसर्चेऽपि’त्ति नयनमनसोः प्राप्तेऽप्यर्थं इत्युक्तं भवति, तथाहि—न यावता नयनमभिसम्बध्यते तत्सर्वमेव गृह्यते अञ्जनज्वोमलगलाकादिभिर्व्यभिचारात्, मनसा त्वनवस्थानान्न गृह्यते, गृह्यते च सम्बद्धमप्यनुभवादिति गाथार्थः ॥२४८॥ अथ सद्भावमाह—‘सामर्थ्ये’त्यादि । नयनं विषयपरतो न गृह्णाति सामर्थ्याभावात् मनोवत्, साधितश्च दृष्टान्तः, सामर्थ्यासामर्थ्यमेव कुतः ? इत्याह—कर्मक्षयोपशमात् सामर्थ्यं विषये तस्यैव वाऽक्षयोपशमादसामर्थ्यं विषये, तथा रूपालोकमनस्कारानुग्रहाच्च सामर्थ्यं तस्यैव चाननुग्रहादसामर्थ्यमिति गाथार्थः ॥ २४९ ॥ तदेवं चोपदेशं परिहृत्यास्मिन्नेवाधिकारे यत् यत्रकारेणोपदिष्टं ‘वज्रजोम्बहस्स परलूणं कस्सिस्सामि पडिबोहगदिट्ठेणं

मल्लगदिद्वैतेण य, से जहा नाम ए केयि इत्यादि २ जाव जाहे तं वंजणं पूरियं होती'त्येतच्छुशोभयिपुराह—
तोएण मल्लगंपिव वंजणमापूरियंति जं भणियं । तं दच्चमिदियं वा तस्संजोगो व न विरुद्धं ॥२५०॥
द्ववं माणं पूरियमिदियमापूरियं तथा दोण्हं । अवरोप्परसंसग्गो जया तथा गिण्हइ तमत्थं ॥२५१॥
सामच्चमणिदेसं सरूवनामाइकप्पणारहियं । जइ एवं जं तेणं गहिए सदेत्ति तं किह णु ? ॥२५२॥
सदेत्ति भणइ वत्ता नम्मसं वा न सहबुद्धीए । जइ होइ सहबुद्धी ताड्वाओ चैव सो होज्जा ॥२५३॥
जइ सहबुद्धिमेत्तयमवग्गहो तच्चिवसेसणमवाओ । नणु सद्धो नासद्धो न य रूवाई विसेसोऽयं ॥२५४॥
धोवमियं नावाओ संखाइविसेसणमवाओत्ति । तब्भेयावेक्खाए नणु धोवमियंपि नावाओ ॥२५५॥
इय सुयहुणाऽवि कालेण सब्वभेयावहारणमसज्झं । तंम्मि हवेज्ज अवाओ सब्वो चिय उग्गहो नाम ॥२५६॥
किं सद्धो किमसद्धोत्तऽणीहिए सह एव किह जुत्तं ? । अह पुब्बमीहिज्जणं सद्धोत्तिमयं तई पुब्बं ॥२५७॥
किं तं पुब्बं गहियं जमीहओ सह एव विन्नाणं । अह पुब्बं सामणं जमीहमाणस्स सद्धोत्ति ॥२५८॥
अत्थोग्गहओ पुब्बं होयब्बं तस्स गहणकालेणं । पुब्बं च तस्स वंजणकालो सो अत्थपरिसुण्णो ॥२५९॥
जइ सद्धोत्ति न गहियं न उ जाणइ जं क एस सद्धोत्ति । तमजुत्तं सामण्णे गहिए मग्गिज्जइ विसेसो ॥२६०॥
सब्वत्थ देसयंतो सद्धो सद्धोत्ति भासओ भणइ । इहरा न समयमेत्ते सद्धोत्ति विसेसणं जुत्तं ॥२६१॥
अहव सुए चिय भणियं जह कोइ सुणेज्ज सहमव्वत्तं । अब्वत्तमणिदेसं सामणं कप्पणारहियं ॥२६२॥

अह्वं मई पुवंचिय सो गहिओ वंजणोगहे तेणं । जं वंजणोगहम्मिऽवि भणियं विण्णणमव्वत्तं ॥२६३॥
अत्थितयं अब्वत्तं न उ तं गिण्हइ सयंपि सो भणियं । नउ अग्गहियम्मि जुज्झइ सद्दोत्ति विसेसणं बुद्धी ॥२६४॥
अत्थोत्ति विसयगहणं जइ तम्मिचिसो न वंजणं नाम । अत्थोग्गहो चिय तओ अविसेसो संकरो वाचि ॥२६५॥
जेणऽत्थोग्गहकाले गहणेहावायसंभवो नत्थि । तो नत्थि सइबुद्धी अहऽत्थि नाचग्गहो नाम ॥२६६॥
सामणतयणविसेसेहावज्जणपरिग्गहणओ से । अत्थोग्गहेगसमओचओगवाहुल्लमावणं ॥२६७॥

‘तोयेणे’त्यादि । ‘जं भणियं’ यदुक्तं ध्वनकारेण, किं तदित्याह—व्यञ्जनमापूरितमिति, केन किंवदित्याह— तोयेनेव ‘मह्लकं’ श्रावं तत्र तद् द्रव्यं इन्द्रियं वा तयोः वा सम्बन्ध इति सर्वथाऽप्यविरोध इति गार्थार्थः ॥ २५० ॥ कथमित्यत आह—‘दञ्च’मित्यादि । यदा द्रव्यं व्यञ्जनमधिक्रियते तदा ‘जाहे तं वंजणं पूरियं होइ’ति कोऽर्थः ? इत्यत आह—‘माणं पूरियं’ति, तत्प्रमाणं प्रभूतीदृत्वेन स्वप्नमाणमानीतम्, तत्स्वविषयव्यक्तौ स्पष्टीकृतमितियावत्, यदा त्विन्द्रियं तदा ‘जाहे तं वंजणं पूरियं होइ’ति कोऽर्थः ? इत्यत आह—आपूरितं व्याप्तं भूतं वासितमित्यर्थः, तथा ‘दोण्हं’ति द्वयोगपि मिथो यदा सम्बन्धोऽधिक्रियते तदा ‘जाहे तं वंजणं पूरियं होइ’ति अङ्गाङ्गीभावमानीतमनुपकृतं यदा भवति, इयं व्यञ्जनावग्रहपरिसमाप्तिः ॥ ‘ताहे हुंति करेइ’ति व्याचिख्यासुराह—तदा निप्रकारव्यञ्जनावग्रहोचकालं ‘गृह्णाति’ आलम्बते तमर्थं व्यञ्जनार्थमिन्द्रियमनोव्यापारेणेति गार्थार्थः ॥ २५१ ॥ हुमिति कृर्वन्, किंनिशिष्टं तं गृह्णाति ? इत्यत आह—‘सामण’ मित्यादि । ‘सामान्यं’ रूपादिभ्योऽव्ययच्छिन्नं स च सामान्यो गोत्तादिरपि वाच्यो मत्यत आह—‘अनिर्देश्यं’ अनभिलाष्यं, अनभिलाष्योऽपि कैश्चिन्निरूपणानुस्मरणविकल्पविशिष्ट एव गृह्यते अत आह—‘स्वरूपानामा-

दिकल्पनारहितं' तत्र स्वरूपकल्पना शब्द इति नामजातिगुणक्रियाकल्पनास्तु प्रसिद्धा एव, भेदाधियानं च स्वरूपकल्पनाया अन्तस्तत्त्व-
ज्ञापनार्थं, एतदुक्तं भवति-सकलविशेषानवगुण्ठिततत्त्वानारण्येयमित्यर्थः, कुत एतत् ? 'न उणं जाणइ के वेस सद्दत्ति' चि वचनात्, एव-
मुक्ते सत्याह चोदकः- 'जइ एवं' ति यद्येवं तदेत्येवमादि तो 'जं' ति जं सुत्ते भणियं, किं तदित्याह- 'तेणं गहिते सदे' ति, 'तेणं
सद्दत्ति उगहिते, ण उणं जाणइ के वेस सदे' ति, 'तं कहणुणु' ति तत् कथं सुत्रमविरोधेन यास्यति ?, एवमवग्रहं व्याख्यानयतस्तवे-
ति मन्यते ॥ २५२ ॥ आचार्य आह, यतः- 'सदेत्ती' त्यादि । शब्द इति- एवं भणति वक्ता- अवग्रहग्रन्थापको, न श्रोता, 'तम्मत्तं' अ-
थवा तेन श्रोत्रा शब्दमात्रमवगृहीतं, अत्रोपविशेषविषुखमनारण्येयं वस्तुमात्रमित्यर्थः, कुत एतदिति चेत्, इतिकरणनिर्देशात्, अन-
भिमतप्रतिषेधमाह- 'ण सद्दत्तुद्धि' ति न शब्दोऽयमिति बुद्ध्या तेन तदवगृहीतं, एकसामयिकत्वात् तस्य, एवं चैतददङ्गीकर्तव्यं,
अन्यथा यदि स्यात् शब्दबुद्धिः- शब्दोऽयमिति धीस्तस्य तस्मिन्ततः कोऽन्यायः स्यादित्यत आह- ततोऽप्याय एवासौ स्यात्, ततश्च
पोडशभेदमात्रं श्रुतनिश्चितं स्यात्, सर्वत्रार्थविग्रहेहयोः पतितत्वादिति गाथार्थः ॥ २५३ ॥ यदुक्तं प्राक् 'तं णो बहुदोसमावाड' ति
तदिदानीमवसरयातत्त्वादुच्यते, अत्राह परः- ननु विवक्षिताद्यसमय एव रूपादिव्यपोहेन शब्दोऽयमिति प्रत्ययोऽवग्रहज्ञानमस्तु, तदुक्त-
रोचरकालभाषी तु शाह्वोऽयमित्यपायः, सति चैवं यथाश्रुताश्रव्याख्या लभ्यते- उचरालापकस्य च सम्बन्धयता प्राप्नोति, यदाह-
'तेणं सद्दत्ति उगहिते ण उणं जाणइ के वेस सदे तथो ईहं पविसती' त्येवमादि सुश्लिष्टमिति स्यात्, इदमाचार्यः मत्पनुभाष्यानवस्था-
नमत्राह- 'जती' त्यादि । यदि भवतो भगवदाज्ञामतिक्रम्य शब्दबुद्धिमात्रकं- शब्दोऽयमिति विज्ञानमवग्रहः श्रुतनिश्चिताद्यभेदः तद्वि-
शेषणं तु शाह्वोऽयमिति तु विज्ञानमपायो वर्तते तत्, ननु शब्दोऽयं नाशब्दो- यतो नैव रूपादिः, अयं विशेषो वर्तते, ततश्च न कश्चिद् भवतो-

ऽवग्रहो नाम, प्रथममेवापायभवनात्, 'सहबुद्धिमेत्तयमवग्रहे'त्यभ्युपगमादिति गार्थार्थः ॥२५४॥ अत्र परेऽस्यवावग्रहतामन्यस्य चापायतां दर्शयन्नाह-'धोव'मित्यादि । इदं शब्दबुद्धिमात्रकं स्तोत्रादल्पविशेषत्वाद् नापायः, किन्तु अवग्रह इति भावना, कस्तर्ह्यपायः ? इत्यत आह-शब्दोऽयमिति विशेषणविशिष्टं यत् ज्ञानं तदवाय इति, उच्यते, यदि यद् यत् स्तोकं तन्नापाय एवं तर्हि निवृत्तेदानीं भवतोऽपायज्ञानस्य वार्त्ता स्तोत्रत्वाद्, आह च- तद्भेदापेक्षातः-शाह्वभेदापेक्षायाः, ननु इदमपि शाह्वोऽयमिति ज्ञानं भवतो नापायः, 'धोव'ति स्तोकत्वात्, प्रयोगः-शाह्वशब्दोऽयमिति ज्ञानमपायो न भवति उत्तरोत्तरविशेषाकांक्षित्वाच्छब्दोऽयमिति ज्ञानवद् ॥ २५६ ॥ अत एवाह-'इय' इत्यादि । एवमभिहितभावप्रयोगभावनया सुबहुनाऽपि कालेन सर्वेषाणाप्यायुषा सर्वे ये शह्वगता भेदा-विशेषास्तदवधारणं 'असाध्यं' अशक्यं कर्तुं, यत्किञ्चिदिति आह-'यत्र' भेदावधारणे यत्र भेदाकांक्षानिवृत्तौ 'भवेत्' संपद्येत अपायः-एकपक्षनिक्षेपक्षमः प्रत्ययः, अनन्तत्वात् तद्भेदानां, तस्मात् सर्व एव प्रत्ययोऽवग्रहो नाम प्रसजति, सर्वस्य स्तोकविषयत्वात्, न 'धोवमिणं नावायो', किं तर्हि ? अवग्रह एवेत्यभ्युपगमादिति गार्थार्थः ॥ २५६ ॥ अपिच शब्दबुद्धिमात्रकावग्रहवादिन् !-'कि'मित्यादि । 'किं सहो किं मसहो' इति एवमन्तमुहूर्त्तमात्रं कालं 'अनीहिते' अपर्यालोचिते अन्यव्यतिरेकाभ्यां शब्द एवायं न रूपादिरिति, 'कथं' केन प्रकारेण युक्तं ? नन्यायसमयेऽपायज्ञानमयुक्तमनीहितत्वात्, किमिति मोहमाश्रितो देवानांप्रियः ? तदेवं परस्मै उपालम्भं दत्त्वा तदभिमावेणाह-अथ मन्यसे 'पूर्वं' प्राक् 'ईहिज्जं' ईहित्वा पश्चाच्छब्द इति ज्ञानं भवति, यथेयमभिवाद्यसे, यतः 'तर्हि' असौ ईहा 'पूर्वं' प्रथमं तावच्छब्दज्ञानात्सकाशात् सिद्धा, एतावन्मया भवतः सकाशाच्छब्दं, इदानीं पृच्छामि भवन्तम् ॥२५७॥ 'किं त'मित्यादि, किं तदीहायाः प्राग्गृहीतं यदीहमानस्य-आलोचयतः शब्द एवायमिति विज्ञानमादिममय एव जायते इत्युच्यते, तदेवं क्षुभित-

स्योत्तरप्रदानासामर्थ्यं ज्ञात्वा तन्मुखविभाषणियाऽर्थविग्रहसाधनमाह-अथ प्राक् सामान्यं गृहीतमिति वर्त्तते, यदीहमानस्य शब्द इति विज्ञानं जायते प्रथमसमय इति ॥ २५८ ॥ अथ परं समयन्नाह-‘अन्थो’ इत्यादि, यद्येवं ततस्तस्य ग्रहणकालेन अर्थाविग्रहात् पूर्वसदो मधित्वव्यमन्यग्रानवकाशत्वादर्थाविग्रहानभ्युपगमाच्च, ततः किमिति चेत्पूर्वं च-प्राक् तस्यावग्रहस्य व्यञ्जनकालः-पुद्गलादानकालः, ततोऽपि किमित्यत आह-स चार्थोपलब्धिश्च इन्द्रियमात्रव्यापारत्वात्, अतस्तत्रापि न सामान्यमात्रग्रहणं, उच्यते चैतत् त्वया-‘पुब्वं सामणं गहियं जमीहमाणस्त सदो’ चि वचनात्, तस्मात् पारिशेष्यादर्थाविग्रह एव सामान्यग्रहणं ततस्तदन्वयव्यतिरेकलोचनमीहाऽन्वर्तुहर्त्तं ततोऽपयोऽन्वर्तुहर्त्तमेव ततो धारणेत्ययं प्रवृत्तिक्रमः किमन्यथा कुचिन्तिकयेति, तस्मात् ‘सदेति भणति वच’ चि स्थितं, मथमसमये शब्द इत्येवमग्रहणादिति पौर्वापर्यमिति गार्थार्थः ॥ २५९ ॥ तदेवं प्रयोधितोऽप्यनन्तरस्त्रावयवमधिकृत्य वासनापरीवः पुनरप्याह-‘अई’त्यादि । ओ ! यदि इमिति करणसमय एव तेन प्रयोध्यमानश्रोत्रा शब्दोऽयमिति न गृहीतं तद्वस्तु ततः ‘ण उण जाणइ के वेस सदे’ति, ‘जं’ति यस्त्रेऽपदिष्टं तत्किमित्यत आह-‘तदयुक्तम्’ अष्टमानकं त्वयाऽऽख्यातं भवति, न चैतद्, गणधत्तवचनत्वात् तस्य, तस्मान्मदभिप्राय एव श्रेयान्, तथा च ‘सामान्ये’ शब्दमात्रे रूपादिव्यवच्छिन्ने ‘गृहीते’ निश्चिते सति पथात् ‘भृग्यते’ अन्वियते ‘विशेषः’ किमयं शाह्वा आहोश्चिच्छाङ्गः ? इति, न चेदेवं स्त्रावयवे पूर्वो उत्तरे च ‘दर्शयन्’ प्रज्ञापयन्नग्रहस्वरूपं शब्दः लोभ्यादिति गार्थार्थः ॥ २६० ॥ उच्यते-‘सन्वत्थे’त्यादि । ‘सर्वत्र’ स्त्रावयवे पूर्वो उत्तरे च ‘दर्शयन्’ प्रज्ञापयन्नग्रहस्वरूपं शब्दः शब्द इति-एवं ‘भाषको भणति’ प्रज्ञापको भणति, नतु श्रोतेति, केयमनभिज्ञता भवतः ? इत्थं चैतद्, इतरथा यदीदं श्रोतृवचनं स्यात् ततो न समयमात्रेण व्यञ्जनावग्रहपूर्णमात्राच्छब्दोऽयमिति विशेषणं युक्तं, तीर्थकरादिभिरनुभूतत्वादसम्भवात्, निमाल्यतां चैतत्

स्वयमप्यक्षिणी निमील्य किमहं युक्नवाद्युक्तवादी वेति, न हि जानानैर्वस्त्वपलापः कर्तुं शक्यत इति चेत्, ननु यदि भवतोऽसद्-
ग्राहस्ततोऽयं सांव्यवहारिको भविष्यतीति मा त्वरिष्ठा इति गार्थार्थः ॥२६१॥ अत्रैव सौत्रं परिहारमाह—‘अथवे’त्यादि । अथवा प-
ठन्त्वमूर्खे ! श्रुत एवैतत् भणितं यदुत प्रागर्थविग्रहः, कृतमेन छत्राधयवेनेति तदुच्यते—आधेन, कथासावित्यत आह—‘जह कोई सुणेज्ज स-
इमव्यत्तं’ तच्चेदं छत्रं—“से जहा नामए केइ पुरिसे अव्यत्तं सद्ं सुणेज्जा” पुनश्च ‘तेणं सदेत्ति उग्गहिए, न उण भेयमाइ जाव तओ णं
घरेइ संसेज्जं वा असंसेज्जं वा कालं”ति, तत्राव्यक्तमिति किमुक्तं भवति इत्यत आह—अव्यक्तं—अनिर्देश्यं सामान्यं—कल्पनादिर-
हितं द्रुमिति समयेऽयं श्रोतास्वगृह्णातीत्येतच्चोक्तमेवेति, एतदपि कुतः ? इति चेदग्रहस्यानाकारोपयोगेऽन्तर्भूतत्वाद्, अनाकारोपयोगस्य
चाप्यस्तविषयत्वात् सामान्यमात्रविषयत्वादिनि भावनेति गार्थार्थः ॥२६२॥ खुरिसेव परामिप्रायमाशिशुक्कयिपुराह—‘अहवे’त्यादि ।
अथ चेत्स्यान्मतिर्भवतः प्रागेव सोऽव्यक्तः शब्दो ‘गृहीतः’ उपात्तो ‘व्यञ्जनावग्रहे’ ‘व्यञ्जनावग्रहवेलायां’ तेन’ श्रोत्रेति, कुत एतत् ज्ञायते ?
इत्यत आह—‘जे वंजणोगहंमिपि भणियं विण्णाणमव्यत्तं’ त्वयैवेति स्मर्यतां, ‘सुत्तमत्तादिसुहुमबोहोव’चि वचनात्, तथा स्याद् यथा-
श्रुतमेव छत्रमस्तु आद्यालापकस्याव्यक्तग्रहणविषयत्वादिति गार्थार्थः ॥ २६३ ॥ उच्यते—‘अस्थी’ स्यादि । अयमत्र पौर्वापर्यानु-
बिंदो मागार्थो भवतीत्यर्थः, तथाहि—अस्ति तदव्यक्तं श्रोतुर्व्यञ्जनावग्रहे ज्ञानं, न तस्यास्माभिरिदानीमपि भवत्कचगृहीतिरपलापः क्रि-
यते, किन्तु नन्वात्मनीनमप्यमो श्रोता तत् गृह्णातीत्येतदपि स्मर्यतां भणितं प्रागस्माभिः, ततश्च ‘सुत्तादयो सयं चिय विन्नाणं नाव-
युज्जंति’चि वचनात्, ‘न सो तेण वंजणोगहे गहिओ’चि चोद्यनिश्चिः । तत्रैतत्स्याद्—असौ व्यञ्जनावग्रहेऽव्यक्ततया गृहीतोऽपि त-
शमममये व्यक्ततया ग्रहीष्यत इत्यत आह—‘न च’ नैव अगृहीतेऽव्यक्ततया सामान्ये न ‘युज्यते’ घटां याति, केत्याह—शब्द-

इत्येवं विशेषणं—रूपादिव्यवच्छेदनं या लभते बुद्धिः सा, णमिति लोपाद्वा शब्द इत्येवं विशेषेण रूपादिव्यवच्छेदेन शब्द इति बुद्धिः विशेषबुद्धिरिति, तस्यास्तृतीयस्थानभावित्वादिति गाथार्थः ॥२६४॥ यदि पुनर्व्यञ्जनादानकालेऽप्यव्यक्तग्रहः स्यात् कु इव तर्हि दोषः स्यादत आह—‘अन्थोत्ती’त्यादि । अर्थ इति विषयग्रहणं—अर्थ इत्यव्यक्तशब्दाख्यार्थसंवेदनमुच्यते, ततश्च ‘जति तंमिवि’चि यदि तत्रापि—व्यञ्जनादानकाले ‘सो’चि अव्यक्तशब्दग्रहः ततो न व्यञ्जनं नाम, निवृत्तेदानीं व्यञ्जनाग्रहवर्तित्यभिप्रायः, यतोऽर्थविग्रह एवासौ वर्तते, अव्यक्तग्रहणात्, सूत्रप्रामाण्यात् तथाऽप्यसावस्त्येवेति चेदत आह—‘अविशेषः’ अनानात्वं तयोरितरेतरावच्छेदस्वभावत्वादितरेतरस्वात्मवदिति, न चेदेवं सङ्करस्तर्हि, अन्योऽन्यासक्तत्वान्मेचकमणिप्रभावदिति गाथार्थः । यतश्चैवमप्यमी दोषा अतो व्यक्तपक्षेऽप्यसाधुः, तथाहि—समुच्चयग्रहणेहापायाख्यकरणत्रयादेव व्यक्तशब्दबुद्धिर्भवति, नान्यथेति ॥ २६५॥ अतः—‘जेने’ त्यादि । ‘वेनाथविग्रहकाले’ वेनाव्यक्तध्वनिश्रवणवेलायां ग्रहणेहापायसम्भवो नास्ति साकल्येनेति मन्यते उत्सिद्धान्तत्वात्, ‘सो’ तेन कारणेन ‘नास्ति’ न विद्यते ‘शब्दबुद्धिः’ शब्दापायः, व्यञ्जनावग्रहचरमसमय इति प्रक्रमः, अथास्त्यत्र सा व्यञ्जनादानकाल एवाव्यक्तस्य गृहीतत्वादिति ततो नासावग्रहो नाम, किं तर्हि ?—अपाय एवासौ स्यात्, न चायमपायः, अवग्रहाद्यन्तरेणास्याभावात्, किं न ते संवेद्यन्ते ? इति चेत् कालस्य दृक्स्त्वानुत्पलत्रशतव्यतिभेदवदिति गाथार्थः ॥२६६॥ अपिच—‘सामरणे’ त्यादि । ‘से’चि से—अस्य द्रुमिति कर्तुः श्रोतुः अर्थविग्रहैकसमये—द्रुमिति करणसमये उपयोगवाहुल्यमापन्नं—प्राप्तं भवतश्चोदकस्य, कुत इत्याह—‘सामन्ने’चि सामान्यं—शब्दसामान्यमुपाचविषयवग्रहणं तच्चान्ये च तदन्ये तेषां विशेषास्तदन्यविशेषास्ताद्विपया ईहा तदन्यविशेषेहा, वर्जनं च हेयानां, परिग्रहणं चोपादेयानामिति वर्जनपरिग्रहणं, तदन्यविशेषेहा च वर्जनपरिग्रहणं च तदन्यविशेषेहावर्जनपरिग्रहणं

सामान्यं च तदन्यविशेषहावर्जनपरिग्रहणं च सामान्यतदन्यविशेषेहावर्जनपरिग्रहणं तस्मादेतद् भवति, अतः 'सदेति भणइ वत्त'त्ति, पुनरपि व्यवस्थितमिति गार्थार्थः ॥२६७॥ विप्रतिपत्तिनिरासार्थोऽयमारम्भ इत्यत आह—

अण्णे सामण्णगहणं आह्वालस्स जायमेत्तस्स । समयम्मि चैव परिचियविसयस्स विसेसविन्नाणं ॥२६८॥
तदवत्थमेव तमपुब्बदोसओ तम्मि चैव वा समये । संखमहुराइसुबहुयविसेसगहणं पसज्जेज्जा ॥२६९॥
अत्थोगगहो न समयं अहवा समओवओगवाहुल्लं । सब्वविसेसगहणं सब्वमई चोगहो गिज्झो ॥२७०॥
एगो थाऽयाओ चिय अहवा सोऽगहिणीहिण पत्तो । उक्कमवइक्कमा वा पत्ता धुवसोगगइईणं ॥२७१॥
सामण्णं च विसेसो सो वा सामण्णसुभयसुभयं वा । न य जुत्तं सब्वमियं सामण्णालंबणं मोत्तुं ॥२७२॥

'अन्ने'इत्यादि । 'अन्ने' प्रवादिनः 'सामान्यग्रहणम्' अव्यक्तशब्दग्रहणम् 'आहुः' भुवते, कस्येत्याह—'बालस्य' उत्तानशायिनः शिशोः, किञ्चिद्विष्टस्य इत्याह—जातमात्रस्य, तत्क्षणमेव योनिविनिर्मुठितस्येत्यर्थः, तस्याव्यक्तत्वात्, व्यक्तस्य का वार्त्तित्याह—परिचितविषयस्य तु 'समयंमि चैव' आद्यशब्दश्रवणसमय एव 'विशेषविद्वानं' विशेषावबोधनं भवति, तस्य व्युत्पन्नत्वात्, ततः किल 'तेणं सदेति उगहिण' इत्येवमादि यथाश्रुतमेवास्त्विति गार्थार्थः ॥२६८॥ अत्र परस्य प्रसङ्गमुद्भावयन्नाह—'तदे'त्यादि । 'तदि'ति यत्तत्रांशमुच्यते तत्रादवस्थमेव दूषणं ज्वलदास्ते, किं कारणमित्याह—'पूर्वदोषतः' प्रागुक्तदोषानतिवृत्तेः, उक्तं च—'सामन्नवदन्नविसंमणेह' लेवमादि प्रपञ्चमारोपणीयम्; अथवा तदवस्थमेव 'तमपुब्बदोसत्तो'त्ति क्रियते, तथा चापूर्वदोषमुद्भावयन्नाह—नस्मिन्नेर वा समये विशिष्टार्थान्ग्राहित्वेन विशेषप्रादिणि, किमत आह—शाह्वस्य मधुत्वाद्यो ये बहवो विशेषास्तेषां ग्रहणं प्रसज्येत

भवत एतंवादिनः, एतदुक्तं भवति-यदि परिचितविषयत्वेनाद्यसमयेऽर्थावग्रहज्ञानं चाधित्वा शब्दज्ञानं प्राप्तमेवं परिचिततरविषयत्वेन शब्दज्ञानमपि चाधित्वा प्रथमसमय एवैकदैव मधुरोऽयमित्यपि प्राप्तं, तथा २ परिचयभावमावित्वात् तच्चञ्चानस्प, दृश्यते च पुरुषप्रकृतेस्वार्तम्यमिति, यदा उत्क्रमस्य भवता पक्षीकृतत्वादिति युक्तिर्वान्येति, भवत्येव कस्यचिदिति चेत्, तन्न, 'न उणं जाणइ के वेस सदे' त्यस्यानारगमकत्वप्रसङ्गात्, विमध्यमपुरुषविषयमेतदिति चेत्, ननु वस्तुस्थितिविषयमेव किं न तावदङ्गीक्रियत इति साधार्यः ॥२६९॥ अपिच-समयंमि चेव परिचयविसयविसेसविज्ञानवाङ्मो तुह-‘अत्योगगहो न समय’ मित्यादिगायानय-म् । ‘अर्थावग्रहः’ सामान्यार्थावग्रहः ‘न समयं’ न सामयिकः प्राप्नोति, विरोधाच्चातत्वात्, तथाहि-यदि तत्र विशेषज्ञानं नासौ स-मयनिष्पत्तिवशेषज्ञानस्यासंख्येयसमयनिष्पत्तित्वात्, तस्यैकसमयनिष्पन्नत्वात्, ‘अहव’त्ति, अथवा किमस्माकं विरोधोद्भावेनेन ? ‘समयमवग्रहो’ ‘उग्रहो एफकं समयं’ति वचनात्, अत उच्यते-एवमपि समयोपयोगवाहुल्यं भवतः, सदाऽऽद्यसमय एवापायाभ्युपगमात्, तस्य चावग्रहेहानन्तरीयकात्वात्, ततः को दोषः स्यादित्याहि-सर्वविशेषग्रहणं-समय एव सर्वप्रतिज्ञानगम्यविषयपरिच्छेदनं स्यात्, द्वितीयसमये तु शुक्ताचिर्भावः स्यात्, ‘श्रुतं सतिपूर्वक’मिति वचनात्, न चेदेवमेकसमये उपयोगवाहुल्यादीप्यते इत्यत आह-सर्वा मतिः अवग्रहो ग्राह्यः-अवग्रह इति प्रतिपत्तव्यः, ईहादीनामनभ्युपगमादेकसामयिकत्वात्, ‘समयंमि चेव परिचितविसयसस विसेसविज्ञानं’ति वचनादेवमेतदिति गार्थार्थः । अत एवाह-‘एगो चाऽवायो चिचयं’ति, अथैवमेक एवापायो मतिः, ग्राह्य इति वचते, अवग्रहादीनामनभ्युपगमादपायोऽन्तर्गृह्णन्मिति च विरोधः स्यात्, ‘अहव’त्ति अथैवमयं दोषः-‘सो’-त्ति ‘सो’ पदमसमयमावी अवायो अग्राहि ए सामन्ने अर्थाहि ए य उभयो शुलं पचो’ प्राप्नो भवतो, न चैतत्सम्यवत्याकाशादपत्तनात्,

‘वा’ इत्यथवा एवं सति प्रथमसमयायायवादिनः ध्रुवं-निश्चितं अवग्रहादेर्भेदचतुष्टयस्य उत्क्रमव्यतिक्रमौ प्राप्तौ, तत्र उत्क्रमः-धारणा-
पायेहाऽवग्रहपरिपाटी, उत्तरकालभाविन आदिकालभावित्वमिति भावना, धा-अ-ई-अ, प्रयोगो-धारणैव प्रागस्तु उत्तरकालभावित्वाद्
व्यञ्जनावग्रहचरमसमयशब्दज्ञानवत्, सिद्धय परस्यायं दृष्टान्तः-“समयमि चैव परिचियविसयस्त विसेसविनाथं”ति स्वीकृतत्वा-
त्, एवं पुनरपायः पुनरीहेत्येवमादि स्वधियाऽऽयूह्यमिति, व्यतिक्रमस्तु-इतरेतरोद्धृन्नलक्षणः, तथाहि-अवग्रहसत्तिकम्येहा, ता-
मतिक्रम्यापायस्तमतिक्रम्य धारणेति अ, ई, अ, धा, प्राग्ज्ञानमन्तरेणोत्तरकालज्ञानमस्तु भाविताभिधानेन व्यवहाराद् अव्यक्तज्ञानम-
न्तरेण व्यक्तज्ञानवत्, न चासिद्धो हेतुः ‘उग्राहो ईह अवाओ य धारणे’ त्येवमादिक्रमस्य गणधरभाषितत्वेनान्यजन्मन्यप्येवमेवावबु-
ध्यमानत्वात्, सिद्धय दृष्टान्तः, एतदुक्तं भवति-पञ्चानुपूर्वीभवनं उत्क्रमोऽनानुपूर्वीभवनं तु व्यतिक्रम इति गाथार्थः । तथा यदि
प्रथमसमयावगृह्यमाणं विशेषयतः ‘सामन्नं च चिसेसो’ति । सामन्नं नाम विशेषः, प्रथमसमये सामान्यस्यैव गृह्यमाणत्वात्, अ-
र्थापत्त्या च विशेषः सामान्यमत आह-‘सो वा सामणं’ ति विपर्ययः, यथा कम्बलीं प्रावृणोति यस्य वणिगित्यौरत्रिको नाम व-
णिक् तथा वणिगौरत्रिकः, प्रथमसमय एव ग्रहणात्, उभयं वा-विशेषसामान्यलक्षणं, किमत आह-‘उभयं’ त्युभयं च, एतदुक्तं भ-
वति-विशेषः सामन्नं च, सामान्यमपि तद्विशेषश्चेति, आह-सर्वमेतत् सुन्दरं किमनेनैतावता वाक्सन्दर्भेऽत्यत आह-न च युक्तं
सर्वमिदं गोन्दलस्यामलत्वात् उक्तवत्, किं सर्वथा नेत्याह-सामान्यालम्बनं युक्त्वा व्यञ्जनावग्रहचरमसमय इति प्रकृतं, ततश्चाथवि-
ग्रहः समयमस्य च प्राक् व्यञ्जनावग्रह इति स्थितमिति गाथात्रयार्थः ॥ २७०-२७१-२७२ ॥ मिथ्यात्वव्यापृश्यर्थमया आरम्भा
इत्यत आह-

केइ दिहालोयणपुण्यमोग्गहं वेति तत्थ सामण्णं । गहियमहत्थावग्गहकाले सदेत्ति निच्छिण्णं ॥२७३॥
 तं वंजणोग्गहाओ पुब्बं पच्छा स एव वा होज्जा ? । पुब्बं तदत्थवंजणसंबंधाभावओ नत्थि ॥२७४॥
 अत्थोग्गहोऽवि जं वंजणोग्गहस्सेव चरमसमयम्मि । पच्छावि तो न जुत्तं परिसेसं वंजणं होज्जा ॥२७५॥
 तं च समालोयणमत्थदरिसणं जइ न वंजणं तो तं । अहं वंजणस्स तो कहमालोयणमत्थसुण्णस्स ? ॥२७६॥
 आलोयणत्ति नामं हवेज्ज तं वंजणोग्गहस्सेव । होज्ज कहं सामण्णग्गहणं तत्थऽत्थसुण्णम्मि ? ॥२७७॥
 गहियं व होउ तहियं सामण्णं कहमणीहिए तम्मि । अत्थावग्गहकाले विसेसणं एस सदेत्ति ? ॥२७८॥
 अत्थावग्गहस्सए वीसुमसंलेज्जसमइया दोऽवि । तवकावगमसहावा ईहावाया कहं जुत्ता ? ॥२७९॥
 खिप्पेयराइमेओ जमोग्गहो तो विसेस विण्णणं । जुज्जइ विगप्पवसओ सदेत्ति सुयम्मि जं केइ ॥२८०॥
 'कयी'त्यादि । केचिद्वादिनः 'इह' अस्मिन् प्रस्तावे किमत आह-'उग्गहं वेति'त्ति 'अवग्रहम्' एकसामयिकमर्थग्रहणं 'जुवते'
 व्याचक्षते, क्विचिष्टमत आह-'आलोयणपुण्यं'ति आलोचनापूर्वं, किलान्यैरप्युक्तमेव-अस्ति ह्यलोचनाज्ञानं, प्रथमं निर्विकल्पकम् ।
 (शब्दादिविज्ञानग्रहसंशुद्धवस्तुज ॥१॥ मित्यतः) 'तत्थ' तत्रालोचने 'सामान्यं गृहीतम्' अव्यक्तः शब्दो गृहीतस्तेन श्रोत्रेति ग-
 म्यते, ततः किमित्यत आह-'अथे' त्यनन्तरं, क्वेत्याह-'अथविग्रहकाले' व्यञ्जनावग्रहचरमसमये इत्युक्तं भवति, शब्द इत्येवं रूपा-
 दिव्ययोर्हेन 'निच्छिन्नं'निर्णीतं तद्वस्तिवत्यतः 'से जहा नामए केइ पुस्सि अब्वचं सइं सुणेज्जा तेणं सदेत्ति उग्गहिए' इति, एवमपि
 यदि जयो न भविष्यति तूष्णीं तहि चोदकेनासितव्यं, तन्नाम प्रेक्षावता भाषितव्यं यत्रात्मलाभं लभते, अन्यथा किं तथाऽऽत्मविडम्बन-

येति गार्थार्थः ॥२७३॥ अथैतदालोचनं व्यञ्जनावग्रहान्न सिद्धते, तस्य चार्थपरिशुन्यत्वे न शोभनं चोदकः पश्चाद् गणयतीति सायनश्चरित्वाह-‘त’ मित्यादि । तद् भवता उत्प्रेक्षितं व्यञ्जनावग्रहात् पुञ्चं पच्छा स एव वा होज्जा ? , अन्यावस्थानाभावात् त्रयी कल्पना, किंचातः ? , आह-‘पुञ्चं नत्थि’ति, व्यञ्जनावग्रहात् पूर्वं तावत्तन्नास्ति, कुत इत्याह-अर्थव्यञ्जनसम्बन्धाभावात्; नहि प्रसु-
 ॥२७४॥ पश्चात्पक्षस्ताहि सङ्गतो भविष्यतीत्यत आह-‘अथोपगहोक्ती’त्यादि । अथविग्रहोऽप्येकसामयिको मतिविशेषः, यद्-यस्माद् व्यञ्जनावग्रहस्यैव मत्याद्यकारणस्य ‘चरमसमये’ पर्यन्तसमये ग्राहुर्भवमासादयति ‘तो’ ततः ‘पश्चादपि’ पृष्टतोऽपि व्यञ्जनावग्रहस्य ‘न युक्तं’ न घटते तदालोचनं, ततः किमिति चेदुच्यते-यद्येवं ततः ‘पारिशेषं’ पारिशेष्यसिद्ध्या तदालोचनं भवेद् व्यञ्जनावग्रह-
 स्यान्न कोटिहोषो, नाममात्रविप्रतिपत्तेरिति गार्थार्थः ॥२७५॥ आह-क्रियतां तर्हि चोदकवर्गेण बद्धीपनकमाचार्याभिप्रायाविसंबादला-
 मात्, चरित्वाह-सा, किं कारणं ? , विरोधात्, कथं विरोध इति, अत्रोच्यते, तदालोचनमर्थस्य वा भवेत् व्यञ्जनानां वेति विकल्प-
 दयं, किंचातः ? , तत्र, मथमविकल्पमनुवदन्नाह-‘तं चे’ स्यादि । समालोचनं-तदालोचनम्, ‘अथचरित्वाह’ यदि सामान्यार्थोप-
 लम्भ इति यद्यभ्युपगम्यते ‘न वंजणं तो तं’ति ‘तो’ ततस्तद् व्यञ्जनं न भवति, अर्थदर्शनस्य सामान्यग्राहित्वेनाशुन्यत्वाद्, आलो-
 चनरूपव्यञ्जनस्य तु शुन्यत्वात्, ‘पुञ्चं च वंजणोपगहकालो सो अथपरिसुण्णो’ति साधितत्वात्, न ह्यग्रहणं ग्रहणं भवति येन त्वया
 बद्धीपनकमारम्यते इत्यभिप्रायः । द्वितीयं विकल्पसुररीकृत्याह-‘अहं वंजणस्स’ति अथ मन्यसे ‘व्यञ्जनस्य’ विवक्षितस्य द्रव्यक-
 १. पपञ्चन ११३७ पर्यायकृचंपुरीयजिनयल्लमपुस्तके पाठोऽस्ति कित्यात् सत्तापि घटित इति न स्यात्कले याचप्यिहं.

लापस्य जं दरिसर्गं-जं ग्रहणं तत्समालोचनमित्युच्यते तो कहमालोयणं तदिति श्रुतिज्ञा, कुतः ? इत्याह-‘अत्थसुन्नस्से’त्यर्थ-
ग्रहणशून्यत्वाद्ग्रहणावस्थावदिति गाथार्थः ॥ २७६ ॥ आह-का पुनरस्य स्थानान्तरप्रसिद्धस्यालोचनस्य गतिरिति, आचार्य आह-
न जानेऽहमपीदृशं, तथापि भवन्त एव संशयच्छेत्तार इति चेत्, यद्येवं तस्मात्-‘आलोयणं’तीत्यादि, आलोचनमित्येवं नाम भवेत्
द्वितीयं व्यञ्जनावग्रहस्यैव, स्वतन्त्रैतन्नाम्ना घटमानत्वात्, तदिदं वर्धयित्कमिति चेत् न, यतो भवेत् कथं सामान्यग्रहणं ? तत्र-
व्यञ्जनावग्रहेऽर्थग्रहणशून्यत्वाद्, अतः किमुच्यते-तस्य सामन्नं गहियं, अह अत्थावग्रहकाले रादोत्ति निच्छिणं, न ह्यविशिष्टाश्र-
याश्रितैर्जपताका हर्तुं शक्यते इति भावार्थः ॥ यद्योक्तं ‘अस्ति ह्यालोचनज्ञान’मित्येवमादि तदर्थविग्रहज्ञानमालोचनं तदव्यतिरि-
क्तत्वादिति गाथार्थः ॥ २७७ ! अप ‘दुर्बलं वादिनं दृष्ट्वाऽभ्युपगमोऽपि कर्त्तव्य’ इति न्यायप्रदर्शनार्थमाह-‘गहितं वे’त्यादि,
शुद्धीवं वा भवतु ‘तर्हि’ति तत्र व्यञ्जनादानकाले ‘सामान्यं’ वस्तुसामान्यं, कथमनीहिते तस्मिन् सामान्येऽन्तर्गृह्यमानं कालं, अर्था-
वग्रहकाले एकसामयिक इति प्रक्रमाल्लभ्यते, विशेषणमेव शब्द इति ॥ २७८ ॥ ननु-‘अत्थे’त्यादि, अर्थावग्रहसमये व्यञ्जनाव-
ग्रहाचरमसमयभाविनि ‘वीस्तुं’ पुढे २ असंखेज्जसमयिया दोऽधि, किंचिशिष्टावित्याह-‘तद्भावगमसभावा’ जहासंखं, कावित्याह-
ईहावावौ कथं युक्तौ ? येन व्यञ्जनावग्रहचरमसमये व्यक्तशब्दग्रहाद्यथुतस्रव्याख्यां कारयसि, ननूतम् ‘जइ होज्ज सदुद्धी
तोऽवाओ चेव सो होज्ज’चि तस्माद् गम्ये स्रवाथे सति व्यञ्जनार्थावग्रहेहापायधारणाक्रम एवाश्रयणीय इति समस्तप्रकरणार्थः
॥ २७९ ॥ अथ चोद्यशेषमाशिक्रियपुराह-‘खिप्पेयरावी’त्यादि, ‘जमोग्गहो’चि यद्-यस्मादवग्रहो-मतिज्ञानविशेषः क्षिप्रव-
रादिभेदः प्रतिपादितः क्वचिदिति शेषः, ‘क्षिप्रमवगृह्णाती’त्यादिवचनाद् अतो नावश्यमवग्रहः समयमात्रं, तन्मात्रत्वेऽस्य विशेषणस्य

नैफल्यापत्तेः, बद्धित्यादेश्च, तेनैतदुक्तं भवति-सर्वस्यैव श्रोतुरविशेषेण प्राप्तिविषयस्थस्य शङ्खभेर्यादिद्रव्याभिसरणे सति बहुग्रहणात् ज्ञायते शङ्खभेर्यादिविशेषरूपेणवग्रहणमवग्रहः बहुविधाबहुविधविशेषेणोऽपि गम्भीरादिविशेषग्रहणं, यस्मादेवमतः 'तो'त्ति तस्माद् 'विशेषविज्ञानं' शब्दज्ञानं 'युज्यते' घटते, किंविशिष्टमत आह-'सद्वो'त्ति शब्दोऽयमिति, कुतः ? इत्याह-'विकल्पवशतः' विकल्प-वशात्, तथाहि-क्वचित्सामान्यग्रहणं शब्दमात्रत्वात्, अबहुग्रहणादित्यर्थः, क्वचिद्विशेषग्रहणं बहुविधग्रहणाद् एवंभूताद्विकल्पवशात्, क्वेत्याह-'सुत्तम्मि' वृत्ते, अस्य पूर्वपक्षतां दर्शयन्नाह-'जं केइ'त्ति ॥ २८० ॥ यदेवं केचन वादिनो यथाश्रुतध्वत्रव्याचिख्यासयाऽऽत्मानं बहु मन्यन्ते तदपाकुर्वन्नष्टया दिशा प्राह—

स किमोग्रहोत्ति भण्णइ गहणेहाऽवायलक्खणत्तेऽचि ? । अह उवयारो कीरइ तो सुण जह जुज्जए सोऽचि ॥
सामण्णमेत्तगहणं नेच्छइओ समयमोग्गहो पढमो । तत्तोऽणंतरमीहियवत्थुविसेसस्स जोऽवाओ ॥२८२॥
सो पुणरीहाऽवायावेक्खवाओऽवग्गहोत्ति उवयरिओ । एस्सविसेसावेक्खं सामण्णं गेण्हए जेणं ॥२८३॥
तत्तोऽणंतरमीहा तत्तोऽवाओ य तव्विसेसस्स । इय सामण्णविसेसावेक्खवा जावंतिमो भेओ ॥२८४॥
सव्वत्थेहावाया निच्छयओ मोत्तुमाइसामण्णं । संववहारत्थं पुण सव्वत्थावग्गहोऽवाओ ॥२८५॥
तरतमजोगाभावेऽवाउ चिय धारणा तदंतम्मि । सव्वत्थ वासणा पुण भणिया कालन्तरेऽचि सई ॥२८६॥
सद्वोत्ति सुए भणितं विगप्पओ जइ विसेसविन्नाणं । गिण्हिज्ज तंपि जुज्जइ संववहारोग्गहो सव्वं ॥२८७॥
विप्पेपराइभेओ पुव्वोहयदोसजालपरिहारो । जुज्जइ संताणेण य सामण्णविसेसववहारो ॥२८८॥

‘स किं’ मित्यादि । अयमत्र परमार्थोऽस्ति—तदित्यंभृतं विज्ञानं किञ्चु ग्रहणेहापायलक्षणत्वेऽपीति, ग्रहणं चेहा चापायश्चेति तद्वर्णयस्य तत्तथा तस्य भावस्तत्त्वं तस्मिन्, अपिशब्दोऽभ्यनननिमित्तार्थः, अतो ग्रहणेहापायलक्षणत्वेऽपि सतीति स व्यक्तः शब्दः, ‘किं’मिति क्षेपार्थः, ततश्चायमर्थः स्वरकाव्या-किमवग्रहो भण्यते तैर्दुरात्मभिरिति ?, मृदुकाव्या वा नेयं, ततः किमिति प्रश्नार्थः स्यात्, परोऽपि चाचार्यहृक्काप्रश्नतो विह्वलत्वादाह-नैव, ततः मागुक्कार्थसिद्धिरेवेति किं बहुना ?, श्रौतोऽप्यर्थः स्रजस्यास्तीति ख्यापयन्नाचार्य एव परं शिक्षयन्नाह—‘अहे’ति पश्चादर्धम् । अथ मन्यसे-उपचारः क्रियते तस्यैव शब्दस्यावग्रहत्वे इति, ततः शृणु तूष्णींभूत्वा यथा-धेन प्रकारेण युज्यते सोऽप्युपचार इति गार्थार्थः ॥२८१॥ ‘सामन्ने’ त्यादि गाथात्रयं, सामान्यमात्रग्रहणं वस्तुतो नैश्चयिकोऽयमवग्रहः प्रथमो—निरुपचरितः समयनिर्वृत्तत्वात्, ततोऽनन्तरमीहितस्य वस्तुविशेषस्य योऽपायः—अवायो यथा शब्दोऽयमिति, स किमित्यत आह—‘सो पुण’चि सोऽवायो पुणोत्ति-पुणो द्वितीयं धर्ममङ्गीकृत्य, किमत आह—अवग्रह इति । एवं उपचरितः परिभाषितः, केन निमित्तेनेत्यत आह—‘ईहावायावेक्खाओ’, एतदेव भावयन्नाह—‘एस्सविसेसावेक्खाओ सामन्नं—शब्दमात्रं येन कारणेन ततोऽनन्तरमीहा जायते, शब्दत्वे सति किमयं शाहः शाङ्गो वेति ?, ततोऽपाय एव शब्दविशेषस्य शाह्व एवायमिति, एवं प्रभृतं कालं मुहुमुहुर्भावनीयं, आह—‘इय सामान्नविसेसावेक्खा कायव्वा’, कियतीं भुवं यावदित्याह—यावदन्त्यो भेदो लब्धो भवति यथासम्भवमिति भावनेति गाथात्रयार्थः ॥२८२-३-४॥ अयमत्र भावार्थः—‘सठ्वे’ त्यादि ‘सर्वत्र’ विषयपरिच्छेदने, किमत आह—ईहापायो भवतः, किं व्यववहारेण ?, नेत्याह—‘निश्चयतः’ परमार्थेन, किं सर्वथैव ?, नेत्याह—‘निच्छयतो’चि द्विरावर्त्यते, ततश्च नैश्चयिकमादिसामान्यग्रहणं सुक्त्वा यदाऽलम्बनाधाधावीहापायो तस्यावग्रहत्वादिति भावनीयं, तदत्र विशिष्टव्यवहारप्रवृत्त्यङ्गमाह, संव्यवहारार्थं पुनः सर्वत्रोपर्युपरिधावने

योऽपायो-निश्चय एकपक्षनिक्षेपश्चमः सोऽवग्रहो भवति हि, प्रवृत्तेः तरतमयोगानुधावनात् ॥२८५॥ तदभावे तु किमित्यत आह-‘तरे-
त्यादि, तरतमयोगाभावे यथासम्भ्रममिति सामर्थ्यमिदं बोद्धव्यं, किमत आह-अपाय एव, न तदनन्तरमीहेति वाक्यार्थः, अत एवाह-
‘धारणा’ तदर्थप्रच्युतिसंज्ञिता ‘तदन्ते’ अपायान्ते भवति, (इतरद्वारणादयं) कस्यान्ते भवतीत्यत आह-‘वासणा पुणं भगिन्या’ स-
र्वत्रापान्तरालभायिनि अयायेऽविरोधितया, किमियमेव ? नेत्याह-कालान्तरस्मृतिश्चेति ॥ तदनेन ग्रन्थेन प्रथमसमयभाव्ययविग्रहो
नैधायिसोऽन्तर्मुहूर्त्तद्वयोररकालभावी चोपचारिक इत्युक्तमुपचारविधिश्च, तदेवं विभक्तेऽसुमेवावग्रहमङ्गीकृत्य स्याद्यथाश्रुतद्वयव्याख्या-
‘से जहा नामये-कैद पुरित्से अच्यत्तं सद्ं सुणेज्जा तेणं सदेत्ति उग्गहिए ण उणं जाणइ के वेस सदे ततो ईह’ मित्येवमादि, आह भाष्यकारः-
सदेत्ति सुए मणितं विगप्पओ जइ विसेसचिक्काणं । गिण्हज तं पि जुज्जइ संववहारो ग्गहे सत्वं ॥ २८७ ॥ सम्बन्धेनैवोक्ताथेति न
प्रतन्यते, नतरं चिरकल्प इति-विवक्षयेति, अतः प्रागुपन्यस्तचोद्यस्यान्यविषयतामाह-‘खिप्पे’त्यादि । अस्य भावार्थः-‘क्षिप्रेतरा-
दिभेदं यत् पूर्वोद्विदोपज्ञानं समयोपयोगाहाहुल्यायत्तिश्च तस्येदानीमेवं सति परिहारो युज्यते नैधायिकाथविग्रहवादिनस्तस्य व्याव-
हारिसार्थोऽवग्रहविषयत्वादितरस्य तु सामान्यमात्रग्रहणात्, पूज्यास्त्वाद्यसमय एव सर्वं क्षिप्रेतरादिविशेषज्ञानं प्रतिपद्यन्ते, तथाभूता-
यायाव्यकार्यदंशनात्, किल विधिष्ठात् कारणात् विधिष्णं कार्यं जायते, नाविधिष्ठात्, सकलत्रैलोक्येश्वरत्वंप्रसङ्गात्, जिनभद्रगणि-
धमाश्रमणपूज्यपाद्रेस्तु नोस्तं सुज्ञानत्वाद्, उतरय त्वत्तं, सुखसंख्यवहार्यत्वात्, तथैवं सति ‘संतापेण य’ति सन्तानाच्च-सामान्य-
रिनिश्चयतद्यणान्त्योके व्यवहारो युज्यते, इदमुक्तं भवति-इदं तदिति वा योऽध्यवसितोऽर्थः स प्राक् सामान्यापेक्षया विशेषः स एव
बाबासांधिनविशेषापेक्षया सामान्यमेवं यावदन्त्यो भेदोऽनाकांक्षा चेत्युक्तमेतत्प्रागेवेति, इत्थं चैतदङ्गीकर्त्तव्यं, अन्यथा वास्तवापाया-

देनामांशानिर्दृतिः स्यात्, तथा च सति नोत्तरधर्मजिज्ञासया तत्तद्विशेषप्रतिपत्तिर्भवेत्, तथापि च सति व्यवहारामासः, कुतः?, उत्तरानग्रहनिर्दृत्तामीहानिर्दृत्तिरीहानिर्दृत्तानुपायनिर्दृतेः, ईदृशोत्तरत्र भविष्यतीति चेत् न, तस्या अनग्रहपूर्वकत्वाद् अनग्रहस्य च सामान्य-प्राहित्वादीहायाश्च तद्विशेषव्यापाररूपत्वाद् तदोऽयमेष्टव्य इत्यनेन द्वितीयवृत्तीयगाथयोः 'उगहो एकं समयं'तीत्येवं तान्द् व्याख्यात-मेतद् व्याख्यानाचानग्रहः परिसमाप्त इति गार्थार्थः ॥ २८८ ॥ साम्प्रतमीहां व्याचिरयासुराह—

इय सामण्णग्गहणंत्तरमीहा सदत्थवीमंसा । किमिदं सद्दोऽसद्दो व ? को होत्त व संलसंगाणं ? ॥२८९॥

महुराइगुणत्तणओ संत्तस्सेवत्ति जं न संगस्स । विन्नाणं सोऽवाओ अणुगमवइरेगभावाओ ॥२९०॥

तयणंतरे तयत्थाविचवणं जो य वासणाजोगो । कालंतरे य जं पुणरणुसरणं धारणा सा उ ॥२९१॥

सेसेसुचि रूवाइसु विसएसुं होति रूचलक्खाइं । पायं पचासन्नत्तणेणमीहाइवत्थूणि ॥२९२॥

धाणुपुरिसाइ-कुट्टुप्पलाइ-संभियकरिल्लमंसाइं । सप्पुप्पलनालाइ व समाणरूवाइविसयाइं ॥२९३॥

एवं चिय सुभिणाइसु मणसो सद्दाइएसु विसएसु । होतिदियवावाराभावेऽपि अवग्गहाइंया ॥२९४॥

'इये'त्यादि, यथावत् स्वधियाऽनुत्तरणीयम् ॥ २८९ ॥ अपायमाह—'महुरादी'त्याद्यपि (सुगमं) ॥ २९० ॥ धारणामाह—

'तयणंतरे'त्याद्यपि ॥ २९१ ॥ तदेवं शुब्दद्वयं निपयविभागेन व्यवस्थाप्य यदुक्तं द्वयकारणेन 'एवं एणं अभिलाषेणं अच्यत्तं रूमे

रसं गन्धं फासं च' इत्यादि, तदद्वितीकृत्याह—'सेसेसुऽर्ची'त्यादि, स्पष्टार्था, प्रत्यामन्त्रत्वं प्रायःसमानधर्मित्वमिति ॥२९२॥ तथा च-

'धाण्वि'त्यादि, स्वधिया नेयम् ॥२९३॥ यदुक्तम् "से जहा नामए केइ पुरिसे अच्यत्तं सुत्तणय'मित्यादि, तच्छ्लेषयत्नाह—'एवं

चिये'त्यादि, भाषितार्थे, नवरं जाग्रतः सुप्तस्य च ॥ २९४ ॥ मूलगाथैवकारार्थं साक्षादधुना ग्राह—

उक्कमओऽइक्कमओ एगाभावेऽवि वा न वत्थुस्त । जं सब्भावाहिगमो तो सब्बे नियमियकमा य ॥२९५॥
ईहिज्जइ नागहिंयं नब्बइ नाणीहिंयं न यानायं । धारिज्जइ जं वत्थुं तेण कम्मोऽवग्गहाईओ ॥२९६॥

एत्तो चिय ते सब्बे भवंति भिन्ना य णेव समकालं । न चइक्कमो य तेसिं न अन्नहा नेयसब्भावो ॥२९७॥
अब्भत्थेऽवाओ चिय कत्थइ लक्खिज्जइ इमो पुरिसो । अन्नत्थ धारणच्चिय पुरोवल्ले इमं तंति ॥२९८॥

उप्पलदलसयेवह व्व दुब्बिभावत्तणेण पडिहाइ । समयं व सुक्कसक्खुल्लिदसणे विसयाणमुवल्ल्ही ॥२९९॥
'उक्कमओ' इत्यादि । भाषितत्वान्न विप्रियते ॥२९५॥ तथा चाह— ईहिज्जती'त्यादि, क्षुण्णार्थम् ॥२९६॥ 'एत्तो चिये'त्यादि, 'अ-

त एव' एवं क्रमनियमात् ते सर्वे स्वतन्त्रा एव भवन्ति, असङ्कीर्णत्वादपूर्वापूर्वस्तुपर्यायग्रहणात्, अत एव न समकालं, क्रमवृत्तिक्षयो-
पशमजन्यत्वात्, न च तेषां व्यतिक्रमः, एवं क्षयोपशमाविर्भूतिस्वामाभ्याद्, अत एव न चान्यथा शब्दादिज्ञेयसद्भावः, उक्तवदिति गार्थार्थः

॥ २९७ ॥ आह—अन्यथाप्यनुभूयते ज्ञेयसद्भावः ? इति, आह च—'अब्भत्थे'त्यादि । अह्नि च रात्रौ च अनवरतमभ्यस्तेऽतिपरिचिते
क्वचिद्वस्तुनि प्रथमसमये एवापायोऽनुभूयते, मया त्वया वेति वाक्यशेषः, यथाऽयं पुरुषः, तथाऽन्यत्र वस्तुनि धारणैव प्रथममुपलभ्यते,

किंचिदिष्टे ?—पूर्वोपलब्धे, कथमित्यत आह—इदं तदिति यन्मया प्रागुपलब्धमासीदिति गार्थार्थः ॥२९८॥ उच्यते, नैतदेवम्, अस्यान्यथासि-
द्धत्वाद्, आह—'उप्पे'त्यादि, इह दुब्बिभावत्तणेण पडिहाइ जुगवभिन्न विसयाणमुवल्ल्ही, अवग्रहादेरसंवेदनमिति यदुक्तं भवति, कवेवेत्या-

ह—'उप्पलदलसयेवहव्व' 'सुक्कसक्खुल्लिदसणे वा', न चैतदेवं, कालस्य क्लृप्तत्वादाशु संचारित्वाच्च मनस एकत्वाद्युत्वात् मनोवेष्टिते-

न्द्रियविषयमृत्तविमनस्केंद्रियमात्रव्यापारेऽप्युपलम्भाभावात्, 'युगपद् ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसो लिङ्ग'मिति वचनादिति गायार्थः ॥२९९॥
'समासेण' न्यस्य प्रयोजनमाह—

सोऽंदिद्याद्भेपेण छव्विहाऽवग्गहादओऽभिहिआ । ते होंति चउव्वीसं चउव्विहं वंजणोग्गहणं ॥३००॥
अट्ठावीसइभेयं एयं सुयनिस्सियं समासेणं । केई तु वंजणोग्गहवज्जे छोट्टणमेयम्मि ॥ ३०१ ॥
अस्सुयमिस्सियमेवं अट्ठावीसइविहंतिभा(पहा)संति । जमवग्गहो दुभेओऽवग्गहसामणओ गहिओ ॥३०२॥
तव्वदरिस्ताभावा जम्हा न तमोग्गहाइओ भिन्नं । तेणोग्गहाइसामणओ तयं तग्गयं चैव ॥ ३०३ ॥
क्किह पडिक्कुवक्कुडहीणो जुञ्जे ? विवेणऽवग्गहो ईहा । किं सुसिलिट्ठमवाओ वप्पणसंकतविधंति ॥३०४॥
जह उग्गहाइसामणओऽचि सोऽंदिद्याइणा भेओ । तह उग्गहाइसामणओऽचि तमणिस्सिया भिन्नं ॥३०५॥

अट्ठावीसइभेयं सुयनिस्सियमेव केवलं तम्हा । जम्हा तम्मि समत्ते पुणरस्सुयनिस्सियं भणियं ॥३०६॥
'सोऽंदिद्याती'त्यादि, 'सोऽंदिद्याइमेण छव्विहेण छव्विहा अवग्गहादयो—अवग्गहेहापायघारणातो भणियातो होंति, चउव्वीसं 'छ चउव्वका चउव्वीसं'ति, तथा चउव्विहं च वंजणुग्गहणम् ॥ ३०० ॥ एवं 'अट्टे'त्यादि, 'समासेणं'ति मध्यमया प्रतिपत्त्येति गायार्थः । अत्र केपाच्चिन्मतमाह— 'केई तु' आयरिया 'एयंमि'ति 'एयम्मि' सामान्येन मतिज्ञाने, किंविशिष्टे ? इत्याह 'वंजणोग्गहवज्जे' व्यञ्जनावग्रहचतुष्टयपतितत्वेन चतुर्विंशतिविधे २४ 'छोट्टण' ग्रन्थिप्य, किमत आह—'असुयनिस्सियं' उप्पत्तियादि ४, एवं 'अट्ठावीसइविहं पहासंति', किं पुनः कारणं व्यञ्जनावग्रहचतुष्टयममुतः पाल्यते ? इत्यत आह—'जमवग्गहो दुभेदोऽचि

अवगगहसामन्नञो एकको चैव गणिज्जह, सामान्यधादित्वाद्दस्माकमिति सार्धगाथार्थः ॥ ३०२ ॥ इतश्चैतदेवम्—'चउ' इत्यादि,
चत्वारोऽवग्रहादयः, तेभ्यो व्यतिरिक्तं चतुर्व्यतिरिक्तं तस्याभावश्चतुर्व्यतिरिक्ताभावस्तस्मात्, यस्मान्न तदौत्पत्तिकयादि अवग्रहादिभ्यो
भिन्नं-अर्थान्तरं, येनैवं तेनाग्रहाद्यस्तित्वसामान्यात् तदन्तर्गतमेव-चतुर्विंशतिवियमित्वानान्तर्गतमेवेति गाथार्थः ॥ ३०३ ॥ तत्रै-
तरस्यात्-कथं पुनरत्राप्यवग्रहादयः ? इत्यत आह—'किहे'त्यादि, कथं प्रतिकुम्भदहीनोऽयं कुम्भटो युध्येत ?, विम्बेनेति चैव अव-
ग्रहः अयमत्र भवति, ईहा का ? इत्यत आह—'किं विषं से सुसिलिट्टे किं दप्यणसंकंतविषं' स ह्यथातपिलम्भसद्भावाद् उदके च तदभावात्, तस्मादेवमष्टाविंशतिमेदभिन्ना मतिः, पूर्वपद्य इति गाथार्थः ॥ ३०४ ॥
'दप्यणसंकंतविषं' स ह्यथातपिलम्भसद्भावाद् उदके च तदभावात्, तस्मादेवमष्टाविंशतिमेदभिन्ना मतिः, पूर्वपद्य इति गाथार्थः ॥ ३०४ ॥
अत्राचार्य आह—'जहे'त्यादि, यथा-येन प्रकारेण 'उगगहातिसामन्नञोऽवि' उगगहेहावापघारणत्वे तुल्लेऽवि 'छण्हं चउक्काणं'ति
सामर्थ्याद्भिन्म्यते, पुनश्च 'सोहंदियाविणा' अपान्तरालमेदेन भेदो-नानात्वं, तथाहि-एके स्पर्शनेन्द्रियसम्बन्धिनो यावदन्ये तु
मनःसम्बन्धिन इति, तथा किमित्यतो दाष्टान्तिकोपसंहारमाह—'तह उगगहाइसामन्नञोऽवि' एतेऽप्यवग्रहादय इमे चा-
वग्रहादय इत्यविशेषतोऽपि 'तं' उपसृत्तियाद्बुद्धिचउक्कं 'अणिस्तिथा' अपान्तरालमेदनिबन्धनतया 'भिन्नं' पृथग्भूतं वर्त्तते,
श्रुतनिश्चित्यादिति प्रक्रमाद् गम्यते, अतः किमिति ?, उच्यते—'जमवगहो दुभेदोऽवगगहाइसामणञो एक्को' तथा—'चउवह-
रिताभावा जम्हा ण तमोगगहादितो भिण्णं । तेऽणुगगहाइसामणञो तदन्तर्गतं चैव ॥" ननु पौर्णपर्यणालोच्य भाव्यमाणे किं ग्रहणकं
केनचिद् गृह्यते येन व्यञ्जनाग्रहचउक्कं पातपित्वात्पत्तिकयादिरुद्धिचउट्टयप्रक्षेपेणाष्टविंशतिविधत्वं मतेः पूर्यते ? इत्यत एवाह—
'अट्टाची'त्यादि, तस्मात् श्रुतनिश्चितमेवाष्टाविंशतिविधं, नान्येन तदेवमिति भावना, अपिच-यस्मात् 'तस्मिन्' श्रुतनिश्चिते 'समाप्ते'

पारङ्गते गति 'पुनः' पश्चादश्रुतनिश्चितं मणितं भगवता द्वादशकारेण । "सेतं सुयनिस्सियं, से किं तं अस्सुयनिस्सियं" भित्त्यागमात् । अथवा 'केइं तु' अश्रुतः प्रारभ्य साद्वैपायाद्वरं परमतं, अत्राचार्य आह—'चउ' इत्यादि गार्थार्थः प्राग्बद्ध व्याख्येयः, त्वरं "तदन्त-
मायं चैव-अट्टाविंशतिविहं मतिष्णाणं तगगयं चैव" किमेतत्प्रक्षेपात् तदेवं पूर्यते ? , अतदन्तर्गतं पूरणस्य न्याय्यत्वात् । कथं
पुनरिदमेतदन्तर्गतमित्यत आह—'किहे' त्यादि प्राग्बत् ॥ किं सर्वथैव तदेतदन्तर्गतमाहोश्चित् कथञ्चिदित्याह—'जहं'त्यादि प्राग्बत् ॥

॥ ३०६ ॥ तदेवमस्याप्टाविंशतिविधत्वमावेद्यास्यैवान्यया विवक्षया बहुतरमेदत्वमाह—

जं बहुवहुविहृत्विष्पा निस्सिय निच्छियध्रुवेपरविभिन्ना । पुणरुगगाद्वादओ तो तं छत्तीसं तिसयभेयं ॥३०७॥
नाणासदसमूहं बहुं पिहं सुणइ भिन्नजाईयं । बहुविहमणेगभेयं पक्केक्कं निद्धमहुराईं ॥३०८॥
खियमचिरेण तं चिय सरुवओ जं अणिस्सियमलिंगं । निच्छियमसंसयं जं ध्रुवमचंतं न उ कयाइ ॥३०९॥
एत्तो चिय पडिक्कवं साहिजा निस्सिए विसेसो वा । परयम्महि चिमिस्सं निस्सियमविणिस्सियं इयरं ॥३१०॥
गयं चज्जब्भंतरनिमित्तवइचित्तओ मइवहुत्तं । किंचिम्मत्तविसेसेण भिज्जमाणं पुणोऽणंतं ॥३११॥

'ज'मित्यादि, यदू-यस्मात् पुनरवग्रहादयो बह्वित्यादिसेतराः सन्तो द्वादश ? २ भवन्त्यतस्तन्मतिज्ञानं पदत्रिंशत्त्रिंशतभेदं भवति
३३६, अप्टाविंशतेभेदानां एकैरुस्य द्वादशभिर्गुणनादिति गार्थार्थः ॥३०७॥ अथाद्यभेदव्याचिख्यासयाऽऽह—इह श्रोता आचार्या-
न्तराभिप्रायेणार्यावग्रहसमये, अय त्वेतदाचार्याभिप्रायस्ततोऽन्तर्बुद्धेन 'बहुं सुणइ'ति बहु मन्यते—बहु अवगृह्णाति, किं ? , 'नानाश-
ब्दसमूहं' द्रष्टिपटहसृदङ्गेषुसम्मिथं किविधिष्टमत आह—'भिन्नजातीयं' अन्यान्यप्रकारं, अत एवाह—'पिहं'ति पृथग्व्यक्तिकं, तथा

बहुविधमनेकेमेदमवगृह्णात्येव एकैकस्निग्धमधुरादिगुणोपेतम् ॥३०८॥ 'स्त्रिप्य'मित्यादि, क्षिप्रमवगृह्णाति, किमुक्तं भवतीत्यत आह—'अ-
चिरेण' तूर्णमित्यर्थः, तथा 'तं चिय सरूवओ 'ज'मिति यस्तेदेवावगृह्णाति 'स्वरूपतः' स्वरूपमात्रत एव तदनिश्चितं, किमुक्तं भवतीत्याह—'अ-
'अलिङ्गं' न पताकयेव देवकुलं, तथा यदसंशयमवगृह्णाति तन्निश्चितं, तथा यदवश्यमवगृह्णात्येव, ननु कदाचित्, तद् भुवमुच्यते ॥३०९॥ इत-
रग्रहं व्याचिख्यासुराह—'एत्तो चिचे'त्यादि, अत एव पदसमृद्धात् प्रतिपक्षं साधयेद्यावदभुवं, तथाहि—अबह्ववगृह्णाति शुब्दमात्रमेकना-
तीयमित्यर्थः, अबहुविधमेकर्याप्येव, 'अक्षिप्रं' चिरेण, निश्चितं लिङ्गाद्, अनिश्चितं सन्दिग्धं, अप्रुवं कदाचिदेव, अथवा निश्चितानि-
श्चितयोरपरं विशेषमाह—निश्चिते—निश्चितस्य 'विशेषो' मेद इतरस्मात्, किञ्चिद्विशिष्टः ? इत्याह—निश्चितं परमैर्विमिश्रं अवग्रहणमुच्यते,
तद्यथा—गामेव सारङ्गधर्मैरवगृह्णतः, अनिश्चितमवगृह्णाति गामेव गोधर्मैरिति, एवं सर्वत्रायोजनीयमिति गार्थः ॥३१०॥ उपसंज्ञिही-
पूराह—'एव'मित्यादि, 'एवं' अनया दिशा मतिबहुत्वं भावनीयं, कुतः ?—चाह्लाभ्यन्तरनिमित्तमेदात्, तत्र बाह्यनिमित्तवैचि-
आलोकविषयगतसष्टविमध्याव्यकालपमहत्त्वसन्निकर्षमेदात्, अभ्यन्तरवैचि- तु आवरणक्षयोपशमोपयोगोपकरणेन्द्रियनानात्वात्,
एतेषामपि मन्दमन्दतरादिमेदाद् एतदेव ईपद्मेदाद् भिद्यमानमनन्तं स्यात् । अतः प्रागुक्तं नियुक्तिगार्थादयं व्याख्यातमिति प्रकरणार्थः
॥ ३११ ॥ अत्रैवेदानीं विशेषोपलम्भमार्थमिदमाह—

इह संसयादणतन्भावाओऽवगगहादयोऽन्नाणं । अणुमाणमिवाह न संसयाहसम्भावओ तेसुं ॥३१२॥

ननु संदिद्धे संसयविवक्षया संसओऽह चेहाऽपि । चचासो वा निस्सियमवगगहोऽणलक्षवसियं तु ॥३१३॥

इह सज्जमोगगार्हण संसयादृत्तणं तद्वचि नाम । अब्सुवगंतुं भण्णह नाणं चिय संसयाहिया ॥३१४॥

वत्थुस्स देसगमगतभावओ परमयप्पमाणं च । किह् वत्थुदेसविण्णाणहेययो ? सुणसु तं वोच्छं ॥३१५॥
 इह वत्थुमत्थययणाइपज्जायाणंतसत्तिसंपन्नं । तस्सेगदेसविच्छेयकारिणो संसयाईया ॥३१६॥
 अह् चेन्न सब्बयम्ममायमासया तो न नाणमिट्ठं ते । नणु निन्नओऽवि त्तेहसेत्तगाहिति अन्नाणं ॥३१७॥
 जइ एवं तेण सुहं अन्नाणी कोऽवि नत्थि संसारी । मिच्छद्धिटीणं ते अन्नाणं नाणमियरेसि ॥३१८॥
 सदसदविसेसणाओ भवहेउज्झिच्छिओवलम्माओ । नाणफलाभावाओ मिच्छद्धिट्ठिस्स अण्णाणं ॥३१९॥
 एवं जाणं सब्बं जाणइ सब्बं च जाणमेगंति । इय सब्बमयं सब्बं सम्मद्धिट्ठिस्स जं वत्थुं ॥३२०॥
 जे संसयादिगम्मा धम्मा वत्थुस्स तेऽवि पज्जाया । तवहिगमत्तणओ ते नाणं चिय संसयाईया ॥३२१॥
 पज्जायमासयंतो एक्कंपि तओ पओयणवसाओ । तत्तियपज्जायं चिय तं गिण्हइ भावओ वत्थुं ॥३२२॥
 निण्णयकालेऽवि जओ न तद्दाराब्बं विदन्ति ते वत्थुं । मिच्छद्धिटी तम्हा सब्बं चिय तेसिमण्णाणं ॥३२३॥
 फट्ठयरं चऽन्नाणं विवज्जओ चैव मिच्छद्धिटीणं । मिच्छाभिणिवेसाओ सब्बत्थ घढे व्व पडवुद्धी ॥३२४॥
 अह्वा जद्धिदनाणोवओगओ तम्मयत्तणं होइ । तह संसयाइभावे नाणं नाणोवओगाओ ॥३२५॥
 तुल्लमियं मिच्छस्सवि सो सम्मत्ताइभावसुन्नोत्ति । उययोगम्मिऽवि तो तस्स निघमन्नाणपरिणामो ॥३२६॥
 जं निन्नओवओगेऽवि तस्स विवरीअवत्थुपडिवत्ती । तो संसयाइकाले कत्तो नाणोवओगो से ? ॥३२७॥
 अह्वा जइ सुयनानाणवसरे सामण्णदेसणं भणियं । तह मइनाणावसरे सब्बमइनिरूवणं कुणत्ति ॥३२८॥

बहुविधमनेकमेदमवगृह्णात्येव एकैकस्निग्धमधुरादिगुणोपेतम् ॥३०८॥ 'खिष्य'मित्यादि, क्षिप्रमवगृह्णाति, किञ्चकृतं भवतीत्यत आह—'अ-
चिरेण' तूर्णमित्यर्थः, तथा 'तं चिय सरूवओ 'ज'मिति यचदेवावगृह्णाति 'स्वरूपतः' स्वरूपमात्रत एव तदनिश्चितं, किञ्चकृतं भवतीत्याह—
'अलिङ्गं' न पताकयेव देवकुलं, तथा यदसंशयमवगृह्णाति तन्निश्चितं, तथा यदवश्यमवगृह्णात्येव, नतु कदाचित्, तद् भुवमुच्यते ॥३०९॥ इत-
रशब्दं व्याचिख्यासुराह—'एत्तो चिये' त्यादि, अत एव यदसमूहात् यतिपक्षं साधयेद्यावदभुवं, तथाहि—अबहुवगृह्णाति शब्दमात्रमेकजा-
तीयमित्यर्थः, अबहुविधमेकपर्यायमेव, 'अक्षिप्रं' चिरेण, निश्चितं लिङ्गाद्, अनिश्चितं सन्दिग्धं, अग्रुवं कदाचिदेव, अथवा निश्चितानि-
श्चितयोरपरं विशेषमाह—निश्चिते—निश्चितस्य 'विशेषो' भेद इतरस्मात्, किञ्चिद्विशिष्टः ? इत्याह—निश्चितं परथमैर्विमिश्रं अवग्रहणमुच्यते,
सद्यथा—गामेव सारङ्गधर्मैरवगृह्णतः, अनिश्चितमवगृह्णाति गामेव गोधर्मैरिति, एवं सर्वत्रायोजनीयमिति गार्थार्थः ॥३१०॥ उपसंज्ञिही-
पुराह—'एव'मित्यादि, 'एवं' अमया दिशा मतिबहुत्वं भावनीयं, कुतः ?—वाहाभ्यन्तरनिमित्तमेदात्, तत्र बाहानिमित्तवैचित्र्यं
आलोकविषयगतस्पष्टविमर्श्याज्यक्त्वरूपमहत्त्वसन्धिकर्पमेदात्, अभ्यन्तरवैचित्र्यं तु आवरणधयोपशमोपयोगोपकरणेन्द्रियनानात्वात्,
एतेषामपि मन्दमन्दतरादिमेदाद् एतेदेव ईपद्भेदाद् मिथमानमनन्तं स्यात् । अतः प्रागुक्तं नियुक्तिगाथाद्वयं व्याख्यातमिति प्रकरणार्थः
॥ ३११ ॥ अत्रैवेदानीं विशेषोपलम्भार्थमिदमाह—

इह संसयादणंत्त्वावाओऽवगगहादयोऽनाणं । अणुमाणमिवाह न संसयाहसम्भावओ तेरुं ॥३१२॥

ननु संदिदे संसयविवक्षया संसओऽह चेहाऽवि । वचासो वा निस्सियमवगगहोऽणज्जवसियं तु ॥३१३॥

इह सज्जसोमोग्गहाईण संसयाहत्तणं तरुवि नाम । अब्सुवगंतुं भण्णइ नाणं चिय संसयाईया ॥३१४॥

वत्युस्स देसगमगतभावओ परमयप्पमाणं व । किह वत्युदेसविण्णाणहेयवो ? सुणसु तं वोच्छं ॥३१५॥
इह वत्युमत्थवयणाइपज्जायाणंतसत्तिसंपन्नं । तस्सेगदेसविच्छेयकारिणो संसयाईया ॥३१६॥
अह चेन्न सब्वधम्मभावभासया तो न नाणमिट्ठं ते । नणु निन्नओऽवि तद्देसमेत्तगाहिति अन्नाणं ॥३१७॥
जइ एवं तेण सुहं अन्नाणी कोऽवि नत्थि संसारी । मिच्छद्विटीणं ते अन्नाणं नाणमियरेत्ति ॥३१८॥
सदसदविसेसणाओ भवहेउज्जहिच्छिओवलम्भाओ । नाणफलाभावाओ मिच्छद्विट्ठिस्स अण्णाणं ॥३१९॥
एगं जाणं सब्वं जाणइ सब्वं च जाणमेगंति । इय सब्वमयं सब्वं सम्मद्विट्ठिस्स जं वत्युं ॥३२०॥
जे संसयादिगम्मा धम्मा वत्युस्स तेऽवि पज्जाया । तदहिगमत्तणओ ते नाणं चिय संसयाईया ॥३२१॥
पज्जायमासयंतो एक्कंपि तओ पओयणवसाओ । तत्तियपज्जायं चिय तं गिण्हइ भावओ वत्युं ॥३२२॥
निणयकालेऽवि जओ न त्हरूवं विदन्ति ते वत्युं । मिच्छद्विटी तम्हा सब्वं चिय तेसिमण्णाणं ॥३२३॥
कट्टयरं वऽन्नाणं विवज्जओ चैव मिच्छद्विटीणं । मिच्छाभिणिवेसाओ सब्वत्थ घटे व्व पडुद्धी ॥३२४॥
अहया जहिदनाणोवओगओ तम्मयत्तणं होइ । तह संसयाइभावे नाणं नाणोवओगओ ॥३२५॥
तुल्लमियं मिच्छस्सवि सो सम्मत्ताइभावसुन्नोत्ति । उचयोगम्मिऽवि तो तस्स निचमन्नाणपरिणामो ॥३२६॥
जं निन्नओवओगेऽवि तस्स विवरीअवत्युपडिवत्ती । तो संसयाइकाले कत्तो नाणोवओगो से ? ॥३२७॥
अहवा जह सुयनाणावसरे सामणदेसणं भणियं । तह मइनाणावसरे सब्वमइनिरूवणं कुणत्ति ॥३२८॥

एसा सम्माणुगया सव्वा नाणं विवज्जए इयरं । अविसेसिआ मइच्चिय जग्हा निद्धिड्ढमाईए ॥३२९॥
 विवरीअवत्थुगहणे जं सो साहणविवज्जयं कुणइ । तो तस्सऽन्नाणफलं सम्मद्धिड्ढिस्स नाणफलं ॥३३०॥
 जइ सोऽपि तस्स धम्मो किं विवरीयत्तणंति तं न भवे । धम्मोविजओ सव्वो न साहणं किंतु जो जोगो ॥३३१॥
 जोगाजोगविसेसं असुणंतो सो विवज्जयं कुणइ । सम्मद्धिटी उण कुणइ तस्स सट्ठाणविणिओगं ॥३३२॥
 'इहे'त्यादि, इहावग्रहादयो ज्ञानं, कुतः ? इत्याह—'संसयादणंतंभावाओ'त्ति, आत्मधर्मत्वे सति संशयाद्यनन्तभूतत्वात्,
 हेत्वनैकान्तिकत्वनिरासार्थं च हेतुविशेषणं दृष्टान्तमाह—अनुमानमिवेति, अत्र लब्धावसरोऽसकृत्परजितोऽपि घाट्यति पर आह—
 'न' नैतदेवं, तेष्ववग्रहादिषु संशयादिसद्भावादिति गार्थः ॥ ३१२ ॥ कथमित्यत आह—'णणु'इत्यादि, नन्वित्यक्षमायां 'स-
 न्दिग्धे' सन्दिग्धापायहेताववगृह्यमाणे संशयो निभ्रान्तं, एवं च सन्दिहानस्य विपर्ययोऽपि स्यादत उक्तं संशयविपर्ययो, हस्तप्राप्ताविति
 शेषः, अथवा किमित्युक्ते इहापि संशयः, दोलायमानप्रत्ययरूपत्वादुभयसिद्धसंशयवत्, 'वा' इत्यथवा यत्परधर्मनिश्चितमित्यवग्रहणं
 तं 'वचासो' विपर्यय इत्यर्थः, न हि नृत्यन् विपर्ययो भवति, किन्त्वयमेवेत्यभिप्रायः, अवग्रहः पुनरनध्यवसितं—अनध्यवसायो वर्त्तते,
 सर्वतो विमुखत्वादेतोऽकिञ्चित्करं मतिज्ञानं, दोषशतसहस्रजर्जरत्वात् तथाविधभाजनवदिति पूर्वपक्षः ॥ ३१६ ॥ खरिराह—'इहे'त्या-
 दि, इह—अस्मिन् विचारे 'साध्यं' साधनीयमवग्रहादीनामुक्तप्रकारं संशयादित्वं सम्यग्दृष्टिसम्बन्धिनमित्याकृतं, तथापि नाम 'अब्भु-
 वगंतुं' अभ्युपगम्य तदमीषां भण्यते उत्तरं, ननु सत्यमज्ञानं संशयादयः ?, पर आह—किमत्र प्रष्टव्यं ?, आचार्य आह—'नाणं चिय'
 नाणमेव, के ?, 'संशयादयः' संशयविपर्ययानध्यवसायाः ॥ ३१४ ॥ कुतः ? इत्याह—'वत्थुस्से'त्यादि । 'वस्तुनो' गवादेः स्वपर-

पर्यायापेक्षयाऽनन्तधर्मात्मकस्य 'देशगमकत्वभावात्' देशगमकत्वात् 'परमतप्रमाणमिव' निर्णयज्ञानवदिति, तत्रैतत् स्याद्-इतोऽसिद्धो हेतुः, तथा च प्रश्नद्वारेणाह-कथं वस्तुदेशविज्ञानहेतवः?, संशयादय इति गम्यते, आचार्य आह-शृणु तद्वक्ष्ये इति गाथार्थः ॥३१५॥ 'इहे'त्यादि । 'इह' त्रैलोक्ये 'वस्तु' गवादि, अर्थपर्याया उच्यन्ते शब्दविपरीतपृष्ठाः, न चानभिलाष्या एव प्रतिपादिताः, अभिलाष्य-त्वादपि केषांनित्, आदिशब्दः स्वपरपर्यायित्वावरोधार्थः, वचनपर्यायास्तु शब्दादिमोवसशब्दा(गता घोषा)दयः, आदिशब्दः पूर्ववत् अर्थ-वचनादि पर्यायाथ ते अनन्ताश्चेति समासः, त एव शक्तयस्तत्सम्बन्धं तीर्थकरणधरैरावेदितमिति सामर्थ्याद् गम्यते, यदि नार्भवं ततः प्रकृतोपयोगः कः? इत्यत आह—तस्यैवंविधस्य वस्तुनः 'एकदेशविच्छेदकारिणः' एकदेशावलम्बिनोऽवग्रहादयोऽन्यथा तदनुत्थानमेव तस्मान्निर्विषयत्वात् खड्कुमरूपाद्यवग्रहणवत्, अतः संशयादयो ज्ञानमेवेति सिद्धम् ॥३१६॥ 'अहे'त्यादि, अथ चेन्न सर्वधर्माविभासकान् क्रात्स्न्येन गवादिसर्वधर्मग्राहिणः 'तो' ततः न ज्ञानमिष्टं 'ते' संशयादयः, आचार्य आह—ननु निर्णयोऽपि भवतो मुदितमूर्द्धाभिषिक्तः 'तद्देशमात्रग्राही'ति गवादिपिण्डदेशमात्रग्राहीति अज्ञानं प्रसजते, निर्णयोऽप्यज्ञानं एकदेशग्राहित्वात् संशयादिवदिति, अथैकदेश-विषयत्वेऽपि निर्णयस्यैव ग्रामाण्यं, न तेषामिति, ननु भूम्यालिङ्गनमारभ्यं भवता तत्प्रसाधन इति गाथार्थः ॥ ३१७ ॥ परोऽत्र विल-धीभूत आह—'जती'त्यादि, यथेवं भवतः संशयोऽपि ज्ञानं तेन तवेदानीमज्ञानी नास्ति कथित्संसारे, छद्मस्यस्य संसारे संशयारूढत्वात् तस्य च ज्ञानत्वात्, न तच्च यदुक्तं भवता'हया अण्णाणतो किये'त्येवमादि, तच्चासम्बद्धं स्यात्, आचार्य आह—किमिदमविज्ञाताभिधा-नमारभ्यते भवता 'ननु मिच्छदिदृष्टीणं' 'ते' संशयादीया अण्णाणं, ततश्च हन्यतामज्ञानिनः क्रियेति काऽत्रासम्बद्धतेति, इतरेषां पुनः-सम्यग्दृष्टीनां ज्ञानमेव, अनध्यवसायोऽपि ज्ञानं सामान्यमात्रग्रहणादिति गाथार्थः ॥ ३१८ ॥ किं पुनः कारणं मिथ्यादृष्टीनां तदज्ञा-

नमित्यत आह—‘सदसते’त्यादि, भावितार्थवेति ॥ ३१९ ॥ इतरेषां पुनस्ते किमिति ज्ञानं भवन्तीत्युच्यते—‘जे एगं जाणइ से सत्त्वं जाणइ, जे सत्त्वं जाणइ से एगं जाणइ’ इत्यागमग्रामाण्याद्, आह च भाष्यकारः— ‘एग’मित्यादि, ‘एकं’ परमाणुं जानन् तत्सत्त्वानिवचनपर्यायैरतत्सत्त्वानिवचनपर्यायैश्च ‘सर्वम्’ अन्यूनं लोकालोकं जानाति, तत्परिज्ञाननान्तरीयकत्वादेकस्य, सर्वं च जानन्नेकं, एकपरिज्ञाननान्तरीयकत्वात्, एवं सम्यग्दृष्टेः सर्वं वस्तु सर्वात्मकं ‘स्वपरसत्त्वाभावाभावोपादानापोद्यं हि वस्तुनो वस्तुत्व’मिति अभ्युपगमात्, यस्मादेवं तस्माद् ‘गणभितरेसि’ति गाथार्थः ॥ ३२० ॥ ‘जे’ इत्यादि, ये संशयादिगम्या धर्माः सामान्यं पश्यन्तो विशेषानपश्यतः स्मरतश्च विशेषा-ऊर्ध्वतासामान्यादयस्तेऽपि वस्तुनः पर्यायास्तद्ग्रहणेऽपि ते ज्ञानं, उपरिष्टात् ज्ञानं न भविष्यतीति चेन्मा भवतु, को दोषः ?, अतस्तदधिगमकत्वाद्-वस्त्वर्थैकगमकत्वात् ज्ञानमेव संशयादयः सम्यग्दृष्टेरिति ॥ ३२१ ॥ अयमत्र स्पष्टे विधिरित्याह—‘पञ्चापे’त्यादि, ‘तओ’ असौ घटोपयुक्तः सम्यग्दृष्टिरेकमपि अङ्गुलिगणितं पर्यायमाश्रयन् असद्भावस्थापनया परमाणुं गृह्णन् दक्षिणादिगुणान्तरमध्यवर्तिनं, कुतः ?-प्रयोजनवशात्, केनचित् कारणेनेति भावना, किमत आह—‘तं गिण्डइ’चि तदसौ वस्तु-घटाद्यवयवि ‘गृह्णाति’ विपयीकरोति, तावत्पर्यायमेव यावद्बुभिः पर्यायैर्विद्याभ्यन्तरवर्त्तिभिः परमाणुभिस्तच्चिद्वृत्तं, तस्य तद्ग्रहणमन्तरेणाश्रयणापीगात्, तत्सत्त्व्यपेक्षस्य तथा ज्वस्थानात्, प्रयोगः-यो यत्र यत्सत्त्व्यपेक्षो व्यवस्थितस्तत्र तदाकर्षण इतरेयामप्याकर्षणं भवतीति चोद्ध्यं, तथा—कनकशुद्धलाप्रबन्धेऽन्यतमकटिकाग्रहण इतरासाभिति, तथा चैकपर्याय इति, एवं परमाणुजगतोर्भाविना, आह-दृष्टान्तेऽनुभूयते एतन्न दार्ष्टान्तिक इति, उच्यते, विशिष्टश्रुतधरातुभविकत्वाद्भिनन्दनीयमेतदन्यजन्मान्तरफलत्वाद्, अत एवाह—‘भावतः’परमार्थ-त इति, एतदुक्तं मति-सम्यग्दृष्टेरैवान्यतमनिश्चयेऽप्यन्यनिश्चयो भवतीत्याहुर्मगवन्त इति गाथार्थः ॥ ३२२ ॥ इतरस्य विपर्ययमाह—

‘निष्णये’ त्यादि, निर्णयकाले घटोऽयमिति अपायकालेऽपि ‘यतो’ यस्मात् न तयारूपं ‘विदन्ति’ जानन्ति ‘ते’ मिथ्यादृष्टयो ‘वस्तु’ यथाऽयं घटः सद्रव्यादिभिरस्तीतद्द्रव्यादिभिस्तु नास्तीति, तस्मात् सर्वमेव निर्णयादि तेषामज्ञानमज्ञानफलत्वाद् भाषाचतुष्टयानुत्तवदि-
ति गार्थार्थः ॥३२३॥ अथवा न तेऽज्ञानमात्रेण मुख्यन्त इत्याह—‘कटे’ त्यादि, कटतरं वा—दुःसहतरं वाऽज्ञानं मिथ्यादृष्टीनां, कथमित्याह—
‘विषज्जओ चेष सञ्चवत्थुसु’ कुतः? इत्याह—मिथ्याभिनिवेशात् घटे पट्युद्धिवत्, तस्मादेतदेवमिति गार्थार्थः ॥३२४॥ ‘अहे’ त्यादि, अथवा
यथेन्द्रज्ञानोपयोगतो वस्तुः ‘तन्मयत्वम्’ इन्द्रोपयोगमयत्वं भवति, तथा ‘संशयादिभावे’ संशयाद्यवग्रहणे सति ‘नाणं’ ते सम्यग्दृष्टेः; कुतः? इत्याह—
ज्ञानोपयोगाद् भावेन्द्रत्वमेवं संशयादिभावेऽपि ज्ञानोपयोगाभिप्रायाज्ज्ञानमेव सम्यग्दृष्टेरिति पिण्डार्थः इति गार्थार्थः ॥३२५॥ आह—‘तुल्य’ मित्यादि, मिथ्यादृष्टेरपि तुल्यमदः, तस्मापि ज्ञानोपयोगाभिप्रायाविशेषाद्, उच्यते—‘सो’ इत्यादि स्पष्टम् ॥३२६॥ तथा हि—‘ज’ मित्यादि, स्पष्टार्थेत्यतः ‘कट्टयं वऽन्नाणं’ ति स्थितं ॥३२७॥ ‘अथवे’ त्यादि, अथवाऽस्य प्रघट्टस्यापरः सम्बन्धः, यथा श्रुतज्ञानावसरे सामान्यदेशनं भणितं, अज्ञानस्याप्यभिधानादिति भावनीयम्, तथा मतिज्ञानावसरेऽस्मिन् सर्वस्या मतेः संशयविपर्यया-
नघ्यवसायनिर्णयात्मिकायाः ‘निरूढं कुणइ’ भाष्यकारोऽभेदोपचारादिति गार्थार्थः ॥३२८॥ कथमित्यत आह—‘एसा’ इत्यादि, स्पष्टार्था ॥३२९॥ ‘चिचरीते’ त्यादि, यस्मान्मिथ्यादृष्टिः विपरीतवस्तुग्रहणे—अन्यथावस्तुमतिपत्तौ साधनविपर्ययं करोति, स्नानादे-
मोक्षं प्रतिपद्यते, ततस्तस्य मिथ्यादृष्टेः सर्वं ज्ञानमज्ञानफलं, सम्यग्दृष्टेस्तु ज्ञानफलं, तत् ज्ञानं “सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणि मोक्षमार्गः” इति प्रतिपत्तेः “संयोगसिद्धीये” त्यादिप्रतिपत्तेश्चेति गार्थार्थः ॥३३०॥ आह—‘इय सञ्चमयं सञ्चं सम्मदिद्विस्स जं वत्थुं’ ति घचनाद् यथा मोक्षो ज्ञानदर्शनचारित्र्यात्मकः एवं मिथ्यात्वाज्ञानाविरत्यात्मकोऽप्यतः कस्यचिदेवमसौ

भवतु कस्यचिच्चेवम्, अतः—“देहस्त य भेदंमि, दुन्निवि तुल्ला भविस्सामो” तस्मान्न यो लालयतीन्द्रियाणि तस्यामृतं स्रवति हस्तगतं प्रमादात्, आह च—‘जई’त्यादि, यदि ‘सो’ विवरीयभावो ‘तस्स’ मोक्खस्स ‘धम्मो सभावो जहा षडस्स पडो तो किं विवरीय-त्तणं’ मिच्छदिद्वीस्स मिच्छत्ताप्पाणाविरइघणस्स, न किञ्चिदित्यर्थः, विपरीताविपरीतधर्मस्वभावाद् वस्तुनः । आचार्य आह—‘तन्न भवे’ तदेतन्न भवति, यतः—धर्मोऽपि यतः सर्वो न ‘साधनं’ कारणं भवितुमर्हति, किन्तु यो योग्यः—अनुगुणो धर्मः स मोक्षस्य साधन, अत एवोक्तं ‘जे जत्तिया उ हेऊ भवस्से’त्येवमादि, अतः—‘जोग्गे’त्यादि, अतोऽसौ मिथ्यादृष्टिः मिथ्यात्वोपहतमानसत्वात् योग्यायोग्यविशेषमजानन् विपर्ययं करोति, अतश्च एव तच्चतुर्द्धि करोति, अपुण्यैरधिष्ठितत्वात् शलभक इवेति, सम्यग्दृष्टिरप्येवमेव करिष्यति मनोरथ इति चेत् तद्दूरेण, आह च—‘सम्मादिद्वी उ ण कुणइ तस्स सट्ठाणविणिओगं’ तयोः योग्यायोग्योः, किं कारणं ?, वि-शेषज्ञत्वाद्, उक्तं च—“शिनमस्तु कुशास्त्राणां वैशेषिकपष्टितन्त्रवौद्धानाम् । येषां दुर्विहितत्वाद् भगवत्यनुरज्यते चेतः ॥१॥ तथा—“मि-च्छुद्वाभिहयाणं छायं भवियाण केण हु करेत्तो । संमत्तदयामूलो जइ जिणवरपायवो न होंत्तो ॥१॥” इत्येवमादि, अथवा सम्यग्दृष्टिः पुनर्ज्ञानदर्शनचरित्रयं मोक्षकारणत्वेन विज्ञाय करोति स्वस्थानविनियोगम् उक्तं च—“काले सिक्खइ नाणं जिणभणियं परमभत्तिरा-एणं । दंसणपमानाणि अ सिक्खइ सत्थाइं कालम्मि ॥१॥ काले य भत्तपाणं गवेसए सयलदेसपरिसुद्धं । आयरियादीणड्ढा पवयण-मायासु उअत्तो ॥२॥ एवं समायरन्तो काले कालं विसुद्धपरिणामो । असवन्नजोगकारी सलाहणिज्जो य सुवणम्मि ॥३॥ सयलसु-रागुरएणमिअजिणगणहरभणियक्किरियविद्धिक्कुमलो । आराहिज्जण सम्मतनाणचरणाइं परमाइं ॥४॥ सत्तट्ठभवग्गहणड्ढंभंतरकालम्मि केरलं नाणं । उप्पाहिज्जण गच्छइ निहुयमलो मासयं मोक्खं ॥५॥ तत्थ य जज्जम्भणमरणरोगतण्हच्छुद्वाभाभयविमुक्को । साइअजजव-

साण कालमणंतं सुहं लहइ ॥६॥ इत्यादि । 'अहवा सम्मदिट्ठी उ ण कुणइ' तस्य योग्यायोग्यस्योपलम्भे सति 'सट्ठाणविणियोगं' भव-
मोक्षहेत्वोरिति गम्यते, ततश्च यदुक्तं—“जे जत्तिया उ हेऊ भवस्से”त्येवमादि, तदुभयविवक्षया, केवलपरमगम्यगदष्टिविवक्षायां त्वस-
त्यां रागद्वेषप्रवृत्तौ सर्वेषां हेतूनां निर्वाणाराधकत्वात्, उक्तं च—“इचेयाइं चचारि नासज्जायाइं भासमाणे आराहए विराहए ? गोयमा !
सम्मादिट्ठी उवउत्ते भासमाणे आराहए, नो विराहए” इत्येवमादीति गाथार्थः ॥३३२॥ साम्प्रतमभिहितस्वरूपाणामवग्रहादीनां कालप्र-
माणमभिधित्सुराह—

उगगहो एक्कं समयं ईहावाया मुहुत्तमंतं (मद्धं) तु । कालमसंखं संखंच धारणा होइ नायच्चा ॥३३३॥ (नि.४)

अतथोगगहो जहन्नो समयं सेसोगगहादओ वीसुं । अंतोमुहुत्तमेगं तु वासणा धारणं मोचुं ॥३३४॥

सोत्ताईणं पत्ताइचिसयया पुन्वमत्थओ भणिया । इह कंठा सट्ठाणे भयणइ विसयप्पमाणं च ॥३३५॥

'उगगहो' इत्यादि, तत्राभिहितलक्षणो नैश्चयिकत्वेन जघन्योऽर्थावग्रह एकं समयं भवतीति सम्बन्धः, परमनिकृष्टश्च कालविशेषः
समयोऽभिधीयते, स च प्रवचनमतिपादितोत्पलपत्रशतव्यतिभेदोदाहरणात् पट्ट्याटिकापाटनदृष्टान्ताच्चावसेयः, व्यञ्जनावग्रहसांब्य-
वहारिकार्थविग्रहौ तु पृथगन्तमुहूर्त्तकालं भवत इति ज्ञातव्यौ, ईहा चापायश्च ईहापायौ, प्राकृतशैल्या बहुवचनं, उक्तं च—“ बहुवचणेण
दुवयणं छट्ठिविहत्तीएं भन्नइ चउत्थी । जह हत्था तह पाया नमोऽरु देवाहिंदेवाणं ॥ १ ॥” इत्येवमादि, तावीहापायौ मुहूर्त्तार्थं ज्ञात-
व्यौ भवतः, घटिकाद्वयप्रमाणः कालोऽभिधीयते मुहूर्त्तं तस्याधं मुहूर्त्तं, तुविशेषणार्थः, तेनैतदुक्तं भवति—व्यवहारत इदं मुहूर्त्तार्धि-
मुक्तं परमार्थतस्तु अन्तमुहूर्त्तमवसेयं, अन्ये तु पठन्ति, 'मुहुत्तमन्तं तु' तत्रापि मुहूर्त्तान्तरिति भवति, अयमत्रार्थः—अन्तर्मध्यकरणे, तुरे-

वकारार्थत्वाद्ब्रह्मकारणे, तेनैतदुक्तं भवति-ईहापायौ मुहूर्त्तान्तरन्तर्मुहूर्त्तमेवेत्यर्थः, कलनं कालस्तं कालं, न विद्यते सङ्ख्या इयन्तः पक्ष-
मासर्चयनसंबन्धरादय इत्येवंभूता यस्यासावसंख्यः, पल्योपमादिलक्षण इत्यर्थः, तं कालमसंख्यं, तथा विपर्ययेण संख्यं, चशब्दा-
दन्तर्मुहूर्त्तं च, धारणा चतुर्थो मतिभेदः भवति ज्ञातव्या, एतदुक्तं भवति-अविच्युतिस्मृती अन्तर्मुहूर्त्तं, वासनारूपा तु तदावरणक्षयो-
पशमाख्या इतरयोः कारणभूतासंख्येयवर्षायुषामसंख्येयं संख्येयवर्षायुषां संख्येयमिति निर्युक्तिगार्थार्थः ॥३३३॥ एतद् व्याचिख्या-
सुर्भाष्यकार आह-'अन्त्यो' इत्यादि, व्याख्यातार्थेवेति ॥३३४॥ साम्प्रतमिन्द्रियाणां प्राप्यकारित्वादिनिरूपणार्थं 'पुष्टं सुणेइ सद्' इत्यस्याः
समयसरः, अत्रावसरे ग्राह-न त्वतिक्रान्तमेतत् "नयणमणोषञ्जिदियमेदाउ" इत्येवमादिना ग्रन्थेन, किमिति भूयोऽपि अग्रतो व्यव-
स्थितमिति?, अत्र भावार्थमाह भाष्यकारः—'सोतादीण'मित्येवमादि, श्रोत्रादीनां प्राप्यादिविषयतेत्येतत्प्राग्बदनुसरणीयं, प्राग्व्यञ्जनाव-
ग्रहतत्त्वादिनिरूपणप्रस्तावेऽर्थतो भणित्वा भाष्यकारेण मया प्रपञ्चिता, तच्चातुर्विध्यप्ररूपणार्थं, ततः किमित्यत आह-इह पञ्चमे गाथा-
सूत्रे कण्ठात्-सौत्रेण न्यायेन स्वस्थानत्वाद् भण्यते भद्रबाहुस्वामिना, किमित्येतावदेव?, नेत्याह-विषयप्रमाणं च श्रोत्रादीनामिहो-
च्यते इति गार्थार्थः ॥ ३३५ ॥ तामाह—

पुष्टं सुणेइ सद्. ख्वं. पुण. पासई अपुष्टं तु । गंधं रसं च फासं च बद्धपुष्टं वियागरे ॥३३६॥ (नि. ५)

पुष्टं रेणुं च तणुन्मि बद्धमप्पीकयं पएसेहि । छिक्काइं चिय गिण्हइ सददब्बाइं जं ताइं ॥३३७॥
बहुसुहुमभायुगाइं जं पडुययरं च सोत्तविण्णाणं । गंधाईं कब्बाइं विवरीयाइं जओ ताइं ॥३३८॥
फरिसाणंतरमत्तप्पएसमीसीकयाइं चेप्पंति । पडुयरविण्णाणाइं जं च न घाणाइकरणाइं ॥३३९॥

‘पुट्ट’मित्यादि, पुट्टं-आलिङ्गियं रेणुं व तणुमि शृणोति गृह्णात्युपलभत इति पर्यायाः, कं ?-शब्धतेजनेनेति शब्दः तं, शब्दश्रा-
योग्यां, द्रव्यसंहतिमित्यर्थः, तस्य बहुब्रह्मभाषुकत्वात् श्रोत्रेन्द्रियस्य चान्येन्द्रियगणतः पदुतरत्वात्, तथा रूप्यत इति रूपं तद्भूतं पुनः
पश्यति-गृह्णाति उपलभते ‘अपुट्टं’ अस्पृष्टमेवानालिङ्गितमेव, किं कारणं ?, चक्षुषः अप्राप्यकारित्वात्, पुनःशब्दस्य विशेषणार्थत्वात्
अस्पृष्टमपि योग्यदेशस्थं नायोग्यदेशस्थमपि सौथर्मादीति, गन्ध्यत इति गन्धस्तं, रस्यत इति रसस्तं, स्पृश्यते इति स्पर्शस्तं च, च-
शब्दौ पूरणार्थौ, बद्धं-आत्मीकृतमात्मप्रदेशैस्तोयवदाश्लिष्टमित्यर्थः, ‘पुट्टं तु’ पूर्ववत्, प्राकृतशैल्या चेत्यमाह ‘बद्धपुट्टं तु’, अर्थतस्तु ‘पुट्ट-
बद्ध’मिति दृश्यं, अनुगुणत्वात्, अत्राह-यद्बद्धं गन्धद्रव्यादि तत् स्पृष्टं भवत्येवेति स्पृष्टग्रहणं न कर्तव्यं, तत्र, सकलश्रोतृसाधारणत्वा-
च्छास्त्रारम्भस्य, प्रपञ्चितज्ञानुग्रहार्थमर्थापत्तिगम्यार्थाभिधानेऽव्यदोयात्, अथवा स्पृष्टं च तद्बद्धं चेति विशेषणसमासाङ्गीकरणाददोषः,
तत्र स्पृष्टं गन्धादि विशेष्यं वर्त्तते, बद्धमिति तु विशेषणम्, आहं-एवमपि स्पृष्टग्रहणमतिरिच्यते, बद्धस्य स्पृष्टत्वाव्यभिचारादुभयपद-
व्यभिचारे च विशेषणविशेष्यभावो दृष्टो यथा नीलोत्पलमिति, न चेहोभयपदव्यभिचारः एकपदव्यभिचारः उच्यते, एकपदव्यभिचा-
रेऽपि विशेषणविशेष्यभावो दृष्ट एव, यथाऽप्यद्रव्यं पृथिवी द्रव्यमिति, तत्र अप्यद्रव्यं नियमात् द्रव्यं पुनरत्वाऽनन्व वेति, तद्वदत्रापि,
भावार्थस्त्वयं-स्पृष्टानन्तरमात्मप्रदेशैरागृहीतं गन्धादि वादरत्वात् अभावुकत्वादल्पद्रव्यरूपत्वात् घ्राणादीनां चापहुत्वात्, गृह्णाति-
विनिधिनीति घ्राणेन्द्रियादिगण इत्येवं ‘व्यागृणीयात्’ प्रतिपादयेदिति निर्मुक्तिगाथासमुदायार्थः ॥ ३३६ ॥ अवयवार्थस्तु भाष्य-
कार आह-‘पुट्टं’मित्यादि ‘बहु’इत्यादि ‘करिसे’त्यादि, गाथात्रयं भावितार्थम् ॥ ३३७-३८-३९ ॥ ‘रूपं पुण पासती अपुट्टं तु’ इत्येत-
द्विशेषणतो व्याचिरूप्यासुराह-

अप्युक्तकारि नयणं मणो य नयणस्स विसयपरिमाणं । आयंगुलेण लखं अइरित्तं जोयणाणं तु ॥३४०॥
 ननु भणियसुस्सयंगुलपमाणओ जीवदेहमाणाई । देहपमाणं चिय तं न उ इंदियविसयपरिमाणं ॥३४१॥
 जं तेण पंचधनुसयनराइविसयववहारवोच्छेओ । पावइ सहस्सगुणियं जेण पमाणंगुलं तत्तो ॥३४२॥
 इंदियमाणेऽवि तयं भयणिज्जं जं तिगाउआईणं । जिंभिवियाइमाणं संववहारे विरुज्जेज्जा ॥३४३॥
 तणुमाणं चिय तेणं हविज्ज भणियं सुएऽवि तं चेव । एएण देहमाणाई नारयाईण मिज्जंति ॥ ३४४ ॥
 लखेहिं एक्कवीसाए साइरेगेहिं पुक्खरद्धम्मि । उदये पेच्छंति नरा सुंरं उक्कोसए दिवसे ॥३४५॥
 नयणंदियस्स तम्हा विसयपमाणं जहा सुएऽभिहिंयं । आउस्सेहपमाणंगुलाण एक्केणऽवि ण जुत्तं ॥३४६॥
 सुत्ताभिप्पाओऽयं पयासणिज्जे तयं न उ पयासे । वक्खाणओ विसेसो नहि संदेहादलक्खणया ॥३४७॥
 वारसहितो सोत्तं सेसाई नचहिं जोयणेहितो । गिण्हंति पत्तमत्थं एत्तो परओ न गिण्हंति ॥३४८॥
 दब्बाण मंदपरिणामयाए परओ न इंदियबलंयि । अवरमसंखेज्जंगुलभागाओ नयणवज्जाणं ॥३४९॥
 संखेज्जइभागाओ नयणस्स मणस्स न विसयपमाणं । पोग्गलमित्तनिबंधाभावाओ केवलस्सेव ॥३५०॥

‘अप्युक्ते’त्यादि, नयनमनसी अप्राप्यकारित्वाद् रूपं न स्पष्टमेव गृह्यते; यदुक्तं-‘विषयप्रमाणं च’ तदिदानीं प्रतायते, ‘णय-
 णस्से’त्यादि, अयमत्र प्रक्रमः-अत्र त्रिविधमद्गुलमुक्तं, आत्माद्गुलमुच्छ्रयाद्गुलं प्रमाणाद्गुलं चेति, तत्राद्यं ‘जे णं जया मणूसा तेसिं
 जं होइ माणरूवं ति । तं भणियमिहायंगुलमणियतमाणं पुण इमं तु ॥१॥ द्वितीयं तु-‘परमाणू तसरेणू रहरेणू अगगं च वालस्स

लिक्त्वा जूया य जवो अद्गुणविविद्धिया कमसो ॥२॥” तृतीयं तु—“उस्सेहंगुलमेगं हवह पमाणंगुलं सहस्रगुणं । तं चेव दुगुणियं खलु वीरस्सायंगुलं मणियं ॥३॥ आयंगुलेण वत्थुं उस्सेहपमाणओ मिणसु देहं । णगपुढविमाणणइं मिणसु पमाणंगुलेणं तु ॥४॥” एवं स्थिते ‘नयनस्य’ चक्षुरिन्द्रियस्य ‘विषयपरिमाणं’ प्रसर्पणपरिमाणं कियति देशे व्यवस्थितं रूपमालम्ब्यते ? इति गाथार्थः ॥३४०॥ इदानीं चिन्त्यत इति वाक्यशेषः, कतमेनाहुलेनेति चेत्, अत आह—‘आतंगुलेणं’ति तस्यैव विष्णुकुमारस्य वैक्रियशक्तिमतो यदहुलं तेनात्माहुलेन अतिरिक्तो योजनलक्ष इत्यर्थः, इह च यदुक्तमात्माहुलेन तत्रैवं नियमो वेदितव्यः—आत्माहुलेनैवेति, स्थितपक्षत्वादिति गाथार्थः ॥३४०॥ अत्र ‘उस्सेहपमाणओ मिये देहं’ति स्मृत्वा देहं चेन्द्रियविषयपरिमाणयोरुपलक्षणार्थमवबुद्ध्यमानः पर आह—‘नणु’इत्यादि, ननु मणितं-उक्तं अन्यत्र, ‘उच्छ्रयाहुलप्रमाणतः’ उच्छ्रयाहुलेन ‘देहपमाणं’ति नारकादिशरीरप्रमाणं साध्यते, आदिशब्दादिन्द्रियविषयप्रमाणमिन्द्रियप्रमाणं चानुक्क्यते, एकजातीयत्वात्, तत्रस्थस्योपलक्षणत्वाद्, अतः किमुच्यते—आत्माहुलेनास्य लोचनस्यैतावान् विषय इति, ननुच्यतां—उच्छ्रयाहुलेनेति, गुरुराह—‘देहप्रमाणमेव’ देहप्रमाणमात्रकमेव तत्तेन मीयत इति तत्रोक्तं, अनभिमतप्रतिषेधमाह—न त्विन्द्रियविषयपरिमाणं—न त्वित्तस्यात्—किमिति न देहवदिन्द्रियविषयपरिमाणमप्युच्छ्रयाहुलेन मीयते ? इत्यत आह—पलक्षणत्वेनावबुद्ध्यते ? इति गाथार्थः ॥३४१॥ तत्रैतत्स्यात्—किमिति न देहवदिन्द्रियविषयपरिमाणमप्युच्छ्रयाहुलेन मीयते ? इत्यत आह—‘ज’मित्यादि, यद्—यस्मात्तेन—उच्छ्रयाहुलेन देहवदिन्द्रियविषयपरिमाणमपि मीयत इति त्रूपे ततः पञ्चधनुःशतायामभरतस्वामिसम्बन्ध्यात्माहुलविस्तारनिष्पन्नयोजनद्वादशगुणस्कन्धावारस्य पुर्यां वा द्वादशयोजनसहस्रप्रमाणो विस्तारः मान्नोति, कुतः ?—भस्तात्माहुलस्य प्रमाणाहुलत्वात्, तस्य चोच्छ्रयाहुलत्वे सहस्रगुणत्वाद्, उच्छ्रयाहुलेन चेन्द्रियविषयो मीयते इति मनोरथाम्युपगमात्, ततथातोद्यशालोदर-

गतमहारवभेरीप्रताडनेऽपि केषांचित्च्छब्दाश्रवणं स्यात्, 'धारसहितो सोचं'ति सिद्धान्ताभ्युपगमाद्, अत आह—'जं तेण पंचधणुसयनराण
विसयववहारवोच्छेओ पावइ' कुतः? इत्याह—'लेण तत्तो-उस्सेहंगुलाओ सहस्सगुणियं पमाणंगुलं होइत्ति, भावितमिति, तत्-तस्माद् देहप्रमाणं
चिय तमित्येवमादि स्थितमिति गाथार्थः ॥३४२॥ अपिच—'उस्सेहपमाणतो मिणे देहं'ति बोध्यम्, 'इंदिये'त्यादि, इन्द्रियाणि—कायजि-
ह्वाघ्राणनयनश्रोत्रसंज्ञितानि तेषां मानं इन्द्रियमानं तस्मिन्नपीन्द्रियमाने साध्ये कर्तव्ये वा 'तयं' उच्छ्रयाहुलं भाज्यं—विकल्पनीयं, कदा-
चिद्व्यापार्यते कदाचिन्नेति भावना, कायेन्द्रिये व्यापार्यते, न शेषेऽत्रित्यभिप्रायः, कुतः? इत्यत आह—यद्-यस्मात् 'त्रिगव्यूतादीनां'
त्र्यादिगव्यूताद्युच्छ्रितानां जिह्वेन्द्रियादिमानं पृथक्त्वादिलक्षणं यदुक्तमप्ये तस्संव्यवहारे कल्पतरुफलादनलक्षणे 'विरुध्यते' न घटते
यद्युच्छ्रयाहुलेन तदपि प्रमीयेत, तन्मुखस्यात्माहुलानुरूपत्वेनातिविशालत्वात्, जिह्वायाश्चोच्छ्रयाहुलमेयत्वेन वस्तुतो न किञ्चिद्,
आह—तस्मात्तन्मुखदसावपि तदहुलेमेया अस्मदादीनामपि चेति गाथार्थः ॥ ३४३ ॥ अतः पारिशेष्यात्—'तणु' इत्यादि,
तेनेत्सुच्छ्रयाहुलेन श्रुतं—अनुयोगद्वाराणि, शेषं स्पष्टमतः केयं कल्पना?, उपलक्षणमेतदिति गाथार्थः ॥ ३४४ ॥ तदेवं नयनस्यात्मा-
हुलेनैवावति विषये १०००० प्रसाधिते सति पुनरपि सिद्धान्तपूर्वार्थज्ञानाऽभिमानी पर आत्मानं विडम्बयन्नाह—'लक्खेहि' इत्या-
दि, तत्र 'पुक्खरद्धंमि'ति पुक्खरूपस्याद्धं मानुषोत्तरपर्वतार्वाग्भागासन्नवर्तिनो नरा 'उदये' गभस्त्युद्गमवेलायां 'द्वरम्' आदि-
त्यं 'पश्यन्ति' प्रलोकयन्ति 'उत्कृष्टे दिवसे' कर्कटसंक्रान्तौ, दक्षिणायन इत्यर्थः, कियद्दूरे व्यवस्थिताः? इत्याह—योजनलक्षरेकविंश-
त्या सातिरेकैर्व्यवस्थिताः, अनुभवसिद्धत्वात्, भरतक्षेत्र इत्, "सीयालीस सहस्सा दो य सया जोयणाण तेवद्धा । एगवीस सट्ठिभागा
कक्कडमाइम्मि पेच्छ नरा ॥१॥" इति वचनात्, उक्तं चैतत्—'एगवीसं खलु लवखा चडतीसं चैव तह सहस्साइं । तह पंच सया

भणिया सत्तवीसाए अहरिता ॥१॥ इति नयणविसयमाणं पुक्खादीवद्ववासिमशुआणं । पुब्बेण य अवरेण य पिहं पिहं होइ नायब्बं ॥२॥ सीयालीससहस्सा दो य सया जोयणाणमिचाई । जह जंघुदीपयाणं अवट्ठियं चैय विण्णेयं ॥३॥ जह जह समये २ पुरओ संच-
रइ भक्खरो चरिमो (गयणे) । तह तह इओवि नियमाजायइ रयणीइ भावत्थो ॥४॥ एवं च सइ नराणं उदयत्थमणाणि होतइ निययाणि । सइ
देसभेए कस्सइ किंची ववइस्सई नियमा ॥५॥ सइ देवु य निदिट्ठो महइहुत्तो क्रमेण सन्वेसिं । केसिंचीवाणि चिय विसयपमाणे रवी जेसिं
॥६॥ केसिंची सावित्तो मायाए (मब्बण्हे) आगओ रवी जेसिं । संचरइ मुहुत्तेणं जावइयं तं निसामेह ॥७॥ लक्खवदुगं छत्तीससहस्सच्छस्सया
य साहीया । उक्कोसदिणंमि रवी चरयंउत्तमुहुत्त एवइयं ॥८॥ उक्कोसे चिय दिवसे जंघुदीवंमि जो रवी चरइ । सो पञ्चसहस्सा खलु अट्ठावन्नं
चिय सट्ठिभागा साहिया नवरं ॥९॥ (पञ्चसहस्सा दोसयइगवअिसगचत्तभागाहिया)सब्बं पुणइस्स भणियं तावक्खेत्तं जिणेहिं सन्वेहिं । पुब्बा-
वरेहिं तं चिय, सीयालीसाइ दुगुणं तु ॥१०॥ पणयालीससहस्सा उत्तरओ तावक्खेत्तपरिमाणं । जा मेरुफलिहकंडं, दाहिणओ से प-
वक्खाभि ॥११॥ तेत्तीससहस्स तिन्नि य, सया य तेत्तीसया अणूणाओ । जोयणत्तिभाग एक्को, लवणं पत्ति तावक्खेत्तं से ॥१२॥ इयरस्स
उ सब्बं चिय पुक्खाअद्धस्स चत्तममाणुस्स । तावक्खेत्तं भणियं तं चिय दुगुणं जओ भणियं ॥१३॥ चायालीसं लक्खा अउणत्तरि चैव
तह सहस्साई । चउहत्तरी य सेसा, दसभागा सत्त य हंपति ॥१४॥ तावक्खेत्ता चउरो हवत्ति भाणूण दोन्नि दो ससिणं । सेसं सवित्थं
जाण छरणत्तिओ सब्बं ॥१५॥” अत उक्तं—‘लक्खेहेही’त्येवमादि, ‘नयणिदिये’त्येवमादि, तस्मान्नयनेन्द्रियस्य विषयप्रमाणं—अव-
काशप्रमाणं ‘यथा’ श्रुते—अनुयोगद्वारेऽभिहितं तथा तत् त्रयाणामेकेनापि न युक्तं, द्वयोरत्तिमहत्त्वादेकस्य तु प्रमाणाद्बुलस्य द्विगुणसाधि-
कत्वादिति गाथाद्वयार्थः ॥ ३४५-३४६ ॥ गुरुराह—‘सुत्ते’त्यादि, ‘अयं स्रत्रविषया—यदुत प्रकाशनीये विषये

पर्वतादौ तद्यक्षुरिन्द्रियमनुभवती, 'आयंगुलेण समतिरिचं ज्योणलक्खं'ति, 'ण उ पयासे'ति न पुनः प्रकाशकेऽर्थे सवितृलक्षणे, अतः किमुच्यते—'आउस्सेहप्पमाणंगुलाणसेणेणऽवि न जुत्तं'ति, कथमयं खन्नाभिप्रायोऽन्तर्गतो ज्ञायते ? इत्यत आह—'व्याख्यानतः' पौर्वापर्यमीलनात् 'विशेषो' विवक्षायाः परिज्ञानं भवति, न हि 'सन्देहात्' साक्षादयमर्थो न श्रूयत इति लक्षणात् 'अलक्षणात्' असम-
असता वृत्तस्य स्यात्, उक्तं च—“जे जह सुत्ते भणियं तहेव जह तं वियालणा नत्थि । किं कालियाशुओओो दिट्ठो दिट्ठिप्पहाणेहि ? ॥१॥” ॥ ३४७ ॥ अथ शेषाणां वियप्रमाणमाह—'वारे'त्यादि, श्रोत्रं मेघमालारसितादिध्वनिमाद्वादशभ्यो योजनेभ्यो गृह्णाति, शेषं स्पष्टम् ॥ ३४८ ॥ कुत एतदित्याह—'द्वन्वाणे'त्यादि, गाथाद्वं सुगमं, 'अवरं'ति एतदुत्कृष्टमुक्तम्, अथ जयन्यमाह—अजुला-
संख्येयमागादागमं प्राणादि गृह्णाति, किमविशेषेण नैत्याह—नयनवर्जानाम् ॥ ३४९ ॥ तस्य का वार्त्तयत आह—'संखे'त्यादि, अतिमन्त्रिकृष्टस्यानुपलम्भात्, मनसस्त्विदं नास्ति, मूर्त्तामूर्त्तप्रवृत्तेः, केवलवद्, व्यतिरेकेण मनःपर्यायावधी इति, नन्वेवं पूर्वापरविरोधः—
“मणसोऽपि विसयनियमो णक्कमइ जओ स सच्चत्थ”ति वचनात्, तन्न, निर्व्याध्यात्मनसः पक्षीकृत्वात्, आह—मतिश्रुतयोः कथमु-
भयनिवन्धे सति ?, उच्यते, मतिश्रुतश्चिरेय मनो, न च तयोरेपि देशनियमोऽस्तीति गार्थः ॥ ३५० ॥ 'पुडं सुणेइ सद'मित्यु-
क्तमठ आह—किं शुब्दप्रयोगोत्पृष्टान्येव केवलानि ध्वनिदलानि शृणोत्युतान्यान्येव तद्वासितान्याहोश्चित् तन्मिश्राणीति, उच्यते—न
तावत्केवलानि, तेषां वासकत्वात्लोकस्य च तद्योगद्रव्याकुलत्वात्, मिश्राणि तु स्युः, परं तद्वासितान्यान्यानि वेत्यत आह—
भासासमसेढीओ सदं जं सुणइ मीसयं सुणइ । वीसेढी पुण सदं सुणेइ नियमा पराधाए ॥३५१॥ (नि०६)

सेढी पणसपंती वदतो सच्चस्स छविसि ताओ । जासु विमुक्का धावइ भासा समयम्मि पढम्मि ॥३५२॥

भासासमसेद्विठिओ तन्भासामीसियं सुणह सहं । तबुदन्वभाविद्याइं अण्णाइं सुणह विदिसत्थो ॥३५३॥
अणुसेठीगमणाओ पडिघायाभावओऽनिमित्ताओ । समयंतराणवत्थाणओ य सुक्काइं न सुणेह ॥३५४॥
'भासा'इत्यादि, तत्र भाष्यत इति भाषा, वक्त्रा शब्दतयोरसृज्यमाना द्रव्यसंहतिरित्यर्थः, तस्याः समश्रेणयः—समाकाशप-
क्ष्य इति भाषासमश्रेणयः, समग्रहणं विश्रेणिव्यवच्छेदार्थं, ता इतो-गत इति 'भाषासमश्रेणिगतः' भाषासमश्रेणीस्थित इत्यर्थः,
कोऽसौ ? श्रोता इति गम्यते, 'शब्दम्' उक्तशब्दार्थं, यं पुरुषशब्दादिकं 'शृणोति' उपलभते' यत्तदोक्तित्याभिसम्बन्धात् तं, किञ्चि-
ञ्चिदं शृणोतीत्यत आह—'मीसयं'ति मिथक्कम्, उत्सृष्टद्रव्यभावितान्तरालस्थशब्दपुद्गलसंबलितमित्यर्थः, 'वीसेढी पुण'ति
विश्रेणिः पुनः, इत इति वर्तते, तेनैतदुक्तं भवति-विश्रेणिव्यवस्थितः पुनः श्रोता, शब्दमिति पुनः शब्दग्रहणमकारि पराघातवा-
सितद्रव्याणामपि तथाविधशब्दत्वख्यापनार्थं, किमत आह—शृणोति 'नियमात्' नियमेन पराघाते सति, पराघातितान्येव शृणोति,
नेतराणि, तेषामनुश्रेणीगमनाद् प्रतिघाताभावाच्च । अथवा 'भासासमसेढीयं' भासासमश्रेण्यामितं शब्दमिति, शेषं प्राग्बदिति, 'वीसे-
ढी पुण'ति अत्र तु विश्रेणिस्य एव विश्रेणिरुच्यते, पदेऽपि पदावयवप्रयोगप्रदर्शनाद् भीमसेनः सेनः सत्यमामा भामेति यथा, इत्येवं
गन्धादिद्रव्याण्यपि मिश्राण्यादत्ते अनुश्रेणिगमनत्वे अनुश्रेणिगमनत्वे अनियमो, वादरत्वाद्वातायनरेणुवन्नियमोऽप्येके इति गाथार्थः ॥३५१॥
'सेढी' इत्यादि, इह श्रेणिराकाशपङ्क्तिरभिधीयते, एकवचनं च जाल्यपेक्षं, यत आह—सर्वस्य वक्तुर्वदतः सतः पट्सु दिक्षु पूर्वापरोत्तर-
दक्षिणोर्ध्वाधःप्रभृतिषु (०धोरूपासु) ता भवन्ति, लोकमध्यवर्चित्वे सतीति गम्यते, 'जास्वि'त्यादि स्पष्टम् ॥ ३५२ ॥ इतग्रहणं
व्याचिख्यासुराह—'भासे'त्यादि, 'भाषासमश्रेणिस्थो' भाषासमश्रेणीतः इत्युक्तं भवति, कोऽसौ ?—श्रोता, 'तन्भासामीसियं'ति तस्य

—यस्तुर्भेयादियां भाषा तथा मिश्रितं नृणोति । पश्चादर्थं व्याचिख्यासुराह—‘तद्वच्चे’त्यादि भावितार्थम् ॥ ३५३ ॥ ननु तानि कि-
मित्यत आह—‘अणु’ इत्यादि, तेषामनुश्रेणिगमनात्, अनुश्रेणिगमनेऽपि कस्यचित् स्वलनतोऽपि विश्रोतोगमनं भवतीत्यत आह—
प्रविषाताभावाद् असम्भवात्, स किमित्यत आह—निमित्ताभावात् ब्रह्मत्वात् अपि च समयान्तरानवस्थानाच्च, किमत आह—‘मुक्काइं’
वचना न नृणोति ‘विदिसत्यो’चि माथार्थः ॥ ३५४ ॥ भाषाधिकारस्य प्रस्तुतत्वादाह—केन पुनर्योगिनामीपां वाग्द्रव्यणाभादानमुत्सर्गं
न कर्तेति ? कथं चेत्यत आह निर्युक्तिकारः—

गियहइ य काइएणं निसिरइ तह वाइएण जोएणं । एगंतरं च गिणहइ निसिरइ एगंतरं चैव ॥३५५॥ (नि. ७)
गिण्हइ काइएणं किह निसिरइ वाइएण जोएणं ? । को वाऽयं वाजोगो ? किं वाया कायसरंभो ? ॥३५६॥
वाया न जीवजोगो पोगलपरिणामओ रसाइ व्व । न य ताए निसिरिज्जइ स चिय निसिरिज्जए जम्हा ॥३५७॥
अह सो तणुसरंभो निसिरइ तो काइएण वत्तव्वं । तणुजोगविससचिय मणवइजोगत्ति जमदोसो ॥३५८॥
किं पुण तणुसरंभेण जेण मुंचइ स वाइओ जोगो । मणह य स माणसिओ तणुजोगो चैव य विभत्तो ॥३५९॥
तणुजोगो चिय मणवइजोगा काएण दब्बगहणाओ । आणापाणव्व न चे तओऽवि जोगंतरं होज्जा ॥३६०॥
नुद्धे तणुजोगत्ते कीस व जोगंतरं तओ न कओ ? । मणवइजोगा व कया ? भण्णइ ववहारसिद्धत्थं ॥३६१॥
क्कायकिरियाइरित्तं नाणापाणफ्फळं जह वईए । दीसइ मणसो य फुंडं तणुजोगव्वंतरो तो सो ॥३६२॥
अहणा तणुजोगादिअवदब्बवसमूहजीववावारे । सो वइजोगो भण्णइ वाया निसिरिज्जए तेणं ॥३६३॥

तद्द तणुवावारादिअमणदव्वसमूहजीववायारो । सो मणजोगो भण्णइ मण्णइ नेयं जओ तेणं ॥३६४॥
जह गामाओ गामो गामंतरमेवमेग एगाओ । एगंतरंति भण्णइ समयाओऽणंतरो समयो ॥३६५॥
केई एगंतरियं मण्णतेगंतरंति तेसिं च । विच्छिन्नावल्लिखो होइ धणी सुयविरोहो य ॥३६६॥
आह सुए चिय निसिरइ संतरियं न उ निरंतरं भणितं । एगेण जओ गिण्हइ समयेणेगेण सो सुयइ ॥३६७॥
अणुसमयमणंतरियं गहणं भणियं जओ चिसुखलोऽवि । जुतो निरन्तरो चिय, भणइ कहं संतरो भणियो ? ३६८
गहणावेक्खणं तओ निरन्तरं जम्मि जाई गहियाई । नवि तम्मि चैव निसिरइ जह पढ्मे निसिरणं नत्थि ॥३६९॥
निसिरिज्जइ नागहियं गहणंतरियं तिसंतरं तेणं । न निरंतरं न समयं न जुगवमिह होति पज्जाया ॥३७०॥
गहणं मोक्खो भासा समयं गहनिसिरणं च दो समया । होति जहणंतरओ तंतरस व वीयसमयम्मि ॥३७१॥
गहणं मोक्खो भासा गहणविसग्गा य होति उक्कोसं । अंतोसुहुत्तमेत्तं पयत्तभेएण भयो सिं ॥३७२॥
गहणविसग्गपयत्ता परोप्परविरोहिणो कहं समय ? । समयो दो उवओगा न होज्ज किरियाणको दोसो ? ॥३७३॥
‘नेपहत्ती’त्यादि, तत्र कायेन निर्दृत्तः कायिकस्तेन कायिकेन, योगो व्यापारः कर्म क्रियेत्यनर्थान्तरं, सर्व एव हि वक्ता काय-
क्रियया शब्दद्रव्याण्यादचे, चोऽध्यारणे, स च भिन्नक्रमः, कायिकेनैव, निसुजति-व्युत्सुजति ‘मुञ्चति’ ‘तथे’त्यानन्तर्यार्थः, उक्ति-
वाग्वा निर्दृत्तो वाचिकः तेन वाचिकेन योगेन, कथं गृह्णाति निसुजति वा ? किमनुसमयमुत्तं अननुसमयमित्यत आह-एका-
न्तरमेव गृह्णाति, निसुजत्येकान्तरं चैव, एतदुक्तं भवति-प्रतिसमयं गृह्णाति मुञ्चति चेति, कथं ? यथा ग्रामादन्यो ग्रामो ग्रामान्तरं

पुरादा पुरः पुरान्तरम्, अनन्तरोऽपि सन्, एवमैकस्मात्समयादैकैक एवैकान्तरः. अनन्तरसमयो निर्दिष्टः, स्थापना, इति गाथा-
समुदायार्थः ॥ ३५५ ॥ अत्र पूर्वोद्धृत्य चोदक आह—'गिण्ही'त्यादि, इह भाषा-भाषाद्रव्याणि गृह्णीयात् कामं कायिकेन
योगेन, करणरूपेण, तस्यास्मद्व्यपारत्वात्, किन्तु न काममित्यत आह-कथं निसृजति?, वाचिकेन योगेन निसृजतीत्युक्तं किं
या?, नैवेत्यभिप्रायः, तस्य निसृज्यमानत्वेन कर्मत्वात् किं वाऽनेन ऋजुनोक्तेन? अन्यत्पृच्छामः—को वाऽयं वाग्योगो नाम येन नि-
सृजतीत्युक्तम्, 'किं वाग'चि किं वागेव निसर्गव्यापारापन्ना सती वाग्योगः उत कायसंस्मृत्तन्निसर्गहेतुर्वाग्योग इति द्वयी गतिः?,
किञ्चातः—यथायः पक्षः, तत्र, तस्या योगत्वानुपपत्तेः ॥ ३५६ ॥ आह च—'वाया'इत्यादि, इह वाक्येवला अच्छिन्ना न जीवव्यापारः, हेतु-
दृष्टान्तौ गुणौ, व्यतिरेकेण जीवत्कायव्यापारः, अपि च—'न य ताए'चि न च तथा वाचा निसृज्यते, काययोगेनैव, किं कारणं?,
तस्या एव निसृज्यमानत्वात्, नहि कर्मव कारणं स्यादित्यभिप्राय इति गार्थार्थः ॥ ३५७ ॥ द्वितीयं विकल्पमधिकृत्य तत आह—'अ-
हे'त्यादि, अयामौ वाग्योगस्तनुमसारम्भः—कायव्यापारः, ततः कायिकेनैव निसृजतीत्येवं वक्तव्यं भद्रबाहुस्वामिना, भाष्यकृतदुत्तर-
माह—सर्वमेवदमायु अभिप्रायापरिज्ञानात्, तथाहि—'ननु योगविशेषावेव' तनुयोगापान्तरालभेदावेव मनोवाग्योगाविति सिद्धान्तः,
'यत्' यस्मात् एवमेतौऽयमक्षेपः, इति गार्थार्थः ॥ ३५८ ॥ यद्येवमुच्छिन्ना तर्हि 'मणेणं वायाए काएणं'ति करणत्रयचरणेत्यत
आह—'किं पुणे'त्यादि, 'किं पुण'चि, तत्रैत्यर्थः, तत्रात्मनः शरीरव्यापारे सति येन रूपेण चाग्द्रव्याणांशुपादानं करोति स
कायिकः, अत उक्तं 'गिण्ही य काइयेणं'वि । तथा 'तणु'इत्यादि द्वितीयः, अत उक्तं—'निसिस्इ तह वाइएण जोएणं'ति, तथा 'म-
ण्णइ य तणुसंरेमेण जेन म उ माणनिओ मन्नइ' अवस्तनुयोग एव सामान्यः सन् 'विमक्त्तो' विमाजितस्त्रेधा उपाधिभेदादिति गाथा-

र्थः ॥ ३५९ ॥ प्रमाणयन्नाह—‘तणु’इत्यादि, पादत्रयं सुगमं, व्यतिरेकेणाभावः । साम्प्रतमाचार्य एव परोत्त्रोक्षित्वां वाधामाह—‘न चे’ति न चेत् कायव्यापाररूपत्वेऽपि तावसावित्यत आह—‘तओऽवि’ असावपि प्राणापानो योगान्तरं चतुर्यं स्याद् भवतः, अतः किमुच्यते भवता उभयसन्ध्यं ‘पडिक्कमामि तिहिं जोगेही’त्वेवमादीति गाथार्थः ॥ ३६० ॥ तदेवं सर्वेषामिति काययोगत्वे उक्ते पर आह—‘तुल्ल’इत्यादि, प्राणापानयोरसुब्धे-समाने मनोवाग्योगाभ्यां तनुयोगत्वे किमिति चासौ प्राणापानुर्योगान्तरं चतुर्यं न कृतं ? मणवइजोगा व कया जोगान्तरं, तुल्ले तणुजोगत्वे उस्सासनिस्सासेण समं एको वा योगोऽस्तु चत्वारो वेत्यभिप्रायः, गुरुरुचरमाह—‘भन्नइ वचहारसिद्धत्थं’ एतावेवास्मात् पृथक् कृताविति गाथार्थः ॥३६१॥ तथाहि—‘काये’त्यादि, कायक्रियायाः अतिरिक्तं-अधिकं कायक्रियातिरिक्तं, न प्राणापानोः फलं, इत्यत इति सम्बन्धः, यथा कस्याः ? इत्यत आह-यथा वाचो-गिरः, तथाहि-वाचि परप्रत्यायनं फलमालोक्यते, नत्विदं प्राणापानान्वयत्र हृदयादिघट्टनात्, तथा मनसश्च स्फुटं कायक्रियातिरिक्तं फलं दृश्यते, यस्मादेवं तस्मात् तनुयोगाभ्यन्तर एवासौ प्राणापानुः, तुल्ये तनुयोगत्वेऽपीति प्रक्रमालुभ्यत इति सुष्ठुच्यते-‘पडिक्कमामि तिहिं योगेहिं’ति गाथार्थः ॥३६२॥ ‘अह्वे’त्यादि, अथाऽयमेवार्थोऽन्यथा निर्दिश्यते-काययोगाहृतानि यानि वाग्द्रव्याणि तेषां यः समूहः तस्मा विद्याद्यो जीवव्यापारः परप्रत्यायनफलो ध्वनितया स वाग्योगो भण्यते, तेन किं क्रियते ? इत्याह-तेन वाग् निसृज्यते परप्रत्यायनार्थमिति गाथार्थः ॥३६३॥ ‘तहे’त्याधनया दिशा स्पष्टं ॥३६४॥ अथ पश्चाद्ब्रह्मव्याचिख्यासयाऽह—‘जहे’त्यादि, भावितवत्, तदेवं व्याख्यायमाने यदुक्तं सूत्रे ‘अणुसमयमधिरहितं निरन्तरं गेण्हइ’ तदप्याराधितं स्यात्समुपशब्दश्रवणं चेति गाथार्थः ॥३६५॥ अन्यथा तु विपर्यय इति, आह च—‘केयी’त्यादि, केचन व्याख्यातारः ‘एगंतरं’ति यदुक्तं निर्द्युक्तिकृता तन्मन्यन्ते-व्याख्यानयन्ति, कथमित्यत आह—‘एगं-

तरं'ति एकैकेनान्तरितं-व्यवहितमेकान्तरं तथा दृष्टत्वादेकान्तरोपवासत् स्यापना-ग्रमो ग्रमो, ततः को दोषः ? इत्याह-
तेषां चैवं मन्त्राणां 'विच्छिन्नावलिरुचो होइ धणी', कुत एतत् ? ग्रहणान्तरितत्वाच्च ग्रहणस्य, ग्रहणसमयेऽ-
श्रवणात्, किमेतवानेव तेषां दोषः ? इति, नेत्याह-'सुयचिरोघो' श्रीमन्महावीरवर्द्धमानस्वामिमतानुसारिमगवदाचार्यश्यामस्वा-
मिप्रणीत'प्रज्ञापना'ऽध्ययनमसिद्धाज्ञालङ्घनं च, 'अणुमसयमविरहियं गेण्ही'ति तद्वचनात्, तथा हीदं सूत्रं प्रतिमसयग्रहणप्रतिपाद-
कत्वात् प्रतिमसयनिसर्गप्रतिपादकमपि बोद्धव्यं मसुणशब्दानुभवात्, अथ द्रुयुर्भवतोऽप्येवं व्याख्यातुस्तदुक्ताज्ञाखण्डनमेव सूत्रान्तर-
विरोधादिति, 'संतरं निसिख नो निरन्तरं, एगेणं समएणं गिण्हइ एगेणं समएणं मुच्चती'ति सूत्रप्रश्रवणात्, तथा हीदं सूत्रं सान्तरनिस-
र्गप्रतिपादकत्वात् सान्तरग्रहणप्रतिपादकमपि विज्ञातव्यं, न च स्वलितशब्दश्रवणानुभवः, स्तोकत्वेन छद्मत्वादपान्तरालकालस्येति
गाथार्थः ॥३६६॥ अथैतत्सूत्रं गाथयोपनिबध्नन् पर आह--'आह सुये चिये'त्यादि, गतार्था, नवरं 'सो'त्ति वक्ता ॥३६७॥ अय
सूत्रद्वयमपि विषयविभागेऽध्यवृत्तिगुणपुराह--'अणुसमय'मित्यादि, समयं अनु-पश्चादनुसमयं, किमुक्तं भवतीत्यत आह-नान्त-
रितमनन्तरोपवासवदित्यनन्तरितमव्यवहितमितियावत् ग्रहणं-वाङ्मध्योपादानं 'भणितं' उक्तं प्रथमसूत्रे भगवता आर्यश्यामेन,
'यत' यस्मात्, ततः किमित्यत आह-'विमोक्षोऽपि' निसर्गोऽपि तेषां 'युक्तो' घटमानकः 'निरंतर एव' अनुसमयमविरहितमेवेति-
यावदिति, कोऽर्थः ? कुत एतत् ? प्रथमसमये ग्रहणात् द्वितीयादिषु निसर्गग्रहणादन्य एव निसर्गति, इतश्चैतदेवं, द्विसामयिकस्यैव
जयन्यस्य ग्रहणनिसर्गस्योक्तत्वात्, शास्त्रीसुमूर्पोक्त्यभिप्रायः, एवमुक्ते सति द्वितीयसूत्रश्रवणभ्रमनमतिशोदको भणति-चोएइ 'कथं' ?
कया विवक्षयां 'सान्तरः' सच्यवधानः 'भणितः' तेनैव सुखेन प्रतिपादितो द्वितीयसूत्रे तेन, निसर्ग इति गम्यत इति गाथार्थः ॥३६८॥

गुरुराह—‘गदणे’त्यादि, ‘तजो’ति नन्वसौ निसर्गः सान्त्वरो भणितः, तेन द्वितीयसूत्रे ग्रहणापेक्षया काका आद्यमाद्यं ग्रहणमङ्गी-
कृत्य, ननु समयापेक्षया, तथा निरंतरत्वादेव, ग्रहणवत्, कथमेतदेवमित्यत आह—‘निरंतरं’ पइसमयं ‘जंमि’ पढसाइसमए ‘जाई’ द-
लियाइं ‘गहियाणि’ आदचाणि ताइं ननु ‘तंमि चेव’ गहणसमये ‘निसिरइ’ मुंचइ, कः प्रत्ययः ? इत्यत आह—जह पढमे समये नि-
सिरणं नेत्यि एवं दुयाइसमएसुवि तत्समयोपाचानामिति भावनीयं, एतदुक्तं भवति—यथमसमयोपाचानां न तत्रैव निसर्गः, अपि
तु द्वितीये, एवं द्वितीयसमयोपाचानां न तत्रैव, अपि तु तृतीय इत्येवमादि सान्त्वरनिसर्गसिद्धित्वात् ग्रहणापेक्षयाऽसौ द्वितीयसूत्रे
तथोक्त इति गाथार्थः ॥३६९॥ तत्रैतत्स्याद्—यथा ग्रहणापेक्षया सान्त्वरो निसर्गः, एवं निसर्गपेक्षयाऽपि सान्त्वरं ग्रहणं, नानिसुष्टं
पुनर्गृह्यत इत्यतो—‘विच्छिन्नावलिख्यो वर्युद्वितीए धणी होइ’, तन्न, निसर्गस्य ग्रहणपरतन्त्रत्वात् द्वितीयसमयवत्, कुत एतदित्यत
आह—‘निस्सी’त्यादि, नागृहीतं धुर्यसमये द्वितीयसमये निसृज्यते इत्येकान्तः, अनिसुष्टं तु गृह्यत आदिसमय इत्यनेकान्तः, येनैव
तेन किमित्यत आह—‘संतरं तेणं’ति, तेन कारणेन सान्त्वरं निसर्जनमुक्तं भगवता द्वितीयसूत्राद्यवयवेनेति प्रक्रमः, कुत ? इत्यत
आह—‘गहणंतरियं’ति ग्रहणान्तरितमितिकृत्वेति भावार्थकथनं, सर्वत्राद्यःपइकृतौ स्वतन्त्रग्रहणव्यवहितमितिकृत्वेत्यभिप्रायः, ततश्च
‘गहणावेक्खाए तचो’ति व्यवस्थितं ‘नो निरंतरं’ति, द्वितीयं सूत्रावयवं शुश्रीघयिपुराह—‘नो निरंतरं’ति, क्रिसुक्तं भवतीत्याह ‘न
निरंतरं’ति, न समकं न युगपदिति पर्याया एते भवन्ति, क एषां भाषितानामर्थः ? इति चेत्, उच्यते, न ग्रहणैककालं निसृजति,
किं तर्हि ? द्वितीये समये इति, अथवा ‘नो निरंतरं’ति, अस्यामर्थः—‘न पढसमये चेव निसिरइ, किंतु ‘संतरं’ति उक्तं प्राक्,
एवमन्वयव्यतिरेकतः सूत्रार्थं गतं, एणेणं समएणं गिण्हइ एणेणं सुश्वतीत्यस्य कोऽर्थः ? इति चेत्, उच्यते, आद्यचरमसमययोरैकान्त-

ग्रहणनिसर्गसद्भावात् 'एणेणं समयेणं गेण्हइ एणेणं समयेणं मुंचवी' त्वेवमादि यन्त्रकमध्यं भावनीयमित्यत एवं गृह्यतां 'अणुसमयमविरहियं निरंतरं गेण्हइ संतरं निसिख नो निरन्तर' मित्येवमादीति गाथार्थः ॥३७०॥ साम्प्रतं ग्रहणादेर्द्विविधं कालप्रमाणमभिधित्सुः प्राह— 'गहण'मित्यादि, गृह्यत इति ग्रहणं तदेकं समयं भवति, मोक्षोऽपि-भापाऽपि जघन्यतः, तत्रैतत्स्यात्-मोक्षस्य निसर्गस्वभावत्वात् नि-सर्गस्य च भापात्वान्मोक्षग्रहणे भापाग्रहणमतिरिच्यते ? इति, उच्यते, न व्यतिरिच्यते, भाष्यभाषा भापा, न ग्रहणमात्रं न मोक्षमात्रं नाप्युभयमात्रं, प्रत्येकस्य मानमभिधायोभयस्याह—'गहनिसिरणं व'त्ति ग्रहणनिसर्गौ च द्वौ समयौ भवतो जघन्यं-सर्वस्तोक्तया, कस्य ?, सुसूषोः द्वितीयसमये तिष्ठसोर्वेति गाथार्थः ॥३७१॥ उल्लृष्टं ग्रहणनिसर्जनमाह—'गहण'मित्यादि, ग्रहणं मोक्षो भापा ग्रह-णविसर्गश्चेति पृथक् प्रकर्षणान्तर्मुहूर्त्तं भवन्ति, तथा च द्वौ प्रत्येकपक्षौ अपरो भापापरिणामपक्ष इति, सर्वत्र च पुरु-यान्तरे एतेषां-ग्रहणादीनां कालभेदो भवति, अल्पमहाप्रयत्नभेदादिति गाथार्थः ॥३७२॥ यदुक्तमाद्यन्त्यसमययोरेकान्तेन ग्रहणनि-सर्गाविव, मध्यमसमयेषु तूभयं, तत्राह—'गहण'मित्यादि, स्पष्टार्था, एकसमये क्रियाद्वयमस्ति अविरुद्धत्वात् कर्मसंघातसाटाक्रियावत् युगपदद्बुल्याकाशसंयोगविभागक्रियावद्वा, स्थानविधौ वा मनआदिक्रियावदिति गाथार्थः ॥३७३॥ गृह्णाति कायिकेनेत्युक्तं, स चौदा-रिकादिभेदात् पञ्चथेति मा मंस्थाः पञ्चविधेनापि, अपि त्वौदारिकवैक्रियाहाकरेणेति, आह च—

तिविहम्मि सररीरस्मी जीवपएसा हवंति जीवस्स । जेहि उ गेण्हइ गहणं तो भासइ भासओ भासं ॥(नि. ८)

ओरालिवेउव्वियआहारओ गेण्हई सुयइ भासं । सच्चं सच्चामोसं मोसं च असच्चमोसं च ॥३७५॥ (नि. ९)

सच्चा हि या सयामिह संतो मुणओ गुणा पयत्था वा । तच्चिवरीआ मोसा मीसा जा तदुभयसहावा ॥३७६॥
अणहिगया जा तीसुचि सच्चो चिय केवलो असच्चमुसा । एया सभेयलक्खण सोदाहरणा जहा सुत्ते ॥३७७॥
'त्तिचिहंमी'त्यादि, त्रयो विधा यस्य तत्तथा तस्मिन्, शीर्यत इति शरीरं तस्मिन्, जीवतीति जीवः तस्य प्रदेशा भवन्तीति,
कस्येत्यत आह—'जीवस्य' आत्मनः, ननु च पष्ठीद्वयश्रवणात् पुनरुक्तदोषः ? तन्न, जीवस्य प्रदेशा भवन्तीत्युच्यमाने इयं पष्ठी
भेदे वर्तिष्यत इति व्यामोहनिवृत्त्यर्थं जीवस्यात्मभूता भवन्तीति पुनरप्याह, "भेदाभेदवर्तिनी च पष्ठी"ति पाणिनीयाः, ततश्चा-
नेन निष्प्रदेशात्मवादासाधुत्वमाह, सति तस्मिन् करचरणोऽस्त्रीवाधवयवसंसर्गाभावः प्राप्नोति, तथाहि—पादतलसंयुक्तात्मभेदशस्य ता-
लुसम्बन्ध्यात्मप्रदेशभेदोऽभेदो वेति वाच्यं, भेदश्चेत् कथमप्रदेशः ? अभेदश्चेदेकत्वतो न भेदोपलम्भः स्यात्, यैर्गृह्णाति—आदत्ते, तुशब्द-
स्य विशेषणार्थत्वान्न सर्वदैव 'ग्रहण'मिति गृह्यत इति ग्रहणं शब्दद्रव्यनिवहमित्यर्थः 'तो' ततो गृहीत्वा 'भापते' वक्ति, भापत इति
भापकः क्रियाविष्ट इत्यर्थः, अनेन निष्क्रियात्मवाद्ब्युदासमाह, सति तस्मिन् भाषणाभावसंसर्गः, तस्य तत्त्वादप्रच्यवमानत्वात् प्र-
च्युतौ च स्वात्महानेः, कामित्याह—भाष्यत इति भाषा तां भाषां, आह—'तो भासद् भासओ' इत्यनेनैव गतार्थत्वान्नैतदुच्चारणं कर्त्त-
व्यमिति, तन्न, भाष्यमाणैव भाषा, न प्राक् न पश्चात् इत्यस्यार्थस्य ज्ञापयितुमभिप्रेतत्वादिति गाथार्थः ॥ ३७४ ॥ अथ किं तत ?
इत्याह—'ओरालिण'त्यादि, स्पष्टा ॥ ३७५ ॥ सत्यादिकाया लक्षणमाह—'सच्चा' इत्यादि, सब्भ्यो हिता—आराधनी प्रत्यायन-
फला वेति सत्या, सन्तः के उच्यन्ते ? इत्यत आह—सन्तो मुनयो—यतयश्च तेषां हिता सत्या, इहपरलोकाराधनीत्यर्थः, गुणा वा—मू-
लोत्तरगुणाः पदार्था वा—जीवादयः, तद्विपरीता तु मृषा, मिश्रा तूमयस्यभावेति गाथार्थः ॥ ३७६ ॥ 'अणही'त्यादि, तिसृष्वप्यपतिता

अनुमयस्वभावा, आसां भावार्थमङ्गीकृत्यातिदेशमाह-एताथतस्रोऽपि भाषाः सभेदलक्षणसोदाहरणा यथा सूत्रे दशवैकालिके उक्ता-
स्त्वयैव ज्ञातव्याः, तत्र भेदाः 'जणवय समय ठवणे'त्येवमादि वक्तव्यम्, यावद् 'वोयड अब्बोयडा चेवे'ति गाथार्थः ॥ ३७७ ॥
भाषाधिकारस्यैवानुवर्तमानत्वादाह-द्वादशभ्यो योजनेभ्यः परतो न श्रूयते, द्रव्याणां मन्दयरिणामत्यादित्युक्तम्, अथ किं विषयपर-
तोऽपि द्रव्याणां गतिरस्ति, यथा च विषयाम्यन्तरतो नैस्त्वयैण तद्भासनासामर्थ्यमस्ति तद्वत् किं परतोऽपीति, उच्यते, अस्ति केषां-
चिदालोकान्ताए, आह-यद्येवं-

कईहिं समयेहिं लोगो भासाए निरन्तरं तु होइ कुडो । लोगस्स य कइभाए कइभाओ होइ भासाए ॥ (नि०१०)
चउहिं समयेहिं लोगो भासाए निरन्तरं तु होइ कुडो । लोगस्स य चरिमंते चरिमंतो होइ भासाए ॥३७९॥(नि. ११)

कोई मंदपयत्तो निसिरइ सयलाई सदबब्बाई । अन्नो तिच्चपयत्तो सो सुंचइ भिदिउं ताई ॥ ३८० ॥
गंतुमसंखेज्जाओ अयगाहणवगणा अभिन्नाई । भिज्जंती भंसंति य संखिज्जे जोअणे गंतुं ॥ ३८१ ॥
भिन्नाई सुट्टमयाए अणंतगुणवट्ठिआई लोगंतं । पावंति पूरयंति य भासाए निरंतरं लोगं ॥ ३८२ ॥
'कतिही'त्यादि, 'कतिभिः' कियत्संख्यैः 'समयैः' परमनिकृष्टकालविशेषैः 'लोकः' चतुर्दशरज्ज्वात्मकः क्षेत्रलोकः भाषया
निरन्तरमेव भवति 'स्युधो' व्याप्तः, तथा लोकस्य च-अस्यैव कतिमाने कतिमागो भवति भाषायाः ? इति, ॥ ३७८ ॥ अत्रोच्यते-

'नउही'त्यादि, पूर्वदि प्राग्बत्, नवरं तुयच्छो न सर्वयैव, अपि तु 'कयाऽपि', यद्वक्ष्यते भाष्यकारः - 'कोपी'त्येवमादि प्रपञ्चेनावेति,

तथा लोकस्य च क्षेत्रचरमान्तः, प्राक्तनान्तः असंख्येयभागो भवति भाषाया गणितमपेक्ष्य चरमान्ते-प्राक्तने असंख्यभागे, समस्तलोक-
व्यापिन्या इति गाथौचार्थः ॥ ३७९ ॥ 'कोधी'त्यादि, कधिदुरःधतोपेतत्वेन मन्दग्रयत्नो निःसृजति सकलानि-अदलितानि अ-
ब्द्रव्यस्कन्धदलानि, अन्यस्तु भाषकः तीव्रप्रयत्नो निरुज्जरणत्वात् स तु तानि 'सृजति' प्रेरयति 'भित्त्वा' परमाणुतया कृत्वा
॥ ३८० ॥ अत्र सूत्रम्—'जाइं भंते ! अभिण्णाइं निस्सर्ती"त्यादि सर्वमुच्चारणीयं 'ताइं तु' तानि किमत आह—'गंतु'मित्यादि,
तानि 'अभिधानि' निस्पृष्टानि गत्वाऽसंख्येयाः खल्ववगाहनावर्गणा 'भिद्यन्ते' अनन्तशो भिदां प्रतिपद्यन्ते, स्वसं चापद्यन्ते, शब्दप-
रिणाममपि जहतीत्यर्थः, किं लोकान्तं याल्ता ?, नेत्याह—संख्येयानि योजनानि गत्वेति गाथार्थः ॥ ३८१ ॥ भिन्नेषु का योतेत्यत
आह—'भिन्नानी'त्यादि, भिन्नान्यतिपटुतात्वोऽप्युदयन्त्रकेण निर्दलितानि दृक्ष्मतया-अतिप्रचुरतयाऽनन्तगुणवर्द्धितानि वासकत्वात्
लोकान्तं प्राप्नुवन्त्याद्यसमय एव, पटुसु दिक्ष्विति वाक्यशेषः, किमेतावच्छक्तीन्येव?, नेत्याह—'पूरयन्ति च' व्याप्नुवन्ति च 'भाषया'
पराधातवासनावसितसकललोकापन्नवाग्द्रव्यपटलैः, निरन्तरमिति क्रियाविशेषणं, इतः-इतः पूरणात्, कं?, 'लोकं' क्षेत्रलोकमिति,
एतच्च सामान्येनोपेतं समयानियमनादिति गाथार्थः ॥ ३८२ ॥ साम्प्रतम्-चउहिं समएहिं' इत्यादि, तत्रानादेशं
पूर्वपक्षीकुर्वन्नाह—

जइणससुग्घायगइएँ केई भासंति चउहिं समएहिं । पूरइ सयलो लोगो अण्णे उण तीहिं समएहिं ॥ ३८३ ॥
पढमसमए चिय जओ सुक्काइं जंति छडिंसि ताइं । धितियसमयम्मि ते चिय छंडंढा होति छम्मंथा ॥ ३८४ ॥
मंथंतरैहिं तइए समये पुन्नेहिं पूरिओ लोगो । चउहिं समएहिं पूरइ लोगंते भासुमाणस्स ॥ ३८५ ॥

विसिद्धियस्स पढमोऽतिगमे ते चैव सेसया तिन्नि । विदिसिद्धियस्स समयया पंचातिगमम्मि जं दोष्णिण ॥३८६॥
 चउसमयमज्झगहणे तिपंचगहणे तुलाइमज्झस्स । जह गहणे पज्जंतगहणं चित्ता य सुत्तगई ॥ ३८७ ॥
 कत्थइ देसगहणं कत्थइ घेप्पंति निरवसेसाइं । उक्कमकमजुत्ताइं कारणवसओ निउत्ताइं ॥ ३८८ ॥
 चउसमयविग्गहे सति महल्लयंधंमि तिसमओ जह वा । मोत्तुं तिपंचसमये तह चउसमओ इह निबद्धो ॥३८९॥
 होइ असंलेच्चइमे भागे लोगस्स पढमविइएसु । भासा असंखभागे भयणा सेसेसु समयेसु ॥ ३९० ॥
 आपूरियम्मि लोगे दोण्हवि लोगस्स तह य भासाए । चरिमन्ते चरिमन्तो चरिमे समयम्मि सब्वत्थ ॥३९१॥
 न ससुग्गयापगईण मीसयसवणं मयं च दंडम्मि । जइ तोऽवि तीहि पूरइ समएहिं जओ पराघाओ ॥३९२॥
 जइणे न पराघाओ स जीवजोगो य तेण चउसमओ । हेऊ होज्जाहि तहिं इच्छा कम्मं सहावो वा ॥ ३९३ ॥
 गंघोऽवि बीससाए न पराघाओ य तेण चउसमओ । अह होज्ज पराघाओ हविज्ज तो सोऽवि तिसमइओ ॥३९४॥
 एगविसमाइसमाए दंडं काऊण चउहिं पूरेइ । अन्ने भणंति तंपि य नागमजुत्तिक्खमं होइ ॥ ३९५ ॥
 'अइणे' त्यादि । जैनमनुश्रुयावगत्या केचन भाषन्ते चतुर्भिः समयैः सकललोकः पूर्यते, 'प्रथमे समये दंड' मित्येवमाद्यनयेत्य-
 भिप्रायः, तत्रैतन् स्याद्-भारतां को निगरयते इति ? उच्यते, सिद्धान्तः, तथाहि-एषामेवादिनामूर्ध्वधीदिग्द्वये दण्डमात्रगमना-
 षण्ण्यु दिक्षु मिश्रशब्दयणमादिगमये न प्राप्नोति, उक्तं चैतदविद्येण नियुक्तिरुवा-'भासासमयेऽपीओ सवं जं सुणइ मीसयं सु-
 षरं । अप मामान्योक्ति एव व्याख्यानतोऽर्थप्रतिपत्तिर्दण्ड एव मिश्रशब्दयवणं, न दोषदिक्षिति, नन्वेवमपि त्रिभिः पूर्यत इति

स्यात्, प्रथमदण्डसमयानन्तरं द्वितीयसमय एव पराधातसामर्थ्याच्चतसृषु दिक्षु. मन्थानसिद्धितस्वृतीयसमय एवापान्तरालपूरणात्, नन्वधिणी निमील्यालोच्यतामेतदिति, तत्रैतस्यात्-जैनसमुद्घातगतोक्तमतो नायं दोषः, दोषश्चेदत्रापि त्रिभिरापूरणं असजति, किल प्रथमसमये दण्डमात्रगमनात्, तन्न, सिद्धान्तापरिज्ञानात्, तथाहि-जैनसमुद्घातं स्वरूपेणापूरणादपराधातसामर्थ्यान्न द्वितीयसमये मन्थानसिद्धिर्यत्र भवत इवात्र समयत्रयापूरणं भवेत्, “दण्डं प्रथमे समये क्पाटमथ चोत्तरे तथा. समये । मन्थानमथ तृतीये” सकर्म-कजीवव्यापारत्वादिति वचनात्, भाषायां तु द्वितीयसमय एव मन्थानं अनुश्रेणीगमनाच्चतुर्दिशं पराधातद्रव्यान्तरावासकत्वाच्च, अचित्तमहास्कन्धः कस्माज्जैनसमुद्घातवचतुर्भिरापूरयतीति चेत्, उच्यते, अचिन्त्यत्वाद्धिशापरिणामस्य पराधाताभावात् क्रमपरिणा-मित्वादिति गाथाऽर्द्धार्थः । साम्प्रतं स्थितपक्षवादिमतमाह-‘पुरती’ त्यादि. गाथापश्चाद्धि, ‘पूर्यते’ व्याप्यते ‘सकलः’ सम्पूर्णो ‘लोकः’ चतुर्दशरज्जु(वा)हल्यः, अन्ये पुनरभिदयति-त्रिभिः समयैरिति गाथार्थः ॥३८३॥ किं चाग्मात्रेण ?, नेत्याह-‘पढमे’ त्यादि । इह लोकमध्यस्थितवक्तुर्यतः प्रथमसमय एव मुक्तानि तान्यालोकान्तात् पट्सु दिक्षु यान्ति जीवस्रक्षमपुद्गलानुश्रेणीगमनात्, ततः कि-मित्यत आह-द्वितीयसमये त एव पद् दण्डाः पट् मन्थानो भवन्ति, चतुर्दिशमेकैकशोऽनुश्रेण्या छत्तरीभवन्त इति वाक्यशेषः, इह चा-न्योऽन्यच्छत्तरानुगमोऽपि न विरुध्यते स्रक्षमत्वादिति गाथार्थः ॥३८४॥ ततोऽपि किमित्यत आह-‘मंथ’मित्यादि पूर्वार्धार्थः । साम्प्रतं स्रक्षकाराभिप्रायेणाह-चतुर्भिः समयैर्लोकः पूर्यते लोकान्ते भाषमाणस्य, कथं ?, नाब्बा वदित्तसृषुणां दिशामन्यतरस्यां दिशि शु-वतः प्रथमसमयेऽन्वर्तनीडीमनुप्रविशन्ति त्रयोऽन्ये प्राग्वद् दण्डादिक्रमेण, अयमत्राभिप्रायः-‘सयंशुरमणपच्छिमपेरंतडिओ भासओ पढम-समये दंडं निसिरह, सो य. आयामओ रज्जु वाहल्लेण चत्तारि अंगुलाणि तिरश्चीनमलोकखलित इतिकृत्वैति भावनीयं, ततो वितिय-

समये ताओ दंडाओ सव्यओ परचायसामत्थेण उद्धुहो चोद्दिसरज्जूसितं सव्यओ रज्जुवित्थरं चउरंगुलवाहल्लं छप्परं पसरइ णाडि-
मज्जे, पूर्वापरतिरथीनमित्थर्थः, इओऽवि विरियं पराघातओ चेव दाहिणुत्तरतिरिच्छयं, मज्झभागं पडुच्च रज्जुमेत्तविच्छिण्णं वट्टं छप्परं
पसरइ, वत्तमध्यत्वाल्लोकस्य, ततो तइए नाडिमज्झतिरिच्छट्टियछप्परातो सव्यओ तयणुसेठीए दाहिणुत्तरपुब्बावरेण सयलं नाडि-
भरेमाणं छप्परं पसरइ, एतदुक्तं भवति-लोकस्य ब्रह्मलोकमध्ये चउदिसिं दुःखुओ मंथो, अहोवि चउदिसिं (दु) रज्जुओ मंथो, शेपे तु
प्रदेगहन्या स इति, चतुर्यसमये त्वेतदपान्तरालपूरणात् सकललोकव्याप्तिरिति ॥३८५॥ आह च-‘दिसी’त्यादि गतार्थं पूर्वार्द्धम्, अन्या-
चार्याभिमामयेवाह-‘विदिसिद्वियस्से’ त्यादि, विदिव्यवस्थितस्य जल्पतः समयाः पञ्च भवन्ति, लोकापूरणमङ्गीकृत्य, किं का-
रणमित्याह-‘अइगंमि’ नाडीप्रदेशे यद्-यस्माद् द्रौ समयौ, गच्छतोऽनुश्रेणिगमनादिति गार्थार्थः ॥३८६॥ यद्येवं किमनेकविक-
ल्पसम्भवे सति घञ्कारेण चतुःसमयग्रहणमकारि ?, उच्यते-‘चउ’ इत्यादि । चतुर्णां समयानां समाहारश्चतुःसमयं, चतुःस-
मयं च तन्मध्यं च त्रिपञ्चसमयापेक्षेयति चतुःसमयमध्यं तस्य ग्रहणं तस्मिन् सति, किमत आह-त्रिपञ्चग्रहणं कृतेमेव द्रष्टव्यमिति
वाक्यशेषः, दृष्टान्तमाह-जहा तुलामज्झस्स गहणे आइपज्जंतगहणं, अपि च चित्रा गतिभंगवतः स्रष्टस्य लक्ष्यते ॥३८७॥ तथाहि-
‘नियुक्तानि’ यद्दानि दानाणि भवन्तीति तन्ननीतिरिति गार्थार्थः ॥३८८॥ अत्रैव प्रदेशान्तरसंवादिनं दृष्टान्तमाह-‘चउ’ इत्यादि ।
यथा वा भगवत्यां ‘महच्छयंधम्मि’ महच्छयंधेइशके सर्वत्र चतुःसामयिके सति ‘त्रिसमयः’ त्रिसामयिको विग्रहः प्रतिपादितः,
तदंशानि मोत्तुं विपञ्चममये चउत्तमयो लोकापूरणप्रकारो निबद्ध इति को दोषः ? इति गार्थार्थः ॥३८९॥ अथ यदुक्तं ‘लोकस्य च

कृतिभागे कृतिभागे भवति भाषायाः ? इत्येतद् व्याचिख्यासुराह—‘होई’ त्यादि । ‘लोकस्य’ चतुर्दशजुवाहल्यस्य ‘भवति’ सम्पद्यते ‘असंख्येयतमे भागे’ स्तोत्रविभागे क्षेत्रगणितेन-क्षेत्रगणितमङ्गीकृत्य, कः ? इत्यत आह-भाषाया अपि व्यापिन्या असंख्येयतमे एव भागः, कदेत्यत आह-प्रथमद्वितीयसमयोः, भजना तु शेषसमयेषु, इयमत्र भावना-त्रिसामयिकव्याप्तौ प्रथमसमये चतुःसमय-व्याप्तौ च प्रथमद्वितीययोः, र्वीये तु सकलनाडीभरणात् संख्येयभागे संख्येयभागाः, पञ्चसामयिकव्याप्तौ तु प्रथमद्वितीयवृत्तियेषु-‘होवी’ त्यादिगाथाऽऽद्यपादत्रयानुष्टुप्तिरित्याद्यानियुक्तिगाथापथाद्धीर्घः ॥३९०॥ अथ द्वितीयनियुक्तिगाथापथाद्धीर्घमाह-‘आश्ररियं-मी’ त्यादि सुगमा, नवरं ‘सर्वत्रे’ ति सर्वपक्षान्तरेष्विति गाथार्थः ॥३९१॥ तदिदानीमनादेशदूषणं साक्षादाह-‘न’ इत्यादि । न केवलममृद्यातभङ्ग्या चतुःसमयापूर्णं सैद्धान्तिकाः धन्तुमर्हन्ति, किमिति ? यतः तत्र न प्रथमसमये ‘छदिसिं मीसयसवणं लम्भइ’, उभवं च प्रश्रकृता, व्याख्यानतोऽर्थग्रन्थिपत्तिः ‘मत्तं च दंडम्मि, जइ’ चि ननु तथापि त्रिभिरापूर्यत इति स्यात्, किं कारणमित्याह—पनः-द्वितीयसमय एव चतसृष्यपि त्रिषु पराघातसामर्थ्यन्मन्यथानसिद्धिस्तदनन्तरं च व्याप्तेरिति गाथार्थः ॥३९२॥ ननु च यथा जिनसमुद्यातः पराघातेऽस्तस्यपि चतुःसामयिकः, एवमयमपीत्येतदाशङ्क्याह—‘जइणे’ त्यादि, जेने पराघातो नास्ति, स्वरूपेणापूर्णात्, येन कारणेनैवं तेन ‘चउसमयो सो होउ, सजीवजोगो य’ चि, यतथाप्तौ सजीवयोगः-सकर्मजीवव्यापारः तेन चतुःसमयः क्रमशुचित्वात्, ‘वा’ इत्यथवा तत्र जैनसमुद्याते चतुर्भिः समर्थैर्भवति, भवेत् ‘हेतुः’ कारणं ‘इच्छा’ एवमेव तस्येच्छा स्याद्येनाद्यसमय ऊर्वाधो दण्डमात्रमेव निस्तुजति, कर्म वा स्वभावो वेति, शुब्दद्रव्याणां तु अशुश्रेणिगमनपराघातस्वभावमात्रादन्यो न हेतुस्तीति गाथार्थः ॥३९३॥ अचिन्तमहास्कन्धे कस्मात् प्रथमसमयानन्तरं कपाटमात्रमित्यत आह—‘खंधोऽवी’ त्यादि प्राय उक्ताथैवेति ॥३९४॥

अनादेशान्तरमेव पूर्वपक्षीकुर्वन्नाह—'एगे' इत्यादि । अन्ते भणति 'आदिसमये' प्रथमसमये एकादिकं दंडं कृत्वा चतुर्भिः पूरयति, एतदुक्तं भवति—ऊर्ध्वदिशा अतिरभसेन दण्डं करोति, द्वितीयसमये तु तत्र मन्थानमधोदिशि च दण्डमतिरलत्वात्, तृतीये तदन्तरालापूर्णमिति, आह—साध्वेवेयं कल्पनेति, तन्न, यतः—'तंपि'ति तदप्येवं परिकल्पनं नागमक्षमं, क्वचिदश्रुतत्वेनानार्पित्वात्, नापि च युक्तिक्षमं, सर्वतोऽनुश्रेणिगमनभाजामेकतोदिककं गच्छतां युक्त्यभावात्, वक्तृमुखप्रेरणानुकूल्यं चेत्, तन्न, तेषामाकाशपटलस्थानां प्रेयमाणत्वात्, तत्र च पृष्टदिशमनुश्रेणिसद्भावात्, अपिच एवं चतुर्विंशत्यनुकूलावस्थाने विश्रेणीगमनमसङ्गोऽपि स्यात्, तथा चतुःसमयानियमश्च पडहादिशब्दानां, वक्त्रप्रयत्नाभावादिति गाथार्थः ॥३९५॥ तदेवमाभिनिबोधिकं तत्त्वतो भेदतश्च चर्चितं, इदानीं तु पर्यायतो नानादेशजविनेयजनानुग्रहार्थं चर्चयन्नाह छत्रकारः—
इहा अपोह वीमंसा, मगणा य गवेसणा । सण्णा सई मई पण्णा, सव्वं आभिणिवोहियं ॥३९६॥ (नि० १२)

होइ अपोहोऽवाओ सई धिई सव्वमेव मइ पण्णा । ईहा सेसा सव्वं इदमाभिणिवोहियं जाण ॥ ३९७ ॥
मइ-पन्ना-भिणिवोहिय-बुद्धीओ होति वयणपज्जाया । जा उग्गहाइसण्णा ते सव्वे अत्थपज्जाया ॥३९८॥
सव्वं वाऽभिणिवोहियमिहोग्गहाइवयणेण, संगहियं । केवलमत्थविसेसं पइ भिन्ना उग्गहाईया ॥३९९॥
उग्गहणमोग्गहोत्ति य अविस्सिट्ठमवग्गहो तयं सव्वं । ईहा जं मइचेट्ठा मइवावारो तयं सव्वं ॥४००॥
अवगमणमवाउत्ति य अत्थावगमो तयं हवइ सव्वं । धरणं च धारणात्ति य तं सव्वं घरणमत्थस्स ॥४०१॥

'ईहे'त्यादि, ईहनमीहा-सदर्थयमालोचनं, अपोहनमपोहो निर्णयः, 'विमर्षः' अपायात् पूर्व ईहायाश्चोत्तरत्र दुह्मधर्मा घटन्ते

इति विमर्शः, मार्गणा त्वन्वयधर्मप्रार्थना, 'गवेपणा' हेयधर्मप्रार्थना, संज्ञानं संज्ञा व्यञ्जनावग्रहादुत्तरकालभावी प्रत्ययः, स्मृतिस्तु स्मरणं-प्रागुपलब्धप्रत्यभिज्ञानं, मननं मतिः कथञ्चिदर्थपरिच्छिन्नावपि अपूर्वदृग्भ्रमतरधर्मालोचनरूपा बुद्धिः, प्रज्ञानं प्रज्ञा-विशिष्टतरक्षयोपशमाहितप्रभूतवस्तुगतयथावस्थितधर्मालोचनरूपा मतिरेवेत्यर्थः । एते विशेषाः, सामान्यमाह-सर्वमेतदाभिनिचोधिकमिति गाथार्थः ॥ ३९६ ॥ अतो यद्यद् अभिधीयते तदाह-—'होइ' इत्यादि, सुगमा, नवरं मतिप्रज्ञे सर्वमेव मतिज्ञानं, शेषभेदास्वीहा, सर्वं चैतन्मतिज्ञानान्न भिद्यते, वचनार्थपर्यायत्वादिति ॥ ३९७ ॥ तथाहि-—'मत्ती'त्यादि, मत्याद्विवचनचतुष्टयं वचनपर्यायाः सम्पूर्णवस्तुवाचकत्वात्, यास्त्वग्रहादिसंज्ञाः सर्वेऽर्थपर्यायाः, अथवा सर्व एवाभिलाषा वचनपर्यायाः, इतरे त्वितरे सर्ववस्तुनां, एवं मतावपीति गाथार्थः ॥ ३९८ ॥ 'सब्बं वे'त्यादि, अथवा इह-अस्मिन् प्रस्तावेऽवग्रहव्यवहारेणैव प्रथक्पृथगवग्रहादीनामन्यतमेनापीति 'सब्बं आभिनिचोहियं संगहियं'ति समस्तं मतिज्ञानमाक्रोडितमित्यर्थः, कया ? चेत्, उच्यते-'गुणसंज्ञया' अन्वर्थसंज्ञया वचनव्युत्पत्त्येति यावत्, सा चैयम्-अवग्रहणमवग्रहः, तथाहि-सामान्यार्थाविग्रहवचनेनेहापायधारणाः संगृहीताः, मतिचैष्टापायाविच्युतिरूपत्वात्, पङ्कजवचनेनेव नीलोत्पलोत्पलमृणालनालनालिककल्हारकमलादयः, सर्वत्रान्वर्थाविशेषात् ॥ ३९९ ॥ तथा चाह-—'उग्रहण'मित्यादि, अयमत्र भावार्थः-अवग्रहणमवग्रह इतिकृत्वा यथाऽसौ सामान्यस्य तथेहादयोऽपि यस्य यावत्तत्रार्थस्य ततः अविस्तिष्ठं सर्वं सामान्येन 'तयं' ईहादि सव्यमवग्रहोचि स्थितं, एवं ईहा द्वितीयो मतिभेदो यत्-यस्मान्मतिचैष्टारूपो वर्त्तते, अतो मतिव्यापारः, तत्रावग्रहादि सर्वं वर्त्तते, सर्वं तदीहा वर्त्तत इत्यभिप्राय इति गाथार्थः ॥४००॥ तथा-—'अवगमण'मित्यादि, अवगमनं अपायो येन वर्त्तते अतः अर्थावगमस्तत्सर्वमवग्रहेहाधारणादि वर्त्तते, तथा धरणं धारणेतिकृत्वा, चो पूरणार्थो, अतः तदवग्रहादि सर्वं

धारणा, कुतः ?—तेषु यतो 'धरणमथस्स अत्थि'त्ति वक्कसेसो, अतोऽभ्यघायि—सव्वं वाऽऽमिणिवोहियमिहोगहादिवयणे संगहियम-
न्वर्थसंज्ञाऽविशेषात्, केवलं—नवरं अत्यविसेसं पति—अर्थविशेषापेक्षया रूढिमङ्गीकृत्य एकद्रव्योपदेशनीं संज्ञामङ्गीकृत्येतियावत् भिन्ना-
निष्ठमूर्त्तयः अत्रग्रहादयो भवन्ति, पङ्कजवदिति प्रथमगाथायाः पौर्वापर्यार्थिः ॥४०१॥ यदुक्तं सूत्रकारेण—'तं समासञ्चो चउच्चिहं
पण्णत्त'मित्येवमादि अर्थवमाह—

तं पुण चउच्चिहं नेयमेयओ तेण जं तदुवउत्तो । आदेसेणं सव्वं दव्वाइ चउच्चिहं सुणइ ॥ ४०२ ॥

आएसोत्ति पगारो ओहादेसेण सव्वदव्वाइं । धम्मत्थिआइयाइं जाणइ न उ सव्वभेएणं ॥४०३॥

खेत्तं लोगालेगं कालं सव्वद्धमहव तिचिहंति । पंचोदइयाइए भावे जं नेयमेवइयं ॥४०४॥

आएसोत्ति व सुत्तं सुओयलेद्धेसु तस्स मइनाणं । पसरइ तव्भावणया चिणावि सुत्ताणुसारेणं ॥४०५॥

'तं पुणे'त्यादि, तत् पुनराभिनिवोधिकज्ञानं 'चतुर्विधं' चतुरूपं, किं स्वरूपतो ?, नेत्याह—'ज्ञेयभेदतः' उपाधिभेदात्, किमि-
त्यत आह—तेन यद्—यस्माद् 'उपयुक्तः' अपितान्तःकरणो मतिज्ञानी 'सर्व' निरवशेषं द्रव्यादि, किविशिष्टमित्याह—'चउच्चिहं' चतुर्भेदं
'मुणत्ति' जानीते, कथमित्याह—'आदेसेणं'ति गाथार्थः ॥४०२॥ कोऽयमादेशो नामेत्यत आह—'आदेस' इत्यादि, आदेश इति प्रकार
उच्यते, स चौधादेशो विशेषादेशश्च, तत्र 'ओहादेसेण' सामान्यादेशेन सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि 'जानाति' अबुध्यते, यथै-
वमेवंविशिष्टो धर्मास्तिकाय इत्येवमादि, द्वितीयप्रतिषेधमाह—न पुनः सर्वभेदेन 'न उ सव्वपज्जवेहिं'ति वचनात्, केवलिगम्यत्वादिति
गाथार्थः ॥ ४०३ ॥ एवम्—'खेत्त'मित्यादि, स्वधिया भावनीयं, किमित्येतावदेवेत्यत आह—'जं नेयं एवइयं'ति गाथार्थः ॥४०४॥

‘आगमो’ इत्यादि, अथा आदेश इति सूत्रं तेन घ्रादेशेन आभिनिर्गोहियनाणी सञ्चदब्वाइं जाणाइ, ण उ सञ्चमेदेशं, आह—यदि घ्रादेशेन ऋमाभिनिर्गोधिस्त्रानेनेति, उच्यते, ननुक्तं ग्राह, किमुक्तमित्यत आह—‘मुओमलद्वेषु तस्म मतिगणं’ क्रियाकलापादिषु प्रयत्नि, तन्नामपा पिनापि घ्राणामारेणेति गार्थः ॥ ४०५ ॥ तदेवमिदं तच्चादिभिर्निरुद्धेदानीं नमभिलुयोगद्वाररन्पथा निरूप-

यितुमाह—

संतपयपरूच्यया दव्यपमाणं च खित्त फुसणा य । कालो य अंतरं भाग भाव अप्यावहुं चैव ॥४०६॥ (नि. १३)

संतंति निज्जमाणं पयस्स पयस्स जा परूच्यया । गइयाइएसु वत्तुसु संतपयपरूच्यणा सा उ ॥४०७॥

जीपस्स ण जं संतं जम्हा तं तेहिं तेसु या पयति । तो संतस्स पयाइं ताइं ताइं तेसुं परूच्यणा ॥ ४०८ ॥

गइ-इदिण्. य काए जोए वेए कसाय-लेसासु । सम्मत्तनाणदंसणसंजयउवओगआहारे ॥४०९॥ (नि० १४)

भासगपरित्तपज्जत्तसुहुमसणणी य भत्रियचरमे य । पुव्वपडिवन्नएवा पडिवजंते य मग्गणया ॥४१०॥(नि. १५)

पग्गिणियजाईओ सम्मामिच्चो य जो य मञ्चन्नु । अपरित्ता य अभव्वा अचरि मा य ण सया सुण्णा ॥४११॥

धियला अयिसुद्धलेसा मणपञ्चयणाणिणो अणाहारा । अस्मण्णी अणगारोअओगिणो पुञ्चपडिचक्षा ॥४१२॥

सेसा पुव्वपयणणा नियमा पटियत्तमाणया भइया । भयणा पुञ्चपयणणा अरुसायायेयया होति ॥४१३॥

‘संतपये’त्यादि, ण प्रथमद्वारं ‘संतपदपरूच्यणपत्ति,’ सच तत्पदं च सत्पदं तस्य प्ररूच्यणा २ तद्ग्राहः सत्पदमरूपणना,

साऽस्य कर्तव्या, केषु ?-गतिमार्गणसु प्रतिद्वारेष्विति वक्ष्यति, यद्वा सद्विषयं पदमिति शेषं प्राग्बत्, खरविषाणपदग्ररूपणाऽप्यस्तीति च सद्व्यग्रहणम् । अथवा सन्ति च तानि पदानि च-गत्यादीनि सत्पदानि तेष्वस्य प्ररूपणतेति सत्पदग्ररूपणता, प्रथमं द्वारं, तथा मतिज्ञानिद्रव्यप्रमाणं चाख्येयं, कियन्त्यस्मिन् त्रैलोक्ये तानि ? , कियन्तो वैकसमये मतिज्ञानप्रतिपत्तार इति, चः समुच्चयार्थः; 'ग्वित्त'मिति कियति क्षेत्रे इदं सम्भवति ? तत्र वक्ष्यति-"सचोवरं अहे पञ्च", किमित्यधः पञ्च ? इति चेत् सम्यग्दृष्टेः सप्तमीतो गमनागमनप्रतिपेधात् । 'कुसणा य' कियत् क्षेत्रं मतिज्ञानिनः स्पृशन्ति ? , क्षेत्रस्पर्शनयोः कः प्रतिविशेष इति चेत्, उच्यते, एकस-प्तप्रदेशः, चः प्राग्बत्, कालश्च स्थित्यादि, तथा अन्तरं प्रतिपत्त्यादौ, तथा 'भागः' मतिज्ञानिनः शेषज्ञानिनां कतिभागे वर्तन्ते इति, तथा 'भावः' कस्मिन् भावे एते वर्तन्ते इति, तथाऽल्पबहुत्वं चाख्येयं मतिज्ञानिनां, भागद्वारादेवायमर्थो लब्ध इति चेत्, तन्न, इह स्वस्थान एव पूर्वप्रतिपत्तप्रतिपद्यमानापेक्षयाऽल्पबहुत्वचिन्ताधिकारादिति द्वारगार्थः ॥ ४०६ ॥ साम्प्रतमाद्यद्वारव्याचिल्यासये-दमाह--'संवती' त्यादि गतार्था ॥४०७॥ 'जीवस्स चे' त्यादि । अथवा 'जीवस्य' निर्दिष्टस्वरूपस्य यत्सत् आभिनिबोधिकं नामेत्य-भिप्रायः, तत् यस्माच्चैर्गत्यादिभिः करणभूतैस्तेषु वाऽधिकरणभूतेषु 'पदति'चि पद्यते गम्यतेऽनुगम्यत इतियावत्, ततः किमित्यत आह-'तो'चि तस्मात् 'संतस्य' सतः पदानि तानि सत्पदानि तेषु प्ररूपणता सत्पदप्ररूपणतेति ॥३०८॥ आह च--'गती' त्या-दि । तत्राभिनिबोधिकमस्ति नास्तीति, उच्यते, अस्ति, यद्यस्ति क्वास्ति ? , 'गति'चि गतौ, सा चतुर्विधा नारक्तिर्यग्नरामरभेदात्, एतस्याभिनिबोधिकस्य पूर्वप्रतिपत्त्या विद्यन्ते, तैरस्या अशून्यत्वाभिधानात्, "आभिनिबोहियनाणी णं भंते ! नेरुण्" एवमादिवचनात्, मतिपपमानकांस्त्वङ्गीकृत्यानिपमो विवक्षितकाले व्यभिचारादपि, कोऽनयोर्विशेषः ? इति चेत्, उच्यते, अत्र व्यवहारनिश्चयो, तत्र

व्यवहारस्य प्रतिपद्यमानकोऽन्तर्मुहूर्त्तं, इतरस्य त्वेकं समयं, शेषसमयेषु पूर्वप्रतिपन्न एवेति, 'इदिए य'चि इन्द्रियाण्यधिकृत्येदं मृ-
ग्यते, तान्येकादीनि पञ्चान्तानि, तत्रास्य पञ्चेन्द्रिया नियमतः पूर्वप्रतिपन्नाः सन्त्येव, इतरे तु भाज्या भारका इवेति भावना, चतुस्त्रि-
द्वीन्द्रियास्तु पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति, नतु प्रतिपद्यमानकाः, श्रवणाभावात्, एकेन्द्रियारतुभ्यप्रतिपिद्धाः, एतेषां गत्यन्तभविऽपि मे-
देनोपन्यासः इन्द्रियविशेषोपाधिभेदाद्, एवं सर्वत्र भावनीयं। 'काय' इति दृथिवीकायो यावत् त्रसकायः, त्रसकाये पञ्चेन्द्रियेष्विव, शेषका-
येष्वेकेन्द्रियेष्विवेति। योगा-मनोवाक्कायलक्षणाः, तत्र समुदितेषु पञ्चेन्द्रियेष्विव, केवलकाययोगे त्वेकेन्द्रिय इव अन्यत्र कार्मणात्।
वेदाः-त्रीपुंनपुंसकाख्याः, समुदितेषु पञ्चेन्द्रिया इव। कृपायाः क्रोधादयः, पुनरैकैकश्चतुर्था-अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्याननामधेयप्रत्या-
ख्यानावरणसञ्चलनभेदात्, आद्येष्वेकेन्द्रिया इव, संक्लृष्टपरिणामत्वात्, द्वादशसु पञ्चेन्द्रिया इव। 'लेस्ता य'चि पद् लेभ्याः कृ-
ष्णाद्याः, तत्रोपरितनीषु पञ्चेन्द्रिया इव, आद्यासु विकलेन्द्रिया इव। 'सम्मत्त'चि सम्यग्दृष्टिः, किं पूर्वं प्रतिपन्नः मतिपद्यमानको वेति,
अत्र व्यवहारनिश्चयो, तत्र व्यवहारस्य सम्यग्दृष्टिः पूर्वप्रतिपन्नो, न प्रतिपद्यमानकः, सम्यक्त्वमतिश्रुतानां युगपब्लाभाभावात् आभिनि-
बोधिकप्रतिपत्त्यवस्थानाच्च, इतरस्य पूर्वप्रतिपन्नः प्रतिपद्यमानकश्च सम्यग्दृष्टिः, आभिनिबोधिकलाभस्य सम्यग्दर्शनसहचरितत्वात्
सम्यक्त्वमतिपत्तिसमये च सम्यक्प्रचिपत्तेः, क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदात्, भेदे च क्रियाभावाविशेषात् पूर्ववद्दस्तुतोऽस्तुपत्तिप्रसङ्गात्,
न चेत्यं प्रतिपत्त्यवस्थेत्यनन्तरं पूर्वप्रतिपन्नकत्वसद्भावात्। 'नाणे'चि नाणं पंचविहं मतिश्रुतावधिमनःपर्यायकेवलभेदात्, अत्राप्याह
व्यवहारः-मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानिनः पूर्वप्रतिपन्ना एव, नतु प्रतिपद्यमानकाः, मत्याविलाभस्य सम्यग्दर्शनसहायत्वात्, केवली
तृमयप्रतिपिद्धस्तस्य धायोपशमिकभावानाधारत्वात्, मत्त्यज्ञानश्रुताज्ञानविभङ्गज्ञानवन्तस्तु विवक्षितकाले प्रतिपद्यमानका भवन्ति, त-

त्यतिपन्नः, नन्वितरे, तेषामज्ञानित्वात्, निश्चयनयमतेन तु मतिश्रुताग्रधिज्ञानिनः पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमाना अपि, सर्वत्रा-
भिमृष्टे सति ज्ञानाभ्युपगमात् सम्यग्दर्शनसहचारित्वात् मत्यादिलाभस्य क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदात्, मनःपर्यायज्ञानिनस्तु पूर्वप्रतिप-
न्ना एव, न प्रतिपद्यमानकाः, तस्य भावयतेर्योत्पत्तेः, केवलानां तूभयाभाव इति, मत्याद्यज्ञानवन्तस्तु न पूर्वप्रतिपन्ना नापि प्रतिपद्यमानकाः,
प्रतिपत्तिक्रियाकाले मत्याद्यज्ञानाभावात् क्रियाकालनिष्ठाकालयोश्च भेदात् अज्ञानभावे च प्रतिपत्तिक्रियाऽभावादिति । 'दंसणं' चि, तच्चतुर्द्धा
चयुरचक्षुः(वधिकेऽलमेदात्, तत्र ये चक्षुर्दर्शनितोऽचक्षुर्दर्शनिनश्च ते दर्शनलङ्घिमङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्नाः सन्त्येव, इतरे तु भाज्या इत्यविरु-
द्धमेतत्, चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनोपयोगं त्वङ्गीकृत्य पूर्वप्रतिपन्ना एव सन्ति, नेतरे, विरुद्धत्वात्, विरुद्धत्वं चास्यानाकारोपयोगत्वाद् अनाकारो-
पयोगे च लब्ध्वात्प्रतिपत्तिपन्ना एव, उक्तं च—'सञ्जाओ लब्धीओ सागारोवयोगोवउत्तस उप्पज्जंति' वक्ष्यते चोपयोगद्वार एतदिति, अवधि-
दर्शनिनस्तु प्राप्स्यतिपन्ना एव, केवलिनस्तु उभयविकलाः । 'संजय' चि संयतः प्राक्प्रतिपन्न एव । 'उचओग' चि, स साकारोऽनाका-
र्य, साकारोपयोगिनः पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्त्येव, इतरे तु भाज्याः, अनाकारोपयोगिनस्तु प्राक् प्रतिपन्ना एव । 'आहार' चि
आहारकाः पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, इतरे भाज्याः, अनाहारकास्त्यपान्तरालगतौ पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति, न त्वितरे । 'भास-
ग' चि भापालङ्घिमतेो मापकास्ते मापमाणा अभापमाणा वा पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्ति, इतरे भाज्याः, तच्छब्धिश्चानुयाथोभयविक-
लाः । 'परित्त' इति परीक्षाः—प्रत्येकगुरीरिणस्ते प्राक् प्रतिपन्ना नियमतः सन्तीतरे तु भाज्याः, साधारणास्तूभयविकलाः । 'पज्जत्त' चि,
ये पदमिः पर्याप्तिमिः पर्याप्तिस्ते नियमतः पूर्वप्रतिपन्नाः, इतरे तु भाज्याः, अपर्याप्तिकास्तु पदपर्याप्तयेष्वप्या पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति,
नन्वितरे । 'सुहुम' चि, सुक्ष्मा उभयविकलाः, वादराः पूर्वप्रतिपन्नाः सन्ति नियमादितरे तु भाज्याः । 'सप्पिण' चि, तत्रेह दीर्घका-

लिक्रोपदेशेन संज्ञिनोऽभिगृह्यन्ते, ते च वादावत्, असांज्ञिनस्तु प्राक्प्रतिपन्नाः सम्भवन्ति सास्वादनाः, न हितरे । 'भव'ति भवसि-
द्धिकाः सामान्या एते संज्ञिन इव, अभवसिद्धिका उभयशून्याः । 'चरमे'ति चरमो भवो भविष्यति येषां ते अभेदोपचाराचरमास्ते पूर्व-
प्रतिपन्ना नियमतः, इतरं भाज्याः, अचरमा उभयविकलाः, उत्तरार्द्धं व्याख्यातमेवेति कृता सत्पदप्ररूपणेति, द्वारम् । अधुनाऽऽभि-
नियोधिकजीवद्रव्यप्रमाणं निरूप्यते-तत्र विवक्षितकाले प्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य-सिय सन्ति सिय ण, जइ संति जहन्नेणं एकको वा दो
वा त्विनि वा, उक्कोसेणं सेरुपलिओयभासंखेज्जतिभागो, एवं पुब्बपडिवन्नाइं जहन्नेणं उक्कोसेणं सो चेव समाहिओ, वारं । 'खेत्तं'ति
नानाजीवानङ्गीकृत्य सर्व एव मतिज्ञानिनो लोकासंख्येयभागवृत्तयः, एकजीवस्त्विचलिकागतयोर्ध्वमनुत्सुरेषु गच्छन् आगच्छन् वा सप्तच-
ईशभागवृत्तिः, अद्यस्तु पष्ठपृथिव्यामुत्पद्यमानः उद्वर्त्तमानो वा पञ्चसु सप्तभागोत्विति, सम्यग्दृष्टेरधः सप्तयुपपातोद्वर्त्तनाऽयोगात्,
परित्यक्तेनोत्पत्त्युद्वर्त्तनात्, 'फुसणा' यत्रावगाढस्तत् क्षेत्रं स्पर्शना तु वहिरपि परमाणोरिव । 'कालो य'ति तत्रोपयोगमङ्गीकृत्य
एकस्यानेकेषां चान्तर्मुहूर्त्तं कालो भवति जघन्यत उरुकटतथेति, लब्धिं स्वङ्गीकृत्यैकस्य जीवस्य जघन्येनान्तर्मुहूर्त्तं 'उक्कोसेणं छावट्टि-
सामरा निसेसाहिया दोवारं विजयाइसु गयस्सइहा तिन्निऽच्चुए' इत्येवमादि, तत ऊर्ध्वमप्रच्युतेनैवापवर्गः, नानाजीवांस्वङ्गीकृत्य सर्वका-
लमेवास्ति आभिनियोधिकाधाराऽशून्यत्वाल्लोकस्य । 'अंतरं'ति एकजीवापेक्षयाऽन्तरं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्त्तं, लब्धेदं संत्यज्य भूयोऽपि
प्राणत्, धयोपशमवैचिष्यात्, उरुकटस्तुषार्धपुद्गलपरावर्त्तः, कस्यचिदाशातनादिधहुलत्वात्, उक्तं च- "तित्थयरपवयणसुय"मित्यादि,
नानापेक्षया त्वन्तरालाभाव इति । 'भाग'इति मतिज्ञानिनः शेषज्ञानिनामज्ञानिनां चानन्तभागे वर्तन्त इति । 'भाव'ति, इमे मति-
ज्ञानिनः क्षायोपशमिके भावे । 'अप्पावहुं चेव'ति, इह ह्याभिनियोधिकज्ञानप्रतिपद्यमानपूर्वप्रतिपद्यकापेक्षयाऽल्पवहुत्वविभागोऽय-

मित्यतः मन्त्रावे सति सर्वस्तोकाः प्रतिपद्यमानकाः, इतरे तु जघन्यपदिनस्तेभ्योऽसंख्येयगुणाः, उत्कृष्टपदिनस्तु विशेषाधिका इत्यव-
यमार्यः ॥४०९-१०॥ साम्प्रतं येषु स्थानेषु न सन्ति तान्युपोद्धारयन्नाह-‘एगिदिये’त्यादि, एकेन्द्रियः एकेन्द्रियजातीयः, कायद्वारे पृथि-
व्यादयः, तथा ‘सम्मामिच्छो य जो य सव्वणु’त्ति, गतौ सिद्ध इन्द्रियद्वारेऽतीन्द्रियः कायादिद्वारेऽब्बकायः अयोगः अलेइयः केवल-
ज्ञानी केवलदर्शनी नोसंपतो नोपरीत्तो नोपर्याप्तको नोद्धइमो नोसंज्ञी नोभव्यो, यथापरीत्तोऽभव्योऽचरमश्चैते-एकेन्द्रियादयः ‘सदा’
सर्वदा शून्या अनेनेति गार्थः ॥४११॥ ‘चियला’इत्यादि, गतार्था ॥४१२॥ नवरमनाकारोपयोगिनो न प्रतिपद्यमानकाः, अस्य
लब्धितरात्र ॥४१२॥ ‘सेसा’इत्यादि, शेषाः-उक्तव्यतिरेकिणो नारकादयो गत्यादिविविचि सामर्थ्याद्गम्यते, पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः सन्त्ये-
व, प्रतिपद्यमानकास्तु भाज्याः, ‘भयणे’त्यादि पच्छद्धमस्यायमर्थः, अकपाया अवेदका ओधिकाः पूर्वप्रतिपन्नाः खल्वस्य भवन्ति, कथं?,
मजनया, एतदुक्तं भगवि-उपदान्तधीणवीतरागौ प्राक्प्रतिपन्नौ न केवलीति भजनेति गार्थः ॥ ४१३ ॥ यदुक्तम्-‘सम्मत्तनाण-

सम्मत्तनाणरदियस्स नाणमुप्पज्जइत्ति ववहारो । नेच्छइयनओ भासइ उप्पज्जइ तेहिं सहिअस्स ॥४१४॥
ययहारमयं जायं न जायण भावओ कयघडो व्व । अह चे कयंपि कज्जइ कज्जउं निचं न य समत्ती ॥४१५॥
किरियायेफुहं निय पुव्वमभूयं च दीसाण हंतं । दीसइ वीहो य जओ किरियाकालो घडाईणं ॥४१६॥
नारंभे यिय वीमइ न सियावद्दाण दीसइ तवंते । इय न सवणाइकाले नाणं जुत्तं तदंतम्मि ॥४१७॥
नेच्छइओ नाजायं जायअमायत्तओ न्पुण्फं व । अह च अजायं जाणइ जायउ तो व्वरविमगंप्पि ॥४१८॥

निश्चिकरियाहदोसा नष्टु दुष्टा असइ कट्टतरगा वा। पुब्बमभूयं च न ते दीसइ किं खरविसाणं पि ? ॥४१९॥
 पइसमउप्पण्णाणं परोप्परचिलक्खणाण सुचहूणं। दीहो किरियाकालो जइ दीसइ किं त्थ कुंभस्स ? ॥४२०॥
 अण्णारंभे अण्णं कह् दीसइ जह् घडो पडारंभे ?। सिक्कादओ न घडओ, किह् दीसइ सो तदद्दाए ? ॥४२१॥
 अन्ति चिय आरद्धो जइ दीसइ तम्मि चैव को दोसो ?। अकयं च संपह गए किह् कीरइ किह् व एसम्मि ? ॥४२२॥
 पइसमयकज्जकोडीनिरचिक्खो घडगयाहिलासोऽसि। पइसमयकज्जकालं थूलमइ ! घडम्मि लाएसि ॥४२३॥
 को चरिमसमयनियमो ? पढमे चिय तो न कीरए कज्जं। नाकारणंति कज्जं तं चैवं तम्मि से समए ॥४२४॥
 उप्पाएऽवि न नाणं जइ तो सो कस्स होइ उप्पाओ ?। तम्मि य जह् अण्णाणं तो नाणं कम्मि कालम्मि ? ॥४२५॥
 को व सवणाइकालो ? उप्पाओ जम्मि होज्ज से नाणं। नाणं च तदुप्पाओ य दोऽवि चरिमम्मि समयम्मि ४२६
 'सम्मत्ते' त्यादि, सम्यक्त्वं च ज्ञानं च सम्यक्त्वज्ञाने ताभ्यां रहितः-शून्य इति सम्यक्त्वज्ञानरहितो, मिथ्यादृष्टिरित्यर्थः, तस्य
 'ज्ञानमुत्पद्यते' ज्ञानं प्रसूयते इति-एवं व्यवहारो नयः प्रतिपद्यते, असत्कार्यवादितया मिथ्यादृष्टिप्रतिपत्त्यभ्युपगमात् क्रियाकालनिष्ठा-
 कालयोर्भेदात्, इतरं प्रति का वार्त्तत्याह-नैश्चयिकनयो भापते-'उत्पद्यते' प्रसूयते ज्ञानं, किञ्चिदृष्टस्येत्यत आह-ताभ्यां सम्यक्त्वज्ञाना-
 भ्यां 'सहितस्य' युक्तस्य, सम्यग्दृष्टेरित्यर्थः, सत्कार्यवादितया सम्यग्दृष्टिप्रतिपत्त्यभ्युपगमादिति समुदायार्थः ॥ ४१४ ॥ अथयवार्थ-
 माह-'वचहारे' त्यादि, व्यवहारानयमतमिदं-यदुत 'जायं'ति, जातं-भूतं कृतमुत्पन्नं न जायते, नोत्पद्यत इत्यर्थः, एषा प्रतिज्ञा,
 हेतुमाह-'भावओ'ति विद्यमानत्वात्, दृष्टान्तमाह-कृतघटवत् ?, व्यतिरेकेण त्वकृतघट उदाहरणं, विपक्षे चाध्यामाह-'अह चे'ति अथ

चेत्कृतमपि क्रियते-जातमपि जन्यते ततः 'कज्जड निचं' जन्यतां सदाकालं, प्रयोगः-विचक्षितसमये तत्क्रियतां जातत्वात् पाश्चात्य-
समयवत्, ततश्च नित्यक्रियाप्रसङ्गः २, अत एवाह-'ण य सम्मत्ती' नैव चैवं कार्यपरिसमाप्तिः, तस्य निष्पन्नाभ्युपगमात्, निष्पन्नस्य
च भूयोऽपि क्रियमाणत्वात्, 'कयंपि कीरइ' इत्यभ्युपगमाद् ३, अतः सेयमाभिनवोधिकप्रतिपत्त्यनवस्येति गाथार्थः ॥ ४१५ ॥
अपिच-एवं चतुर्थथायं दोषः—'किरिचै'त्यादि, यदि हि कृतमपि क्रियते ततो घटे उत्पाद्ये क्रियायाः-चक्रभ्रमणरूपायाः वैफल्यं
स्यात्, पूर्वपूर्वव्यापारस्याकिञ्चित्कत्वात् ४, अपिच-एवमध्यक्षविरोधोपश्रपञ्चमः, कुत इत्याह-यद्-यस्मात् पूर्व-मृत्पिण्डावस्थायां
'अभूतं' अविद्यमानं 'दृश्यते' उपलभ्यते 'भवत्' उत्पद्यमानं, पश्चाद् घटादीति वाक्यशेषः, इतश्च सञ्जायत इति पक्षः क्षतिकृदित्याह-
'दीसती'त्यादि 'दृश्यते' उपलभ्यते 'दीर्घो'द्राधीयान्, चो दूषणोद्भावनार्थः, यतः-यस्मात् क्रियाकालो-निर्वर्तनाकालो 'घटादीनां'
घटपटादीनां त्वयाऽपीति शेष इति गाथार्थः ॥ ४१६ ॥ तथाहि—'नारंभे चिये'त्यादि, नारम्भ एव-मृत्खननादिपूर्वसेवालक्षणे
दृश्यते-उपलभ्यते, विशिष्टावस्थायां द्रक्ष्यते इत्यत आह-'न सिवाद्द्वार' न शिवकस्यासकोशकुशूलावस्थायामित्यर्थः, यद्येवं न
द्रष्टव्योऽसाविति तन्न, यतो दृश्यते तदन्ते-कुशूलावस्थान्त इत्यभिप्रायः, प्रकृतं भावयन्नाह-'इय' एवं घटादिवस्तुवत् 'न श्रवणादि-
काले' न प्रत्यहं साधुसमीपश्रवणकाले 'ज्ञानं युक्तं' सम्यक्त्वादि घटते, येन प्रतिपद्यमानकप्रतिपत्तिः साधीयसी स्यात्, उक्तदोषप्रसं-
गाद्, किं तर्हि ? 'तदन्ते' श्रवणादिनिष्ठाकाले, ज्ञानं युक्तमिति वर्तते, प्रागभावात् पश्चाच्च भावात् क्रियाकालनिष्ठाकालयोर्भेदादिति
व्यवहारः ॥४१७॥ एवमुक्ते—'नेच्छइओ' इत्यादि, निश्चये भवो नैश्चयिकः स आह-यथा 'जातं न जायते भावतो कयधडोचं'
इति द्रूपे, एवमहमपि च-अजातमपि न जायते, अकृतस्याः कृत्वात्, तथाहि-नाजातं जायत इति प्रतिज्ञा, अभावत्वात् स्वपुष्पवदिति, अयमपि

वाघामाह-अथचेदजातमति जायते जायतां ततः खरविषागमपीति, अतः किमुच्यते-जातं न जायत इति गार्थः ॥४१८॥ अपिच असत्कार्थान्वादिन! 'निञ्चे'त्यादि । ननु इत्यक्षान्तौ 'असइ'त्ति अविद्यमानस्योत्पत्तौ 'तुल्याः' समानाः, के? इत्यत आह-निर्यक्रियादिदोषाः, कुलालस्यासद्वदघटकरणे सुचिरेणापि कारकाणां स्वाभिधानत्वावटनायोगात्, किं तुल्या एव?, नेत्याह- 'कष्टतरा वा' दुष्परिहार्यतरा वा, अत्यन्ताभावरूपत्वात् खरविषाणवत्, विद्यमाने तु पर्यायविशेषार्पणात्-पर्यायविशेषविषयत्वात् स्यादपि क्रियाव्यपदेशः-आकाशं कुरु पादं पृष्ठं वा ह्यर्थि, नायं खरविषाणो न्यायः समस्तीति, यदि च प्रागभवत् सत्पश्चात् स्यात् ततः किं ते खरविषाणमपि पुञ्चअभूय सन्तमपि पश्चान्न भवद् दृश्यते? येनोच्यते-पुञ्जमभूते च दीप्तए हुंतं' सीति गार्थः ॥४१९॥ न च दीर्घक्रियाकालदर्शनमविद्यमानोत्पत्तिसाधनं, तस्यान्यविषयत्वात्, तथा च-'पती'त्यादि । समयं समयं प्रति उत्पन्ना प्रतिसमयोत्पन्नास्तेषां, केषामिति चेत्, मृत्खननसंहरणपिटकरासमपृष्ठारोपणावतारणाग्भःसेचनापरिमर्दनभ्रमचक्रमस्तकारोपणमृत्पिण्डशिवकथासकोशकुशूलादिकार्याणामिति गम्यते, किंविशिष्टानामित्याह-परस्परविलक्षणां सुबहूनामित्युक्तवत् परिगणनाज्येक्षयाऽपान्तरालभेदरपेक्षया च, दीर्घः क्रियाकालोऽन्तर्बहूत्वादिप्रमाणो यदि दृश्यते कुलाले व्याश्रियमाणे सति तन्ननु 'किंत्थ कुं भस्स'त्ति किमत्र घटस्यायातं येनोच्यते 'दीसति दीहो ये'च्येवमादि, तस्य विवक्षितक्रियाकालान्त्यक्षणमात्रोत्पत्तित्वादिति गार्थः ॥४२०॥ अतः-'अन्नारंभे' इत्यादि । अथवा यदुक्तं-'नारंभ' इति, अत्राह-अन्यारंभेऽज्यद् घटलक्षणं वस्तु कथं दृश्यते?, नैव, किं कारणं?-तस्य ततोऽन्यत्वात्, पटारंभे घटवत्, तथा च शिवकादयः, आदिशब्दात् मृत्संहरणस्यासत्कादयः परिगृह्यन्ते, न घटोऽभिधीयते, अतः कथं दृश्यतां 'सः' घटः 'तदद्वायां' शि-
घकाद्युत्पत्तिक्षणेऽन्विति गार्थः ॥४२१॥ एवं च कृत्वा, अथवा यदुक्तं 'दीसह तदंते'त्ति तदङ्गीकृत्याह-'अन्तिचिये'त्यादि । पूर्वा-

ईमनुद्धार्य, यद्यदन्त आरभ्यते तत्तदन्त एवोपलभ्यते, यथा मृत्पिण्डाद्यन्ते कुश्लः, मृत्पिण्डाद्यन्ते चायमारभ्यते इति तदन्त एवोप-
लब्धिन्याग्येति, एवं च क्रियमाण एव कृतः क्रियमाणसमयस्य निरंशात्, अन्यथा 'अकयं वे' त्यादि, अकयं 'संपत्ति'त्ति यदि सम्प्र-
त्ति समये न कृतं ततः 'गते' घृत्ते क्रियाकाले कयं क्रियतां?, कयं वा एण्ये?, तयोर्विनष्टानुत्पन्नत्वेनासत्त्वात्, तथाहि—वस्तु क्रिया-
निरामे वा क्रियेत तत्क्रियानुत्पत्तौ वा?, क्रियानुत्पत्तौ चेन्न क्रियते कयं क्रियाविरामेऽपि क्रियेत?, क्रियानुत्पत्तितद्विरामकालयो-
र्यतोऽभिन्नत्वात्, अथवा क्रियाविरामे चेत् क्रियते स प्रागप्यासीदिति कस्मात्तदैव न कृतमिति गार्थः ॥४२२॥ तत्रैतत्स्यात्-
सम्प्रतिसमयः—क्रियमाणकालोऽनन्तरस्तु कृतकालः, न च क्रियमाणमस्ति अवस्तुत्वात्, अतः खल्वकृतं क्रियत इति, अत्रेदमसि पृष्ट-
व्यः—तदन्ते हि कायं क्रियया वा क्रियेताक्रियया वा?, क्रियया चेत् कथमसावन्यत्रान्यत्र च कृतं?, नहि खदिरविषयस्य छेदन-
स्य पलाशे च्छिद्रुपजायते इति भावः, अपिच—एवं क्रियोपरमे कृतमिति कृत्वा क्रियाकालः कार्यस्य प्रत्युत विमहेतुः स्यात्, ततश्च
कारणमेवाकारणमिति विरोधः, अक्रियया चेत् सर्वकृतप्रसङ्गः, क्रियाविधानानर्थक्यात्, ततश्च तूष्णीमासीनस्य मोक्ष इति किं स्वा-
ध्यायादिक्रियामिरिति। अपिच—यदुक्तं—'नारंमेचिय दीसइ'त्ति, तत्र ननु यदारभ्यते तद् दृश्यत एव, यद्येवं किं न मयाऽपि दृश्यते?,
उच्यते, यतः—'पती' त्यादि। प्रतिसमयभवनशीलाः कार्यकोटयः, कोटीग्रहणमसंख्येयोपलक्षणार्थं, तासु निरपेक्ष इति समासः,
मन् घटे गतोऽभिलापो यस्य स घटगतभिलापो घटार्थीभूत इत्यभिप्रायः असि त्वं अतः प्रतिसमयभाविकार्यकालमसम्बद्धं स्यूर-
मन्तितान् घटे लगयसि, नाद्याप्युत्पद्यते इत्यभिप्रायात्, यदुत्पद्यते तस्यानभोधात्, अतो जातं जायत इति प्रकम इति गार्थः ॥४२३॥
अत्र व्यवहार आह—'को' इत्यादि। यदि सत् जायते ततः कथमसमयनियमो येन प्रथमसमय एव न दृश्यते, विवक्षितकार्यमिति,

निश्चय आह- नाराणं कार्यं प्रयुयते सदा सदसत्प्रसङ्गात्, ततः किमित्यत आह-तच्चास्यान्त्य एव समये भवति, नाद्याद्विध्वस्तीति
गाथार्थः ॥ ४२४ ॥ अपिच-क्रियाकालनिष्ठाकालभेदवादिन् !—‘उष्पायेड्वी’त्यादि, उत्पादेऽपि न ज्ञानं-मतिज्ञानं यदि ततोऽसौ
कस्योत्पादो भवतु ?, किं स्वरनिपाणस्य ?, ज्ञानोत्पादसमये वा यद्यज्ञानं, क्रियाकाल एव यदि चस्तु न निष्ठितमित्यर्थः, ‘तो’ ततः
कस्मिन् समये ज्ञानमस्तु ?, अनुत्पादसमय इति चेत्, स प्रागप्यभूदित्युक्तं, अतः कृतं क्रियत इति गाथार्थः ॥ ४२५ ॥ यच्चाभ्ययायि
‘इय ण सचणादी’त्येवमादि, तदधिष्ठत्याह—‘हो वै’त्यादि, को वा श्रवणादिकाल उत्पादो विधिष्ठो यस्मिन् भवेत् ‘से’ तस्य श्रो-
तुर्ज्ञानं मतिज्ञानं येनायमुपालम्भः स्यात् ?, ‘इय’ इत्येवमादि, यचूक्तं-युक्तं ‘तदन्तंमि’ति तत्साध्वेव, यतो ज्ञानं च निष्ठा च-तदुत्पा-
दय-क्रिया च एते द्वे अपि चरमममये भवतो “भूतिर्येषां क्रिया सैवे”ति वचनाद्, एतदुक्तं भवति-क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदात्
उत्पादकाल एव ज्ञानं, न श्रवणादिकाले, नापि तद्विरमे, इति केनोच्यते—‘जातं न जायते भावतो कथयडोव्य’, व्यवहारेण चेत् सोऽयं
प्रतिपदं दृषित इति गाथार्थः ॥ ४२६ ॥ अथानुक्तं भाषकद्वारमाह—

‘भासासलद्धिओ लभइ भासमाणो अभासमाणो वा । पुव्वपडिवन्नओ वा उभयंपि अलद्धिए नत्थि ॥४२७॥
‘भासा’ इत्यादि, भापालब्धिमान् लभते, भवत्यपि प्रतिपद्यमानक इत्यर्थः, कस्यामवस्थायामित्याह—भापयन् अभापयन् वा,
तथा पूर्वप्रतिपन्नको वा भवेत् नियमेन, अलब्धिके तूभयमपि नास्ति, तस्य दृधिव्यादित्वादिति गाथार्थः ॥४२७॥ कृता भाप्य-
कृताऽपि सत्पवप्ररूपणतेति ॥ द्रव्यप्रमाणमिदानीम्—

किमिदामिणियोहियनाणिजीवव्वत्पमाणमिगसमए । पडिवज्जेज्जंतु नवा पडिवज्ज जहन्नओ एगो ॥४२८॥

खेतपलिओवमासंखभाग उक्कोसओ पवज्जेज्जा । पुञ्चपवन्ना दोसुचि पलियासंखेज्जईभागो ॥४२९॥
 खेतं हवेज्ज चोदसभागा सत्तोवरिं अहे पंच । इलिआगईएँ विग्गहगयस्स गमणेऽह्वाऽज्जामणे ॥४३०॥
 आगमणंपि निसिद्धं चरिमाओ एइ जं तिरिक्खेसु । सुरनारगा य सम्मद्धिटी जं यंति मणुएसु ॥४३१॥
 अवगाहणाइरित्तंपि फुसइ याहिं जहाऽणुणोऽभिहियं । एगपएसं खेतं सत्तपएसो य से फुसणा ॥४३२॥
 अहवा जत्थोगाढो तं खेतं विग्गहे मया फुसणा । खेतं च देहमेत्तं संचरओ होइ से फुसणा ॥४३३॥
 होंति असंखेज्जगुणा नाणाजीवाण खेत्तफुसणाओ । एगस्स अणेगाण व उवओगंतोसुहुत्ताओ ॥४३४॥
 लद्धीचि जहन्नेणं एगस्सेवं परा इमा होइ । अह सागरोवमाइं छावट्ठिं सातिरेगाइं ॥४३५॥
 दो वारे विजयार्इसु गयस्स तिन्नऽच्चुए अहव ताइं । अइरेणं नरभवियं नाणाजीवाण सञ्चदं ॥४३६॥
 एगस्स जहन्नेणं अन्तरमन्तोसुहुत्तमुक्कोसं । पोग्गलपरिअट्ठं देसूणं दोसवहुलस्स ॥४३७॥
 जमसुन्नं तेहिं तओ नाणाजीवाणमन्तरं नत्थि । मइनाणी सेसाणं जीवाणमणंतभागम्मि ॥४३८॥
 भावे खओवसमिए मइनाणं नत्थि सेसभावेसु । थोवा मइनाणविज्ज सेसा जीवा अणंतगुणा ॥४३९॥
 नेहऽत्थओ विसेसो भागऽप्पयहण तेण तस्सेव । पडिबज्जमाणपडिबन्नगाणमप्पायहुं जुत्तं ॥४४०॥
 थोवा पवज्जमाणा असंलगुणिया पवन्नय जहणणा । उक्कोसए पवन्ना होंति विसेसाहिया तत्तो ॥४४१॥
 अहवा मइनाणीणं सेसयनाणीहिं नाणरहिणहिं । कज्जं सहोमणहिं य अहवा गच्चाइभेएणं ॥४४२॥

‘किमिहे’ त्यादि, किमिहाभिनिचोधिकज्ञानपरिणामापन्नानामात्मद्रव्याणां परिमाणभेदैकस्मिन् समये?, उच्यते—प्रतिपधेरन्न वा, प्रतिपत्तौ तु जघन्येनेरु इति गाथार्थः ॥ ४२८ ॥ उत्कृष्टत आह—‘खेत्ते’त्यादि, पुब्बद्धं कण्ठ्यं, पूर्वप्रतिपन्नकानाह—पूर्वप्रतिपन्नकास्तु द्वयोरपि—जघन्योत्कृष्टपदयोः पल्योपमासंख्येययाग इति गाथार्थः ॥ ४२९ ॥ दारं ॥ ‘खेत्त’मित्यादि, मतिज्ञानं कियति क्षेत्रे भवेद्?, ऊर्ध्वमिलिकागत्या गच्छतः सर्वार्थसिद्धि, ततो वा प्रत्यागच्छतो मतिज्ञानिनः चतुर्दशभागाः सप्त, अधः पञ्च पष्ठयां गच्छतो वा प्रत्यागच्छत इति गाथार्थः ॥ ४३० ॥ न चाधोऽपि सप्त सम्भवन्ति, यतः—‘आगमण’ मित्यादि, अपिशब्दाद् गमनमपि, शेषं स्पष्टम् । नवरं‘मणुएसु न, तिरिएसु’ इत्यभिप्रायः । दारं ॥ ४३१ ॥ ‘अवगाहणे’त्यादि, अथचे’त्यादि, गाथाद्वयं स्पष्टं ॥ ४३२—४३३ ॥ नानाजीवानद्गीकृत्याह—‘होती’ त्यादि, पुब्बद्धं, दारं ॥ ‘एगस्से’ त्यादि, एकस्य मतिज्ञानिनोऽनेकेषां चोपयोगोऽविच्युत्याऽन्तमुहूर्त्त एवेति गाथार्थः ॥ ४३४ ॥ लब्धिमद्गीकृत्याह—लब्धिरपि जघन्येन एकस्येति—एकजीवापेक्षया एवमेवेत्यन्तमुहूर्त्तमेव, अथ परा त्वेकस्य जीवस्य लब्धिरियं ‘अहे’त्यादि सोपाद्धी गाथा स्पष्टा ॥ ४३६ ॥ दारं ॥ ‘एगस्से’ त्यादि, सकृन्मतिज्ञानमवाप्य त्यक्त्वा च पुनन्तमुहूर्त्तदासादयेद्, उत्कृष्टतस्त्वन्तरासुपाद्धिपुद्गलपरावर्त्तो मनान्ग्यूनः, तच्चाशतनादिप्रचुरतयाऽपुण्यभाजः कस्यचिदिति गाथार्थः ॥ ४३७ ॥ एवमेकस्य, नानाजीवोऽस्वद्गीकृत्याह—‘ज’मित्यादि पूर्वोद्धं स्पष्टम् । दारं ॥ ‘मती’त्याद्यपि पश्चाद्धम् । दारं ॥ ४३८ ॥ ‘मावे’ इत्यादि, पूर्वोद्धं कंठं । दारं ॥ ‘थोवा’ इत्यादि, इह स्तोका मतिज्ञानिनः सकलजीवानामनन्तभागपठितत्वात्, आह च—सेसा जीवा तेभ्यः अनन्तगुणा इति गाथार्थः ॥ ४३९ ॥ एतच्च केषांचिन्मतमेव, यत आह—‘मेह’ इत्यादि, नेहार्यतो भेदो लक्ष्यते भागाल्पवद्भूत्वद्वारयोः, अतः स्थितपक्षमाह—तेनास्यैव—मतिज्ञानस्य अल्पवद्भूत्वं युक्तं अपौनरुक्त्यात्, केषामित्याह—

प्रतिपद्यमानकप्रतिपत्त्यापेक्षेत्यर्थः । इति गार्थार्थः ॥ ४४० ॥ तथाहि—‘योवा’ इत्यादि, मतेः सम्प्रति समये प्रतिपद्यमानाः स्तो-
काः ‘जहन्नेर्ण एको वा दोष्णि वा तिष्णि वा उक्कोसेण असंखेज्जाइ’ति सामर्थ्यगम्यं, पुनरेभ्यो जघन्यपदवृत्तिनो ये पूर्वप्रतिपत्त्यास्ते-
ऽसंख्येयगुणिताः बहुत्वात्, पुनरेभ्योऽपि च उक्कोसपदवृत्तिणो पुब्वपडिवन्नया विसेसाहियत्ति गार्थार्थः ॥ ४४१ ॥ ‘अहवे’त्यादि,
अथवेति स्थितपक्षान्तरदर्शनार्थः, ‘मइनाणीणं सेसयनाणीहिं सह कज्जं अप्पाबहुयं’, किं ज्ञानसहितः?, नेत्याह—‘नाणरहिण्हिं’ तत्रापि स
एवार्थ इति भावना, अथवा ‘नाणरहिण्हिं सह मइनाणीणं कज्जं अप्पाबहुयं’ अथ ‘उभयेहि य’त्ति समुच्चयविकल्पः, अथवेति—अथवा
गत्यादिभेदेन यथासम्भवं, तत्र स्तोका मतिमन्तो नरा इत्येवमादि स्वधिया भावनीयमिति गार्थार्थः ॥ ४४२ ॥ एवम्—
लक्षणाविहाणविसयाणुओगदारेहिं वणिणया बुद्धी । तययंतरसुद्धिं सुयनाणमओ परूविरसं ॥४४३॥

‘लक्षणे’त्यादि, लक्षणं—अभिनिवृत्त इत्येवमादि विधानं—अवग्रहादि विषयो—द्रव्यादि अनुयोगद्वाराणि—सत्पदादीनीति, ज्ञेयं
स्पष्टमिति ॥ समाप्तं मतिज्ञानम् । एतदनन्तसुद्धिं श्रुतं तत्परूपयिष्य इति गार्थार्थः ॥ ४४३ ॥ तचानेकप्रकृतिसम्भवं, तद्वैताः—
पत्तेयमक्खराइं अक्खरसंजोग जत्तिया लोए । एवइया सुयनाणे पयडीओ होति नायव्वा ॥४४४॥ (नि० १७)
संश्रुतासंश्रुताण ताणमेक्खराइसंजोगा । होति अणंता तत्थचि एक्केक्कोऽणंतपज्जाओ ॥४४५॥
संखिज्जक्खरजोगा होति अणंता कइं ? जमभिधेयं । पंचत्थिकायगोयरमत्तोऽन्नचिलक्खणमणंतं ॥४४६॥
अणुओ पएसबुद्धीएँ भिन्नरूवाइं धुवमणंताइं । जं कमसो दब्बाइं (इह) हवंति भिन्नाभिहाणाइं ॥४४७॥
तेणाभिहाणमाणं अभिधेयाणंतपज्जवसमाणं । जं च सुयम्मिचि भणियं अणंतगमपज्जयं सुत्तं ॥४४८॥

‘पक्षेय’मित्यादि, एरुमेकं प्रति प्रत्येकं अधराणि-अकारादीन्वनेरुमेदभाञ्जि, एतदुक्तं भवति-एकोऽकारोऽष्टादशविधस्तद्यथा-
 न्दस्वो दीर्घः प्लुतः, एकैक उदात्तानुदात्तस्वरितमेदः, पुनरैकैकः सात्रुनासिकानिरनुनासिकमेदाद् द्वेधेति, त्रयः पट्का अष्टादश, एवमि-
 कारसदयोऽपि सम्भवतः, तथाऽधराणां संयोगाः २, संयोगा व्यादिसम्बन्धाः, ‘यावन्तो’ यावत्प्रमाणा लोके, बाट्प्रमाणा लोके,
 एतावत्यः काः ? ‘एतावत्यः’ एतावत्प्रमाणाः ‘प्रकृतयः’ अंशाः ‘श्रुतज्ञाने’ श्रुतज्ञानविषया भवन्ति ज्ञातव्याः एतत्स्वरूपं युभुत्सुभिरिति
 गाथौघार्थः ॥ ४४४ ॥ माप्यकृदाह-‘संयुक्ते’त्यादि, ‘ताणं’ति अकारादीनामधराणां, किंविशिष्टानामित्याह-संयुक्तानां-अन्यस-
 म्युक्तानामसंयुक्तानां-अन्यासम्बद्धानां च, किमत आह-‘भवन्ति’ सम्पद्यन्ते ‘अनन्ताः’ अपर्यन्ताः, के ? इत्याह-‘एकाधरादिसंयोगाः’
 एकाधरसंयोग आदिर्येषां तेऽमी एकाधरादिसंयोगाः, तत्र संयुक्त्वैकाधरसंयोगाः षट् (श्री) असंयुक्त्वैकाधरसंयोगस्तु घटः, द्विरुसंयोगस्तु
 षट् (मत्तं) घटकः इत्येवमादि, एतेषां चानन्त्यमभिधेयस्यानन्तत्वादिति गर्भार्थः, किं निष्पर्यायाः ?, नेत्याह-तत्राप्यैकैको द्विकादिसं-
 योगोऽनन्तपर्यायः-अनन्तधर्मस्वभावः, घटकारसंयोगस्यान्येन स्वभावेन परमाश्रुतदूनत्रैलोक्याभ्यां व्यतिरिच्यमानत्वाद्, इत्यं
 चैतद्, अन्यथा तयोरैक्यापत्तिः स्याद्, एकैकेन स्वभावेन व्यावर्तमानत्वादिकात्मन इव, एवं संघाटाकारादिसंयोगा अपि बाच्या इति
 गाथार्थः ॥ ४४५ ॥ सामान्यश्रुतिमङ्गीकृत्याह-‘संखेज्ज’इत्यादि, ननु च संखेयेया अधरसंयोगा भवन्ति संखेयत्वादधराणामतोऽ-
 नन्ताः कथम् ?, उच्यते, यद्-यस्मादभिधेयं-अधरसंयोगबाच्यं पञ्चास्तिकायगोचरं, पञ्चास्तिकायप्रमाणमित्युक्तं भवति, किन्निशिष्टं
 तदित्याह-अन्योऽन्यविलक्षणं, किं संखेयेयादिगुणोपेतं ?, नेत्याह-अनन्तं, एतदुक्तं भवति-संखेयत्वे सत्यप्यधराणामभिधेयपदादा-
 नन्त्यं लभ्यते, तेषां तथा तथा संयोगे तत्तदुभयनेन संयोगविच्छेदाद्, बाच्यमेदाद् वचनमेदो, वचनं संयोगाः, नर्मदाचारिपूर इति

यथेति गार्थः ॥ ४४६ ॥ एतदेव भावयन्नाह—‘अणुत्’ परमाणोरारभ्य ‘प्रदेशदृष्ट्या’ द्विव्यादिलक्षणया ‘भिन्न-
रूपाणि’ भिन्नव्यक्तिकानि ‘ध्रुवं’ निश्चितं ‘अनन्तानि’ अपर्यन्तानि ‘यद्’ यस्मात् ‘क्रमशः’ परिपाट्या द्रव्याणि भवन्ति, किंविशिष्टा-
नीत्याह—भिन्नाभिधानानि, परस्थानस्य स्थानापेक्षेयसि शेषः, परस्थानमद्वीकृत्य परमाणुद्वयशुकादिव्यपदेशमाञ्जि भवन्ति, स्वस्थानं त्व-
द्भीकृत्याणुः परमाणुः एकांशोऽभेदो निर्भेद इतियावत्, न चैतान्येकाधिकान्येव, समभिरूढाभिप्रायेणापि वस्त्यभ्युपगमात् ॥४४७॥
येनैवं तेन किमित्यत आह—‘तेने’त्यादि, तेनाकारादिसंयोगोपसंस्थानमभिधेयगतानन्तपरमाण्वादिपर्यायितुल्यं, यच्च सूत्रेऽप्युक्तमन-
न्तरामपर्यायं सूत्रे—‘अणता गमा अणता पञ्जवा’ इति वचनात्, तस्मात् सुदृढ्यते—‘संजुत्तासंजुत्ताण’मित्येवमादि ॥ ४४८ ॥ यत्
एवमेवाः सामान्यप्रकृतयोऽनन्ता अतः—

कस्तो मे वण्णेउं सत्ती सुयनाणसब्बपयडीओ ? । चोइसविहनिस्सेवं सुयनाणे आवि वोच्छामि ॥४४९॥(नि.१८)

पयडित्ति ओ तदंसो हेऊ वा तस्स तस्सभावो वा । ते याणंता सब्बे तओ न तीरंति वोचुं जे ॥४५०॥

जायंतो बयणापहा सुयाणुसारेण केइ लब्भंति । ते सब्बे सुयनाणं ते याणंता मइविसेसा ॥ ४५१ ॥

उक्कोससुपत्ताणीधि जाणमाणोऽवि तेऽभिलप्पेऽवि । न तरइ सब्बे वोचुं न पहुप्पइ जेण कालो से ॥४५२॥

नाणम्मि सुए चोइसविहं चसहेण तह य अन्नाणे । अविसेणुमयम्मि वि किंचि जहासंभवं वोच्छं ॥४५३॥

अक्खर सण्णी सम्मं साइयं खलु सपज्जवस्सियं च । गमियं अंगपविट्ठं सत्तवि एए सपडिवक्खा ॥४५४॥(नि०१९)

‘कत्तो मे’ इत्यादि, कुतो मम वर्णयितुं शक्तिः श्रुतज्ञानस्य सर्वाः प्रकृतीः ? , तासां बहुत्वात्, उक्तं च—“जे अक्खराणुसारेण मतिविसेसा तयं मुयं सब्बं । तेऽवि य मतीविसेसे सुयणाणव्भंन्तरे जाण ॥१॥ उक्कोसयपुव्वथरोवि भणति णहु ते तु सोऽभिलप्पेऽवि । कमवत्तिणी य वाया कालो य पडुप्पए ण य से ॥२॥” यत्तद्विधिनिक्षेपं ‘श्रुतज्ञाने’ श्रुतज्ञानविषयं, चशब्दात् श्रुताज्ञान-विषयं च, अपिशब्दादुभयविषयं च, तत्र श्रुतज्ञाने-सम्यक्श्रुते, श्रुताज्ञाने-असंज्ञिमिथ्याश्रुते उभयश्रुते-दर्शनपरिग्रहविशेषादक्षरान-क्षरश्रुते वेति ‘वक्ष्ये’ अभिघास्ये इति गार्थौघार्थः ॥ ४४९ ॥ ‘पयड्ढि’ गाहाव्याख्या-प्रकृतिरिति घञालापकः, कियुक्तं भवति ?-यः ‘तदंशः’ घञांशः सा प्रकृतिरुच्यते, अथवा तस्य-श्रुतस्य यो हेतुः-चाह्यः आलोकादिरान्तरो वा क्षयोपग्रहमादिः सोऽयं ‘तत्स्व-भावो वा’ श्रुतस्वभावो वा ध्वनितालक्षणः, सैषा, ते च तदंशाः अनन्ताः, अतः सर्वे न शक्यन्ते वक्तुं, परिमितत्वादायुष इत्येवमादीति गार्थार्थः ॥ ४५० ॥ तथा च—‘जावन्तो’ इत्यादि, यावन्तो वचनपथाः श्रुतानुसारेण केचन लभ्यन्ते ते सर्वे श्रुतमित्येतदावेदितं माद् मतिश्रुतभेद इति, ते च श्रुतमतिपर्यायाः ॥ ४५१ ॥ इत्यतः—‘उक्कोस’ इत्यादि, धुण्णार्था ॥ ४५२ ॥ एवमवस्थिते व्याख्यानस्य प्रस्तुतत्वात् किञ्चिन्निक्षेपमाह—‘नाणंमी’त्यादि, व्याख्यातार्थे ॥ ४५३-४५४ ॥ ‘अक्खरे’त्यादि, द्वाराणि चतुर्दशेति आद्यद्वारं व्याचिख्यासुराह—

न क्खरइ अणुवओगेऽवि अक्खरं सो य चेयणाभावो । अविशुद्धनयाण मयं सुद्धनयाणऽक्खरं चेव ॥४५५॥
उवओगेऽवि य नाणं सुद्धा इच्छंति जं न तच्चिरहे । उप्पायभंगुरा वा जं तेसिं सब्वपज्जाया ॥४५६॥
अभिलप्पायि य अत्था सब्बे दब्बट्टियाण् जं निच्चा । पज्जायेणानिच्चा तेणक्खर अक्खरा चेव ॥४५७॥

एवं सन्धं चिय नाणमक्खरं जमविसिसियं सुत्ते । अविमुद्धनयमएणं को सुयनाणे पइविसेसो ? ॥४५८॥
जइवि सु सन्धं चिय नाणमक्खरं तइवि रुढिओ वणो । मणइ अक्खरमिहरा न खरइ सव्वं सभावाओ ॥
वणिणजइ जेणत्थो चित्तं वणणेण वाइजइ भणइ लेणऽक्खरं वणो ॥
अत्तरसरणेण सरा वंजणमवि वंजणेण अत्थस्स । अत्थे य खरइ न य जेण खिजइ अक्खरं तेण ॥४६१॥
सुद्धावि सरंति संयं सारंति य वंजणाइं जं तेणं । होति सरा न कयाइवि तेहिं विणा वंजणं सरइ ॥४६२॥
वंजिजइ जेणत्थो घटो व्व दीवेण वंजणं तो तं । अत्थं पायेण सरा वंजंति न केवला जेणं ॥४६३॥

‘ण कक्खरत्ती’त्यादि । ‘हर सञ्चलने’ धरतीति धरं तस्य नत्वा प्रतिषेधेऽक्षरं, अनुपयोगेऽपि न क्षरतीति भावार्थः, तस्य सतत-
मवस्थितत्वात्, म च कः ? इत्यत आह—स चाक्षरपरिणामः, चेतनाभावः—चेतनासत्ता, केषां नयतां मतेनेत्याह—‘अविमुद्धनयमतेन’
नेगमसंग्रहव्यवहाराभिप्रायेण द्रव्यार्थिकमूलमकृतित्वात्, शुद्धनयानां तु—ऋतुसूत्रादीनां क्षरमेवेति गाथार्थः ॥४६५॥ कुत एतदित्याह—
‘उक्खओग’ इत्यादि । यद्—यस्मात् शुद्धनया उपयोग एव सति ज्ञानमिच्छन्ति, नोपयोगविरहे, घटादेरपि तत्प्रसङ्गात्, ‘वा’ इत्यथवा य-
त्तेषां सर्वे एव भावा उत्पादभङ्गता पचन्त इति गाथार्थः ॥४६६॥ एवं तावदमिलापहेतोर्विज्ञानस्याधस्ताऽनक्षरता चोक्ता, इदानीम-
मिलाप्यर्थानामप्येनामाह—‘अमी’त्यादि । सम्बन्धोक्तार्था, नवरसमपिशब्दादितरे चेति ॥४६७॥ इदानीमक्षरताधिकारादिह व-
र्णोऽप्यक्षरमभिधीयते अर्थविज्ञानवदिति ज्ञापनार्थं चोद्यं कारयति—‘एव’मित्येवमादि । एवं ‘अविमुद्धनयमएणं’ इत्यत्र सम्बन्धः
अत्र चान्वयसंज्ञाप्रधाननयमतेनेति द्रष्टव्यं, किं ?—सर्वमेव ज्ञानं मत्याद्यक्षरं वर्तते, इतथ ‘ज’मिति यद्—यस्मादविशेषितं यत्र उक्तं

‘सव्वलीवाणपि य णं अक्खरस्स अणंतमागो निच्चुग्घाडियओ’त्ति, भावार्थं प्रकटयन्नाह, अतः-सो सुयणाणे भावसुयलस्वणेऽर्थे वा विशेषो येनोच्यते-ण कखरइ अणुवयोगेवि अक्खरं सो य चेपणाभावोत्ति, गार्थार्थः ॥४५८॥ उच्यते-‘जती’त्यादि। यद्यप्यविशुद्धनयमतेन सर्वमेव ज्ञानमक्षरमर्थथ, तथापि रूढितः-एकद्रव्योपदेशिन्या संज्ञया वर्ण एवाक्षरं भण्यते, शुतरूपत्वात्, पङ्कजवत्, इतरथा त्वर्थमधिकृत्य सर्वं स्वतत्त्वात् क्षरतीत्यक्षरमिति किमनेनेति गार्थार्थः ॥४५९॥ अथास्य शुतरूपस्य वर्णस्य निर्भेदमाह-‘वणणी’ त्यादि। ‘वण्यते’ प्रकाश्यते ‘येन’ करणभूतेनार्थः-अभिधेयः, केन किंचदित्याह-वर्णेनेव चित्रं-ऋषभस्वामिचरितादि राजपट्टकादिना स वर्णः ‘अहृवा’ इत्यथवा ‘द्रव्यं’ गोद्रव्यादि यथा शुक्लादिना गुणेन वर्ण्यते-दर्शयते एवं येन गुणकल्पेन अर्थः गोद्रव्यादिकल्पो दृश्यते स वर्णः, अथवा द्रव्यं वणिज्जइ जेण तेण सो वन्नो भन्नइ, स चाक्षरमिति गार्थार्थः ॥४६०॥ स चोक्तशब्दार्थो वर्णो द्वेषा-स्वरतो व्यञ्जनतश्चति, अतः स्वरतस्तावदाह-‘अक्खरे’ त्यादि। इहाक्षरशब्देन व्यञ्जनान्याहुः, ‘सुं’ शब्दोपत्तापयोः’ ततश्चाक्षरस्वरणात् स्वराः, व्यञ्जनसंशब्दनादित्यर्थः, एतदुक्तं भवति-व्यञ्जनमौखर्यप्रयोजककर्तृत्वप्रतिपत्तवर्णः स्वरोऽभिधीयते, वक्ष्यति चानन्तरगाथया, तथा व्यनक्तीति व्यञ्जनं, तद् व्यञ्जनमप्यभिधीयते ‘व्यञ्जनेन’ प्रकटीकरणेन, कस्येत्याह-‘अर्थस्य’ वासस्य मोक्षादेः, एतदुक्तं भवति-अर्थव्यञ्जनाद्वर्णो व्यञ्जनमप्यभिधीयते, वक्ष्यते च द्वितीयगाथया। अथ सामान्याक्षरस्य निरुक्तमाह-अर्थान् क्षरत्यक्षरं स्वयं च न क्षरतीत्यक्षरं औष इति गार्थार्थः ॥४६१॥ ‘सुद्धावी’ त्याद्युक्तसम्बन्धा, ‘ज’मिति येन कारणेन ‘स्वयं’ आत्मना साक्षात्कारेण शुद्धा अपि-केवला अव्यञ्जना अपीतियावत्, स्वरन्ति-शब्दयन्ति, बाह्यं वस्त्विति वाक्यशेषः, तद्यथा-‘आ ई ऊ’ इत्येवमादि ‘क कि कु’ तथा येन च कारणेन व्यञ्जनानि स्वरन्ति सन्ति स्वरध्वं स्वरध्वमिति भाणयन्ति तेन स्वरा भवन्ति, तथा च न कदाच-

नापि तैर्विना व्यञ्जनं 'स्वरति' शब्दयति, निरर्थकत्वात्, अथवा चैतन्याख्याक्षरस्वराणात् स्वराः, तथाहि-भणनादन्तर्विज्ञानाभिव्यक्तिरिति गार्थार्थः ॥४६२॥ 'वंजिज्जती'त्यादि, व्यज्यते येनार्थो मोक्षादिः प्रदीपेनेव घट इति तेन तद् व्यञ्जनमुच्यते, अथिच 'अर्थ' विशिष्टं 'प्रायशो' बाहुल्यतः स्वराः केवला न व्यञ्जयन्ति येन, तथाहि-नापनीतव्यञ्जनमुपनीतस्वरं च वाक्यं विवक्षितार्थप्रत्यायनायालं दृश्यते, तद्यथा-'सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणी'ति अथअथअथाइथाइ, प्रायोग्रहणं स्वराणां केवलानां स्वात्ममात्राभिधानामनुमतिप्रदर्शनार्थं, ततथाक्षरं वर्णः स्वरो व्यञ्जनमिति पर्यायाः इति गार्थार्थः ॥४६३॥ साम्प्रतं भेदतो व्याख्यामाह-

तं सण्णावंजणलद्धिसण्णयं त्तिविहमक्खरं तत्थ । सुवहुल्लिविभेयनिययं सण्णऽक्खरमक्खरागारो ॥४६४॥
वंजिज्जइ जेणऽत्थो घडोव्व दीवेण वंजणं तो तं । भण्णइ भासिज्जंतं सव्वमकाराइ तक्कालं ॥४६५॥
जो अक्खरोवलंभो सा लद्धी तं च होइ विण्णाणं । इदियमणोनिमित्तं जो यावरणक्खओवसमो ॥४६६॥
दव्वसुयं सण्णक्खरमक्खरलंभोत्ति भावसुत्तमियरं तु । मइसुयचिसेसणम्मिचि मोत्तूणं दव्वसुत्तंति ॥४६७॥
दव्वसुयं सण्णक्खरमक्खरलंभोत्ति भावसुत्तं च ॥ ४६८ ॥

'वं' सन्ने'त्यादि । तद्-अक्षरं त्रिविधं-संज्ञाव्यञ्जनलब्धिभेदात्, तत्र संज्ञाक्षरं सुवहुभेदलियिनियतत्वाच्चिन्नं, स चाक्षराकारो यथा अर्द्धचन्द्राकृतिष्ट(-)कार इत्येवमादीति गार्थार्थः ॥४६४॥ दारं ॥ व्यञ्जनाक्षरं त्वकारादि हकारान्तं भाष्यमाणं सदुच्यत इत्याह 'वंजी' त्यादि गतार्था ॥४६५॥ दारं ॥ 'जो' इत्यादि । योऽक्षरलाभस्तद्व्यञ्जकं, तच्चन्द्रियमनोनिमित्तं विज्ञानं श्रुतग्रन्थाजुसारि प्रवृत्तिशीलं, उपयोग इत्यर्थः, तथा यथा तदावरणक्षयोपमशमो, लब्धिरित्यर्थः, तद्व्यञ्जकमेवमेतत्त्रितयमिति गार्थार्थः ॥४६६॥

दारं ॥ 'दन्व' मित्यादि । इह संज्ञाव्यञ्जनाक्षरे द्रव्यश्रुतं इतरतु लब्ध्यक्षररूपं भावश्रुतं, एवं च स्थिते पौत्रापीत्यर्थं घटयन्नाह-मति-
श्रुतमेवेदपि यदुक्तं 'मुक्त्वा द्रव्यश्रुत'मिति तत्र 'दन्वे'त्यादि, संज्ञाक्षरं द्रव्यश्रुतं कारणत्वात्, अतः 'अक्खरलंभो य'चि यदुक्तं तद्भा-
वश्रुतं विज्ञानमपत्वात्, श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिवचनेनोभयसमासभाजा, 'वंजण'चि व्यञ्जनाक्षरं भावश्रुतं चोक्तमिति गाथार्थः ॥
४६७-६८॥ एतच्च कथं लभ्यते इति?, उच्यते—

पचक्खमिदियमणेहिं लब्भइ लिंगेण चऽक्खरं कोइ । लिंगमणुमाणमणे सारिक्खाई पभासंति ॥४६९॥
सारिक्ख-विवक्खलो-भय-सुक्खमाऽऽगममेव सव्वमणुमाणं । किंचिम्मत्तविसेसेण वा न तं पंचहा ठाइ ॥४७०॥
'भायअहिअस्सतरा गविआ दइट्टण भायविति नउला । मायपिऊणं सरणं गवयस्स य सुत्तओ सग्गो (ताले)
इंदियमणोनिमित्तंपि नाणुमाणाहिं भिज्जए किन्तु । नाविकखइ लिंगंतरमिइ पचक्खवोवयारो त्य ॥४७२॥
जइ ते अनिययमाणं अणुमाणं तिविहमणुवलदीए । अचंतं सरिसं विच्चुयइ खपुप्फं कणभासरं पम्हुट्टेइ (ताले)
नाणुरुत्ता न समत्तलिङ्गसंगाहिया न य गुणा य । नियमियपरिमाणाए किंच विसेसोवलदीए ? ॥४७४॥
नाहिगयाऽणुवलदी न चा विक्खलोत्ति वा तओ सव्वा । सक्खाइगहणेण वा न उ जुत्तो तिविहिनियमो से ॥
जेणतिदूरसमीवाणुवलदी लक्खणस्स हीणत्ता । सुहुमाभिभवणवट्टाणसमाणहारादणुवलदी ॥४७६॥ (ताले)
'पचक्ख'मित्यादि । तच्च लब्ध्यक्षरं कथित्यमाता प्रत्यक्षं लभते, एतदुक्तं भवति-तच्च कस्यचिदिन्द्रियमनोभ्यां प्रत्यक्षरूप-
तया चोत्पद्यते, 'लिंगेण च'चि अनुमानज्ञानतया चेत्यर्थः, लिंगं किमित्यत आह—'लिंगमणुमाणं'ति लिङ्गं ह्यनुमानमुच्यते,

ध्रुमेऽ(मा)ग्निज्ञानोपचारात्, प्रत्यक्षहेतौ घटे प्रत्यक्षोपचारवत्, एषः सामान्यः स्थितपक्षः ॥४६९॥ परमतमाशिशङ्कयिपुराह—अन्ये सूर्यः सादृश्यादि प्रभापन्ते इत्यनुमानम्, तद्यथा—‘सारिकखे’ त्यादि । ‘सारिकखे’ त्यादि । सादृश्यानुमानमत्रत्यक्षेऽपि ब्राह्मज्ञानं स्मृतिरूप-
त्वात्, विपक्षानुमानमहेर्नकुलज्ञानमेवमादि, उभय इत्यश्वतरात् खराश्वयोरित्येवमादि, उपमानं गोरगवय इत्येवमादि, आगमात् स्वर्गा-
दावित्युच्यते, एवं सर्वमेतदनुमानं नोपन्यस्तानुमानाद् व्यतिरिच्यते, सम्बन्धादन्यतः प्रतिपत्तेः, न चेत् सम्बन्धादन्यतः प्रतिपत्ति-
द्वितीयस्ताहि दोष इति, किञ्चिद्भेदेनास्थास्माद् भिन्नत्वाददोष इति चेत्, आह—किञ्चिद्भेदेन च भिद्यमानं न तत् पञ्चधा स्थास्य-
तीति गार्थार्थः ॥४७०-७१॥ अपिच—‘इदिष्ट’त्यादि, इन्द्रियमनोनिमित्तमपि लब्धयक्षरं नानुमानाद् भिद्यते, आस्तां सादृश्यादीति,
यद्येवं प्रत्यक्षव्यपदेशः कथमित्युपचाराद्, आह च—किंत्विन्द्रियमनसोरल्यच्छिद्धान्तरं नापेक्षत इति प्रत्यक्षोपचारः केवलं, न तत् साक्षा-
दुत्पत्तेरिति गार्थायः ॥ ४७२-७३ ॥ अपिच—इयमनुमानस्य विश्विद्विशेषोपलब्धिः—‘नापुण’ इत्यादि । नापुनरुक्ता, सादृश्योप-
मानयोर्मिथोऽभेदात् सर्वत्र सादृश्याविशेषाच्च, तथा न समस्तलिङ्गविशेषोपसंग्राहिणी, न चेयं गुणाय, अतः किमनया नियमितपञ्च-
त्रिप्रमाणयेत्यं विशेषोपलब्ध्या परिकल्पितया ?, कस्यचिदथस्यासिद्धेरेकमेवास्तु तदिति गार्थार्थः ॥४७४॥ या चेयं क्वचिद् त्रि-
विधानुपलब्धिः परिकल्प्यते, तद्यथा—अत्यन्तानुपलब्धिः खरविषाणादेरिव, तथा सामान्यानुपलब्धिः—महामापराश्रियप्रक्षिप्तमापकणादे-
रिव, तथा विस्तृत्यनुपलब्धिपरयमसान्त्रित्यनुपस्थानमस्मरणतः, इयम्—‘नाहिगते’त्यादि, इयमनुपलब्धिलब्धयक्षराधिकारे ‘नाधि-
कृता’ न प्रस्तुता, किं तर्हि ?—उक्तद्वयमेवाधिकृतं, अय मनुष्ये विपक्ष इतिकृत्वा मता, उपलब्धेरन्या अनुपलब्धिरिति व्युत्पत्तेः,
दूषणमाह—उतः सर्वाणुपलब्धिरन्या भवता, अतिसंनिकृष्टाविप्रकृष्टभेदभिन्नत्वात्तस्याः, यद्वा आदिग्रहणेन वाच्या, न पुनर्युक्त

एवं त्रिविधनियमः—विपरिगणनमस्या अनुपलब्धेस्तस्मादेतदप्यचारु।

इत्यक्षरस्य तत्त्वभेदपर्यायैर्व्याख्या समाप्ता।

अक्षरलंभो सण्णीण होल्ल पुरिसाइचणविण्णाणं। कत्तो अस्सण्णीणं? भणियं च सुयम्मि तेसिंपि ॥४७७॥
जह चेषणमकित्तिमस्सण्णीणं तहोहनाणंपि। थोवत्ति नोवल्लभइ जीवत्तमिविदियार्इणं ॥ ४७८ ॥
जह वा सण्णीणमणक्खराण असइ नरवण्णविण्णाणे। लद्धक्खरंति भणणइ किंपित्ति तहा असण्णीणं ॥४७९॥
साम्प्रतमक्षरश्रुताधिकारादेव यदुक्तम्—‘अक्षरलद्धीयस्स लद्धिअक्खरं सश्रुप्यज्जइ’त्ति तदधिकृत्य चोदकद्वारेणोपतिष्ठते—‘अक्खर-
र’इत्यादि, ननु चाक्षरलाभः संज्ञिनां पर्याप्तकानां भवेत्, काम, यः किंविशिष्टः? इत्याह—यः पुरुषादीनां वर्णविज्ञानोपयोग इत्यर्थः,
आदिशब्दात् लयादिग्रहणं, केषां तु न भवतीत्याह—कुतोऽसंज्ञिनां—एकेन्द्रियादीनां?, तेपाममनस्कत्वात्, परोपदेशजत्वाच्चास्य,
ततः किमित्यत आह—भणितं च श्रुते तेपामप्यसंज्ञिनां लब्धयक्षराविर्भवनमिति गम्यते, ‘फासिंदियक्खरं रसणिंदियक्खरं घाणिंदिय-
क्खरं सोत्तिंदियक्खरं चे’ति वचनात्, कथं तदिति गाथार्थः ॥ ४७७ ॥ अत्र दृष्टान्तद्वारेणोत्तरमाह—‘जहे’त्यादि, यथेकेन्द्रियाद्य-
संज्ञिनां ‘वैतन्यं’ चिच्छक्तिः ‘अकृत्रिमं’ सांसिद्धिकमविशिष्टं श्रद्धीयते ‘तह’त्ति तथाऽसंज्ञिनामूहाज्ञानमप्यविशिष्टतरं लब्धयक्षर-
रूपं कस्मात् सदपि न श्रद्धीयते इति?, यदेवं कस्मान्नोपलभ्यते? इत्यत आह—‘थोवं’ति अणीय इतिकृत्वा, विशिष्टेन रूपेणेति शेषः,
किंवदित्याह—जीवत्वमिव, केषामित्याह—‘इंदियादीणं’ एकेन्द्रियादीनां, आदिपदलोपादिति गाथार्थः ॥ ४७८ ॥ दृष्टान्तान्तर-
माह—‘जह वे’त्यादि, यथा वा संज्ञिनामेवाक्षरानभिज्ञानां गोपालादीनां असति नरवर्णविषये विज्ञाने लब्धयक्षरमिति भण्यते, कुतः?,

तदूर्णश्रवणतत्सदृशनतो वा गौरप्याकारिता सती स्वनाम जानीते सवलाऽहं बहुला चैयमित्यभिप्रायः, दाष्टीन्तिकमाह—'किंपि'त्ति किंचिद्यच्च यावच्च 'तथा' तेन प्रवारेण 'असंज्ञिनां' एकेन्द्रियादीनां पृथिव्यवादीनां लब्धक्षरमस्तीति बोद्धव्यं, संज्ञाव्यञ्जनाक्षरयो-
स्त्विहाप्रस्तावः परोपदेशजत्वादिति, लब्धक्षरं त्वस्ति अस्येन्द्रियक्षयोपशमरूपत्वादस्य च सकलसंसारिभ्राणिसाधारणत्वाद् अल्पबहुत्वे
विचारात्, तदेवं सर्वेषां लब्धिसस्तीति गार्थार्थः ॥ ४७९ ॥ तदेतदपि परिशोध्येदानीमेकैकमक्षरमनुग्रहार्थं यथावत्कथयन्नाह—

एकैकैकमकवरं पुण सपरपञ्जायभेयओ भिन्नं । तं सब्वदव्वपञ्जायरासिमाणं सुणेयव्वं ॥ ४८० ॥

जे लभइ केवलो से सवन्नसहिओ व पञ्जवेऽयारो । ते तस्स सपज्जाया सेसा परपज्जाया सब्वे ॥ ४८१ ॥

जइ ते परपज्जाया न तस्स, अइ तस्स न परपज्जाया । जं तम्मि असंबद्धा तो परपज्जायववएसो ॥ ४८२ ॥

चायसपज्जाययिसेसणाइणा तस्स जसुवउज्जंति । सधणमिवासंबद्धं भवन्ति तो पज्जवा तस्स ॥ ४८३ ॥

सधणमसंयद्धंपि इ चियणंपिच नरे जहा तस्स । उवउज्जइत्ति सधणं भण्णइ तह तस्स पज्जाया ॥ ४८४ ॥

जह दंसणनाणचरित्तगोयरा सब्वदव्वपज्जाया । संद्वेयनेयकिरियाफलोवओगित्ति भिन्नाचि ॥ ४८५ ॥

जइणो सपज्जाया इव सकज्जनिप्फायगत्ति सधणं व । आयाणच्चायफला तह सब्वेस्सिपि वण्णाणं ॥ ४८६ ॥

एगं जाणं सब्वं जाणइ सब्वं च जाणमेगंति । इय सब्वमजाणंतो नागारं सब्वहा सुणइ ॥ ४८७ ॥

जेसु अनाएसु तओ न नज्जए य नाएसु । किह तस्स ते न धम्मा ? घडस्स रूवाइधम्मव्वं ? ॥ ४८८ ॥

नहि नवरमकवरं सब्वदव्वपज्जायमाणमणंपि । जं वत्थुमत्थि लोए तं सब्वं सब्वपज्जायं ॥ ४८९ ॥

इहऽन्वराहिगारो पणवणिजा य जेण तन्विसओ । ते चित्तिज्जंतं कइभागे सब्बभावाण ? ॥४९०॥
 पणवणिजा भावा चणणाण सपज्जया तओ थोवा । सेसा परपज्जाया तोऽणन्तगुणा निरभिलप्पा ॥४९१॥
 नणु सब्बागासपपसपज्जाया वणमाणमाइटं । इह सब्बदब्बपज्जायमाणगहणं किमत्थंति ? ॥ ४९२ ॥
 थोवंति न निदिट्ठा इहरा धम्मत्थियाइपज्जाया । के सपरपज्जयाणं हवंतु किं हेतु वाऽभावो ? ॥४९३॥
 किमणंतगुणा भणिया ? जमगुरूलहुपज्जया पएसम्मि । एककेक्कंमि अणंता पणत्ता वीयरावेहिं ॥४९४॥
 तत्थाविसेसियं नाणमक्खरं इह सुयक्खरं पगयं । तं किह केवलपज्जायमाणतुल्लं हविज्जाहि ? ॥ ४९५ ॥
 सयपज्जवेहिं तं केवलेण तुल्लं न होज्ज न परेहिं । सपरपज्जाएहि उ तुल्लं तं केवलेणेव ॥ ४९६ ॥
 अविसेसकेवलं पुण सयपज्जाएहिं चैव तत्तुल्लं । जं नेयं पइ तं सब्बभावब्बावारविणिउत्तं ॥ ४९७ ॥

‘एककेक्के’ त्यादि, इह पुनस्तंदैककक्षरकारादि संज्ञाभिलाष्यविज्ञानात्मकमिति भावना, स्वपर्यायभेदभिन्नं परपर्यायभेदभि-
 न्नं च सत् किंप्रमाणं ज्ञातव्यमित्यत आह—सर्वाणि यानि द्रव्याणि—धर्मास्तिकायादीनि तत्पर्यायतुल्यत्वेन सर्वात्मकमिति गाथा-
 थः ॥ ४८० ॥ के पुनस्ते ? इत्यत आह—‘जे लभती’त्यादि, ‘यान्’ सानुनासिकादीन् सम्बद्धान् ‘लभते’ प्राप्नोति ‘केवलः’
 असंयुक्तः ‘अकारः’ अकारालयो वर्णः, तथा शेषवर्णसहितो वा—अन्यवर्णसंयोगद्वारेण ते सम्बद्धास्तस्याकारस्य स्वपर्याया उच्यन्ते, अ-
 स्त्वित्यसम्बन्धात्, ते चानन्ताः, कथं ? अभिलाष्यवाह्यनिमित्तभेदात् तस्य च परमाणुब्युत्पादादिभेदेनानन्तत्वात्, ध्वनेश्च तथा तथाऽभि-
 धायकत्वपरिणामे सति तदर्थप्रतिपादकत्वात्, संकेतस्य च शब्दार्थानादिमत्सम्बन्धतो युज्यमानत्वादिति, ‘सेसा’ इति शेषास्त्व-

कारादिसम्बन्धिनो घटादिसम्बन्धिनो वा सर्वे परपर्यायाः नास्तित्वसम्बन्धाद्, एते चैतेभ्योऽसत्त्वादनन्तगुणा इति भावनीयम्, एवमाक्रा-
रादयोऽपि भावनीया इति गार्थार्थः ॥ ४८१ ॥ एवमुक्ते सत्याह— 'जती' त्यादि, यदि ते घटइकारादिघर्म्माः परपर्यायाः ततः
परभृतत्वात् तस्य ते, तत्त्वामिपर्यायिवत्, 'अह तस्स'त्ति अथ ते तस्य न तर्हि परपर्यायाः आत्मभृतत्वात् स्वपर्यायकलापवत्,
ततश्च विरोधः?, तन्न, अभिप्रायापरिज्ञानात्, तथाहि—यत्—यस्मात्स्मिन् अकारे असम्बद्धा-व्यावृत्तेन रूपेण दृत्तास्ते घटादिस्वपर्यायास्ततः
कारणात् परपर्यायव्यपदेशुस्तेषामिति, निमित्तभेदेन तदतद्व्यपदेशः, अन्यथैकत्वं स्यात्, तथाहि—द्विविधाः पर्यायिणः पर्यायाश्चि-
न्त्यन्ते—सम्बद्धाश्चासम्बद्धाश्च, तत्र तावदकारे घटादिपर्यायास्तदस्तित्वपर्यायेणासम्बद्धाः नास्तित्वपर्यायेण तु सम्बद्धाः, एवं घटादावप्य-
कारपर्यायाः, इह चाकारे घटस्वपर्यायाणामस्तित्वपर्यायेणासम्बन्धाङ्गीकरणात् परपर्यायव्यपदेशः, अन्यथा ह्यकारपर्याया एव घटादि-
पर्याया इति, तत्रैतत्स्यात्—यत एवाकारे तेऽस्तित्वेनासम्बद्धाः नास्तित्वेन तु सम्बद्धाः अत एव ते तस्य न भवन्तीत्यभिदध्महे,
'जइ ते परपञ्जाया ण तस्स'त्ति, अत्रोच्यते—यत एव तस्य ते न सन्तीति विशेष्य द्रूमो, न तु सर्वथैव न सन्ति, तथात्वे खरविपा-
णग्रन्थत्वप्रसङ्गात्, अत एव ते तस्य परपर्याया एव स्युः, नचैतदेवमकारघटयोरेकत्वप्रसङ्गात्, अथवा यथैव हि ते तस्य न सन्ती-
ति विशेष्य द्रूमो—न सर्वथैव न सन्ति, स्वपक्षक्षतिप्रसङ्गात्, तथैव ह्यस्तित्वसम्बन्धमात्रं घटगतमङ्गीकृत्य तेऽस्य परपर्यायास्तस्येति-
कृत्वा, नास्तित्वमात्रं त्वेतद्गतमङ्गीकृत्य स्वपर्याया एव तेऽस्येति कृत्वा, अथवा यत एव तेऽस्येत्येत्वं पृष्ट्वा द्रूमो अत एव तेऽकारस्य
पर्यायाः, विशेषणविशेष्यसम्बन्धात्, घटरूपादिवत्, एवमुक्ते पर आह—वयमपि विशेष्य द्रूमो यथेह घटस्य रूपादयः पृष्ट्वा प्रती-
यन्ते तथा नैवमेते घटपर्यायाः, किं तर्हि ?, तेऽस्य न सन्तीत्येतावन्मात्रकं द्रूमः, तथा च भवताऽपि नास्तित्वपर्यायोऽङ्गीकृत एव

अभावरूपाधीनत्वादपि वस्तुसत्तायाः, ततश्च नास्तित्वेन घटपर्यायसम्बन्धिना सदाकारस्य कः सम्बन्धः?, तस्याभावत्वात् स्वरविषाणव-
दिति दृष्टान्तदाष्टान्तिकयोर्वैधुर्यम्, अत्रेदमेकमुखरं-यद्यकारस्य तदभावादसम्बन्धो न, यद्यकारस्य परस्मात्सम्बन्धः पर्यायो न, हन्त ! तर्हि
प्रतिषेधामावे विधिप्राप्तितो भावसम्बन्धग्राह्या अकारघटयोरैकत्वप्रसंगः प्राप्तः, अथवा द्वितीयमुखरं-न वैधुर्यं प्रतिषेधस्य सद्भिपयत्वात्,
तथाहि-तेऽस्य न सन्तीति, किमुक्तं भवति?, त एते स्वर्यायत्वेन न सन्ति, तथा तेऽस्य सन्तीति, किमुक्तं भवति?, तस्य घटस्य पर्याय-
त्वेन सन्ति, एवं घटस्यापि स्वर्यायत्तया सन्ति परपर्यायतया न सन्तीति, किं चेह कस्य सर्वात्मना भवेत्? नहि घटस्य रूपादयः
स्वतन्त्रैव भवन्ति, पारिमाण्डल्यस्य गुणित्वात्, तेषां च गुणित्वात्, गुणगुणिनोश्च पृथग्व्यपदेशात्, अयिच-नास्तित्वपर्यायोऽपि
न सर्वधैवाभावः, पर्यायान्तरेण व्यपदेशात् प्रागभावत्, तथाहि-मृत्पिण्डशिवकस्यासकौशुक्युलादि मृत्पर्यायो भावः सन् घटाकार-
भावमात्रविशेषणात्, प्रागुत्पत्त्यभावो भण्यते, घटाकारोपरमविशेषणाद्वा कपालादिपर्यायः प्रध्वंसभावः, एतदुक्तं भवति-पर्यायान्त-
रापन्नास्ते न सन्ति, न तु सर्वधैवाभावः, तस्यानभिलाष्यत्वात्, स्वरविषाणादयः स्वभावत्वे सति कसादभिलष्यन्ते? इति चेत्,
उच्यते, तेऽपि च कृतसंकेतविवक्षुभिरभिलाष्याथभावप्रत्यायनार्थमपदिश्यन्ते, न तु तेषां सर्वधैवाभावः स्वरविषाणमिति शब्द्रमात्र-
साधात्करणात्, अत एतावन्तमर्थं हृदि व्यवस्थाप्याह-‘जं तम्मी’त्यादि गार्थार्थः ॥१८२॥ प्रमाणमाह-‘चाये’त्यादि, पुब्बज्जं, अ-
साधारयटना-तस्म-अकारस्त जं-जम्हा ते ‘उवज्जंति’ स्वरूपं पोपयन्ति, कथं?, ‘चायेण’ तृतीयायाः प्रत्येकाभिसम्बन्धात्, तथा
‘सपज्जाययिसेसणेण य’ आदिशब्दः स्वमेदप्रख्यापकः, प्रमाणद्वयं चैवं-परपर्याया अप्यकारस्य पर्यायाः, त्यागेन पुष्टिजन-
नादात्मनो नेवादिरोगत्, तदत्यागोपयोगे च स्व इति व्यपदेशाययोगात्, तथा तेऽस्य परपर्याया अपि सन्तः सामान्यतः पर्यायाः,

स्वपर्यायविशेषणोपयोगात्, घटस्य रूपादय इव परस्परविशेषकाः, यथा हि घटस्य रूपाणूनां रसाद्यणुकलापः खल्वभावरूपतया विशेषकः पर्यायाश्च त ओघतः, एवमकारस्य स्वपर्यायाणां सकलत्रैलोक्यपर्यायराशय इति, एवमाकारानाकाराक्षरानक्षरथुतादिष्वपि बान्धयं इति गाथायाः प्रागर्द्धीर्थः । यद्येवमसम्बद्धाः किमस्यामी भण्यन्ते ? इति, उच्यते, असंबद्धा अप्यस्यैते पर्याया इति प्रतिज्ञा, उपयुज्यमानत्वादिति हेतुः, साक्षाद् दृष्टान्तमाह—‘सधर्गमिवासंबद्धं’ति प्रकटार्थं, अतो—‘भवन्ती’त्यादि निगमनमिति गाथार्थः ॥ ४८३ ॥ अमुमेव भावयन्माह—‘सधर्ग’मित्यादि, गतार्था, नवरं चैतन्यं व्यतिरेकेण वक्तव्यं, ‘तह तस्स ते पज्जाया भवन्ति, उवउज्जंतित्ति काउं’ इति ॥ ४८४ ॥ दृष्टान्तान्तरमेवाह—‘जहे’त्यादि, ‘जइणो’इत्यादि, यथेति प्रकारार्थः, यतेः—साधोर्व्यपदिश्यन्त इति वाक्यशेषः, के ? इत्याह—‘सर्वद्रव्यपर्यायाः’ सकलपदार्थस्वभावाः, कीदृक्षाः ? इत्यत आह—‘भिन्नाचि’त्ति अनात्मभूता अपि, किमित्यत आह—‘दंसणनाणचरिचगोयर’त्तिकाउं दर्शनादेर्गोचरीभवन्तो—विषयभावं लमन्त इति गाथार्थः ॥ ४८५ ॥ कस्मादिमेऽमीषां गोचरीभवन्तीत्यत आह—‘सद्धेय’त्ति यस्मात् केचित्त्र श्रेयफलोपयोगिनो वर्तन्ते, यथा सन्ति पञ्चास्तिकाया विगतदोषेण भगवतोक्तत्वात्, तथा केचिज्ज्ञेयफलोपयोगिनो यथैकैकोऽसंख्येयप्रदेशात्मकः सम्भवतः, तथा केचित् क्रियाफलोपयोगिनो यथा ‘वट्टं समचउरंस’मित्येवमादि, कुत इत्यत आह—‘स्वकार्यनिष्पादकत्वात्’ मोक्षप्रसाधकत्वात्, किंवदित्याह—‘सपज्जया इवं’त्ति ज्ञानादिपर्याया इव, अयमत्र सारः—श्रेयादिपर्यायानन्तरेण श्रद्धानाद्यभावः, विषयाभावाद्द्विपयिणोऽप्यभावः, परपर्यायानन्तरेण स्वपर्यायाभाव इत्युक्तं भवति, स्वधनमिवेति च भिन्नो दृष्टान्तः, दाएरान्तिकमाह—‘आदाणे’त्यादि, सुगममिति गाथार्थः ॥ ४८६ ॥ न चेयं स्वमनीषिका, आपोक्तत्वात्, अत आह—‘एक्क’मित्यादि, एकं वस्तु जानन् स्वपरपर्यायानुबेधेन सर्वं वस्तु जा-

नाति, सर्वपरिज्ञानभावभावित्वादेकज्ञानस्य, सर्वं च जानन्नेकं, एकपरिज्ञाननान्तरीयकत्वात् सर्वज्ञानस्येति, एवं सर्वमजानन् नाकारं सर्वथा 'गुणइ' जानातीति गाथार्थः ॥ ४८७ ॥ तथा चाह—'जेसु' इत्यादि, येषु परपर्यायेज्ज्ञातेष्वकारो न ज्ञायते, अतादृशत्वात्, कथं ते-परपर्याया न तस्य-अकारस्य धर्माः?, किन्तु धर्मा एव, स्वस्थीभूयाक्षिणी निमील्य चिन्तयैतत् किमेवमुत नेति, प्रयोगश्च-अकारस्य सकलं त्रैलोक्यं पर्यायः, तज्ज्ञाने तज्ज्ञानात्तदज्ञाने चाज्ञानात्, सर्वरूपाद्यात्सद्यदवत्, तथा चाह—'घडस्स रूचादिधम्मन्व'ति गाथार्थः ॥ ४८८ ॥ अक्षरमेव हेवंविधमित्याशङ्कयामिदमाह—'ण ही'त्यादि, न केवलमक्षरमेव सकलय-स्मार्तयर्माकाशजीवपुद्गलास्ति कायपर्यायराशिप्रमाणं, किन्तु? यत्सत्, तदेवं-'जो एगं जागती'त्यस्य सूत्रस्य सामान्यप्रवृत्तेरिति गाथार्थः ॥ ४८९ ॥ यद्येवं किमक्षरमेवाङ्गीकृत्यापं प्रपास इत्याह—'इहे'त्यादि, 'इह' प्रक्रमेऽक्षराधिकारो यतः तथा 'प्रज्ञापनीया एव' अभिलाष्या एव पर्यायाः येन 'तद्विषयः' अक्षरस्य सामान्यवर्णस्य विषयो वाच्यः, अतः 'ते' प्रज्ञापनीयाः पर्यायाः 'चिन्तयन्ते' मृग्यन्ते, एवं अकाराक्षरस्य सर्वपर्यायपरिमाणज्ञापनेन वृच्छति-यद्येवं कतिभागः 'सर्वभावानां' सर्वपर्यायाणां, अभिलाष्या इति शेषः ॥४९०॥ उच्यते—'पञ्च'इत्यादि, 'वर्णानाम्' अक्षराणां 'प्रज्ञापनीया भावा' अभिलाष्या धर्माः 'स्वपर्याया' स्वत्वात्मपर्यायाः यतस्ततः 'स्तोकाः' स्वल्पाः, यतश्च शेषाः परपर्यायास्ततोऽनन्तगुणाः, एतेभ्यो वर्गानामनभिलाष्याः पर्याया इति, एतदुक्तं भवति-सर्वस्य सतो वस्तुनः स्वपर्यायाः स्तोकाः, परपर्यायास्त्वनन्ताः, अन्यत्राकाशात्, तस्य हि सर्वतोऽनन्तत्वाद्विपर्यय इति गाथार्थः ॥४९१॥ एवं चर्चिते सत्याह परः—'णु'इत्यादि, 'नन्वि'त्यस्रयायां 'वन्नमाणमाइट्टं'ति 'वर्णप्रमाणं' वर्णपर्यायप्रमाणमावेदितं, सूत्र इति सामर्थ्याद् गम्यते, किं तदित्याह—'सर्वाकाशमदेशपर्यायाः' सकललोकालोकाकाशप्रदेशपर्यायराशिप्रमाणमित्यर्थः, उक्तं च-

सव्यागासपसगं सव्यागासपदेसेही'त्येवमादि, अत एवं स्थिते 'इह' श्रुताधिकारे 'सव्यद्व्यपजायमाणगहणं' किमर्थं, वर्णस्येति ग-
म्यते, येनोच्यते न हि नवरमश्वरं सव्यद्व्येत्वेषामादि, एतदुक्तं भवति-न घञे एवं पठ्यते "सव्यद्व्यपसगं"मिति गार्थार्थः
॥ ४९२ ॥ अत्रोत्तरमाह—'धोव'मित्यादि, इह घञे चतुरस्रिकायपर्यायाः स्त्रोका इति 'न निर्दिष्टाः' न पठिताः साधात्, अर्थ-
उक्तु निर्दिष्टा एव, "जे एगं जाणती"त्येवमादि, अत एव सूत्रप्रमाण्याद् इत्थं चैतदङ्गीकर्त्तव्यं, यदुत ते गृहीता इत्याह, इह चान्यथा-
तदसंग्रहे यमोस्त्रिकायादिसपर्यायाः स्वपरपर्यायाणां वर्णसम्बन्धिनां के भवन्तु ?, व्यतिरिक्ताः सन्त इति वाक्यशेषः, तथाहि-किं
स्वपर्यायाः सन्तु वचनगोचरा इव, आहोस्त्रिकायपर्यायाः सन्त्वाकाशस्वपर्याया इव, वर्णपरपर्यायाः, पूर्वत्र श्रुतास्तिकायचतुष्टययोरेक-
त्वसंगः, इतरत्र तु स्पष्टं परपर्यायत्वं, एवमुक्ते आचार्य एवाशिशङ्कयिषुराह-'किं ह्येतु चाऽभावो'ति किमभावमापद्यतां ?,
पर आह-कामं, तत्र, तेषां सत्पर्यायत्वात्, तस्मान्परपर्यायिकोऽर्थमेवैतयामवरोध इति गार्थार्थः ॥ ४९३ ॥ अन्येन प्रकारेणाह—
'किमे'त्यादि, ननु च किमित्याकाशप्रदेशा अनन्तगुणिता भणिताः 'सव्यागासपदेसगं सव्यागासपदेसगं' इति अणन्तगुणियं'ति, उच्यते
'ज'मित्यादि प्रकटार्थम् ॥४९४॥ पुनरन्मपरया भङ्गया माह-'तत्त्वे'त्यादि, 'तत्रे'त्यधिकरणसप्तमी, ततश्च 'तत्रे'ति 'सव्यागासपदेसगं
सव्यागासपदेसगं अणन्तगुणियं पञ्जवस्वरं निष्कञ्चई'त्यस्मिन् घञे 'नागमस्वरं'ति ज्ञानमश्वरं प्रतिपादितं, किञ्चिद्विद्यमित्याह-'अ-
विशेषितं' सामान्येन, अविशेषितत्वात्, वत् (०षामिधानाचोदं)केवलाश्वरमिति गम्यते, ततः किमित्यत आह-'इह' द्वारे सुतक्वरं 'प्रकृतं' अ-
धिकृतं ततोऽपि किमित्यत आह-'तं' सुयक्वरं 'कथं' केन प्रकारेण केवलाश्वरपर्यायतुल्यं भवेत् ?, उच्यते, नन्वापि 'सव्यागास'मित्यादि-
घञे अपर्यायसित्तुलाधिकारादकाराद्येव गम्यत इति स्थितपक्षः । अथ ब्रूये 'सव्यजीवाणंपि य णं अस्वस्स अणन्तभागे निच्युग्याडि-

यजो” इत्यत्र यत्रान्तरे सर्वजीवग्रहणात् तत् न श्रुताक्षरं, चतुर्दशपूर्वविदां सम्पूर्णत्वात्, तस्मात्केवलाक्षरमेतदिति, यद्येवं केवलस्यापि न सर्वजीवानामन्तभागस्तिष्ठति सर्वज्ञसद्भावाद्, अतो न तत्केवलाक्षरमपीति कस्यासावनन्तभागोऽस्तु ?, अथ मनुषे अविशेषेण सर्वजीवग्रहणे सत्यपि प्रकरणादपिशब्दाद्वा केवलिनो विहायान्येषामनन्तभागो गम्यते, उच्यते, अत एव किन्न श्रुतात्मकमक्षरमङ्गीकृत्य समस्तद्वादशांगविदोऽपि विहायान्येषामस्मद्विधानामनन्तभाग इति गम्यते ?, तस्मात्स्वपरपर्यायमेदाहुभयमप्यविरुद्धमिति वक्ष्याम इति गार्थार्थः ॥१८५॥ तदेवमर्थतः परिहरन्वाह—‘सय’ इत्यादि, ‘तद्’ वर्णाक्षरं ‘स्वपर्यायैः’ स्वपर्यायानङ्गीकृत्य त्य केवलेन तुल्यं न भवेत्, कामसेतत्, एतत्पर्यायाणां सर्वपर्यायिरा(व्य)नन्तभागत्वात्, केवलस्य च सर्वद्वयपर्यायप्रमाणत्वात्, तथा ‘न परैः’ न परपर्यायिराशित्नेत्यर्थः तत् केवलेन तुल्यं भवेत्, तस्य सर्वपर्यायानन्तभागोनत्वात्, उभयमङ्गीकृत्याह—उभयथा तु तुल्यं केवलज्ञानेनैव विशिष्टेनेति शेषः, विशिष्टं ह्युच्यते स्वपरपर्यायमेदोपकल्पितमिति गार्थार्थः ॥१८६॥ एवं स्थिते सत्याह—‘अं-वी’ त्यादि । ‘अविशेषकेवलं पुनः’ अविशेषेण सर्वोपलब्धिकेवलं पुनः—अविवक्षितस्वपरपर्यायविकल्पं केवलं पुनः स्वपर्यायैरेव तदुल्यं ‘सव्यागासपदेसर्गलक्षणाक्षरप्रमाणं वर्तते, अयमत्र भावार्थः—इह यद्येन ज्ञानेन ज्ञायते तत्तस्य पर्यायो भण्यते विषयविषयिणोरभेदोपचाराज्जीवदेहवत्, भेदविवक्षायां तु परपर्याया एव, तेनामुना प्रकारेणाद्यस्य ज्ञानचतुष्टयस्य स्वपर्यायाः सन्ति स्तोकाश्च, परपर्यायाः सन्ति भूयांसश्च, केवलं त्वविकल्पकं सर्वज्ञत्वात्, स्वपर्याया एवाविशिष्टस्येत्यर्थः । तथा बाह—यद्—यस्मात्पञ्चास्तिकायानङ्गीकृत्य ‘तद्’ अविशेषकेवलं ‘सव्वभाव’त्ति सर्वात्मना ‘व्यापारविनियुक्तं’ व्यापारं व्यापृतमनुसमयमिति शेषः, न चैवं श्रुताक्षरमिति गार्थार्थः ॥१८७॥ अन्यथा हि—

वत्युसहावं पइ तंपि सपरपज्जायभेयओ भिन्नं । तं जेण जीवभावो भिन्ना य तओ घडाईया ॥४९८॥
 अविसेसियंपि सुत्ते अक्खरपज्जायमाणमाइट्ठं । सुयकेवलक्खराणं एवं दोणहंपि न विरुद्धं ॥४९९॥
 तस्स उ अणंतभागो निच्चुग्घाडो य सब्वजीवाणं । भणियो सुयम्मि केवलिवज्जाणं तिविहभेओऽवि ॥५००॥
 सो पुण सब्वजहन्नो चेयणं नावरिज्जइ कयाई । उक्कोसावरणम्मि वि जलयच्छन्नक्कभासो व्व ॥५०१॥
 धीणद्धिसहियनाणावरणोदयओ स पत्थिवाईणं । बेइदियाइयाणं परिचड्डुइ कमविसोहीए ॥५०२॥
 उक्कोसो उक्कोसयसुयणाणविओ तओऽवसेसाणं । होइ विमउज्झो मउज्झे छट्टाणगयाण पाएणं ॥५०३॥
 'वत्थु'इत्यादि, अथवाऽधुना विशेषकेवलमङ्गीकृत्य विषयविभागमाह-वस्तुस्वभावं प्रति-आलम्ब्य पिण्डमाश्रित्य तदपि केवलं स्व-
 परपर्यायभेदाभ्यां भिन्नं वर्तते जीवस्वभावत्वात् वर्णवत्, ते चास्य परपर्यायास्तुल्या इति जिनभटाचार्यपूज्याः, तथा चाह-तद्येन केवलं
 जीवस्वभावस्ततश्च तत्परिच्छेदाः स्वपर्यायास्तथा भिन्नाश्च ततः घटधर्माधर्माकाशादयस्ते च परपर्यायाः, अन्यथा सङ्करस्तदेकत्वं वा स्यादिति
 गाथार्थः ॥४९८॥ यदुक्तं वक्ष्याम इति तदभिधीयते—'अविसेसियंपी'त्यादि, एवं पदविशेषितं 'सूत्रे' 'सच्चागास'मित्यादौ यदक्ष-
 रपरिमाणमादिष्टं तद्विशिष्टकेवलश्रुताक्षरयो रविरुद्धं इति गाथार्थः ॥४९९॥ 'तस्स उ' इत्यादि, 'तस्ये'ति सामान्यस्य 'तिविहभेओ-
 ऽवि'त्ति जघन्यमध्यमोक्तुष्ट इति गाथार्थः ॥५००॥ 'स' इत्यादि, स पुनः अक्षरलाभः सर्वस्तोकः 'चैतन्यं' जीवत्वनिबन्धनं नात्रियते
 कदाचिद् कस्यचिदिति गाथार्थः ॥५०१॥ स कस भवतीत्याह—'धी'त्यादि, सत्यानद्विवेदनीयोदयसहिताज्ञानदर्शनारणोदयादुत्कृ-
 ष्टात् प्रथिव्यादीनां स भवति, ततोऽसौ 'वेइदिये'त्यादि स्पष्टं ॥५०२॥ साम्प्रतमुत्कृष्टमाह—'उक्कोस'इत्यादि, उक्कोसो अक्खर-

लाभो समस्तचतुर्दशपूर्वविदः, विमध्यमसाह—‘तओऽवसेसाणं मञ्जे विमञ्जो होइ’ किंविशिष्टानामित्याह—‘छट्टाणगयाण’ पट्थान-
पतिवानां, तच्चेदम्—‘अणंतभागहीणे वा असंखेज्जभागहीणे वा असंखेज्जगुणहीणे वा असंखेज्जगुणहीणे वा अ-
णंतगुणहीणे वा’ ‘प्रायेण’ बाहुल्यमङ्गीकृत्य, विषययाऽन्येषामपि तदुत्कृष्टसद्भावादित्युक्तमक्षरश्रुतम् ॥५०३॥ अनक्षरश्रुता-

भिधित्सया प्राह—

रूढीय तं सुयं सुब्बइत्ति चेद्वा न सुब्बइ कयाइ । अहिगमया वण्णा इव जमणुस्सारादओ तेणं ॥५०४॥

ऊससियं नीससियं निच्छूढं खासिअं च छीयं च । निस्सिंधियमणुसारं अणक्खरं छेलियाई या ॥५०५॥ (नि०२०)

ऊससियाई दब्बसुयमेत्तमहवा सुओवउत्तस्स । सब्बो चिय वावारो सुयमिह तो किं न चेद्वावि ? ॥५०६॥
‘ऊसे’त्यादि, मतीतार्थेव ॥५०४॥ भाष्यकृदाह—उच्छ्वसितादि द्रव्यश्रुतमात्रं कारणत्वाद्, अथ चैतत् श्रुतमेव, यतः श्रुतोपयुक्तस्य सर्व-
एव व्यापारः श्रुतमितीह पठितः, पर आह—यद्येवं ‘तो किं न करादिचेद्वावि’ श्रुतं, श्रुतोपयोगाविशेषात् ? ॥५०५॥ उच्यते—‘रूढी’त्या-
दि, रूढया ‘तद्’ उच्छ्वसितादि श्रुतमुच्यते, चेष्टा पुनर्न कदाचित् श्रूयते, दृश्यत्वेनाश्रव्यत्वात्, अनुस्वारादयस्तर्हि कस्मात् श्रुतमित्यत
आह—‘यणी’ इवार्थाधिगमकत्वादनुस्वारादयोऽपि श्रुतं ॥ उक्तमनक्षरश्रुतमिति गाथार्थः ॥५०६॥ संज्ञिश्रुताभिधित्सया व्यु-
त्पत्तिं तावदाह—

सण्णिस्स सुयं जं तं सण्णिसुयं सो य जस्स सा सण्णा । होइ तिहा कालियहेउविट्ठिवाओवएसेणं ॥५०७॥

जइ सण्णासंवंधेण सण्णिणो तेण सण्णिणो सब्बे । एगिंदियाइयाणवि जं सण्णा दसविहा भणिया ॥५०८॥

थोवा न सोहणाऽविय जं सा तो नाहिकीरए इहईं । करिसावणेण धणवं न रूववं मुत्तिमेत्तेणं ॥५०९॥
जह बह्दुदब्बो घणवं पसत्थरूवो य रूववं होइ । महईए सोहणाए य तह सण्णी नाणसण्णाए ॥५१०॥
इह दीइकालिगी कालिगित्तिसण्णा जया सुदीहंपि । संभरइ भूयमिस्सं चितेइ य कह णु कायब्बं ? ॥५११॥
कालियसण्णित्ति तओ जस्स तई सो य जो मणोजोगे । खंधेऽणंते घेतुं मन्नइ तल्लद्धिसंपण्णो ॥५१२॥
रूवे जहोवलद्धी चयखुमओ दंसिए पयासेणं । तह छव्विहोवओगो मणदब्बपयासिए अत्थे ॥५१३॥
अचिसुद्धचयखुणो जह नाइपयासम्मि रूवविण्णाणं । असण्णिणो तहऽत्थे थोवमणोदब्बलद्धिमओ ॥५१४॥
जह मुच्छिद्याइयाणं अब्बतं सब्वविसयविण्णाणं । एगिंदियाण एवं सुद्धयरं बैदियाईणं ॥५१५॥
तुल्ले छेयगभावे जं सामत्थं तु चक्करयणस्स । तं तु जहक्कमहीणं न होइ सरपत्तमार्हणं ॥५१६॥
इय मणोविसईणं जा पडुया होइ उग्गहाईसु । तुल्ले चेषणभावे अस्सण्णीणं न सा होइ ॥५१७॥
जे पुण संचित्तं इट्ठाणिट्ठेसु विसयवत्थूसुं । वदंति नियदंति य सदेहरिपालणाहेउं ॥५१८॥
पाएण संपए चिय कालम्मि न याइदीहकालण्णा । ते हेउवायसण्णी निचेट्ठा होंति अस्सण्णी ॥५१९॥
सम्महिट्ठी सण्णी संते नाणे खओवसमियम्मि । अस्सण्णी भिच्छत्तम्मि विट्ठिवाओवएसेण ॥५२०॥
खयनाणी किं सण्णी न होइ होइ व खओवसमनाणी ? । सण्णा सरणमणागरयिचिता य न सा जिणे जम्हा ॥५२१॥
मिच्छो हियाहियविमागनाणसण्णासमण्णिओ कोई । दीसइ सो किमसण्णी ? सण्णा जमसोहणा तस्स ॥५२२॥

जह दुःखयणमवयणं कुच्छियसीलं असीलमसईए । भण्णइ तह नाणंपिहु मिच्छदिट्टिस्स अण्णाणं ॥५२३॥
 सदसदविसेसणाओ भवहेउजदिच्छिओवलंभाओ । नाणफलाभावाओ मिच्छदिट्टिस्स अण्णाणं ॥५२४॥
 ओहो न हेउएँ हेउओ न कालम्मि भण्णइ सण्णी । जह कुच्छियत्तणाओ तह कालो दिट्ठिवायम्मि ॥५२५॥
 पंचणहमूहसण्णा हेऊसण्णा विईदियाईणं । सुरनारयगम्बुभवजीवाणं कालिगीसण्णा ॥५२६॥
 छउमत्थाणं सण्णा सम्मदिट्ठीए होइ सुयनाणं । महवाचारविमुक्का सण्णाईआ उ केवल्लिणो ॥५२७॥
 मोत्तूण हेउकालियसम्मत्तकमं जहुत्तरविसुद्धं । किं कालिओवएसो कीरइ आइएँ सुत्तम्मि ? ॥५२८॥
 सण्णिस्सि असण्णिस्सि य सब्वसुए कालिओवएसेणं । पायं संबवहारो कीरइ लेणाइए स कओ ॥५२९॥
 'सण्णिस्से'त्यादि, संज्ञिनः श्रुतमिति संज्ञियुतं, स च संज्ञी यस्यासौ संज्ञा भवति, सा च त्रिविधा-दीर्घशब्दलोपादीर्घकालिक्यु-
 पदेशेन हेतुवादोपदेशेन दृष्टिवादोपदेशेन चेति समुदायगाथार्थः ॥५०७॥ अस्यां व्युत्पत्तावतिप्रसंगचोद्यमाह—'जती'त्यादि, यदि
 संज्ञासम्बन्धेन संज्ञिनो भवन्तीति व्रूये तेन सर्वे प्राणिनः संज्ञिन एव प्राणाः, एकेन्द्रियाणामपि प्रज्ञापनायां दशविधसंज्ञाभिधानाद्,
 'आहारादि ४ क्रोधादि ४ ओहसत्त्वा लोगसण्णा' अतः किमुच्यते तेनैवार्यदयामेन—'असण्णी णं भंते ! असण्णिति कालओ केवचि-
 रं होइ ?'ति गाथार्थः ॥५०८॥ उच्यते—'धोवा'इत्यादि, 'इहे'त्यस्यां व्युत्पत्तौ, शेषं स्पष्टं, नहि कार्पाणमात्रघनवांस्तद्दातुच्यते,
 मूर्तिमान् वा रूपवानिति, अत्रसिद्धेः ॥५०९॥ किन्तु—'जहे'त्यादि, यथेह बहुद्रव्यो धनवानित्युच्यते, प्रशस्तमूर्त्तिसम्बन्धाच्च रूपवानि-
 ति, एवमिह महती शोभना च संज्ञाऽधिक्रियते संज्ञानं संज्ञा-मनोविज्ञानमित्यर्थः, तत्सम्बन्धात् संज्ञिन इति गाथार्थः ॥५१०॥ सा च किं-

विशिष्टेहाधिक्रियते ? इत्यत आह—‘इह’ गाहा ॥ इहादिपदलोपादीर्घकालिकी कालिकीत्युच्यते, कालिकी चासौ संज्ञा च पुंश्रद्धावात् कालि-
कसंज्ञेति, यया सुदीर्घमपि कालमनुस्मरति भूतमेव्यन्तं चानुचिन्तयति कथं नु तत् कर्तव्यमिति गाथार्थः ॥५११॥ बहुव्रीहिणा मीलय-
त्राह—‘कालिये’त्यादि, स्पष्टार्था, नवरं ‘तद्वृद्धिसंपणो’ति मनोविज्ञानावरणक्षयोपशमादिसमेत इति ॥५१२॥ अस्य च—
‘रूये जहे’त्यादि, स्पष्टार्थेव ॥५१३॥ विपर्ययमधिकृत्याह ‘अविबुद्धे’त्यादि, यथा काचकामलाद्युपहतलोचनस्य नातिप्रकाशे रूप-
विज्ञानमस्पष्टं भवति, एवमसंज्ञिनः पञ्चेन्द्रियसम्बुद्धेर्नजरसार्थविज्ञानं स्यात्, निकृष्टतरक्षयोपशमतयाऽऽत्यल्पमनोद्वयग्रहणशक्तित्वा-
दिति गाथार्थः ॥५१४॥ एकेन्द्रियादिसम्बुद्धेर्नजानामाह—‘जहे’त्यादि, यथेह मत्तसुप्तसृष्टितादीनां पुंसामव्यक्तं सकलशब्दादिविषय-
विज्ञानमनुभूयते एवमेकेन्द्रियाणां प्रकृष्टारण्योदयाद्, एतदेव द्वीन्द्रियादीनां, यदि नाम विशुद्धतरमिन्द्रियदृष्टियाक्त्वात्, इदमत्र यौ-
॥५१५॥ अत्रोच्यते—सामर्थ्यमेदाद्, स च क्षयोपशमान्त्यात्, तथाहि—‘बुद्ध’इत्यादि, स्पष्टार्था ॥५१६॥ ‘इय’ इत्यादि, दाष्टी-
न्तिकः प्रतीत्यर्थे एव ॥५१७॥ नवरं मनोविषयिणः—पदपर्याप्तिभाजिनः । तदेवं कालिकोपदेशेन संज्ञिनं प्रपञ्च्य हेतुवाज्ञोपदेशेनाह—
‘जं पुजे’त्यादि, ॥ ‘पाचेजे’त्यादि, “इष्टानिष्टाणि विसयवरयुणि—छायातवादीणि । निब्वेद्वाहोति अस्सणी” एतद्वयेक्षया स्थावरा
इति गाथाद्वयार्थः ॥५१८-१९॥ ‘सम्म’गाहा ॥ दृष्टिदर्शने बदनं वादः, दर्शनवादमङ्गीकृत्य सम्यग्दृष्टिः, क इत्यत आह—संज्ञी, क्व
सतीत्याह—सति ज्ञाने—मतिश्रुतलक्षणे धायोपशमिके, एतद्विर्ययमाह—‘असपणी’त्यादि, स्पष्टम् ॥५२०॥ एवमुक्ते प्रदेशान्तरोक्तं
स्पृत्या आह—‘लय’इत्यादि, पुब्बदं कण्ठयं, उत्तरमाह—संज्ञा हि नाम स्मरणमनागतादिचिन्तोच्यते सा ‘जिने’ भगवति केवल्लिनि

नास्तीति कथं तद्योगादसौ तद्वान् भवेदिति गायार्थः ॥५२१॥ पुनरप्याह—‘मिच्छो’इत्यादि, ननु च मिथ्यादृष्टिरपि कश्चिद्, हिताहि-
तरिमागनिपयविधानोपेतत्वात् कश्चित्संज्ञीति दृश्यते, स किमसंज्ञी ?, येनोच्यते ‘सम्मदिष्टी सण्णी’ यावत्सद्वयं, उच्यते, संज्ञा यत्-
स्याश्रोमेनेति गायार्थः ॥५२२॥ अश्रोमनं चावस्त्वित्यत आह—‘जहे’त्यादि, श्रुतोघार्था ॥५२३॥ अपिच—‘सदसदे’त्यादि, प्रा-
ग्वत् ॥५२४॥ कथं चान्यस्थानमागन्यव्यपदेशार्हः स्यात् ?, कथमित्याह ‘ऊहे’त्यादि, ‘ऊह’ इत्योघमंज्ञानानेकेन्द्रियः ‘न हेतुते’ति न हे-
तुवादोपदेशेन, तथा ‘हेउउ’ति हेतुरूयोपदेशसंज्ञयपि ‘न कालमि’ति न दीर्घकालिकोपदेशेन मण्यते संज्ञी—उच्यते संज्ञी ‘यथा’येन प्र-
कारेणागम्भयलक्षणेन, किं कारणमित्याह—‘कुस्मितत्वाद्’ अयोग्यत्वाद्, तथा किमित्यत आह—‘तथा’ तेन प्रकारेण ‘कालो’ति
दीर्घकालिकोपदेशेन संज्ञी ‘द्विट्टिवायम्मि’ति न दृष्टिवादोपदेशेन संज्ञीर्युच्यते, अतोऽसावज्ञानीति प्रक्रम इति गायार्थः ॥५२५॥
क्यां का संज्ञेति विद्योपेणाह—‘पञ्चणहे’त्यादि, पञ्चानां—पृथिव्यादीनामोषसंज्ञा—अव्यक्तसंज्ञाऽव्यक्तचतुरिन्द्रियत्वात्, हेतुसंज्ञा तु द्वीन्द्रि-
यादीनामासंमूर्च्छनजपञ्चेन्द्रियेभ्योऽमनस्कत्वात्, सुरादीनां तु कालिकी समनस्कत्वादिति गायार्थः ॥५२६॥ इह च ‘छउ’इत्यादि, स-
म्यगृहीतां छमस्थानां या संज्ञा दृष्टिवादोपदेशेनेत्यभिप्रायः सा तेषां श्रुतज्ञानं भवति, मतिव्यापारालिङ्गितत्वात्, केवलिनस्तु मतिव्या-
पाररिहात् संग्राह्यता इति गायार्थः ॥५२७॥ एवमुक्ते सत्याह—‘मोक्षणे’त्यादि, मुक्त्वा हेतुकालिरुदृष्टिवादक्रमं यथोचरविशुद्धं
‘किं कस्मात् कालिकोपदेशः यत्रे आदौ क्रियते ?, येन कारणेनोक्तं तदनुवृत्त्या ‘होति तिहा कालियहेतुद्विट्टिवाद्योपदेशेन ?’ ति गा-
यार्थः ॥५२८॥ उच्यते—प्रयोजनवशात्, तथाहि—‘सण्णी’त्यादि, मर्कत्र श्रुते संग्राहनिचलायां प्रायः कालिकोपदेशेन संव्ययहारः
क्रियते, येन कारणेन तेन विशुद्धिक्रमं बाधित्वाऽपि स कालिकोपदेशेन संज्ञी कृतो धुरीति गायार्थः ॥५२९॥ तदेवं सप्रतिपक्षमा-

यद्द्वारद्वयमभिधाय तृतीयमभिधायदाह—

अंगाणंगपविष्टं सम्मसुयं लोहयं तु मिच्छसुयं । आसज्ज उ सामित्तं लोहयलोउत्तरे भयणा ॥५३०॥
सम्मत्तपरिगगहियं सम्मसुयं, तं च पंचहा सम्मं । उवसमियं सासाणं खयसमजं वेययं खइयं ॥५३१॥
उवसामगसेढीगयस्स होइ उवसामियं तु सम्मत्तं । जो वा अकयतिपुंजो अखवियमिच्छो लहइ सम्मं ॥५३२॥
स्वीणम्मि उइणम्मि य अणुदिज्जंते य सेसमिच्छत्ते । अंतोसुहुत्तमेत्तं उवसमसम्मं लहइ जीवो ॥५३३॥
उवसमसम्मत्ताओ चयओ मिच्छं अपाचमाणस्स । सासायणसम्मत्तं तयंतरालम्मि छावलयं ॥५३४॥
मिच्छत्तं जसुइणं तं स्वीणं अणुइयं च उवसंतं । मीसीभावपरिणयं वेइज्जंतं खओवसमं ॥५३५॥
वेययसम्मत्तं पुण सन्वोइयचरमपोगगलावत्थं स्वीणे दंसणमोहे तिविहम्मिखि ख्वाइयं होइ ॥ ५३६ ॥
चोइस दस य अभिन्ने नियमा सम्मत्त सेसए भयणा । महओहिविज्जासेऽवि होइ मिच्छं न उण सेसे ॥५३७॥
तत्तावगमसहावे सइ सम्मसुयाण को पइविसेसो ? । जह नाणवंसणाणं भेओ तुल्लेऽवबोहम्मि ॥५३८॥
नाणमवायधिईओ दंसणमिष्टं जहोगगहेहाओ । तह तत्तरुई सम्मं रोइज्जइ जेण तं नाणं ॥५३९॥

‘अंगे’ त्यादि । अहानङ्गप्रविष्टं—आचारावश्यकादि सम्यक् श्रुतं, प्रकृत्येति वाक्यशेषः । प्रतिपक्षद्वाराहाह—लौकिकं पुनर्भार-
तादि मिथ्याश्रुतं, प्रकृत्यैवेति शेषः, स्वाम्यपेक्षया तु प्राह—आश्रित्य तु ‘स्वामित्वं’ आधारलक्षणं लौकिके लोकोत्तरे च भजना-लौकिकं मि-
थ्याश्रुतं भवेदित्यदा, एवं लोकोत्तरमपि, मिथ्यादृष्टिपरिग्रहात् मिथ्याश्रुतमित्येवमादि, परस्वानविनियोगाद् ॥५३०॥ आह च—‘सम्मत्त’-

मित्यादि । इह भारताद्यपि सम्यक्त्वपरिपृहीतं सम्यक् थुतं भवति, इतरदपि मिथ्याश्रुतं मिथ्यात्वपरिग्रहादित्यनुक्तमपि सामर्थ्याद् गम्यते, तच्च सम्यक्त्वं पञ्चधा भणितं भगवद्भिस्तद्यथा—उपशमनमुपशमस्ततस्तेन वा निर्दूतमौपशमिकं १, तथा 'सासायणं'ति 'सासायणसंमत्तं' तत्र तच्च श्रद्धानरसास्वादान् आस्वादनं मिथ्यादर्शनाभिमुख्यादाशातयतीति वेत्याशातनं, सह तेन साशातनस्तस्य सम्यक्त्वं साशातनसम्यक्त्वं, ईपत्तत्त्वरसास्वादनं वा आस्वादनं सह तेन सास्वादनं, आशातयतीति वेत्याशातनस्तेन सह यत्तसाशातनं, सुमशंसयां शोभनास्वादनः स्वास्वादनः, स्वाय(स्य)शातनः—स्वा(य)शातनस्तस्येति २ तथा क्षयधोपशमश्च क्षयोपशमौ ताभ्यां निर्दूतं क्षायोपशमिकं ३ तथा वेद्यत इति वेदकं ४ क्षयेण निर्दूतं क्षायिकं ५ ॥५३॥ अयं तावत्पिण्डार्थः, अथावयवार्थं प्रतन्वन्नाह—'उवसामगो'त्यादि । उपशमयतीत्युपशमकस्तस्य श्रेणिः—अष्टाविंशतिविधमोहनीयराशिश्चकलानामनुक्रमशमनं तां गतस्तस्य 'भवति' सम्यघते औपशमिकमेव सम्यक्त्वं दर्शनसप्तकोपशमात्, किमस्यैव ? नेत्याह—यो वा प्रतिपत्ता अकृतत्रिपुञ्जः—अनङ्गीकृतमिथ्यात्वेतरोभयत्रयविभागः सन् 'लभते' प्राप्नोति 'सम्मं' ति सम्यक्त्वं, तत्रैवं क्षायिकमपि लभते ? इत्यत आह—'अक्षयितमिथ्यात्वः' अक्षयितमिथ्यादर्शनो यः, कथं पुनरसौ पुञ्जत्रयं करोतीति चेत्, उच्यते—इह कश्चित्प्रवाहोऽनादिमिथ्यादृष्टिस्थाविधमर्चिार्यसामग्रीसमवधाने सत्यपूर्वकरणेनाभिमुखीभवन् ततो मिथ्यात्वपुञ्जकान् मिथ्यपुञ्जकं करोति, मदनकोद्रचपुञ्जकादिवार्धविशुद्धतत्पुञ्जकं, ततोऽपि च सम्यक्त्वपुञ्जकमर्द्धविशुद्धकोद्रचपुञ्जकादिव सर्वोपाधविशुद्धतत्पुञ्जकं, ततस्तृतीयं सम्यक्त्वपुञ्जकं विशिष्टत्रिपाकतो वेदयन् जन्तुः सम्यग्दर्शनी भण्यते, अयमत्र भावार्थः—'तद्यथेह प्रदीपस्य, स्वच्छात्रपटलैर्गृहम् । न करोत्यादृतिं काञ्चिदेवमेतद् स्वेरपि ॥१॥ एकपुञ्जी द्विपुञ्जी च, त्रिपुञ्जी वाऽननुक्रममात् । दर्शन्युभयवार्धैश्च, मिथ्यादृष्टिश्च कीर्तितः ॥१॥ वेदयन् पुबुगलान् शुद्धान्, क्षयं नयति दर्शनी । तत्क्षये वेदकत्वेन, मिथ्या-

त्वस्यैव वेदकः ॥२॥ यस्त्रिपुञ्जी स सम्यक्त्वमेव सुदृक्ते विपाक्तः । द्विपुञ्ज्यपि च मिथार्यं, एकपुञ्ज्यपि चेतस्त् ॥३॥” ॥५३२॥ प्रदेशानुभवस्तु अन्तर्मुहूर्तकालानुभवसाधारणः, अमुमेवार्थं स्पष्टयन्नाह—‘स्त्रीणस्मी’ त्यादि । इह ‘उदीर्णे’ उदयं प्राप्ते मिथ्यात्वे क्षीणे सति-आत्मप्रदेशविपाकवेदनया निरूपार्यतामानीत एव सति, किं ? उपग्रहसम्यक्त्वं लभते जीव इति क्रिया, किमेतावन्मात्रकैणैव गुणेन ?, नेत्याह—‘अणुदिज्जते य सेसमिच्छत्ते’चि तत्र उपयुक्ताद्यदन्यत्तच्छेषमिति न्यायः, ततश्च शेषमिथ्यात्वे च मन्दपरिणामतया ‘अनुदीर्यमाने’ अनुदयभाजि सति विष्टम्भितोदय इतियावत्, कियन्तं कालं यावदित्याह—अन्तर्मुहूर्तमात्रं, अन्तर्मुहूर्तमेवान्तर्मुहूर्तमात्रं, तत ऊर्ध्वं अश्यत्येव, यतथायमकृतत्रिपुञ्जी लभते अत इदं न पुद्गलानुभवरूपं, अद्यवसायमात्रमित्यर्थः, अत्र चोपदेशदावानलदृष्टान्तो भावनीय इति गार्थार्थः ॥५३३॥ सास्त्रादनमाह—‘उचसमे’ इत्यादि । अस्मादेव च्यवतो मिथ्यात्वं चाद्याप्यप्राप्नुवतोऽपान्तराले प्रोद्गगतानन्तानुबन्धितः पडावलिकं कालं सास्त्रादनं, तदनेनैतत्कथयति-न तत्सत्तामात्रानुबन्धिनी मिथ्यात्वप्राप्तिरिति, एतदुक्तं भवति-अस्मादेव अश्यन्तो द्वीन्द्रियादिप्लवधन्ते, नान्यस्माद्, अन्यतो झटिति मिथ्यात्वप्राप्त्या पडावलिकाकालाभावात् इति गार्थार्थः ॥५३४॥ धायोपशमिकमाह—‘मिच्छत्त’ मित्यादि । मिथ्यात्वं नाग मिथ्यात्वमोहनीयं कर्म तत् ‘यद्दुदीर्णं’ यद्दुद्भूतशक्तिकं, उदयावलिकायां व्यवस्थितमित्यर्थः ‘तस्त्रीणं’ तत्रालयमुपगतं, ‘अनुदितं च’ अनुदीर्णं च उपशान्तं, उपशान्तं नाम विष्टम्भितोदयमपनीतमिथ्यात्वस्वभावं, विष्टम्भितोदयं शेषमिथ्यात्वमपनीतमिथ्यात्वस्वभावं मदनकोद्रवोदाहरणत्रिपुञ्जन्यायशोधितं सम्यक्त्वमेव, आह-इह विष्टम्भितोदयस्य मिथ्यात्वस्यानुदीर्णता युक्ता, न पुनः सम्यक्त्वस्य, विपाकेन वेदनात्, उच्यते, सत्यमेवमेतत्, किन्तु अपनीतमिथ्यात्वस्वभावत्वात् स्वरूपेणानुदयात्तस्याप्यनुदीर्णोपचार इति, यद्वाऽनुदीर्णत्वं मिथ्यात्वस्यैव योज्यते, नतु सम्यक्त्वस्य, कथं मि-

थ्यात्वं ? यदुदीर्णं तदधीर्णं, शेषकं तु अनुदीर्णं उपशान्तं चेति चशब्दस्य व्यवहितः प्रयोगः, उतथाऽनुदीर्णं मिथ्यात्वं उपशान्तं च सम्यक्त्वं, गृह्यते, अत्रार्थः प्राग्वत्, तदेवं 'मिश्री-भावपरिणतं' क्षयोपशमस्वभावमापन्नं 'वेद्यमानं' अनुभूयमानं मिथ्यात्वं प्र-
देशानुभवेन सम्यक्त्वं विपाकेन, क्षयोपशमाभ्यां निर्दृष्टमितिकृत्वा क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वमुच्यते । आह-इदं सम्यक्त्वमौदयिको
भावो मोहनीयोदयमेदन्वादादतोऽस्य न युक्तं क्षायोपशमिकत्वमिति, न, अभिप्रायापरिज्ञानात्, सम्यक्त्वं हि सांसिद्धिकमात्मपरिणाम-
रूपं ज्ञानवत् नतु क्रोधादिवत्कर्मणुसम्पर्कजं, तथाहि-तावति मिथ्यात्वघनपटले धीणे तथाऽनुभवतोऽपि स्वच्छाप्रकल्पान् सम्यक्त्वा-
णुस्त्वधाधिचसविष्टप्रकाशवत् सहज एवासौ तत्परिणाम इति, क्षयोपशमनिष्पन्नधायं, तमन्तरेणाभावात्, न ह्युदीर्णक्षयानुदीर्णोपशमव्य-
तिरेकेणास्य भावः, क्रोधादिभावः पुनरुपधानसामर्थ्यापादितस्फटिकमणिक्वण्णतावद् सहज इति, आह-यदि परिणामः सम्यक्त्वं ततो
मिश्रीभावपरिणतं वेद्यमानं क्षायोपशमिकमित्येतद्विरुध्यते, मोहनीयमेदयोरेव मिश्रीभावपरिणतयोर्वेद्यमानत्वात् न विरुध्यते, तथा-
विद्यपरिणामहेतुत्वेन तपोरेव सम्यक्त्वोपचारात्, अपरस्त्वाह-औपशमिकादस्य किञ्चित्तो विशेष इति, उच्यते, वेदनाऽवेदनाकृतः,
तथाहि-अस्मिन् प्राक्शमितमनुसमयमुदेचि, प्रदेशानुभवलक्षणं स्थितिकालमङ्गीकृत्य तथा वेद्यते, क्षीयते च स्थगितमपि कोद्रवदृष्टा-
न्तात्, न त्वयमौपशमिके प्रकारोऽस्त्युदयविष्टम्भणामात्रत्वाद्, विष्टव्याहासदिति गार्थः ॥५३५॥ चतुर्थमाह-'वेद्यये' त्यादि । तत्र
वेद्यतीति चेदकः-अनुभविता तस्यानर्थान्तरत्वाद्देदकं समश्चयतीति सम्यक्त्वं तद्वभाषः सम्यक्त्वं वेदकसम्यक्त्वं, अथवा 'कृत्यल्युटो
बहुल' मिति वचनात् वेद्यत इति वेदकः इति भवत्याहासकत्वं, कुतः ?-कृतकृत्यलुडि' विप्रश्लेषात्तद्देदकसम्यक्त्वं, पुनःशब्दस्य
विशेषणार्थत्वात् क्षायिकक्षेत्रणीमभिप्रपन्नस्य भवतीति शेषः, किञ्चिद्विष्टमिति ?, अत्रोच्यते--'अणमिच्छमीसेसु खविष्टु'सम्यक्त्वद-

दर्शनमोहनीयमनुगमयसुदीर्योदीर्यानुभवतः क्षपयतश्च निष्ठितोदीरणीयस्य च 'सर्वोदित्तिचरमपोगलात्कथं'ति चरमाशेषोदीरितपुद्ग-
लानुभूतिमात्रवत् इतिगाथार्थः । आह-क्षायोपशमिकवेदकयोर्न विशेषः, अनुभवस्याविशेषात्, उच्यते, अस्ति उदितानुदितविषय-
त्वादर्थमोक्तुरिचान्यस्माच्चरमावशेषकवल्लोपभोक्तुरिति, तथाहि-पूर्वं सम्यक्त्वं योग्यतया वधिकवत् व्यवस्थापितम्, अत्र तु चरमाग्रास-
मात्र, अयथोदितानुदितविषयमिति, तथा मिश्रतायास्तत्र विवक्षितत्वात्, अत्र तद्व्यमात्रत्वादिति भेदः, तथाऽपीदं क्षायोपशमिकविशेष
एव औपशमिकादित्रयात्मकसम्यक्त्वामिधानात्, अन्यथौदयिकमपि स्यात्, तस्मादपेतमिथ्यास्वभावत्वादत्रोपशमः, प्रतिसमयानुभू-
तेषु धयोपशम इति छत्वेदं क्षायोपशमिकविशेष एवेति, एवं 'स्वीणे' त्यादि पञ्चमं स्पष्टार्थमिति गाथार्थः ॥५३६॥ इदानीं श्रुतेऽस्य
नियममाह-'चोदसे' त्यादि । इह चतुर्दश पूर्व्याणि दश चाभिन्नान्यधीयानो 'नियमात्' नियमेन 'सम्मत्त'त्ति सम्यग्दृष्टिरेव, च-
तुर्दशम्यः पूर्वम्यः प्रारभ्यादशम्यः सम्पूर्णेभ्यो नियमात्सम्यक्त्वपरिग्रह इत्यभिप्रायः, शेषके श्रुते-एतदारत आसामायिकाद् भजना,
सम्यक्त्वपरिग्रहो वा स्यादित्तरो वेत्यर्थः, प्रासङ्गिरूमाह-मत्यवध्योर्विषयसिऽपि क्वचिद् भवति मिथ्यात्वपरिग्रहो, न पुनः शेषे विज्ञा-
नद्वये-मनःपर्यायैकवल्लक्षण इति गाथार्थः ॥५३७॥ आचार्य एव वक्तव्यताशेषमधिकृत्य चोदयन्नाह-'तत्ते' त्यादि । तत्रावगमस्यभावे
तुल्ये सति सम्यक्त्वश्रुतयोः कः प्रतिविशेषो येन सम्यक्त्वविशेषणं श्रुतमुच्यते 'सम्यक्त्वपरिग्रहाच्छ्रुत'मिति, उच्यते, दृष्टान्तसिद्धमे-
तत्, तथाहि-यथा ज्ञानदर्शनयोर्भेदो दृष्टस्तुल्येऽवबोधसामान्ये ॥५३८॥ कथं तदाह-'नाणे'त्यादि । अपायश्रुती ज्ञानं वचनपर्यायत्वेन
प्रिणेषावोधात्, तथाऽऽग्रहेहे तु दर्शनमिष्टं, अर्थपर्यायत्वेन सामान्यावबोधत्वात्, तथा 'तत्त्वरुचिः' भगवदहर्दल्पणीत-
पदार्थामिगमः सम्यगभिधीयते, नैव येन 'रोच्यते' आपाद्यते तनु ज्ञानं, श्रुतमित्यर्थः, अत्र च रुचिज्ञानयोरेककालं क्षयोपशमाविर्भा-

वेऽपि प्रबन्धत उपकार्योपकारकभावः त्रिकाष्टिकाया ह्वाचिरुद्धः, न चेत्यभितरेतराश्रयो दीपः, एवं गुणत्वेन दृष्टत्वादिति गाथार्थः ॥
॥ ५३९ ॥ साम्प्रतं चतुर्थपञ्चमद्वारे सप्रतिपक्षे युगपदभिदधदाह—

अच्छित्तिनयस्सेयं अणाइपञ्जंतमत्थिकाय ब्व । इयरस्स साइसंतं गइपज्जाएहिं जीवो ब्व ॥५४०॥
दब्बाइणा च साइयमणाइयं संतमंतरइयं वा । दब्बम्मि एगपुरिसं पडुच्च साइं सनिहणं च ॥५४१॥
चोहसपुब्बी मणुओ देवत्ते तं न संभरइ सव्वं । देसम्मि होइ भयणा सट्ठाणभवेऽवि भयणा उ ॥५४२॥
मिच्छभवंतरकेवलगेल्लपमायमाइणा नासो । आह किमत्थं नासइ ? किं जीवाओ तयं भिण्णं ? ॥५४३॥
जइ भिन्नं तब्भावेऽवि तो तओ तस्सभावरहिओत्ति । अण्णाणिचिय निच्चं अंधव्व समं पईवेण ॥५४४॥
तं ता नियमा जीवो जीवो न तदेव केवलं जम्हा । तं च तदण्णाणं वा केवलनाणं व सो होज्जा ॥५४५॥
तं जइ जीवो नासे तण्णासो होउ सव्वसो नत्थि । जं सो उप्पायव्वयधुवधम्माऽणंतपज्जाओ ॥५४६॥
सव्वं चिय पइसमयं उप्पज्जइ नासए य निच्चं च । एवं चैव य सुहदुक्खवंधमोकखाइसब्भावो ॥५४७॥
अहवा सुत्तं निब्बाणभाविणोऽणाइयं सपज्जंतं । जीवत्तं पिव निययं सेसाणमणाइपज्जंतं ॥५४८॥
खेत्ते भरहेरवया काले उ समाउ दोण्णि तत्थेव । भावे पुण पणवणं पणवणिल्ले व आसज्ज ॥५४९॥
उवओगसरपयत्ता थाणविसेसा य होत्ति पणवणए । गइठाणभेयसंघायवणणसदाइभावेसु ॥५५०॥
दब्बे नाणापुरिसे खेत्ति चिंवेहई कालि जो तेसु । खयउवसमभावम्मि य सुयनाणं वट्टए सययं ॥५५१॥

‘अच्छिन्ती’ त्यादि । इह च श्रुतज्ञानं नयाभ्यां परीक्ष्यते, तौ च द्रव्यपर्यायास्तिकौ, तत्र तावदव्यवच्छिन्नित्यस्येदं श्रुतमना-
द्यपर्यवसितं अक्षयादिधर्मत्वात् पञ्चास्तिकाया इव, ‘इतरस्य तु’ व्यवच्छिन्नित्यस्य सादिसान्तं, सादिसपर्यवसानमित्यर्थः, प्रतिसमयो-
त्यचिमत्त्वात् गतिपर्यायैर्जीववत् इति गार्थार्थः ॥५४०॥ अथवेदं द्वारचतुष्टयं द्रव्यादिद्वारेणाह—‘दन्वावी’ त्यादि । अथवा द्रव्य-
क्षेत्रकालभार्वः साधनादि चिन्त्यते—‘सान्तं’ सपर्यवसितं ‘अंतरहितं वा’ अपर्यवसितं वा सादिसप० इदमुद्देशमात्रं, साम्प्रतं द्रव्य-
मधिकृत्याह—‘द्रव्य’ इति द्वारपरामर्शः, एकं पुरुषद्रव्यमधिकृत्य सादि ‘सनिधनं च’ सपर्यवसितं चेति गार्थार्थः ॥५४१॥ कथ-
मित्यत आह—‘चोदसे’ त्यादि । चोदसपुञ्जी मणुओ देवते उववण्णो तं सुयं न संभरह, किं सर्वथा ?, नेत्याह—‘सर्व’ कृत्स्नम-
खण्डमशेषमितियाम्, तथा चाह—‘देसम्मि’ देशे—स्रत्रार्थे स्रत्रमात्रादौ ‘भवति’ संपद्यते ‘भजना’ विकल्पना, स्मरत्यपीतिकृत्वा, कि-
मस्य स्वर्गमेवाद्गीकृत्य भजनेति ?, नेत्याह—स्वस्थानभवेऽपि भजनैव इति गार्थार्थः ॥५४२॥ कथमित्यत आह—‘मिच्छभवे’ त्या-
दि । इहैव जन्मनि मिथ्यात्वावाप्तौ सादिसपर्यवसितं स्यात्, तथा भवान्तरे, न च स्वस्थानभवचिन्तावाधेन चोदनमाधेयं, सामा-
न्येनास्याभियानात्, तथा केवलोत्पत्तौ ग्लानत्वे प्रमादादिना च ‘भ्रंशो’ नाशः अस्य स्यात् ॥५४३॥ आह—किमर्थं तदनुष्टुप्तिभाजः
पुरुषस्य नश्यति ? किं जीवात्तदन्यत् ? ‘जती’ त्यादि । ‘यदि भिन्नं’ यद्यथान्तरं ‘तो तओ’त्ति तो सो जीवो ‘तन्भावेवि’ सु-
यभावेपि ‘तस्सभावरहिओ’ सुयपगासभावरहिओत्तिकाउं अण्णाणिचिय णिचं, दृष्टान्तमाह—प्रदीपहस्तान्धवत्, अनन्यन्वे श्रुतं युक्तं,
प्रकाशरून्वे सति बाहानुग्रहाच्चक्षुष्मतः प्रदीपप्रकाशोपलब्धिवत् ॥५४४॥ गुरुरुत्तरमाह—‘तं ते’ त्यादि । तत्रावत् श्रुतं नियमाज्जीव
एव, अजीवो न भवति, ‘जीवस्तु न तदेव केवलं’ जीवो न श्रुतमात्रं केवलं, कस्मादित्याह—यस्मादसौ भवेत् ‘तद्वा’ श्रुतं, वा उत्तरायेधः,

तथा 'तदज्ञानं वा' श्रुताज्ञानं वा, वाशब्दादवधिर्वा, तथा केवलज्ञानं वा, वाशब्दान्मनःपर्यायज्ञानं चेति गाथार्थः ॥५४५॥ तस्मात्तत्तवज्जीव एवेत्युक्ते सत्याह—'तं जई' त्यादि । 'तं सुयं जति जीवो' तो 'तद्भासे' सुतणासे होउ जीवस्स, अन्वर्थान्तरभूतत्वात्, उच्यते, 'होउ' चि द्विरावर्त्यते, भवतु कथञ्चिच्चपर्यायविशिष्टस्य नाशः, किन्तु 'सञ्चसो नत्थि' सर्वेण-सर्वात्मना नास्ति, तन्नाशेऽस्य नाश इति प्रकृतं, यदसावुत्पादव्ययधुवधर्मा वर्चते, तथाहि-यस्मिन्नेव समये विनश्यति तस्मिन्नेव 'समये' उत्पद्यते, नापि च नश्यति, त्रिस्वभावत्वादङ्गुलिद्रव्यवत्, तथाऽनन्तपर्यायश्च, यदसौ क्वचिज्ज्ञानी क्वचिदज्ञानी च, ज्ञानाज्ञानयोश्चानन्तपर्यायता तत्पदस्थानकस्योक्तत्वात्, किमारम्भैवं?, नेत्याह—'सब्बं चिये'त्यादि । सर्वमेव प्रतिसमयं पर्यायत उत्पद्यते नश्यति चेति नित्यं च द्रव्यतः, कथेत्थं गुण इत्याह—एवमेव सुखादिसद्भावः, तथाहि-नैकान्तनित्ये सुखादिसद्भावः, तस्य सहकारिकारणजन्यत्वात्, तत्कृतोपकारापेक्षानपेक्षत्वे चानित्यत्वतद्वैयर्थ्यादिदोषकोटीकोटिमसङ्गात्, एवं स्वधिया दुःखादावप्यायोजनीयमिति, नाप्येकान्तानित्ये अविकारित्वाज्जन्मानन्तरपूतवत्, स्थितास्थितविकल्पद्वयाद्धेति, अस्मत्पक्षे तु सकलजनप्रकटोऽयमिति प्रथमो मङ्ग इति गाथार्थः ॥५४६-७॥ द्वितीयभङ्गस्य शून्यत्वात् तृतीयमाह—'अहवे'त्यादि । अहवा सुत्तं-मिच्छासुयं निव्वाणभाविणो जीवस्स अणादीयं भव्यत्ववत्, सपर्यवसानं तु सम्यक्त्वप्राप्तेः, चतुर्थमाह—जीववमिव नियतं 'सेसाणं' अनिर्वाणभाविनां-अभव्यानामनाद्यपर्यवसानं चेति द्रव्यतथतुर्गमनीति गाथार्थः ॥५४८॥ 'खेत्त' इत्यादि । क्षेत्रे विचार्यमाणे भरतैरावतान्दयङ्गीकृत्येदं सादिसपर्यवसितं, काले तु भक्ते च 'मरहेरवतेसु दो समाउ पडुच ओसत्पिणीउस्सत्पिणीउ सादिसपज्जवसियं' भावे पुनर्विचार्ये 'पन्नवगं'ति प्रज्ञापकोपयोगमाश्रित्य प्रनीयात् वा भावानाश्रित्य सादिसपर्यवसितम् ॥५४९॥ कथमित्याह—'उचओगे'त्यादि, 'उपयोग' इत्युपयोगात्मकत्वात् श्रुतस्य ज्ञाप

‘अच्छिन्ती’ त्यादि । इह च श्रुतज्ञानं नयाभ्यां परीक्ष्यते, तौ च द्रव्यपर्यायास्तिकौ, तत्र तावदव्यवच्छित्तिनयस्येदं श्रुतमना-
द्यपर्यवसितं अक्षयादिधर्मत्वात् पञ्चास्तिकाया इव, ‘इतरस्य तु’ व्यवच्छित्तिनयस्य सादिसान्तं, सादिसपर्यवसानमित्यर्थः, प्रतिसमयो-
त्पत्तिमन्त्वात् गतिपर्यायैर्जीववत् इति गार्थार्थः ॥५४०॥ अथवेदं द्वारचतुष्टयं द्रव्यादिद्वारेणाह—‘दन्वादी’ त्यादि । अथवा द्रव्य-
क्षेत्रकालभार्वः साधनादि चिन्त्यते—‘सान्तं’ सपर्यवसितं वा सादिसप० इदमुद्देशमात्रं, साम्प्रतं द्रव्य-
मधिकृत्याह—‘द्रव्य’ इति द्वारपरामर्शः, एकं पुरुषद्रव्यमधिकृत्य सादि ‘सनिघनं च’ सपर्यवसितं चेति गार्थार्थः ॥५४१॥ कथ-
मित्यत आह—‘चोद्दसे’ त्यादि । चोद्दसपुष्वी मणुओ देवचे उववणो तं सुयं न संभरइ, किं सर्वथा ?, नेत्याह—‘सर्व’ कुरुत्सम-
खण्डमशेषमितियावत्, तथा चाह—‘देसम्भि’ देशे—सुत्राधे सुत्रमात्रादौ ‘भवति’ संपद्यते ‘भजना’ विकल्पना, स्मरत्यपीतिकृत्वा, कि-
मस्य स्वर्गमेवाङ्गीकृत्य भजनेति ?, नेत्याह—स्वस्थानभवेऽपि भजनैव इति गार्थार्थः ॥५४२॥ कथमित्यत आह—‘मिच्छभवे’ त्या-
दि । इहैव जन्मनि मिथ्यात्वावाप्तौ सादिसपर्यवसितं स्यात्, तथा भवान्तरे, न च स्वस्थानभवचिन्तावाधेन चोदनमाधेयं, सामा-
न्येनास्याभिधानात्, तथा केवलोत्पत्तौ ग्लानत्वे प्रमादादिना च ‘भ्रंशो’ नाशः अस्य स्यात् ॥५४३॥ आह—किमर्थं तदनुद्वृत्तिभाजः
पुरुषस्य नश्यति ? किं जीवात्तदन्यत् ? ‘जती’ त्यादि । ‘यदि भिन्नं’ यद्यर्थान्तरं ‘तो तओ’ति तो सो जीवो ‘तन्भावेवि’ सु-
यमावेपि ‘तस्सभावरहिओ’ सुयपगासभावरहिओत्तिकाउं अण्णाणिच्चिय णिच्चं, दृष्टान्तमाह—प्रदीपहस्तान्धवत्, अनन्यत्वे इत्वं युक्तं,
प्रकाशकत्वे सति बालानुग्रहाचक्षुष्मतः प्रदीपप्रकाशोपलब्धिवत् ॥५४४॥ गुरुरुत्तरमाह—‘तं ते’ त्यादि । तत्तावत् श्रुतं नियमाज्जीव
एव, अजीवो न भवति, ‘जीवस्तु न तदेव केवलं’ जीवो न श्रुतमात्रं केवलं, कस्मादित्याह—यस्मादसौ भवेत् ‘तद्वा’ श्रुतं, वा उत्तरापेक्षः,

तथा 'तदज्ञानं वा' श्रुताज्ञानं वा, वाशब्दादवधिर्वा, तथा केवलज्ञानं वा, वाशब्दान्मनःपर्यायज्ञानं चेति गाथार्थः ॥५४५॥ तस्मात्तत्तावज्जीव एवेत्युक्ते सत्याह—'तं जई' त्यादि । 'तं सुयं जति जीवो' तो 'तन्नासे' सुतणासे होउ जीवस्स, अनर्थान्तरभूतत्वात्, उच्यते, 'होउ' ति द्विराचर्यते, भवतु कथञ्चित्तत्पर्यायविशिष्टस्य नाशः, किन्तु 'सव्वसो नत्थि' सर्वेण-सर्वार्त्तमना नास्ति, तन्नाशेऽस्य नाश इति प्रकृतं, यदसाभुत्पादव्ययघुवधर्मा वर्त्तते, तथाहि-यस्मिन्नेव समये विनश्यति तस्मिन्नेव 'समये' उत्पद्यते, नापि च नश्यति, त्रिस्वभावत्वाद्बुलिद्रव्यवत्, तथाऽनन्तपर्यायश्च, यदसौ क्वचिज्ज्ञानी क्वचिदज्ञानी च, ज्ञानाज्ञानयोश्चानन्तपर्यायिता तत्पदस्थानरुस्योक्तत्वात्, किमात्मैवैवं?, नेत्याह—'सव्वं चिये'त्यादि । सर्वमेव प्रतिसमयं पर्यायत उत्पद्यते नश्यति चेति नित्यं च द्रव्यतः, कश्चैथं गुण इत्याह—एवमेव सुखादिसद्भावः, तथाहि-नैकान्तनित्ये सुखादिसद्भावः, तस्य सहकारिकारणजन्यत्वात्, तत्कृतोपकारापेक्षानपेक्षत्वे चानित्यत्वतद्वैयर्थ्यादिदोषकोटीकोटिप्रसङ्गात्, एवं स्वधिया दुःखादावप्यायोजनीयमिति, नाप्येकान्तानित्ये अविचारित्वाज्जन्मानन्तरभूतवत्, स्थितास्थितविकल्पद्वयाद्वेति, अस्मत्पक्षे तु सकलजनप्रकटोऽयमिति प्रथमो भङ्ग इति गाथार्थः ॥५४६-७॥ द्वितीयभङ्गस्य शून्यत्वात् तृतीयमाह—'अहवे'त्यादि । अहवा सुत्तं-मिच्छासुयं निव्याणभाविविणो जीवस्स अणादीयं भव्यत्ववत्, सपर्यवसानं तु सम्पन्नत्वप्राप्तेः, चतुर्थमाह—जीवत्वमिव नियतं 'सेसाणं' अनिर्वाणभाविनां-अभव्यानामनाद्यपर्यवसानं चेति द्रव्यतश्चतुर्भङ्गीति गाथार्थः ॥५४८॥ 'खेत्त' इत्यादि । क्षेत्रे विचार्यमाणे भरतैरापतान्यङ्गीकृत्येदं सादिसपर्यवसितं, काले तु भक्ते च 'भरहेसव्वेसु दो समाउ पइच्च ओसपिणीउस्मापिणीउ सादिसपज्जवसियं' भावे पुनर्विचार्ये 'पच्चवगं'ति प्रज्ञापकोपयोगमाथित्य मनीयान् वा भावानाथित्य सादिसपर्यवसितम् ॥५४९॥ कथमित्याह—'उवओगे'त्यादि, 'उपयोगे' इत्युपयोगात्मकत्वात् श्रुतस्य ज्ञाप

च क्षणिकत्वात् सादिसपर्यवसितं, स्वरो-ध्वनिः प्रयत्नः-ताल्यादिव्यापारः स्थानविशेषास्त्वष्टौ उरआदयः भवन्त्यन्ते प्रज्ञापकेऽनित्यत्व-
पर्यायाः, अभिधेयगतानाह-गतेः अणोरनित्यतामङ्गीकृत्य सादिसपर्यवसितं श्रुतं टाणे तस्यैव स्थितिः भेदोऽन्येन संघातोऽन्येनैव
वर्णः-कृष्णादिः शब्दो-मधुरमन्दादिः आदिशब्दाद्रसादिग्रहः, 'भवेत्सु'चि गति(प्रभृति) पर्यायेष्वित्यर्थः, प्रत्येकाभिसम्बन्धाल्लङ्गा-
दि(परिग्रहः) । साम्प्रतं द्रव्यादिद्वारेणैवानाद्यपर्यवसितमाह-'दन्वे' इत्यादि । द्रव्येऽधिकृते नानापुरुषानङ्गीकृत्य अनाद्यपर्यवसितं त-
दवियोगं च क्षेत्रे निदेहानङ्गीकृत्य कालो यः तत्र स एव अनुत्सर्षिण्यवसर्षिणीसंज्ञकः क्षायोपशमिकं भावमङ्गीकृत्य अभिधेयं सत-
तं-अनाद्यपर्यवसितमिति गार्थार्थः ॥५५०-१॥ साम्प्रतं पण्डं द्वारं सप्रतिपक्षमाह-

भंगगणियाहं गमियं जं सरिसगमं च कारणवसेणं । गाहाइ अगमियं खलु कालियसुय विट्टिवाए य ॥५५२॥
'भङ्गे'त्यादि । भङ्गरूगणितादिसंकुलं गमिकं, गमवहुलं गमिकमेक(गम)मित्यर्थः, (यत् श्रुतं सदृशगमं च कारणवशेन सदृशेन
विध्यादिना कारणेन तद् गमिकमित्यर्थः) एतच्च प्रायो दृष्टिवादे, तथा गाथाश्लोकादिप्रतिबद्धगमिकं, खलु अलङ्कारार्थः, एतच्च
प्रायः कालिकश्रुतं, यत आह-'दृष्टिवादे' च, किञ्चिद्गाथाद्यसमानग्रन्थमिति गार्थार्थः ॥ ५५२ ॥ साम्प्रतं सप्तमं सप्रतिपक्षं
द्वारमाह-

गणहरथेरकयं या आएसा मुक्कयागरणओ वा । धुवचलविसेसओ वा अंगाणंगेसु नाणत्तं ॥५५३॥
जइयि य भूतावाए सन्वस्स वओगंयस्स ओयारो । निज्जहणा तहावि ह्ठु दुम्मेहे पप्प इत्थी य ॥५५४॥
तुच्छा गारवयहला चलिदिया दुब्बला धिईए य । इय अइसेसज्जयणा भूयावाओ य नो त्थीणं ॥५५५॥

उच्यते सुयनाणी सञ्चदब्बाई जाणइ जहत्थं । पासइ य केइ सो पुण तमचक्खुहंसणेणंति ॥५५६॥
तेसिमचक्खुहंसणसामण्णाओ कंहं न मइनाणी । पासइ व कंहं सुयनाणी ? किं कओ भेओ ? ॥५५७॥
मइ भेयमचक्खुहंसणं च वज्जित्तु पासणा भणिया । पणवणाए उ फुडा तेण सुए पासणा जुत्ता ॥५५८॥
जह नवहा मइनाणं संतपयपरूवणाइणा गमियं । तह नेयं सुयनाणं जं तेण समाणसामित्तं ॥५५९॥

‘गणहरे’त्यादि, गणधराः—भगवन्तो गौतमस्वाम्यादयः तत्कृतमङ्गप्रविष्टमभिधीयते, आचाराद्याद्यष्टिवादात्, स्थविरास्तु
भद्र्याहुस्वाम्यादयश्चतुर्दशपूर्वविदः तद्दृष्ट्यं तु अनङ्गप्रविष्टमाचक्षयकादि, इदमनयोर्नानात्वम्, अथवा यदादेशाद्—आदेशेन
त्रिष्टुब्धेरथं तदङ्गप्रविष्टं, स्थविरकृतं अङ्गवाहं, उत्पृष्टव्याकरणमात्रोपसंहतं वा, अथवा द्रुवचलविशेषात्, तथाहि—सर्वतीर्थेषु नियत-
मङ्गप्रविष्टं, अनियतमितरदिति ॥५५३॥ एवं विभक्ते सत्याह—ननु दृष्टिवाद एवैकादशाङ्गान्नाहार्यपरिसमाप्तेः पूर्वं कृतानि
पूर्वाणि चेत्यन्वर्थस्तेष्वेव समस्तवाद्मयावताराचैकादशाङ्गादिनिर्व्यूहेण कश्चिदनुग्रहः सत्त्वेण गणभृदादीनामुपलभ्यते, उच्यते—‘जइ-
चिण’ त्यादि गतार्था ॥५५४॥ किं पुनः कारणं स्त्रीभ्यो न दृष्टिवादो दीयते ? इत्यत आह—‘तुच्छा’ इत्यादि । इह स्वभावेनैव
स्त्री तुच्छा भवति, न्यूनभाजनत्वात् ‘अहो अहं दृष्टिवादमपि पठामि’ इत्यहङ्कारतः पुरुषपरिभवनशीलतयाऽपचीयमानत्वात् मानितया तथा
च दुर्गतिपतनाद्, अनुग्रहार्थं च भगवत्प्रवृत्तेः, अत एवाह—गारवदुला स्तोकेनैव माघतीतिकृत्वा, चलेन्द्रिया न स्त्री तपस्विनी स्या-
त्, चलेन्द्रियथास्यायोग्यो भगवद्भिः व्यवस्थापितः, धृत्या च दुर्बला भवति, क्लीबत्वात्, ‘इय’ एवं कृत्वाऽतिशयाध्ययनानि-
उत्थानसमुत्थानश्रुतादीनि दृष्टिवादश्च न स्त्रीभ्यो दीयते इति । यतश्चानुग्रहार्थं ताम्भ्योऽपि किञ्चिद् देय अत एकादशाङ्गादिपृथक्कर-

णं सफलमिति गाथार्थः ॥५५५॥ यदुक्तं सूत्रकारेण—‘तं समासतो षड्विह पण्णत्तं, तंजहा-द्व्वओ खित्तओ कालओ मा-
वओ, द्व्वओ णं सुयणाणी उवउत्ते सब्बदब्बाइं जाणइ, न पासती’त्येवं क्षेत्रादावपीति, एतदयुना ग्राह—‘उव’ इत्यादि । इह ‘उप-
युक्तः’ सर्वतः संकोडितावधानः ‘श्रुतज्ञानी’ साधुः सर्वं द्रव्यादि ज्ञेयं, द्रव्यतः पञ्चास्तिकायान् क्षेत्रं लोकालोकं कालं सर्वाद्वि-
माधानौदयिकादीन् गुरुलब्धादीन् वा ‘जानाति’ अबुध्यते ‘यथार्थं’ यावत् एवं चैवं चेदं वर्त्तत इति । न तु पश्यत्यसम्भवात्,
मनःपर्यायज्ञानिवत् । इह च शब्दार्थज्ञानोद्भूतिवेलायां यतो विशेष एव परिच्छिद्यते अतो जानात्येव, न पश्यति, श्रुतमनःपर्याय-
योः पश्यताया अनभिधानात्, पाठान्तरं वा ‘पासइ’ति, तदेव पूर्वपक्षीकुर्याद्वाह—केचन अभिदधति यथा जानात्येवं पश्यत्यपीति, के-
नाभिप्रायेण ते एवमाहुरित्यत आह—‘सो पुण सुयणाणी तं पासति अचक्खुदंसणेणं’ति, अयमभिप्रायः—इह मतिज्ञानी श्रु-
तज्ञानी भवत्येव, मतिज्ञानिनश्चक्षुर्दर्शनं अचक्षुर्दर्शनं चोक्तमेव, दर्शनज्ञानरूपत्वात्(तस्य) ‘दंसणमिदं तद्दोग्गंहाउ’त्ति वचनात्, ततश्च
मतिज्ञानी चक्षुर्दर्शनेन पश्यति श्रुतज्ञानी त्वचक्षुर्दर्शनेन पश्यति, कस्तेषां दोषः ? इत्याह—‘तेसि’ मित्यादि । तेषामेवं पठतां म-
तिज्ञानिश्रुतज्ञानिनोः परस्परभिन्नत्वेन ‘अचक्खुदंसणसामन्नाओ’ चि अचक्षुर्दर्शनस्य सामान्यात्—शेषेन्द्रियोपलब्धेः साधारण-
त्वात् ‘कथं ?’ केन प्रकारेण कया युक्त्या न मतिज्ञानी पश्यति ?, अचक्षुर्दर्शनेनापीति वाक्यशेषः, तथा पश्यति वा कथं श्रुतज्ञानी ?, अ-
चक्षुर्दर्शनेनेति वाक्यशेषः, निर्भर्त्सयद्वाह—ननु ‘किंकुतो भेदः’ किंकुतोऽयं विशेषः ? येनायमनेन पश्यत्ययं त्वनेन नेति, तदेतदुक्तं
भवति—‘जइ सुयणाणी अचक्खुदंसणेण पस्सति कंमं मइणाणीवि तेण न पासति ?, जइ य न मइणाणी तेण पासति ततो किं सुय-
णाणी तेण पासइत्ति बुच्चइ’ तस्मात् ‘जाणइ न पासइ’त्ति स्थितं, स्थापना ‘मइ’ गाहा कण्ठथा । तदेवमिदं प्ररूप्य प्रकारान्तरेणा-

पि प्ररूपयन्नाह—'जहे' त्यादि प्राग्वत् ॥ ५५६-५९ ॥ उत्तरगाथासम्बन्धमाह—

सञ्चयाइसयनिहाणं तं पाणुणं जओ पराहीणं । तेण विणेयहिपत्थं गहणोवाओ इमो तस्स ॥५६०॥
आगमसरथगहणं जं बुद्धियुणेहिं अट्टहिं दिट्ठं । वेत्ति सुयनाणलंभं तं पुब्बविसारया धीरा (नि० २१)

सासिञ्जइ जेण तयं सत्थं तं चाविसेसियं नाणं । आगम एव य सत्थं आगमसत्थं तु सुयनाणं ॥५६२॥

तत्सायाणं गहणं विट्ठं जं मइयुणेहिं सत्थम्मि । वेत्ति तयं सुयलामं गुणा य सुस्तसुसणाईया ॥५६३॥

सुस्तसुसइ पडिपुच्छइ सुणेइ गिणहइ य ईहए वावि । तत्तो अपोहए वा धारेइ करेइ वा सम्मं (नि० २२)

सुस्तसुसई उ सोउं सुयमिच्छइ सविणओ गुरुसुहाओ । पडिपुच्छइ तं गहियं पुणोऽपि नीसंकिं कुणइ ॥५६५॥

सुणइ तदत्थमत्तीउं गहणेहाऽवायधारणा तस्स । सम्मं कुणइ सुयाणं अन्नंपि तओ सुयं लहइ ॥५६६॥

सुस्तसुसइ वा जं जं गुरवो जंपंति पुब्बभणिओ य । कुणइ पडिपुच्छिज्जं सुणेइ सुत्तं तदत्थं वा ॥५६७॥

मूयं हुंकारं वा घाढक्कार पडिपुच्छवीमंसा । तत्तो पसंगपारायणं च परिणिट्टु सत्तमए ॥५६८॥ (नि० २३)

सुत्तरथो खल्ल पढमो वीओ निज्जुत्तिमीसओ भणिओ । तइओ य निरवसेसो एस विही होइ अणुओणे (नि० २४)

'भणियं परोक्कवमहुणा पचक्खं तं च तियिहमोहाइं । पुब्बोइयसंयं तत्थावहिमाइओ वोच्छं ॥५७०॥

'सञ्चे' त्यादि, स्पष्टार्था ॥५६०॥ 'आगम' गाहा । आगमनं-आगम; आओऽभिविधिपर्यादायत्वात् अभिविधिना पर्यादाया वा

गमः—परिच्छेद इत्यागमः, स च केवलमत्यवधि(मनःपर्यय)लक्षणोऽपि भवति अत आह—शास्यतेऽनेनेति शास्त्रे—श्रुतं, आगमग्रहणं तु षष्टित-
न्यादिव्यवच्छेदार्थं तेषामनागमत्वात्, सम्यक्परिच्छेदात्मकत्वायोगात् शास्त्रतया च रूढत्वात्, ततश्च आगमश्रवणं शास्त्रं च आगम-
शास्त्रं तस्य ग्रहणमिति समासः, गृहीतिर्ग्रहणं, यद् बुद्धिगुणैः—वक्ष्यमाणलक्षणैः करणभूतैरष्टाभिर्दृष्टं श्रुवते श्रुतज्ञानस्य लाभः श्रुतज्ञान-
लाभस्त्वं तदेव ग्रहणं श्रुवते, के?, पूर्वेषु 'विशारदाः' विपश्चितो 'धीराः' व्रतानुपालनस्थिरा इत्यर्थः, इति गाथार्थः ॥५६१॥ 'सासिज्जती'-
त्यादि, गाथादयं प्रायो भावितार्थं ॥५६२-५६३॥ ते चामी बुद्धिगुणाः—'सुस्तसूसती'त्यादि । विनयप्रणतः सन् गुरुमुखाच्छ्रोतुमिच्छती-
ति श्रुथूपति १ पुनः पृच्छति श्रुतं निःशंकार्यमिति प्रतिपृच्छति २ पुनः कथितं सच्छृणोति ३ गृह्णाति—आदत्ते ४ आदाय चेहते—किमेवमुत
एवमिति ५ अपिशब्दात्पर्यालोचयन् किञ्चित्स्यबुद्ध्याऽप्युत्प्रेक्षते, ततः—तदनन्तरमपोहते, एवमेवैतद्यथाऽऽहुर्गुरुवः ६ पुनस्तमर्थमागृहीतं धा-
रयति ७ ऋरोति सम्यक् तदुक्तमनुष्ठानमिति ८ तदुक्तानुष्ठानमपि च श्रुतमासिद्धेर्भवत्येव, तदावरणक्षयोपशमादिनिमित्तत्वात् तस्येति । अथवा
यद्यदाज्ञापयन्ति गुरवस्तत्सम्यगनुग्रहं मन्यमानः श्रोतुमिच्छति श्रुथूपति, पूर्वसन्दिष्टश्च सर्वकार्याणि कुर्वन् पुनः पृच्छति प्रतिपृच्छति,
पुनरादिष्टः सम्यक् नृणोति, शेषं शान्वदिति गाथार्थः ॥ ५६४ ॥ 'सुस्तसूसती'त्यादि, 'सुणती'त्यादि, गतार्थं, नवरं ' सुणई'-
ति श्रुतज्ञानम् ॥५६५-५६६॥ द्वितीयं व्याख्यापक्षमधिकृत्याह—'सुस्तसूसती' त्यादि गतार्थो ॥ ५६७ ॥ बुद्धिगुणानभिधाय सा-
म्भवं श्रमणविधिमभित्सुराह—'सूअ' मित्यादि । मूकमिति प्रथमं मूकं नृणुयात्, प्राथमिकत्वेनाधिज्ञातपरमार्थत्वात्, द्वितीयश्र-
वणे हुंकारं च दद्यात्, क्षेत्रीभूतत्वात्, तृतीये वाढकारं कुर्यात्, उपरितनस्यापि श्रवणेन तुष्टत्वात्, चतुर्थे व्युत्पन्नतरत्वेन सर्वथा वा
निष्ठितत्वात् 'प्रतिपृच्छन्' पूर्वापरविरोधलक्षणां कुर्यात्, पञ्चमे मीमांसां कुर्यात्, प्रमाणैरिति गम्यते, ततः षष्ठे तदुत्तरोत्तरगुणप्रसङ्ग-

पारमनं चास्य स्यात्, ससमकेतु परिनिष्ठा, गुल्वदनुभाषणादिति गाथार्थः ॥५६८॥ साम्प्रतं व्याख्याकरणविधिमाह—‘सुत्तत्थो’ इत्यादि । सूत्रस्यार्थः सूत्रार्थः, सूत्रार्थ एव केवलो व्याख्यायते यत्रानुयोगे स सूत्रार्थः—सूत्रार्थमात्रप्रतिपादनपरः सूत्रार्थः, खल्वित्यवधारणे, एवंभूत एवाद्योऽनुयोगः कर्तव्य इति, द्वितीयस्तु निर्युक्तिमिश्रकः कर्तव्य इति भणितोऽहंदादिभिः, तृतीयस्तु निरवशेषोऽप्याशक्त्या नैगमादिनयजालग्रपञ्चतः कार्यो, व्युत्पन्नत्वात् शिष्याणां, एष च त्रिधा शक्तनसप्तकाविरोधेनेति ॥५६९॥ समाप्तं श्रुतज्ञानम् । अथ प्रत्यक्षे आद्यं प्रत्यक्षमभिधित्सुराह—‘भणिय’ मित्यादि । उक्तं परोक्षम्, अथ प्रत्यक्षं, तच्च त्रिधा अवध्यादि, तत्र प्रागुक्तप्रस्तावमादितोऽवधिं वक्ष्ये इति गाथार्थः ॥५७०॥ तत्र —

संखाईयाओ खलु ओहीनाणस्स सव्वपयडीओ । काई भवपच्चइया खओवसमियाओ काओऽवि ॥५७१॥
कत्तो मे वण्णेउं सत्ती ओहिस्स सव्वपयडीओ ? । चउइसविहनिक्खेवं इट्ठीपत्ते य वोच्छामि (नि.२४-२५)

तस्स जमुक्खोसयखेत्तकालसमयप्पएसपरिमाणं । तण्णयपरिच्छिन्नं तं चिय से पयडिपरिमाणं ॥५७३॥
संखाईयमणंतं च तेणमणंतपयडिपरिमाणं । पेच्छइ पोग्गलकायं जमणंतपएसपज्जायं ॥५७४॥

भवपच्चइया नारयसुराण पक्खीण वा न भोगमणं । गुणपरिणामनिमित्ता सेसाण खओवसमियाओ ॥५७५॥
ओही खओवसमिए भावे भणिओ भवो तहोदइए । तो किह भवपच्चइओ वोत्तुं जुत्तोऽवही दोण्हं ? ॥५७६॥
सोऽविहु खओवसमओ किंतु स एव खओवसमलाभो । तम्मि सइ होअवस्सं भण्णइ भवपच्चओ तो सो ॥५७७॥

गमः-परिच्छेद इत्यागमः, स च केवलमत्यवधि(मनःपर्यय)लक्षणोऽपि भवति अत आह-शास्यतेऽनेनेति शास्त्रं-श्रुतं, आगमग्रहणं तु पटित-
न्यादिव्यवच्छेदायं तेषामनागमत्वात्, सम्यक्परिच्छेदात्मकत्वायोगात् शास्त्रतया च रूढत्वात्, ततश्च आगमश्चासौ शास्त्रं च आगम-
शास्त्रं तस्य ग्रहणमिति समासः, गृहीतिर्ग्रहणं, यद् बुद्धिगुणैः-वक्ष्यमाणलक्षणैः करणभूतैरष्टाभिर्दृष्टं श्रुते श्रुतज्ञानस्य लाभः श्रुतज्ञान-
लाभस्तं वेदेन ग्रहणं श्रुते, के?, पूर्वेषु 'विशासदाः' विपश्चितो 'धीराः' व्रतानुपालनस्थिरा इत्यर्थः, इति गाथार्थः ॥५६१॥ 'सासिञ्जती'-
त्यादि, गाथाद्वयं प्रायो भावितार्थं ॥५६२-५६३॥ ते चामी बुद्धिगुणाः-'सुस्तसृसती'त्यादि। विनयप्रणतः सन् गुरुमुखान्छ्रोतुमिच्छती-
ति श्रुत्युपति १ पुनः पृच्छति श्रुतं निःशंकार्यमिति प्रतिपृच्छति २ पुनः कथितं सच्छृणोति ३ गुह्णाति-आदाय चेहते-किमेवमुत
प्वमिति ५ अपिश्रुत्वात्पर्यालोचयन् किञ्चित्स्वबुद्ध्याऽप्युत्प्रेक्षते, ततः-तदनन्तरमपोहते, एवमेवैतद्यथाऽऽहुर्गुरुवः ६ पुनस्तमर्थमागृहीतं धा-
रयति७करोति सम्यक्, तदुक्तमनुष्ठानमिति८तदुक्तमनुष्ठानमपि च श्रुतप्राप्तिहेतुर्भवत्येव, तदात्ररणक्षयोपशमादिनिमित्तत्वात् तस्येति। अथवा
यद्यदात्रापयन्ति गुरुवस्तस्म्यगनुग्रहं मन्यमानः श्रोतुमिच्छति श्रुत्युपति, पूर्वसन्दिष्टश्च सर्वकार्याणि कुर्वन् पुनः पृच्छति प्रतिपृच्छति,
पुनरपदिष्टः सम्यक् शृणोति, शेषं प्राग्गदिति गाथार्थः ॥ ५६४ ॥ 'सुस्तसृसती'त्यादि, 'सृणती'त्यादि, गतार्थं, नवरं 'सृणई'-
ति श्रुतज्ञानम् ॥५६५-५६६॥ द्वितीयं व्याख्यापक्षमधिहृत्याह-'सुस्तसृसती' त्यादि गतार्था ॥ ५६७ ॥ बुद्धिगुणानभिधाय सा-
म्भवं श्रवणविधिमधिल्लुसाह-'मूअ' मित्यादि। मूकमिति प्रथमं मूकं शृणुयात्, प्राथमिकत्वेनाविज्ञातपरमार्थत्वात्, द्वितीयश्र-
वणे दुर्कारं च दद्यात्, क्षेत्रीभूतत्वात्, तृतीये वाढकारं कुर्यात्, उपरितनस्यापि श्रवणेन तुष्टत्वात्, चतुर्थे व्युत्पन्नतरत्वेन सर्वथा वा
निष्ठितत्वात् 'प्रतिपृच्छो' पूर्वोपरिरोधलक्षणां कुर्यात्, पञ्चमे मीमांसां कुर्यात्, प्रमाणैरिति गम्यते, ततः षष्ठे तदुत्तरोत्तरगुणमसङ्ग-

भवे सति भवत्यवश्यं भण्यते भवप्रत्ययस्ततोऽसौ नारकदेवावधिः, व्यवहितकारणेऽव्यवहितकारणोपचारात् ॥५७॥ तथा 'उदये'त्यादि, प्रसिद्धार्था अतो यद्यवध्यावरणक्षयोपशमो भवमासाद्य (भवतीति तन्निमित्तकावधेरपि भवप्रत्ययत्वं) स्यात् को दोषः ? ॥५७८॥ द्वितीयम् लगाथाभाव्यम्—'इय' इत्यादि, सुबोध्या ॥५७९॥ सोऽयं चतुर्दशविधो निक्षेप इत्यादि—

ओही खेत्तपरिमाणे, संठाणे आणुगामिम् । अवट्टिर् चँले तिव्व-मँदपडिवाउप्पयाइर्यं ॥५८०॥
नाणदंसणंविठ्ठंगे, "देसे खिँत्ते गँई इर्यं । इड्डीपत्ताणुओगे य, एमेया पडिवत्तिओ ॥५८१॥

गइपज्जंता चोदस रिद्धी चससुचियत्ति पंचवसी । ओहिपयं पि व मोत्तुं सेयरमणुगामियं काउं ॥५८२॥
केहं चोदसभेयं भणंति ओहित्ति न पयडी जम्हा । पयडीण य नियखेवो जं भणिओ चोदसविहेत्ति ॥५८३॥
'ओही' त्यादि 'नाणे' त्यादि द्वारागाथाद्वयं, तत्रावधिरित्यवधेर्नामादिभेदस्य स्वरूपमभिधातव्यं, तथाऽवधिशब्दो द्विरावर्त्यत इति व्याख्यातव्यं, तथा (खेत्तपरिमाणधिय)योऽवधिर्वक्तव्यः, संस्थानविषयश्च, अथवा 'अर्थोद्भिन्नपरिणाम' इति द्वितीयैवेयं, तथावधेर्जयन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिन्नं क्षेत्रपरिमाणं वक्तव्यं, तथा संस्थानं, अनुगमनशीलोऽनुगामुकः सप्रतिपक्षो वाच्यः, एकारान्तः प्रथमान्त इतिकृत्वा, यथा 'फतरे आगच्छइ'चि, तथाऽवस्थितोऽवधिर्वाच्यः, द्रव्यादिषु कियन्तं कालमप्रतिपत्तितः सन् लब्धित उपयो-
गतथास्त इति, चलो वक्तव्यः, चलः—अनवस्थितः, स च वर्द्धमानः क्षीयमाणो वेति द्वेधा, 'तीव्रमन्द' इति तीव्रो मन्दो मध्यमथावधि-
र्वक्तव्यः, तत्र तीव्रो-विशुद्धः, इतरस्तूमयप्रकृतिः, 'प्रतिपादोत्पादा' विति एककाले द्रव्याद्यपेक्षयाऽवधेर्वक्तव्यो, त-

उदय-अक्षय-रखओवसमो-चसमा जं च कम्मुणो भणिगा। दब्धं त्रित्तं कालं भवं च भावं च संपप्प ॥५७८॥
इय सव्वपयद्धिमाणं फह कमवसवणवत्तिणी चाया। वोच्चित्ति सव्वं सव्वाडणाधि संखिच्चकाठेणं? ॥५७९॥
'संखे' त्यादि, संख्यानं संख्या तामतीताः संख्यातीताः, असंख्येया इत्यर्थः, कथं?, यस्माल्लोकासंख्येयभागादारम्य प्रदेयापरिवृद्ध्या अ-
संख्येयलोकप्रदेशपरिमाणं क्षेत्रं पश्यति, कालतः आवल्लिकासंख्येयभागादारम्य समयप्रवृद्ध्या असंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीसमयपरिमाणं
कालमलोकयति, अतोऽभ्यधायि-ज्ञेयोपाधिवशात् संख्यातीताः, तत्रैवमन्ता अपि स्फुरित्यत आह-'खल्वि'ति, खलुशब्दस्य विनोपणार्थ-
त्वात् क्षेत्रकालविवक्षयवासंख्येयाः, द्रव्यभावविवक्षया त्वनन्ताः, तथादि-तैजसवाग्द्रव्यापान्तघलपर्यनन्तप्रदेयिकात् स्कन्धादारम्य वि-
चित्रवृद्ध्या सर्वदुर्गलास्तिकायविषयं वक्ष्यति, तथा प्रतिवस्तुगतासंख्येयविय(पयरी)यमानं च वक्ष्यति, भावतोऽनन्ता अपि, ज्ञेयभेदान्,
कस्य?, अथधिज्ञानस्य-प्राप्तिरूपितशब्दार्थस्य, काः?, सर्वाश्च ताः मकृतयथेति २, प्रकृतयो भेदाः स्वभावा अंजा इति पर्यायाः, आत्तां मध्ये काश्चन
प्रकृतयो भवप्रत्ययाः धायोपशमिष्यः काश्चन इति गाथार्थः ॥५७९॥ अथासां यथावत्प्रतिपादनसामर्थ्यतात्मनोऽपश्यन् इदमाह-'कत्तो मे'
इत्यादि, कुतो मम वर्णयितुं शक्तिरवधेः सर्वाः प्रकृतीः? तथापि प्रारब्धत्वात् तयाव्यस्य चतुर्दशविधं निक्षेपमवस्थ्यादिकं वक्ष्ये प्राप्त-
द्वीश्र ॥५७२॥ प्रथमनिष्ठुक्तिगाथार्थमाह-'तस्से'त्यादि, तस्यावधेः तेषामासाद्बुद्धान्मंतरालाओ जमुक्कोसयखेत्तप्पएसपरिमाणं
कालसमयपरिमाणं च, शेषं प्राग्बदनुसर्त्तव्यम्, 'संख्याती'त्यादि, उक्तार्था, पश्चार्थं व्याचिख्यासुराह-'भवे'त्यादि, गतार्था ॥५७३-५॥
एतत्पूर्वार्द्धमङ्गीकृत्य चोद्यम्-'ओही'त्यादि, स्पष्टार्था ॥५७६॥ उच्यते-'सोऽवी'त्यादि, असावपि नारकादिक्षयोपग्रमादेव प्रब-
धते, यद्येवं 'दोण्हं भवपवइओ देवाण य णेइयाण य'चीदं कथम्?, एतदाशंक्पाह-किन्तु स एव क्षयोपशमलामस्तेषां तस्मिन्-

भवे सति भवत्पदस्य भण्यते भवप्रत्ययस्ततोऽसौ नारकदेवावधिः, व्यवहितकारणेऽव्यवहितकारणोपचारात् ॥५७॥ तथा 'उदये'त्यादि, प्रसिद्धार्था अतो यद्यवध्यावरणक्षयोपशमो भवमासाद्य (भवतीति तन्निमित्तकावधेरपि भवप्रत्ययत्वं) स्यात् कौ दोषः ? ॥५७८॥ द्वितीयम् लगाथाभाष्यम्—'इय' इत्यादि, हुबोध्या ॥५७९॥ सोऽयं चतुर्दशविधो निक्षेप इत्यादि—

ओही खेत्तपरिमाणे, संठाणे आणुगामिद् । अवट्टिणं चैले तिव्व-मंदपडिवाउप्पयाइर्यं ॥५८०॥
भाणदंसणंविब्भंगे, "देसे खिंत्ते गेई इर्ये । इड्डीपत्ताणुओगे य, एमेया पडिवत्तिओ ॥५८१॥

गइपज्जंता चोइस रिद्धी चसमुचियत्ति पंचदसी । ओहिपयंपि व मोनुं सेयरमणुगामियं काउं ॥५८२॥
केई चोइसभेयं भणंति ओह्ति न पयडी जम्हा । पयडीण य निक्खेवो जं भणिओ चोइसविहोत्ति ॥५८३॥
'ओही' त्यादि 'नाणे' त्यादि द्वारागाथाद्वयं, तत्रावधिरित्यवधेर्नामादिभेदस्य स्वरूपमभिधातव्यं, तथाऽवधिशब्दो द्विरावर्त्यत इति व्याख्यातव्यं, तथा (खेत्तपरिमाणविषयोऽवधिर्वक्तव्यः, संस्थानविषयश्च, अथवा 'अर्थीद्विमक्तिपरिणाम' इति द्वितीयैवेयं, तथावधेर्जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदगिन्नं क्षेत्रपरिमाणं वक्तव्यं, तथा संस्थानं, अनुगमनशीलोऽनुगायुकः सप्रतिपक्षो वाच्यः, एकारान्तः प्रयमान्त इतिकृत्या, यथा 'कतरे आगच्छइ'त्ति, तथाऽवस्थितोऽवधिर्वाच्यः, द्रव्यादिषु कियन्तं कालमप्रतिपत्तितः सन् लब्धित उपयो गतथास्त इति, चलो वक्तव्यः, चलः—अनवस्थितः, स च वद्धमानः क्षीयमाणो वेति द्वेधा, 'तीत्रमन्द' इति तीत्रो मन्दो मध्यमथावधि- र्वक्तव्यः, तत्र तीत्रो—विशुद्धः मन्दश्च अविशुद्धः, इतरस्तूमयप्रकृतिः, 'प्रतिपादोत्पादा' विति एककाले द्रव्याद्यपेक्षयाऽवधेर्वक्तव्यौ, त-

था ज्ञानदर्शनविभङ्गा वाच्याः—किमत्र ज्ञानं ? किं वा दर्शनं ? को वा विभङ्गः ? इति, परस्परतश्चाभीपामपि अल्पबहुत्वं चिन्त्यमिति, 'देसे'ति कस्य देशविषयः सर्वविषयो वेति, 'खेत्त' इति क्षेत्रविषयोऽवधिर्वक्तव्यः, सम्बन्धासम्बन्धसंख्येयासंख्येयापान्तरालक्षेत्रद्वारेणेत्यर्थः, 'गती' इयंति अत्रेतिशब्दः आद्यर्थे, ततश्च गत्यादिद्वारमालाऽवधौ क्तव्येति, तथा प्राप्तद्धर्थेन्युयोगश्च कर्त्तव्यः, एवमनेन प्रकारेणताः—अनन्तरोक्ताः 'प्रतिपत्तयः'परिच्छिन्नतय इत्यर्थः, ततश्चावधिप्रकृतय एव प्रतिपत्तिहेतुत्वात् प्रतिपत्तय इत्युच्यन्ते, इतिद्वारगाथाद्वयपिण्डार्थः ॥५८०—५८१॥ कथं पुनरस्यायं निक्षेपश्चतुर्दशेत्याह भाष्यकारः—'गती'त्यादि । अवध्याद्या गतिपर्यन्ताश्चतुर्दश निक्षेपाः, (ऋ)द्विश्च च समुच्चितत्वात् पञ्चदशी, अथवाऽवधिरिति पदं विहायानुगामुकं च समप्रतिपक्षमर्थतः कृत्वा ॥५८२॥ किमित्यत आह—'केई'त्यादि, केचन एवं चतुर्दशविधं निक्षेपं पूरयन्ति, यस्मान्नावधिः प्रकृतिः प्रकृतिमत्त्वात्, प्रकृतीनामेव च निक्षेपो यस्माच्चतुर्दशविध उक्तो मूलगाथायामृद्धिस्तु चसमुच्चितैवेति, अवरुद्धं चैतदपीति गार्थार्थः ॥५८३॥ तत्र यदुक्तं—'गतिपञ्चन्ता चोद्दस'ति तत्राद्यद्वारव्याचिख्यासयाऽऽह नियुक्तिकारः—

नामं ठवणदविण खेत्ते काले भवे य भावे य । एसो खलु ओहिस्सा निक्खेवो होइ सत्तविहो ॥५८४॥

अवहित्ति जस्स नामं जह मज्जायाऽवहित्ति लोयम्मि । ठवणाऽवहित्तिनिक्खेवो होइ जहऽक्ख्वाहविन्नासो ॥५८५॥
अहवा नामं तस्सेव जमभिहाणं सपज्जओ तस्स । ठवणाऽगारविसेसो तद्धव्वक्खेत्तसामीणं ॥५८६॥
दब्बोद्दी उप्पज्जइ जत्थ तओ जं च पासए तेणं । जं बोवगारि दब्बं देहाई तब्भवे होइ ॥५८७॥

खेत्ते जत्थुप्पज्जइ कहिज्जए पेच्छए व दब्बाइं । एव चेव य काले न उ पेच्छइ खित्तकाले सो ॥५८८॥
जम्मि भवे उप्पज्जइ वट्ठइ व जं भवोही सो । एमेव य भावोही वट्ठइ य तओ खओवसमे ॥५८९॥
'नाम'मित्यादि, अत्राप्याद्यद्वाग्व्याचिख्यासयाऽऽह भाष्यकारः—'अवधी' त्यादि । यस्य जीवादेर्वस्तुनोऽवधि रिति नाम क्रियते, यथा मर्यादायाः, तद्वस्तु लोकेऽवधिरिति नामावधिः, स्थापनावधिः भवत्यवधेर्निक्षेपो यथाऽक्षदेर्विन्यास इति गाथार्थः ॥५८५॥ 'अह्वे' त्यादि यद्वा तस्यैव नामावधेः यदभिधानं-वचनपर्यायरूपं स नामावधिस्तस्य स्वपर्यायत्वात्, स्थापनावधि-स्वाकारविशेषः, केषामित्यत आह-तद्द्रव्यक्षेत्रस्वामिनां, द्रव्यतः पनकादिः, क्षेत्रतो जम्बूद्वीपादि, स्वामिनः कूर्म्मसुतादेरिति गाथार्थः ॥५८६॥ द्रव्यावधिमाह—'दब्बोही' त्यादि । द्रव्यावधिरुच्यते- यत्रासौ द्रव्ये उत्पद्यते यद्वा तैत पश्यति यद्वाऽस्योत्पत्सोर्देहाद्यु-पष्टम्भकं स द्रव्यावधिरिति गाथार्थः ॥ ५८७ ॥ क्षेत्रावधिमाह—'खेत्त' इत्यादि । क्षेत्रे यत्रोत्पद्यते भरतादौ कथ्यते पश्यति वा द्रव्याणि स क्षेत्रावधिः, एवं यत्र काले दुष्पमसुपमादौ उत्पद्यते कथ्यते पश्यति वा सोऽयं, किमयमिसौ पश्यति ?, नेत्याह, ननु पश्यति क्षेत्रकालावसौ अमूर्तत्वात्, वर्त्तनादिरूपं कालं पश्येत्, पुद्गलाश्रितत्वात् तस्येति गाथार्थः ॥ ५८८ ॥ 'ज'मित्यादि । यत्र नाराकादाबौदयिके भव उत्पद्यते उत्पन्नो वाऽर्थान्तरतया वर्त्तते पश्यति वा यं भवं स भवावधिः; ' एमेव य भावोहि ' चि एवं भावावधिरपि यत्र भाव उत्पद्यते पश्यति वा यं भावं, वर्त्तते वाऽसौ स्वरूपतः क्षयोपशम इति ॥ ५८९ ॥ ओहिसि दारं गयं ॥

द्वितीयद्वारसम्बन्धमाह—

ओहिसस खेत्तमाणं जहण्णसुक्कोस्स मज्झिमं तत्थ । पाएण तदाईए जं तेण जहन्नयं वोच्छं ॥ ५९० ॥

जावइया तिसमयाहारगस्स सुहुमस्स पणगजीवस्स । ओगाहणा जहण्णा ओहीखित्तं जहण्णं तु ॥ ५९१ ॥
जो जोयणसाहस्सो मच्छो नियए सरीरदेसम्मि । उववजंतो पढमे समए संखिवइ आयामं ॥ ५९२ ॥
पयरमसंखिवजंतुलभागतणुं मच्छदेहविच्छिण्णं । धीए, तइए सूइं संखिविडं होइ तो पणओ ॥ ५९३ ॥
उववायाओ तइए समए जे देहमाणमेयस्स । जण्णेयव्वभायणमोहिविक्खित्तं जहन्नं तं ॥ ५९४ ॥
किं मच्छोऽतिमहल्लो? किं तिसमयओ व? कीस वा सुहुमो? । गहिओ कीस व पणओ? किं जहण्णावगाहणओ? ॥
मच्छे महल्लकाओ संखित्तो जो य तीहि समएहिं । सो किर पयत्तविसेसेण सण्हमोगाहणं कुणइ ॥ ५९५ ॥
सण्हयरा सण्हयरो सुहुमो पणओ जहण्णदेहो य । सुयहुविसेसविसिद्धो सण्हयरो सब्वदेहेसु ॥ ५९७ ॥
पढमयिइणऽतिसण्हो जमइत्थूलो चउत्थयाइंछु । तइयसमयम्मि जोग्गो गहिओ तो तिसमयाहारो ॥ ५९८ ॥
केई दो इतससमया तइओ पणगत्तणोवचायम्मि । अह तिसमओ आहारओ य सुहुमो य पणओ य ॥ ५९९ ॥
उववाए वेव तओ जओ जहण्णो न सेससमयेसु । तो किर तदेहसमाण-मोहिविक्खित्तं जहण्णं तु ॥ ६०० ॥
‘ओदिस्से’ त्यादि स्पष्टार्था ॥ ५९० ॥ ‘जावइया’ इत्यादि । ‘यावती’ यावत्तयाणा त्रीन् समपानाहारयतीति त्रिसमया-
हारस्सस्य, युद्धमनामकर्मोदयारुद्रस्सस्तस्य, पनकथाशौ जीवथ पनकजीवः, वनस्पतिविशेष इत्यर्थः, तस्य, अवगाहन्ति यस्यां प्राणिनः
मान्-गाहता, तदुरित्यर्थः, ‘जपन्या’ सर्वस्त्वोका अवधेः क्षेत्रं अवधिदेत्रं ‘जपन्यं’ सर्वस्त्वोकं सर्वजघन्यं, तुशब्द एवकारार्थः स चात्र-
घाणे, तस्य चयं-त्रयोगः-अत्रयिदेत्रं जघन्यमेवावधेवेति ॥ ५९१ ॥ अत्र साम्प्रदायिकमथे माध्यकार उद्बुभावयन्नह-‘जो’ इत्यादि ।

जो ज्योषणसाहस्सो मच्छो णियए सरीरेदसम्मि 'उवज्जंतो' उवज्जितुकामो कर्मवशात्, स प्रथमसमये किं करोतीत्याह-पढमे समए 'संखिवति' उवसंहरइ आयामं, आत्मपदेशानां शरीरान्तर्दीर्घाभावेन, संहृत्य किमसौ करोतीत्याह-'परं'ति प्रतरं-मूल-कफन्दकचकलिसंस्थानमिति भावना, किंविशिष्टमित्याह-'असंखेज्जंगुलभागतणुं'ति सर्वतोऽङ्गुलासंख्येयभागश्लक्ष्णं, ऊर्ध्वतिर-श्रीनं च, किंविशिष्टमित्यत आह--मत्स्यदेहविस्तीर्णं तद्, अन्तःशरीरसम्बद्धत्वात्, एषः प्रथमसमयव्यापारः । ततो 'चित्ति'ति द्वितीये समये तं परं उभयदिसिओ संहरिउं खइं करेइ अंगुलासंख्येयभागविच्छडं मच्छसरीरकुडियमाणायामं, एष तु द्वितीयसमय-व्यापारः, तृतीयसमयव्यापारमिदधत्पथार्द्धमाह-'तइए समये तं ख्विं संखिविदुं, परभवायुयेति प्रच्छन्नोऽभिप्रायः, अविग्रहगत्या ततः स्वकायदेशे पनक उत्पद्यते ॥ 'उचच याओ' इत्यादि, अस्मादुपपातसमयात् तृतीये समये यद् देहमानमेतस्य पनकस्य, तत्किमित्यत आह-'ओहिक्खेचं जहन्नं तु'त्ति तज्जयन्यमत्रधिक्षेत्रं, किंस्वरूपं?, 'तज्जेयद्रव्यभाजनं' पनकशरीरक्षेयद्रव्याधारमिति गाथात्रयार्थः ॥ ५९२-५९३-५९४ ॥ अत्र कश्चिदाह-'किं'मित्यादि ॥ किमिति मत्स्योऽतिमहान् गृह्यते ? किं 'तिसमइओ च' चि, किं चास्य तृतीयसमये निजदेहदेश उत्पादः ? किमिति वा पणको ? जघन्यावगाहनको वेति ॥ ५९५ ॥ उत्तरमाह-'मच्छो' इत्यादि । स एव हि महामत्स्यस्त्रिभिः सम्यैरात्मानं सङ्घिपन् प्रयत्नविशेषात् खक्षमावगाहनो भवति, नान्य इत्यतो महद्-ग्रहणमिति गार्थार्थः ॥ ५९६ ॥ 'कीस वा सुहुम ?' इत्यादेस्तावदुत्तरमाह-'सण्हतरो' इत्यादि, श्लक्ष्णादपि श्लक्ष्णतरत्वेन खक्षमः पनक एव भवति जघन्यदेहश्च, एवं सुबहुविशेषणविशिष्टः श्लक्ष्णतरः श्लक्ष्णतमश्च 'सव्वदेहेसु' सर्वदेहेभ्यः स एव भवतीति गार्थार्थः ॥ ५९७ ॥ 'किं तिसमयओ वे'त्यस्येदानीमुत्तरमाह-'पढमे'त्यादि । यस्मात्प्रथमद्वितीयसमययोरतिश्लक्ष्णः, चतुर्थादिषु चातिस्थूरः,

तृतीयममेवे तु योग्योऽन्वद्विसमयाहारग्रहणमिति गार्थार्थः ॥५९८॥ 'केई'त्यादि ॥ एवं स्थिते केचन सूक्ष्मधियो व्याचक्षते-द्वौ झप-
नमयानायामपिष्कम्भसंहाररुणलक्ष्णौ गृक्षेते, तृतीयः पनकत्वोपपाते सूचि संहस्त इति सामर्थ्याद् गम्यते, अथैवं सति त्रिसामयि-
रुं लभ्यते यदुक्तं निर्युक्तिकारेण, आहारकथाविग्रहेणोत्यादात्, 'सुहुमो य'त्ति प्रत्युतातिस्वस्मतरः पनकश्च परमवोत्पत्तः ॥५०९॥ तथा
च—'उचचाप' इत्यादि, 'उपपात एव' उपपातसमय एवासौ यतो 'जघन्यो' जघन्यावगाहनो, न 'शेषसमयेषु' द्वितीयादिषु ईपन्मह-
न्नात्, ततः किल वेदेहमानमेवानधिक्षेत्रं जघन्यमिति, एतच्च न सत्यमेव सूक्ष्मधीवचनं, त्रिसमयाहाराकत्वस्य पनकजीवविशेषणत्वा-
भ्युपगमात्, भरस्यापामपिष्कम्भसंहरणममयद्वयस्य च पनकसमयत्वायोगात्, त्रिसमयाहाराकत्वाख्यविशेषणानुपपत्तिप्रसङ्गादिति
गार्थार्थः ॥६००॥ अयोत्कष्टमाह—

संव्ववद्दुअगणिजीवा निरंतरं जत्तियं भरिज्जंसु । खेत्तं सव्वदिसागं परमोही खेत्तनिद्धिट्ठो ॥६०१॥ (नि.३१)

अन्नायाप सन्नासु कम्मन्मीसु जं तदारंभा । सव्वयद्दवो मणुस्सा होंतऽजियजिणिंदकालम्मि ॥ ६०२ ॥
उरुत्तोसया य सुहुमा जया तथा सव्वयद्दुगमगणीणं । परिमाणं संभवओ तं छद्दा पूरणं कुणइ ॥ ६०३ ॥
परुकेरुकागामपएसजीवरयणाप सावगाहे य । चउरंसघणं पयरं सेढी छट्ठो सुयाणसो ॥ ६०४ ॥
घणपयरसेट्टिगणियं नणु तुल्लं निय, धिगप्पणा कीस । छद्दा कीरइ?, भणणइ पुरिसपरिक्खेचओ भेओ ॥ ६०५ ॥
निययावगाहणागणिजीवसरीरावली समंतेणं । भामिज्जइ ओद्धिनाणिदेहपज्जंतओ सा य ॥६०६॥

अङ्गन्तूण अलोकं लोगागासप्पमाणमेत्ताइं । टाइ असंखेज्जाइं इदमोद्धिक्खेत्तमुक्ककोसं ॥६०७॥
 सामत्थमेत्तमेयं जइ दट्ठवं हवेज्ज येच्छेज्जा । न य तं तत्थइत्थि जओ सो रुद्धिनिबंधणो भणिओ ॥६०८॥
 चट्ठनो उण चाहिं लोयत्थं चैय पासइं दब्बं । सुट्टमपरं सुट्टमपरं परमोही जाव परमाणुं ॥६०९॥
 भणियं जहणणमुक्ककोसयं च खेत्तं विमज्झिअं सेसं । एयस्स कालमाणं वोच्छं जं जम्मि खेत्तम्मि ॥६१०॥
 'सन्धे'त्यादि । सर्वेभ्यो-विवक्षितकालावस्थायिभ्योऽनलजीवेभ्य एवं बहवः सर्वबहवः, न भूतमधिष्यद्भ्यो, नापि च शेषजीवे-
 भ्योऽगममात्, अग्नयश्च ते जीवाश्चाग्निजीवाः, सर्वबहवश्च तेऽग्निजीवाश्च सर्वबहुग्निजीवाः, निर्गतमन्तरं यस्मात् क्षेत्रात्तद् निरन्तरं
 सन्तानमधिच्छेद्रेन नैरन्तर्येणेत्यर्थः 'यावद्' यावत्प्रमाणं क्षेत्रं (वि) भूयुर्वभूवा, व्याप्तवन्त इत्यर्थः, भूतकालनिर्देशयथाजितस्वामिकाले एव प्रा-
 यः सर्वबहवोऽनलजीवा भयन्त्यस्यामवसर्धिषण्यामित्यस्यार्थस्य ख्यापनार्थः, सर्वदिशो गच्छतीति सर्वदिगं-सर्वा दिशो व्याप्नोति, सर्व-
 दिशमित्यर्थः, परमथासाववधिश्च परमावधिः, क्षेत्रं अनन्तरव्यावर्णितं प्रभूतानलजीवमिदमङ्गीकृत्य 'निर्दिष्टः' प्रतिपादितो गणत्ररादि-
 भिरिति, ततश्च परमावधेः पर्यायेणैतावत् क्षेत्रमिदमित्युक्तं भवति, अथवा सर्वबहुग्निजीवा निरन्तरं यावत् भूतवन्त क्षेत्रं सर्वदिगं
 एतावति क्षेत्रे यान्यवस्थितानि द्रव्याणि तत्परिच्छेदसामर्थ्ययुक्तः परमावधिः क्षेत्रमङ्गीकृत्य निर्दिष्टो, भावार्थः प्राग्वत्, अयमक्षरायः
 ॥ ६०१ ॥ साम्प्रतं साम्प्रदायिकमर्थं भाष्यकार आह—'अव्याघाते-गर्भव्युत्क्रान्तिकपुलोत्कृष्टसम्पद्युतके
 काले सर्वाणु कर्मभूमिणु-सर्वासु यर्मचरणप्रवृत्तिषु क्षितिषु पञ्चसु भरतैवतेषु विदेहेषु चेत्यर्थः, 'यत्' यस्मात् 'तदारम्भाः'
 अग्निममारम्भाः सर्वबहवो विवक्षिताभस्त्योपरिभ्यो बहवो 'मनुष्याः' पुरुषा 'भवन्ति' सम्पद्यन्ते, कथासौ काल इत्याह—

‘अजितजिनेन्द्रकाले’ अस्यामेवावसरिष्यन्त्यां द्वितीयतीर्थकरकाल इत्युक्तं भवति, यदि नाभैवमेतत् ततः प्रकृतोपयोगः क इति ? उच्यते-
तेषु च नानाविधाग्निसाध्यकार्यौघकरणनिपुणेषु सर्वबहवोऽग्निजीवा भवन्त्यमी, चादराश्चैते, इओ य ‘उक्कोस’ इत्यादि । सुहुमा
य अनलजीवा ‘उक्कोसया’ उक्कोसपदवृत्तिणो जया भवति तदा सच्चवहुगमगणीण परिमाणं भवति, चादरेषु सूक्ष्मप्रक्षेपात्, ततः
किमित्यत आह-‘संभवओ’ यथासम्भवं ‘तत्’सर्वबहुग्निजीवपरिमाणं योढा पूरणं करोति ॥६०३॥ तत्र पञ्चानादेशाः, एकस्त्वादेशः,
कथमित्यत आह-‘एक्केक्कं’ इत्यादि । चउरंसघणो कीरइ, पुणो सो ओहिण्णाणिणो देवेण वा दाणवेण वा सच्चवओ भामिज्जंतो
जं फुसइ तावतियपुक्कोसयमोहिखेत्तं’ कथमित्यत्राह-‘एक्केक्कागासपएसजीवरयणाए’ अत्र दोषद्वयं-क्षेत्रालपत्वमुत्सिद्धान्तदोषश्च,
एकमदेशो जीवानामनवस्थानादसङ्ख्येयप्रदेशावगाहिस्वभावत्वात्, द्वितीयमतमाह-सावगाहे, अत्राप्येको दोष इत्यनादेशः, तथा ‘पतरं-
वि तत्तियचउत्था भणंति-पदरो कीरइ, कथं ?’, ‘एक्केक्कागासपएसजीवरयणाए सावगाहेय’ चि ते एव दोषाः । पंचमच्छद्वा भणंति-
‘सेत्ति’चि सेढी कीरइ, कथमित्याह ‘एक्केक्कं’ त्येतदेवावर्तते । षष्ठमतमनुजानन्नाह-पण्ठे श्रेणिपक्षे ‘श्रुतादेशाः’ श्रुताभिप्रायः गुणद्वययो-
गादिति गार्थार्थः ॥६०४॥ आह-‘घण’इत्यादि । ननु घनादिगणितस्य तुल्यत्वान्मा भूत् पइविधा कल्पना, एतदुक्तं भवति-प्रति-
प्रदेशघनः प्रतिप्रदेशप्रतरादिभिः सार्धं न परमार्थतो भिद्यते, एवं स्वावगाहघनोऽपि स्वावगाहप्रतरादिभिः सार्धं न परमार्थतो भिद्यते,
कुतः ?, क्षेत्रप्रदेशसाम्यात्, संवृतविद्युतनेत्रपटसृष्टाकाशप्रदेशकलापचइ अतो घन एव कल्पनाद्वयेनास्तु, प्रतरः सूची वेत्यभिप्रायः,
स्ररिआह-‘भण्णाइ’ चि उच्यते उत्तरं, पुरुषपरिक्षेपतो भेदः सर्वत्रास्तीत्यध्याहारः, स च यथोत्तरमसंख्येयगुणः, तथाहि-तद्वबहिः
स्वावगाहनाघनो भ्रम्यमाणो यावत् स्पृशति तावतः स्वावगाहनाप्रतरोऽसङ्ख्येयगुणं, तस्मादपि श्रेणीति गार्थार्थः ॥ ६०५ ॥

‘नियये’त्यादि गाथाद्वयं सुबोधम्, पवरं खंडाई फुसिऊगं ‘ठाति’ तिष्ठति स्पृशतीत्यर्थः, न चैवं भावतोऽयुक्तं कल्पनेति ।
॥६०६--६०७॥ असम्मवोऽयमिति चेत्, उच्यते—‘सामन्थ’मित्यादि स्पष्टा, नगरं रूपिद्रव्यं चालोके नास्तीति सामर्थ्यमात्रम-
वशिष्यत इति ॥६०८॥ सोपयोगेयमन्यकर्तृकी गाथा ॥ ‘वडुंतो’इत्यादि प्रतीकार्थे ॥६०९॥ इदानीं विमध्यमक्षेत्राभिधित्तया
सम्बन्धगाथामाह—‘भणिय’मित्यादि पुब्बद्धं कण्ठर्थं ‘एत्सय’ विमध्यमस्य कालमानं वक्ष्ये, यद्यस्मिन् क्षेत्रे भवति, एतदुक्तं भवति
क्रियति क्षेत्रोपलम्भे कियान् कालोपलम्भः ? कियत्का लोपलम्भे च कियान् क्षेत्रोपलम्भः ? इति गाथार्थः ॥६१०॥ तत्र—

अगुलमावलियाणं भागमसंखिज्जा दोसु संखिज्जा । अंगुलमावलियंतो आवलिया अंगुलपुहुत्तं ॥६११॥ (नि. ३२)
हरथम्मि मुहुत्तंतो दिवसंतो गाउयम्मि वोद्धव्वो । जोयणदिवसपुहुत्तं पक्खंतो पण्णवीसाओ ॥६१२॥ (नि. ३३)
भरहम्मि अद्धमासो जंबुद्धीवम्मि साहिओ मासो । वासं च मणुयलोए वासपुहुत्तं च हरयगम्मि ॥६१३॥ (नि. ३४)

सेत्तमसंखिज्जंगुलभागं पासंतमेव कालेणं । आवलियाए भागं भूयमणागयं च जाणाइ ॥६१४॥

तत्थेय य जे दब्बा तेसि चिय जे हवति पज्जाया । इय खेत्ते कालम्मि य जोएज्जा दब्बपज्जाए ॥६१५॥

संखिज्जंगुलभाए आवलियाएवि मुणइ तइभागं । अंगुलमिह पेच्छंतो आवलियंतो मुणइ कालं ॥६१६॥

आवलियं मुणमाणो संपुणं खेत्तमंगुलपुहुत्तं । एवं खेत्ते कालं काले खेत्तं च जोएज्जा ॥६१७॥

संखिज्जम्मि उ काले दीवसमुदाऽवि होंति संखिज्जा । कालम्मि असंखिजे दीवसमुदा य भइअब्बा १८ (नि. ३५)

काले असंख्ये दीवसागरा खुड्या असंखेज्जा । भयणिज्जा य महह्हा खेत्तं पुण तं असंखेज्जं ॥६१९॥
 'अंगुले'त्यादि ॥ 'हृत्थम्मी'त्यादि ॥ 'अङ्गुलं चावलिका च अङ्गुलावलिके तयोरङ्गुलावलिकयोर्भागं
 'असंखं' असंख्येयं पश्यत्यवधिज्ञानी, एतदुक्तं भवति-अङ्गुलासंख्येयभागवगाढानि योग्यद्रव्याणि पश्यन्नावलिकासंख्येयभागका-
 लाभ्यन्तरे वृत्तान् भाषिनथ पर्यायान् जानाति, न क्षेत्रकालौ साक्षादिति भावना, तथा 'दोस्तु संखेज्ज'स्ति द्वयोरङ्गुलावलिकयोः सं-
 ख्येयो मागौ पश्यति, अङ्गुलसंख्येयभागं पश्यन्नावलिकाया अपि संख्येयमेव भागं पश्यतीत्यर्थः, भावना प्राग्वत्, तथाऽङ्गुलं स-
 म्पूर्णं क्षेत्रतः पश्यन् कालतः आवलिकान्तः पश्यति, आवलिका हृद्यमाना सम्पूर्णा कालतः क्षेत्रतोऽङ्गुलपृथक्त्वं दर्शयत्यवधिज्ञा-
 निनः, पृथक्त्वं द्विप्रभृति आनमभ्यः, इति गाथार्थः ॥६१९॥ हस्त इति हस्तविषयः क्षेत्रतोऽवधिः कालतो मुहूर्त्तान्तः, भिन्नं मुहूर्त्त-
 मित्यर्थः, अगध्यवधिमतोर्भेदोपचारादवधिः पश्यतीत्युक्तं, तथा दिवसान्तः कालं पश्यतः क्षेत्रतो 'गव्यूत'इति गव्यूतविषयो वो-
 द्भव्यः, योजनं तु पश्यन् दिवसपृथक्त्वं पश्यति, तथा पक्षान्तः-भिन्नं पक्षं पश्यन् क्षेत्रतः पञ्चविंशतियोजनानि पश्यति । तथा
 भारतक्षेत्रविषयेऽवधारणमासः, एकः पक्ष इत्यर्थः, तथा लम्बुद्वीपविषयेऽवधौ साधिको मासः, वर्षं च मनुष्यलोकविषयेऽवधौ, मनुष्य-
 लोकोऽर्द्धलुतीयद्वीपमयुद्रपरिमाणः, वर्षपृथक्त्वं च-वर्षसहस्रं वा रुचकद्वीपाख्येवाख्यद्वीपविषयेऽवधारणान्तव्यमिति गाथा (द्वयो)र्थः
 ॥६१२-६१३॥ माण्यस्तर आह-'खेत्त'मित्यादि । अङ्गुलासंखेज्जभागं खेत्तं पासंतो तमेव-असंखेज्जभागं आवलियाए 'कालेणं'
 कालं अंगीक्रिय युणति अतीतमणगमं च, उपचारेण ॥६१४॥ यत आह-

'तत्थेच'इत्यादि, 'संखेज्जे'त्यादि 'आवलिय'मित्यादि, शेषं भावितं सुगमं वा ॥६१५-६१६-६१७॥ किं बहुना?, संख्यायते

द्वित्रयपथमागादिभिरिति संख्येयः, य चैरुर्पालक्षणीऽपि भवति ततश्च तुद्यद्द्वित्रियेपगात् संख्येयो वर्षसहस्रात् परतोऽभिगुह्यते, अतः
 ण्योक्तं—“दासगहसं च रुपगंसि”ति, कलनं कालः कलाममूहो वा तस्मिन् संख्येये कालेऽवधिद्विगानगोचरे सति क्षेत्रतस्तस्यैवावधे-
 गोचरतया द्वीपममुद्रा अपि भवन्ति संख्येयाः, अपिगुह्यत् महानेकोऽपि तदेकदेशोऽपि, क्षेत्रप्रमाणस्यैव प्रस्तुतत्वात् संख्यायाश्चा-
 प्रयोजकत्वात्, तथा कालेऽसंख्येये-पल्योपमादौ अवधिविषये सति तस्यैवासंख्येयकालपरिच्छेदकस्यावधेः क्षेत्रतः परिच्छेद्यतया द्वीप-
 समुद्रास्तु ‘भवतन्व्याः’ विकल्पयितव्याः, कथं?, कदाचिद्रसंख्येया एव, इहस्थस्य पुंसोऽसंख्येयद्वीपोदधिविषयावधिविज्ञानोत्पत्तेः,
 कदाचित् संख्येया महान्तः, क्षेत्रप्रमाणस्य प्रस्तुतत्वादित्युक्तं, कदाचित्चेकस्याप्येकदेशः स्वयंभूरमगतिर्पमधेः, तस्याद्भ्रज्जुप्रमा-
 णाम्भोनिधिसंस्थितत्वात्, कालासंख्येयकलयुत्वेन च तदेकदेशोपलब्धेः स्वयंभूरमगतिपयमनुष्यवाह्यावधेर्वा, योजनापेक्षया तु
 गंधर्वापि पक्षेण तुल्यमेव क्षेत्रं विवक्षितकालाऽसंख्येयकाकोडितत्वादिति गार्थार्थः ॥६१८॥ एतामेव भजनां व्याचष्टे माण्यकारः—
 ‘काले’ इत्यादि भावितवदनुसर्त्तव्येति ॥६१९॥ एवं तावत् परिस्थूरं न्यायमङ्गीकृत्य क्षेत्रदृढया कालद्विरनियता कालदृढया च क्षेत्र-
 दृढिरुक्ता ॥ साम्प्रतं द्रव्यक्षेत्रकालमात्रापेक्षया यस्य दृढो यद्द्विर्भवति न भवति वा तदभिधित्सुराह—

काले चउण्ह बुद्धी कालो भइयव्बु खेत्तबुद्धीए । बुद्धीए दब्बपज्जव भइयव्वा खित्तकालाओ । ६२० । (नि. ३६)

काले पवट्टमाणे सन्धे दब्बादओ पवट्टति । खेत्ते कालो भइओ पवट्टति । खेत्ते कालो भइओ पवट्टति उ दब्बपज्जाया ॥६२१॥

भयणाण खेत्त-काला परिवट्टंतेसु दब्बभावेसु । दब्बे पट्टइ भावो भावे दब्बं तु भयणिज्जं ॥६२२॥

‘काले’ इत्यादि । काले-आवलिकासंख्येयभागादौ वर्द्धमाने सति ‘चउण्ह वुट्ठी’ नियमात् क्षेत्रादीनां वृद्धिरिति प्रतिज्ञा, कुतः ? कालात् षडक्षमक्षमतरषडक्षमतमत्वात् क्षेत्रादेः, तथाहि—यदि नाम स्थूरस्य कालस्य वृद्धिस्तन्ननु क्षेत्रस्य सुतरामेवं तथा भवितव्यं, तदेकसमयवृद्धावितरस्य प्रदेशकोटीकोटीवृद्धेः, ‘नवि अत्थि नवि य होहिति उल्लावो’ इत्यादिन्यायतोऽसद्भाव उच्यते, अत एव वक्ष्यति-‘अङ्गुलसेढीमेत्ते उस्सप्पिणीउ असंखेज्जे’ ति, एवं क्षेत्रवृद्धौ द्रव्यवृद्धिर्दृश्यता तस्यार्थशून्यत्वात्, तदुपलब्धौ तदुपलब्धेरित्यर्थः, एवं द्रव्यवृद्धौ पर्यायवृद्धिः, तस्य पर्यायाविनाभूतत्वात्, तद्दृश्यौ च तद्दृष्टेः, तथा ‘कालो भइयच्चवो खेत्तवुट्ठीए’ ति क्षेत्रवृद्धौ कालो भाज्य इति प्रतिज्ञा, कुतः ? प्रदेशान्तरोक्तविरोधप्रसङ्गात्, यदि हि नियमेन क्षेत्रवृद्धावपि कालवृद्धिर्भवेत् ततोऽसंख्येयसखत्सर्धिष्यवसर्धिणीष्यतिक्रान्तास्वेकमङ्गुलमात्रं लभ्यत इतिकृत्वा, यदुक्तं ‘हर्त्थमि पुहुत्ततो’ तितद् व्याहन्यते, एवं वक्तव्यं स्यात् ‘हर्त्थमि असंखिज्जाओ उस्सप्पिणिओ हवंति नायव्वा’ । ‘तथा वुट्ठी य दव्वपज्जव’ चीत्यादि, द्रव्यपर्याययोर्वृद्धौ सत्यां क्षेत्रकालौ भाज्यावेव, यतः प्रागुपलब्ध एव क्षेत्रमात्रादानुसमं तथा तथा क्षयोपशमाविर्भावतोऽपूर्वपूर्वद्वयणुकादिष्वक्षमपरिणामविशिष्टं पुद्गलास्तिकायं पश्यति, अतो द्रव्यवृद्धाविमौ भाज्यौ, न तु पर्याया भाज्याः, अपि तु पर्यायवृद्धौ द्रव्यं भाज्यं, कदाचिद्वर्द्धते, द्रव्यवृद्धौ पर्यायवृद्धेरुच्यत्वात्, कदाचिन्न वर्द्धते, एकस्मिन्नेवाणौ तत्रभूततरेपलब्धेरिति गाथार्थः ॥६२०॥ ‘काले’ इत्यादि ‘भयणाए’ इत्यादि भाव्यगाथाद्वयं गतार्थं ॥६२१-६२२॥ उचरगाथासम्बन्धनार्थं प्रश्नयति—

अण्णोऽण्णनिवद्दाणं जहण्णयाईण खित्तकालाणं । समयप्पएसमाणं किं तुल्लं होज्ज हीणहियं ? ॥६२३॥

सुहुमो य होइ कालो तत्तो सुहुमयरं हवइ खेत्तं । अंगुलसेढीमित्ते ओसप्पिणिओ असंखेज्जा ॥२४॥ (नि. ३७)

खेत्तं बहुपरसंगुलसेवीमित्ते परसपरिमाणं । जमसंखेज्जोसप्पिसमयसमं थोवओ कालो ॥६२५॥
 कालो भित्तं दब्बं भावो य जहुत्तरं सुहुत्तरं जहुत्तरं य जमोहिविसयम्मि ॥६२६॥
 सच्चमसंखेज्जयुणं कालाओ खेतमोहिविसयम्मि । अचरोप्परसंबद्धं समयपरसप्पमाणेणं ॥६२७॥
 खेत्तपरसेहितो दब्बमणंतगुणियं परसेहिं । दब्बेहितो भावो संखगुणोऽसंखगुणिओ वा ॥६२८॥
 मणियं खेत्तपरमाणं तम्ममाणमियं भणामि दब्बमओ । तं केरिसमारंभे परिणिट्ठाने चिमज्जे वा ? ॥६२९॥
 ‘अण्णोण्णे’त्यादि ‘अन्योऽन्यं’ मियः निवद्धयोरैतावत्क्षेत्रोपलम्भे इत्येवमादिनियमितयोज्यन्यमध्यमोत्कृष्टभेदभिन्नयोः
 क्षेत्रकालयोरवधिविषययोरिति गम्यते, किं ?, समयमानं प्रदेशमानं च किं तुल्यं स्यादधिकं वाशब्दाद्वीनमिति ?, उच्यते, सर्वत्र म-
 तियोगिनः खल्वावलिकासंख्येयभागादेः कालादसंख्येयगुणं क्षेत्रं ॥६२३॥ यत आह—‘सुहुत्तो य’इत्यादि । सूक्ष्म एव भवति
 कालः, उत्पलपत्रयतव्यतिभेदोदाहरणसिद्धत्वात्, ततोऽपि सूक्ष्मतरं क्षेत्रं भवति, यतोऽङ्गुलत्रेणिमात्रे क्षेत्रे प्रतिप्रदेशं समये च्छिय-
 माणे सत्यवसर्षिण्योऽसंख्येयाः समतिगच्छन्तीत्यतः स्तोकः कालः स्थूर्त्वादिति गाथार्थः ॥६२४॥ ‘खित्त’मित्यादि भाष्यगाथा
 गतार्था ॥६२५॥ विशेषाभिधानार्थमाह, अत्र च—‘कालो’ इत्यादि । कालादयो यथोत्तरं सूक्ष्माः, कुतः ? इत्याह—यतः—‘स्तोकाः’
 अल्पाः, किं सामान्येनैव ?, नेत्याह—स्तोका एते अवधिविषय एव, तस्मात् न सामान्येनेति गाथार्थः ॥६२६॥ तथा—‘सच्च’मि-
 त्यादि ओधिविसयं खेत्तं अंगुलासंखेज्जभागादि कालो—आवलियअसंखेज्जभागादिलववणओ असंखेज्जगुणं, किंविशिष्टं पदित्पाह
 परस्परसंबद्धं लं अंगुलावलिकयोसंख्येयादि, केनेत्यत आह—समयमानेन प्रदेशमानेन वेति गाथार्थः ॥६२७॥ एवम्—‘खेत्त’मि-

त्यादि, क्षेत्रप्रदेशेभ्योऽङ्गुलासंख्येयभागादिभ्यः द्रव्यमनन्तगुणं, कैरित्याह-प्रदेशरणुभिरित्यर्थः, तथा द्रव्येभ्यो भावः संख्येय-
गुणः 'दो पञ्चवे दुगुणिये' चि वचनात्, असंख्येयगुणो वा एकैकस्मादिति गाथार्थः ॥६२८॥ निगमयन्नाह-'भणिय'मित्यादि, उक्तं
च त्रेधा क्षेत्रपरिमाणमर्थेः, द्वारं, उत्तरद्वारसम्बन्धनार्थमाह-अत ऊर्ध्वं द्रव्यं 'भणामि' वच्मि, किंविशिष्टं? 'तन्मानमितं' जघ-
न्याघत्रधिषेत्रप्रमाणमितं, किमिति? -अवधिविषयद्रव्यावधिकत्वादेतन्निरूपणायाः, अन्यथा नानेनार्थः स्यात्, अत एतदारम्भकद्रव्य-
स्वरूपजिज्ञासुः प्रश्नयति-'तद्' द्रव्यमवधिज्ञानगोचरमङ्गुलासंख्येयभागाद्यगादि च 'कीदृशं' कीदृक्स्वरूपं 'आरम्भे' प्रस्थाने?, तथा
'परिनिष्ठाने' श्रेयो, विमध्ये चेति गाथार्थः ॥६२९॥ आचार्य उत्तरमाह-

तेयाभासाद्व्वाण अतरा एत्थ लभइ पट्टवओ । गुरुलहु अगुरुयलहुयं तंपि य तेणेव निट्टाइ ॥६३०॥ नि. ३८

पट्टवओ नामावहिनाणस्सारंभओ तयाईए । उभयाजोगं पेच्छइ तेयाभासंतरे दब्बं ॥६३१॥

गुरुलहु तेयासन्नं भासासन्नमगुं च पासेज्जा । आरंभे जं दिट्ठं वइरूणं पडइ तं चेव ॥६३२॥

ओरालविउव्वाहारतेयभासाणपाणमणकम्मे । ओरालियाइतणुचग्गणा कमेणं तयं सज्जं ॥६३३॥

कुइयण्णगोचिसेसोवलक्खणोवम्मओ विणेषाणं । अह दव्ववग्गणाणं कमो विवज्जासओ खेत्ते ॥६३४॥ नि ३९.
एगा परमाणूणं एगुत्तरवड्डिया तओ कमसो । संखेज्जपएसाणं संखेज्जा वग्गणा होंति ॥६३५॥

तत्तो संखाईआ संखाइयप्पएसमाणणं । तत्तो पुणो अणंताणंतपएसणा गंतूणं ॥६३७॥
 ओरालियस्स गहणप्पाओग्गा वग्गणा अणंताओ । अगहणप्पाओग्गा तस्सेय तओ अणंताओ ॥६३८॥
 एवमजोग्गा जोग्गा पुणो अजोग्गा य वग्गणाऽणंता । वेडडिययाइयाणं नेयं तिविगप्पमित्थकेक्कं ॥६३९॥
 एक्केक्कस्साईए पज्जंतम्मि य हवंतिऽजोग्गाइं । उभयाजोग्गाइं जओ तेयाभासंतरे पढइ ॥६४०॥
 कम्मोव्धिरें धुवेयरसुण्णेयरवग्गणा अणंताओ । चउधुवणंतर तणुवग्गणा य मीसो तहाऽचित्तो ॥६४१॥ (नि.४०)
 निचं होति धुवाओ इयरा लोए न होतियि कयाई । एकोत्तरबुद्धीए कयाइ सुण्णंतराओऽचि ॥६४२॥
 जाओ हवंति ताओ सुण्णंतरवग्गणत्ति भणंति । निययं निरंतराओ होति असुण्णंतराउत्ति ॥६४३॥
 धुवणंतराइं चत्तारि जं धुवाइं अणंतराइं च । भेयपरिणामओ जा सरीरजोग्गत्तणाभिमुहा ॥६४४॥
 खंघटुगदेहजोग्गत्तणेण वा देहवग्गणाउत्ति । सुहुमो दरगयचायरपरिणामो मीसयक्खंधो ॥६४५॥
 जइणसमुग्घायगईए चउहिं समएहिं पूरणं कुणइ । लोगस्स तेहिं चैव य संहरणं तस्स पडिलोमं ॥६४६॥
 जइणसमुग्घायसच्चित्तकम्मपोग्गलमयं महाखंधं । पइ तस्समाणुभावो होइ अचित्तो महक्खंधो ॥६४७॥
 सच्चुक्कोसपएसो एसो केई न चायमेगंतो । उक्कोसपएसो जमवगाहट्टिइओ चउट्टाणो ॥६४८॥
 अट्टप्फासो य जओ भणियो, एसो य जं चउप्फासो । अण्णेऽचि तओ पोग्गलमेया संतित्ति सद्धेयं ॥६४९॥
 एगपएसोगाढाण वग्गणेगा पएसबुद्धीए । संखेजोग्गाढाणं संखेजा वग्गणा तत्तो ॥६५०॥

ततो संवार्द्ध्या संवार्द्ध्याय्यसमाणां । गंतुमसंखेज्जाओ जोग्गाओ कम्मणो भणिया ॥६५१॥
 ततो संवार्द्ध्या तस्सेव पुणो हवंति जोग्गाओ । माणसदब्बाईणवि एवं तिविगप्पमेक्केक्कं ॥६५२॥
 एगा समयठिईणं संखेज्जा संखसमयठिईयाणं । होंति असंखेज्जाओ तओ असंखेज्जसमयाणं ॥६५३॥
 एगा एगगुणाणं एगुत्तरयुद्धिया तओ कमसो । संखेज्जगुणाण तओ संखेज्जा वग्गणा होंति ॥६५४॥
 संवार्द्ध्याय्यगुणाणं संवार्द्ध्याय्य वग्गणा तत्तो । होंति अणंतगुणाणं दब्बाणं वग्गणाऽणंता ॥६५५॥
 वणरसगंधफासाण होंति वीसं समासभेएणं । गुरुलहुअगुरुलहूणं बायरसुहुमाण दो वग्गा ॥६५६॥
 भणियं तेयभासाविमज्झदब्बावगाहपरिमाणं । ओहिन्नाणारंभो परिणिट्ठाणं च तं जेसुं ॥६५७॥
 गुरुलहुदब्बारद्धो गुरुलहुदब्बाइं पिच्छिउं पच्छा । इयराइं कोई पेच्छइ विसुज्झमाणो कमेणेव ॥६५८॥
 अगुरुलहुसमारद्धो उइं वट्टइ कमेण सो नाहो । वट्टतो चिय कोई पेच्छइ इयराइं सयराइं ॥६५९॥
 'तेया'इत्यादि । तेजसं च भाषा च तेजसभाषे तयोर्द्रव्याणिर तेषां तेजसभाषाद्रव्याणामन्तरात्-अन्तरे 'अर्थीद्विभक्तिपरिणतिः'
 अथवा सप्तम्यन पाठः, 'एत्ये'त्ति अत्रान्यदेव तदयोग्यं द्रव्यं 'लभते' पश्यति, कः ? इत्याह 'पट्टवओ'त्ति अविधिज्ञानप्रारम्भकः-
 अविधिज्ञानप्रतिपत्ता, किंविशिष्टं तदित्याह-'गुरुलहु अगुरुलहुय'न्ति, अस्यार्थः-गुरु च लघु च गुरुलघु न गुरुलघु अगुरुलहु, एत-
 द्रुकं भवति-गुरुलघुपर्यायोपेतं वा अगुरुलघ्विति, इह च तेजसद्रव्यासन्नं गुरुलघु भाषाद्रव्यासन्नमगुरुलघ्विति, तदपि चाविधिज्ञानं-
 तदारण्योदयात् अस्तत् मत्तेनैव द्रव्येणोपलब्धेन सता निष्ठां याति-प्रतिपत्ति, अपियुग्धेन ज्ञापयति-प्रतिप्राप्तियन्तं न्यायो, न

त्वययमिदं प्रतिपत्तयेव, चशब्दस्यास्यैवकारार्थत्वेनावधारणार्थत्वात्, एतदेवैवं निष्ठां याति, न शेषज्ञानानीति गाथार्थः 'पट्टवओ' इत्यादि गतार्थम् ॥६३०-३१-३२॥ अमुमर्थं श्रुत्वा शिष्यः प्रश्नयति—'तेषामासा' इत्यादि । तैजसभापर्योषधोग्यं-अनुकूलं द्रव्यं तत् 'किं' कृतमदिति कथय भगवन् । तयोर्वाऽन्तराले यदयोग्यं कतिप्रदेशं वा तदिति, अत्रोच्यते, 'ओरालियाई' चि परमाण्वौदारिक-वैक्रियादितनुवर्गणाक्रमेण साध्यमिदानीं भवतः अन्यथा तत्प्रतिपर्यसम्भवाद्, अत उक्तं भगवता—'ओराले' त्यादि । द्रव्यवर्गणा-क्रमः, क्षेत्रतस्त्वयमेव विपर्यासो भवति, सांन्यासिकं चैतत्पदमिति समुदायार्थः ॥६३३-३४॥ आह-किमेता वर्गणाः प्ररूप्यन्ते?, उ-च्यते, शिष्यासम्मोहार्थं, तथा चोदाहरणम्—'कुत्ती' त्यादि । इह भरतक्षेत्रे मगधाजनपदे प्रभृतगोमण्डलस्वामी कुचिकर्णो नाम धन-पतिरभवत्, स च तासां गवामतिबाहुल्यात् सहस्रादिसंख्यामितानां पृथक्पृथगनुपालनार्थं प्रभूतान् गोपांश्चकार, तेऽपि च परस्परस-म्मिलितासु तासु गोध्वारमीयाः खल्वजानानाः सन्तोऽकलहयत्, तांश्च परस्परतो विवदमानानुपलभ्यासौ तदव्यामोहार्थमधिकरण-व्यवच्छिद्ये च शुद्धपञ्चवर्णसंयोगवर्णोपलक्षितानां गवां प्रतिगोपं विभिन्ना वर्गणा व्यवस्थापितवान्, एवं कुचिकर्णसमः शास्ता गो-पसमेभ्यो विनेयेभ्यो गोवर्गसदृशं पुद्गलास्तिकायं परमाण्वादिवर्गणाक्रमेण व्यवस्थापितवान्, तद्यथा—'एगा' इत्यादि गाथाओ, इयमासां भावना—इह वर्गणासमूहो मेलकः, तत्र 'एगपएसियाणं एगा, एवं जावेक्केक्कपरमाणुवट्टीए संखिज्जपदेसियाणं संखेज्जा-ओ, तओ एगुचरवट्टीए चैव असंखेज्जपदेसियाणं अंखेज्जाओ, एवमेगुचरवट्टीए चैव अणंतपएसियाणं अणंताओ, एयाओ सत्त्वाओऽवि ओरालियस्त अग्गहणपाओग्गाओ अइसुहुमचणओ, पुणो जोग्गाओ तत्तत्परमाणुयोगे चादरपरिणामोपपत्तेः, पुनरयोग्या-स्तत्परमाणुमीलने स्र्मत्वेनायोग्यत्वात्, इतोऽपि चायोग्यास्तत्परमाणुमीलनेनातिवादत्वात् पुनर्योग्यास्तत्परमाणुमीलनेन स्र्म-

त्वादित्येवमादि यावत्कर्मणं, स्थापना-आव १० संखेज्जाणं सं १५ असें २० अणं २५ जाव चउधुवणंतत्वग्गणा,
एताथेमम्-उसलअजोग ३ । विडव्व अजोग्ग ३ । आहारअजोग्ग ३ । भासाअजोग्ग ३ । आपुअजोग्ग ३ ।
मणअजोग्ग ३ । कम्मअजोग्ग ३ । धुव० । अयुव० । सुन्न० । पत्तय० । सुन्न० । वापर० । सुन्न० । सुहुम० । सुन्न । अच्चित्त ।
धुवादिग्धं कयोत्तवं-धुव । ११ । १२ । १३ । अयुव १४ । १५ । १६ । (अत्य) १७ । १८ । १९ । २०-२३ । १०४ । (नायं क्रमः
कर्मप्रकृत्यनुकारी) मिथं वस्यत्पच्चिचं च, तत्र 'कर्मोपरी' त्यादेर्मविना-कर्मोयोगानन्तरुव्यवर्गणैकाधिकद्वक्ष्मतरत्वेनाद्यपरिणाम-
वत्याः सत्त्वारम्यैककोत्तराः स्वस्थानानन्तरमाणुपचित्तथाभूतिस्थामाव्यात् खरुसमद्वक्ष्मतरयरिणामवत्यः सकललोकव्यापिन्यो
विभक्षितानन्तकाचहृद्रुत्रयोऽनन्ताः धुवपरिणामोपेतत्वात् पञ्चास्तिकायवन्नित्याः-शाश्वता इति वर्गणा धुववर्गणाः, अयुवास्त्वे-
तद्विपरीताः (भाव्याननुयायि पाठान्तरमिदमग्रतः 'एवमेनेव श्रद्धिकर्मणे' स्यादेस्वर्गि, न चेदं भूयसीषु प्रतिषु दृश्यते) ॥ ६३५-४० ॥
'कम्मोवरि' मित्यादि । कर्मग्रहणेन चात्रपदेकदेशाश्रयणात् कर्मवर्गणा आश्रीयन्ते, तदुपर्यव्यवहृता एकादिप्रदेशशुद्ध्याऽनन्ता
धुववर्गणा, धुमत्वं च तदाभावविशेषाव्यभिचारात्, नत्संख्येयकालादुपर्यवस्थानं स्कन्धानां क्वचित्प्रतिपादितं, तदुपर्येकादिप्रदेशवृ-
द्ध्या अनन्ता एवेतराः अयुववर्गणा इत्यर्थः, अयुवत्वं चैतासां कदाचित्तसंख्याविभक्षितानन्तकजहृद्रुत्रयो न स्युरपि वर्गणाः अयुवाथे-
त्याश्रयणात्, तदनन्तरमेकादिप्रदेशवृद्धा अनन्ताः शून्यवर्गणाः, अत्रैतासां सर्वदा तत्तत्संख्याकस्थानानामन्तरा एकान्तरसंख्याविशेषः
शून्य एव, अत एव चैतासां आगमे संतरान्तरयगणेति पर्यायशब्दः पठयते, तदनन्तरमेकादिप्रदेशशुद्धयेव वृद्धः, शून्येतरव-
र्गणानामन्तकाधत्वारः पठयन्ते, अत्र चैवं अधराणामभिमान्यन्तः-शून्याथेतराश्च शून्येतराः, शून्येतरस्य ता वर्गणाश्च शून्येतरवर्ग-

णाः, ताश्च कियन्त्यो भवन्ति ? अत आह-अनन्ताः, अनन्ता अपि शून्येतरत्वाभ्यां समुदिताः सत्योऽनन्ता आहोस्वित्प्रतिव्यक्त्यनन्ताः किंनान्यथेत्यत आह—‘चउधुवर्णंतरतणुवर्गणा य’ चतस्रश्च ता ध्रुवाश्च चतुर्ध्रुवा, ध्रुवग्रहणेन चात्र शून्यवर्गणा आगमपरिपठिता गृह्यन्ते, यत उक्तम्—“उक्कोसंतनिरंतरसथो उवरि एगे रूपे छूटे पढमधुवखुण्णवर्गणा होइ” ता एव यदैकदेशोच्चारणात्, अधुवास्तु तद्विपरीताः । एवमेनैव वृद्धिक्रमेण शून्यानि-व्यवहितान्यन्तराणि यासां ताः शून्यान्तराः, ताश्च लोके कदाचिन्न भवन्त्यपि विचित्रत्वाद्विस्त्रसागतिवशुद्गलास्तिकायगतेः । ‘एगुचरवट्टीए’ इत्यादि (गाथा) द्वयव्याख्यानं प्रकटार्थम् । ‘चउधुवर्ण’ति चतुःसंख्याप्रमितत्वाच्चत्वारि ध्रुवाः नित्यत्वात्, अनन्तराः स्वस्थानेऽनन्तपरमाणुनिर्वृता अपि सत्य एकैकप्रदेशवृद्धत्वात्, तथा भेदाभेदपरिणामाभ्यां या औदारिकादिशरीरयोग्यत्वाभिमुखाः । ‘खंधे’ इत्यादि । स्कन्धः मूर्तिद्वयमूर्तियोग्यत्वाभिमुखा वा ‘या’ इति द्रव्यवर्गणाः । ‘मीसे’ति व्याचिख्यासुराह—‘सुडुमो’ति सूक्ष्म एवार्थगतवादर्परिणामस्तदभिमुखो मिश्र उच्यते । ६४१-६४२-६४३-६४४-६४५ । अचित्तमहास्कन्धस्त्वं भवतीत्याह—‘जईण’ इत्यादि । प्रथमे समये दण्डमित्येवमाद्यष्टसामयिक इति गाथार्थः ॥६४६॥ आह-महास्कन्धस्यैवं विशेषणमनर्थकं अचित्तत्वाव्यभिचारित्वेन व्यवच्छेधाभावात्, न, केवलिसमुद्घाते सचित्तकर्मपुद्गललोकव्यापिमहास्कन्धव्यवच्छेदित्वात् विशेषणस्य, तथाहि-‘जइण’ इत्यादि सुगमा ॥६४७॥ अत्र परमतमाह—‘स-व्युक्कोसे’ त्यादि । केचन व्याचक्षते-अयमेव सकलस्कन्धेभ्य उत्कृष्टप्रदेशनिर्वृत्तः, ततः किमित्याह—‘न चायमेकान्तो’ न चायं नियम एव, दुष्प्रतिष्ठितत्वात्, कः प्रत्ययः इत्याह-यस्मादुत्कृष्टप्रदेशिकोऽन्यस्मात् प्रतियोगिनोऽवगाहनास्थितिभ्यां चतुःस्थानो भवतीति, उक्तं प्रज्ञापनरयाम्—“उक्कोसपएसियाणं मंते ! खंधाणं केवइया पज्जवा पणत्ता ?, गोयमा ! अणंता, से केणट्टेण

भंते ! एवं बुचइ ? गोयमा ! उक्कोसपदेसिए खंधे उक्कोसपएसिसयस्त खंधस्त दब्बट्टयाए तुल्ले' एकैकद्रव्यत्वात्, पदेसट्टयाए तुल्ले, उत्कृष्टप्रदेशिकस्यैव प्रसूतत्वात्, ओगाहणट्टयाए चउट्टाणवडिण् अंसखेज्जतिभागीणे वा संखेज्जइभागीणे वा संखेज्जगुणहीणे वा अंसखेज्जगुण० वण्णगंधरसफासपज्जवेहिं छट्टाणवडिण्' । तथा चाह- 'अट्ट' इत्यादि । 'अट्टफासो त जओ भणिओ', उक्कोसपएसोत्ति अणुवट्टइ, व्यतिरेकमाह-एप चाचित्तमहास्कन्धः यट्टु-यस्माच्चटुःस्पदोः, अन्येन तुल्य इत्यर्थः, तस्मान्न तत्परवचनं साधीयः, ततोऽपि किमित्थाह-ततोऽन्येऽपि स्कन्धा एतवुट्टहत्तराः सन्तीति श्रद्धयमित्युक्ता द्रव्यवर्गणाः ६४८-६४९ । साम्प्रत विपर्यसितः क्षेत्र इति व्याचिख्यासुसाह- 'एगपएसो' इत्यादि । एकमदेशावगाहिस्वभावानयिका वर्गणा, सा चाणुकाद्यनन्दाणुकाऽपि स्यात्, ततः देशवृद्ध्या संख्येयावगादानां संख्येया इति गाथार्थः ॥६५०॥ 'तत्तो' इत्यादि । ततोऽसंख्येयावगादानामसंख्येया यात्वा कर्मणो प्रऽयोग्या भवन्ति ॥६५१॥ 'तत्तो' इत्यादि, ततः अंसखेयास्तस्यायोग्या भवन्ति वादरत्वान्, एवं मनआदिष्वप्यारात् औदारिकादिति क्षेत्रवर्गणाः ॥६५२॥ कालत आह- 'एक्का' इत्यादि प्रतीतायच इति कालवर्गणाः ॥६५३॥ भावत आह- 'एग्गा' इत्यादि 'संखा' इत्यादि स्पष्टायै ॥६५४-६५५॥ नवरमनन्तगुणान्यपि भावाधाराणि द्रव्याणि भवन्तीति ता अप्यनन्ताः । 'वण्णो'त्यादि ॥ पंच वण्णा दोन्नि गंधा पंच रसा अट्ट फासा एवं वीसं तथा' गुरुल्लु 'त्ति गुरुल्लुपर्यायाणां वादराणां ' अगुरुल्लहणं 'ति अगुरुल्लुपर्यायाणां प्दसमाणामेतावेव द्वौ वर्गीव्रिति ॥६५६॥ प्रकृतं निगमयत्वाह- 'भणिय' मित्यादि स्पष्टार्था, नवरं येणु चद्रव्येषु परिनिष्ठानं तदपि मणितमिति ॥६५७॥ अत्र च 'गुरुल्लु' इत्यादि । 'गुरुल्लुद्रव्यारब्धः' तैजसप्रत्यासन्नारब्धः इत्यप्रकाश्याभिप्रायः, किं करोति आह-गुरुल्लुनि द्रव्याणि दब्बा औदादिकादीनीत्यभिप्रायः, कथिञ्चु कमेण विष्टुद्रव्यमान इतराणि-

अगुरुलघुनि मापादीनि पश्यति, यस्तु न विद्युद्भवते स तेष्वेव क्रियन्तमपि कालमास्ते पतति चेति गाथार्थः ॥६५८॥ तथा 'अगुरुं
दृग्गदि । मापाद्रव्याख्य उर्ध्वमेव पर्वते क्रमेण, नाघः, आघस्त्वेष्वस्य का वर्त्तत्याह-कथिदितराण्यपि पश्यति, वर्षमानः सन् पडुत्वा-
दिति गाथार्थः ॥६५९॥

गुरुलघुमगुरुलघुं वा तेयाभासंतरेति निश्चिदं । ओरालार्इयाणं किं गुरुलघुमगुरुलघुयं वा ? ॥३६०॥
ओरालियेउच्चियआहारगतेय गुरुलहूदब्वा । कम्मगमणभासाई एयाई अगुरुलहुयाई ॥६६१॥ (नि. ४१)
गुरुयं लहुयं उभयं नोभयमिति वावहारियनयस्स । दब्बं लेइहुं दीवो चाज्ज वोमं जहासंत्वं ॥३६२॥
निच्छयओ सच्चगुरुं सच्चलहुं वा न विज्जाए दब्बं । वायरमिह गुरुलहुयं अगुरुलहुं सेसयं सच्चं ॥३६३॥
जइ गुरुयं लहुयं वा न सच्चहा दच्चमत्थि तो कीस । उट्टमहोसवि य गमणं जीवाणं पोग्गलाणं च ? ॥३६४॥
उट्टं लट्टकम्माणं भणियं गुरुकम्मणामहो गमणं । जीवा य पोग्गलाचिय उट्टाहोगामिणो पायं ॥३६५॥
अन्नच्चिय गुरुलहुया असो दब्बाण वीरियपरिणामो । अओ गइपरिणामो नावस्सं गुरुलहुनिमित्तो ॥३६६॥
परमलहुणमणूणं जं गमणमहोसधि तत्थ को हेऊ ? । उट्टं धुमाईणं धूलयराणंपि किं कज्जं ? ॥३६७॥
किं च विमाणाईणं नाहो गमणं महागुरुणंपि । तणुपरदेहो देवो इक्खुवइ य किं महासेलं ? ॥३६८॥
अह तस्स वीरियं तं तो नाहो गमणकारणं गुरुपा । उट्टगइकारणं वा लहुया एगंतओ जुत्ता ॥३६९॥
विरियं गुरुलहुयाणं जइद्विपं गइवियज्जयं कुणइ । तह गइठिइपरिणामो गुरुलहुयाओ विलवेइ ॥३७०॥

भणिओ चित्तद्वानं सुद्वानं चिय परोप्परनिचंधो । इह ताणं चिय भणणइ दब्बेण समं नियंधोऽयं ॥६७॥
 पुच्छा-‘गुरुल्लु’इत्यादि स्पष्टा ॥६६०॥ उत्तरमाह-‘ओराल्लिधे’ त्यादि स्पष्टैव ॥६६१॥ नवरमादिशब्दात्प्राणापानः
 परिपृष्टते, अत्र च नयविचारप्रस्तावः, तौ च व्यवहारनिश्चयौ, व्यवहारस्त आह-‘गुरुय’मित्यादि व्यवहारनयस्य गुर्वादि लेब्धादि
 यथासंख्यम् ॥६६२॥ निश्चयत आह-‘निच्छयओ’ इत्यादि, पुब्बद्धं कण्ठ्यम्, किं तद्यदस्तीत्याह-बादरं गुरुल्लुवस्ति लेब्धादि,
 ओपं चागुरुल्लु वृत्तम् ॥६६३॥ व्यवहारस्य चोद्यं कुर्वन्नाह-‘जई’त्यादि, यदि सर्वगुरु सर्वल्लु, वाशब्दादुभयं च द्रव्यं नास्ति,
 ततः किमिति लीयानामूर्ध्वधोगमनं पुद्गलानां च ? अयमत्राभिप्रायः-गुरुत्वनिबन्धनमधोयानं लघुत्वनिबन्धनं चोर्ध्वयानं
 गुरुल्लुनिबन्धन तिरधीनं अगुरुल्लुनिबन्धनं च विमानावस्थानमिति ॥६६४॥ तथाहि-‘उड्डु’मित्यादि, गतार्था, नवरं प्रायो-
 प्रद्वणमादित्यादीस्तिरधीनमनात् विमानानां चावस्थानादाकाशस्य स्वस्ति(स्वस्य)त्वे सति सकलविकल्पातिरिक्तत्वात्, तस्माद्यदधोग-
 मनस्यभावं तद् गुरु इतत् लघु इति द्रव्यचक्षुष्टयसिद्धिं अघोधि व्यवहारः ॥६६५॥ उच्यते-अन्यैव च काचिद् गुरुता लघुता अन्यत्र
 द्रव्याणां देवादीनां वीर्यपरिणामोऽन्यत्र गतिपरिणामः, ततः किमित्याह-तावदयं गुरुनिमित्तो लघुनिमित्तो वा, कः ?-
 ऊर्ध्वधोमात्रगमनादिप्रकारः ॥६६६॥ कुतः ?-‘परम’इत्यादि । यद्-यस्मात्परमलघूनामप्यनूनाम्, अपिशब्दस्यात्र प्रयोगात्, ‘गमनं’
 प्रापणं ‘अघः’ अधस्तात् तत्र ‘हो हेतुः’ किं निमित्तं ?, किं कार्यमितियावत्, तयोर्ध्वं धूमादीनामप्राणामपि यद् गमनं तत्र ‘किं
 कार्यं ?’ को हेतुरित्यर्थः ॥६६७॥ तथा-‘किं चे’त्यादि । यदि च गुरुत्वमधोगमनस्य हेतुः स्यात् ततः किमिति च विमानादीनां
 महागुरुणापि नाधोगमनम् ?, एतदुक्तं भवति-लघोरप्यधोगतिपरिणामादध्वगमनं, गुरोरप्यूर्ध्वगतिपरिणामादूर्ध्वगमनं, स्थितिवरिणा-

मविशेषाच्च विमानाद्यवस्थानं, तथा-तनुतरदेहो देव उत्क्षिपति किं महाशैलं यदि गुरुत्वमधोगतिकारणं स्यात्?, ननु महीयसा मही-
ध्रेणास्याक्रमणं न्याय्यमिति गाथार्थः ॥६६८॥ 'अहे'त्यादि । अथ मन्यसे तस्य-लघोर्देवस्य 'तत्'महन्महीप्रोद्धरणं वीर्य'तो'
इत्यादि पादत्रयं पठित्वा, अपि तु वीर्यमपि, तथाहि-वीर्यात् गुर्वप्यूर्ध्वं याति तत्स्वामाव्याच्छैलपत्, लघ्वपि चाधस्तात् तत्स्वामाव्या-
त्करताडितवाप्यधत्, तस्मादुक्तम् ॥६६९॥ 'विरिय'मित्यादि दृष्टान्तोपसंहारः स्पष्टः, तथाहि-एवं गतिस्थितिपरिणामो गुरुलघु-
ते अतिक्रामति तस्मात् स्रक्षमयादरमेदात् द्विविधमेव द्रव्यमवोधि निश्चयेनेति 'गुरुलघु अगुरुलघुयं चे'ति स्थापितमिति गाथार्थः
॥६७०॥ साम्प्रतमुत्तरगायासम्बन्धनार्थमाह-'भ्रणिओ'इत्यादि ॥ उक्तः क्षेत्रकालयोः शुद्धयोरेव परस्परनिबन्धः 'अङ्गुलिमात्रलि-
याणं' इत्यादिना, इह तयोरेवायं द्रव्येण सहोच्यत इति गाथार्थः ॥६७१॥ तत्र-

संखेज्ज मणोदव्वे भागो लोगपलियरस वोद्धव्वो । संखिज्ज कम्मदव्वे लोए थोऊणयं पलियं ॥६७२॥ (नि ४२)

लोगपलियाण भागं संखइमं मुणइ जो मणोदव्वं । संखेज्जे पुण भाए पासइ जो कम्मणो जोगं ॥६७३॥

सयलं लोयं पासं पासइ पल्लोवमं स देसुणं । सुद्धाण किमत्थाणे गहणमिहं खेत्तकालाणं ? ॥६७४॥

कम्मइव्वमईओ पेच्छइ दुगमित्तिंति जं भणियं । उवरिपि तओ कमसो साहिज्जा तयणुमाणेणं ॥६७५॥

तेयाकम्मसरीरे तेयादव्वे य भासदव्वे थ । वोद्धव्वमंसंखेज्जा दीवसमुदा य कालो य ॥६७६॥ (नि. ४३)

एयाइं जओ कम्मयदव्वेहिंतोऽतिथूलयरयाइं । तेयाइयाइं तम्हा थोवयरा खेत्तकालइत्थ ॥६७७॥

न्मात्रमेव सामर्थ्यमुत्पत्स्यद् ? अत्रोच्यते—
एगपएसोगाडं परमोही लहइ कम्मगसरीरं । लहइ य अगुरुयलहुयं तेयसरीरे भवपुहुत्तं ॥६७८॥ (नि. ४४)

एगपएसोगाडं पेच्छइ पेच्छइ य कम्मयतयुंपि । अगुरुलहुदब्बाणि य चसइओ गुरुलहइंति ॥६७९॥

एगपएसोगाडं पेच्छइ य कम्मयतयुंपि । अगुरुलहुदब्बाणि य चसइओ गुरुलहइंति ॥६८०॥

तेयसरीरं पासं पासइ सो भवपुहुत्तमेगमये । जेगेसु चहुतरणं सरिज्ज न उ पासए सव्वे ॥६८१॥

एगपएसोगाटे भणिए किं कम्मयं पुणो भणियं ? । एगपएसोगाटे विट्ठे का कम्मए चित्ता ? ॥६८२॥

अगुरुलहुगहणंपि य एगपएसोवागाहओ सिद्धं । सव्वं वा सिद्धमिओ रूवगयं लहइ सव्वंति ॥६८३॥

एगोगाटे भणिए संसओ सेसए जहाऽऽरंभे । सण्हयरं पिच्छंतो पूलयरं न सुणइ घडाइं ॥६८४॥

जइ या मणोवियो नत्थि दंसणं सेतएऽत्थिलेवि । एगोगाटे गहिए तह सेसे संसओ होज्जा ॥६८५॥

इय नाणविसयवइचित्तसंभये संतयावणोयत्थं । भणिएऽवेगोगाटे केइ विसेसे पयंसंति ॥६८६॥

एगोगाडग्गहणेऽपुगादओ कम्मयंति जा सव्वं । तडुवरि अगुरुलहइं चसइओ गुरुलहइंपि ॥६८६॥

‘संखेज्ज’ इत्यादि ‘मणोवृद्धे’ति मनोद्रव्यविषयेऽवधौ मादुर्भूते सति ‘लोगस्त पलिज्जोवमस्त य संखेज्जभाणो वोद्धव्वो’ प्रमे-
यत्वेनेति गम्यते, एतदुक्तं भवति-मनोद्रव्याणि साक्षात्कुर्वन् लोकस्य संख्येयभागं पश्यति, पल्योपमस्य च, तथाया हस्तशतान्ता-
द् वकुलं पश्यन् हस्तशतमिति वकुलोपाधिनाकाशपरिच्छिन्निरिति भावनीयम्, तथा ‘कम्मदव्व’ति कर्मणशरीरमायोग्यावद्धद्रव्य-
विषये चावधौ ‘संखेज्ज’ति संख्येया भागा लोकपल्योपमयोः पृथक् पृथग् बोद्धव्याः । तथा ‘लोए’ति चतुर्दशरज्जात्मकक्षेत्रलो-
कविषये त्ववधौ कालतः स्तोकन्यून-देशेनें पल्योपमं प्रमेयत्वेन गम्यत एव, ननु च शोटास्त्वस्य विसृत्तो घोटः, तथाहि-द्रव्यो-
पनिवन्धाधिकारे किमनयोरेव केवलधोरयमुच्यत इति ? उच्यते-कर्मद्रव्यमतिक्रम्यैतावन्तौ क्षेत्रकालो पश्यतीति ज्ञापनार्थम्, एतद्बुद्धौ
च द्रव्यवृद्धेरित्यत एव च कर्मण्द्रव्योपर्यपि ध्रुववर्गणादिद्रव्यपरिणामं पश्यतः क्षेत्रकालवृद्ध्या पल्योपमभरणादिना प्रकारेण परमा-
वधिमग्भवोऽनुमेय इति गाथार्थः ॥६७२॥ ‘लोग’इत्यादि ‘सयल’मित्यादि ‘कर्म’ेत्यादि गताथम् नवरं ‘दुगमेत्तियं’ति
‘लोगं थोयुण्णं च पलियं’ति यदुक्तं चरणावयवे तथापि द्रव्योपनिबन्धः सामर्थ्यमापित इति वाक्यशेषः, यतश्चयं ततः—‘उपरिपी-
रयादि ॥६७३-६७४-६७५॥ एवम्-‘सेया’इत्यादि । तेजोविकारस्तैजसं कर्मविकारः कर्मणं शरीरशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, त-
तय तैजसवृद्धशरीरविषयेऽवधौ कर्मणवृद्धशरीरविषये चावधौ तथा. तैजसवृद्धद्रव्यविषये सापद्रव्यविषये च सत्यवधौ द्रव्यतः क्षेत्रतः,
किमित्यत आह-‘असेजेज्जा दीवसमुहा वोद्धव्वो’ प्रमेयत्वेन ‘कालो य’ति कालधासंख्येयो बोद्धव्यः, स च पल्योपमासंख्येय-
भाग इति नियमः, अत्र च पदचतुष्टयेऽप्यविशेषणासंख्येयत्वेऽभिहितेऽप्यर्थादिदं लघुबुद्धवृद्धत्वं बृहत्तमं च यावनीयम्, एवं क्रमेण
ग्रहमादिस्वभावत्वाद् वृद्धादयदस्य घटतन्तुवदिति गाथार्थ ॥६७६॥ ‘पत्ताइ’मित्यादि । एतादं तेषातिपादं चत्वारि वस्तुणि

जओ कम्मदब्बेहिंठो थूलणि 'तम्मह'ति तस्मात् 'त्थे'त्यत्र थोचं खेत्तं असंखेज्जदीयसमुद्दा कालोऽपि पत्योपमअसंखभागो' अत-
आइ-'थोवतरा सेत्तकाला' इति, कर्मद्रव्यविषये त्ववधौ अनन्तरातीतमूलगाथायां लोकपत्योपमयोः पृथक् पृथक् संख्येया भागा उक्ताः
'संखेज्जकम्मदब्बे'ति वचनादिति गाथार्थः ॥६७७॥ ननु च जघन्यात्रधिप्रमेयमभिदधता गुरुलब्धगुरुल्लघु वा पश्यति, न सर्व-
मेवैरयुक्तम्, एवमदुलासंख्यादिविमध्यमावधेरपि निपत्त एव त्रिपयस्तत्रस्थानां केषांचिदेव दर्शनादित्युक्तं, तत्किमुक्तृष्टावधेरप्येताव-
न्मात्रमेव सामर्थ्यमुतान्यद् ? अत्रोच्यते—
एगपएसोगाढं परसोही ल्हइ कम्मगसरीरं । ल्हइ य अगुरुयलहुयं तेयसरीरे भवपुहुत्तं ॥६७८॥ (नि. ४४)

एगपएसोगाढं पेच्छइ पेच्छइ य कम्मयतणुंपि । अगुरुलहुदब्बाणि य चसइओ गुरुलहइति ॥६७९॥

तेयसरीरं पासं पासइ सो भवपुहुत्तमेगमवे । जेगेसु बहुतरए सरिज्ज न उ पासए सन्वे ॥६८०॥

एगपएसोगाढे भणिणं किं कम्मयं पुणो भणियं ? । एगपएसोगाढे विट्ठे का कम्मए चिंता ? ॥६८१॥

अगुरुलहुगहणंपि य एगपएसोसावगाहओ सिद्धं । सन्वं वा सिद्धिमिओ रूवगयं ल्हइ सन्वंति ॥६८२॥

एगोगाढे भणिणं संसओ सेसए जहाऽऽरंभे । सण्हयरं पिच्छंतो थूलयरं न सुणइ घडाइं ॥६८३॥

जइ वा मणोविओ नत्थि दंसणं सेसएऽतियुल्लेवि । एगोगाढे गहिए तह सेसे संसओ होज्जा ॥६८४॥

इय नाणविसययइचित्तसंभये संसयावणोपत्थं । भणिणंवेगोगाढे केइ विसेसे पयंसंति ॥६८५॥

एगोगाहगहणेऽणुगादओ कम्मयंति जा सन्वं । तदुवरि अगुरुलहइं चसइओ गुरुलहइंपि ॥६८६॥

गाथार्थः ॥६८०॥ आह्वयमपि-‘एग’इत्यादि ॥ प्रथमेनवावयवेनैकप्रदेशावगाढे उक्ते किमिति भूयः कार्मणग्रहणं ?, तथाहि-
एकप्रदेशावगाढत्वेन सूक्ष्मे दृष्टे ‘कार्मणे’असंख्येयप्रदेशावगाढित्वेन परिस्थूरे का ‘चिन्ता’ कथेति गाथार्थः ॥६८१॥ अपि च-‘अगु-
रु’इत्यादि ॥ अगुरुलघुग्रहणमपि तृतीयपादोक्तं प्रथमपादोक्तेन चरितार्थत्वात् कर्तव्यं, चशब्दार्थं चाशंक्याह-सर्वं चैतत्सिद्धं लब्धं,
अतोऽन्यस्माद्ब्रह्मदृश्यति-‘रूपगतं’ मूर्त्तजातं ‘लभते’ पश्यति ‘सर्व’कृत्स्नं, परमावधिरिति गम्यते इति, तस्मात् एकप्रदेशावगाढमात्र-
कमेवास्तु, मा वा भूदिति गाथार्थः ॥६८२॥ अत्रोच्यते-‘एगो’इत्यादि, एकप्रदेशोगाढेऽपि सुदुमे भणिते सेसते असंखेज्जपएसोगाढे
संसओ होह, दृष्टान्तमाह-‘यथा’ येन प्रकारेण ‘आरम्भे प्रारम्भे’ श्लक्ष्णतद्रव्यं पश्यन्नपि तेजोभाषान्तर इति गम्यते, स्थूरतरान्न
मनुते घटादीन्, तेषामयोग्यत्वादिति कस्मान्न कार्मणे चिन्तेति गाथार्थः ॥६८३॥ द्वितीयमाह-‘जह वे’त्यादि। यथा वा मनःपर्याय-
ज्ञानिनो नास्ति ‘दर्शनं’ साक्षादुपलम्भनं ‘शेषके’ मनस्त्वपरिणतद्रव्यव्यतिरिक्ते बाह्ये मन्ये मन्दरमकराकरादौ अतिस्थूरेऽपि ततः
शेषे संशयो मा भूदतो द्वितीयावयवस्याप्यभिधानमिति गाथार्थः ॥६८४॥ ‘इय’इत्यादि, एवमवधेर्विषयवैचित्र्यसम्भवे सति भणितेऽ-
प्याधेऽवयवे संशयापोहार्यं द्वितीयादिपदोपन्यासेन कांश्चिद्विशेषान् प्रदर्शयन्ति भद्रबाहुस्वामिमिश्राः, इति गाथार्थः ॥६८५॥ एवमिदं
परिहृत्य प्रकारान्तरमाह-‘एगो’इत्यादि । अथैकप्रदेशावगाढग्रहणेन सर्वमणुकादि गृह्यते आकार्मणात्, ततश्च ‘एगपएसोगाढं परमोही
लभद् जाव कम्मगत्सीरं’ति स्यात्, ‘तदुपरि’ कर्मोपरि अगुरुलघु-ध्रुवादि लभते, ‘कम्मोवरिं ध्रुवेयर’ इति वचनात्, चशब्दात् गुरुल-
घूनप्यौदारिकादीनि लभते, ‘एवं वे’त्यादि एवं वा सर्वाणि गृहीत्वानि लभते, वक्ष्यमाणं तर्हि पुनरुक्तमित्यत आह-तेषामेवाखिलानां
परमाण्वादिवर्णणानां नियमार्थं वक्ष्यति-‘सर्वं रूपगतं’मिति चैतान्द्रव्य, अतः परं न तद्विषयोऽस्तीति गाथार्थः ॥६८६-८७॥ एवं ताव-

त्परमानधि द्रव्यतोऽभिगयाधुना क्षेत्रकालाभ्यामाह—

परमोहि असंखेज्जा लोगमि ता समा असंखिज्जा । रूवगयं लहइ सव्वं खेतोवमियं अगणिजीवा ॥ नि. ४५ ।
रित्तमसंखेज्जाइं लोगसमाइं समाणकालं च । दब्बं सव्वं रूवं पासइ तेसिं च पज्जाए ॥ ६८९ ॥

खेतोवमाणमुत्तं जमगणिजीवेहिं किं पुणो भणियं ? । तं चिय संखाईयाइं लोगमित्ताइं निदिहं ॥ ६९० ॥

अहया दब्बं भणियं इह रूवगयंति खेतकालदुगं । रूवाणुगयं पेच्छइ नय तं चिय तं जओऽमुत्तं ॥ ६९१ ॥

परमोहीनाणचिओ केवलमंतोमुद्धुत्तमित्तेण । मणुयक्खओवसमिओ भणिओ तिरियाण वोच्छामि ॥ ६९२ ॥

‘परमोही’ त्यादि । ‘परमोही असंखेज्जाइं अलोए लोगप्पमाणाइं खंडाइं खेतओ लहइ’ समास्तु—उत्सप्पिण्यवसप्पिणीरसंख्येयाः पश्यति, द्रव्यतः सर्वं रूपगतं, भावतस्तु वक्ष्यमाणान् पर्यायानिति, अथ यदिदमुक्तं—‘असंखेज्जा लोयमेत्त’चि, अस्य नियमार्थमाह— उपमानमुपमितमिति भावे निष्ठाप्रत्ययः क्षेत्रस्योपमितं क्षेत्रोपमितम्, एतदुक्तं भवति—उत्कृष्टावधिक्षेत्रोपमानमग्निजीवा इति प्रागुक्ता एवेति मूलगार्थोऽर्थः ॥६८८॥ अथ साक्षेपरिहार विस्तरार्थमाह भाष्यकारः—‘खेत्त’ मित्यादि उक्तार्था ॥६८९॥ अथ मूलग था- पार्थस्योपमानरतत्वमनुध्यमान आह—‘खेतोवमाण’मित्यादि ॥ जमगणिजीवेहिं खेतोवमाणं तमुक्तं, क्व ?—अनन्तरगाथायां ‘एग- पएसोगाढ’ मित्यस्यामार्थेन न्यायेन, अतः कि पुनरभिहितमधिकृतगाथापश्चादर्ध इति भावनीयं, ततश्चाद्यमेवाद्विमस्तु, तन्न, मतिविहितत्वात् । अथ भाष्यं परिहारमाह—तं चिय-अगणिजीवखेतोवमाणं संखादीयाइं अलोए लोयप्पमाणमेत्ताइं खंडाइं निदिहं निर्युत्किहता पश्चादर्धं नुत्तेति गार्थार्थः । ६९० । परिहारान्तरमाह—‘अहवे’त्यादि ॥ अथवा ‘एगपएसोगाढ’ मित्यनया गाथया

पौर्वापर्येण द्रव्यमेव परमावधेर्मणितं, निगमनमप्येतदेवेति भावनीयं, ततः किमित्यत आह—'इह'ति इहास्यामधिकृतगायार्था
'खिचकालदुर्ग'ति 'परमोही असंखेजा लोयमेजा समा असंखेजा' इत्येतत्, स्वर्गायति लहइ मर्वति मूलगायात्रयवः, कोऽस्यायं
इत्यतः ग्राह—रुगानुगतं—रूपोपाधि पश्यति 'रेत्तकालदुर्ग'ति प्रक्रमः, विपक्षपतिषेमाह—ननु तदेव द्रव्यं पश्यति, तस्यामूर्तत्वात्
मूर्तिप्रियत्वाच्चापधेरिति भावनीयमेतदद्वयनं, मोक्षाङ्गत्वादिति गायार्थः ॥ ६९१ ॥ अस्य च कृतिनोऽन्वयुर्हृतेन केवलश्री-

सम्प्राप्तिरित्यत उच्यते—'परमोही'त्यादि स्पष्टार्थः ॥६९२॥ नवयुतराधेनानन्तरग्रन्थाभिसम्बन्ध इति ॥

आहारतेयलंभो उक्कोसेण तिरिक्खजाणीसु । गाउय जहणमोही नरएसु य जोयणुक्कोसो ॥६९३॥ (नि. ४६)

ओरालिय- वेउळिय-आहारग-तेयगाइं निरासु । उक्कोसेणं पेळइ जाइं च तदंतरालसु ॥६९४॥

भणिओ न्यओवसमिओ भवपयइओ स चरिमपुढवीण । गाउयमुक्कोसेणं पढमाण जोयणं होइ ॥६९५॥
चत्तारि गाउयाइं अथुठ्ठाइं तिगाउयं चैव । अट्टाइज्जा दोणिण य दिवहुमेगं च नरएसु ॥६९६॥ नि. ४७

अट्टट्टगाउयाइं जहणणयं अट्टगाउयंताइं । जं गाउयंति भणियं तं पइ उक्कोसयजहणं ॥६९७॥

सकीसाणा पढमं दोच्चं च सणकुमारमाहिंदा । तच्चं चवंभलंतग सुक्कसहस्सारय चउत्थि ॥६९८॥ (नि. ४८)

आणयपाणयकप्पे देवा पासंति पंचमिं पुढविं । तं चैव आरणच्चुय ओहिण्णाणेण पासंति ॥६९९॥ (नि. ४९)

छट्ठिं हेट्टिममज्झिमगेविज्जा सत्तमिं च उवरिल्ला । संभिण्णलोगनालिं पासंति अणुत्तरा देवा । ७००॥ (नि. ५०)

एएसिमसंखिजा तिरियं दीवा य सागरा चैव । बहुयथरं उवरिमगा उहुं च सकप्पथूभाई ॥७०१॥ नि. ५१
संखेज्ज जोयणा खलु देवाणं अद्धसागरे ऊणे । तेण परमसंखेज्जा जहणणयं पणणीसं तु ॥७०२॥ नि. ५२

वेमाणियवज्जाणं सामणमिणं तहावि उ विसेसो । उहुमहे तिरियम्मि य संठाणवसेण विण्णेओ ॥७०३॥
पणणीसजोयणाइं दसवाससहस्सिया ठिई जेसिं । दुविहोऽवि जोइसाणं संखेज्ज ठिई विसेसेणं ॥ ७०४ ॥
वेमाणियाणमंगुलभागमसंखं जहण्णओ होइ । उववाए परंभविओ तवमवजो होइ तो पच्छा ॥ ७०५ ॥
उक्कोसो मणुएसुं मणुस्सतेरिच्छिएसु य जहण्णो । उक्कोस लोगमेतो पडिवाइ परं अपडिवाइ (नि. ५३)

‘आहारे’त्यादि ॥ आहारकं च तैजसं च आहारकतैजसे तयोर्लाभः आहारकतैजसलाभः, किमुक्तं भवति ?-औदारिकवैक्रिया-
हारकतेजोद्रव्यपरिच्छेदः, स तूच्छेन-मर्केण तियग्योनिषु, योनियोनिमतामभेदोपचारात् तिर्यग्योनिकविषयो य इत्यर्थः तस्येति,
मत्स्यादीनां योऽवधिरिति भावना, क्षेत्रकालौ र्वेतदनुसारेणास्य प्रमेयतया द्रष्टव्यौ, उक्तं च-‘महतोऽप्येकदेशः सम्बद्धावधुत्पत्तेर्मत्स्य-
स्ये’ ति, उक्ताः धायोपशमिक्यः, साम्प्रतं भवप्रत्ययाः प्रकृतय उच्यन्ते, तत्राल्पत्वान्नारकाणामाह-‘गाउय’मित्यादि, नरान् काय-
न्तीति नरकाः, ते च नारकाथयाः, आथयाथयिणोरभेदोपचारात्, तेषु नरकेषु च, एतदुक्तं भवति-नारकाधारो योज्वधिः स ज्व-
न्यं-स्तोकं गव्यूतमेकं साक्षात्करोति, उच्छेदतस्तु योजनम्, इदमौघिकं, सामुदायिकत्वादिति गाथार्थः ॥ ६९३ ॥ ‘ओराल्लिये’-
त्यादि ॥ औदारिकादिशरीरव्याण्ययमुच्छेदतः पश्यति, तदयोग्यानि चेति गाथार्थः ॥ ६९४ ॥ एवम्-‘भग्णिओ’ इत्यादि ॥

भयप्रत्ययः सप्तमष्टिव्यां गव्यूतमुच्छृणुते, प्रथमायां तु योजनं क्षेत्रतो, द्रव्यकालौ त्वेतदनुसारेणेति गाथार्थः ॥ ६९५ ॥ साम्प्रतं रत्न-
प्रभादिपुच्छृणुतेरमाह-‘चत्तारि’इत्यादि ॥ यथासद्भ्रव्यमुच्छृणुते सप्तस्वपि ॥ ६९६ ॥ जघन्यमाह-अद्भुट्टगाउयाई, (अद्भुट्टाईयाई)जघन्य-
मधगव्यूतान्तानि सप्तस्वपि यथासद्भ्रव्यं, तथा चाभ्यधायार्थश्यामेन-‘र्यणप्पभापुढविनेरइयाणं भंते ! केवतियं खेतं ओहिणा
जाणति पासति ? , गोयमा ! जहन्नेण अद्भुट्टाई गाउयाई, उक्कोसेणं चत्तारि, एवं जाव चरिमाए जहण्णेण अद्भुट्टाउयं, उक्कोसेणं
गाउयं” । ननु च प्राक् सप्तम्यां गव्यूतस्योक्तत्वात् ‘अद्भुट्टाउयंताई’ति विरुध्यते ? , इत्यत आह-‘जं गाउयंति भणियं’ मूल-
गाथायां तद् गव्यूतमुच्छृणुते योजनं प्रति-अङ्गीकृत्य जघन्यं वर्त्तते, स्वस्थाने तु तद्भुट्टमेव, “जहन्नेणं अद्भुट्टाउयं उक्कोसेणं गाउयं”-
त्यागमादिति गाथार्थः ॥ ६९७ ॥ ‘सक्कीसाणे’ त्यादि ॥ ‘आणये’ त्यादि ॥ शक्केशानथ शक्केशानौ तदुप-
लक्षितकल्पद्वयवासिसामानिकदेवा इत्यर्थः, ते प्रथमां पृथिवीं यावद्, अवधिना पश्यन्ति क्षेत्रत इति क्रिया द्वितीयगाथायामिति,
एवमनया भावनया यावच्चतुर्थीम्, एवमानतप्राणतौ आणाच्युतावपि, अवधिनेति स्वरूपकथनं, यदि नाम विशुद्धतरां वित्तिमिस्तरां
च, लोकपुरुषग्रीवानुकारिणो ग्रंथेयकाः, ते आधस्त्यमध्यमाः पृष्ठीं पश्यन्ति, उपरितनाः सप्तमीम्, अनुत्तरविमानपञ्चक्रवासिनः
सम्भिन्ना चासौ लोकनाडी चरतां पश्यन्ति, तत्र सम्भिन्ना चतसृष्वपि दिक्षु सपरिकरा कन्याचोलकानुकारिणीत्यर्थः, द्रव्यादि तु एत-
दनुसारेण, गाथात्रयार्थः ॥ ६९८-६९९-७०० ॥ ‘एत्तेसि’ मित्यादि । एतेषां शक्केशानादीनामसंख्येयास्तिर्यक्-तिरथीनाः ‘द्वीपाः’
जम्बूद्वीपादयः ‘सागराः’ लवणादयः क्षेत्रतोऽवधिपरिच्छेद्या इति गम्यते, तथा ‘बहुतरं’ बृहत्तरमुक्तद्वीपोदधिप्रमाणम् उपरिमा एवो-
परिमकाः-सनत्कुमारादयः पश्यन्ति यावद् अनुत्तराः, ऊर्ध्वमाखकल्पस्थुभात् आदि शब्दाद् ध्वजादिपरिग्रह इति गाथार्थः ॥ ७०१ ॥

तद्वचं वैमानिकानामवधिप्रमाणमभिधायारेपां सामान्येनैवाह-‘संखेज्जे’त्यादि ॥ संख्येयानि योजनानि, खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वे सति उभयथा प्रयोगं दर्शयिष्यामः, देवानां-क्रीडावत्प्रमाणविशेषाणां अर्धसागरे-अर्धसागरोपमे न्यूने खण्डे आयुषि सति संख्येयान्येव योजनानि, तथाऽर्धसागरे न्यून एव सत्यवधिकेत्र, ततः किमित्याह-‘तेण परं’ सम्पूर्णाद्धसागरोपमादावायुषि सत्यसंख्येयानि योजनान्यवधिकेत्रप्रमाणं, देवानामिति वर्त्तते, एतच्च वैमानिकवर्जानां सामान्यतः, विशेषतस्तूष्णीयस्तिर्यक्संस्थानविशेषात् ज्ञातव्यं, तथा जपन्यकं, देवानामिति वर्त्तते, पञ्चविंशतिरेव, तुशब्दस्यैवकारार्थत्वात्, एतच्च दशवर्षसहस्रस्थितीनां भवनपतिव्यन्तराणामवसेयं, ज्योतिष्काणापनल्पतरस्थितित्वात्संख्येययोजनान्येव जघन्यमितरच्चात्रसेयमेतावलीचिताद् उक्त्वा० पल्यो० १-१०००० वर्ष, ज० प. १ ॥७०२॥ अमुमेवार्थं किञ्चिदाह-‘वैमाणिये’त्यादि ॥ अयमत्र भावः-यया दिशा स्तोकः प्रभूतो वा तथा संस्थानविशेषाद्दृश्यमाणाद् बोद्धव्य इति गार्थार्थः ॥७०३॥ ‘पणवीसे’त्यादि ॥ ‘पंचवीसजोयणां जहन्नं खेत्तप्पमाणं’ शेषमुक्तार्थम् ॥७०४॥ वैमानिकानां जघन्यं नोक्तमित्यत आह-‘वैमाणियाणं’मित्यादि ॥ वैमानिकानां पारभविकत्वेन क्षायोपशमिकोऽङ्गुलासंख्येयभागमेव स्यादुपपाताद्यसमये, द्वितीयसमये तु मयप्रत्यय एवेति गार्थार्थः ॥७०५॥ परमावधिस्तु कस्य स्यादित्यत आह-‘उक्त्वासे’इत्यादि ॥ उक्त्वासेऽवधिर्द्रव्यादिविषयो मनुष्येणैव स्यात्, न त्रये, केवलज्ञानलामप्रापकत्वात्, तस्य च मनुष्येणैव प्राप्तेः, तथा जघन्यो मनुष्यतिर्यक्षेव स्यात्, न द्वये, तदपान्तरालद्रव्यदर्शनात्, अपि च-‘उक्त्वासे’त्यादि, उक्त्वासेण लोयं ददृष्टुणं पडिवएज्जा, परमेकस्मादपि प्रदेशोपलम्भाद्प्रतिपार्तापि, कोऽस्य प्रत्तामः ? इति चेत्, उच्यते-प्रसङ्गागतामिधानलक्षण इति गार्थार्थः ॥ ७०६ ॥ एवं ‘खेत्तपरिमाणे’त्ति दारं गयं ॥ संस्थानद्वारमाह-

थियुगागार जहन्नो वट्टो उक्कोसमायओ किंची । अजहणमणुक्कोसो य खेतओऽणेगसंठाणो ॥७०७॥ नि. ५४
पणओ थियुगागारो तेण जहन्नावही तयागारो । इयरो सेट्ठिपरिखलेवओ सदेहाणुवत्तीए ॥७०८॥
तप्पागारे पडहग-पडहग-झल्लरि-मुइंग-पुप्फ-जवे । तिरिअमणुएसु ओही नाणाविहसंठिओ भणिओ ॥ नि. ५५ ॥

नेरइयभवणवणयरजोइसकप्पालयाणमोहिस्स । गेविज्जणुत्तराण य हेतागिईओ जहासंखं ॥७१०॥
तप्पेण समागारो तप्पागारो स चाययत्तंसो । उट्ठायओ य पट्ठो उवरिं च स किंचि संखित्तो ॥७११॥
नचायओ समोऽविय पडहो हिट्ठोवरिं पईओ सो । चम्मावणद्धविच्छिण्णवलयरूवा य झल्लरिया ॥७१२॥
उट्ठायओ मुइंगो हेट्ठा रुंदो तहोवरिं तणुओ । पुप्फसिहावलिरइया चंगेरी पुप्फचंगेरी ॥७१३॥
जवनालउत्ति भणिओ उब्भो सरकंचुओ कुमारीण । अह सव्वकालनियओ कायाइक्कोऽवि सेसाणं ॥७१४॥
नाणागारो तिरियमणुएसु मच्छा सयंभूरमणेच्च । तत्थ वलयं निसिद्धं तस्सिह पुण तंपि होज्जाति ॥७१५॥
भवणचइवंतराणं उट्ठं बहुगो अहो य सेसाणं । नारयजोइसियाणं तिरिअं ओरालिओ चित्तो ॥७१६॥

‘थियुगागारे’त्यादि ॥ जवन्यो वृत्तस्तियुकाकारत्वात्, उत्कृष्ट आयतः किञ्चिदितरस्तु नाना ‘खेत्तओ’ति क्षेत्रवशात्,
वक्ष्यति च ‘तप्पागारे’इत्येवमादिनेति गार्थः ॥७०७॥ ‘पण इत्यादि’ ॥ स्पष्टत्वाच्च वितन्यते, सामान्यतश्चैतन्न विशेषतः, वस्तु-
स्थितिविषयया तु यदि स्यात् स्यात् को दोषः? इति ॥७०८॥ अथ निर्युक्तिगाथापथ्यार्थमाह निर्युक्तिकार एव ‘तप्पागारे’इत्यादि ॥

७०९॥ पूर्वार्धे पदानि सप्त, किंविपयणीत्यत आह- 'नेरइये'त्यादि सुगमा ॥७१०॥ 'तन्पे'त्यादि ॥७११॥ 'णच्चे'त्यादि ॥७१२॥ 'उट्टे'त्यादि ॥७१३॥ 'जवे'त्यादि सुगमम् ॥७१४॥ अथायं सर्वकालम् आभवं यावन्नियत एव, शेषाणां तु कादाचित्क इति, आह च- 'तिरियमणुयाणमोही नाणाविहसंठिओ भणिओ'ति । अस्य भाष्यम् 'नाणे'त्यादि सुगमा, नवरमिह तु-अवधाविति द्रष्टव्यम् ॥७१५॥ इह च 'भचणवई'त्यादि भवनव्यन्तराणामयमुपरि बहुः, नारकज्योतिष्काणां तिरश्चीनं, मनुष्यतिरश्चां तु त्रिचित्र इति गाथार्थः ॥७१६॥

अणुगामिओ य ओही नेरइयाणं तहेव देवाणं । अणुगामी अणुगामी मीसो य मणुस्सतेरिच्छे ॥नि. ५६॥

अणुगामिओऽणुगच्छइ गच्छंतं लोयणं जहा पुरिसं । इयरो य नाणुगच्छइ ठियपईवोव्व गच्छंतं ॥७१८॥

उभयसद्भावो मीसो देसो जस्साणुजाइ नो अन्नो । कासइ गयस्स गच्छइ एगं उवहयम्मि(म्मइ) जहडिच्छि ॥७१९॥

'अण्वि'त्यादि अणुगच्छतीत्यानुगामुकः तच्छीलत्वालोचनपत्, तुशब्दस्यावधारणार्थत्वादानुगामुक एव, अवधिः, केषामित्याह- नारकाणां, 'तथैवे'त्यानुगामुक पवेत्युक्तं भवति, केषामित्याह-देवानां, तत एव हेतोस्तद्वत्, तथा अनुगामुक उक्तशब्दार्थः अना-नुगामुक उपतस्वरूपव्यतिरिक्तत्वात् गृह्यलाप्रतिबद्धप्रदीपवत्, तथा मिश्रथ-मिश्रोऽभिधीयते देशान्तरगतपुरुषैकलोचनोपधातोपमः, एतन् त्रयं केषु भवतीत्याह-मनुष्यतिर्येधु, कथं? -देवनारकव्यतिरिक्तानुभावादिति गाथार्थः ॥७१७॥ 'अणु'इत्यादि गतार्थं । द्वारम् ॥ ७१८-१९॥ अथामस्थितद्वारम् ॥-किमुक्तं भवति? अवस्थितवस्थानं, तदवधेराधारात् उपयोगतो लब्धितथ चिन्त्यते, तत्र-

खित्तस्स अवट्टाणं तेत्तीसं सागरा उ कालेणं । दब्बे भिन्नसुहुत्तो पज्जवलंभे य सत्तट्ठ ॥७२०॥ नि. ॥५७॥
अद्धाएँ अवट्टाणं छावट्टी सागरा उ कालेणं । उक्कोसगं तु एयं एक्को समओ जहत्तेणं ॥७२१॥ नि. ॥५८॥

आहारे उचओगे लद्धीए वा हविज्जसवत्थाणं । आहारो से खित्तं तेत्तीसं सागरा तत्थ ॥७२२॥
चिजयाईसूववाए जत्थोगाढो भवक्खओ जाव । खेत्तेज्वचिट्ठइ तहिँ दब्बेसु य देहसयणेसु ॥७२३॥
दब्बे भिन्नसुहुत्तं तत्थऽणत्थ व हविल्ल खेत्तम्मि । उचओगो न उ परओ सामत्थाभावओ तस्स ॥७२४॥
दब्बे तत्थेव गुणा संचरओ सत्त वड्ठ वा समया । अण्णे पुण अट्ठ गुणे भणंति तत्पज्जवे सत्त ॥७२५॥
जह जह सुहुमं वत्थुं तह तह धोवोवओगया होइ । दब्ब-गुण-पज्जवेसुं तह पत्तेयंपि नायब्बं ॥७२६॥
तत्थऽणत्थ य खित्ते दब्बे गुण-पज्जवो-वओगे य । चिट्ठइ लद्धी सा पुण नाणावरणक्खवोवससो ॥७२७॥
सो सागरोवमाइं छावट्ठिं होल्ल साइरेगाइं । विजयाइसु दो वारे गयस्स नरजम्मणा समयं ॥७२८॥
सव्वजहणो समओ दब्बाइसु होइ सव्वजीवाणं । स पुण सुरनारगाणं हविल्ल किह ऐत्तकालेसु ? ॥७२९॥
चरिमसमयम्मि सम्मं पडिबज्जंतस्स जं चिय विभंगं । तं होइ ओहिनाणं गयस्स वीयम्मि तं पडइ ॥७३०॥

‘खेत्तस्से’त्यादि ॥ ‘क्षेत्रस्य’ पञ्चासुत्तरविमानलक्षणस्य सम्बन्धि ‘अवस्थानम्’ अविचलभावेनासनं, क्षेत्रभजनमित्यभिप्रायः,
कियन्तं कालं यावदवधेर्भवतीत्याह-त्रयस्त्रिंशदेव सागरोपमाणि भवन्ति ‘कालेने’ति कालमाश्रित्य, उपयोगतस्तु कियन्तं कालमि-

त्यत आह-‘द्रव्ये’ मेवदौ विषये भिन्नगृहर्तौ गृहर्तन्तियन्विदयधिरविलित आस्ते इति, तथा ‘पर्यायलामे च’ मेवोद्दिद्रव्यपर्यायोप-
लम्भे चोपयोगत एव सप्ताष्टौ वा समयानवधेरवस्थानम्, एतदुक्तं भवति-एकगुणोपलब्धिरेतान्तं कालं, पुनरन्यत्रावश्यं संक्रम इति,
अन्ये त्वाहुः-‘द्रव्येऽन्तर्गृहर्तं गुणेष्वष्टौ पर्यायेषु सप्त यथाक्रमं गृह् मत्वादुपयोगोऽप्येवमेवेति गाथार्थः ॥७२०॥ लब्धितः कियन्तं कालमप्य
मास्ते ? इत्यत आह-‘अद्धे’त्यादि, ‘अद्धागुं’कालतो यत्र कुत्रचिदवस्थानमवधेर्लब्धिमङ्गीकृत्य कियन्तं कालं यावत् भवतीत्याह-‘पदप्रष्टि-
सागरोपमाणि, तुशब्दान्तरजन्माधिकानि, निगमयन्नाह ‘कालेणमुक्तोसयं तु एवं’ लब्धयवस्थानं, जपन्यमाह-एकः समयो जपन्येनावधे-
र्लब्धयवस्थानं, कथमिति चेद्वक्ष्यति भाष्यकार इति गाथार्थः ॥७२१॥ ‘आहारे’ इत्यादि ॥ आहारे इत्याधारात्प्रज्ञी त्यास्यावस्थानं
स्यात् तत्रास्याधारः क्षेत्रं विजयादि तत्र कालतोऽवस्थानं-‘तेत्तीसं सागरा’ इति, तदेव भाष्यपन्नाह ‘विजये’त्यादि । विजयादियूपपाते
सति (यत्राभवधयमवगाहस्तत्र क्षेत्रेऽवधिरवतिष्ठते, द्रव्येषु च) देहपर्यङ्कत्वादिष्वित्याधार इति गाथार्थः ॥७२२-७२३॥ उपयोगत
आह-‘दब्बे’ इत्यादि तत्रान्यत्र वा क्षेत्रे उपयोगः-तद्व्यापारो भवेत् द्रव्ये द्रव्यविषये, कियन्तं कालं यावदित्याह-भिन्नगृहर्तं, न परतः,
सामर्थ्यभावात् । तथा ‘दब्बे’ इत्यादि ॥ तत्रैव मेवदौ द्रव्ये गुणे पीतपीततादौ ‘सञ्चरतो’ व्यापारमनुभवतोऽवधिः, शेषं स्पष्टम् ॥
सामान्येन दृष्टान्तमभिधाय पश्चाद्धेन दार्ष्टान्तिकमभिदधद्विदमाह ‘जह जहे’त्यादि ॥ एतदुपयोगतः, अथ लब्धित आह ‘तत्थे’त्यादि
सुगमा ॥७२४-२७॥ ‘सो’ इत्यादि ‘सः’ तदावरणक्षयोपशमः, शेषं गतार्थम् ॥ ‘एको समयो जहण्णेणं’ इत्यस्य व्याख्या-‘सब्ब’
इत्यादि । सर्वजघन्योऽवधिः द्रव्यादिषु भवत्येकं समयं, केषामित्याह-सर्वजीधानां नारकतिर्यङ्मरामराणामपि, अपिशब्दलोपात्, एवमुक्ते
मरत्याह-स पुनः समयः सुरनारकयोर्भवेत् ‘कथं ? केन ?-भावनाक्रमेण, नैवेत्यभिप्रायः, क सतीत्याह-‘खित्तकालेसु’ति, खेत्तयो

सागरोपमा ३३ कालश्री ६६ एतावत्प्रमाणोऽयं कथमेकं समयं स्यादित्यर्थः, एतदुक्तं भवति-नरतिथोरयं युक्तः प्रतिपादित उपयो-
गोऽधिकृद्धत्वात्, नत्वनयोरिति, उक्तवदिति गार्थार्थः ॥७२८-२९॥ उच्यते, नैतदेवं, सिद्धान्ताभिप्रायापरिज्ञानात्, तथाहि- 'चरिभे'-
त्यादि, इह सामान्ये देवादेर्भयचरिभवेन सादृश्यमेव यदस्य विभंगं तत्सम्भक्तं लभमानस्यावधिज्ञानं भवति ततः-मयस्स चुतस्स
भट्टस्स वा से इह चित्तियसमये अश्रयतीति ॥७३०॥ अथ चलद्वारम्-चलतीति चलः-पुरः प्रसर्पति तीव्रत्वाद्दीर्घीपुरुष-
वदित्तरत्र निर्यय इत्यत आह-

बुद्धी वा हाणी वा चउच्चिहा होइ खेत्तकालाणं । दब्बेसु होइ दुविहा छच्चिह पुण पज्जवे होइ ॥नि. ५९

बुद्धी वा हाणी वाऽणंतासंखिज्जसंखभागाणं । संखिज्जासंखिज्जाणंतगुणा चेति छब्भेया ॥७३२॥

पहसमयमसंखिज्जइभागहियं कोइ संखभागाहियं । अन्नो संखेज्जगुणं खिस्तमसंखिज्जगुणमण्णो ॥७३३॥

पेच्छइ विवट्टमाणं हायंतं वा तहेव कालेपि । नाणंतबुद्धिहाणी पेच्छइ जं दोऽवि नाणंते ॥७३४॥

दब्बमणंतंसहियं अनन्तगुणवट्टियं च पेच्छेज्जा । हायंतं वा भावम्मि छच्चिहा बुद्धिहाणीओ ॥७३५॥

बुद्धीण निय बुद्धी हाणी हाणीण न उ चिवज्जासो । भागे भागो गुणणे गुणो य दब्बाइसंजोण ॥७३६॥

किह खेत्तअसंखभागाइ संभवे संभवो न दब्बेऽवि ? । किह वा दब्बाणंते पज्जवसंखिज्जभागाइ ? ॥७३७॥

खेत्ताणुवत्तिणो पोगगला गुणा पोगगलाणुवत्ती य । सामण्णा विण्णेया न उ ओहिन्नाणविसयम्मि ॥७३८॥

दब्बाइं सखेत्ताओऽणंतगुणा पज्जया सदब्बाओ । निययाहाराहीणा तेसि बुद्धी य हाणी य ॥७३९॥

नउ निययाहारवसा अवहिनियंथो जओ परित्तो सो। चित्तो तहृण्णहाविय आणगेज्झो य पाण्ण ॥७४०॥
 'बुद्धी वेत्त्यादि' इह क्षेत्रं च कालश्च तौ क्षेत्रकालौ तयोः क्षेत्रकालयोस्वधिविषययोः 'बुद्धिर्वा' अपूर्वापूर्वांशोपलब्धिर्वा
 'हानिर्वा' उपलब्धोपलब्धस्याव्या(ना)बुद्धिर्वा, किमत आह-'चतुर्विधा भवति' चतुरूपैव भवति, प्रथममेवासत्वेयप्रदेशसमयोपलब्धेः,
 तद्यथा-'पच्छाणुपुब्बीए पाठो-असंखेज्जगुणवड्डी वा संखेज्जगुणवड्डी वा असंखेज्जभागवड्डी वा ।' एवं हानि-
 रपि, तथा द्रव्येषु भवति 'द्विविधा' द्विविधैवेति शेषप्रतिषेधः, प्रथममेवानन्तद्रव्योपलब्धेः, तद्यथा-'पच्छाणुपुब्बीए चैव पढणा'
 अणंतगुणाहियं वा हाणी वा अणंतभागम्भहियं वा हाणी वा, पर्याये पुनः 'पड्विधा' पडूरूपैव, शेषप्रतिषेधः, तत्प्रथमतयैव समुदाय-
 मङ्गीकृत्यानन्तपर्यायोपलब्धेस्तद्यथा पश्चानुपूर्व्यैव स्थापना-॥ एवं हानिरपि चोद्धव्या, तद्यथा-'अणंतगुणवड्डी वा ? असंखेज्जगुणवड्डी
 वा २ संखेज्जगुणवड्डी वा ३ संखेज्जभागवड्डी वा ४ असंखेज्जभागवड्डी वा ५ अणंतभागवड्डी वा ६, इत्येव गाथार्थः ॥ ७३१ ॥
 आह-नात्र भावार्थविद्यः किं चातुर्विध्यादि ?, अत आह भाष्यकारः-'बुद्धी वै'त्यादि पदस्थानकस्थापनया भावितार्थी ॥ किमयमुत्क्रम
 इति चेत्, उच्यते, अस्य व्यापकत्वोपदर्शनार्थमेतदन्तर्गते च चतुर्द्विस्थानके इति दर्शनार्थमिति गार्थार्थः ॥ ७३२ ॥ एवं निरूप्य
 नियुक्तिगाथाद्यार्थं व्याचिख्यासुराह-'पई'त्यादि ॥ अस्याक्षरघटना-'कोइ'ति काश्चिदत्रधिज्ञानी अनुसमयं प्रागुपलब्धात्पनकोपलक्षित-
 क्षेत्रात्, किमत आह-असंखेज्जभागहियं खेत्तं पेच्छति विवड्ढमाणं, कुतः? विशुध्यमानत्वेन तीव्रत्वात्, तद्यथा-एवं कोई संखभागम्भहियं
 खेत्तं पेच्छइ विवड्ढमाणं, तद्यथा तथा अन्नो संखेज्जगुणं खेत्तं पेच्छइ विवड्ढमाणं, तद्यथा जम्बूद्वीपमात्रं लोकमात्रं वा, किमस्यायमेव
 प्रकारोऽन्यो वेत्याह-'हायंतं वा'-प्रतिसमयमनेनैव प्रकारेण क्षीयमाणं वा, मत्तिलोममिति शेषः । एवं जहा खेत्तं तद्देवकालंपि

पेच्छद्दिविबुद्धिमानं हायंतं वा, अस्यैव नियमार्थमाह-नानंतबुद्धिहानी अनयोः पश्यति, कुतः ? इत्याह-यस्माद्द्वैतवयीमौ नानन्तौ अव-
धिधिपय इति गम्यते ॥ तृतीयं पादं व्याचिख्यासुराह 'दन्वमणंतं स हि चं' कोऽर्थः ? प्रागुक्तात्पनकद्रव्यराशेः पुनस्तदनन्तभाग-
बृद्धं पश्यति कश्चित् कश्चित्तु तदेवानन्तगुणवर्धितं पश्येत्, समस्तलोकमात्रद्रष्टृसम्भवात्, एवं हायंतं वा प्रातिकूल्येनेति गम्यते,
चतुर्थपादव्याचिख्यासयाऽऽह-भावे च पदविधे बुद्धिहानी इत्युक्तवद्, इति मूलगाथार्थोऽपि भाष्यकृता व्याख्यात इति ॥ अथानयोर्बुद्धि-
हान्योर्लक्षणमाह 'बुद्धीए चिय बुद्धी' त्यादि । अत्र 'दन्वाहसंज्ञोए'ति कालखेतदन्वभावाणं इत्युक्तं भवति, अन्यतरस्य कस्य-
चित्, किमत आह-बुद्धौ बुद्धिरेवान्येषां त्रयाणामुक्तत्वात् 'काले चउण्ड बुद्धी' ति वचनात्, नतु कस्यचिद् बुद्धावन्येषां हानिरनुक्त-
त्वात्, अवस्थानं तु स्यादुक्तवत्, 'कालो भतियव्वो खेतबुद्धीए'ति वचनादिति वाक्यार्थः । अथवा बुद्धावेवान्यतमस्येत्तरेषां बुद्धिर्नतु
हानिः, यद्दृश्यति 'न उ विवज्जासो' ति वाक्यार्थः, तथा 'हाणी हाणिण'ति कस्यचिद्धानौ अपरस्यापि हानिरेव, नतु विपर्यासो
नतु बुद्धिरसम्भवात्, अवस्थानं तु स्यात्, तथा 'भागे भागो'ति एकस्य भागे वर्द्धमाने सत्यपरेग्रामपि भाग एव वर्धते संखेया-
संखेयानन्तलक्षणः तथा संखेयासंखेयलक्षणश्च, नतु तृतीयेऽपि स्थाने, संखेयलक्षणक्षेत्रकालभागबुद्धावपि द्रव्यस्यानन्तगुणबुद्धि-
दर्शनात्, अत एव पूजपादैः स्वटीकायां प्रायोग्रहणं कृतमित्येवमादि, तथा 'गुणे गुणो'ति संखेयगुणबुद्धिरेव असंखेयगुणबुद्धावपि
सैवेत्यर्थः, स्थापना इति गार्थः ॥७३६॥ तत्रैतत्स्यात्-क्षेत्रचतुःस्थानकवद् द्रव्यस्यापि चतुःस्थानकमस्तु, तत्रस्थत्वात्, द्रव्यद्विस्था-
नकवच्च पर्यायाणामप्येतदेवास्तु तन्नियन्धनत्वाद्, आह च-'किह' इत्यादि, कथं क्षेत्रस्यासंख्यभागादिसम्भवे द्रव्येऽपि न तत्सम्भवो ?
येनोच्यते-'दन्वेसु होइ दुब्बिह'ति, ननुच्यतां-'दन्वेसु होइ चउह'ति ? कथं वा द्रव्यानन्त्ये सति पर्यायाणां असंखेयभागबुद्ध्यादिचतुष्टयं

स्थापना अणंतगु० वृ० अणं० भा० वृ० मध्यमभिधीयते, भागगुणद्वयं त्वाद्यचरमं तुल्यमेव येनोच्यते 'छविहं' चि तन्निबन्धनत्वात्तस्या इति
गाथार्थः ॥७३७॥ तत्र, यत इह गाथायां विशेषन्यायस्याङ्गीकृतत्वादित्यमुपन्यासस्तथाहि—'खेत्त' इत्यादि । 'क्षेत्रानुवर्त्तिनः' क्षेत्रपरिसंख्या-
नवन्तः पुद्गलाः—स्कन्धादयस्तदाधेयत्वात्, तथा गुणाश्च—पर्यायाश्च पुद्गलानुवर्त्तिन इति 'सामन्ना चिन्नेया' इति सामान्यन्यायमङ्गीकृत्यै-
वमित्युक्तं भवति, कथ पुनर्नवमित्याह—न त्वधिविषये एत एवं ॥७३८॥ तत्र स्वक्षेत्रानन्तगुणत्वाद् द्रव्याणां पुद्गलेभ्यश्च पर्यायाणा-
मित्याह—स्वक्षेत्राद्धि द्रव्याण्यनन्तगुणानि, स्वद्रव्यादपि च पर्याया अनन्तगुणाः, अतोऽधिविषये न क्षेत्रानुवर्त्तिनः पुद्गला इति द्वि-
स्थानकमेव, न च द्रव्यानुवर्त्तिनः पर्याया इति पदस्थानकमेवेति, अथ सामान्यन्यायस्य निगमनमाह—अतो निजाधाराधीना तेषां द्र-
व्यपर्यायाणां वृद्धिः हानिर्वा वृद्धिर्न हानिर्वा, अहानिर्वा वृद्धिः, एतदुक्तं भवति—तेस्मात्सामान्यन्यायमङ्गीकृत्य यावती क्षेत्रस्य वृद्धिर्वा
हानिर्वा तावत्येव हि द्रव्यस्य तदाधारत्वात्, यावती च द्रव्यस्य तावत्येव पर्यायाणामिति गाथार्थः ॥७३९॥ प्रकृतन्यायनिगमनमाह—
'न उ' इत्यादि न तु निजाधास्वशादधिविन्यथो यस्मादसौ परीतः असंख्येयत्वात्, क्षेत्रकालयोरपि च विज्ञेयं, नात्रानुपपत्तिश्चोद्या, तथा
चान्यथा च प्रवृत्तेः, आज्ञाग्राह्यत्वाच्च, प्रायोग्रहणं यथायोगं युक्त्यभिधानादिति, हास्म् ॥७४०॥ तीव्रमन्दाविति द्वारमाह—

फड्ढा य असंखेज्जा संखेज्जा यावि एगजीवस्स । एगप्फड्ढुवओगे नियमा सव्वत्थ उवउत्तो ॥७४१॥ (नि. ६०)

फड्ढा य आणुगामी अणाणुगामी य मीसया चैव । पडिवाइ अपडिवाइ मीसा य मणुस्सतेरिच्छे ॥७४२॥ (नि. ६१)

जालंतरत्थदीवप्पहोवमो फड्ढुगावही होइ । तिब्बो चिमलो मंदो मलीमसो मीसरूवो य ॥७४३॥

उवओगं एगेणवि दित्तो सो फड्डएहिं सन्वेहिं । उवउज्जइ जुगवं चिय जह समयं दोहिं नयणेहिं ॥७४४॥
कह नोवओगयहुया? भण्णइ न विसेसओ स सामणो । तग्गयविसेसविमुहो लंघावारोवओगोच्च ॥७४५॥
अणुगामि-नियय-सुद्धाइं सेयराइं च मीसयाइं च । एक्केक्कसो विभिन्नाइं फहुयाइं विचित्ताइं ॥७४६॥
निययाणुगामियाणं को भेओ? को वतव्विवक्खाणं? । नियओऽणुजाइं नियमा नियओऽनियओ व अणुगामी ॥७४७॥
चयइच्चिय पडिवाइं अणाणुगामी जुओ पुणो होइ । नरत्तिरिगहणं पाओ जं तेसु विसोहिसंकेसा ॥७४८॥
गहणमणुगामियाईण किं कयं तिब्बमंदचित्ताए? । पायमणुगामि नियया तिब्बा मंदा य अं इयरे ॥७४९॥
अणो पडिवायुप्पायदार एवाणुगामियाईणि । नरत्तिरियग्गहणेणं अहवा दोसुंप्पि न चिरुद्धं ॥७५०॥

फड्डा येत्यादि । फड्डानि-अवधिज्ञानज्योत्स्नानिर्गमस्थानानि जालान्तरस्थप्रदीपोपमत्वात्, तानि चैकजीवस्य संख्येयान्यसंख्ये-
यान्यपि च भवन्ति, क्षयोपशमिकविशेषात्. एवं च स्थिते एकफड्डकोपयोगे नियमात् सर्वरूपयुक्तो लभ्यते एकोपयोगत्वाल्लोचनवत्,
तत्रैतत् स्यात्-प्रक्रमविरोधस्तीव्रमन्दद्वाराभियाने फड्डकावधिरूपणादिति, तत्र, तीव्रमन्दत्वात् फड्डकानाम् । आह च ग्रन्थकार एव-
'फड्डा ये'त्यादि । अनुगमनशीलान्यनुगासुकानि, नियतानीत्यभिप्रायः, नानुगमनशीलान्यननुगासुकानि, ध्वंसस्वाभाव्ये सत्यपि तत्रैवा-
गतस्य पुनर्भावीनीत्यभिप्रायः, मिश्राणि चैवेति उभयत्राप्युभयस्वभावानीत्यभिप्रायः । आद्ययोर्विपर्ययमाह- 'पडिवाइ अपडिवाइ'त्ति
प्रतिपतनशीलानि मत्तिपातीनि, तद्देशापेक्षया देशान्तरभावीनि तु भवन्तीत्यर्थः, अप्रतिपतनशीलान्यप्रतिपातीनि, नियतान्येवेत्यर्थः, मि-
श्राणि चोभयसामान्यानि चेत्यर्थः, एतानि च मज्जुप्यतिर्यधु भवन्ति, एतेष्वेव विशुद्धिसंक्लेशसद्भावादिति नियुक्तिगाथाद्वयार्थः ॥७४१-

७४२॥ 'आलंतरत्ये'त्यादि । प्रागद्धनास्य स्वरूपम् । कः पुनरयं तीव्रादिरित्याह-यो विमलः स तीव्र उच्यते, मलिनस्तु मन्दः, मि-
श्रस्त्वयस्वभावः, सदेयत्वादिति गार्थार्थः ॥७४३॥ इह च-उवजोग' मित्यादि प्रकटार्थम् ॥७४४॥ तत्राह-'कह'मित्यादि । कथं
नोपयोगमात्रुयेमनेकरूपशुभ्यमानस्य स्यात् ?, उच्यते, एकोपयोगत्वादित्युक्तत्वात्, एकोपयोगो ह्यात्मा तत्स्वाभाव्यात् लोचनद्रव्यव-
दिति, अथवाऽनेकयस्तुल्योपयोगे हेतुत्वं स्यात्, न चायं तद्धर्मा, अत आह-यण्यते अत्र प्रतिवचनं, न तैरुपयोगो जीवस्य 'न चि-
दोपतो' न मेदेन, किंतु 'साम्पणो'ति 'सामान्यः' साधारणः, कुतः ?-'तग्गयविसेसविमुहो'चि तद्गुताविशेषैयमुल्पात्
लोचनद्वयेन स्वरूपावरोपयोगत्वं, यथा हि जालशुद्धान्तज्वालितप्रदीपप्रभानिर्गमः एकः, एकत्वाद्दन्तः प्रदीपस्य, एवमत्राप्येकत्वात्
परिच्छेदशुभ्रसावयि तदुपयोगे एक एवेति गार्थार्थः ॥७४५॥ द्वितीयां मूलगाथां व्याचिख्यासुपाह-'अणुगामी'त्यादि । अणुगामिनियत-
शुद्धा इति सिद्धलाघ्रयः, सेतरा इति त्रय एव, तत्रैव पद विकल्पाः, 'मीसयाइं च'ति 'अणुगामिअणुगामीणि निययाणिययाणि
मुद्रागुदाइं' एवं विचित्राणि, ह्यैकज्ञो विभिन्नत्वात्, स्थापना चैयमत्रे, यद्वा-'अणुगामिनिययसुद्धा' इति, एत एव विमुद्धानि,
सेतराइं चेति प्रतिपक्षभूतानि एवाशुद्धे 'मीसयाइं व'ति उभयस्वभावाति एव, एवं विचित्राणि, एकैकज्ञो जघन्यादिमेदेन वर्तमानत्वा-
दिति, स्थापना चैयमानः, पर्यमुक्ते सत्पाह-'नियये' स्यादि, 'निययाणुगामियाणं' अपविपात्यणुगामिनोस्तिवर्थः, उच्यते, 'नि-
ययो'ति यो नियन्त्रेणानविपातीः सोऽनुपाल्य निपभात्, तत्स्वभावत्वाल्लोचनवत्, अणुगामिस्तु नियतोऽपि स्यात्, तत्स्वाभाव्या-
ल्लोचनवत्, अनियनोऽपि स्यात्, कियदपि यात्वा विध्यंस्तरापनाइं कलोचनोपपातवदिति गार्थार्थः ॥७४६-४७॥ विपद्येऽधुनोत्तरमाह-
'नपमं'-त्यादि । प्रतिपानी नाम अनियतः, स नियमात् च्यत एव सच्छतः, अन्यत्र तु यत्त्यसच्छदप्यवधिज्ञानीत्यनेः, अनायुगागुक्तस्तु

च्युतः सन् पुनरपि तत्रैवायातस्य भवति । पश्चादद्धं व्याचिख्यासुराह-‘नरे’ त्यादि गतार्थम् । चोदक आह-‘गहण’ मित्यादि । तीव्रमन्दद्वारे किमेषां ग्रहः?, उच्यते, एतद्ग्रहण एवानयोः स्वरूपोक्तोः, आह च-‘पाय’मित्यादि स्पष्टम् ॥७४८-४९॥ ‘अण्णे’ इत्यादि । अथाऽन्ये सूरयः प्रतिपात्युत्पादद्वार एव वक्ष्यमाणेऽनुगासुकादीन्यवधिज्ञानान्याचक्षते, न पुनरत्र, केनेदं सिद्धम्?, अत आह-‘नरतिरियगहणेण’ नरतिर्यग्रहणात्, तिर्यङ्मानुष्यग्रहणाल्लङ्गादित्यर्थः, न चैतदेव प्रमाणं, यत आह-अथवा द्वयोरपि द्वारयोस्ते-ऽनुगासुकादयो न विरुद्धाः, आर्थेन न्यायेनेति सामर्थ्यात् गम्यते, एतदभिधाने तीव्रमन्दत्वाभिधानादित्येवमाद्युभयत्रोत्प्रेक्ष्य वक्तव्य-मिति ॥ द्वास् ॥७५०॥ अथ प्रतिपातोत्पादद्वारम्—

वाहिरलंभे भज्जो दब्बे खेत्ते य कालभावे य । उप्पा-पडिवाओऽवि य तदुभयं चेगसमयेणं ॥७५१॥ (नि. ६२)

वाहिरओ एगदिसो फड्ढोही वाऽह्वा असंबद्धो । दब्बाइसु भयणिज्जा तत्थुप्पायादओ समये ॥ ७५२ ॥
उप्पाओ पडिवाओ उभयं वा होज्ज एगसमएणं । कहसुभयमेगसमये ? विभागओ तं न सब्वस्स ॥ ७५३ ॥
दावानलो व्व कत्थइ लग्गइ विज्झाइ समयमन्नत्तो । तह कोइ ओहिदेसो संजायइ नासए विइओ ॥ ७५४ ॥
अभितरलद्धीए तु तदुभयं नत्थि एगसमएणं । उप्पापडिवाओऽवि य एगयरो एगसमयेणं नि. ॥६३॥

अभितरलद्धी सा जत्थ पइवप्पभव्व सब्वत्तो । संबद्धमोहिनानं अब्भंतरओऽवहीनानी ॥ ७५६ ॥
उप्पाओ विगमो वा दीवस्स चत्तस्स नोभयं समयं । न भवणनासा समयं वत्थुस्स जमेगधम्मणेणं ॥ ७५७ ॥

उत्पायन्व्यधुवया समयं धम्मंतरेण न विरुद्धा । जह रिउवक्कं गुलिता सुरनरजीवत्तणाइं वा ॥ ७५८ ॥
उत्पज्जइ रिउयाए नासइ वक्कत्तणेण तस्समयं । नउ तस्मि चैव रिउयानासो वक्कत्तभवणं च ॥ ७५९ ॥
लद्धत्तलाभनासो जुज्जइ लाभो य तस्स समएणं । जइ तस्मि चैव नासो निच्चविण्हे कुओ भवणं? ॥ ७६० ॥
सब्बुत्पायाभावा तदभावे य विगमो भवे कस्स ? । उत्पायवयाभावे काऽचठिइ ? सब्वहा सुण्णं ॥ ७६१ ॥
दन्वाइणं तिण्हं पुब्बं भणिओ परोप्परनिबंघो । इह दन्वस्स गुणेणं भण्णइ दन्वासिओ जं सो ॥ ७६२ ॥

‘वाहिरलंभे’ इत्यादि ॥ ‘वाहिरलंभे’ बाह्यावधिप्राप्तौ ‘भाज्यः’ सेव्यः, कः ? इत्याह—उत्पादः प्रतिपातस्तदुभयं चैकमम-
येन, अपिशब्दचशब्दौ पूरणसमुच्चयार्थौ, क्वेत्याह—द्रव्ये क्षेत्रे काले भावे च, एतदुक्तं भवति—कदाचिदस्यैकसमये उत्पाद एव—वृद्धिरेव
कदाचिद्वय एव कदाचिदुभयं दावदृष्टान्तेन संदेशत्वादिति समुदायार्थः ॥ ७५१ ॥ लक्षगमाह—‘वाहिरओ’ इत्यादि ॥ वाहिरओ
नाम एगओ दिशो, एकया दिशा प्रतिबद्ध इत्यर्थः, फट्टकावधिर्थाऽसम्बद्ध एव, अथवा बलयाकारत्वादसम्बद्धत्तत्र—द्रव्यादौ सेव्या-
विरूपणीया वा उत्पादादयः ‘समकं’ युगपत्, एतदुक्तं भवति—संदेशोऽयं ततर्थाकायैकतो दिगं यदैव तिरथीनं सङ्कोचस्तदैवाग्रतो
विकाशः, एवं प्रायः फट्टकावधावपि, बलयाकारोऽप्येकया दिशाऽस्य शुभिरूपणमाधत्ते, परया तु तद्विधानमेव यदा उत्पादविनाशौ, यदा
तूत्पाद एव तदा तनु तद्वलयं विसरति, व्यये तु पृथु सत्तनूभवति, विचित्रत्वादिति गाथार्थः ॥ ७५२ ॥ एतदेव भाषयन्नाह—‘उत्पा-
ओ’ इत्यादि, पूर्वार्थं गतार्थम्, एवमुक्ते सत्याह—‘कहसुभयमेगसमये’ति उत्पादव्ययौ भिन्नकालावेकैकसमये युक्तावविरुद्धत्वात्,
नतुभयमिति, उच्यते, ‘विभागतो तन्न सन्नस्स’ति विभागतः—एकदेशमङ्गीकृत्य तद्—उत्पादव्ययोभयमवधेरिति प्रकृतं, न सर्वस्य-

निर्मूलत एव तदस्याभिदग्धहे, तथाहि—‘दावानलो’ वेत्यादि ॥ यथा दावानलः कुत्रचित्-शुष्ककुशस्तम्बादौ लगति तस्मिन्नेव च समयेऽन्यत्र भूतुणादौ विध्यायति सदशत्वात्, तथा किमित्यत आह—‘तह कोइ ओहिदेसो लगति-बद्धइ विज्झायइ-वितिओ नासइ’ति गाथार्थः ॥७५३-५४॥ विपर्ययमधिकृत्याह—‘अभिन्तरलद्धीए तु’ इत्यादि ॥ अम्यन्तरावधिप्राप्तौ तुविशेषणार्थः, किं?, ‘तदुभयं’ उत्यादव्ययोभयं ‘नास्ति’न विद्यते ‘एकसमयेन’एकस्मिन् समये, अदेशावधित्वेन सर्वात्मप्रदेशावधित्वात्, सम्बद्धावधित्वादित्यर्थः, किं तर्ह्यस्त्वस्यैकसमयेनेत्याह—उत्पादप्रतिपातान्वयतराविति गाथार्थः ॥ ७५५ ॥ लक्षणमाह—‘अभिन्तरलद्धी’त्यादि प्रतीतार्था ॥७५६॥ ‘उत्पाओ’ इत्यादि तस्येत्यभ्यन्तरावधेः ‘उत्पादः’ प्रादुर्भावः, तथा ‘चिगमोवा’ भ्रंशो वा ‘समय’ति एकैकस्मिन् समये भवेत्, एतदुक्तं भवति—एकस्मिन् समये उत्पाद एव स्याददेशत्वात् प्रदीपस्येव, एवं व्ययोऽपि, अनभिमतप्रतिषेधमाह—न ‘उभयं’ उत्यादव्ययद्वयमस्यैकसमये स्यात्, किं कारणमित्याह—‘य’ति यस्मात् ‘वस्तुनो’ द्रव्यस्य ‘एकेन धर्मेण’ एकेन स्वभावेन ‘समकं’ हेतयैव ‘न भवननाशौ’ नोत्पादव्ययौ स्यातां, नह्युल्लिख्यं येनैव धर्मेणसु भवति तेनैवजुत्वेन व्येति, विरोधात्, धर्मान्तरेण त्वेकसमयमपि भवेत्, यतो यस्मिन्नेव समये तत्तथोत्पद्यते, तस्मिन्नेव चान्यथा व्येति, द्रव्यतया त्वस्थितमेवास्ते इत्याह ‘उत्पाए’त्यादि पूर्वार्धेन दार्ष्टान्तिकः पश्चादर्थेन तु दृष्टान्तः, यस्मिन्नेव समये क्रजुत्वोत्पादस्तस्मिन्नेव चक्रत्वनाशोऽहुल्लिख्यतया त्वस्थितैवेति भावनीयं सर्वत्र ॥७५७-७५८॥ तथा च—‘उत्पज्जती’त्यादि । उदेत्यकौटिल्येनाहुल्लिख्यमिति शेषः, नश्यति कौटिल्येनैकदा तिष्ठति चेति गम्यते, अत्राविरोधः, नतु तस्मिन्नेवाकौटिल्यसमये नाशोऽकौटिल्यतायाः, तथा भाविवक्तृत्वभवनं वा, विरोधात्, ॥७५९॥ तथा चाह—‘लद्ध’ इत्यादि ॥ इह वस्तुनो कौटिल्यादेर्लब्धात्मलाभस्य सतो नाशो युज्यते, लाभश्च—स्वस्वभावावाप्तिश्च तस्य कौटिल्यादेः समयेन, ततश्च

उष्पाथव्यययुवया समयं धर्मन्तरेण न विरुद्धा । जह रिउवकंकुलिता सुरनरजीवत्तणाइं वा ॥ ७५८ ॥
उष्पज्जइ रिउयाए नासइ चकक्तणेण तस्समयं । नउ तम्मि चेव रिउयानासो वक्कत्तभवणं च ॥ ७५९ ॥
लद्धत्तलाभनासो जुज्जइ ठाभो य तस्स समएणं । जइ तम्मि चेव नासो निचविण्ठे कुओ भवणं? ॥ ७६० ॥
सब्बुष्पायाभावा तदभावे य विगमो भवे कस्स ? । उष्पायवयाभावे काऽवटिइ ? सब्वहा सुण्णं ॥ ७६१ ॥
दब्बाईणं तिण्हं पुब्बं भणिओ परोप्परनियंथो । इह दब्बस्स गुणेणं भण्णइ दब्बासिओ जं सो ॥ ७६२ ॥

‘वाहिरलंभे’ इत्यादि ॥ ‘वाहिरलंभे’ बाह्यावधिप्राप्तौ ‘भाज्यः’ सेव्यः, कः ? इत्याह—उत्पादः प्रतिपातस्तदुभयं चैकमम-
येन, अपिशब्दचशब्दौ पूरणसमुच्चयार्थौ, क्वेत्याह—द्रव्ये क्षेत्रे काले भावे च, एतदुक्तं भवति—कदाचिदस्यैकसमये उत्पाद एव—द्विद्विरेव
कदाचिद्वचय एव कदाचिचूभयं दावद्वयान्तेन सदेशत्वादिति समुदायार्थः ॥ ७५१ ॥ लक्षणमाह—‘वाहिरओ’ इत्यादि ॥ वाहिरओ
नाम एगओ दिशो, एकया दिशा प्रतिबद्ध इत्यर्थः, फड्कावधिर्वाऽसम्बद्ध एव, अथवा वलयाकारत्वादसम्बद्धस्तत्र—द्रव्यादौ सेव्या-
विकल्पनीया वा उत्पादादयः ‘समकं’ युगपत्, एतदुक्तं भवति—सदेशोऽयं ततश्चैकायतैकतो दिगं यदैव तिरथीनं सङ्कोचस्तदैवाग्रतो
विकलाशः, एवं प्रायः फड्कावधावपि, वलयाकारोऽप्येकया दिशाऽस्य शुषिरपूरणमाधत्ते, परया तु तद्विधानमेव यदा उत्पादविनाशो, यदा
तूत्पाद एव तदा तनु सद्दलयं विसरति, व्यये तु पृथु सत्तनुभवति, विचित्रत्वादिति गाथार्थः ॥ ७५२ ॥ एतदेव भाषयन्नाह—‘उष्पा-
ओ’ इत्यादि, पूर्वार्धं गतार्थम्, एवमुक्ते सत्याह—‘कहमुभयमेगसमये’चि उत्पादव्ययौ भिन्नकालावेकैकसमये युक्तावविरुद्धत्वात्,
नतुभयमिति, उच्यते, ‘विभागतो तन्न सब्वस्स’चि विभागतः—एकदेशमद्गीकृत्य तद्—उत्पादव्ययोभयमवधेरिति प्रकृतं, न सर्वस्य-

निमूर्लत एव तदस्माभिदध्महे, तथाहि-‘दावानलो’ वेत्यादि ॥ यथा दावानलः कुत्रचित्-शुक्रशुशस्तम्बादौ लगति तस्मिन्नेव च समयेऽन्यत्र भूतृणादौ विध्यायति सदेशत्वात्, तथा किमित्यत आह-‘तह कोह ओहिदेसो लगति-वद्धइ विज्झायइ-वितिओ नासइ’चि गाथार्थः ॥७५३॥ ५४॥ विपर्ययमधिकृत्याह-‘अङ्गिभत्तरलद्धीए तु’ इत्यादि ॥ अभ्यन्तरावधिप्राप्तौ तुविशेषणार्थः, किं?, ‘तदुभयं’ उतयादव्ययोभयं ‘नास्ति’न विद्यते ‘एकसमयेन’एकस्मिन् समये, अदेशावधित्वेन सर्वात्मप्रदेशावधित्वात्, सम्बद्धावधित्वादित्यर्थः, किं तर्ह्यस्त्यस्यैकसमयेनेत्याह-उत्पादप्रतिपातावन्यतराविति गाथार्थः ॥ ७५५ ॥ लक्षणमाह-‘अङ्गिभत्तरलद्धी’त्यादि प्रतीतार्था ॥७५६॥ ‘उष्पाओ’ इत्यादि तस्येत्यभ्यन्तरावधेः ‘उत्पादः’ प्रादुर्भावः, तथा ‘चिगमो वा’ अंशो वा ‘समय’चि एकैकस्मिन् समये भवेत्, एतदुक्तं भवति-एकस्मिन् समये उत्पाद एव स्याददेशत्वात् प्रदीपस्येव, एवं व्ययोऽपि, अनभिमतप्रतिषेधमाह-न ‘उभयं’ उ-त्पादव्ययद्वयमस्यैकसमये स्यात्, किं कारणमित्याह-‘घ’चि यस्मात् ‘वस्तुनो’ द्रव्यस्य ‘एकेन धर्मेण’ एकेन स्वभावेन ‘समकं’ हेतयैव ‘न भवननाशौ’ नोत्पादव्ययौ स्यातां, नह्यहुलिद्रव्यं येनैत्र धर्मेणर्जु भवति तेनैवर्जुत्वेन व्येति, विरोधात्, धर्मान्तरेण त्वे-कममयमपि भवेत्, यतो यस्मिन्नेत्र समये तत्तथोत्पद्यते, तस्मिन्नेत्र चान्यथा व्येति, द्रव्यतया त्वत्रस्थितमेवास्ते इत्याह ‘उष्पाए’त्यादि पूर्वार्धेन दाष्टान्तिकः पश्चादूर्ध्वेन तु दृष्टान्तः, यस्मिन्नेत्र समये ऋजुत्वोत्पादस्तस्मिन्नेत्र वक्रत्वनाशोऽहुलिद्रव्यतया त्वत्रस्थितैवेति भावनीयं सर्वत्र ॥७५७-७५८॥ तथा च-‘उष्पज्जती’त्यादि । उदेत्यकौटिल्येनाहुलिद्रव्यमिति शेषः, नश्यति कौटिल्येनैकदा तिष्ठति वेति गम्यं ते, अत्राविरोधः, नतु तस्मिन्नेवाकौटिल्यसमये नाशोऽकौटिल्यतायाः, तथा भाविवकत्वभवनं वा, विरोधात्, ॥७५९॥ तथा चाह-‘लद्ध’ इत्यादि ॥ इह वस्तुनो कौटिल्यादेर्लब्धात्मलाभस्य सतो नाशो युज्यते, लाभश्च-स्वभाववाचासिध तस्य कौटिल्यादेः समयेन, ततश्च

यदि तस्मिन्नेव-उत्पत्तिसमये नाशः श्रुतिपादितः ततो 'नित्यचिन्ष्टे' नित्यमनाविर्भूते 'कुतो भवनं?' कुतः स्वात्मलाभप्राप्तिः?, अत एवमेकेन पर्यायेण विनाशोत्पादे ॥७६०॥ किंमत आह-'सञ्चुष्पाये'त्यादि ॥ सर्वस्यामूलादुत्पत्त्यभावस्तदभावे च विनाशः-अभावो भवेत् कस्य?, लब्धात्मलामस्य ध्वंसात्तस्य चाप्राप्तेः, तदभावे च स्थित्यभावः, ततश्च सर्वाभावस्ततोऽप्यायाताऽशेषस्य जगतः शून्यतेति । दाष्टीन्तिकभावना त्वेषम्, उष्णज्जइ चर्ज्जेणं णासइ अब्भंतरेण तस्समयं । णउ तंमि चेष अंतो नासो वज्झा हि भवणं वा ॥१॥ तम्हा तं णोभयं समयं इति स्थितम् ॥७६१॥ उत्तरगाथासम्बन्धनार्थमाह-'दब्वाइणम्मि'त्यादि सुगमा, नवरं पूर्वमिति 'संखेज्जमणोदब्वे'इत्येवमादिना ॥७६२॥

दब्वाओ असंखेजे संखेजे यावि पज्जे लहइ । दो पज्जे दुयुणिए लहइ य एगाओ दब्वाओ । नि. ६४

एगं दब्वं पेच्छं खंधमणुं वा स पज्जे तस्स । उक्कोसमसंखिज्जे. संखिज्जे. पेच्छए कोई ॥७६४॥

दो पज्जे दुयुणिए सच्चजहणेण पेच्छए ते य । वण्णाइए य चउरो नाणंते पेच्छइ कयाई ॥७६५॥

सागारमणागारा ओहि-विभंगा जहणया तुल्ला । उवरिमगेवेजेसु परेण ओही असंखेज्जो । ७६६। नि. ६५

सचिसेसं सागारं तं नाणं निव्विसेसमणगारं । तं दंसणंति ताइं ओहि विभंगाण तुल्लाइं ॥७६७॥

आरब्भ जहण्णाओ उवरिमगेवेज्जगावसाणाणं । परओऽव्हिनाणं चिय न विभंगमसंखयं तं च ॥७६८॥

'दब्वाओ' इत्यादि, इहावधिज्ञान्येकसात् परमाणवादेर्द्रव्यादसंख्येयान् पर्यायान् नीलनीलतरादीनेकादिगुणकृष्णादीन् वा गुरुलब्धा-

दीन् वा लभते उरुकृष्टः, मध्यमः संख्येयान्, जघन्यस्तु द्वौ पर्यायौ द्विगुणितौ, चतुरो वर्णादीनित्यर्थः । इति गाथार्थः ॥७६३॥
 'एगं दन्व'मित्यादि, 'दो पञ्जवे'त्यादि सुबोध्यम्, नवरं नानन्तान् प्रतिव्यक्तिकं, न समुदायमङ्गीकृत्य । द्वारम् ॥७६४-७६५॥
 अथ "नाणदंसणविभङ्गं" इतिद्वारात्रयमभिधीयते, कस्य कियानवधिरिति, तत्र गाथा—'सागारे'त्यादि ॥ जघन्य एव जघन्यकः,
 सर्वस्तोक इत्यर्थः । तस्मात् जघन्यकादारभ्य 'तुल्यौ'सदृशौ भवतः, सर्वत्रेति शेषः, कावित्याह—'अवधिविभङ्गौ' अवधित्रय विभङ्गत्रय तौ,
 किविशिष्टौ यावित्याह—साकारानाकारौ, एतदुक्तं भवति—सम्यग्दृष्टेरवधिः, स च साकारो भवत्यनाकारश्च, मिथ्यादृष्टेर्विभङ्गोऽसावपि
 च साकारोऽनाकारश्च, तौ जघन्यादारभ्य सर्वत्र तुल्यौ, किमविशेषेण ? , नेत्याह—उपरिमग्नैवेयकेषु, तुरपिशब्दार्थः; तेनैतदुक्तं भवति—
 भवनपतित आरभ्य उपरिमग्नैवेयकेष्वप्ययमेव न्यायो यदुत—'सागारमणागारा ओहिविभंगा जहण्णओ आरब्भ तुल्ला' परतस्तु किमित्यत
 आह—परतोऽवधिरेव, तत्र मिथ्यादृष्ट्युपपातासम्भवात्, स चासंख्येय इत्यत आह—स चासंख्येयो योजनापेक्षया, देवानां चार्यं प्रायो
 निरूपित इति गाथार्थः ॥७६६॥ 'सचिसेस'मित्यादि 'आरब्भे'त्यादि गतार्थे ॥७६७-७६८॥द्वारम्॥ साम्प्रतं देशद्वाराभिधानायाह—
 नेरइय-देव-तिरथंकरा य ओहिस्सऽवाहिरा होंति । पासंति सब्वओ खलु सेसा देसेण पासंति ॥नि. ६६

ओहिण्णणम्भेत्तम्भंतरगा होंति नारयाईया । सब्वदिसोऽवहिविसओ तेमिं दीवप्पभोवम्मो ॥७७०॥

अभिभंतरत्ति भणिए भण्णइ पासंति सब्वओ फीस ? । ओयइ जमसंतयदिसो अंतोऽवि ठिओ न सब्वत्तो ॥७७१॥

निययावहिणो अंभतरत्ति वा संसयावणोयत्थं । तो सब्वओऽभिहाणं होउ किमंभतरगगहणं ? ॥७७२॥

अंभतरत्ति तेणं निययावहिणोऽवसेयया भइया । भवपचयाइवयसा सिद्धे कालस्स नियमोऽयं ॥७७३॥

सेसच्चिय देसेणं न उ देसेणेव सेसया किंतु । देसेण सञ्चओचि य पेच्छन्ति नरा तिरिक्त्वा य ॥७७४॥

'नेरइय'इत्यादि । नरकेषु भवा नरकाः क्रीडाभालो देवाः तीर्थकरणशीलास्तीर्थकराः द्वन्द्वश्च समासः, च एवकारार्थत्वादवधारणार्थः, अस्य च व्यवहितं प्रयोगं दर्शयिष्यामः, त एते नारकादयः 'अवधेः' अवधिज्ञानस्य 'अवाद्या भवन्ति' अवध्युपलब्धस्य क्षेत्रस्यान्तर्वर्तन्ते, सर्वतोऽवभासकत्वात् प्रदीपवदित्युक्तं भवति, तत्रार्थादिवाह्यावयव एव भवन्ति, नैषां बाह्यावधिर्भवतीत्यर्थः, तथा 'पश्यन्ति' आलोकयन्ति 'सर्वतः' सर्वासु दिक्षु, खलुशब्दोऽप्येवकारार्थः, स चाप्यवधारण एव, सर्वास्वपि दिग्विदिक्ष्विति, तत्रैतत्स्याद्-एतेऽवधेरवाद्या भवन्तीत्यनेनैव पश्यन्ति सर्वतः खल्विति सिद्धत्वात् द्वितीयपदोपादानं न कर्त्तव्यं, गतार्थत्वात्, तन्न, सन्देहाप-
नोदार्थत्वात्, तथाहि-बलयाकारावधिसन्तोऽप्यवधिज्ञानोपलब्धक्षेत्रान्तर्मवन्तो न सर्वतः पश्यन्ति दिगन्तरालादर्शनात्, अत उच्यते-
पश्यन्ति सर्वत एव, शेषास्तु शेषास्त्वैव पश्यन्ति, अत्र चेष्टतोऽवधारणविधिः, शेषा एव देशतः पश्यन्ति, न तु शेषा
देशत एवेति गार्थार्थः ॥७६९॥ अथाऽन्यथा व्याख्यायते-तत्र च नारकदेवतीर्थकरा अवधेरवाद्या भवन्तीति कोऽर्थः ?, अवधिज्ञान-
वन्तोऽमी भवन्ति, अयमर्थः, अत इदानीं संशयः-किमेते देशतः पश्यन्तीत्यत आह-पश्यन्ति सर्वत एव, आह-यद्येवं पश्यन्ति सर्वत
इत्येतावदेवास्तु अभ्यन्तस्ग्रहणमनर्थकं, संशयोद्भूतिहेतुत्वाद् अस्य च तद्ब्यावृत्तिहेतुत्वात्, तन्न, एतद्ग्रहणे सत्यपि अभ्यन्तस्ग्रहणस्य
नियतावधित्वविशेषकत्वादतो नियतावधयोऽमी भवन्ति सर्वतोऽवभासवन्तश्चेति पौर्वापर्यम् । तत्रैतत्स्यात्-नियतावधित्वमप्यमीपामत
एव सिद्धं, भवप्रत्ययो नारकदेवानां (तच्चा० अ० १ सू०)मिति वचनात्, तीर्थकृतमपि पारंभिकोऽवधिरिति प्रसिद्धेस्तत्र 'यासंती'-
त्याधेवास्त्विति, तन्न, यतः भवप्रत्ययादिवचसा सिद्धे कालस्य नियमोऽयं, भवक्षयं यावदमी अभ्यन्तरावधयः पश्यन्ति च सर्वतः इति

पुनरपि पौर्वापर्यमिति गार्थार्थः ॥७६९॥ आद्यं व्याख्यानं कुर्वन्नाह भाष्यकारः—‘ओहि’ इत्यादि ॥ अवध्यभ्यन्तरा नारकादयो भवन्ति यतः सर्वतः ‘सञ्चये’त्यादि स्पष्टम् ॥७७०॥ चोदक आह—‘अङ्गिभतर’सित्यादि पूर्वार्द्धे स्पष्टं, स्वरिराह—‘जं अन्तोवि ठिओ न सव्वओ ओयइ’, कोऽसौ ? असंततदिशो वलयाकारः एकदिशो वेति भावनेति गाथाद्वयार्थः ॥७७१॥ द्वितीयं व्याख्यानं कुर्वन्नाह—‘नियये’-त्यादि । अथवाऽभ्यन्तर इति कोऽर्थः ?, नियतावधयो, नियमेनामीपामवधिर्भवतीत्याकृतं, ते च किं देशतः पश्यन्ति उत नेति संशया-पनोदार्थं पश्यन्ति सर्वत एवेत्याह, यद्येवं ततः सर्वतोऽभिधानमेवास्तु किमनेनेति, उच्यते—‘अङ्गिभतरत्ती’ त्यादि । ‘तेने’ति ततस्त-हिं अभ्यन्तरा इति कोऽर्थः ?, नियतावधयो, नियमेनामीपामवधिर्भवतीत्यभिप्रायप्रकटनम्, अवशेषास्तु—तिर्यङ्मनुष्याः भजिताः कदाचिन्नियतावधयः कदाचिद-नियतावधय इति गाथाद्वार्द्धार्थः, भवप्रत्ययादिवचनादेवेदं सिद्धमिति चेत्, अत आह—‘भवे’ त्यादि, गतार्थम् ॥७७२-७३॥ चरमावयवं व्याचिख्यासुराह—‘सेसच्चिये’ त्यादि, गतार्थी ॥७७४॥ द्वास्म । अथ क्षेत्रद्वारम्—
संखेज्जमसंखेज्जो पुरिसमवाहाए खेत्ततो ओही । संवद्धमसंवद्धो लोगमलोगे य संवद्धो ॥७७५॥ (नि. ६७॥)
ओही पुरिसे कोई संवद्धो जह पभा व दीवम्मि । दूरंघयारदीवयदरिसणमिव कोइ विच्छिण्णो ॥७७६॥
संखिज्जमसंखिज्जं देहाओ खित्तमंतरं काउं । संखेज्जासंखेज्जं पेच्छइ तदंतरमचाहा ॥७७७॥
संवद्धासंवद्धो नरलोयंतेसु होइ चउमंगो । संवद्धो उ अलोए नियमा पुरिसेऽवि संवद्धो ॥७७८॥
तत्र ‘संखेज्ज’ इत्यादि, तत्र क्षेत्रतोऽवधिद्विधा भवति, ‘संवद्धमसंवद्धो’ति, किमुक्तं भवति ?—इह कश्चिदवधिः पुरुये-पूर्णः सुख-दुःखानामिति पुरुयः तस्मिन् पुरुये-द्रथरि ‘सम्बद्धः’ प्रतिष्ठितः सन्ततत्वात् प्रदीपप्रभावात्, कश्चिच्चासम्बद्धः शटितत्वात्, प्रकृत-

मोव्याकुलप्रदेशुव्यवहितमदीपप्रभासमुद्घोतितक्षेत्रदर्शनवद्, तत्र यस्तावदसंबद्धस संख्येयोऽसंख्येयो वा, कथं ?—'पुरिसमबाहाए'-
चि अत्रायनमवाधाऽपान्तरालमित्यर्थः, पुरुषस्यावाधा पुरुषावाधा तथा हेतुभूतया सह, अयमभिप्रायः—असम्बद्धोऽवधिः क्षेत्रतः
संख्येयो वा असंख्येयो वा योजनापेक्षया, एवं सम्बद्धोऽपि, तदनेन स्वतन्त्रावधिचिन्तनमात्रं कृतम्, इदानीमयमवाधया चिन्त्यते,
अत्र चतुर्भङ्गी-संख्येया अवाधा संख्येयोऽवधिः १, संख्येया अवाधा असंख्येयोऽवधिः २ असंख्येया अवाधा संख्येयोऽवधिः
३ असंख्येया अवाधा असंख्येयोऽवधिरिति ४, सम्बद्धे तु विकल्पाभावः, तथा 'लोगमलोगे य संबद्धो'ति लोके चतुर्दशरज्ज्वा-
त्मके पञ्चास्तिकायवति, अलोके च-केवलाकाशास्तिकायात्मके, चः समुचये, 'संबद्धः' लग्नः, कथं ? 'लोगे'ति पुरुषे सम्बद्धो लोके
च, लोकप्रमाणावधिः, पुरुषे न लोके, देशतोऽभ्यन्तरावधिः, न पुरुषे लोके शून्यो, न पुरुषे न लोक इति बाह्यावधिः, अलोक-
सम्बद्धत्वात्मसम्बद्ध एवेति गार्थार्थः ॥७७५॥ 'ओही' त्यादि 'संख्ये' त्यादि 'संबद्धे' त्यादि ॥७७६-७७७-७७८॥ उक्तार्थं
स्थापनाद्वारम् । गतिद्वारयुना—

गइ नेरइयाईया हेट्टा जह वणिणया तहेव इहं । इट्टी एसा वणिणजइत्ति तो सेसियाओऽवि ॥७७९॥(नि. ६८)
जे पडिवज्जंति मइ तेऽवहिनाणंपि समहिआ अण्णे । वेयकसायाईया मणपज्जवनाणिणो चेव ॥ ७८० ॥
सम्मा सुरनेरइयाऽणाहारा जे य होति पज्जत्ता । ते ञ्चिय पुव्वपवण्णा वियलाऽसण्णी य मोत्तूणं ॥ ७८१ ॥
आमोसहि विप्पोसहि खिलोसहि जल्लमोसही चेव । संभिन्नसोय उजुमइ सब्वोसहि चेव बोद्धव्वो ॥(नि. ६९)

चारणा आसीविस केवली य मणनाणिणो य पुब्बधरा । अरहंतचक्कवट्ठी वलदेवा वासुदेवा य ॥(नि. ७०)
 संफरिसणमामोसो सुत्तपुरीसाण विप्युसो विप्यो । अन्ने विडिति विट्ठा भासंति य पत्ति पासवणं ॥७८४॥
 एए अन्ने य बहू जेत्ति सब्बे य सुरमओऽवयवा । रोगोवसमसमत्था ते होति तओसहिप्पत्ता ॥७८५॥
 जो सुणइ सब्बओ सुणइ सब्बविसए व सब्बसोएहि । सुणइयहुए व सडे भिन्ने संभिन्नसोओ सो ॥७८६॥
 रिच्च सामणं तम्मत्तगाहिणी रिच्चुमई मणोनाणं । पायं विसेसविसुइं घडमेसं चित्तिंयं मुणए ॥७८७॥
 विउलं वत्थुविसेसण माणं तग्गाहिणी मई विउला । चित्तिंयमणुसरइ घडं पसंगओ पज्जवसएहि ॥७८८॥
 अइसयचरणसमत्था जंघाविज्जाहिं चारणा सुणओ । जंघाहिं जाइ पढमो नीसं काउं रविकरेऽवि ॥७८९॥
 एगुप्पाएण गओ रुयगवरमिओ तओ पडिनियत्तो । वीएणं नंदिस्सरमिहं तओ एइ तइएणं ॥७९०॥
 पढमेण पंडगवणं वीओप्पाएण नंदणं एइ । तइओप्पाएण तओ इह जंघाचारणो हो(ण)इ ॥७९१॥
 पढमेण माणुसोत्तरनं स नन्दिस्सरं तु विइएण । एइ तओ तइएणं कयचेइयवंदणो इहइं ॥७९२॥
 पढमेण नन्दणवणे वीओप्पाएण पंडगवणंमि । एइ इहं तइएणं जो विज्जाचारणो होइ ॥७९३॥
 आसी दाढा तग्गयमहाविसाऽसीविसा दुविहमेया । ते कम्मजाइभेएण येगहा चउविहविगट्पा ॥७९४॥
 मणनाणिग्गहणेणं विउलमई केवली चउमेओ । सम्मत्तनाणदंसणचरणेहिं खयप्पसूएहिं ॥७९५॥
 ओहिन्नाणावसरे मणपज्जवकेवलाण किं गहणं ? । लद्धिपसंगेण कयं गहणं जह सेसलद्धीणं ॥७९६॥

सोलस रायसहस्ता सव्ववलेणं तु संकलनिवद्धं । अंछंति वासुदेवं अगडतडम्मी ठियं संतं ॥ नि. ७१ ॥
 धेचूण संकलं सो वामगहत्थेण अंछमाणानं । भुंजिज्ज विलिंपिज्ज व महुमहणं ते न चापंति ॥ नि. ७२ ॥
 दो सोला वत्तीसा सव्ववलेणं तु संकलनिवद्धं । अंछंति चक्खवाट्ठिं अगडतडम्मी ठियं संतं ॥ नि. ७३ ॥
 धेचूण संकलं सो वामगहत्थेण अंछमाणानं । भुंजिज्ज विलिंपिज्ज व चक्कहरं ते न चापंति ॥ नि. ७४ ॥
 जं केंसवस्सउ वलं तं दुयुणं होइ चक्कवट्ठिस्स । तत्तो वला वलवगा अपरिमियवला जिणवारिंदा ॥ नि. ७५ ॥

खीर-महु-सप्पिसाओवमा उ वयणा तयासवा होति । कोट्टयधन्नसुनिगगलसुत्तथा कोट्टबुद्धीया ॥ ८०२ ॥
 जो सुत्तपण वहुं सुयमणुधावइ पयाणुसारी सो । जो अत्थपपणस्थं अणुसरइ स बीयबुद्धी उ ॥ ८०३ ॥
 उदय-न्मवय-न्वउवसमो-वसमससुत्था बहुप्पगाराओ । एवं परिणामवसा लद्धीओ होति जीवाणं ॥ ८०४ ॥
 केई भणंति वीसं लद्धीओ तं न जुज्जए जम्हा । लद्धित्ति जो विसेसो अपरिमिया ते य जीवाणं ॥ ८०५ ॥
 गणहरते पाहारयपुलायवोमाइगमणलद्धीओ । एवं बहुगाओऽविय सुव्वंति न संगिहीयाओ ॥ ८०६ ॥
 आमोसही य तेले जल्ले चित्ते य होइ सब्बे य । कोट्टे य बीयबुद्धी पयाणुसारी य संभिन्ने ॥ १ ॥

उज्जमइ-विउल वत्तीरे महु-अक्खीणे चिउब्बि-चरणे य । विज्जाहर-अरहंता चक्की वल-वासु वीसइमे ॥ २ ॥
 भवसिद्धियाणमेता वीसंपि हवंति एत्थ लद्धीओ । भवसिद्धियाण महिलाण जत्तिया जाउ तं वोच्छं ॥ ३ ॥

लिण-बल-चक्रकी-केसव-संभिन्ने-जंघचरण-पुन्वे य । भवियाइवि इत्थीए एयाओ न सत्त लद्धीओ ॥ ४ ॥
 रिजुमइ-विउलमईओ सत्त य एयाओ पुन्वभणियाओ । लद्धीओ अभन्वाणं होति नराणंपि न कयाइ ॥ ५ ॥
 अभवियमहिलाणंपि हु एयाओ न होति भणियलद्धीओ । महुखीरासवलद्धीविनेय सेसाउ अविरुञ्जा ॥ ६ ॥”
 भन्वाभन्वाइविसेसणत्थमह्वा तयंपि सवियारं । भन्वावि अभन्वा विय लं चक्करादओ भणिया ॥ ८०७ ॥
 पोगलपरियट्ठं जं नरदेवंतरं सुए भणियं । तो सो भन्वो कालो जमयं निन्वाणभावीणं ॥ ८०८ ॥
 भणियोऽवहिणो विसओ तहायि तस्संगहं पुणो भणइ । संखेचरुईण हियं अब्बामोहत्थमिडं च ॥ ८०९ ॥
 दब्बाइं अंगुलावलिसंखेज्जाईयभागविसयाइं । पेच्छइ चउग्गुणाइं जहणणओ सुत्तिमंताइं ॥ ८१० ॥
 उक्कोसं संघाइयलोगपोगलसमानियद्धाइं । पइदब्बं संवाइयपज्जायाइं च सन्वाइं ॥ ८११ ॥

ओहिविभागे भणियंपि लद्धिसामणओ मणोनानं । विसयाइविभागत्थं भणणइ नाणक्कमायातं ॥ ८१२ ॥
 ‘गई’त्यादि । गतिनरिकादिका, आदिशब्दादिन्द्रियादियत्स्थिहः, अथस्ताद्यथा मत्तिप्रस्ताव उक्ता एवमिहाप्यवधौ, विशेषं वक्ष्यति
 भाष्यकारः, एषा च ऋद्धिरतोऽनेन प्रस्तावेन शेषा अप्यामर्षौपध्यादय उच्यन्ते इति गाथार्थः ॥ ७७९ ॥ ‘जे’इत्यादि । ये मत्तिज्ञा-
 नस्य प्रतिपद्यमानकास्तेऽवधेरिति, किमविशेषेण ? , नेत्याह-समधिका अन्ये अवधेः प्रतिपद्यमानकास्तद्यथा वेदातीताः श्रेणिद्वयेऽवधेः
 प्रतिपद्यमानका भवन्ति, मतेस्तु नोक्ताः, सम्यक्त्वमाप्तावेत्तल्लामाद्, एवं सर्वत्र भावना, तथा कपायातीताश्च झरुमसम्परायादयः
 तथा मनःपर्यायज्ञानिनश्चेति गाथार्थः ॥ ७८० ॥ तथा-‘सम्मा’ इत्यादि । अपरिविडियसम्महिद्धीणो मणुया नारागसुरेसु उववज्ज-

माणा आहारगदारे अनाहारकमङ्गीकृत्य पडिवज्जमाणया, मतेः पुनरमी नोक्ताः, तथा ये च भवन्त्यपर्याप्तिका अविग्रहोपपातादौ अपर्याप्त-
संस्कारे शक्तिसङ्गीकृत्य, पूर्वप्रतिपन्नेषु का वाचैत्यत आह-त एवास्य पूर्वप्रतिपन्ना ये मतेः, किमविशेषण ? , नेत्याह-विकलेन्द्रियान्
असंश्रिनो मुक्त्वा, तेषां तद्विषयत्वादेवेति गाथार्थः ॥ ७८१ ॥ प्रागुक्तसम्बन्धं गाथाद्वयमाह-'संस्फुरिसण'मित्यादि भाष्यगाथाः
पञ्च प्रतीकार्याः, नवरं यः किल सर्वतः शृणोति स संभिन्तश्रोताः, यद्वा श्रोतांसि इन्द्रियाणि सम्भिन्नान्यैकैकशः सर्वविषयैरस्य परस्पर-
स्तो वेति स सम्भिन्नश्रोताः, सम्भिन्नान् वा परस्परतोऽलक्षणतो विधानतश्च सुबहूनापि शब्दान् शृणोति स संभिन्नश्रोतेति ॥७८४-८८॥
अय 'चारण' ति पदम्-'अइसये'त्यादि । अतिशयो-यथावत्श्रुताभ्यासजनितो विद्यादिलामः अतिशयेन चरणे-गमने समर्थाः-
मत्पलाः, के च ते ? इत्याह-'मुनयः' साधवो भगवन्तः, ते च द्विविधा भवन्ति, कथमित्याह-'जंघाविज्जाहिं चारण'ति जङ्घाचा-
रणा विज्जाचारणा य, प्रथमसामर्थ्योपवर्णनायाह-जंघाभ्यां याति प्रथमो-जङ्घाचारणः, किं कृत्वेत्याह-'निश्रां कृत्वा' अवलम्बनं कृत्वा
'सधिकरानपि' आदित्यकिरणानपि, मेरुशिखरादाविति गम्यत इति गाथार्थः ॥७८९॥ कथमित्यत आह-'पृगु'इत्यादि । अतः एत-
स्मात्कर्मभूमिन्यानाद् 'पृकोत्पादेन' एकक्रमेण 'गतो' याति रुचकवरद्वीपं, चैत्यवन्दनार्थमिति गम्यते, ततो रुचकवराद् प्रत्याग-
च्छन् द्वितीयेनोत्पादितेन नन्दीश्वरद्वीपं तदारारद्वर्तिनागच्छति, ततस्तृतीयेनावस्कन्देन इह एति यतो गतः आसीदिति गाथार्थः ॥७९०॥
एवं ताम्रचिप्यंक्षामर्थ्येषु, अय ऊर्ध्वमाह-'पटमेणे'त्यादि । प्रथमेन क्रमेणाश्रुतः पण्डकवनं याति, मेरोः शिखरमित्यर्थः, द्वितीयेन नन्द-
नवनं, प्रथमां मेखलामित्यर्थः तृतीयेन त्विहतीति गाथार्थः ॥७९१॥ विद्याचारणसामर्थ्यमप्याह-'पटमेणे'त्यादि । अयमपि प्रथमे-
नारस्कन्देन मानुषोत्तरं पर्वमेति, द्वितीयेन नन्दीश्वरमेति-यातीत्यर्थः, तत्पराश्रुतः एति ततो नन्दीश्वराद् कृतचैत्यवन्दन इह-भरत-

क्षेत्रादाविति गाथार्थः ॥७९२॥ एतत्तिर्यग्, ऊर्ध्वमथ आह-‘पदमेणे’त्यादि । स्पष्टार्थी ॥७९३॥ ‘आसी’त्यादि । आस्यो-दंष्टाः तासु विपमेयमित्यासीविषाः ते द्वेया-कर्ममेदेन जातिमेदेन च, तत्र जातिमेदेन चतुर्विधविकल्पा वृश्चिकमण्डूकोरगमनुष्यजातयो यथार्थसम्बन्धात्, कर्मत्स्तु क्रियात्स्तु तपश्चरणादितोऽभ्यतो वा गुणतोऽनेकविधास्तद्यथा तिर्यञ्चो मनुष्याः देवाथासहस्रारादिति गाथार्थः ॥७९४॥ ‘मणे’त्यादि । मनोज्ञानिग्रहेण विपुलमतिः, प्रागुक्तमासीत्, स्वरूपज्ञापनार्थं, ‘केवली य’ ति केवली च चतुर्द्धा, कैः ? इत्याह-सम्यक्त्वादिभिः क्षायिकैरिति गाथार्थः ॥ एतद्वस्तु मन्यमान आह ‘ओही’त्यादि स्पष्टा, नवरं लद्धी एते मनःपर्यायिकेवले अत उक्ते, प्रसङ्गायात्त्वाचाराणादिवत् । ‘पुञ्चघर’ चि पूर्वाणि धारयन्तीति पूर्वधराः, अहंदादयस्तु प्रतीता इति निर्युक्तिगायाद्-यार्थः ॥७९५-७९६॥ साम्प्रतमत्रैव वासुदेवादीनां महापुरुषाणां धीर्यान्तरायधयोपशमादिप्रभवं सामर्थ्यमुत्कीर्यते-‘सोलसे’त्यादि । गाथाः पञ्च । ‘अच्छन्ति’ आकर्षन्ति ‘भुंजेज्ज’चि भुञ्जीत विलिम्पेत वा न चायंरया ऋष्टुं, ततः-सामान्यजनपदचलाद् वलदेवा वलवत्तराः, जिनवरेन्द्रास्त्वनन्तवलाः, समस्तवीर्यान्तरायकर्मधयादिति, शेषं स्पष्टत्वान्नाख्यातम् । तदेवमेता लब्धयः किल संश्लेषणीयताः, साम्प्रतमेतदधिकारानुवृत्तेर्विमध्यमप्रमाणोपदर्शनाय चाह भाष्यकारः-‘स्वीर’ इत्यादि । ‘जो सुत्ते’ त्यादि ॥ ८०२-३ ॥ उपसंहरन्नाह-‘उदये’त्यादि ॥८०४॥ तदेवमभिधाय केषांचिन्मतमाशिशङ्कयिपुराह-‘केइ’ इत्यादि । केचन प्रजाभिमानिनो व्याचक्षते यथा विश्रुतिरेव लब्धयः, नाधिका न्यूना वा, उक्तं च-अतः पूर्वपक्षतः ‘केइ मणंति वीसं लद्धीओ,’ मणंतु काऽत्रानुपपत्तिरित्याह-तन्न, लब्धेरतिशयत्वात्तस्य च जीवेष्परिमितत्वादिति गाथार्थः ॥ ८०५ ॥ अपि च यदि सत्यमेव विश्रुति-लब्धयः स्युस्ततोऽन्यासामपि परिगणनं स्यात्, तथा च सति संख्यानियमो प्लाव्येत, गणधरादिलब्धिपरित्यागप्रसङ्गात्, तथा

च-‘गणहरे’त्यादि स्पष्टा ॥ ८०६ ॥ सूरिरेवाह-‘भव्या’ इत्यादि । अथ चेत् भव्याभध्यादिविशेषणार्थमेव लब्धीनां प्ररूपण-
प्रयासः, एतदुक्तं भवति-एता विंशतिर्भव्यानामेव, शेषास्त्वभव्यानामिति, उच्यते, तदप्येवं प्ररूपणं सविचारम्-अनैकान्तिकम्,
अन्यत्रापि समानत्वात् व्यभिचाराच्च, तथाहि-नैता भव्यानामेव, अपि त्वभव्यानामणुक्तवत्, कथं चाऽन्यत्रापि समानत्वमित्याह-
यद्-यस्मात् चक्ररादयः भव्या एव सन्तोऽभव्या अपि, असव्यलब्धिष्वपि मध्ये ‘भणिताः’ पठिताः सूत्रेऽतो न्यत्रापि समा-
नम्, आह-कथं पुनर्ज्ञायते भव्या एव चक्रधरा इति ? उच्यते-‘पोगले’त्यादि ॥ यद्-यस्मान्नरदेवान्तरं श्रुते भणितं कालतः पुद्गल-
परावर्त्तस्याप्यर्द्धं ‘क्षोज्ज चक्रवृद्धी पुणोवि अह होइ एत्ति ए य गण’तितओ असौ भव्यो वर्त्तते, कुतः ? इत्याह ‘यत्’ यस्मात्कालोऽयं-पुद्-
गलपरावर्त्तर्धिप्रमाणः काश्चा निर्वाणभाविनां, भव्यानामित्यर्थः, अभव्यानां त्वन्तरकालो वनस्यतिकाल इति गार्थार्थः ॥ ८०७-८ ॥
उपसंहरन्नाह-‘भणिओ’ इत्यादि ॥ उक्तोऽवधेर्विषयः ‘ओही खेत्तपरिमाणे’ इत्यादि द्वारगाथाद्वयेन तथापि येऽतिसंक्षेपरुचयः सत्त्वा-
स्तद्विधाय तत्संग्रहं भूयोऽपि ‘वक्ति’ भणति च, अर्थात् सूत्रकारः अव्यामोहार्थत्वाद्, इदं चैतच्छिष्यादिहितत्वादिति गार्थार्थः ॥ ८०९ ॥
‘दब्वाइ’ इत्यादि ॥ इह ओहिणाणी अहण्णओ मुत्तिमचाइ दब्वाइ’ पेच्छइ क्षेत्रकालाभ्यां तु अङ्गुलावलिकासंख्येयभागाभ्यन्तरतः
भावतो चउगुणाइ दब्वाइ ‘दो पजवे दुगुणिए’ त्ति वचनात् ॥ ‘उक्कोस’मित्यादि भावितार्था ॥ तदनेन यदुक्तं ‘तं समासओ चउ-
विहं पण्णचं’ति तदात्यात्मिति अवधिज्ञानार्थस्वत्परिसमाप्तः ॥ ‘ओही’त्यादि ॥ ८१०-८१२ ॥

मणपज्जवनाण पुण जणमणपरिचिंत्तियत्थपागडणं । माणुसखेत्तनिवद्धं गुणपच्चइयं चरित्तवओ (नि. ७६)
पुणसदो उ विससे रूधिनियंथाइतुल्लभावेऽवि । इदमोहिन्नाणाओ सामिधिसेसाइणा भिन्नं ॥ ८१४ ॥

तं संजयस्स सब्वप्पमाघरहियस्स विविहरिद्धिमओ । समयक्खेत्तंभितर सण्णिमणोगयपरिणणणं ॥८१५॥
 सुणइ मणोवब्बाइं नरलोए सो मणिल्लमाणाइं । काले भूयभविस्से पलियासंखिल्लभागम्मि ॥८१६॥
 दब्बमणोपज्जाए जाणइ पासइ य तग्गएऽणंते । तेणाचभासिए उण जाणइ दब्बेऽणुमाणेणं ॥८१७॥
 सो य किर अचक्खुब्बंसणेण पासइ जहा सुयन्नाणी । जुत्तं सुए परोक्खे पच्चक्खे न उ मणोनाणे ॥८१८॥
 जइ जुल्लए परोक्खे पच्चक्खे नणु यिसेसओ घडइ । नाणं जइ पच्चक्खं न दंसणं तस्स को दोसो ? ॥८१९॥
 अन्नेऽवहिंदंसणओ वयंति न य तस्स तं सुए भणियं । न य मणपज्जवदंसणमन्नं च चउप्पयाराओ ॥८२०॥
 अहंवा मणपज्जवदंसणस्स मयमोहिंदंसणं सण्णा । विब्भंगदंसणस्स य नणु भणियमिदं सुयाइयं ॥८२१॥
 जेण मणोनाणविओ दो तिग्गिण व दंसणाइं भणियाइं । जइ ओहिंदंसणं होल्ल होल्ल नियमेण तो तिग्गिण ॥८२२॥
 अन्ते उ मणोनाणी जाणइ पासइ य जोऽवहिसमग्गो । इयरो य जाणइ चिय संभवमेत्तं सुएऽभिहियं ॥८२३॥
 अन्ने जं सागारं तो तं नाणं न दंसणं तम्मि । जम्हा पुण पच्चक्खं पेच्छइ तो तेण तन्नाणी ॥८२४॥
 भण्णइ पणवणए मणपज्जवनाणपासणा भणिया । तो एच पासए सो संदेहो हेउणा केण ? ॥८२५॥

‘मण’इत्यादि । मनःपर्यायज्ञानं—प्राग्निरूपितशब्दार्थम्, पुनःशब्दो विशेषणार्थः, इदं हि रूपिद्रव्यनिवन्धनक्षायोपशमिकप्रत्यक्षादि-
 सामान्येऽपि सत्यवधिज्ञानात् स्वाम्यादिभेदेन विशिष्टमित्यर्थभेदेनेति, स्वरूपमस्याह—जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनं, गात्रुपक्षेत्रम्-अर्ध-
 तृतीयद्वीपसमुद्रपरिमाणं तन्निवद्धं ‘गुणप्रत्ययम्’असाधारणक्षान्त्यादिगुणप्रभवम्, इदं च चास्त्रिवत् एव स्याद्, एतदुक्तं भवति-आम-

पांघ्यादिभ्रष्टास्यैवेति समुदायार्थः । 'पुण' इत्यादि ॥ 'त'मित्यादि व्याख्यातार्थम् ॥८१३१५॥ यदुक्तं-तं समासओ चउच्चिह-
मित्येतदाह-'मुणइ' इत्यादि । मन्यमानान्ययं जानीते योग्यानि काले त्रिविधेऽपि, कियत्प्रमाणे ?-पल्योपमासंख्येयभोगेऽतीतादौ ।
पर्यायत आह-'दब्बमणो' इत्यादि । द्रव्यत्मकं मनो द्रव्यमनस्तस्य पर्याया द्रव्यमनःपर्यायारतान् 'जानाति' विशेषभूयिष्ठपरिच्छेदतः
साक्षात्करोति स्पष्टावभासित्वात्, करतलामलकवत्, तथा पश्यति च सामान्येन, क्व स्थितानित्याह-'तद्रतान्' द्रव्यमनोऽस्तित्वपर्याय-
मग्नद्वानित्यर्थः, कियत इत्याह-अनन्तान्, अन्यानपि भावान्, किं साक्षात्करोति ?, नेत्याह-तेन पुनर्द्रव्यमनसाऽवभासितान् बाह्यान्
मन्दरमकराकरादीन् जानात्यनुमानेन, न साक्षाद्, अमूर्त्तत्वादपि बहस्येति गार्थार्थः ॥८१६-७॥ आह-अन्यत्र प्रतिपादितं-'जाणइ
णपासति' अतः किमुक्तं-'जाणति पासति य' ? इत्यत आह-'सो य किरे' त्यादि । स च किल-मनःपर्यायज्ञानी अचक्षुर्दर्शनेन-
शेषेन्द्रियोपलब्धिरूपावग्रहादिमतिव्यापारेण तान् पश्यति, क इवेत्याह-'यथा' येन प्रकारेण श्रुतज्ञानी अचक्षुर्दर्शनेन पश्यतीत्युक्तं,
विकल्पत इति भावः, एवं परिहृते सत्याह-'युक्तं' घटमानकं 'श्रुते' ज्ञातस्वभावे मेर्वादावचक्षुर्दर्शनेन दर्शनमिति प्रक्रमः, किमिति ?
परोक्षत्वात्तस्य, 'न तु' नैव मनःपर्यायिज्ञाने ज्ञातस्वभाव एव युक्तमचक्षुर्दर्शनेनावग्रहादिरूपमतिव्यापारेण तद्दर्शनं, तस्य प्रत्यक्षत्वादिति
गार्थार्थः ॥८१८॥ उच्यते-'जइ जुल्लए' इत्यादि । यदि परोक्षे श्रुते युज्यते अचक्षुर्दर्शनेन दर्शनं तन्ननु प्रत्यक्षेऽस्मिन् विशेषतः-
सुतरां घटते अवग्रहादिलक्षणमतिव्यापाराचक्षुर्दर्शनेन दर्शनं, तथाहि-'ज्ञानं' मनःपर्यायिज्ञानं यदि प्रत्यक्षं न दर्शनमचक्षुर्दर्शनं ततस्तस्य
मनःपर्यायविदः को दोषो ?, नैव दोषः, तस्यान्यविषयत्वात्, अधिज्ञानिनश्चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनवत्, अत एव 'जाणइ पासइ' यदुक्त-
मिति गार्थार्थः । अन्ये पुनरस्य पश्यतामेवं समर्थयन्तीत्याह-अन्ये त्वाहुः-असौ अधिदर्शनेन पश्यति इति दृत्रतां को दोषः ?

इत्यत आह-‘न च’ नैव तस्य-मनःपर्यायविदस्तत्-अधिदर्शनं सूत्रे प्रतिपादितं, ‘न य अष्णं च’ चि न च अन्यत्-चतुप्रकाराद् दर्शनादधिकं मनःपर्यायदर्शनमस्ति, चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनमिति सूत्रप्लुतेरिति गाथार्थः ॥८१९-२०॥ ‘अहवे’त्यादि ॥ अय चेन्मनःपर्याय-दर्शनस्यावधिदर्शनमिति संज्ञा मता तस्यां सूत्रश्रुताविति, कस्येवेत्यत आह-‘चिभंगवंसणस्स च’ यथा विभङ्गदर्शनस्यावधिदर्शन-मितिसंज्ञा, सिद्धश्च दृष्टान्तः, उच्यते-भणियं नन्विदं त्वया श्रुतातिक्रान्तं, किं वाङ्मात्रेण ? , नेत्याह-‘जेणे’त्यादि ॥ येन मनोज्ञानविदो भगवत्प्रामासीविषोद्वैशके द्वे दर्शने प्रतिपादिते चक्षुरचक्षुर्दर्शने, त्रीणि वा चतुर्ज्ञानित्वे सति, ततश्च यद्यवधिदर्शनं स्यान्मनःपर्यायदर्शनं सूत्रश्रुतौ ततः स्यान्नियमेन त्रीणीत्यतस्त्रयमेवावश्यदिति-गाथार्थः ॥८२१-२२॥ ‘अन्ने’ इत्यादि ॥ अन्ये तु मन्यन्ते-अयं जानाति पश्यति चेति, कः ? इत्यत आह-‘योऽवधिज्ञानसमग्रः, इतरस्तु जानात्येव केवलं त्रिज्ञानी, अतः सूत्रे सम्भवमानं मणितं नन्द्यादौ ‘जाणति पासती’ति गाथार्थः ॥ ८२३ ॥ ‘अन्ने’ इत्यादि ॥ अपरे अभिदधति, यद्-यस्मान्मनःपर्यायज्ञानं ‘साकारं’ सविशेषं ‘तो’ ततस्तज्ज्ञानमुच्यते, तेन च जानात्येव, न तत्र दर्शनं, यस्मात्पुनस्तानेव स्कन्धान् ‘प्रत्यक्षं पश्यति’ साक्षात्करोति ‘तो’ ततस्तेन प्रत्यक्षद्रष्टृत्वेन तज्ज्ञानी भण्यते, क्षमाश्रमणदीकायां त्वियम्, अन्ये त्वाहुः-साकारोपयोगान्तःपातित्वान्न दर्शनं, दृश्यते चानेन प्रत्यक्षत्वादवधिषत्, इत्येतदपि न दर्शनं, दृश्यते चानेनेति विरुद्धम्, उभयधर्मान्वयाभावाद्वा न किञ्चिदिति गाथार्थः ॥८२४॥ उच्यते-‘भण्णई’ त्यादि कण्ठ्या ॥ ८२५ ॥ सत्पदप्ररूपणादि तु स्वाम्यनुसारेणावधेरिवानुसर्तव्यमिति ॥ समाप्तं मनः-पर्यायज्ञानम् ॥

अथ केवलमुच्यते—

अहं सर्वद्वन्द्वपरिणामभावविन्नत्तिकारणमणंतं । सासयमप्यडिवाइ एगविहं केवलज्ञानं ॥ ८२६ नि. ७७ ॥
 मणपञ्चवनाणाओ केवलमुद्देशसुद्धिलाभेहिं । पुण्वमणंतरमभिहियमहसदोडयं तयत्थम्मि ॥ ८२७ ॥
 सर्वद्वन्द्वान पओगीवीससामीससा जहाजोगं । परिणामा पञ्चाया जम्मविणासादओ सब्वे ॥ ८२८ ॥
 तेसिं भावो सत्ता सल्लखणं वा विससओ तस्स । नाणं विण्णत्तीए कारणं केवलण्णणं ॥ ८२९ ॥
 किं बहुणा ! सब्वं सब्वओ सयां सब्वभावओ नेयं । सब्वावरणाइयं केवलमेगं पयासेइ ॥ ८३० ॥
 पञ्चायओ अणंतं सासयमिदं च सदोवओगाओ । अब्बयओऽपडिवाइ एगविहं सब्वसुद्धीए ॥ ८३१ ॥
 केवलनाणेणऽरथे नाउं जे तत्थ पन्नवणजोगे । ते भासइ तित्थयरो वइजोग सुयं हवइ सेसं ॥ ८३२ ॥ नि. ७८ ॥
 नाऊण केवळेणं भासइ न सुएण जं सुयाइओ । पण्णवणिज्जे भासइ नाणभिलप्पे सुयाइए ॥ ८३३ ॥
 तत्थवि जोगे भासइ नाजोगे गाहयाणुवित्तीए । भणिए व जम्मि सेसं सयमूहइ भणइ तम्मत्तं ॥ ८३४ ॥
 वइजोगो तं न सुयं खओवसमियं सुअं तओ न तओ । विद्वानं से खइयं सदो उण दव्वसुयमित्तं ॥ ८३५ ॥
 सेसं छउमत्थाणं विद्वानं जं सुयाणुसारेणं । तं भावसुयं भण्णइ खओवसमिओवओगाओ ॥ ८३६ ॥
 भण्णंतं वा न सुयं सेसं कालं सुयं सुणेतानं । तं चैव सुयं भण्णइ कारणकज्जीवयारेण ॥ ८३७ ॥

अहवा वहजोगसुयं सेसं सेसंति जं, गुणबभूयं । भावसुयकारणाओ जमप्पहाणं तओ सेसं ॥ ८३८ ॥
 वहजोगसुयं तेसंति केह तेसंति भासमाणं । अहवा सुयकारणाओ वहजोगसुयं सुणंताणं ॥ ८३९ ॥
 केवलनाणं नन्दी मंगलमिति चेह परिसमत्ताइं । अहुणा स मंगलत्थो भण्णइ पगओऽणुओगत्ति ॥ ८४० ॥
 'अथे'त्यादि, अथेत्यानन्तर्याथो वक्ष्यमाणोपपत्तिभ्यः, शेषं स्पष्टम्, गाथाः पद् यावदिति शेषः ॥ ८३६-८३७-८३८-८३९-
 ८४०-८३१ ॥ इह तीर्थकृत् समुत्पन्नकेवलज्ञानः सुद्धर्मदेशनां करोतीति ध्वनिद्रव्यश्रुतं, स च भावश्रुताविनाभावीति तत्सम्प्रवेऽनि-
 ट्ठापत्तिरिति मा भूदव्युत्पन्नधियां मतिमोहोऽत उच्यते- 'केवले'त्यादि स्पष्टार्था, नवरं 'वहजोग'ति तस्यासौ वाग्योग उच्यते, शेषं
 छद्मस्थानां श्रुतं भवति, श्रुतानुसारप्रभवत्वात् ॥ ८३२ ॥ शेषं भाष्यकृदाह- 'नाऊणे'त्यादि ॥ केवलैव ज्ञात्वा भाषते, नास्मद्वि-
 धवच्छ्रुतेन, तदतीतत्वात्, 'पन्नवणजोगा' प्रज्ञापनीयास्तान् भाषते, नेतरान्, वागोचरातिक्रान्तत्वात् ॥ ८३३ ॥ 'तत्थवी'त्यादि
 सुगमा ॥ ८३४ ॥ 'वइ' इत्यादि ॥ तस्यासौ ध्वनिर्वाग्योगमात्रं, नतु श्रुतं, श्रुतस्य क्षयोपशमिकत्वात्, न चासौ क्षयोपशमस्तस्यास्ति,
 एतदुक्तं भवति-क्षायिकं तस्य विज्ञानं, शब्दस्तु द्रव्यमात्रम् ॥ ८३५ ॥ सुतं भवत 'सेसं'ति व्याचिख्यासुराह- 'सेसं'मित्यादि सुगमा,
 'अहवा सुयं भवति सेसं' कालमित्यध्याहारः ॥ ८३६ ॥ तथा चाह- 'भण्णंते वे' त्यादि ॥ इह भगवता भण्यमानं न श्रुतं, शेषं तु
 कालं श्रुतं, तच्च 'सुणंताणं' गणहराणमित्यर्थः, अथवा 'तं चेव सहमेतं सुयं भन्नइ' कथं?, वाग्योग एव श्रुतं वाग्योगश्रुतमिति विग्रहः,
 कुत इत्याह-कारणे कार्योपचाराद् दृष्टौ तन्दुलोपचारत् ॥ ८३७ ॥ 'अहवे'त्यादि ॥ 'वहजोगसुयं' सेसं'ति कोऽथः? इत्याह- 'सेसंति जं
 गुणबभूयं', कुत एतदेवमित्याह- 'भावे'त्यादि पच्छदं कंठं, अथवा- 'वइ' इत्यादि, केति मणंति 'वतिजोगसुयं (हवइ) तेसं' 'तेसं'ति

कोऽर्थः इत्यत आह-‘भासमाणं’ तीर्थकराणां, नतु ‘तित्थगर’ इत्येकवचनाभिधानादेवं वचनभेददोषः, तन्न ‘अच्छंदा जेण भुंजंति, न से चाहति बुच्चइ’ति न्यायसिद्धत्वात्, ‘अहवा वहजोगसुयं’ति वाग्योग एव थुतं, केपां?, शृण्वतां श्रुतकारणत्वादिति गाथार्थः, तदेवं तत्त्वादिभिर्निरूप्य गत्यादिभिरिदं निरूप्यते-तत्र गतौ सिद्धमनुष्ययोः केवलमस्ति, इन्द्रियेष्वतीन्द्रियस्य, एवं त्रसकायाकाययोः, सयोगायोगयोः, अवेदकस्य, अकपायस्य, शुषललेइयालेइययोः, सम्यग्दृष्टेः, केवलज्ञानिनः, संयतनोसंयतनोअसंयतयोः, साकारानाकारोपयोगयोः, आहारकानाहारकयोः, भाषकाभाषकयोः, परीतनोपरीतापरीतयोः, पर्याप्तकनोपर्याप्तकापर्याप्तकयोः, वादरनोवादरयोः, नोसंज्ञिनः, भव्यनोभव्ययोः, चरमाचरमयोः, द्रव्यप्रमाणं प्रतिपद्यमानानामुच्छृष्टोऽष्टशतं, पूर्वप्रतिपन्नाः केवलिनोऽनन्ताः, क्षेत्रं जयन्त्यतो लोकस्यासंख्येयभागः उच्छृष्टतो लोकः, स्पर्शनमप्येवमेव, कालतः साद्यपर्यवसितं, नास्यान्तरमस्ति, भागल्पबहुत्वे प्राग्वत् ॥ ८३८-३९ ॥ अथैतावत्कालादारव्याख्यानस्य फलमाह-‘केवल’मित्यादि ॥ केवलज्ञानं समाप्तं, तत्समाप्तौ नन्दी, तत्समाप्तावपि मंगलं समाप्तमिति ॥

अथ समुदायार्थद्वारमभिधित्सुराह-

‘केवलं नाण’ मित्यादि ॥ ‘अधुना’ साम्प्रतं ‘स’ प्रकृतः प्रस्तुतोऽनुयोगोऽभिधीयते, किंविशिष्ट इत्याह-‘मङ्गलार्थः’ मद्भ्यते हितमनेनेति मङ्गलं तस्यार्थः, मङ्गलसाध्य इत्यर्थः ॥ ८४० ॥ (इत्थं. नि. ७९) साम्प्रतं स इति सामान्येनोक्तत्वादाचार्य एव प्रश्नं कारयन्नाह-

सो मइनाणार्हणं कयरस्स?, सुयस्स, जं न सेसाइं । होंति पराहीणाइं न य परबोहे समत्थाइं ॥ ८४१ ॥

पापण पराहीणं दीवोच्च परस्परयोह्यं जं च । सुयनाणं तेण परस्परयोहणत्थं तदपुओगो ॥ ८४२ ॥
 सोऽङ्घ्रिगओ धिय आवस्सयस्स कयरस्स किंत्थ चित्ताए ॥ तं धिय सुयंति साहड सुपाणुयोगाभिहाणेण ॥ ८४३ ॥
 'सो' इत्यादि ॥ सोऽनुयोगः ज्ञानपञ्चमस्ये कस्य ? उच्यते, शुभस्य, तस्मिन् गुर्गपचत्वान् परप्रत्यापय कृत्वाच ॥ ८४१ ॥ तथाहि-
 'पापणं' त्यादि ॥ प्रायोप्रहर्णं प्रत्येकमुद्धादेः स्वयमपि भावात्, येन कारणेन तं न तदनुयोग आरभ्यते, किमर्थ ? परप्रयोषार्थं, तथाहि-
 ॥ ८४२ ॥ अमुके सत्याह- 'सोऽङ्घ्रिगओ' इत्यादि ॥ 'नः' अनुयोगोऽधिष्ठत एतान्मयकस्य 'कयस्परयणप्पणामो' इत्यादिना
 अतः 'कतरस्स' ति किमनानया चिन्तया ? येनोच्यते- 'सो मतिनाणादीणं कतरस्स' ति ? उच्यते, इदं 'सुताणुयोगाभिहाणेण सुचस्स' ति
 उच्यते तदाऽप्यर्कं शुभमेव, नतन्यत् किञ्चित्कयादि इत्येतत् 'साधयति' कथयति को दोषः ? तस्मान् प्रतिष्ठितमिदं 'कतरस्स ?,
 गुपस्स' ति गार्थार्थः ॥ ८४३ ॥ आह- यद्येवमनुयोग इति कः गुन्दार्थः ? इत्यत आह—
 अनुजोपणमणुओगो सुपरस्स नियण्ण जमभिहेण्णं । चावारो वा जोगो जो अनुरूवोऽणुक्खलो वा ॥ ८४४ ॥
 अहया जसत्थओ धोवपच्छभावेहि सुयमणुं तस्स । अभिहेण चावारो जोगो तेणं च संघो ॥ ८४५ ॥
 'अणु' इत्यादि । अनुयोजनमनुयोगः, त्रिशुक्तं भवतीत्याह- सुयस्स नियणेण जमभिधेयेण संघं, 'चावरो वा योगो' ति 'वा' इत्य-
 थवा योगो योजनं 'चावरो' ति त्रिशुक्तं भवति, तत्रैव योग एतानुयोगोऽनुयुद्धलोपाव, पुनरपि त्रिशुक्तं भवतीत्याह- योऽनुरूवोऽणुक्ख-
 लो वा यस्परार्थेन सह यो व्यापारः सोऽनुयोग इति गार्थार्थः ॥ ८४४ ॥ 'अहवे' त्यादि ॥ अथवा 'यत्' यस्मादर्थतः- अर्थतः सका-

शात् स्तोत्रकथाद्भावाभ्यां सूत्रं अणु, ततः किमित्यत आह-तस्य-अणोः सूत्रस्याभिधेये व्यापारः योगोऽनुयोगः, तेन वाऽणुना योगो यः सोऽणुयोग इति गार्थार्थः ॥ ८४५ ॥ अतः 'आवस्सयस्स अणुओगो'त्ति स्थितम् ॥ अत्राह—

आवस्सयस्स जइ सो तत्थंगाईण अट्ट पुच्छाओ । तं होइ सुयक्खंधो अज्झयणाई च, न उ सेसा ॥ ८४६ ॥
 नणु नंदीवक्खाने भणियमणंगं इहं कओ संका ? । भणणइ अकए संका तस्सानियमं च दाएइ ॥ ८४७ ॥
 नाणाभिहाणमेत्तं मंगलमिद्धं न तीए वक्खानं । इहमट्टाणे जुज्जइ, जं सां वीसुं सुयक्खंधो ॥ ८४८ ॥

इह साणुग्गहमुइयं न उ नियमोऽयमहवाऽपवादोऽयं । दाइज्जइ कहणाए कथाइ पुरिसादवेक्खाए ॥ ८४९ ॥
 'आव'इत्यादि ॥ यद्यसावावश्यकस्य तच्च श्रुतविशेषः, तत्राङ्गादीनामष्टौ पृच्छाः "आवस्सयं णं किं अंगं अंगाई सुयक्खंधो सुयक्खंधा अज्झयणं अज्झयणाई उदेसा" ? उत्तरमाह— "तं आवस्सयं सुयक्खंधो अज्झयणाई च सेसपडिसेहो"त्ति गार्थार्थः ॥ ८४६ ॥ अपर आह— 'नणु'इत्यादि ॥ नन्वित्यसूयायां 'नन्दी' ज्ञानपञ्चकस्वरूपाभिधायी ग्रन्थः तद्व्याख्याने इदं भणितमनङ्गमङ्गानङ्गाधिकारे इह कुतः शङ्का येनाष्टौ प्रश्नाः प्रयुज्यन्ते ? इति, भण्यते, अकृते आदौ नन्दीव्याख्याने 'शङ्का' सन्देहो जायते, अपितु पृच्छयन् गुरुस्तस्यादौ नन्दीव्याख्यानस्यानियमं दर्शयतीति गार्थार्थः ॥ ८४७ ॥ आह—मङ्गलार्थमवश्यमेव नन्दीव्याख्यानात् कथमनियमप्रदर्शनमिति, 'नाणा'इत्यादि ॥ इहादौ मङ्गलमिदं, किं ? ज्ञानाभिधानमात्रम् अनभिमतप्रतिषेधमाह-न तस्या व्याख्यानम्, अस्थानत्वाद्दुस्संगेत्यभिप्रायः, तथाहि-पथि गच्छन्नध्वगो दधि दृष्ट्वा मङ्गलमिति गृह्णाति, नतु भक्षयत्यपि, किमित्याह-यदसौ नन्दी पृथक्श्रुतस्त्वन्व इति गार्थार्थः ॥ ८४८ ॥ इह पाठे किमिति प्रपञ्चत उक्तेति चेत्, उच्यते, 'इहे'त्यादि ॥ 'इह'आवश्यकारम्भे 'सानुग्रहम्' अनु-

ग्रहार्थम्, 'उदितम्' उक्तं ज्ञानपञ्चकव्याख्यानं प्रपञ्चतः, नतु नियमोऽयं तद्व्याख्यानं, अपित्त्रभिधानमात्रस्यैव नियमो, मङ्गला-
र्थत्वात्, अथवा इदमन्यत् परिहारान्तरम्-अपवादोऽयमिह नन्दीकथनेन कथ्यते, कथमित्याह-कदाचित् पुलयाद्यपेक्षया अन्यास्मैऽ-
न्यदप्युत्क्रमेणाभिधीयते समस्तदधुपयोगवदित्यतोऽष्टौ पृच्छा इति गार्थार्थः ॥ ८४९ ॥ अत्र च—

आवस्सयस्युयक्खंधो नामं सत्थस्स तस्स जे भेया । ताडं अज्झयणाइं नासो आवस्सयाईणं ॥ ८५० ॥
कज्जो पिहप्पिहाणं जहत्थमजहत्थमत्थसुण्णंति । नामे चैव परिच्छा गज्झं जइ होहिइ जहत्थं ॥ ८५१ ॥
नामाईओ नासो चउट्ठिवहो मंगलस्स च स नेओ । विण्णेओ य विसेसो सुत्तगओ किंचि युच्छामि ॥ ८५२ ॥
आगमओ दव्यावासयं तमावासयं पयं जस्स । सिक्खियमिच्च्याइ तयं तयणुवउत्तो निगदमाणो ॥ ८५३ ॥
सिक्खियमंतं नीयं द्विययम्मि ठियं जियं दुयं एइ । संखियवण्णाइ मियं परिजियमेन्तुक्कमेणंपि ॥ ८५४ ॥
जइ सिक्खियं सनामं तह तंपि तहा ठियाइ नामसमं । गुरुमणियघोससरिसं गहियमुदत्तादओ ते य ॥ ८५५ ॥
नवि हीणक्खरमहियत्तरं च वोचत्थ रयणमालब्ब । वाइट्ठक्खरमेयं वच्चासियवण्णविण्णासं ॥ ८५६ ॥
न एलियमुवलहलंपिय अमिलियमसस्सवधण्णमेलोत्त्व । वोचत्थंगंधमहवा अमिलियपयवक्कविच्छेयं ॥ ८५७ ॥
नय विविहसत्थपल्लवविमिस्समट्ठाणच्छिन्नगहियं वा । विचामेलिय कोलियपायसमिव भेरिकंध च्च ॥ ८५८ ॥
मत्ताइनिययमाणं पडिपुण्णं छंदसाऽहवत्थेणं । नाकंत्वाइसदोसं पुण्णमुदत्ताइघोसेहिं ॥ ८५९ ॥
कंठोट्टविप्पसुम्कं नाब्बत्तं बालमूयभणियं व । गुरुवायणोवयातं न चोरियं पोत्थियाओ वा ॥ ८६० ॥

आगमओऽणुवउत्तो वत्ता दन्वंति सिद्धमावासं । किं सिखियाइसुयगुणविसेसणे फलमिहऽम्बहियं? ॥८६१॥
जह सन्वदोसरहियंपि निगदओ सुत्तमणुवउत्तस्स । दन्वसुयं दन्वावासं च तह सन्वकिरियाओ ॥८६२॥
उवउत्तस्स उ खलियाइयंपि सुद्धस्स भावओ सुत्तं । साहइ तह किरियाओ सन्वाओ निज्जरफलाओ ॥८६३॥
अहिए कुणालक्खिणो हीणे विज्जाहराइ विट्ठंता । बालाउरातिभोयणभेसज्जविबज्जआ उ भए ॥८६४॥
चंदयुत्तपुत्तो उ, थिंदुसारस्स ननुओ । असोगसिरिणो पुत्तो, अन्धो जायइ कागणिं ॥८६५॥
जो जहा बहए कालो, तं तथा सेव बानरा ! मा बंजुल परिम्भट्टो, बानरा ! पडणं सर ॥८६६॥
विज्जाहर रायगिहे उप्पय पडणं च हीणदोसेण । कहणोसरणागमणं पयाणुसारिस्स दाणं च ॥८६७॥
चित्तकडुभेसजाइं मा ण पील्लज्ज ऊणए देइ । पडणइ न तेहिं अहिचेहिं मरइ बालो तथाहारे ॥८६८॥
अथस्स विसंवाओ पयभेआओ तओ चरणभेओ । तत्तो मोक्खाभावेऽफला दिक्खा ॥८६९॥
नोआगमओ जाणयम्बवसरीराइरित्तमावासं । लोइयलोउत्तरियं कुप्पावयणं जहा सुत्ते ॥८७०॥
लोउत्तरे अभिक्खणमासेवालोयओ उदाहरणं । स रयणदाहगवाणियनाएण जईहुवालद्धो ॥८७१॥
आगमओ भावावासं तदत्थोवओगपरिणामो । नोआगमओ भावे परिणामो जाण किरियासु ॥८७२॥
लोइयलोउत्तरियं कुप्पावयणं च तं समासेणं । लोउत्तरं पसत्थं सत्थे तेणाहिगारोऽयं ॥८७३॥
‘आवस्सए’ त्यादि, ‘कज्जो’ इत्यादि, शास्त्रनाम आवश्यकथृतस्कन्धस्तद्भेदाध्यायनानि ‘तम्हा आवस्सयं निक्खिबि-

स्सामि'इत्येवमादि, आह च-न्यासो निक्षेपः, आवश्यकदीनां पृथक् पृथक् कार्यः, किं कारणं?, यतो नाम त्रिविधं भवति, यथार्थाऽ-
यथार्थार्थशून्यताभेदात्, यथार्थं शिखी, अयथार्थं पलाशः, उदित्यादि त्वर्थशून्यम्, अतो नामन्येवास्यास्माभिः परीक्षा कर्तव्या, ततश्च
ग्राह्यं यदि यथार्थं स्यात्, तत्रैव समुदायार्थपरिसमाप्तेः, विवेचितकारित्वाद् भगवद्ब्रह्मच्छासनप्रतिपन्नानामिति गाथाद्वयार्थः॥८५०-८५१॥
अथ भेदतत्त्वपर्यायैरभिधेदावश्यकनिक्षेपं तावदाह-'नामाई'त्यादि, आवश्यकस्य हि चतुर्विधो नामादिन्यासः सर्वं मङ्गलस्येव, तद्यथा
नामावश्यकमित्येवमादि, विज्ञेयश्च विशेषोऽस्य सौत्रः-अनुयोगद्वारेपूक्तः, तथा च कश्चिद्विशेषं वक्ष्यामि, अनुग्रहप्रवृत्तत्वादिति गाथार्थः
॥ ८५२ ॥ तत्र नामस्थापने क्षुण्णार्थे, द्रव्यावश्यकं द्वेषा-आगमनोआगमभेदात्, तत्र 'आगमतो' इत्यादि प्रश्रयति-'आगमओ'
इत्यादि, आगमतो द्रव्यावश्यकं कियत्?, उच्यते, 'जस्स णं आवश्यकएत्ति पदं शिक्षितं ठितं जित'मित्येवमादि 'जाव णो अणुपेहाए',
तथा चाह भाष्यकारः-'तमावासरं पद' मित्यादि, स्पष्टम्, एतच्च सांन्यासिकचौघवीजमित्यभिप्राय इति गाथार्थः॥८५३॥ शिक्षि-
तमिति किमुक्तं भवतीत्याह-'स्सिक्खिअ'मित्यादि, अन्तं नीतमधीतत्वात्, शेषं सुगममिति गाथार्थः॥८५४॥ पञ्चानामपि पदानां
दृष्टान्तमाह-'जहे'न्यादि, यथा हि स्वनाम शिक्षितं स्थितं जितं पितं परिचितमेवमेतदपीत्यस्यायमर्थः, वाचनाचार्यामिहित्तघोषैः
सदृशं गृहीतं घोषसममुच्यते, ते चोदात्तादयः-उदात्तानुदात्तास्वरिताः॥८५५॥ 'नचि ह्रीण'मित्यादि अन्यूनाक्षरमहीनाक्षरं अनधिका-
क्षरमनत्यक्षरं, तथा चाइद्वाक्षरमेवं भणन्ति यदुत वचासितवन्नविन्नासं, अन्यत्रान्यत्रापादितवर्ण, अत इदं वर्णमात्र एव विवक्ष्यते, न
पदवाक्यतः, तस्यान्यविषयत्वात्, दृष्टान्तमाह 'चोच्चत्थरणमालब्ध' प्रत्यन्तनिवास्याभिरीप्रोत्तरत्नमालावत्, एतद्विपर्ययेण 'अब्वाइद्द-
क्खरं'ति गाथार्थः॥८५६॥ 'न खल्लिय'नित्यादि, न स्वलित्तमुपलाकुलभूमिलाङ्गलवत्, तथा न मिलितं, तत्र मिलितम्-असमान-

जातीयान्यमेलकत्वं सङ्कीर्णं यन्नैव तदमिलितम्, अस्यैव द्वितीयं व्याख्यानं कुर्वन्नाह—'वोच्चात्तथगंथमह्व'ति अथवा विपर्यस्त-
ग्रन्थं मिलितं विपर्ययेण चांमिलितं, तृतीयं व्याख्यान्तरमाह—'अह्व'ति द्विरावर्त्यते, अथवाऽमिलितः—असंसक्तः पदवाक्यविच्छेदो यत्र
तदमिलितपदवाक्यविच्छेदममिलितमिति गाथार्थः ॥ ८५७ ॥ 'अविच्चाभेलिय'ति पदमाचिख्यासुराह—'नये'त्यादि' 'नय विच्चा-
भेलिय'ति सम्बन्धः, किञ्च विचामेलियम्, अत आह—विविधसत्थपल्लवविमिस्सं, यथा 'धम्मो मंगलमुक्किड्डमत एकनवते कल्पे मत्तो
ऽन्ने सदर्याथ गुणाः, न हान्यामर्थ परिच्छिद्य प्रवर्तमाने जीवा द्विविधाः' इत्येवमादि, तथा अस्यानच्छिन्नग्रथितं वा यथा—प्राप्ताराज्यस्य
राजस्य, यद्वसना नियनं गताः" इत्येवमादि, यद्वा कोलिकुपायसवत्, यद्वा भेरीकन्थावत्, इति गाथार्थः ॥८५८॥ 'पडिपुन्नन्ति
दुविहं-सुत्तओ अत्यओ य' तत्र सूत्रतः—'मत्ताइ'इत्यादि, मात्रादिनियतमानं अहवा छन्दसा—छन्देण पडिपुण्णं सूत्रतः, अर्थेण च
पडिपुण्णं किमत आह—'अत्थेण' नक्राह्वादिसदोपं, न क्रियाध्याहारं यदपेक्षत इत्यर्थः, 'पडिपुण्णघोसं'इत्येतदाह—उदात्तादिघोपसम्भृत-
त्वात् प्रतिपूर्णघोषमिति गाथार्थः ॥ ८५९ ॥ 'कंठ'इत्यादि कठथा, नवरं वाक्छ्वात्कर्णाघाटितं, आह—आगमतोऽनुपपुक्ती द्रव्याव-
श्यकमित्येतावतैवाभिलपितार्थसिद्धेः किमनेन भणिण्ण 'जस्स णं आवस्सएत्ति पय'मित्यादिना, आह च—'आगमओ'इत्यादि
गतायां ॥८६०-१॥ 'जहे'त्यादि, यथोक्तगुणविशिष्टमपि निगदतः सूत्रम्—आवश्यकादिपदमनुपपुक्तस्य द्रव्यश्रुतं द्रव्यावश्यकं च,
तथा सर्वा गमनागमनप्रत्युपेक्षणादिक्रिया द्रव्यं द्रव्यावश्यकं चेति ज्ञापनार्थम् । अस्य विपर्ययमाह—'उवउत्तस्से'त्यादि, उपपुक्तस्य
त्वानुपपुक्तस्य, तस्मात् उपयोगे दृढं यत्नः कार्यः प्रथममिति गाथाद्वयार्थः ॥८६२-८६३ ॥ 'अट्टिण'इत्यादि, अत्र च 'हीणकत्तरे

अवायदंसणत्यमिणमो उदाहरणं—“मरहम्मि य रायगिहं, सेणियराया जिणिदमत्तिगओ । पुत्तो अमयकुमारो, बुद्धिं चउच्चिहारं
जुत्तो ॥ १ ॥ अह अन्नया जिणिदो, वीरो तत्थेव गुणसिलुज्जाणे । सुगविज्जाहरचारणसंयुत्वंतो नमोमरिओ ॥ २ ॥ धम्मरुद्धा-
अवसाणे, गच्छतेसु सुरत्तारणाईसु । एगस्स एगअक्खरविस्सरो ण वद्दइ विज्जा ॥ ३ ॥ तो तं मंडुक्कंपिन उप्फुडसंफिडणयं करे-
माणं । ददद्दणं विज्जाहरमिणमो राया विचित्तेइ ॥ ४ ॥ किं मन्ने एम एवं?, अहवा पुच्छामि जिणवरं गंतुं । वीरेणचि से कहियं पग्गुडं
अक्खरं सेगं ॥ ५ ॥ तं च सुणेत्ता अमओ पयाणुमारी तयं मणइ गंतुं । भो ! विस्सरियं तुहमेगमक्खरं अवहिओ सस्सु ॥ ६ ॥
जइ य पुणो मम सामण्यसिद्धिमिह कुणमि तो तुहं अहयं । लहमि तयं पडिवन्ने कहिओ से साहणोवाओ ॥ ७ ॥ तो सो तस्सेवे-
गग्गरस्स लामेण रयतगिरिसिहरे । संपत्तो यरविज्जाहरंगणाक्रीडणसुहिल्लि ॥ ८ ॥ अत्थोवणत्तो उ इहं, कायच्चो अधिय अक्खरं
ऊणे । होइ विणासो सुत्ते, अत्थे किरियाऽफलयदिवत्था ॥ ९ ॥ अण्णे मणंति स तथा विट्ठो अथएण पुच्छिओ कहियं । पट-
मयविज्जं पट्टिया लद्धं च तमक्खरं तेण ॥ १० ॥ पाठक्रममद्गीकृत्येदमपूर्वं कथितमित्यभिप्रायः । अहिए कुणालमक्कडा तंजहा-
“राया गुन्दउत्तो, पाडलपुत्तंमि पुरवरे आसि । पुत्तो सि विदुसारो, तस्सवि पुत्तो असोगसिरी ॥ १ ॥ निचमसोगाहि तओ विससओ
दोहि अगमहिस्सीहिं । रज्जवपुत्तरयणुज्जलाहिं सह भुंजती भोए ॥ २ ॥ तस्म य एगाएँ सुओ चालो नामेण पुण कुणालोत्ति ।
दिन्ना रो बालभुत्ती उज्जेणी तस्स राएणं ॥ ३ ॥ अह अन्नया कयाई कुणालवालस्स माइसवत्तीए । सहियस्स वात्तभवणे कहियं
वरकंरुइज्जेणं ॥ ४ ॥ भयवं ! कुणालचालो वड्डइ अइरेगअट्टवासोत्ति । तेणवि लिहिओ लेहो, सयमेव अधीयओ कुमरो ॥ ५ ॥
तीण्णिय मो गहिओ णयणंजणचिंदुयं अगारस्स । उवरिं दिण्णं रण्णो, छइल्लयाए मणं हरिउं ॥ ६ ॥ पडिअप्पिओ य रण्णो,

णयावि अनुसाइओ पमत्तेणं । संवत्तिऊण सुदाएँ अंकिओ णीउ उज्जेणीं ॥ ७ ॥ वायाविओ य तेण य, ण लेहओ कहइ तं
 निरोहत्ति । सयमेय चाइउं चिन्तियं कुणालेणिमं तत्थ ॥८॥ मोरियवंसणऽम्हं, आणा अप्पडिहया तिहुयणंमि । ता किं तातस्साणं
 पदमं लंघिअ अहमेव ? ॥९॥ भो ! भो ! थाणेह लहुं, जलंतजलणाफुलिंगवीभत्थं । तत्तं लोहसलागं, जेणं अंजेमि अच्छीणी ॥१०॥
 तो अंजिऊण तीए हाहारमरियदसदिसामोयं । जाओ य णयणविरहेण सयलअत्थमियजियलोओ । ११॥ तो जाणिऊण रणा,
 दिप्पणी से तुच्छजीवणी गामो । गंधन्ववेयणिलणो य तत्थ सो भुंजती भोए ॥१२॥ तो तस्सवि संसारस्स भावदोसेण दारओ आओ ।
 तो सो अणजमाणो गायंती वतुमत्ति भमत्ति ॥१३॥ पाडलिपुत्तं पत्तो, कहियं रणो इमेरिसो कोइ । उग्गाइ किंनरो इव, रणा हक्का-
 र्थिओ तो सो ॥१४॥ रत्नो पुरओ गायइ, अंतरिओ जमणियाए रम्माए । तुट्टेण य सो भणिओ, रत्ना मग्गाहि किं देमि ? ॥१५॥
 सो भणति-चंदगुत्तपवोचो तु, विंदुसारस्स णत्तुओ । असोगसिरिणो पुत्तो, अन्धो जायइ कागणीं ॥१६॥ तो उण रत्ना पुट्टो कोऽसि
 तुमं ? तेण साहियं सव्वं । ओसारिया य पोत्ती, भणिओ य पुणोऽवि किं देमि ? ॥१७॥ सो भणति-कागणिं राइणावि तुच्छंति
 मग्गियं भणिओ । मंतीहि य से व्हियं, रायसुए कागणी रज्जं ॥१८॥ रायावि भणति अन्धो, करेसि रज्जेण किं ? तओ आह । मम
 पुत्तो उप्पण्णो संपइ इइ राइणा भणिते ॥१९॥ संपत्ति चिय से नामं, पत्तिट्ठियं तस्स रायपुत्तस्स । तं चेव य से रज्जं रणा पितिसंतियं
 दिप्पणं ॥२०॥ सो चेव उवणओत्ति । अहदा भावादिए इमं लोइयं उदाहरणं— “कामियसरआसण्णे, वंजुलरुवखो महालओ अत्थि ।
 तत्थ य चडिऊण जले, जो पडइ त्तिरिखओ संतो ॥१॥ सो होइ किल मणूसो, अह मणुओ पडइ होइ तो देवो । अह चित्तियंपि
 पडेज्जा, पुच्चिओ चेव तो होइ ॥२॥ एवं च ठित्ते सह वानरीए तत्थेव वानरो आओ । दिट्ठं च तत्थ पडियं, नरमिहुणं ताउ रुक्खा-

उ ॥३॥ जायं च देवमिहृणं, पडियाणि दुष्टवि नञुयं जायं । सो भणति पुण पडामो, जा देवजुयं किल भवामो ॥४॥ तीए वरजुव-
तीए, पडिओ घरेतीए सो नरो सल्ले । जाओ पुणोऽवि सोचेव मक्कडो सिस्मिदिच्छंतो ॥५॥ नारी रमा गहिया, सोऽविय
माइंजालपुरिसेहि । रणो पुरओ णच्छंतएसु सो वानरो सुको ॥६॥ तं दददृणं वरहारयणपरिमंडियं नियं जुवं । पत्थेइ तीएँ मणिओ,
एम सिलोगोत्ति निउणाए ॥७॥ जो जहा वट्टइ कालो, तं तहा सेव वानरा ! मा वंजुल पडिब्भट्ठो, वाणरा ! पडणं सर ॥८॥” उ-
वणओ एस एवेत्यधिकृतगाथापूर्वाद्धीर्थः । अथ भावहीणादि ए उदाहरणं, तथा चाह-‘उभये’त्ति भावहीणे भावहिये य दृष्टान्तः, कः ?
इत्यत आह-‘बालाउराइमोयणभेसज्जविज्जओ’ एतदुक्तं भवति-‘तित्तकइभेसयाइं मा णं पीलेज्ज ऊणये देति, पउणइ ण, तेहि
अहिएहि मरति, ग्लान इति गम्यते, एवं बालोऽप्याहारमङ्गीकृत्येति गार्थः ॥ ८६४ ॥ ‘चंदगुत्ते’त्यादि, गाथाः पञ्च ॥ ८६५-६९ ॥
इत्यागमतो द्रव्यावश्यकं गतं, द्वितीयमेदमधिकृत्याह-‘नोआगमतो’इत्यादि । नोआगमतः इशरीरद्रव्यावश्यकं “परिणि-
व्युयसुणिदेहं सिद्धसिलातलगयं सुणेयवं । अणुभूयभाववेक्खा, वइ तडवडिओ घयघडोव्व ॥१॥ ” तथा भवशरीरद्रव्यावश्यकं
यच्छरीररमानश्यकमिति पदं ज्ञास्यति योग्यत्वात् घृतघटवदेव, उभयव्यतिरिक्तं तु त्रिविधं, कथमित्याह-‘लोइय’त्ति जे इमे
राईसरादि सुखादिप्रक्षालनमुपसि कुंते, लोकोतरं च ‘जे इमे समणगुणसुकुजोगी जात्र उभओ कालं आवासयस्स उवट्ठायन्ति,
तथा कुप्पानणियं तिण्हं तिसट्ठानं पानादुयसयाणं कोट्टिकिरियादीणं उवल्लयणसंमज्जणादि’ एवं जहा सुत्ते अणुओगदारेपु तथा
वन्नेपव्वंति गार्थः ॥८७०॥ “वसंतपुरे अगीयत्थसंविग्गपरिचरो तहाविहो चेव गणी गच्छो य परिवसति, तत्थ य एगो साह
दियसदेवसियं उदउल्लाइअणेसणादि पडिगाहेत्ता रयणीए महयामहया संवेणेगालोएति, तस्स पुण गणी अगीयत्थत्तणओ पायच्छित्तं

देतो इमं भणइ-अहो ! इमो धम्मसद्धिओ !, मुहं पडिसेविउं दुक्खं आलोइउं, अओ असहत्तणओ सुद्धो'त्ति, इमं च ददइउं अन्ने मण्णंति-
आलोइज्जइ चेव य, न एत्थ दोसोत्ति, वचइ कालो, अन्नया तत्थ संविगो साहू आगतो, तेण सा दिवसदेवसिया अविही दिट्ठा, चित्तियं
च- 'अहोऽणेण इमेण विणासिञ्जन्ति, ततो तेण कहाणयं कहियं- "गिरिनगरे कोडीसरो नाम वाणियओ महल्लमोहुरयणणं वरं भरि-
ऊण पलीवेइ, तं च लोगो पसंसइ-वइसाणरं तिप्पे हित्तिचि, एवं वरिसाणि वंचति, अन्नया तेण तं तथा पलीवियं वायवसेण य सब्वं
नगरं दइउं, ततो राइणा हक्कारिऊण सब्वस्सहरणो कओ निद्धाडिओ य सविसयाउत्ति ॥ अन्नोऽवि महुराए एवं चेव करेइ, सो राइणा
सुओ, सब्वस्सहरणो चेव काउं विसिञ्जिओ, भणिओ य-अडविमि किं न पलीवसि?, एवं भो ! जहा तेण वणिणएण अचसेसा गेहा दइहा
एवं तुमं पसंसतो एए साहुणो भिगसंठाणिए सब्वे ज्ञामित्ता परिचयसि, जाहे' य सो गणी ण ठाह ताहे तेण साहुणो भणिया-भो ! भो !
एस अगीयत्यो निद्धम्मो य, अल्लमेयस्स वसवत्तिचेण, सो तेहि तओ निद्धाडिओ" आह च- 'लोउत्तरे' इत्यादि । स इत्यगीतार्थः, शेषं
स्पष्टम् ८७१ ॥ द्रव्यावश्यकं गतम्, भावावश्यकमपि द्वेषा-आगमतो नोआगमतश्च, तत्र पूर्वार्धं स्पष्टम् ॥ द्वारं ॥ नोआगमतो
ज्ञानक्रियापरिणामो, मिथत्वादिति गाथार्थः ८७२ ॥ तदपि त्रेधा- 'लोइयं' तथा । 'लोइयं' पुब्बण्हे भारहं अवरण्हे रामायणं
'कुप्पावणियं' इज्याञ्जल्यादि, लोकोत्तरं शास्त्रे प्रशस्तं, तेनैव चायमधिकार इति गाथार्थः ॥ ८७३ ॥

तस्साभिन्नत्थाइं सुपसत्थाइं जहत्थनिययाइं । अब्बामोहाइनिमित्तं आह पज्जायनामाइं ॥८७४॥

आवस्सयं अवस्सं करणिज्जं धुवनिग्गहो विसोही य । अब्बयणछक्कवग्गो नाओ आराहणा मग्गो ॥८७५॥
समणेण सावणण य अवस्सकायव्वयं हवइ जम्हा । अंतो अहो निसिस्स उ तम्हा आवस्सयं नाम ॥८७६॥

जदवस्सं कायच्चं तेणावस्सयमिदं गुणाणं वा । आवासयमाहरो आ मज्जायाभिविहिवाइ ॥८७७॥
 आ वस्सं वा जीवं करेइ जं नाण-दंसणगुणाणं । संनिउअभावणच्छायणेहिं वा वासयं गुणओ ॥८७८॥
 'तस्से'त्यादिना पर्यायत आह गाथाः पञ्च, अत्र च 'आवस्सयं' ति अवश्यंकरणादावश्यकं, किञ्च तत्?, चक्रवालसा-
 माचार्यशुष्ठानं, 'ध्रुवनिग्रहः' अनादिकालीनकर्मापिनयनं, एवं च पदानि नव दश वेति, यतश्चाहोरात्रान्तः श्रमणादिना कर्त्तव्यमत
 आवश्यकं, आपाश्रयो वेदं गुणानां, आडो मर्यादाभिविधिवचनत्वादापाश्रयं, ततश्च प्राकृतशैल्या लिङ्गव्यत्ययादावासायंति, गुणानां
 वा वश्यमान्मानं करोतीति, यथाऽन्तं करोतीत्यन्तकः, गुणशून्यं वा आत्मानमापासयति गुणैरिति, गुणसान्निध्यमात्मनः करोती-
 त्यर्थः, गुणैर्वा आवासकम्-अनुरञ्जकं वस्त्रधूपादिवदिति, गुणैर्वाऽऽत्मानमाच्छादयतीति 'वस आच्छादने' इतिकृत्वा ॥८७४-७८॥
 तदेवं भेदतत्त्वपर्यायैरावश्यकमुक्तं, श्रुतस्कन्धपदयोरप्यतिदेशनं तावदाह-

एवं चिय सेसाइं चिउसा सुयलवल्लणाणुसारेण । कमसो वत्तव्वाइं तथा सुययल्लंधनामाइं ॥८७९॥
 आगमओ दब्बसुयं वत्ता सुत्तोवओगनिरवेवखो । नोआगमओ जाणयभब्बसरीराइरित्तमिदं ॥८८०॥
 पत्ताइगयं सुत्तं सुत्तं च जमंडजाइ पंचविहं । आगमओ भावसुयं सुओवउत्तो तओऽणणो ॥८८१॥
 नोआगमओ भावे लोइय लोउत्तरं पुराऽभिहिं । सम्मत्तपरिगहिंयं सम्मसुयं मिच्छमियरंति ॥८८२॥
 आगमओ भावसुयं जुत्तं नोआगमे कंहं होइ ? । जइ नागमो न सुत्तं, जइ सुत्तमणागमो किह णु ? ॥८८३॥
 उवओगो जम्मत्ते तं तं जइ वाऽऽगमोऽवसेसं तु । नोआगमोत्ति एवं किमणुवउत्तम्मि दब्बसुयं ? ॥८८४॥

अचिसुद्धनयमण व जइ लद्धिसुयमणुवउत्तेऽवि । भावसुयं चिय पढओ, किमणुवउत्तस्स दब्बसुयं ? ॥८८५॥
 आगमसुओवओगो सुद्धो चिय न चरणाइसंमिस्सो । मीसेऽवि वा चिवक्खा सुयस्स चरणाइभिन्नस्स ॥८८६॥
 चरणाइसमेयम्मि उ उवओगो जो सुए तओ समए । नोआगमोत्ति भणइ नोसद्धो मीसभावम्मि ॥८८७॥
 सब्वनिसेहे दोसो सब्वसुयमणागमो पसज्जेज्जा । होज्जा वाऽणागमओ सुयवज्जमणागमसुयं तु ॥८८८॥
 देसनिसेहे सयलं नोआगमओ सुयं न पावेज्जा । भिन्नंपि व तं देसो चरणाईणं पसज्जेज्जा ॥८८९॥
 होज्ज व नोआगमओ सुओवउत्तेऽवि जं स देसम्मि । उवजुज्जइ न उ सब्वे तेणायं मीसभावम्मि ॥८९०॥
 आह नणु मीसभावे नाभिहिओ अभिहिओ य नोसद्धो । देसे तदन्नभावे दब्बे किरियाए भावे य ॥८९१॥
 सचमयं देसाईसु तहवत्थवसेण सहविणिओगो । अमियत्था य निवाया जुज्जइ तो मीसभावेऽवि ॥८९२॥
 अविसेसियसंमिस्सोवओगदेसुत्ति वा सुयं काउं । नोआगमभावसुए नोसद्धो होज्ज देसेऽवि ॥८९३॥
 नोआगमओ कोई सहसहायसुवओगमिच्छंति । नणु सुतरमागमत्तं हि दब्बभावागमे जुत्तं ॥८९४॥
 अह नागमोत्ति सद्धो नोआगमया य तदहियत्तणओ । आगमओ दब्बसुयं किह सद्धो नागमो जइ णो ? ॥८९५॥
 अन्ने नोआगमओ सामित्ताणासियं सुयं वेत्ति । जइ न सुयमणुवओगे नणु सुयरमणासियं नत्थि ॥८९६॥
 सुय-सुत्त-गंथ-सिद्धंत-सासणे आण-वयण उवएस्सो । पणवण आगमोऽवि य एगट्ठा पज्जया सुत्ते ॥८९७॥
 'एयं चिये' त्यादि स्पष्टार्थी, नवरं 'सुयाणुसारेणं' अनुयोगद्वारा नुसारेणेति गाथार्थः ॥८९९॥ अथ प्रपञ्चतः श्रुतपदशुच्यते-तच्चतुर्था-

मङ्गलवत्, नामस्थापने प्राग्वत्, द्रव्यश्रुतमागमनोआगमभेदाद्, आद्यं प्रतिपादयन् गाथापूर्वादिमाह, द्वितीयं च पश्चार्धं, प्रतीतिार्थं ८८० ॥ किं तदिदमित्याह-पुस्तकपत्रकादिन्यस्तम् । “अहवा सुते पंचविहे पत्रचे-अण्डए बौडए वागते किडिसे” इति, आहव-‘सुत्तं चे’ त्यादि । तत् द्रव्यश्रुतं व्यतिरिक्तमिति प्रक्रमः । द्वारं । भावश्रुतं द्वेषा-आगमनोआगमभेदादेव, तत्रागमतो भावश्रुतं, कः इत्याह-‘श्रुतोपयुक्तो’ वक्ता, ततोऽनन्यत्वात् ॥ ८८१ ॥ ‘भावे’ भावविषयं नोआगमतो भावश्रुतं, किमत आह-लोश्यं भारतादि, लोकोत्तरं चाचारादि क्षायोपशमिकविशेषात्, तच्च प्रागेवोक्तं, तच्च सम्यक्त्वादिपरिग्रहात् तथोच्यते । अत्राह-‘आगमतो’ इत्यादि । इह हि आगमतो भावावश्यकश्रुतं ‘युक्तं’ घटमानकम्, अविच्छिद्यत्वात् जनन्यवन्ध्यावत्, (किन्तु न) युक्तमित्याह-‘नो आगमे’ नोआगमतस्तु कथं भवति ?, न कथञ्चिद्विरोधात् जीवाचितन्यवत्, तथा क्रोड्यं नोआगमो-नाम ?-‘जति’ इत्यादि, यदि नोआगमो-न आगमः ततो ‘न सुत्तं’ति न भावश्रुतम्, अथ श्रुतं कथं नोआगमो, जीवाचितन्यवदिति, तस्मादयुक्तमेतत् द्वितीयं भावश्रुतमिति गार्थार्थः ॥ ८८२-८३ ॥ स्यात् पठतः; ‘उचओग’ इत्यादि । ‘उपयोगो’ दत्तावधानता ‘जंमत्ते’ चि यावति २ तत्तद् यदि चागमो भवतामभिप्रतः; अवसेसं तु उपयोगाविषयीकृतं श्रुतं नोआगमत इति, ततश्च सर्वमतिपेधात् ‘नोआगमतो भाव-श्रुतं योज्यते इति चेद् उच्यते, एवमनया कल्पनया किं-कस्मात् अनुपयुक्ते पठति-वक्तरि ‘दब्बसुयं’ अधस्तादुक्तं येनोच्यते ‘नो अ-नुपेहाए’चि, एतदुक्तं भवति-अनुपयोगत्वेन तस्यापि नोआगमत्वाद्, अनुपयोगत्वेन तत्रापि लब्धिसद्भावादित्यभिप्राय इति गा-थार्थः ॥ ८८४ ॥ अर्थतत्परिजिहीर्षोः हरेर्मतमाह चोदक एव-‘अवी’ त्यादि । यदि ‘अविशुद्धनयमतेन’ द्रव्यास्तिकनयमतेन यदि तल्लब्धिसङ्गं श्रुतं सन्नोआगमरूपं अशुत्रउचेऽपि वक्तरि पठति सति ‘भावसुत्तं चिय’चि भावश्रुतमेव वर्त्तत इति, उच्यते, ननु

तद्व्यापनं, तथाहि-यद्यं ततः पठतो किमणुवउत्स दब्बसुयं ? एतदुक्तं भवति- तदपि भावश्रुतमेवास्तु, लब्धिसद्भावात्, इति चोद्यार्थः, उच्यते-नतचोद्यं, मिद्वान्तानभिप्रायात्, तथाहि-सर्वप्रतिषेधवचन एव नोशब्द इदं स्यात्, न मिश्रवचन इति, आह च- 'आगममुओवओगो' इत्यादि । आगच्छतीत्यागमः श्रुत इति श्रुतं, आगमश्चुतं, तद्विषय उपयोगः आगमश्रुतोपयोगः, 'शुद्ध एवं' केवल एव, किमुक्तं भवति इत्याह-'न चरणादिसन्मिश्रो' न चारित्रदर्शनाभ्यां संवलितः यदा 'इष्यते तदा' आगमनत्तान् भावश्रुतमभिधीयत इति शेषः, ज्ञानदर्शनचारित्रमिस्सेऽवि 'वे'त्यथवा 'मिश्रेऽप्युपयोगे चरणादिभिन्नस्य श्रुतस्य विमक्षा क्रियते, ततथागमतस्तावदेवं भावश्रुतं भवतीति गाथार्थः ॥८८५-६॥ नोआगमतः पुनः कथं भवतीत्याह-'चरणाई' रयादि । यः पुनः श्रुते उपयोगः, किञ्चिद्विष्टे श्रुते ? इत्याह-'चरणादिसमेते' चरणदर्शनाभ्यामनुविद्धे, स किमित्यत आह-तनोऽगो 'ममये' मिद्वान्ते नोआगम 'इति' एवं भण्यते, नोआगमतो भावश्रुतं भण्यत इति भावना, किं कारणमित्याह-यतः नोशब्दोऽयं मिश्रभावे, मिश्रवचनो वर्णत इति, एवं चैतद्, अन्यथाऽयं सर्वनिषेधवचनो वा त्वयेष्यते देशनिषेधवचनो वेति द्वयी गतिः, किंचानतः ? तत्र प्रथमविकल्पे प्रसङ्गमापादयन्नाह-'सच्च' इत्यादि । 'सर्वनिषेधे' सर्वप्रतिषेधवचने नोशब्देऽभ्युपगते भवतो 'दोषः' अपरायः स्यात्, यत एवं मयं श्रुतमनागमः प्रसज्येत, आगमो न भवतीति नोआगमः, तत्रापि श्रुतस्य मत्यादिचतुष्टयीभवनमित्यभिप्रायः, अनागमस्य वा श्रुतत्वीभवनमिति, आह च-'दोऽज्ञा वा' भवेद्वा, कः किमित्यत आह-'अनागमसुयं तु' अनागमो-मत्यादिननुष्टयलक्षणः, उच्यते लुप्तत्वात्, श्रुतमेव नान्यः, किञ्चिद्विष्टो य इत्याह-'सुतवज्ज' न्ति श्रुतवज्जः, किं कारणमित्याह-'अनागमतो' अनागमाद्भेदोः, क्षमाश्रमणटीकाऽपीयं । 'सच्चणि'गाहा । निषेधवचनत्वे पुनर्नोशब्दस्य सर्वनिषेधो देशनिषेधो वा ग-

म्यते, तत्र सर्वनियेधे तावन्नोआगमतो भावश्रुत्वमिति सर्वश्रुतस्यानागमत्वप्रसङ्गः स्यात्, अश्रुत्वस वा मत्यादेः श्रुतत्वप्रसङ्ग इति गा-
थार्थः ॥८८७-८८॥ अथ वृषे-न वृषो नोशब्दस्य सर्वप्रतिषेधचनत्वं येन 'सव्वसुयमणागमो पसज्जड' किंतु देशे, अत आह-
'देस' इत्यादि । इह नोशब्दे देशनियेधे देशोऽस्यागमो न भवतीति वाचके सति भवतः सकलं श्रुतं 'नोआगमतो' नोआगमस्वरूपेण
प्राप्नुयाद्, एकदेशे अनागमत्वात्, इष्यते च सर्वत्र नोआगमतया सर्वं श्रुतं, ज्ञानदर्शनचारित्रपर्यायानुविद्धत्वात् । 'भिन्नं पि वे-'
त्यादि वा इत्यथवा एवं सति अपि सम्भावनार्थः, ततश्चायमर्थः-चरणादीनां भिन्नं सत् निःकृष्टं सत्त्वं-श्रुतं देशः प्रसज्येत अनेनैव
प्रकारेण, एदप्यसम्भारनीयं, सम्भाव्यते वा भिन्नदेशं धात्वञ्जनकपिसवर्णकत्वत्, अन्यथा संकरैकत्वादित्येवप्रसङ्गात्, तस्मात् पारिशे-
व्यान्मिश्रवचनेऽस्मिन्नोआगमतो भावश्रुत्वमिति भावः । 'होज्ज' इत्यादि । 'वा' इत्यथवा अपरस्यापि भङ्ग्या अयं नोशब्दो मिश्रवचन
इत्युच्यते, कंहं ? 'होज्ज व णोआगमतो सुओवत्तोवि' चि, एतस्याधरघटना-श्रुतोपयुक्तोऽपि सन् भवेन्नोआगमतो भावश्रुतं, उप-
योगतद्वतोरभेदात्, कथमित्यत आह-'यत्' यस्मात् 'असौ' उपयोगवान् 'देशे उपयुज्यते' ज्ञानदर्शनचारित्रकलापैकभागश्रुतैकदेशे प्र-
णिहितो भवति, 'न उ सव्वे' एकमय इत्थमुपयोगाभावात्, येन कारणेनैवं तेनायमनयाऽपि भङ्ग्या मिश्रभावे भवति, क्वचिदुपयोगानु-
पयोगप्रवृत्तेः पूर्वत्र तु मिश्र उक्त आसीद् भवेत् नो आगमतो भावश्रुतं चरणादिसमेते इह तु इत्येवमतो महान् विशेष इति गाथार्थः ॥८८९-
९०॥ 'आहे' त्यादि । ननु मिश्रभावे नोशब्दो न क्वचिदभिहितः, अभिहितश्च देशादौ, तथाहि-विवक्षया नोशब्दो देशवचन उक्तो द्रव्ये
घटादौ, यथा-देशे नोघटः, यो घटः स देशे नोघटो, नतु सर्वत्र, अघटप्रसङ्गात्, तत्प्रसंगे च घटाभावप्रसङ्गात्, सर्वत्रैवमिति शून्यतापत्तिः ।
अथ पुनर्देशे घटस्तत एकघटे घटवहुत्वप्रसङ्गः, एवं पटादिष्वपीति व्यवहाराभावः, तथा तदन्यभावे नोघटः पटादिस्तत्संबन्धवहार-

व्यपदेशज्ञानदर्शनात्, द्रव्ये नोऽशब्दः घटैकदेशवचनादिरेव विवक्ष्योक्तत्वात्, क्रियायां नो पचति नो पक्तव्यमस्ति, तथा भावे च नो शय्यते नो स्थीयते इति गाथार्थः ॥८९१॥ उच्यते-‘सच्च’ मित्यादि । सत्यमयं देशादिषु पठितो, न मिश्रभावे, किन्तु तथाऽप्यर्थयशेन शब्दविनियोगः क्रियते, अपिच-अमितार्थोऽथ निपाताः, घोत्सेनार्थेनार्थवत्त्वाद्, यत एव ततो युज्यते अयं मिश्रभावेऽपीति गाथार्थः ॥८९२॥ अस्तु वाऽयं भवदनुरोधेन देशादिनियत एव तर्हि भविष्यतीति, आह च-‘अविसेस्ये’ त्यादि । अविशेषितत्वेन समिश्रोपयोगः तस्य द्युतमेकदेश इतिकृत्वा, किमत आह-नोआगमतो भावश्रुते साध्ये देशवचनोऽपि नोऽशब्दः स्यात्, घटग्रीवाल्यैकदेशे नोघटाभिधानवद्, यथाहि-सामान्यैकघटस्यैको देशो नोचट इत्युच्यते, एवं ज्ञानादित्रयाद्युपयोगाच्छ्रुतोपयोगोऽपीति, नोआगमतो भावश्रुतमिदम्, एकदेशवचनत्वादिति गाथार्थः ॥८९३॥ अत्र च-‘नो’ इत्यादि । केचन नोआगमतो भावश्रुतमिच्छन्ति ‘उपयोगं’ प्रणिधानं, किंविशिष्टमित्याह-‘शब्दसहायं’ शब्दानुविद्धमित्यर्थः, शब्दोपयोगयोरेक्यं, नोपयोगमात्रं, अत्रोच्यते, ननु सुतरामेवागमतो भावश्रुतत्वं, द्रव्यभागागमसंयोगे ‘युक्तं’ घटते, कुतस्तत्रानागमतो ? न हि तत्रोपलसंनिपातो भवतीत्यभिप्रायः, इदं बुद्धटयियोः परस्य मतमाशङ्कते-‘अहे’त्यादि । अथ चेच्छब्दो-ध्वनिर्वर्ण आगम इतिकृत्वा, ततश्च ‘तदधिकत्वात्’ शब्दाधिकत्वादुपयोगस्य नोआगमतापत्तिः-नोआगमस्यैव, उपयोगमात्रस्य शब्दसाहाय्यात्, यदि नोआगमतो भावश्रुतमित्यर्थः, उच्यते, यद्यसावुपयोगसहायः शब्द आगमो न तत आगमतो द्रव्यश्रुतं कथं त्वयाऽप्यत्रस्तात् प्रतिपन्नमिति शेषस्तस्मात् ‘णञि’त्यादि स्थितम् ॥८९४-९५॥ ‘अण्णे’इत्यादि । अन्ये सूरयो व्याचक्षते-आगमतो भावश्रुतस्वामित्वाश्रित्युपयोगं, तथा नोआगमत इत्यत्र तुशब्दलोपो द्रष्टव्यः, ततश्च नोआगमतः पुनः स्वामित्वानाश्रितमन्य इत्याद्यनुवर्तने,

उच्यते, सम्बद्धमप्यनुपयोगेण 'सुयं'ति न भावश्रुतम्, अधीयानस्यानुपयुक्तत्वात्, ननु सुतरामनाश्रितं स्वामिनि नास्ति नोआगमत्वो
भायश्रुतं, यदि सम्बद्धमपि द्रव्यश्रुतं प्रतिपन्नमसम्बद्धं तु कस्मात् प्रतिपद्यते ? क्व वा तदित्थंभृतमिति, तस्मादेतदपि परि-
फाल्ग्विति गाथार्थः ॥ ८९६ ॥ तत्त्वं तु द्वात्रयतीति द्वात्रं, पर्यायशब्दानाह-'सुये'त्यादि स्पष्टा ॥ ८९७ ॥ द्वारं ॥ स्कन्धोऽपि मङ्गल-
वचतुर्था, द्रव्यत आह-

खंघपणऽणुवउत्तो वत्ताऽऽगमओ स दव्वखंघो उ । नोआगमओ जाणयभव्वसरीराइरित्तोऽयं ॥८९८॥
सच्चित्तो अच्चित्तो भीसो य समासओ जहासंखं । दुपयाइ दुपणसाइओ य सेणाइदेसाई ॥८९९॥

अहवा कसिणोऽकसिणो अणेगदव्वो स एव विण्णेओ । देसाऽवचिओवचिओ अणेगदव्वो विसेसोऽयं ॥९००॥
आगमभावकखंघो खंघपयत्थोवओगपरिणामो । नोआगमओ भावम्मि नाण-किरिया-गुणसमूहो ॥९०१॥
सामाइयाइयाणं छणहऽऽहयणाण सो समावेसो । नोआगमोत्ति भणइ नोसहो भीसभावम्मि ॥९०२॥
गण-काए य निकाए खंघे वग्गे तहेव रासी य । पुंजे पिंढे नियरे संघाए आउल समूहे ॥९०३॥

'खंघे'त्यादि, पूर्वाद्धं स्पष्टम् ॥ द्वारम् ॥ नोआगमतस्तु त्रिविध इत्याह-'नोआगमओ'इत्यादि, उत्तरार्धं स्पष्टं, व्यतिरिक्तत्रिवि-
धमाह-'सच्चित्तो'इत्यादि । स चायं यथासंख्यं द्विपदादिरसंख्येयारमप्रदेशमात्रः नरहयस्कन्धादिः, द्विप्रदेशादिः प्रतीतः, 'सेणाति-
वेसो य'ति, सेणाए अग्गिमे खन्धे सेणाए मज्झिमे खन्धे' इत्येवमादीति गाथार्थः ॥८९८-९९॥ 'अहवे'त्यादि । अथवा त्रिविधः
स्कन्धः-कृत्स्नोऽकृत्स्नोऽनेकद्रव्यश्च, तत्र कृत्स्नः स एव द्विपदादिरक्षतः, अकृत्स्नः स एव द्विप्रदेशादिरवयवत्वात्, तिपदेसियाउ

दुपदेसिओ अकसिणखंधो' इत्येवमादि, तथा 'अणोगदब्धो'त्ति स चानिकद्रव्यः सामान्येन जीवच्छरीरपिण्डः देशे नखादावपचितो-हीनो जीवतया, तथोपश्रितश्च, युक्तधायमस्यान्यतो विशेष इति ॥९००॥ भावस्कन्धमाह-'आगमे'त्यादि पुब्वद्धं कंठं ॥ द्वारं ॥ नोआगमतो ज्ञानक्रियासमूहः ॥९०१॥ कथमित्याह-'सामाई'इत्यादि । 'सो'त्ति णोआगमतो भावस्कन्धः, शेषं स्पष्टम् ॥९०२॥ 'गणे'त्याधेकाथि-कानि स्पष्टानि ॥ उक्तः स्कन्धोऽपि, साम्प्रतं व्यस्तस्य सतोऽस्यावश्यकादिपदत्रयस्यैकत्रायता क्रियते, पण्णां श्रुतविशेषाणां समुदायः स्कन्ध उच्यते, आवश्यकं च तद् श्रुतस्कन्धश्चेत्यावश्यकश्रुतस्कन्ध इति, शास्त्राभिधानमेतदिति गाथार्थः ॥८०३॥ आह-

किं पुण छक्कज्झयणं ? जेण छलत्थाहिगारविणिउत्तं । सामाइयाइयाणं ते य इमे छ ज्जाहासंखं ॥९०४॥
सावज्जजोगविरई उक्कित्तण गुणवओ य पडिवत्ती । खलियस्स निंदणा वणत्तिगिच्छ गुणधारणा चेव ॥९०५॥
दारक्कमागयाणं वीसुं वीत्तुमिहमोहनिप्फन्ने । अज्झयणाणं नासं वक्खामो लाघवनिभित्तं ॥९०६॥

आवस्सयस्स एसो पिंडत्थो वणिणओ समासेणं । एत्तो एक्केक्कं पुण अज्झयणं वण्णयिस्सामि ॥९०७॥
तत्थऽज्झयणं सामाइयंति समभावलक्खणं पढमं । जं सब्वगुणाहारी वोमं पिव सब्वदब्बाणं ॥९०८॥
अह्वा तब्भेयच्चिय सेसा जं दंसणाइयं त्तिविहं । न गुणो य नाणदंसणचरणब्भहिओ जओ अत्थि ॥९०९॥

'किं पुणे'त्यादि । किं पुनः कारणमिदमावश्यकमध्ययनपदकमिति ? , आह-येन पद्भिर्अर्थोपनिभित्तं सामायिकादीनां, ते चामी अर्थाधिकाराः-'सावज्जे'त्यादि ॥ सामायिकाध्ययने सकलसावधयोगविरतिसर्थाधिकारः, द्वितीये त्वर्हतां गुणोत्कीर्त्तना, तृतीये गुणवत्तः प्रतिपत्तिः कृतिकर्मादिलक्षणा, श्रुतशीलस्खलननिन्दना चतुर्थे, पञ्चमे चारित्रात्मनो व्रणचिकित्सा, षष्ठे तु व्रतातिचा-

रेतरोपचितकर्मविशरणार्थमनशनादिगुणधारणमिति गाथार्थः ॥९०४-५॥ आह-उक्तमावश्यकश्रुतस्कन्धाऽध्ययनानीत्यतोऽध्ययननि-
क्षेपोऽपीहैव कर्त्तव्योऽवसमाप्तत्वात् श्रुतानन्तरं स्कन्धवद्, उच्यते-‘दारवकमेत्यादि । द्वाराणि-उपक्रमादीनि तेषां क्रमस्तेनागतानां
प्रत्येकं २ इह-शास्त्रे औघनिष्पन्ने निक्षेपे, शेषं स्पष्टम् ॥९०६॥ उपसंहरन्नाह-‘आवस्सयस्से’त्यादि । तद्व्यवर्णनाच्चोक्तं
चतुर्थं मूलद्वारं ‘तस्स फलयोगमद्गलसमुदायत्थे’ति, इति गाथार्थः ॥९०७॥ पञ्चममाह-‘तत्थे’त्यादि, स्पष्टा, नवरं प्राथम्यमस्य
सकलगुणाधारत्वात् ॥ ९०८ ॥ ‘अह्वे’त्यादि । अथे’ति प्राथम्यकारणान्तरोपदर्शनार्थः, ‘तद्भेदा एव’ सामायिकविशेषा एव
‘शेषाः’ अध्ययनविशेषाः, यस्मात् तत्सामायिकं दर्शनादि त्रिविधं ‘सामाहयंति ति विहं सम्मतसुयं तथा चरिचं च’ति वचनात् न
चान्यो गुण एतद्विहेणास्तीत्यतस्तदाधारत्वाच्चेदमाद्यमिति गाथार्थः ॥ ९०९ ॥

अणुओगद्वाराहं महापुरस्सेव तस्स चत्तारि । अणुओगोत्ति तदत्थो दाराहं तस्स उ सुहाहं ॥९१०॥

अकयहारमनगरं कएगदारंपि दुक्खसंचारं । चउब्बलुद्धारं पुण सपडिद्धारं सुहाहिगमं ॥९११॥

सामाहयमहपुरमचि अकयदारं तहेगदारं वा । दुरहिगमं चउदारं सपडिद्धारं सुहाहिगमं ॥९१२॥

ताणीमाणि उवक्कमनिकखेवाणुगमनयसनामाहं । छत्तिदुदुविगप्पाहं पभेयओऽणोगभेयाहं ॥९१३॥

तस्य च सामायिक्वाध्ययनस्य-‘अणुओग’इत्यादि । अनुयोगः कः? इत्यत आह-तदर्थः-अध्ययनार्थस्तत्प्रवेशस्थानानि तु
द्वाराणि, नचैतत् परिकल्पनमनर्थकं, दृष्टान्तसिद्धत्वाद्, यथा हि पुरं-‘अकये’त्यादि ॥ अकृतद्वारमनगरं भवति, सन्ततप्राकारवल-
यादिविधितत्वात्, तत्रैतत् स्याद्-एकद्वारं नगरं भविष्यतीत्याह-कृतैकद्वारमपि दुःखसञ्चारं भवति, संप्रभिन्नमदजलकरीन्द्रोष्णरथवर-

पदातिस्त्रीजनादिसङ्कुलत्वात् कार्यातिपाति च स्यात्, चतुर्भूलद्वारं पुनः सप्तद्वारं सुखनिष्काशप्रवेशं स्यात्, दृष्टत्वात् ॥ दार्ष्टान्ति-
कोपसंहारमाह—‘सामाहये’त्यादि, स्पष्टा, ॥९१०-१२॥ ‘ताणी’त्यादि पूवाद्धं । द्वास् । ‘छत्ती’त्याद्युत्तराद्धं । द्वास् । अथैतेषां
निरुक्तं, तत्र उप सामीप्ये ‘ऋमु पादविक्षेपे’ उपक्रमणमुपक्रमो-दूरस्थस्य सतो वस्तुनस्तैस्तैः प्रकारैः समीपापादनमित्यर्थः, निक्षेपणं
निक्षेपः ‘क्षिप प्रेणे’ इति निश्चितः क्षेपो निक्षेपः, मोचनं रचनं न्यास इतियावत्, अनुगम्यतेऽनेनेत्यादिनाऽनुगमनं वा अनुगमः,
अणुणो वा-सूत्रस्य गमोऽणुगमः, अनुरूपार्थगमनं वाऽनुगमनः, सूत्रार्थानुगमः-सूत्रार्थानुसरणमित्यर्थः, ‘णीञ् प्रापणे’ वक्तवैव सूत्रार्थ-
प्रापणव्यापारोपयोगात् नयतीति नयः ॥९१३॥ अत उच्यते—

सत्थस्सोवक्कमणं उवक्कमो तेण तम्मि व तओ वा । सत्थसमीवीकरणं आणयणं नासदेसम्मि ॥९१४॥
निक्खिप्पइ तेण तहि तओ व निक्खेवो । नियओ व निच्छिओ वा खेवो नासोत्ति जं भणियं ॥
अणुगम्मइ तेण तहिं तओऽणुगममेव वाऽणुगमो । अणुणोऽणुरूवओ वा जं सुत्तत्थाणमणुसरणं ॥९१५॥
स नयइ तेण तहिं वा तओऽहवा वत्थुणो व जं नयणं । बहुहा पज्जायाणं संभवओ सो नओ नाम ॥९१७॥
दारक्कमोऽयमेव उ निक्खिप्पइ जेण नासमीवत्थं । अणुगम्मइ नाणत्थं नाणुगमो नयमयविहणो ॥९१८॥
संबन्धोवक्कमओ समीवमाणिय नत्थनिक्खेवं । सत्थं तओऽणुगम्मइ नएहिं नाणाविहाणेहिं ॥९१९॥
गुरुभावोवक्कमणं का परिवाडी कइत्थमऽक्षयणं ? । भावम्मि कम्मि वट्टइ ? किमिदं दब्बं गुणो कम्मं ? ॥
जीवगुणोऽजीवगुणो ? किं नाणं दंसणं चरित्तं वा ? । पच्चक्खं अणुमाणं ओवम्ममहागमो वाऽवि ? ॥९२१॥

लोहयलोत्तरिओ ? किं सुयमत्थोऽह्वोभयं होज्जा ? । अप्पणओऽणंतरओ परंपरं वाऽऽगमो कस्स ? ॥९२२॥
 किं विट्ठिवाइयं कालियं व किं वा सुयत्थपरिमाणं ? । ससमय-परसमयोभयसिद्धंताण व को वओ ? ॥९२३॥
 को व समएगदेसो समुदायत्थाहियार इह नियओ । अउद्धयणोवचकमणं कायञ्चमिहेचमाईहिं ॥९२४॥
 'सत्थस्से'त्यादि, 'निक्खिण्ण'त्यादि, 'अन्वि'त्यादि, 'स गयती'त्यादि सुप्रसिद्धमिति । द्वासु ॥ अमीपामित्थं क्रमाभिधाने
 किं प्रयोजनमित्यत आह—'दोरे'त्यादि ॥ नानुपक्रान्तं निक्षिप्यते अमुष्टिस्थमोक्षणवत्, न चान्यस्तसमुगम्यते, नाननुगतं नयावसरं
 भवतीति गायार्थः ॥९१८॥ यतश्च—'संचे'त्यादि ॥ सम्वन्धरूप उपक्रमः सम्वन्धोपक्रमः तस्मात्समीपमानीय शास्त्रं प्रथमं ततः
 पुनर्न्यस्तनिक्षेपं पुनरनुगम्यते नानाविधैर्नैः, अतोऽयमेव क्रमोऽत एतावन्तमालोकायाह—'तस्स फलजोगमंगले'त्यादि ॥९१९॥
 साम्प्रतमनुग्रहार्थमुपक्रमसङ्घेपाधिकारोपप्रदर्शनमिदं गाथापञ्चकमाह—'गुरुभावोवचकमण' मित्यादि, इह सामायिकाध्ययनार्थं
 बुभुत्सुना विनेयेन गुरोर्मावोपक्रमः कर्त्तव्यः, कया पुनरयं भङ्ग्या सुप्रसन्नः स्यात् ? , तथा 'का परिपाटी'कयाऽऽनुपूर्व्येदं कतिथमिति
 वाच्यं, क्व वा यावे वर्त्तते ? , किंचेदं द्रव्यादीनां, जीवगुणत्वे च सति कतमो ज्ञानादेः ? , ज्ञानत्वे सति कतमत् प्रत्यक्षादेः, आगम-
 त्वेऽपि च सति लौकिको लोकोत्तरो वा ? , लौकिकत्वेऽपि सूत्रमर्थ उभयं ? , सर्वथा प्रतिषेधः, लोकोत्तरत्वे सूत्रार्थोभयस्वरूपः, तत्रापि
 'अप्पयओ'त्ति कस्य कः आत्मागमः अनन्तरागमः परम्परागमो वेत्ति, तथा किमिदं दृष्टिवादादिकमुत कालिकं ? , कालिकत्वेऽस्य
 किं सूत्रार्थप्रमाणं ? , स्वसमयोऽस्य वाच्यः, तच्चेऽपि कोऽस्य समर्थकदेशः समुदायार्थत्वेनाधिक्रियते, एवमादिभी रूपैरध्ययनोपक्रमणं
 कार्यं, व्याख्यानान्ज्ञत्वात् गुरुभावोपक्रमवत् ॥९२०—२४॥ तथा च—

नामाई छम्मेओ उवक्कमो दब्बओ सच्चिताई । तिविहो य पुणो दुविहो परिकम्मे वत्थुनासे य ॥९२५॥
परिकम्मं किरियाए वत्थूणं गुणविससपरिणामो । तदभावे य विणासो दब्बाईणं जहाजोमं ॥९२६॥
स्येत्तमरूवं निचं न तस्स परिकम्मणा न य विणासो । आह्येगयवसेण उ करणविणासोवयारोऽत्थ ॥९२७॥
नावाए उवक्कमणं हल-कुलियाईहिं वाचि खेत्तस्स । संज्जभूमिकम्मे पंथत्तलागाइयाणं च ॥९२८॥
जं वत्तणाइरूवो कालो दब्बाण थेव पज्जाओ । तो तक्करणविणासे कीरइ कालोवयारोऽत्थ ॥९२९॥
छायाए नालियाए व परिकम्मं से जहत्थविन्नाणं । रिक्खाईचारेहि व तस्स विणासो विवज्जासो ॥९३०॥
जं परहियथाकूयावधारणमुवक्कमो स भावस्स । तस्सासुभस्स मरुइणिगणियामच्चावओऽभिहिया ॥९३१॥
सीसो गुरुणो भावं जमुवक्कमए सुहं पसत्थमणो । सहियत्थं स पसत्थो इह भावोवक्कमोऽहिगओ ॥९३२॥
को वक्खाणावसरे गुरुचित्तोवक्कमाहिगारोऽयं ? । भणइ वक्खाणंगं गुरुचित्तोवक्कमो पढमं ॥९३३॥
गुरुचित्तापत्ताइं वक्खाणंगां जेण सब्बाइं । तो जेण सुप्पसन्नं होइ तयं तं तथा कज्जं ॥९३४॥
जो जेण पगारेणं तुस्सइ करणविणयाणुवत्तीहिं । आराहणाए मग्गो सो छिय अब्बाहओ तस्स ॥९३५॥
आगारिणियकुसलं जइ सेयं वायसं वए बुज्जा । तहवि य सिं नवि कूडे विरहम्मि य कारणं पुच्छे ॥९३६॥
निवपुच्छिण गुरुणा भणिओ गंगा कओमुही वहइ ? । संपाइयवं सीसो जह तह सव्वत्थ कायव्वं ॥९३७॥
सुत्तं गुरुमपगहणं को सेसोवक्कमोवओगोऽत्थ ? । गुरुचित्तपसायत्थं तेऽवि जहाजोमओज्जा ॥९३८॥

परिक्रमनासणाओ देसे काले य जा जहा जोगा । ताओ दब्बाईणं कज्जाऽऽहराइकज्जेसु ॥९३९॥
उवहियजोगइच्चो देसे काले परेण विणएणं । चित्तणू अणुकूलो सीसो सम्मं सुयं लहइ ॥९४०॥
अहवोवक्कमसामणओ मया पगयनिरुवओगावि । अपणत्थ सोवओगा एवं चिय सब्वनिकखेवा ॥९४१॥
गुरुभावोवक्कमणं कयमज्झयणस्स छब्बिह्मियणिं । । तत्थऽणुप्पुब्बाईसुं इदमज्झयणं समोयारे ॥९४२॥
अणुप्पुब्बिसमोयारो कज्जो सामाह्यस्स संभवओ । नियमावतारणं पुण कित्तणगणणाणुप्पुब्बीसु ॥९४३॥

‘णामादी’त्यादि । इह प्रथम उपक्रमालयो द्वारविशेषो द्वेषा-शास्त्रीय इतरथ, तत्रैतः षोढा-नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात्, नामस्थापने प्राग्वत्, द्रव्यतः आगमनोआगमभेदात्, तत्र नोआगमे व्यतिरिक्तः ‘सचित्तादी त्तिविहो’त्ति सचित्त्रव्योपक्रमः अचित्त्रव्योपक्रमः सिञ्चद्रव्योपक्रमश्च, तत्र सचित्त्रव्योपक्रमः द्विपदचतुष्पदापदानां, पुनरैकैको द्वेषा-परिकर्मणि वस्तुनाद्ये चेति गार्थः ॥९२५ ॥ परिकर्म किमुच्यते ? इत्याह-‘परिकर्म’मित्यादि पुत्र्यद्धं कण्ठं, यथा कुष्माण्डघृतरसायनाद्युपयोगात् पुरुषस्य वर्णयोऽवस्थापनं भण्डसकलप्रोतनादिभिर्वा कर्णादिबार्धक्यादिकरणमिति, अन्ये तु शास्त्रपरिज्ञानगन्धर्वनृत्यादिकलासम्पादनमपि द्रव्योपक्रममित्याचक्षते, तन्न, भावत्वादस्य, स्यादपि च आत्मद्रव्यसंस्कारविवक्षायामिति, एवं शुक्रसृष्टिकादावपि भावनीयं, चतुष्पदेषु हस्त्यादिषु, अपदेषु चात्रतरकेतक्यादिषु वृक्षाद्युर्वेदात्, । तत्रैतस्यात्-तरोर्बार्धक्याद्युपक्रमणं युक्तं, कालान्तरे स्वयं भावित्वात्, न तु पुंसो वर्णादिसम्पादनं, कालान्तरेऽपि विवक्षितहेतुजालमन्तरेणानुपपत्तेः, तन्न, कालान्तरेऽपि विवक्षितहेतुजालमन्तरेणा-नुपपत्त्यसिद्धेः; वर्णस्य नामकर्मविपाकित्वेन स्वयमपि भवनस्यभावत्वात्, विभ्रमविलासादीनां तु युनोऽवस्थायां दर्शनात्, अत उक्तं-‘प-

रिरुम्भं किरियाए वत्थूणं गुणवित्सेसपरिणामोत्ति', 'तदभावे च' वस्त्वभावापादने च विनाश उपक्रम्यते कालान्तरभावित्वात्, आह-
जनयोर्न विशेषः, उभयत्र पूर्वरूपपरित्यागेनोत्तररूपावस्थानात्, उच्यते, नैतत्, एकत्र प्रत्यभिज्ञादिदर्शनात्, अन्यत्र त्वदर्शनाद्, अथैकन-
नाशस्यैव विनशितत्वात्, केनामिमावित्याह-द्रव्यादीनां, द्रव्यस्य द्विपदापदचतुष्पदलक्षणस्य चैतन्यवतः खड्गदशनजिह्वादिभिः अचेतन-
स्य च पञ्चरागमणेः धारमृदुपटाकादिना परिरुम्भं, विनाशस्त्वयोधनघातादिभिः, मिश्रितस्य तस्यैव द्विपदादेरलङ्कारादिसहितस्य, आदि-
शब्दात् क्षेत्रकालपरिग्रहः, खड्गग्रहाराजबन्धनाङ्गेन मेदादिभिरिति गाथार्थः ॥ ९२६ ॥ एवमुक्ते सत्याह—'खेत्तमि'त्यादि ॥ क्षेत्रं
तरूपित्वान्नित्यमतस्तस्य नेमौ, उच्यते, सत्यं, किं त्वाधेयद्रव्यगतिवशेनैव करणविनाशोपचारावत्र, मञ्जाः क्रोशन्ति यथेति । आह-
'नाचाए'इत्यादि, इह क्षेत्र(स्य)जलाचारस्य नायुडुपतरण्डकादिभिरुपक्रमणं क्रियते, इतरस्य च हलादिभिः, एवं संमार्जनभूपन्यतडागा-
दिकरणेन च क्षेत्रोपक्रम इति गाथार्थः ॥९२७-२८॥ 'जन्मि'न्यादि । यतः कालो हि वर्तनादिरूपो द्रव्यपर्यायो वा चन्द्रोपरागादिलक्षणो
वा अतस्तत्करणविनाशे कालोपचारः क्रियत इति गाथार्थः ॥९२९॥ अस्य च कालस्य—'छायाए'इत्यादि प्रतीतिार्थो ॥९३०॥ अथ भावोप-
क्रमस्य ताम्रलक्षणमाह—'जं परे'त्यादि ॥ यत्परहृदयाकृताप्रधारणमभिलापितार्थपरिपुष्टयेऽसौ भावस्योपक्रमः, स द्वेषा-आगमत उपक्र-
मपदार्थेश्चस्तनोपयुक्तः, नोआगमतो द्वेषा-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च, तत्र तस्याद्युभस्य भावोपक्रमस्य स्वरूपप्रतिपादका मरुत्किण्णिगणिकाऽमा-
त्यादयो दृष्टान्ता अभिहिता इति गाथार्थः ॥९३१॥ "पाडलिपुत्ते कपिलत्ति माहणी तीएँ त्तिन्नि धूयाओ । सा चित्तेइ-कहं पुण एयाओ
होत्र सुदियाओ ॥१॥नाओ मए उवाओऽत्थ तीएँ परिणाविया धुया पढमा । सिक्खाविया तई भवणतलंमि जइया ठिओ होइ ॥२॥ तुह
भत्तारो तइया सन्नायासेण कइनि वाराओ । वरनेउरेण चलणेण मत्थए देख दढपण्ह ॥३॥ ताएवि तह कए सो हा हा ! दुक्खावियत्ति

व वयन्तो । मलिङ्गं आढचो तीए कमलोवमे चलणे ॥४॥ तो सा वसिउं गोसे साहइ माऊएँ पुच्छियं तीए । तीएऽवि णाल जामाउयस्स मावो उवाएणं ॥५॥ भणिया य पुत्ति ! जं जं करेसि विणयं च अविणयं वावि । तं तं ते भचारो अमयं व वयं च मन्नेही ॥६॥ ता तेण समं पुत्तिय ! दुहहलंभंमि माणुसे जम्मे । खुंजसु सच्छंदमती भोए एत्तो तुहं दासो ॥७॥ वितियाएवि तहच्चिय, भणियाए खीलपण्हि-
धिक्काहि । परिपिट्टिउ भचारो खणमेत्तं झिखिउं धक्को ॥८॥ सावि य तीए भणिया जणणीए पुत्ति ! तुज्झ भचारो । परिझिखणओ होहिति कएऽकए वावि कज्जमि ॥९॥ झिखणओ चिय नवरं ण तु धाडेहिति तओऽवराहेऽवि । खुंजसु तुमंयि भोए नियतवल्लेण वरणं ॥१०॥ तइयाएवि तहच्चिय आढप्पते कुसीलदुहियाए । अभिमाणघणवरेणं तेण हक्कासि जं दिण्णा ॥११॥ भीया सा महिवट्टे पडिया सहसा पुणोवि उट्टेउं । आढत्ता दाउं जे, पण्ही भचारसीसंमि ॥१२॥ तत्तो पुणोवि हक्काएँ थरहरंती महीयले पडिया । जणणीए वयणकारी तहेव काउं समाढत्ता ॥१३॥ तो तेणवि खरमिउडीभीमनिडालेण रोसरत्तच्छं । णुणं गहेण गहियत्ति तेण तीए समं दिण्णा ॥१४॥ तो तेण सासुयारोसप(सरपग्घट्टमाण)अधरेण । ओयारेऊण भवणा वाहिरे थंभये वद्धा ॥१५॥ सिसिरमासदूसहसी-
तहुसारेण भिन्नसव्वंग्गा । हेट्टिमनएव्व कंहत्ति जीविया तत्थ रयणीए ॥१६॥ युक्का य सासुयाए धरिज्जमणीवि रोसपसरेणं । रोयंती जणणीए गया समीवंमि सा भणति ॥१७॥ पुत्तग ! जइ तस्सुट्टियणिसण्णगस्सुट्टिया णिसत्ता य । होहिसि तुमं ततो से, भोच्छिसि भत्तं च पोत्तं च ॥१८॥ तो मम वयणाओ तुमं अणुयत्तसु दत्तविहाए जुत्तीए । मम जामाउयमेयं अणुयत्तसु देवदुहहयं ॥१९॥ इयाणिं गणियत्ति—पाडल्लिपुत्ते नयरम्मि देवदत्तत्ति दारिया अत्थि । विच्छट्टुभित्तिमहाविमलथलपासायदुहल्लिया ॥१॥ सव्वालंका-
रधरी णवजोव्वणमाणत्तिदुयण्णमहिया । कोट्टीयकाणकुंटय सचागारोव्व परिभोज्जा ॥२॥ तीए य चिंतियमिदं मज्झ गिहं विविहवेस-

पुरिसाणं । अद्वारसपगइभंतराण को सो न जो एइ ? ॥३॥ तो णियणिया दिजाई मग्गेहि समुचरंतववहु । विद्वालिहणसुसिखियचि-
 चकरेणं सभाभिची ॥४॥ चित्ताविषा मणोज्जा, तीए घडकारलोहकारेहिं । तुत्रायकडुभारयणिवसेद्विसुयात्तिचरियड्डा ॥५॥ सा आगयस्स
 नरवण्णटायिणो पढमगं पयत्तेणं । दाइइइ जेण तओ, णज्जइ को एस पुरिसोत्ति ॥६॥ सोऽवि य तं दट्टणं, विसेसओ संसती नियं
 जाई । लुट्ठं लट्ठंति इमो घडकारो भामती चक्कं ॥७॥ इय तस्स तई भावं, चिंघेणमिमेण जाणिउं कुसला । अणुयचइ तहचेव य जह सो
 तुट्ठो धणं देइ ॥८॥ ‘अमच्चे’त्ति ॥—‘महुराए जउणसेणो राया चित्तप्पिओ य से मन्ती । सो अन्नया य वाहिं विणिगगतो आस-
 वाहणियं ॥९॥ तत्थ य गोप्पयमज्झंमि सुत्तियं वेसरेण तं च तओ । झल्लमलंतं दट्ठं, चिरकालं चितई इणमो ॥१०॥ होइ थिरोदगमित्यं
 उदगनिवाणंति वाहिउं तुरगं । बोलीणो सो राया, मंतीणवि तं वियाणेउं ॥११॥ कारावियं तलायं सहसं वणुव्व रम्मपालीयं । दिट्ठं च तयं रत्ना,
 दसमाओ नन्नरि वरिसाओ ॥१२॥ पड्डिपुच्छियं व रण्णा केण खणावियमियं कया किं वा ? । कहियं चागारिणियकुसलेण य मे अमच्चेणं ॥१३॥ इति गा-
 र्थार्थः ॥९३१॥ साम्प्रतं प्रशस्तलक्षणमाह—‘सीसो’इत्यादि, ‘शिष्यः’श्रोता ‘गुरोः’ व्याख्यातुः ‘भावम्’ अनङ्गं मनो यदुपक्रमते तद्-
 चल्लीनतयाऽतीन्द्रियं सत् यदिङ्गिताकारज्ञत्वेन प्रत्यक्षमिव करोति, किंविशिष्टमित्याह—‘शुभं’ शुभभावहेतुत्वात् शुभस्तं, किंविशिष्टः
 सन् ?—प्रशस्तमनाः, किमर्थमित्याह—स्वहितार्थं, स एव प्रशस्तः इह च स एवाधिकृत इति गाथार्थः ॥९३२॥ एवमुक्ते सत्याह—‘को’
 इत्यादि ॥ कोऽध्ययनोपक्रमावसरेऽनेनाधिकारः ? उच्यते, प्रथमव्याख्याज्ञत्वाद्ध्ययनोपक्रमवत्, एदतदुक्तं भवति—यथाऽध्ययनोपक्र-
 मादते व्याख्यानं कर्तुं न शक्यते एवं गुरोश्चेतःसमाधानमन्तरेण श्रोत्राऽपि न श्रोतुं पार्यत इति, आह च—‘गुरु’ इत्यादि सुबोध्या ॥९३४॥

तस्मात्-‘जो’ इत्यादि । ‘आगारिगिते’ त्यादि, शिव्यविशेषणमाद्यपदे इति ॥१३५-३६॥ ‘निचे’ त्यादि सुबोध्या ॥१३७॥ कथानकं च प्रतीतम् । यथेवम्-‘जुत्त’ मित्यादि । युक्तमेवं गुरुषु भावोपक्रमणमिति, किं शेषैः?, उच्यते, गुरोर्द्रव्याद्युपक्रमो हरति चेतः । तथा हि-‘परिक्रमे’ त्यादि । परिक्रमं गुडशुष्यादिना द्रव्यादेः संस्करणं, नाशनं त्वस्त्वमादेः देने अजाङ्गले विषये जाङ्गले वा काले शीष्मादौ ताः कुर्यात् गुरोः, ततश्च ‘उच्यते’ त्यादि सुचर्चमिति गाथार्थः ॥१३९-४०॥ ‘अह्वे’ त्यादि । अथवा द्रव्योपक्रमादय उप-क्रममाप्त्यादिद् द्विरूपिताः मन्तोऽन्यत्र सोपयोगा भविष्यन्तीति लाघत्वाथ, एवमेव सर्वनिक्षेपाः । तदेवं लौकिकोपक्रमव्यावर्णनप्र-संगेन-‘गुरुभावो’ इत्यादि । गुरुभावोपक्रमं कृतमध्ययनस्येदानीं शास्त्रीयमुपक्रममङ्गीकृत्य क्रियते, कतिविधमित्याह-पद्द्विधं-पोढा-आनुपूर्वी नाम श्रमाणं वक्तव्यताऽर्थोधिहारः समवतार इति, पच्छद्वं कंठं ॥१४१-४२॥ तथाहि-‘अग्नि’त्यादि । आनुपूर्व्यां सामायिक-स्यान्तारः कार्यः, कथं?, ‘सम्भवतो’ यत्र सम्भवति, एवं सामान्येनाभिधाय विशेषमाह-नियमावतारणं पुनरुत्कीर्णनगणनानुपूर्व्योः-“नामं टन्नादविते, खेत्ते काले य गणन अणुपूर्व्यी । (उक्त्वात्तण संठाणे) सामायरी य भावे य ॥१॥” चि गाथार्थः ॥१४३॥ त-त्रोत्कीर्णनानुपूर्व्यां सामायिकश्रुत्कीर्त्यते, गणनानुपूर्व्यां तु कथमिति चेत्, उच्यते-सा त्रिविधा, तद्यथा-“पुञ्जाणुपूर्व्यी पच्छाणुपु-ञ्जी अणाणुपूर्व्यी” चि, तत्र-

पुञ्जाणुपूर्व्यी तं पढमं पच्छाणुपूर्व्यी चि । जायइ गणिज्जमाणं अनियमियमणाणुपूर्व्यीण ॥१४४॥

पुञ्जाणुपूर्व्यी तं पढमं पच्छाणुपूर्व्यी चि । पुरिमन्तिमदुगहीणा परिमाणमणाणुपूर्व्यीणं ॥१४५॥

पुञ्जाणुपूर्व्यी चि । पुरिमन्तिमदुगहीणा परिमाणमणाणुपूर्व्यीणं ॥१४६॥

पुञ्जाणुपूर्व्यी चि । पुरिमन्तिमदुगहीणा परिमाणमणाणुपूर्व्यीणं ॥१४७॥

‘पुत्रा’ इत्यादि स्पष्टा । अणाणुपुत्र्वीणं चैयं करणगाथा-‘एगा’ इत्यादि । एकाद्या एकोचरा आनुपूर्वीप्रक्रममद्रीकृत्य संख्या-
माह-‘छगच्छगया’ षट्समूहप्रतिबद्धा, सा च परस्पराम्यस्ता, पूर्वत उत्तरेण गुणिता इत्यर्थः, या अङ्कावली भवति सा पुनः ‘पुरि-
मंतिमदुगहीणा कीरइ’ आनुपूर्वीपश्चादनुपूर्वित्वात् तस्य द्वयस्य, ततश्च परिमाणमनानुपूर्वीणां सिद्धयति, कथं चेत् ? उच्यते, ‘पुत्राणु’
इत्यादि । स्पष्टा, नवरमनुपूर्व्यानयनकरणगाथेयं-‘पुत्राणुपुत्र्वि हेद्वा समयामेण कुण जहाजेदं । उवरिमतुल्लं पुरओ नसेज्ज पुत्र्वक-
मो सेसे ॥१॥’ तथाहि-पुत्राणुपुत्र्वी, सा च क्रमाङ्करूपा, ततश्च हेद्वा कुण-अघस्तात् न्यसेत् ज्येष्ठं-पूर्वमङ्कं, न कमं विगणत्थ ?,
नेत्याह-‘समयामेदेन’ षट्सत्यविनाशेन, उक्तं च-“जहियंमि तु निक्खित्ते पुणरवि सो चेव होइ दायव्वो । सो होइ समयमेदो, वज्जे-
यव्वो पयत्तेणं ॥१॥” तत उवरिमतुल्लयं पुरतः-अग्रतः न्यसेत्, यादृगुपरि लक्ष्यत इत्यर्थः, पृष्ठतः का वार्त्तेत्यत आह-पूर्वक्रमः शेषे,
शेषांश्च पूर्वक्रमं यदास्ते तत्परिपाठ्या न्यसेत्, सिद्धमेतत्प्रमाणं ७१८, तत्र यदुक्तं परस्पराम्यस्तेति, तत्रेदं करणगाथाद्वयम्-“दो एक-
गाइं दोन्नि उ त्तिन्नि दुगा छत्ति चउ छ चउवीसा । एतेवि पंच गुणिया, विसुत्तरं होइ समयेगं ॥१॥ एयंपि य छग्गुणियं, सत्त सया
होति वीस अब्भहिया । ए. य दुरूवणा सत्तसयद्दारसा होति ॥२॥ अत्र चासम्मोहार्थं चित्त एव दृश्यते-‘दंसणं नाणं चरित्तं
१ तत्थ दंसणस्स जेद्वो णत्थित्ति तो नाणस्स हेद्वा णाणजेद्वो दिअइ, एवमेव समयामेदात्, “पुरओ उवरिमतुल्लो सेसे उ पुत्र्वक-
मो’ ततो नाणे हेद्वे दंसणे ठविज्जमाणे समयमेदो होइ उवरिमतुल्लणसणओ, ततो किं दंसणहेद्वा णाणं धरिज्जतु ?, उच्यते-एवं-
पि समयमेय एव, अतो चारित्तस्स हेद्वा णाणं ठविज्जउ, पुत्र्वकमो सेसे २ ततो दंसणहेद्वा दंसणेवि ठविज्जमाणे सो च्चिय दोसो,
चारिणश्चात्रिन्यासमाप्तेः अतथारिणो दर्शनम्, उवरिम० पुत्र्वकमो ४, ततो चारिचहेद्वे दंसणे ठविज्जमाणे सो चैव दोसो, तो

किं दसणहेद्वा णाणं ठविज्जउ ? उच्यते, एवंपि सो चेव दोसो, ज्ञानस्याधो ज्ञानस्याधो दर्शनं दीयते, पुञ्चकमो प ततो नाणहेद्दो दंसणे दिज्जमाणे सो चेव दोसो, ततो चरणहेद्वा णाणं ठविज्जउ, ठव० पुञ्वा० ६ । अत्र चतस्रः अनानुपूर्व्य इति गार्थः ॥२४५-४६॥ द्वारं ॥ नामाह—

जं चत्थुणोऽभिहाणं पज्जयमेयाणुसारि तं नामं । पइभेयं जं नमए पइभेयं जाइ जं भणियं ॥२४७॥

छन्विहनामे भावे खओवसमिए सुयं समोयरइ । जं सुयताणावरणवखओवसमजं तयं सव्वं ॥२४८॥

‘ज’मित्यादि यद्दस्तुनः अभिधानं ज्ञानरूपादिपर्यायभेदानुसरणस्य भावं तन्नाम, किञ्चुक्तं भवतीत्याह—णम् प्रहृत्वे इति भेदं प्रति यन्नमति—प्रतिप्रभेदं याति, यद्वाचकत्वेनेति भणितं भवति, तच्चैकादि दशान्तमतः—‘छन्विहे’ त्यादि । ‘छन्विहनामे’ पइ

भावाः—औदयिकः १ औपशमिकः २ क्षायिकः ३ क्षायोपशमिकः ४ पारिणामिकः ५ सान्निपातिकः ६, अतो भावेऽधिकृते ‘खयोव’

इत्यादि, स्पष्टम् । द्वारम् ॥२४७-४८॥ अथ प्रमाणम्—

दब्बाइचउब्भेयं पमीयाए जेण तं पमाणंति । इदमज्झयणं भावोत्ति भावमाणे समोयरइ ॥२४९॥

जीवाणणत्तणओ जीवयुणे वोहभाथओ नाणे । लोउत्तरसुत्तत्थोभयागमे तस्सभावाओ ॥२५०॥

सुयओ गणहारीणं तस्सिस्साणं तहाऽवसेसाणं । एवं अत्ताणंतरपरम्परागमपमाणम्मि ॥२५१॥

अत्थेण उ तित्थंकरगणहरसेसाणमेवमेवेदं । मूढणयंति न संपइ नयप्पमाणेऽवयारो से ॥२५२॥

आसीं पुरा सो नियओ अणुओगाणमपुहुत्तभाचम्मि । संपइ नत्थि पुहुत्ते होज्ज व पुरिसं समासज्ज ॥२५३॥

संख्यामाने कालियसुयपरिमाणे परित्तपरिमाणं । सुयओ तदत्थओ पुण भणियं तमणंतपज्जायं ॥२५४॥
 'दृक्वाइ' इत्यादि । प्रमीयतेऽनेनेति प्रमाणं, तच्चतूरूपं द्रव्यादिविषयत्वात्, ततश्चेदमध्ययनं द्रव्यादित्रयव्यपोहेन भाव इति-
 कृत्या भावप्रमाणे समवतरतीति गाथार्थः ॥२४९॥ ननु च भावप्रमाणं त्रेधा-गुणनयसंख्याभेदात्, ततश्च कतमदेतदिति, उच्यते,
 गुणप्रमाणं, ननु चेदमपि द्वेधा-जीवाजीवभेदादिति, उच्यते, जीवगुणप्रमाणमिति, आह च-'जीवाणपण' मित्यादि । आत्मभावा-
 नर्थान्तरत्वात् जीवगुणप्रमाण एवास्य समवतारः, ननु च तदपि त्रेधा-ज्ञानदर्शनचारित्रभेदादतः क्वास्य समवतारः ? इत्याह-बोधस्व-
 भावत्वात् ज्ञाने, ननु च चतुर्था ज्ञानं-प्रत्यक्षानुमानोपमानागमभेदात्, उच्यते, आगमेऽस्य समवतारः, ननु चासौ द्वेधा-लौकिक-
 लोकोत्तरभेदात्, उच्यते-'लोगुत्तरे'त्ति लोकोत्तरे, ननु चायं त्रेधा-सुत्रार्थोभयरूपत्वात्, अत आह-'सुत्तत्थोभयागमे'त्ति सूत्रा-
 गमेऽर्थागमे उभयागमे वाऽस्य समवतारः, किं कारणमित्याह-तरस्वभावत्वात्, ॥२५०॥ ननु च सूत्रागमद्विविधः-आत्मानन्तरपरम्प-
 रभेदात्, एदमर्थागमोऽप्यतः कथं केषां कः ? इत्यत आह-'सुयओ' इत्यादि । 'अत्थेण उ' इत्यादि गाहद्धं, तत्र श्रुतमङ्गीकृत्य
 गणधारिणां तथा तच्छिष्याणां जम्बूस्वाम्यादीनामदशेणां च तच्छिष्याणां प्रमवादीनाम्, 'एवं' अनेनैव क्रमेण, किमत आह-'ज-
 ह्वासंयं' 'अत्ते' त्यादि, स्पष्टम् । तथा एवमेवेदमध्ययनमर्थमङ्गीकृत्य तीर्थकर-गणधर-जम्बूनां किम् 'अत्ते' त्यादि अनुवर्तते ॥ द्वारं ॥
 'नय' इति मूढनयमिदमितिकृत्वा नास्याधुनाऽस्मिन् समवतारः ॥२५१-५२॥ तथा च-'आसी' त्यादि । 'सो'त्ति समोतारो, शेषं
 स्पष्टं, स्याद्वा पुरुषमाश्रित्यासावपीति गाथार्थः ॥२५३॥ द्वारं ॥ संख्या नामस्थापनाद्रव्यक्षेत्रकालौपम्यपरिमाणभावभेदभिन्ना, तत्र-
 'संखे'त्यादि । घनतो नियतपरिमाणं "संखेज्जा अक्खरा" इत्यादिवचनात्, अर्थतस्त्वनन्तम् 'अनन्ता गमा' इत्यादि वचनादिति

गाथार्थः ॥९५४॥ द्वारं ॥ अथ वक्तव्यता, सा च त्रिविधा, स्वसमयवक्तव्यतादिभेदाद्, आह च—
समओ जो सिद्धंतो सो सपरोभयगओ त्रिविहभेओ । तत्थ इमं अउझयणं ससमयवत्तव्वयानिययं ॥९५५॥
परसमओ उभयं वा सम्मद्धिट्टिसस ससमओ जेणं । तो सव्वउझयणाइं ससमयवत्तव्वनिययाइं ॥९५६॥
मिच्छत्तमयसमूहं सम्मत्तं जं च तदुवगारस्मि । बट्टइ परसिद्धंतो तो तस्स तओ ससिद्धंतो ॥९५७॥
सावज्जजोगविरइं अउझयणउत्थाहिगार इह सो य । भण्णइ समुदायत्थो ससमयवत्तव्वयादेसो ॥९५८॥
अहुणा य समोयारो जेण समोयारियं पइहारं । सामइयं सोऽणुगओ लाघवओ नो पुणो वच्चो ॥९५९॥
‘समओ’ इत्यादि सुगमा ॥९५५॥ केन कारणेनेत्यत आह—‘पर’ इत्यादि पूर्वद्विमसकृद् भावितभावाथं ‘तो’ इत्यादि स्पष्टम् ॥९५६॥ अपि च—‘मिच्छत्ते’ त्यादि स्पष्टा ॥९५७॥ द्वारम् । (अर्थार्थधिकारः) ‘सावज्जे’ इत्यादि । इहाध्ययनार्थार्थधिकारः सावद्ययोगविरतिः, स च सावद्ययोगविरतिलक्षणोऽर्थार्थधिकारः समुदायार्थो भण्यते, असावपि च स्वसमयवक्तव्यतैकदेशः संपूर्णया इति शेषः ॥९५८॥ द्वारम् । ‘अहुणे’ त्यादि । साम्प्रतं समवतारः, स चानुगत इति समन्धः, चकारथोक्तवद् भिन्नक्रम इति, सम्भवतः प्रतिद्वारं समवतारित्वात् तस्य, तत्रैतत्स्यात्—पुनरप्येतद् ग्रन्थावर्त्तनेन समवतार्यतां, तन्न, यतो ‘लाघवाथं’ ग्रन्थगौरवपरिहाराथ, न पुनरसौ वाच्योऽन्याय्यत्वात्, तदेवमयं क्षयोपशमत उत्क्रामितः ॥९५९॥ इत्युपक्रमः समाप्तः । अथ निक्षेपः—किमर्थं पुनरयं भण्यते ? इत्यत आह—

‘भण्णइ धिप्पइ य सुहं निक्खेवपयाणुसारओ सत्थं । ओहो नामं सुत्तं निक्खेत्तव्वं तओऽवस्सं ॥९६०॥

ओहो जं सामण्णं सुपाभिहाणं चउव्विहं तं च । अज्झयणं अज्झीणं आओ झवणा य पत्तेयं ॥९६१॥
 नामाइचउव्वेयं वण्णेऊणं सुयाणुसारेणं । सामाइयमाउज्जं चउसुं पि कमेण भावेसु ॥९६२॥
 जेण सुहप्पज्झयणं अज्झप्पाणयणमहियमयणं वा । बोहस्स संजमस्स व मोक्खस्स व जं तमज्झयणं ॥
 अज्झीणं दिज्जंतं अब्बोच्छित्तिनयओऽत्थिकायव्व । आओ नाणार्हणं झवणा पावाण कम्मणं ॥९६४॥
 सामाइयंति नामं विसेसविहियं चउव्विहं तं च । नामां निरुत्तीए सुत्तप्फासे य तं बोच्छं ॥९६५॥
 इह जइ कीस निरुत्ते तत्थ व भणिएह भणिए कीस ? । निक्खेवमित्तमिहइं तरस्स निरुत्तीए वक्खाणं ॥
 तो कीस पुणो सुत्ते ? सुत्तालावो तओ न तन्नामं । इह उण नामं नत्थं तं वक्खायं निरुत्तीए ॥९६७॥
 इह पुण कीस न भण्णइ ? जं निक्खेवो इमो स निज्जुत्ती । निज्जुत्ती वक्खाणं निक्खेवो नासमेत्तं तु ॥९६८॥
 नलु निज्जुत्तिअणुगमे भणिया एसवि नासनिज्जुत्ती । सच्चमियं निज्जुत्ती इयं तु निक्खेवमित्तस्स ॥९६९॥
 निक्खेवमित्तमह्वा अत्थवियारो य नासजुत्तीए । सद्दगओ य निरुत्ते सुत्तप्फासम्मि सुत्तगओ ॥९७०॥
 जो सुत्तपयन्नासो सो सुत्तालावयाण निक्खेवो । इह पत्तलक्खणो सो निक्खिक्खप्पइ न पुण, किं कज्जं ? ॥९७१॥
 सुत्तं चेव न पावइ इह सुत्तालावयाण कोऽवसरो ? सुत्ताणुगमे काहिइ तण्णासं लाघवनिमित्तं ॥९७२॥
 इह जइ पत्तोचि तओ न नस्सए कीस भण्णए इहइं ? वाइज्जइ सो निक्खेवमेत्तसामण्णओ नवरं ॥९७३॥
 संपयमोहार्हणं संनिक्खित्ताणमणुगमो कज्जो । सोऽणुगमो वुविगप्पो नेओ निज्जुत्तिसुत्ताणं ॥९७४॥

निञ्जुत्ती तिचिगण्या नासोवग्घायसुत्तबक्त्वाणं । निकृष्वेवस्साणुगया उद्देसाईडुवग्घाओ ॥१७५॥
 'भण्णइ' इत्यादि । 'भण्यते' व्याख्यापते व्याख्यात्रा 'गृह्यते च' आदीयते च श्रोत्रा 'सुखं' अक्लेशेनैव 'नि-
 क्षेपपदानुसारतो' निक्षेपख्ययुयोगद्वारोपष्टम्भेन 'शास्त्रं' सामायिकाध्ययनादि यत्ततः 'अघइयं' नियमेन ओषो
 नाम छत्रं च निक्षेपव्ययम्, ओषनामनिष्पन्नब्रालापकभेदेन त्रिविधित्वादिति गार्थः ॥१६०॥ तत्रौघनिष्पन्न इति कि-
 युक्तं भवतीत्याह-'ओहो' इत्यादि ॥ ओषो यत्सामान्यं श्रुतमित्यभिधानं तच्चतुर्विधं, तद्यथा-'अज्झयणं'मित्यादि पदचतु-
 ष्यन्यास इति गार्थः ॥१६१॥ 'नामादी'त्यादि ॥ अत्र चैकैकं नामादिना चतुर्भेदं व्याख्यायानुयोगद्वारानुसारेण, किमत
 आह-'सामायिकं' सामायिकाध्ययनम् 'आचोडयं' दवतदयं चतुर्विधं 'क्रमेण' आनुपूर्व्या 'मावेसु'ति भावाध्ययने भावाधीये
 भावाये भावक्षयथायां चेत्यर्थः, इति गार्थः ॥१६२॥ एकैकस्याध्ययनादेनिरुक्तमाह-'जेणे'त्यादि ॥ येन कारणेन शुभं-प्रशस्ते
 अघ्यारसं-वेतः, ततश्च शुभं अघ्यारसं जनयतीति 'सुहज्झयणं' एकारलोपः प्राकृतैल्लया, ततो 'तमज्झयणं'ति सम्बन्धः, अथवा 'अज्झ-
 प्पाणयणं'ति पकाराकारणकारलोपात्, श्लेषं प्राग्बत्, 'वा' इत्यथत्ता 'अधिकं' विशेषेण 'अघनं' गमनं प्रापणं, कस्येत्याह-बोधस्य
 संयमस्य वा, कारणत्वान्मोक्षस्य वेति गार्थः ॥१६३॥ 'अज्झीणं' मित्यादि स्पष्टा इत्यथमोघनिष्पन्न उक्तः १.१६४॥ साम्प्रतं
 नामनिष्पन्नः, तत्र-'सामाईये'त्यादि ॥ सामायिकमित्येतन्नाम विशेषचिहितं, न सामान्यकृतं, तथास्य विक्षेपनाम कतिविधमित्यत
 आह-'चतुर्विधं' चतुरूपं, तथास्य वर्त्तते, कथमित्यत आह-'नामादि' नामसामायिकादि, इदं च निक्षेपमात्रं, निक्षेपश्च क्वचिद्
 व्याख्येय इति भावनीयं, ततः किमत आह-'तं' ति तदस्य नामादिनिक्षेपं 'बोद्धं' वक्ष्ये, वक्ष्येत्याह-'निरुत्तीपं'ति अनुगमाख्य-

द्वारमतिद्वारे, तथा सूत्रस्पर्शे च-अनुगमाख्यद्वारविशेष एव, सुत्तफासगयं नामादि सौत्रं निक्षिप्तं कृत्वा तद्व्याख्यानादिति गाथार्थः ॥९६५॥ इदानीमितिगहनद्वारकलापविवेचनार्थं चोद्यं कारयन्नाह-‘इहे’त्यादि ॥ इह-अस्मिन्नवसरप्राप्ते नामनिष्पन्नेऽपि निक्षेपे यदि सामयिकं नाम प्राप्तं ततः ‘कीस निरुक्ते’ति किमिति निरुक्तौ वक्ष्यते ? अथ तत्रेदं वक्ष्यते इह किमिति भण्यते ?, उच्यते, ‘निरुक्ते-चमेत्तमिहइं तरस’ति तस्य-सामायिकनामादेरिह-नामनिष्पन्ने ‘निक्षेपे’ निक्षेपद्वारांशे निक्षेपमात्रमधिक्रियते, तच्च ‘कृतमेव’ नाम-सामायिकमित्येवमादिवचनात्, ‘निरुक्तीए ववखाणं’ति व्याख्यानं तस्याधिक्रियते, निक्षेपव्याख्यानयोश्च महान् विशेष इति गाथार्थः ॥९६६॥ आह-यद्येवं ‘तो कीस’ इत्यादि ॥ यदि निक्षेपद्वारन्यस्तं सामायिकनाम निरुक्तौ व्याख्यायते ततः किमिति ‘पुनः’ धूयो द्वितीयां वारां ‘सूत्रे’ सूत्रस्पष्टिकायां तद्वक्ष्यते, येनोच्यते ‘सुत्तफासे व तं वोच्छं’ति, करोमि भदंत ! सामायिकमिति प्रबन्धेन, तस्मात् सर्वमेतदमम्बद्धमिति, उच्यते, न, अमिप्रायापरिज्ञानात्, तथाहि-सूत्रालापकः खल्वसौ वृष्टिमात्रसमाननिदशभावी, अनभिमतमतिथेयमाह-‘तओ न तं नाम’न्ति तन्नाम, ‘सूत्रालापकव्याख्या’सा, न तु नाम्नो व्याख्या सा, तस्या निरुक्तविषयत्वात्, असम्बद्धतां परिहरन्नाह-इह तु-नामनिक्षेपे सामायिकनाम न्यस्तं, तद्व्याख्यानं तु निरुक्तौ, अतः सुव्यवस्थितमादिप्रतिज्ञागाथाद्वयमिति गाथार्थः ॥९६७॥ आह-परिहृतं नामैतत्, तथापि-‘इहे’त्यादि ॥ ‘इह पुण’त्ति इहैव निक्षेपद्वारे तन्नाम निक्षेपमात्रं कृत्वा लाघवार्थम-ध्ययननामार्थनिरूपणमपि ‘कीस ण भण्णइ?’ किमिति न क्रियत इत्यर्थः, उच्यते, यत्-यस्मादयं-तन्नामादि निक्षेपो-निक्षेपद्वारं ‘सा णिज्जुत्ति’त्ति सा निरुक्तिः निर्युक्तिर्वर्त्तते, ततो निक्षेपमात्रे व्याख्याऽनवसरः, व्याख्यावसरः कः ?, तथा चाह-‘निज्जुत्ती वक्खाणं’ उपोद्घावस्येति शेषः, निक्षेपस्तु ‘न्यासमात्रं’रचनमात्रमिति महदन्तरमिति गाथार्थः ॥९६८॥ अत्रैवान्येन कारणेनाह-‘नणु’ इत्यादि ॥

नन्वेपाऽपि-न्यासनिर्मुक्तिः नन्वेपाऽपि निक्षेपस्य व्याख्या 'भणिता' प्रतिपादिता, न्वेत्याह- 'निञ्जुत्तिअणुगमे' अनुगमाख्यद्वार-
स्याद्यभेदे, कः प्रत्ययः ? इति चेत्, उच्यते, यतः श्रूयन्ते गायन्तो निक्षेपनिर्मुक्त्यनुगमोऽनुगतो यदिदमथो निक्षिप्तम्, अत इहैव निक्षे-
पार्थव्याख्याऽप्यस्तु, किमुच्यते तस्य निर्मुक्त्यादौ व्याख्येति?, उच्यते, सत्याभिपं निर्मुक्तिन्यसिस्य, निक्षेपस्वेत्यर्थः, किं त्वियं 'नामा-
दिनिक्षेपमात्रस्यैव' नामादिन्यामस्वरूपनिरूपणमात्रार्थव्यं, न तु निक्षेपशब्दार्थनिरूपणार्थापि, तस्य निरुक्तिविषयत्वादिति गार्थायः
॥१६९॥ पुनरपीदं प्रकरणं विषयविभागे व्यवतिष्ठापयिपुराह- 'निक्रलेव' इत्यादि ॥ अथवा निक्षेपद्वारे सामायिकस्य 'निक्रलेवमेतं'
तस्य अन्नं भासिञ्जह, तथा तदर्थविचारमात्रं तु 'न्यासनिर्मुक्तं' निक्षेपनिर्मुक्तौ यथा 'जस्त जोऽस्म वेत्येवमादि', निरुक्तौ तु शब्द-
विचारः, दृष्टसंज्ञं च दृष्टगत एव भविष्यति, द्यार्थपर्यालोचनारूपत्वात्, नतु सामायिकनाम्न इति ॥१७०॥ नामनिष्पन्नो गतः,
सूत्रालापकनिष्पन्नमाह- 'जो' इत्यादि ॥ 'सुत्त'मित्यादि ॥ यः द्रवपदानां नामादिन्यासः सोऽयं, मचेह प्राप्तवसरोऽपि न निक्षि-
प्यते, आह- किं कञ्जं?, उच्यते, इह द्रव्याप्रतिस्वदालापकानामविभागः, यत एयं तस्माद्द्रव्यार्थे द्रव्यानुगमे न्यासं करिष्यत इति गार्थायः
॥१७१-७२॥ अत्राप्याह- 'इहे'त्यादि ॥ इह यद्यसौ प्राप्तोऽपि सन्न न्यस्यते किं तेभीकतेन?, तद्यथा- द्रव्यालापकनिष्पन्नश्चेति, उच्यते,
निक्षेपमात्रमङ्गीकृत्योपदर्शयत एव, नवरं केवलं, न तूयन्यस्यते, ग्रन्थगौल्यप्रसङ्गात्, इत्युक्तः द्रव्यालापकनिक्षेपः, तदुक्तौ च निक्षेप
इति ॥१७३॥ अथ तृतीयद्वारसन्धनार्थमाह- 'संपय'मित्यादि ॥ साम्प्रतमोघादीनां निक्षिप्तत्वादनुगमः कार्य इत्यनुगमः प्राप्तः, स
चानुगमो द्वेषा- द्रव्यानुगमो निर्मुक्त्यनुगमश्चेति गार्थायः ॥१७४॥ तत्र तत्रनिर्मुक्त्यनुगमसिद्धिः- निक्षेपनिर्मुक्त्यनुगमः उपोद्घात-
निर्मुक्त्यनुगमः द्रव्यसंशयनिर्मुक्त्यनुगमश्चेति । आह च- 'निञ्जुत्ती'त्यादि पूर्वार्द्धमुक्तार्थं, तत्र 'निक्षेपस्यानुगता' निक्षेपमात्रस्यावसिता,

संथास व्याख्या यन्त्यासमात्रमितिकृत्वा । द्वारम् । तथोद्देशादिभिर्द्वारैः 'उपोद्घातः' शास्त्रोत्पत्तिः नुगम्यत इत्यव्याहारः ॥१७५॥ तद्यथा-
उद्देशे निद्देशे य निगमे खेत्त काल पुरिसे य । कारण पञ्चय लवखण नए समोथारणाऽणुमए (नि. ७९)
किं कइविहं कस्तस कहिं कसु कहं कोच्चिरं हवइ कालं । कइ संतरमविरहियं भवाऽऽगरिस फासण निरुत्ती (८०)
'उद्देश' इत्यादि ॥ 'किमि'त्यादि ॥

अज्झयणं उद्देशोऽभिहितं सामाहयति निद्देशो । सामणविसिट्ठाणं अभिहणं सत्थनामाणं ॥१७८॥
दारीचन्नासाइसु निक्खेवे ओहनामभिप्फन्ने । उद्देशो निद्देशो भणित्तो इह किं पुणग्गहणं ? ॥१७९॥
इह विहियाणमणागयगहणं तत्थऽन्नहा कहं कुणउ ? । तेसिं गहणमकाउं दारन्नासाइकज्जाइं ? ॥१८०॥
अहवा तत्तुद्देशो निद्देशोऽपिय कओ इहं तेसिं । अत्थाणुगमावसरे विहाणवक्खणमारुद्धं ॥१८१॥
अन्ने उ विसेसमिहं भणंति नोद्देशवद्धमेयंति । जाणावियमज्झयणं समासदारवायारेणं ॥१८२॥
अंगाइपण्हकाले कालियसुयमाणसमवयारे-य । तमणुद्देशयवद्धं भणियं चिय इह किमब्भहियं ? ॥१८३॥
नणु निगगंमो गउ चिय अत्ताणंतरपरंपरागमओ । तित्थराईहिंतो आगयमेयं परंपरया ॥१८४॥
इह तेसिं चिय भण्णइ निद्देशो निगगो जहा तं च । उवयातं तेहिंतो खेत्ताइविसेसियं बहुहा ॥१८५॥
अज्झयणलवखणं नणु खओवसमियं गुणप्पमाणे वा । नाणागमाइगहणे भणियं किमिहं पुणो गहणं ? ॥१८६॥

निश्चयेत्तमुत्तं वक्त्राणिज्जइ सवित्थरं तस्मिह । अहवा सुयस्स भणिंयं लक्खणमिह तं चउण्हंपि ॥९८७॥
 भणिया नयप्पमाणे भण्णंतीहं नया पुणो कीस ? । मूलदारे य पुणो एणमिं को णु विणिओगो ? ॥९८८॥
 जे धिय नयप्पमाणे ते धिय इहइं सवित्थरा भणिया । जं तमुवक्कमेत्तं वक्खाणमिणं अणुगमोत्ति ॥९८९॥
 अहया तत्थ पमाणं इहं सरूवावहारणं तेसिं । तत्तो वक्कंता वा इह तदणुमयावतारोऽयं ॥९९०॥
 मामाइयसमुदायत्थमेत्तवाचारत्परा एए । मूलदारनया पुण सुत्तप्फासोवओगपरा ॥९९१॥
 जीवगुणो नाणंति य भणिण इह किति का पुणो संका ? । तं चिय किं जीवाओ अण्णमणन्नंति संदेहो ॥९९२॥
 भणिण गओवसमियंति किं पुणो लब्भण क्कं तंति ? । इह सो धिय चित्तिज्जइ किह लब्भइ सो ग्वओवसमो ? ९९३
 किं बहुणा ? जमुवक्कमनिक्खेवेसु भणिंयं पुणो भणइ । अत्थाणुगमावसरे तं वक्खाणाहिगारत्थं ॥९९४॥
 सत्थसमुत्थाणत्थो पायेणोवक्कमो तद्दाऽयंपि । सत्थत्सोवग्घाओ को एणसिं पइविसेसो ? ॥९९५॥
 उद्देशमेत्तनियओ उवक्कूमोऽयं तु तच्चियोहत्थं । पाणोवग्घाओ नणु भणिओऽयं जओऽणुगमो ॥९९६॥
 नासस्स च संबंधणमुवक्कमोऽयं तु सुत्तवक्खाण । संबंधोवग्घाओ भण्णइ जं सा तदंतम्मि ॥९९७॥
 'अज्जे'त्यादि । इह शाराध्यपनमिति सामान्याभिधानमुद्देश उच्यते, सामायिकमिति च विशेषोक्तिर्निर्देशः । अमुमेवार्थं पश्चाद-
 र्देनाह- 'सामण्णे'त्यादि, तत्र 'अभिहाणं' इत्यभिधानं उद्देशनिर्देशौ, कयोस्मित आह- 'सत्थनामाणं'ति शास्त्रं च नाम
 च शाराणाग्नी तयोः, किंविशिष्टयोः, सामान्यविशिष्टयोः, ओघविशेषविशिष्टयोरित्यर्थ इति गाथार्थः ॥९७८॥ आह- यदेवं

इति, तथा 'निर्गमो' निष्कामो मिथ्यात्वतमनः, तत्र साम्रापिकं यथा तेभ्यः प्रकृतं, किञ्चिद्विशेषितं
द्रव्यद्येव कालगुरुप्रकारणमत्ययादिविशिष्टं 'बद्ध्या' नानेति गार्थार्थः ॥१८५॥ लक्षणमधिकृत्याह--'अजज्ञयण' मित्यादि ।
नन्वभ्ययनलक्षणं धायोपशमिकमुक्तमेवास्ति इह किं भूयो लक्षणग्रहणं ?, तथा गुणप्रमाणे वा 'याणामिदं भणियं'
नत्राप्यागमादिग्रहणे भणितमिदप्रस्तः किमितीह लक्षणमिति गार्थार्थः ॥१८६॥ उच्यते--'निर्देस' इत्यादि । तस्य लक्षणस्या-
यस्त्वाग्निदेशमात्रमुक्तमिह तु तत्सविस्तरं व्याख्यायत इति को दोषः ?, अथवाऽथस्तात् सुतमामाहयस्स तद्वृत्तगमुक्तम्, इह तु चतुर्णा-
मपि साम्रापिकानामुच्यते, 'यम्मत्त सुयं देसे सव्वे तह होद सामइयं'ति गार्थार्थः ॥१८७॥ नयानङ्गीकृत्याह--'भणिया' इत्यादि
'गुणनये'ति वचनात् भणित्वा नयद्वारे नया इह किमुच्यन्ते ?, तथा मूलद्वारे चतुर्थे भणित्वाः, को वाऽनयोद्धारयोर्विनियोगः ? इति
गार्थार्थः ॥१८८॥ उच्यते--'जे' इत्यादि । अथस्तथा एषेह सन्निस्तत्तमुच्यन्ते, द्वितीयं परिहारसाह-यस्माच्च त्र तेपामुपक्रमणमानमुक्त-
मिह तु तैव्योच्यार्थानं-कः किमिच्छतीत्येवमादीति गार्थार्थः ॥१८९॥ 'अह्वे'त्यादि । अथवा तत्र मूलद्वारे प्रमाणं भणितं यया सप्त ते
नया इति, इह तु तेषामेव स्वरूपनिरूपणम्, अथवा तत्रोपक्रान्तानामिह तदनुमतावतारोऽयं चिन्त्यत इति गार्थार्थः ॥१९०॥ तथा-
'सामाह्वे'त्यादि । नयप्रसङ्गोक्ता उपोद्घातोक्ता नयाः साम्रापिकसमुदायार्थमात्रव्यापारपराः, न स्वार्थविनियोगिनः, मूलद्वार-
नयास्त्वेवमिति गार्थार्थः ॥१९१॥ आह--'जीवगुणो' इत्यादि पुच्छा, उच्यते, स एव हि गुणो गुणिनोऽर्थान्तरमनर्थान्तरं वेति सन्दे-
हात् किमित्यहेति गार्थार्थः ॥१९२॥ आह--'भणिया' इत्यादि । पदविषयनाम्नि धायोपशमिकमेतदिति भणिते पुनः कथं लभ्यत इति
कोऽस्य विभागो ?, ननु तदानरणधयोपशमाह्वयत इति को न जानाति ?, उच्यते, इह स एवास्य कथं लभ्यत इति चिन्त्यत इति

जगदि'त्येवमादि, उपघातजनकं-सञ्चीपघाती, यथा-वेदविहिता हिंसा हिंसा न भवति, निरर्थकं घर्षणक्रमनिर्देशवद् ददरादिवत् डित्यादि-
वद्वा, शौचीपर्यायोरादमृतिसम्बन्धार्थमपार्थकं, यथा-दश दाडिमानि पडपूपाः कुण्डमजाजिनं पललपिण्डस्वर कीटिके दिशमुदीचीं स्पर्श
नकस्य पिता प्रतिसीन इत्येवमादि, वचनविघातोऽर्थविकल्पोपपत्त्या छलं वाक्यछलं, यथा-नवकम्बलो देवदत्त इत्येवमादि, द्रोहस्वभावं
ब्रुहिलं, यथा-"पस्य बुद्धिर्न लिप्येत, हत्वा सर्वमिदं जगत्" इत्येवमादि, कलुपं वा द्रुहिलं, येन पुण्यपापयोः समता आपाद्यते, यथा-
"एतावानेय पुरुषो, यागानिन्द्रियगोचरः" इत्येवमादि, निःसारं परिफ्रल्यु वेदवचनवत्, वर्णादिभिरभ्यधिकमधिकं, तैरेव हीनं न्यूनम्,
अथवा हेतूदाहरणाधिकमधिकं, यथाऽनित्यः शब्दः कृतकत्वप्रयत्नानन्तरीयकत्वाभ्यां घटपटवदित्येवमादि, एताभ्यामेव न्यूनं हीनं,
यथा-अनित्यः शब्दः पटवद् अनित्यः शब्दः कृतकत्वादित्येवमादि, शब्दार्थयोः पुनर्वचनं पुनरुक्तमन्यत्रानुवादात्, तथा अर्थापन्नस्य
स्वशब्देन पुनर्वचनं च, तथाहि-शब्दपुनरुक्तमिन्द्र इन्द्र इति, अर्थपुनरुक्तमिन्द्रः शक्र इति, अर्थादापन्नस्य स्वशब्देन पुनर्वचनं यथा-
(पीनो)देवदत्तो दिवा न सुक्ल इत्यर्थादापन्नं रात्रौ सुक्ल इति, तत्र यो ब्रूयात् दिवा न सुक्ल इति स पुनरुक्तमाह, व्याहृतं नाम
यत्र पूर्वोणापरं विहन्यते यथा-"कर्म चास्ति फलं चास्ति, कर्ता नास्ति तु कर्मणा"मित्येवमादि, अयुक्तम्-अनुपपत्तिक्रमं यथा-"तेषां
कटवटत्रैर्गजानां मदधिन्दुभिः । प्रावचेत् नदी घोरा, हस्त्यश्वरथवाहिनी ॥१॥"इत्येवमादि 'क्रमभिन्न'मित्यादि, क्रममिन्नं यत्र यथा-
संख्यमनुदेशो न क्रियते, यथा-स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्राणामर्थाः शंसगन्धवर्णशब्दा इति वक्तव्ये स्पर्शरूपशब्दग्रन्थरसा इति
ब्रूयादित्येवमादि, 'वचनभिन्नं' वचनव्यत्ययो यथा-ब्रुक्षावेते पुष्पिताविति वक्तव्ये ब्रुक्षावेते पुष्पितावित्येवमादि, 'विभक्तभिन्नं'
विभक्तित्वव्यत्ययः यथैप ब्रुक्ष इति वक्तव्ये एप ब्रुक्षमित्याह, लिङ्गव्यत्ययः यथेयं स्त्रीति वक्तव्ये अयं स्त्रीत्याह, अनभिहितम्-अनुप-

दिष्टं स्वसिद्धान्ते, यथा-सप्तमः पदार्थो दशमं वा द्रव्यं वैशेषिकस्य, प्रधानपुरुषाभ्यां अधिकं सांख्यस्य, चतुःसत्यातिरिक्तं च शाक्यस्ये-
त्येवमादि, अपदं पद्यध्यान्यच्छन्दोऽधिकारेऽन्यच्छन्दोऽभिधानं यथाऽऽर्यापदे वैतालीयादिपदाभिधानं, स्वभावहीनं यद्वस्तुनः स्वभा-
वतोऽन्यथावचनं, यथा-शीतोऽग्निः मूर्त्तिमदाकाशमित्येवमादि, व्यनहितम्-अन्तर्हितं, तथाहि-यत्र प्रकृतमुत्सृज्याप्रकृतं व्यासतोऽभियाय
पुनः प्रकृतमधिक्रियते, यथा-तैतुकथामधिकृत्य सुसिद्धन्तपदलक्षणप्रश्नमर्थशास्त्रं वाऽभिधाय पुनर्हेतुवचनमित्येवमादि, 'काले'त्यादि
'कालदोषः' अतीतादिकालव्यत्ययः, यथा-रामो वनमनुप्रविशति वध्यते कर्ण इत्येवमादि । 'यत्तिदोषः' यतिव्यत्ययः, यतिः-विच्छेदः
तस्याकरणमस्थानकरणं वा यथा-स्रग्धरायास्त्रिसप्तकेऽन्वकरणमन्यत्र वा करणमित्येवमादि, 'छविदोषः' छविविहीनता, छविर्बलइकार-
विशेषस्तेजस्वित्वा, समयविरुद्धं यत् स्वसिद्धान्तविरुद्धं, यथा-सांख्यस्यासत्कारणे कार्यं, सदैशेषिकस्येत्येवमादि, वचनमात्रमहेतुकं, यथेष्ट-
भूदेशलोकमध्याभिधानप्रत्, अर्थापत्तिदोषो यत्रार्थादिनिष्ठापत्तिर्यथेह द्वाहणो न हन्तव्य इति, अर्थादिद्वाहणघातापत्तिः, 'असमासदोषः'
समासव्यत्ययः, यत्र वा समासविधौ सत्यसमासवचनं यथा-राज्ञः पुरुषोऽयमित्येवमादि, उपमादोषो-हीनाधिकोपमानुपमाभिधानं, यथा
मेरुः सर्पपोपमः सर्पपो मेरूपमो, मेरुः समुद्रोपम इत्येवमादि, रूपकदोषः-स्वरूपावयवव्यत्ययो यथा-पर्वतरूपावयवानां पर्वतेऽनभिधानं
समुद्रावयवानां चाभिधानमित्येवमादि, अनिर्देश्यदोषो यत्रोद्दिश्यपदानामेकवाच्यभावो न क्रियते, यथेह देवदत्तः स्थाल्यामोदनं पच-
तीति वक्तव्ये पचतिशब्दानभिधानं, पदार्थदोषो यत्र वस्तुपर्यायवाचिनः पदार्थस्यार्थाःतरपरिकल्पनमाश्रीयते, यथेह द्रव्यस्वरूपपर्या-
यवाचिनां सचादीनां द्रव्यादर्थान्तरपरिकल्पनमुल्लङ्घय, सन्धिदोषो विश्लिष्टसंहितत्वं व्यत्ययो वेत्ति, द्वात्रिंशदोपरहितं
लक्षणयुक्तं सूत्रं, तदिति वाक्यशेषः, द्वात्रिंशदोपरहितं यच्चेति वचनात्पृष्ठब्दनिर्देशो गम्यते ॥ तथाऽष्टाभिश्च गुणैरुपेतं तत्, लक्षण-

युक्तमिति वर्तते, ते चेमे गुणाः- 'निक्षोस'मित्यादि, निर्दोषमुक्तवत् सारवद्-बहुपर्यायं गोशब्दवत् सामायिकाभिधानवद्वा हेतुयुक्तं
उपपत्त्युपेतं अलङ्कृतं उपमादिभिः उपनीतं उपनयोपसंहृतं सोपचारं-अग्राभ्याभिधानं मितं-वर्णदिनियतपरिमाणं मधुरं श्रवणहा-
रीति श्लोकार्थः ॥१००१-३॥ तथा- 'अप्पक्वरे'त्यादि, असंविद्यं असंशयं न यथा सैन्धवाभिधानेऽथलवणपुटपुल्याभिधानादि-
संशयः 'अल्याक्षरं सारवचोक्तं, अन्यपरिपाठ्या चेदमित्यचोद्यं 'विश्वतोमुखं' अनेकमुखं, अनुसूत्रं अनुयोगचतुष्टयाभिधानात्,
सारवत्तु-प्रतिसुखमनेकार्याभिरायकमिति, अपुनरुक्तं, वैद्विहकारादयोऽनर्थकाः पदच्छिद्रपूरणवैवोपादीयमानाः स्तोभका इत्युच्यते,
स्तोभकः-क्षेपकत्तद्विरहादस्तोभकः अनवद्यं अगर्हमित्यादिलक्षणं इत्यत्यग्रन्थमहार्थमित्यादिग्रहणकगार्थः ॥१००४॥

सुत्तेऽणुगण सुद्वेत्ति निच्छिष्टे तह कए पयच्छेए । सुत्तालावयनासे निक्खित्ते सुत्तफासो उ ॥१००५॥
एवं सुत्ताणुगमो सुत्तालावगगओ य निक्खेवो । सुत्तफासियनिजुत्ती नया य वब्धंति समयं तु ॥१००६॥
सुत्तं पयं पयत्थो संभवओ विग्गहो वियारो य । दूसियसिद्धी नयमयविसेसओ नेयमणुसुत्तं ॥१००७॥
पयमत्थयायगं जोयगं च तं नामियाइ पंचविहं । कारग-समास-तद्धिय-निरुत्तवचोऽविय पयत्थो ॥१००८॥
परवोहहिओ वज्ज्थो किरिया-कारगविहाणओ वच्चो । पज्जायवयणओऽविय तह भूयत्थाभिहाणेणं ॥१००९॥
पचक्खओऽहया सोऽणुमाणओ लेसओ व सुत्तसओ । वच्चो व जहासंभवमागमओ हेउओ चैव ॥१०१०॥
पायं पयविच्छेओ समासविसओ तयत्थनियमत्थं । पयविग्गहोत्ति भण्णइ सुद्धपए सो न संभवइ ॥१०११॥
सुत्तगयमत्थविसयं व दूसणं चालणं मयं तस्स । सदत्थणणायाओ परिहारो पच्चत्थाणं ॥१०१२॥

एवमणुसुत्तमर्थं, सञ्चनयमयाबयारपरिबुद्धं । भासेज्ज निरवसेसं, पुरिसंव पडुच्च जं जोगं ॥१०१३॥
 होइ कयत्थो बोत्तं, सपयच्छेयं सुयं सुयाणुगमो । सुत्तालावगनासो, नामाइत्तासचिणिओगं ॥१०१४॥
 सुत्तप्फासियनिज्जुत्तिनिओगो सेसओ पयत्थाई । पायं सोखिय नेगमनयाइमगोघरो होइ ॥१०१५॥
 पायं पयचिच्छेओडवि सुत्तफासोचसंहिओ जेण । कत्थइ तयत्थकारगकालाइगई तओ खेव ॥१०१६॥
 अणुओगप्पाराणं परूवणं तप्पओयणं जं च । इय खेव परिसमाणियमब्बामोहत्थमत्थयजे ॥१०१७॥
 दाइयदारविभागो, संखेवेणेह वित्थरेणावि । दाराणं विणिओग, नाहिइ काउं जहाजोगं ॥१०१८॥
 संपयमत्थाणुगमे, सत्थोचरघायचित्थरं बोच्छं । कयमंगलोचयारो, सोऽत्तिमइत्थोत्तिकाऊणं ॥१०१९॥
 'सुत्ते' इत्यादि, तदेवं सूत्रानुगमतः द्वये अनुगते उचरिते नति यथा 'करोमि भंते । सामाइय'मित्येवमादि, तथा 'शुद्धे इति'
 एवं विनिश्चिते, तथा दशानुगमादेव पदच्छेदे कृते, यथा करोमि भदन्त । इत्येवमादि, तथा सूत्रालापकनिक्षेपात् सूत्रालापकन्यासे
 च निक्षिप्ते नामकरणमित्यादिना संभवतः, ततः किमित्यत आह—'सुत्तफासो' सि ततः पुनः सूत्रस्पर्शो व्यापार्यत इति ॥१००५॥
 ततश्च—'एव' सित्यादि । एवं 'सूत्रानुगमः' अनुगमद्वितीयभेदः, तथा सूत्रालापककृतश्च निक्षेपः' निक्षेपवृत्तीयभेदः, तथा
 'सूत्रस्पर्शनिर्मुक्तिः' निर्मुक्त्यनुगमवृत्तीयभेदः 'नयाश्च' मूलद्वारविहिता 'व्रजन्ति' गच्छन्ति 'समकं' युगपत्, प्रतिस्वन्नमित्य-
 ष्याहारः ॥१००६॥ एते चैवं व्याख्यायमाने सति गच्छन्तीत्यतो व्याख्यालक्षणमाह—'सुत्त'मित्यादि । सूत्रमिति प्रथमशुक्ललक्षणं
 एतं पठनीयं, पुनः पदच्छेद इत्यादि दारगाथाख्येण कण्ठ्यं, नवस्मेवं ज्ञेयमनुख्यं व्याख्यातं । पदमधिकृत्याह—'पद'मि-

त्यादि । इहार्थस्य वाचकं पदं भवति द्योतकं च, तत्र वृक्षस्तिष्ठतीत्येवमादि वाचकं, प्रादयश्चादयश्च प्रायेण द्योतकं, एवं सामान्येन, न पुनर्विशेषतः, विशेषतः ग्राह-तत्पुनर्नामिकादि पञ्चविधं, तत्राश्च इति नामिकं, परीत्यौपसर्गिकं, घावतीत्याख्यातिकं, संयत इति मिश्रम् । पदार्थश्चतुर्विधस्तद्यथा-कारकविषयो, यथा पचतीति पाचकः, समासविषयो यथा राज्ञः पुरुषो राजपुरुषः, तद्धितविषयो वसुदेवस्यापत्यं वासुदेवः, निरुक्तविषयो भ्रमति च रीति च भ्रमर इति गाथार्थः ॥१०७-८॥ 'पर' इत्यादि । अथवा परचोधहितः पदार्थस्त्रिविधो वाच्यः, तद्यथा-क्रियाकारकविषयो यथा-घट चेष्टायामिति, घटते असाविति घटः, तथा पर्यायवचनतोऽपि यथा घटः कुटः कुम्भः इति, तथा भूतार्थाभिधातश्च ऊर्ध्वकुण्डलोष्णपतवृत्तश्रीवत्वाद् घट इति यथेति गाथार्थः ॥१०९॥ अत्रैव प्रकारान्तरमाह-'पच' इत्यादि । अथवाऽसौ पदार्थो वाच्यः सूत्रस्य कथं ?-प्रत्यक्षतः एव, सम्यग्दर्शनादीनि मोक्षकारणं 'अहवाऽणुमाणतो सो वचो सुत्तस्स' अनुमानं-अर्थापत्तिः, ततश्च मिथ्यादर्शनादीनि तु न, 'लेसतो व' ति अथवा लेशतोऽसौ सूत्रस्य वाच्यः, किमुक्तं भवति ?-समस्तपदोपादानात्, न व्यस्तानीत्यर्थः, तथा-'वच्चो वे'त्यादि, अथवा यथासंभवं वाच्यस्तद्यथा-आगमतो भव्याभव्याभिधानादिवत्, हेतुतो न सर्वगतोऽयमारमा. कर्तृत्वात् कुलालादिवत्, आह-मूर्तोऽपि स्यात्त एव हेतोस्तद्बद्, उच्यते, इत्यत एव संसारीति गाथार्थः ॥१०१०॥ 'पाय' मित्यादि । इह बाहुल्यतः 'पदविच्छेदः' पदविश्लेषः 'समासविषयः' समासान्यभिचारी सदाऽनेकार्थो बहुव्रीहिविशेषणसमासादिप्रकारेण अतस्तदर्थनियमार्थः 'पदविग्रहो भण्यते' पदयोः पदानां वा समासः क्रियते, यथा राज्ञः पुरुषः श्वेतः पटोऽस्येति श्वेतपटः, स च शुद्धपदे न संभवत्येवेति गाथार्थः ॥१०११॥ 'सुत्त' इत्यादि ॥ 'सूत्रगतं' सूत्रेण न्यायेन 'अर्थगतं' (विषये) आर्थेन न्यायेन यच्छिष्यचोदकाभ्यां दूषणमारभ्यते तच्चा-

लनं मतं, तस्य 'शब्दार्थन्यायतः परिहारः प्रत्यवस्थानं' मतमिति, यथा करोमि भदन्त ! सामायिकमित्यत्र गुर्वामन्त्र-
णवचनो भदन्तशब्द इति, अतश्चोद्यते-गुरुविरहे तदभिधानमयुक्तं, अनर्थकत्वात्, न, आचार्यभिधेऽपि स्थापनाचार्यक्रियोपस्थापन-
ज्ञापनार्थत्वात् तद्, यथाऽहंत्प्रतिमोपसेवनं, गुरुगुणज्ञानोपयोगाद्वा विज्ञातमावाचार्यमन्त्रणवचनाद्वा आचार्यगुणनिबन्धनाद् विनयमूल-
धर्मोपदर्शनात् स्वातन्त्र्यप्रतिपेयार्थं वेति गाथार्थः ॥१०१२॥ उपसंजिहीर्षुराह-'एव'मित्यादि । एवं सूत्रं सूत्र मति सचेनयमतान्ता-
यतारपरिशुद्धमर्थं भाषेत निरवशेषं योऽस्यार्हद्वभिरुक्तः सस्यां शक्यौ, पुरूपं वा नयमतानभिज्ञं प्रतीत्य यद्योग्यं वस्तु तद-
भिधेयादिति गाथार्थः ॥१०१३॥ इह च-'होई'त्यादि 'सुते'त्यादि 'सुबोधार्थम् ॥१०१४-१५, किन्वाद्यगाथाद्यावयवापवादमाह-
'पाय' मित्यादि । 'प्रायः' बाहुल्यतः 'पदचिच्छेदोऽवि' चि सूत्रानुगमोऽपीत्यर्थः 'सुसफासोवसंहिदो'चि सूत्रस्पर्शे अर्थप्रत्या-
यनफले उपसंहृतः-उपक्षिप्तो वर्तते, 'केन कारणेनेत्याह-'जेण कथ्यई'तओ चैव' चि येन क्वचित् देशे तत एव-पदचिच्छेदात्
'तदत्थ' चि तस्य पदस्यार्थस्तदर्थस्तस्मिन् गतिः-परिच्छेदो भवति, तथा कारकगतिश्च, तथा कालगतिः, आदिशब्दः स्वभेदप्र-
ख्यापकः, कालश्च वर्तमानो वृत्त एष्येद्येत्यनुयोगद्वारप्रघट्टकपरिसमाप्तिरिति गाथार्थः ॥१०१६॥ त तत्स्याद्-अस्थानमस्येह,
अध्ययनपरिसमाप्तिविषयत्वादिति, तन्न, यतः- 'अणु'इत्यादि । इह व्यवधानभयदेतत्प्ररूपणादि अस्थान एवोक्तं अव्यामोहार्थित्वाच्च,
तथाहि-'दाइते'त्यादि स्पष्टा, तदेवं नन्दीअनुयोगद्वारप्रघट्टश्च शोधित इति गाथार्थः ॥१०१७-१८॥ पेढवंधो समत्तो ॥ नमः
श्रुतदेवतायै भगवत्यै ॥ अथ यथाविधिक्षितमापूरयन्नाह भाष्यकारः-'संपद'मित्यादि, 'साम्प्रतं' अधुना 'अर्थानुगमे' अर्थानुगमद्वारे
मामान्ये स्थितः शास्त्रस्याधिकृतस्योपोद्घातविस्तर इति समासस्तं 'वोच्छं' वक्ष्ये, किंविशिष्टः सन्नित्यत आह-'कृतमङ्गलोपचारः

एतदेवमित्यत आह- 'दसे'त्यादि ॥ दशकालिकादिनियुक्तिप्रारम्भोऽयमिति, वक्ष्यति 'आवस्सयस्से' त्येवमादि, यतश्चोपरिष्टाद-
'पुपोद्घातस्य परिसमाप्तौ भणितं-यद्रुत 'सेसेसुवी'त्यादि गाथार्थः ॥१०२६॥ अत्राप्याह-'सामाहय'इत्यादि ॥ सामायिकव्या-
ख्यानं कोऽमीपां भागो येनोच्यते 'दसगालियस्स तहे'त्येवमादि ? , उच्यते, किमिदमसकृज्जंक्षसे ? । 'ज'मित्यादि स्पष्टं, प्रा-
योग्रहणं दशकालिकस्य शय्यम्भवस्वामिनो निर्गतत्वात्, तथा चाह-'इहे'त्यादि ॥ 'इहे'ति सामान्योपोद्घाते 'तेषां'आवश्यकादीनां
'तस्मिन्' उपोद्घाते 'गते' अतिक्रान्ते 'वीसुं वीसुं'पत्तेयं २'विसेसमेत्तायं' विशेषमात्रं यथाऽमुक्तादमुकं निर्गतमिति ग्रहीष्यति
'सुरं' सुखेन अप्रयासेन, तदपि लघु शीघ्रमेव, अतो लाघवाथमिह तद्ग्रहणं, लाघवार्थोऽयमधिकार इति गाथार्थः ॥१०२७-२८॥
तन्महा' इत्यादि ॥ तस्माद् येन कारणेन महार्थमिदं उपोद्घातारब्धं शास्त्रं सर्वानुयोगव्यापकत्वाद्, येन वेदं शास्त्रान्तरं तेन भूयो-
ऽप्यस्य मद्ग्रहणं क्रियते ॥१०२९॥ तद्यथा-

तिरथ्यरे भगवंते अणुत्तरपरक्खमे अमियनाणी । तिण्णे सुगइगइ गए सिद्धिपहएसए वंदे (नि. ८१) ॥१०३०॥

तिज्जइ जं तेण तहिं तओ व तित्थं तयं च दब्बम्मि । सरियाईणं भागो निरवायो तम्मि य पसिद्धे ॥१०३१॥
तरिया तरणं तरियव्वयं च सिद्धाणि तारओ पुरिसो । बाहोडुयाइ तरणं तरणिज्जं निन्नयाईयं ॥१०३२॥

देहाइत्तारयं जं वज्झमलावणयणाइसत्तं च । णेगंताणच्चंतिपफलं च तो दब्बवत्तिरथं तं ॥१०३३॥

इह तारणाइफलंयंति ण्हाणपाणावगाहणाईहिं । भवत्तारयंति केहं, तं नो जीवोवघायाओ ॥१०३४॥
सूणं पिव तसुदूहलं व न य पुण्णकारणं ण्हाणं । न य जइजोगं तं मंडणं व कामंगभावाओ ॥१०३५॥

देहोवगारि वा तेण तित्थमिह दाहनासणाईहिं । महु-मज्ज-भंस-वेस्सादओऽवि तो तित्थमाचन्नं ॥१०३६॥
 भावे तित्थं संघो सुयविहियं तारओ तहिं साह । नाणाइतियं तरणं तरियव्वं भवसमुद्दोऽयं ॥१०३७॥
 जं नाणदंसणचरित्तभावओ तव्विवक्खलभायाओ । भवभावओ य तारेइ तेण तं भावओ तित्थं ॥१०३८॥
 तह कोह-लोह-कम्ममयदाहतणहा-मलावणयणाइं । एगंतेणऽव्वंतं च कुणइ य सुद्धिं भवोघाओ ॥१०३९॥
 दाहोवसमाइसु वा जं तिसु थियमहव दंसणाईसु । तो तित्थं संघोचिय, उभयं व विसेसणविस्सेसं ॥१०४०॥
 कोहगिगदाहसमणादओ व ते चेव जस्स तिणसथा । होइ तियत्थं तित्थं, तमत्थसदो फलत्थोऽयं ॥१०४१॥
 अहवा सम्महंसणनाणचरित्ताइं तिन्नि जस्ससथा । तं तित्थं पुब्बोइयमिह अत्थो चत्थुपज्जाओ ॥१०४२॥
 इह सम्मं सद्धाणोवलद्धिकिरियासभावओ जेणं । तित्थमभिप्पेयफलं सम्मपरिच्छेयकिरियव्व ॥१०४३॥
 णाभिप्पेयफलाइं तयंगवियलत्तओ कुत्तित्थाइं । वियलनयत्तणओऽविय, विफलाइं वियलकिरियव्व ॥१०४४॥
 अहव सुहोतारुत्तारणाइ दब्बे चउव्विहं तित्थं । एवं चिय भावम्मिंवि, तत्थाइमयं सरक्खणं ॥१०४५॥
 तच्चणियाण थितियं, विसयसुहकुसत्थभावणाधणियं । तइयं च वोडियाणं, चरिमंजइणं सिक्खलं तु ॥१०४६॥
 नणु जं दुहावयारं दुक्खुत्तारं च तं दुरहिगम्मं । लोयम्मि पूइयं जं सुहावयारं सुद्धुत्तारं ॥१०४७॥
 एवं तु दब्बतित्थं, भावे दुक्खं हियं लहइ जीवो । मिच्छत्तऽन्नाणाविरइविसयसुहभावणाणुगओ ॥१०४८॥
 पडिवणो उण कम्माणुभावओ भावओ परमसुद्धं । किह मोच्छिइ जाणंतो परमहियं दुल्लहं च पुणो ॥१०४९॥

अइकप्रबुडं च किरियं रोगी दुक्खं पवज्जए पढमं । पड्डिवन्नो रोगक्खयमिच्छंतो सुंचए दुक्खं ॥१०५०॥
इय कम्मवाहिगहिओ संजमकिरियं पवज्जए दुक्खं । पड्डिवन्नो कम्मक्खयमिच्छंतो सुंचए दुक्खं ॥१०५१॥
'तित्यगरे भगवंते' इत्यादि ॥ इह हि तीर्थकरणशीलास्तीर्थकरास्तान् वन्द इति क्रिया, तत्र त् पुवनतरयोरित्यस्य 'पातुतु-
दिवचिरिचिसिचिम्यस्यगि'ति (उ० २-७) थक् प्रत्यये अनुबन्धलोपे च कृते 'ऋत इद्वातो'रिति (पा० ३-१-१०) इत्वे खरत्वे 'हलि चै'ति
(पा० ३-१-७७) दीर्घत्वे परगमने च तीर्थ इति स्थिते 'डुकृञ् करणे' इत्यस्य चरेष्ट (३-२-१६) इत्यस्मात् सूत्राद् टप्रत्ययाधिकारेऽनुव-
र्त्तमाने 'कुवो हेतुताच्छील्यानुलोम्येष्वि'ति (३-२-३०) टप्रत्ययेऽनुबन्धलोपे च कृते गुणे रपरत्वे परगमने च तीर्थकर इति स्यात्,
शेषं भाष्य एव व्याख्यास्यामः, तच्चेदम्—'तिज्जती'त्यादि । तत्र तीर्थकरणाचीर्थकराः, अथ तीर्थमिति कोऽर्थः? इत्यत आह—'तिज्जति
जं तेण' ति तीर्थेऽनेनेति तीर्थं, अयमात्मा परं पारं प्राप्यत इत्यर्थः, 'तहिं'चि तीर्थेऽस्मिन्निति वा, 'तओ च'चि तीर्थे अस्मा-
दिति चेति तीर्थं, 'तयं च'चि तच्च तीर्थं नामादि यावद् व्यतिरिक्तं 'दब्बम्मि' द्रव्येऽधिकृते, किमत आह—सरिदादीनां समो भूभागो
निरपायश्च द्रव्यतीर्थं, तत्र [द्रव्य]तीर्थं सिद्धे सति कानि सिद्धानि सम्बन्धिश्चब्दतया प्रसिद्धानि भवन्तीत्यत आह—'तरिता' इत्यादि
प्रतीतार्था ॥१०३०-२॥ किं पुनः कारणमिदं द्रव्यतीर्थमित्यत आह—'देहादी' त्यादि । यस्मादिदं देहादिमात्रं तारयति-परं कूलं नयति, न
त्वात्मानं, मौक्षस्य परमार्थेन परकूलत्वेन व्यवस्थितत्वात्, ब्राह्ममलापनयनादिशक्तत्वाच्च, एतदुक्तं भवति—'तण्हाइयं वितण्हीकरेइ अवणेइ
चाहिरं पंकं, नान्तरं' तस्य प्राणातिपातादिमहापातकपञ्चकजनितत्वात्, तस्य च तद्विनिवृत्तिमन्तरेणोत्पत्तिनिरोधाभावात्, प्रागुपात्तस्य च
विशिष्टक्रियासव्यपेक्षाध्यवसायजन्यस्य तत्प्रत्ययनीकक्रियासहगताध्यवसायतः क्षयोपपत्तः, अलं चक्ष्येति । तथा नैकान्तिकफलत्वाच्च, तथा

हि-अनेन कदाचितीर्थे कदाचिच प्रियत इति, तीर्णमपि च पुनस्तीर्यत इति प्रसिद्धं, 'तो' इति ततो द्रव्यतीर्थं तत्, स्वयमपिच द्र-
व्यत्वादिति गाथार्थः ॥१०३३॥ एतदेव केनचिद्विशेषेण भिन्दत् भावयन्नाह- 'इहे'त्यादि । इह केचिदुदकसूकराः प्रलपन्ति-
'प्लुणपणावगाहणादीहि विधीए सेविज्जंतं उदयं भवाओऽवि तारेइ' कुतः ? इत्याह-- 'तारगादिफलदं' इष्ट-
मेत्तत्, इष्टेन परोक्षानुमानादिति भावना, तदेतत् न, कुतः ? इत्याह- जीवोपघातसद्भावादिति गाथार्थः ॥१०३४॥ 'स्रुणं'मित्यादि ।
अयमिह पौर्वाप्येण प्रयोगः-स्नानं पुण्याय न भवति, जीवोपघातान्तरीयकत्वात्, जालवदुदूखलवद्वा, न च इष्टमात्रेण परोक्षसिद्धि-
नियामकाभावात्, मत्यक्षसिद्धप्राण्युपमर्दवाधितत्वादित्येवमादि स्वधियोत्प्रेक्ष्य असकृदुक्तव्यं, दलत्वात्, अथवा किं बहुनोक्तेन ?,
'ण चे'त्यादि गाहापच्छन्दं स्पष्टं, नवरं व्यक्तिकेग ज्ञानम् । 'देहो' इत्यादि । अथ चेद्वाहनाशनादिभिर्देहोवकारीति तीर्थं स्यात् उ-
त्तरं पञ्चद्वेनाह-मध्वाद्योऽपि तीर्थं, देहोपकारिन्वाविशेषादिति गाथार्थः ॥१०३५-३६॥ द्वारम् । 'भावे'त्यादि । भावे-भावविषयं तीर्थं,
कः ? इत्यत आह-'संघः' साध्यादिसमुदायो गुणसंघातत्वात्, किंविशिष्टमत आह-श्रुतविहितं, उक्तञ्च-'तित्यं भंते ! तित्यं ? , ति-
त्यकरे तित्यं ? , गोयमा ! अरहा ताव (नियमा) तित्यंकरे, तित्यं पुण चाउव्वन्नो समणसंघो" तत्र संघे तद्विशेषः स्ररिसाधुः, ज्ञाना-
दिशयं तु तरणं, तरणीयं भवोदन्वानिति । इह च तीर्थदीनां परस्परतोऽन्यताऽनन्यता च विवक्षतोऽवसेया, तत्र सम्यग्दर्शनादियरि-
णामानन्यत्वात् संघस्तीर्थं, तारणात्तदन्तर्भावित्वात्तद्विशेष एव तरिता (तारयिता) साधुः, स्वातन्त्र्येण सम्यग्दर्शनाद्यनुष्ठानात्, तस्य च
करणभानापन्नस्य साधकतमत्वेन करणत्वात् तरणत्वं, तरणीयं आत्मन एवोदयिकादिसंसारपरिणामस्तत्परित्यागादिति गाथार्थः
॥१०३७॥ किमित्ययं भावः ? इत्याह--'ज' मित्यादि । 'यस्मात्' ज्ञानादिस्वाभाव्याद्धेतोः तद्विपक्षात्-मिथ्यात्वादिलक्षणात्

‘तारयति’ उत्तारयति, तथा भवसत्तायाश्च, अतस्तद् भावतीर्थमिति, उक्तञ्च—“रागाद्यग्माः प्रमादव्यसनशतचलद्दीर्घप्रछोलहेलः, क्रो-
धेष्यवाडवाग्निर्मृत्तिजननमहानक्रचक्रौघरौद्रः । तृष्णापातालकुम्भो भवजलधिरयं तीर्यते येन सद्यस्तद् ज्ञानादिस्वभावं कथितमिह सुरे-
न्द्रार्चितमवितीर्थे । १। इति गाथार्थः ॥१०३८॥ ‘तद्दे’ त्यादि । ‘तथे’ त्युपपत्त्यन्तराकर्षणार्थः, क्रोधश्च लोभश्च कर्म च क्रोधलोभ-
कर्माणि तन्मया दाहतृष्णामलाः क्रोधलोभकर्मदाहतृष्णामलाः, क्रोधात्मको दाहः परितापरूपत्वात् . लोभात्मिका तृट् आशंमारूपत्वात्,
कर्मात्मको मलो मलिनस्वभावत्वात्, तेषामपनयनानीति समासः, तानि एकान्तेन-नियमेन अत्यंतं च-सर्वात्मना करोति यतः शुद्धि-
च भवौघात् ‘तेण तं भावओ तित्थं’ ति गाथार्थः ॥१०३९॥ त्रिषु वा स्थितत्वात्त्रिस्थमिति, आह च—‘दाहे’ त्यादि । “दाहोव-
सये तण्हाए छेयणे मलपवाहणे चैव । जं तिसु वत्तह तित्थं, भावत्थो वन्निओ चैव ॥१॥” आव० १०७७ । अहवा दंसणादीसु तिसु
जं टियं ‘तो’ ततः त्रिस्थं भण्यते, पुनश्च तित्थं स्यात्, ततु संघः एवेति, उभयं वा त्रिस्थसंघलक्षणं विशेषणविशेष्यं स्यात्, तद्य-
था-कः संघः ? इति प्रश्ने त्रिस्थविशेषणविशिष्टो य इत्युत्तरं, कः त्रिस्थ इति च प्रश्ने संघत्वविशेषणविशिष्टो य इत्युत्तरमिति गा-
थार्थः ॥१०४०॥ अर्थत्वास्त्रिफलत्वाद्वा तित्थमित्याह—कोह(ग्गी)तीत्यादि गतार्था । त्रिपर्यायत्वाद्वा तित्थमित्याह—‘अह्वे’
त्यादि गतार्था । प्रमाणमाह—‘इहे’ त्यादि । इह जनमेव तीर्थमभिप्रेतेनार्थनार्थवत्, सम्यक्श्रद्धानोपलब्धिक्रियासद्भावात्, सम्यक्प-
रिच्छेदक्रियावद्, यथाहि—नैपुण्यवतो वैधस्यासाधारणश्रद्धापरिज्ञानक्रियाभिधिक्रित्सा अभिप्रेतार्था—अर्थवती, एवमिदमपीति, वैधर्म्येण
कूटवैद्य इति गाथार्थः ॥१०४१—४३॥ तथाहि—‘णा’ इत्यादि । न कुशामनानि धायोपश्रमिकत्वे सत्यभिप्रेतफलानीति प्रतिज्ञा, ज्ञाना-
दिविकलत्वाद्विकलक्रियावत्, प्रधानैहिकविकलक्रियावत्, तथा विकलनयत्वावदपि च—एकनयान्तराधिष्ठितत्वावदपि च विकलानि तानि एकौप-

धरहितविवक्षितद्रव्यसंघातवदिति गार्थार्थः॥१०४४॥ एवं तावद्रद्रव्यभावतीर्थद्वन्द्वं चंचितम् । अहव सुहोयार' इत्यादि ॥ सुहोयारं सुहु-
त्तारं ॥ 'तच' इत्यादि सुगमम् ॥ एवमुक्ते सत्याह- 'नणु' इत्यादि सुगमा, नवरं तस्मादाद्यभङ्गो ज्यायान् नचरम इति, लोकप्रसिद्धिवा-
धितत्वाद्, उच्यते- 'एवं'मित्यादि। एवं पूजितं भवति द्रव्यतीर्थमेव, प्रथमभङ्गव्यवस्थितत्वात्, भावे तु भावमङ्गीकृत्य दुःखं कथञ्चि-
द्वित्तं संसागमुद्रतरकाण्डं 'लभते' प्राप्नोति 'जीवः' प्राणी, किं कारणमित्याह- मिथ्यात्वानुगतत्वाद्, उक्तञ्च- "जह जरियस्स न
रुचह, मकरपित्तयेसेण । तह जिणवयणु न रुचई, जीवहु कम्मवसेण ॥१॥" तथा अज्ञानानुगतत्वाद्, उक्तञ्च- "विचरीयदिद्विपसरा चंपक-
फुल्लंति मन्नि मन्नंता । अग्गी कीडपयंगा, पंडंति अन्नानदोसेण ॥१॥" तथा अचिरत्यनुगतत्वाद्, उक्तञ्च- "पावट्टाणेहिंतो अप्पडिविओ
निरंकुमो जीवो । णस्सइ हियाउ करिणीविमोहिओ वणगईदो व्व ॥१॥" विषयसुखभावानुगतत्वाच्च- आलजालचिन्ताव्यामृदमनस्त्वाचेति
गार्थार्थः ॥१०४५-४८॥ अभिलषितमर्थं प्रतिपादयन्नाह- 'पडी'त्यादि ॥ 'पडिवन्नो पुण मिच्छत्तादीणि जिणिउं' अत एवाह- 'कम्मा-
णु-भाओ' कयं ?- भावतः परमार्थेन, जिणवयणंति मामथ्यदिस्स्यते, किंविशिष्टमित्याह- 'परमगुद्धं' अलियादिदोसरहियं, एतदुक्तं
भवति- भावतिरथे उअरिय पव्वइओचि यदुक्तं भवति 'किह् मोच्छई पुणो' कहं उचरिही ? कहं उण्णिव्वमिहित्ति भणियं होइ,
जाणंतो परममइदुल्लहं पव्वअं । लद्धं लें सामणं, सचट्ट भवेहि नेइ निव्वाणं । तं इह जावज्जीवं भण को जेणं न निव्वहइ ? ॥१॥" अवि-
"इह माणुराजम्मं निय, दुल्लहं जीवस्स होइ संसारे । किं पुण पंचमहव्वयगुणगणमहारि सामणं ॥१॥" इति गार्थार्थः ॥१०४९॥ दृष्टा-
न्तान्तरमाह- 'अति' इत्यादि ॥ 'इये'त्यादि ॥ सुचर्च, तस्मात्सुदु संभवति चरमभङ्ग इति ॥१०५०-५१॥ एवं तीर्थं निरूप्य तीर्थकरमाह-
अणुलोमहेउतरसीलयाग जे भावत्तित्थमेयं तु । कुव्वंति पगासंति य, ते तित्थयरा हियत्थकरा ॥१०५२॥

ईसरियरूवसिरिजसधम्मपयत्ता मया भगाभिवक्खा । ते तेस्सिमसामण्णा संति जओ तेण भगवंते ॥१०५३॥
 विरियं पक्कमो इह परेऽरयो वा जओ तदक्कमणं । सोऽणुत्तरो चरो सि अणुत्तरपरक्कमा तो ते ॥१०५४॥
 अमियमणंतं नाणं तं तेसिं अमियणाणिणो तो ते । तं जेण नेयमाणं, तं चाणंतं जओ नेयं ॥१०५५॥
 तिण्णा समइक्कंता भवण्णवं कं गइं गया तरिउं ?। सुगईण गइं पत्ता, सुगइगइगया तओ होति ॥१०५६॥
 सचिय सुगईण गइं सिद्धी सिद्धाण जो पहो तीसे । तद्देसया पह्णा सिद्धिपहपएसया तो ते ॥१०५७॥
 सिद्धिपहो पुण सम्मतनाणचरणगइं वक्खमाणाइं । भवहेउविवक्खाओ तिठाणपडिक्कलकिरियच्च ॥१०५८॥
 वंदेऽभिवादयेऽभित्थुणामि वा ते तिलोगमंगल्ले । सामण्णवंदणमिणं तित्थयरत्ताविसिट्ठाणं ॥१०५९॥
 पत्तेयवंदणभिओ संपइ तित्थाहिवस्स धीरस्स । सुयनाणत्थप्पभवो, सविसेसेणोवगारिस्ति ॥१०६०॥
 तुल्लुगुणाणं परिसं, नमिज्जण जहेव साभियं नमइ । तह तुल्लुगुणेऽचि जिणे नमिउं तित्थाहिवं नमइ ॥१०६१॥
 'अणुलोमे'त्यादि ॥ 'चे' इत्यनिर्दिष्टस्वरूपाः परमपुरुषविशेषाः 'तु' पुनर्भावितीर्थमिदं-श्रमणसङ्घलक्षणं
 'कुर्वन्ति' निष्पादयन्ति तथा 'प्रकाशयन्ति' केवलज्ञानज्योत्स्नयोज्ज्वालयन्ति च, कथं कुर्वन्तीत्यत आह-अणुलोमेहेतुताच्छील्य-
 तथा तत्र 'कञ्चो हेतुताच्छील्यानुलोम्येऽपि' (पा. ३-२-२०) करोतेहेतौ ताच्छील्ये आणुलोम्ये (च) टग्रत्ययो भवति, तत्र हेतौ सद्वर्मतीर्थ-
 क्रियाहेतवः यद्द्वयशस्करी विधेति, ताच्छील्ये कृतिनोऽपि सन्तस्तीर्थकरनामकर्मोदयाद् भव्यसत्त्वानुकम्पापरतया सद्वर्मतीर्थदेशना-
 करणशीलाः कुलकरनृपवत्, आणुलोम्ये स्त्रीपुरुषपालदृश्वविरजिनकल्पिकानामुत्सर्गापवादविधानानुरूप्यतः सद्वर्मतीर्थानुलोमका-

रिणो, वचनरूपत्वं, इत्थंभूतास्तीर्थकरा उच्यन्ते, अत एवाह—'हितार्थकराः' हितमर्थं कुर्वन्ति भव्यसत्त्वानामिति हितार्थकराः, नि-
र्वाणकरा इत्युक्तं भवति, तदेवं तीर्थकर इति पदं व्याख्यातं । अथवा 'पङ्कदादृषिपासाना' मित्येवमादि, 'पङ्कस्तावत्पाप'मित्ये-
वमादि, तीर्थकरः पुनः 'यः कालत्रयवर्त्तिभि'रित्येवमादीति गार्थार्थः ॥१०५२॥ 'भगवन्ते'ति, अथ केऽमीयां मता भगाभिल्याः
मगसञ्ज्ञाः ? इत्यत आह—'ईसरिये'त्यादि ॥ तत्र त्रिविधशेषमयमैश्वर्यं ? श्रीः—तपस्तेजोविभूतिः ३ यशः
अचिन्त्यगुणाविर्भूतिः श्रुतनव्यापि ४ धर्मः उत्तमधमादिः, अशेषचारित्रमोहनीयमलापगमादक्षत इत्यर्थः ५ प्रयतनं प्रयत्नः—अप्रमादः ६,
त एते भगसञ्ज्ञाः, शेषं स्पष्टम् ॥१०५३॥ 'चिरिय'मित्यादि ॥ अशेषवीर्यान्तगयप्रक्षयात्पराक्रमो वीर्यं, शेषं स्पष्टम् ॥ अमितेत्यादि-
स्पष्टा, बहुव्रीहिः ॥ 'तिण्णे'त्यादि सुगमा, नवरं तरन्ति स्म—तीर्णाः ॥ 'सच्चिये'त्यादि ॥ तस्या एव सुगतीनां गतेः सिद्धेः पन्थाः २
प्रधानाः प्रगताः प्रशस्ता आदौ वा देशकाः प्रदेशकाः सिद्धिपथप्रदेशकाः सिद्धि'त्यादि स्पष्टा ॥१०५४-५८॥
'वंदे' इत्यादि ॥ 'वदि अभिवादनस्तुत्योः' इति वन्दे-अभिवादेऽभिष्टुवे वाऽहमित्युक्तं भवति, सामान्यवन्दनमिदं मङ्गलार्थं,
तीर्थकरत्वा(द)विशिष्टानामृयभादीनामिति मूलगार्थार्थः ॥१०५९॥ उत्तरगाथासम्बन्धमाह—'पत्तेये'त्यादि, 'तुल्ले'त्यादि, सुखो-

त्रेयम् ॥१०६०-१०६१॥

वंदामि महाभागं महामुनिं महायसं महावीरं । अमरनररायमहिं तित्थयरमिमस्स तित्थस्स (नि. ८२)
भागोऽचिता सत्ती स महाभागो महप्पभावोत्ति । स महासुणी महंतं जं सुणइ सुणिप्पहाणो वा ॥१०६३॥
तिहुयणचिक्ख्यायजसो महाजसो नामओ महावीरो । चिकंतो व कसायाइसत्तुसेनप्पराजयओ ॥१०६४॥

इरेइ विसेसेण व खवेइ कम्माई गमयइ सिचं वा । गच्छइ य तेण वीरो स महं वीरो महावीरो ॥१०६५॥
अमरनरायमहियंति पूइयं तेहिं किमुय सेसेहिं ॥ संपइ तित्थस्स पइ मंगल्लमहोवगारिं च ॥१०६६॥

एकारसऽवि गणहरे पवायए पवयणस्स वंदासि । सव्वं गणहरं वंसं वायगवंसं पवयणं च ॥१०६७॥ [नि. ८३]

पुब्बो जहत्थवत्ता सुयवत्तारो तथा गणहराधि । पुब्बा पवायगा पवयणस्स ते बारसंगस्स ॥१०६८॥
जह वा रायाऽणत्तं रायनिउत्तपणओ सुहं लहइ । तह जिणवरिदविहियं गणहरपणओ सुहं लहइ ॥१०६९॥
जह मूलसुयप्पभवा पुब्बा जिणगणहरा तथा जेहिं । तद्दुभयमाणीयभिदं तेसिं चंसो किह न पुब्बो ॥१०७०॥
जिणगणहरुग्गयस्सवि सुयस्स को गहण-धरण-दाणाइं । कुणमाणो जइ गणहरयायागवंसो न होज्जाहि ॥१०७१॥
सीसहिया वत्तारो गणाहिवा गणहरा तयत्थस्स । सुत्तस्सोवज्जाया वंसो तेसिं परंपरओ ॥१०७२॥
पगयं पहाणवयणं पवयणं बारसंगमिह तस्स । जइ वत्तारो पुब्बा तंपि विसेसेण तो पुब्बं ॥१०७३॥

तेवंदिऊण सिरसा अत्थपुहत्तस्स तेहिं कहियस्स । सुयनाणस्स भगवओ निज्जुत्तिं कित्तइस्सामि [नि. ८४]

ते तित्थयराईएऽभिवंदिउं सुकयमंगलायारो । निविग्घमओ वोच्छं, पगयमुवग्घायनिज्जुत्तिं ॥१०७५॥
अत्थो सुयस्स विसओ तत्तो भिन्नं सुयं पुहुत्तंति । उभयभिदं सुयनाणं नियोजणं तेसिं निज्जुत्ती ॥१०७६॥
अत्थस्स च पिहुभायो पुहुत्तमत्थस्स वित्थरत्तंति । इह सुययिसेसेणं चिय अत्थपुहुत्तं व से सण्णा ॥१०७७॥

अथाओ व पुहुत्तं जस्स तओ वा पुहुत्तओ जस्स । जं वा अत्थेण पिहुं अत्थपुहुत्तंति तञ्जाओ ॥१०७८॥
 'वन्दामी'त्यादि सभाष्या गाथाः सुखोन्नेया इति, नगरं 'भागः' अचिन्त्या शक्तिः, अथवा 'भज सेनायां'मिति भजनं भागो,
 भक्तिरित्यर्थः, महान् भागोऽस्येति महाभागः-महातिशयभजनम्, अथवा महद्भिः-इन्द्रादिभिर्भागो-भजनं सेवेति, 'मन ज्ञाने' इति
 मन्यतेऽस्त्वित्येवमादि, वन्दे वन्दामीति च प्राकृते सर्वत्रोभयपदोपदर्शनार्थमिति ॥१०६२-६६॥ अथ वक्तुर्मङ्गलार्थं वन्दनमभि-
 धायधुना ह्यनकर्तृप्रभृतीनामप्याह- 'एवकारसऽवी'त्यादि ॥ एकादेशेति संख्या, 'अपिः' समुच्चये, अनुत्तरज्ञानदर्शनादिधर्मगणं धारय-
 न्तीति ते गणधरास्तान्, प्रकरणेण प्रधाना आदौ वा वाचकाः प्रवाचकास्तान्, कस्य ?- 'प्रवचनस्य' आगमस्य, किं ?, वन्दामि, एवं ता-
 वन्मूलगणधरवन्दनं, तथा 'सर्व' निरवशेषा गणधरा-आचार्यास्तेषां प्रवाहो वंशस्तं, तथा वाचकाः-उपाध्यायास्तेषां वंशस्तं, तथा
 'प्रवचनं च' आगमं च वंदामीति सम्बन्धः, तत्रैतत्स्याद्-वंशद्वयस्य प्रवचनस्य च कथं वन्द्यतेति ?, उच्यते, यथा अर्थसूत्रप्रणेतारस्तीर्थ-
 करगणधरा वन्द्याः एवं यैरिदमर्थसूत्ररूपं प्रवचनमानीतं तद्वंशोऽध्यानयनद्वारेणोपकारित्वाद्बन्ध एवेति, प्रवचनं तु साक्षाद्बृहत्तयैवोपका-
 रीति गार्थार्थः ॥१०६७॥ 'पुज्जो' इत्यादि भाष्यगाथाः पठेतदनुमारेणानुसर्चव्याः ॥१०६८-७३॥ प्रकृतमुपदर्शयन्नाह- 'ते' इत्यादि ॥
 'ते तित्थे'त्यादि ॥ ते तित्थगरादीएऽभिवंदितं सिरमा, सुकृतमङ्गलोपचार इत्यर्थः, किमत आह-प्रकृतासुपोद्घातनियुक्ति वक्ष्ये, कस्ये-
 त्यत आह-श्रुतज्ञानस्य भगवतः, स्वरूपं चैतत्, किंविशिष्टस्येत्यत आह-तैः-तीर्थकरादिभिः कथितस्य, पुनरपि किंविशिष्टस्येत्यत आह-
 'अत्थपुहुत्तस्य'ति ह्यत्रार्थोभयरूपस्य, अर्थाद्वा पृथग्भूतस्येत्येवमादिति गार्थार्थः ॥१०७४-७५॥ सांप्रतं- 'अत्थपुहुत्तस्य निज्जुत्तिं'
 इत्येतद् व्याचिख्यासुराह- 'अत्थो'इत्यादि ॥ अर्ध्यत इत्यर्थः, असावर्थः श्रुतस्य निययो, वाच्यतान्तस्य, कस्सेत्यत आह- 'श्रुतस्य' श्रुतज्ञान-

स्य वाचकत्वात्, ततश्चानेन 'अत्थ' चि व्याख्यातं, तच्च श्रुतं ततो भिन्नं, ततोऽर्थादर्थान्तरं सत्किमित्यत आह- 'पुहुत्त' चि पृथक्त्वमाख्या-
यते, निपयविपयिणोर्भेदात्, ततश्चार्थश्च पृथक्त्वं चेति द्वन्द्वः, इह चोभयमिदं 'सुयनाणं' न्ति उभयमिदमर्थपृथक्त्वलक्षणं श्रुतज्ञानं भगवद्-
भिधीयते, नियुक्तिस्तु का अभिधीयते ? इत्याह- 'नियोजनं' निश्चितं सम्बन्धनं तयोर्विपयविपयिणोर्नियुक्तिरभिधीयत इति गाथार्थः
॥१०७॥ 'अत्थस्स वे' त्यादि ॥ 'वा' इत्यवा 'पृथु विस्तार' इति, अर्थो हि प्राब्धिनिरूपितशब्दार्थः तस्य 'पृथुभावः' विस्तरभावः पृथु-
त्वमुच्यते, अत एवाह- 'अत्थस्स चित्थरत्तं' चि, ततश्च 'इह' व्याख्याने 'सुययिसेसणं चिय' चि श्रुतस्यैव भगवतो विशेष्य-
स्येदमर्थविस्तरत्वं विशेषणं वर्तते, तद्यथा-घटस्य लक्षणं कीर्त्तयिष्यामि, किंविशिष्टस्य ?-रत्तस्स, तत्र रक्तस्येति वक्तव्ये रक्तत्वस्येति
जातं, एवमत्रापि श्रुतज्ञानस्य नियुक्तिं वक्ष्ये, किंविशिष्टस्य ?- 'अत्थपुहुत्तस्स' चि तत्रार्थपृथोरिति वक्तव्येऽर्थपृथुत्वस्येत्युच्यते,

अर्थविस्तरस्येति जायते स्थापना लक्षण घट रक्त आह-एवमत्र घट इव सामानाधिकरण्यं न प्राप्नोति, भावप्रत्ययश्रमणाद्, उच्यते, न
दोषः, प्राकृतशैल्या भावप्रत्ययश्रमस्यानादत्त्वाद् बहुव्रीहिर्वा, अर्थपृथोर्भावो यस्मिस्तदर्थपृथु श्रुतं तद्भावोऽर्थपृथुत्वं तस्यार्थपृथुत्वस्य श्रुत-
ज्ञानस्य नियुक्तिं वक्ष्य इति, 'अत्थपुहुत्तं व से सण' चि 'से' तस्यार्थपृथक्त्वं वा सञ्ज्ञा वर्तते, ततश्चार्थपृथक्त्वसञ्ज्ञितस्य-अर्थपृथक्त्व-
नाम्नः श्रुतस्य नियुक्तिं वक्ष्य इति गाथार्थः ॥१०७॥ 'अत्थाओ वे' त्यादि ॥ अर्थाद्वा सकाशात् 'पृथक्त्वं' नानात्वं यस्य श्रुतस्य
तदर्थपृथक्त्वं तस्येति, 'तओ वा' असौ वाऽर्थः 'पुहुत्ततो' भेदेन वर्त्तते यस्य तत्तथा तस्येति, 'लं वे' ति यद्वा, किमत आह-अर्थेन
पृथु अर्थपृथु तद्भावोऽर्थपृथुत्वं तस्य नियुक्तिं, किं?, कीर्त्तयिष्यामीति गाथायः ॥१०७८॥ किमविशेषेण ?, न, तद्विशेषणामिति, आह च-

आवस्सयस्स दसकालियस्स तह उत्तरज्झमायारे । सुयगडे निज्जुत्ति वोच्छामि तहा दसाणं च (नि. ८५)
कप्पस्स थ निज्जुत्ति ववहारस्सेव परमनिउणस्स । सूरियपणत्तीए वोच्छं इस्सिभासियाणं च (नि. ८५)
एप्पसि निज्जुत्ति वोच्छामि अहं जिणोवयसेण । आहरणहेउकारणपयनिवहमिणं समासेणं (नि. ८७)

हेऊ अयुगमघदरेगलकवणो सज्जवत्थुपज्जाओ । आहरणं विट्ठतो कारणमुचवन्निमेत्तं तु ॥१०८२॥
एवं पयाण निवहो हेऊदाहरणकारणत्थाणं । अहया पयनिवद्योचिय कारणमाहरणहेऊणं ॥१०८३॥
इय सव्वसंगहहँदं जेणमावासपं अहिकयं च । सामाहयं च तस्सचि तो पढमं तस्स वोच्छामि ॥१०८४॥
'आवस्सए'त्यादि । 'कप्पस्स ये'त्यादि । 'एणमि'मित्यादि पाठसिद्धम् ॥ तृतीयायापथार्द्धभाह—'हेऊ'इत्यादि ॥ हिनोति-गम-
यति जिज्ञासितवर्षविशिशानर्थानिति हेतुः, स चातुगमलक्षणः, सकलमपक्षव्यापित्वात्, व्यतिरेकलक्षणश्चैकान्तेन विपक्षव्याप्युत्तत्वात्,
किं द्विरूप एव?, नेत्याह—साध्यमस्तुपर्यायः, मिसाधयिपितचर्मनिशिष्टमिथर्म इत्यर्थः, आहरणं तु दृष्टान्तः, साधर्म्यतरो द्वेय, क्रमेण
नेसो भाष्यठोक्तौ, प्रयोगक्रमस्याङ्गीकृतत्वात्, स्रष्टकृता त्वादावाहरणमभ्यथापि तथाविधन्यायोपदर्शनार्थं, तथाहि—अस्त्यसावपि
न्यायो यत्र हेतुमनभिधायापि दृष्टान्त उच्यते, तद्यथा-गतिलक्षणो धर्मास्ति कायो मत्स्यजलवदित्वेवसादि, क्वचिच्च हेतुरेव केवलोऽभि-
धीयते, यथाऽस्ति धर्मास्तिकायः जीवणुद्रलयोर्गत्यन्याऽनुपपत्तेः, 'कारणसुपपत्तिमात्रं' यथा निरुपमसुखः सिद्धः, ज्ञानानावाचा-
प्रकपति, उष्यत्तिमात्रताऽस्याऽऽविद्वदङ्गनादिलोकप्रसिद्धोपमानासंभवात्, तत्राहरणार्थाभिधायकं पदमाहरणपदं, एतं हेत्यर्थपदं कार-

पदं, पुनश्च द्वन्द्वस्तेषां निवहः-सङ्घातो यस्यां सा तथोच्यते तामिति गार्थः ॥१०७९-८२॥ असुमेरार्थमाह-‘एव’मित्यादि ॥ एवं पदानां बहूनां, किमर्थानामित्याह-(हेतूदाहरणकारणार्थानां) ‘निवहः’ सङ्घातो यस्यां सा हेतूदाहरणकारणपदनिवहा तां वक्ष्ये, अथ-चा आहरणं च हेतुश्च तौ तयोः कारणं आहरणहेतुकारणं २ चासौ पदनिवहश्च २ स विद्यते यस्यां सा तथोच्यते इति गार्थः ॥१०८३॥ एवं तावदुपन्यस्तगाथात्रयमाल्याप यथोद्देशं निर्देश इति न्यायमाश्रित्याभिप्रतार्थविवेचनार्थमुत्तरगाथा म्वन्धमाह-‘इय’इत्यादि ॥ अथवा आह-अशक्यैषा प्रतिज्ञा, युगपद्वक्तुमशक्यत्वाद्, अत्रोच्यते-‘इय’इत्यादि सुगमा, नवरं तो तस्स पढमं वोच्छामि उक्त्वाप-निज्युति’ न्ति ॥१०८४॥

सामाहयनिज्युतिं वोच्छं उवएसियं गुरुजनेणं । आयरियपरपरएण आगयं आणुपुव्वीए ॥१०८५॥ नि.८८॥

जिणगणहरगुरुदेसियमायरियपरपरगयं तत्तो । आयं व परंपरया पच्छा सयगुरुजणुद्धिं ॥१०८६॥

उज्जेणीओ नीया जहेट्टगाओ पुरा परंपरया । पुरिसिंहिं कोसंथिं तहाऽऽगएयं परंपरया ॥१०८७॥

दव्वस्स परंपरओ जुत्तो भावसुयसंक्रमो कत्तो ? । सद्धोऽधि नागओऽयं स एव जिणगणहरुचरिओ ॥१०८८॥

आगयमिवागयं तं तत्तो जत्तो समुम्भवो जस्स । स परंपरओ य जओ तमागयमिओ तदुवधारो ॥१०८९॥

‘सामाहय’त्यादि ॥ सामायिकं-वक्ष्यमाणशब्दार्थं तस्य नियुक्तिः वक्ष्यमाणशब्दार्थेव तस्य नियुक्तिस्तां ‘वोच्छं’ वक्ष्ये उप-सामीप्येन देशितां ‘गुरुजनेन’ तीर्थकरावल्यादिलक्षणेन, पुनश्चोपदेशकालादारभ्याचार्यपरंपर्येणागतां, स च परंपरको द्वेषा-द्रव्यतो भावतश्च, दव्व परंपरओ इट्ठाणं, भावओ एसचिय उक्त्वापनिज्युत्ती, कथमायातामित्याह-‘आनुपुव्वीए’ परिपाठ्या, तथाहि-‘जंयुओ पम-

वेणं तत्तो सेज्जंभवेण आणीया' इत्येवमादि, अथयाऽऽचार्यपारंपर्येणायातां पुनश्च स्वगुरुभिराख्यातामिति ॥ द्रव्यपारंपरए उदाहरणं—
 सागेयं नगरं, जियसचू राया, सयलरायंगपडिपुण्णो, तस्स पुरत्थिमे दिसीभाए आराममज्जे आययणं, तत्थ सुरप्पिओ नाम
 जक्खो वसइ, सन्निहियपाडिहेरत्तणेण मंडलप्पसिद्धो, सो य वरिसे वरिसे चित्तिजइ, महो य से कीरइ, चित्तिओ य चित्तपरं मारेइ,
 अह न चित्तिजइ जणं मारेइ, ततो राया अप्पवहुयं आलोएउं चित्तावेइ, चित्तयरा य पलायंता रत्ता नाया, संकलियापाडहुयाय काउं
 रुद्धा, णामाणि य लिहिउं कलसे पन्निवत्ताणि, ततो वरिसे २ जस्स नामं उच्छइ सो चित्तेउं मरइ, तत्थ य एगा थेरी, तीसे पुत्तो सो-
 मडओ नाम सयलचित्तसेणिओव्वरिउत्ति, वच्चइ कालो, अन्नया य कोसंवीओ दासओ चित्ताण (विन्नाण) निमित्तं सोमदेवो नाम आगओ,
 तस्स गिहे ओयरिओ, सिक्खइ, वच्चइ कालो, अन्नया य सा थेरी वगरक्खम (वारऽक्खम) वारयागमणसंकाए रुयंती तेण भणिया-किं
 अम्मो ! रुयसि ?, सा भणइ-पुत्त ! नियवावारं कुरु, 'जो य ण दुहिए०' गाहा, तीए कहियं, सो भणइ-अहं चित्तिस्सं, सा भणइ-सरिस्सं
 चेव रोवणयं, तुमंपि मे पुत्तोत्ति, तओ तेण सा वोहिया, तहाऽहं एईए जत्ताए चित्तिस्सं जहा न मरिस्संति, तीएऽवि पडिवन्नं, कयाइ
 एयंपि भवइत्ति, तओ तहिं चेव वरिसे उच्छइयं सोमदेव(डय)स्स नामयं, खेडिओ वारओ, तत्तो सोमदेवो छट्ठभत्तं काऊग गतो जक्ख-
 गिहं, ण्हायमुइभूएणाहायं चत्थजुयलं परिहियं, अट्टुणाए य पोत्तीए मुहकमलमावरियं, णवथेहिं ण्हवणकलसेहिं मज्झिओ जक्खो, णव
 थेहिं कुच्चहिं उग्घुट्टो, सुईए महए पौडवद्धणियाए सेडियाए अल्लेसं धवलिओ, पवित्तोदगरायवट्टुगादीहिं वण्णएहिं चित्तिऊग पाएसु
 पडिओ, भणितो "कुडमरगयदलसामल विवुद्धवरुमलपत्तमरिस्सच्छ ! । जक्ख ! तुमे खमियव्वो तुम्ह कओ जो मए दोसो ॥१॥"
 जक्खोऽवि भणति-तुट्टो वरेहि वरंति, तेण भणियं-सत्ताणमभयं देहि, जक्खो भणति-दिण्णं चेव जं तुमं न मउत्ति, किमेयेण ?, अन्नं

बरोदि, सो भणति-जइ एवं तो जस्स सचेयणनिघणस्स दुपयउपपयाइयस्स एगावयवंपि पस्सेजा तस्साहं विइइणायं लिहेजा, जम्सेण दिण्णो वरो, ततो सो ते चित्तगरे खरंटेचा सिद्धकज्जोचि कोसंबि गओ । तत्थ य सयाणिओ भास राया, सो अब्बया कयाइ गुदासणगओ दूरं पुच्छइ-वं अन्नेसि राईणं अत्थि तं ममं किं नत्थि?, दूयेण भणियं-चित्तसभा, मणसा देवानं वायाए पत्थि-वाणं, उक्खवमेवमेव आणत्ता चित्तकर, तेहि सभाओवासा विभइत्ता चित्थिया, तस्स वरदिअगस्स जो रन्तो अन्तेउरकीडा (पएसो) सो पणसो दिन्तो, तेण वत्थयाणुरुवेसु निम्मिएसु कया उ भिगावईए जालकीडगंतरेण पायंगुइओ दिइओ, उवमाणेणं णायं जहा भिगावईएत्थि, तेण तयंगुइगाणुसारेण देवीए रुवं निव्वत्थियं, तीसे चक्खुंमि उम्मिइंते एगो मसिचिंदू ऊरूअन्तरे पडिओ, तेणं पुच्छिदो, ण य सा सोइइ, पुणोपि उम्मिइजंतेसु पडिओ, एवं तिन्नि वारा, पच्छा तेण नायं-एण एवमेव भवियव्वं, तओ चित्तसभा निम्माया, ततो राया चित्तसमं पलोपंतो तं पएसं पचो जरथ ता देवी लिहिया, तन्निव्वणंतरेण सो चिंदू दिइओ, तं ददट्टण रुइओ, एएण मम पची घरिसियचिककज्ज वज्जो आणत्तो, तओ चित्तकरसेणी उवट्टिया, सामि ! एस वरलद्धओत्थि, तओ से खुजाए मुहं दाइयं, तेण सा वयाणुरूवा लिहिया, तद्ववि तेण संबासओ छिदावियो निच्चियसओ य आणत्तो, सो पुणोऽवि तस्सेव जक्खस्स उववासेण ठिओ, भणिओ य-चामेण चित्तेहिसि, तओ सो सयाणियस्स पओसं गओ, तेण चित्थियं-पजोओ एयस्स पीदिं पिवेजा, तओऽण्णेण भिगावईए रुवं फलए चित्तेज्ज पजोयस्स उमट्ठावियं, तेण दिइं, पुच्छियं, तेण दूओ पेसिओ, जइ न पट्टवेसि ततो एमि, तेण अस-क्कारियो निद्धमणेण निइओ, तेण सिइं, इमोऽवि तेण दूयवणेण रुइओ सच्चवलेण कोसंबि एइ, तं आगच्छंतं सोज्ज य सयाणिओ अप्पवलो अतिसारेण मओ, तद्वे भिगावईए चित्थियं-मा इमो वालो मम पुत्तो विणस्सिद्विचि, एस खरेण न सक्कइ, पच्छा दूओ पट्ट-

त्रिओ, भगिओ-एम दुमारो बालो, अम्हेहि गतेहि मा सामन्तराइणा केणइ अन्नेण या पेछिञ्जिहित्ति, सो भगति-अहं भलामि, को पेल्लेड ? सा भणइ-उस्सीमये सप्यो जोयणए वेओ कि कीरिहि ? तो नगरीं दढं करेहि, तो भणति-आमं करेमि, ताए मण्णइ-उज्जेणीए इट्ठाओ बलियाओ, ताहि कीरउ, आमंति, तस्म य चोइमराइगो नमत्तिणो, तेण ते सगला ठरिया, पुरिसपरंपरणेण तेहि आणियाओ इट्ठाओ कयं (दढ) नगर, ताहे ताए भण्णइ-इयाणि धन्नस्स भरेहि नगरिं, तेण भरिया, जाहे नगरी रोहगसजा जाया ताहे मा निसंइया, चित्तियं च णाए-घन्ना णं ते गामागरनगरजासंनिवेमा जेसु णं सामी विहइ, जइ य सामी इहं एजा तओ अहं पवज्जं नेण्हेजा, तओ भगं विहस्तो आंगत्तूण तत्थेव वाहिरियाए समोसढो, तओ वेरा पसमंति, मियाइ निग्गया अंभितरियाओ, इओ य-सामी समोसढोत्ति सोउं एगो पंचंतमाहणतणओ संसयाअन्तो आंगत्तूण पच्छणं मणसा पुच्छइ, ततो सामिणा भणिओ-चायाए पुच्छ देवाणुप्पिया ! वदवे सत्ता संबुद्धंतित्ति, एमवि भणिते तेण भणियं-भगवं ! जा सा सा ? तत्थ भगवया भणियं-आमंति, भणिए गौयमसामिणा भणियं-किमेएण जा सा सा सत्ति भणियं ? एत्थ तीसे उट्टाणपरियाणियं सव्वं भगं परिकहेत्ति । तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपानामाए नयरीए, तत्थेगो सुअन्नगारो इत्थीलोलो, पंच सुअन्नसयाणि दाऊण जा पहाणा कन्ना तं परिणइ, एवं तेण पंचसया पिंडिया एककेकराए तिलगचोइसं अन्नाभरणं करेइ, जदियसं च जाए समं भोगे भुज्जिहिइ तद्विवसं देइ अलङ्कार, सेतकालं न देइ, तो इस्सालुओ तं घर न कयाइ मोक्कलं सुयइ, न वा अन्नस्स अछिउं देइ, सो अन्नया मित्तेहिं पगए चाहित्तो अणि-च्छंतो बला णीओ, तं च त्रिप्पगिडं, तओ तहिं गओत्ति नाऊण ताहिं चिन्तियं-किं अम्हाणं एणं सुअन्नएणंति, अज पइरिकं ण्हामो समालभामो आदिदामो य, ण्हायाओ पइरिकमज्जणमिहीए तिलगचोइसणेणं अलंकारेण अलङ्कारेऊण अदागं गहाय पेहमाणीओ चिडंति,

सोऽवि य अवरत्तयेण नियत्तो, पहाणपत्तीए से अगला अवणिया, तं पसाहियं ददूहण कसायाणलड्ढमणेणं तालगेणं मारिया, ताओ अन्नाओ य भणंति-एस अन्ह एककेविकयं मारेहित्ति तम्हा एयं एत्थ अदागपुंजं करेसो, तत्थेगूणेहिं पंचहिं महिलासएहिं पंच एगूणां अदागसयाइं जमगसगं पविखत्तानि, तत्थ सो अदायपुंजो जाओ, पच्छा पुणोऽवि तासिं पच्छादावो जाओ-का गई अन्ह पइमारियाणं भन्निस्सइ ? लेए य उदंसणाओ सहियव्याओ, ताहे ताहिं घणकवाडनिरंतरं छिड्डां उवेऊण अग्गी दिन्नो सब्बओ समंतओ, तेण पच्छायाणुतावेण साणुक्कोसयाए य ताए य अकामनिजराए पंचंते मणूसा उववणा, पंचवि सया चोरा जाया, एगंमि पव्वाए परिवसंति, सोऽवि य कालगओ अप्पट्टित्तिखेसु उववन्नो, तत्थ जा सा पढमं मारिया सोऽवि त्तिरिएसु उववणो तओ उव्वट्टिऊण वंभणडुले चेडो आयाओ, सो य पंचवरिसो, सोऽवि य सुवणकारो त्तिरिखेहिंतो उव्वट्टिऊण तंमि चेव य कुले दारिया जाया, सो चेडो तीसे बालग्गाही, सावि य असुहभावा निच्चमेव रुवइ, तओ तेण उदरपोथ(प्प)यं करंतेण कहवि सा जोणिदारे हत्थेग आहया, तह चेव ठिया रोचिं, तेण नायं, जहा लद्धी मए उवाओत्ति, एवं सो निच्चकालमेव करेइ, सो तेहिं मायापितीहिं णाओ, ताहे इणिऊण धाडिओ, सांऽवि अपडुप्पणा चेव विदाया, सो य चेडो पलायमाणो चिरणगरविणट्टुडुसीलायरो जाओ, गतो. एगं चोरपछिं जत्थ ताणि एगूणगाणि पंच चोरसयाणि परिवसंति, सावि पइरिक्कं दिंडंती एगं गामं गया, सोऽवि गामो तेहिं चोरेहिं पेल्लिओ, सा य अण्णेहिं गहिया, सा तेहिं पंचहिं चोरसएहिं परिशुत्ता, तेसिं चित्ता जाया-अहो इमा वसाइं एत्थियाणं धरिमणं सहइ, जइ अन्ना से चित्तिज्जिया लभेज्जा तो से चिस्सामो होज्जा, ततो तेहिं कयाइ तीसे चित्तिज्जिया आणिया, जद्विसं च सा आणिया तद्विसं चेव सा तीसे छिदाइं मग्गइ, केण पुण उवाएण एयं मारेज्जा ?, ते य चोरा अन्नाया उद्धाइया, तीएवि सा भणिया-हला पेच्छ

कृते किंपि दीमद्भक्ति, तत्रो सा उज्जुययाए ददृट्टमारद्धा, तीए तथेव हृढा, चोरा आगया पुच्छंति, तीए भण्णइ-अप्पणो महिलं किं न सारथेह ? तेहि णायं-वहा एईए मारिया, तत्रो तस्स वंभणचेडगस्स हियए ठियं, जहा एसा सा मम पावकम्मा भगिणिन्ति, चित्तेइ य-भगवं महावीरो सब्वण्णू सब्वदरिसी यच्चि चादो सुव्वह, तत्रो एस इहागओ समोसरणे पुव्वह, ताहे सामी भण्णइ-सयेव सा तव भगिणी, एतय सो संवेगमावन्नो पव्वतिओ ॥ एयं च कइणायं सोउं सव्वा सा परिसा पयणुरागा संबुत्ता, तत्रो सा भिगावती देवी जेणेव सयणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं जाव गयं पज्जोयं आपुच्छामि तत्रो तुम्ह सगासे पव्वयामिन्ति मणिकणं पज्जोयं आपुव्वह, तत्रो सो पज्जोओ तीसे महइमहालियाए सदेवमणुयासुरपरिसाए लज्जाए, न तख चारेउंति विसज्जिया, तत्रो भिगावई पज्जोयस्स उदयणं कुमारं निकखेवनिहिचं काऊण पव्वइया, पज्जोयस्सवि अट्ट अंगारवईपमुहाओ देवीओ आउच्छिऊण पव्वइयाओ । तानि पंच सयाणि तेण साहुणा गंतुं वोहियाणि पव्वावियाणि य, एयं पसंगेणं भणियं, एतय इमं परंपरेण अधिगारो, एस दव्वपरंपरओति गाथार्थः ॥१०८५॥ पद्याद्धं व्याचिख्यपासुराह- 'जिणे' त्यादि, 'उज्जेणी' त्यादि भाचितवत् ॥१०८६-७॥ अत्राह- 'दव्वे' त्यादि ॥ 'द्रव्यस्य' इष्टकादेः 'परम्परकः' इत्स्तसञ्चारेण गमनं 'युक्तो' घटते, भावश्रुतसंक्रमस्तु कुतः ?, तस्यात्मपर्याय-त्वेनान्यत्र संक्रमायोगात्, तत्रैतत् स्यात्-भावश्रुतहेतोर्द्रव्यस्यागतस्तदुपचारादागतव्यपदेशः, तदप्यसाधु, यतः अयं स एव जिणगण-धरोचरितः शब्द इत्येवं न आगतः, श्रुत्यन्तरसेवोपसमादिति गाथार्थः ॥१०८८॥ उच्यते- 'आ' इत्यादि ॥ जस्स जत्तो समुच्चभवो तत्त आगतमिवागतं, तद्यथा-रूपकात् घृतं, घटात् तद्विज्ञानं दाष्टीन्तिकमाह, यतस्तत्सामायिकमिहागतं 'परम्परतः' पारम्पर्येणे-त्यसौ, परम्परकः उपचारात्, एतदुक्तं भवति-सामायिकमाचार्येण पारम्पर्यप्रत्ययत्वात्तस्मादागतमित्युच्यते, न चायमागतशब्दो गमि-

क्रियामचनः, किं तर्हि ? उत्पत्तिवचनो बोधवचनो वेति गाथार्थः ॥१०८९॥

निज्जुत्ता ते अत्या जं वद्धा तेण होइ निज्जुत्ती । तहवि य इच्छावेइ विभासिउं सुत्तपरिवाडी ॥नि. ८९॥

जं निच्छयाइजुत्ता सुत्ते अत्था इभीएँ वक्खाया । तेणयं निज्जुत्ती निज्जुत्तथाभिहणाणायो ॥१०९१॥

सुत्ते निज्जुत्ताणं निज्जुत्तीए पुणो किमत्थाणं ? । निज्जुत्तेऽपि न सव्ये कोइ अवक्खाणिए सुणइ ॥१०९२॥

तो सुयपरिवाडि चिय इच्छावेइ तमणिच्छमाणंपि । निज्जुत्तेऽपि तदत्थे वोचुं तदणुगहट्टाप ॥१०९३॥

फलपल्लिहियंपि मंखो पढइ पभासइ तथा करार्हिहिं । दाएइ य पइवत्थुं सुहवोहत्थं तह इहंपि ॥१०९४॥

अहवा सुयपरिवाडी सुओथएसोऽयमेव जदवस्सं । सोयव्वं निस्संकि य सुयथिणयत्थं सुयोहंपि ॥१०९५॥

इच्छह विभासिउं मे सुयपरिवाडि न सुद्धु बुज्झामि । नातिमई वा सीसो गुरुभिच्छावेइ वोसुंजे ॥१०९६॥

कत्तो पसूयमागयमारियपरंपराएँ सुयनाण । सामाहयाइयमिदं सव्वं चिय सुत्तमतथो वा ? ॥१०९७॥

एयं नणु भणियं चिय अत्थपुहुत्तस्स तेहिं कहियस्स । इह तेसिं चिय सीलाइकहणगदणफ्फलविसेसो ॥१०९८॥

अथ निर्युक्तिरिति कः शब्दार्थः ? इत्यत आह—‘निज्जुत्ती’ इत्यादि ॥ निश्चयेन साधु आधिश्येनादौ वा युक्ता घटिता इति

निर्युक्ताः, के ? ‘अर्थीः’ मन्दरमकराकरादयः श्रुतगोचरा जीवादयश्च, एतदुक्तं भवति—एते ह्यर्थाः सूत्रे करोमीत्यत्र प्रतिबद्धा एव

सन्तो निर्युक्ताः सम्यग्व्यवस्थापिताः खल्वनया गाथापद्धत्या ‘ज’ मिति यद् येन कारणेन तेन कारणेन भवति इयं, केत्याह—

‘निज्जुत्ती’ अत्र च निर्युक्तानां युक्तिर्निर्युक्तयुक्तिरिति प्राप्ते निर्युक्तिः, एरुस्य युक्तशब्दस्य लोपाद्, उग्गसुखी कन्येति यथा, निर्युक्ता-

थानां व्याख्या निर्युक्तिरित्यर्थः, आह-ये सकृद्वद्रे निर्युक्तास्ते निर्युक्ता एव, किमपरेषामस्यां नियोजनेन ? येनैषा निर्युक्त्युक्तिरिति प्राप्नोति ?, उच्यते, सत्यमेवमेतत्, किन्तु तथाऽपि च सूत्रे तान्निर्युक्तानपि सत एष्यति संगच्छयति 'विभाषितुं' विभागयितुं, का ? 'सूत्रपरिपाटी' सूत्रपद्धतिः, सूत्रोलीतियावत्, कं ?, व्याख्यातारमिति सामर्थ्याद्गम्यते, कथं ? -हे व्याख्यातः भण भण मामस्मै, नायं मामवगच्छतीति, त्वयैव तेषां निर्युक्तत्वात्, किमहं करोमीति चेत् उच्यते- 'निज्जुत्तऽवि न सन्वे कोइ अवक्खाणिण्ण सुणइ' 'सुत्तपरिवाडि वा' तदाऽऽचार्यं शिष्यः, स चानया भाष्यत इति गाथार्थः ॥१०९०॥ 'ज'मित्यादि ॥ यदनया सूत्रे निश्चयादियुक्ताः सन्तोऽर्था व्याख्यातास्तेनैयं निर्युक्त्युक्तिरिति वाच्ये निर्युक्तिरभिधीयते, युक्तध्वनिलोपात्, किमित्यत आह-निर्युक्तार्थव्याख्याना-दिति गाथार्थः ॥१०९१॥ चोदक आह-'सुत्ते' इत्यादि ॥ सुत्ते निज्जुत्ताणं अत्थाणं सुयगोयराणं पुणो य निज्जुत्तीए किं ?, सूत्र एव नियोजितत्वेन सुबोधयत्वाद्, उच्यते, यतस्तत्र निर्युक्तानपि सतः सर्वान् न कश्चित्तनुधीर्जानाति शिष्यस्तस्मादस्त्यनया प्रयोजनं, अव्याख्यातानाममुणनादिति गाथार्थः ॥१०९२॥ 'तो' इत्यादि ॥ 'ततः' तस्मात् श्रुतपरिपाटयेव कर्तृभूता 'त'मिति तं व्याख्या-तारं 'अनिच्छन्तमपि' अनभ्युपगच्छन्तमपि एष्यति ग्राहं कृत्वा, किं तत् ? इत्याह-'वोचुं' व्याख्यानयितुं, कान् ?, निर्युक्तानपि सतः 'तदर्थान्' सूत्रार्थान्, किमर्थं ?, अनुग्रहार्थं, एतदुक्तं भवति-अप्रतिबुध्यमाने श्रोतरि तमसावनुग्रहार्थमुपरोधयति इच्छतेच्छत मामस्मै व्याख्यातुमिति प्रयोजयतीवेति गाथार्थः ॥१०९३॥ आह-किं बहुनाऽनेनोक्तेन ?, यदस्पष्टं तदन्यथा (नया) स्पष्टं क्रियते, अत्राचार्यो दृष्टान्तं कथयन्नाह-'फलये'त्यादि ॥ यथेह महः फलकलिखितमपि सत् अवालुपाटिकादि पठति रञ्ज(स)कलादिना तथा करादिभिश्च दर्शयन् प्रभाषते-इदमनयाऽन्यजन्मनि द्रोढं कृतमिति, अत एवाह-दर्शयति च प्रतिमस्तु पूर्वकृतकर्मविपाकं, यथाऽनया-

ऽन्यजन्मनि भर्तृमित्र आयाते सुखकोणको दत्त आसीत् ततोऽस्याः शिरस्थाने कण्ठकवृक्षः समुद्रगत इत्येवमादि, किमथ ? सुखयो-
 ग्रार्थं, दार्ष्टान्तिकोपसंहारमाह-तथेहापि श्रोतृवैचित्र्यं पश्यन् सर्वाणुग्रहग्रहणबुद्धिर्भगवान् भद्रबाहुस्वामी सूत्रे निर्युक्तानपि सतो-
 ऽर्थनिनया दर्शयति विनेयानामिति गार्थार्थः ॥१०९४॥ 'अहवे' त्यादि ॥ अथवा मूलगाथापूर्वाद्वि व्याख्याते 'तद्वि य इच्छावेह,
 का ? इत्याह--'सुयपरिचाडी' श्रुतविधिर्यदुत 'श्रुतोपदेशः' श्रुताज्ञा इत्येतेन, यदवश्यं सुबोधयमपि श्रोतव्यं, निःशङ्कितश्रुतार्थं विन-
 यार्थं चेति गार्थार्थः ॥१०९५॥ पाठान्तरमधिकृत्याह--'इच्छहे'त्यादि ॥ 'वा' इत्यथवा नातिमतिः शिष्यः 'गुरुं' आचार्यं 'इच्छावेह'
 एष्यति 'वोढुं जे' वक्तुं, कथमित्याह--'इच्छह विभासिउं मे'ति इच्छतेच्छत विभाषितुं मम सूत्रपद्धतिं, नाहमेनां सुष्ठु, अवबुध्य
 इति गार्थार्थः ॥१०९६॥ अथवाऽप्रतिबुध्यमाने श्रोतयन्तरत्वात्निर्युक्तिरेवानुप्रयोक्त्री भवति-इच्छत विभाषितुं सूत्रपरिपाटिं, नायमव-
 बुध्यत इति निर्युक्तिशब्दार्थः । अथ यदुक्तमन्तरगाथायां 'आयरियपरं परयेणमागय'न्ति, तत्रायमुत्तरगाथासम्बन्धनार्थं प्रश्नः--'कस्तो'
 इत्यादि ॥ कुतः पुनः प्रवृत्ताभिमामारियपरंपरागतां वक्ष्यसे 'कचो वा' आगतमाचार्यपरंपरेण 'सुयनाणं सामाहयादियमिदं सब्वं
 चिव' सूत्रादिरूपं इति गार्थार्थः ॥१०९७॥ तीर्थकरादिभ्य इति चेदेतदाशङ्क्याह--'एय' मित्यादि ॥ नन्वेतत्कथितमेव, केन ग्रन्थे-
 नेत्यत आह--'अत्थे'त्यादि, अत्राचार्य आह-सत्यं, किन्त्वह वक्ष्यमाणे प्रकृते तेषामेव तीर्थकरणधरादीनां शीलादिकथनफलविशेष
 उक्तीर्च्यते, तद्यथा-भगवतः शीलं-तपोनियमज्ञानादीनि, आदिशब्दस्तपआदिषु स्वभेदप्रख्यापकः, एतान्येव वृक्षः 'कहण'ति तदा-
 रोहणेऽभिधानक्रिया 'फलविसेसो'ति भव्यजनवोधनार्थता, गणधराणां त्विह ग्रहणग्रन्थनफलविशेष उक्तीर्च्यते, तत्र ग्रहणं सामर्थ्य-
 प्रापितं, तत्फलं ग्रन्थनं, संदर्भणमित्यर्थः, फलविशेषः प्रवचनार्थता सुखग्रहणार्थता चेति ॥१०९८॥ अत उच्यते-

तव नियमनाणरुखं आरूढो केवली अमिथनाणी । तो मुयइ नाणबुट्टिं भवियजणविबोहणट्टाए नि. १०
तं बुद्धिमएण पडेण गणाहरा गेण्हउं निरवसेसं । तित्थयरभासियाइं गंथंति तओ पवयणट्टा । नि. ११।

‘तचे’त्यादि ॥ ‘तं बुद्धी’त्यादि ॥ तयो-द्वादशप्रकारमनश्नादि, नियमः-इन्द्रियनियमो नोइन्द्रियनियमश्च, ज्ञानं-केवलज्ञानं
संपूर्णं गृह्यते, तपश्च नियमश्च ज्ञानं चेति समासः, तान्येव वृक्षः, रूपणे च कारणं वक्ष्यामः, तं ‘आरूढः’ अधिष्ठितः, केवलस्य संपू-
र्णत्वात् संपूर्णताख्यापनार्थेवाह-केवलमस्यास्तीति केवली, अयमपि चतुर्धा श्रुतसम्यक्त्वचारित्रधायिकज्ञानभेदात्, अथवा श्रुताव-
धिमनःपर्यायकेवलज्ञानभेदाद्, अत आह-‘अभित्तज्ञानी’ सर्वज्ञ इत्यर्थः, ‘तो’ ततस्तस्मात् ज्ञानवृक्षात् ‘मुञ्चति’ विसृजति ‘ज्ञान-
वृष्टिं’ ज्ञानकारणामृतरसास्वादोपमशब्दवृष्टिं, किमर्थमित्यत आह-अनादिपारिणामिकभव्यभावयुक्तो जनो भव्यजनस्तद्धितार्थीय
(तद्विबोधनार्थीय) अभव्यजनस्य तु मुक्ताऽपि नानुग्रहायासौ, स्वदोषदुष्टत्वाद् आदित्यविस्तृतकरनिकरवदुत्पलानामिति गाथार्थः
‘नं’ तां मुक्तां ज्ञानवृष्टिं ‘बुद्धिमयेन’ बुद्धिविशेषप्रसरत्तन्वात्मकेन ‘पटेन’ आधारविशेषेण ‘गृहीत्वा’ आदाय ‘निरचक्षेयां’ समस्तां
के ?-‘गणधराः’ तदन्नतिशयिनः पुरुषविशेषाः, वीजादिबुद्धित्वात्, किं कुर्वन्ति?, अत आह-भाषणानि भाषितानि तीर्थकराणां भा-
षितानि तीर्थकरमापितानि कुसुमकल्पानि ‘ग्रथन्ति’ ध्वनीकुर्वन्ति, विचित्रकुसुममालामिव, किमित्यत आह-‘प्रवचनार्थ’ द्वादशशङ्क-
गणिपिटकत्रिभागार्थ, सद्दार्थ वा प्रवक्षतीति प्रवचनत्वात्तस्येति गाथाद्वयार्थः ॥१०९-१००॥ तपआदीनां रूपणे किं
प्रयोजनमित्यत आह-

रुग्णयद्रूपयनिरुवणदृभिह दन्वकुरुवदिदंतो । जह कोइ विउलवणसंडमज्झयारट्टियं रम्मं ॥११०१॥
 तुंगं विउलमंगंधं साइसओ कप्परुक्खमारुढो । पज्जत्तगहियबहुविहसुसुरभिकुसुमोऽणुकंपाप ॥११०२॥
 कुसुमत्थिभूमिचिट्टियपुरिसपसारियपडेसु पक्खिवइ । गंधंति तेऽवि घेतुं सेसजणाणुग्गहट्टाप ॥११०३॥
 लोगयणसंडमज्जे चोत्तीसाइसपसंपदोवेओ । तवनियमनाणमइयं स कप्परुक्खं समारुढो ॥११०४॥
 मा होज्ज नाणगहणम्मि संसओ तेण केवलिग्गहणं । सोऽवि चउहा तओऽयं सन्वण्णू अभियनागिति ॥११०५॥
 पज्जत्तनाणकुसुमो ताइं छउमत्थभूमिसत्थेसु । नाणकुसुमत्थिगणहरसियबुद्धिपडेसु पक्खिवइ ॥११०६॥
 कीस कहइ कयत्थो ? किं वा भवियाण धिय बोहत्थं ? । सन्वोपायविहिण्णू किं वाऽभव्वे न वोहेइ ? ॥११०७॥
 नेगंतेण कयत्थो जेणोदिदं जिणिवनामं से । तदवंझफलं तस्स य खवणोवाओऽयमेव जओ ॥११०८॥
 जं च कयत्थस्सचि से अणुवकयपरोवगारिसा भन्वं । परमहियेदेसियत्तं भासयसा भन्वधिव रविणो ॥११०९॥
 किं व कमलेसु राओ रविणो बोहेइ जेण सो ताइं । कुमुएसु व से दोसो जं न विबुज्झंति से ताइं ? ॥१११०॥
 जं बोहमउलणाइं त्तरकरामरिसओ समाणाओ । कमलकुमुयाण तो तं सा भन्वं तस्स तेसिं च ॥११११॥
 जह बोत्तूगाईणं पगासधम्मोऽवि सो सदोसेणं । उइओऽवि तमोरुवो एवम भन्वाण जिणत्तूरो ॥१११२॥
 सज्झं तिगिच्छमाणो रोगं रागी न भण्णए वेज्जो । नुणमाणो य असज्झं निसेहयंतो जह अदोसो ॥१११३॥
 तह भन्वकुरुमरोगं नासंतो रागवं न जिणवेज्जो । न य दोसि अभन्वासज्झकम्मरोगं निसेहंतो ॥१११४॥

मोक्षमजोगं जोगे दलिए रूचं करेइ रूवारो । न य रागद्वेषसिद्धो तदेव जोगे वियोहेतो ॥१११५॥
 तं नाणकुसुमबुद्धिं धेनुं वीयाहबुद्धओ सञ्चं । गंथंति पवयणट्टा माला इव चित्तकुसुमाणं ॥१११६॥
 पगयं वयणं पवयणमिह सुयनाणं कहं तयं दोज्जा ? । पवयणमहवा संघो गहेति तयणुग्गहट्टाप ॥१११७॥
 धेनुं य सुहं सुहगुणणधारणा दाउं पुच्छिउं चेव । एपहिं कारणेहिं जीयंति कयं गणहरेहिं ॥१११८॥
 मुक्कुसुमाण गहणाइयाइं जह दुक्करं करेउं जे । गुच्छाणं च सुहकरं तहेव जिणवयणकुसुमाणं ॥१११९॥
 पयवक्कपगरणञ्जायपाहुडाहनियतक्कमपमाणं । तदणुसरता सुहं चिय वेप्पइ गहियं इवं गेञ्जं ॥११२०॥
 एवं गुणणं धरणं दाणं पुच्छा य तदणुसारेण । हेइ सुहं जीयंति य कायञ्चमिदं जओऽवस्सं ॥११२१॥
 सञ्चेहिं गणहरेहिं जीयंति सुयं जओ न वोच्छिन्नं । गणहरमज्जाया वा जीयं सञ्चाणुचिन्नं वा ॥११२२॥
 जिणमण्णिइचिय सुत्तं गणहरकरणम्मि को विसेसोऽस्थ ? । सो तदवेवखो भासई नउ वित्थरओ सुयं किंतु ॥११२३॥
 रुक्खादिरूचयेत्यादिगाथाः १७ सुगमाः ॥ 'धेनुं वे'त्यादि प्रयोजनान्तप्रतिपिपादयिपया चेदमुच्यते 'ग्रहीतुं च' आदातुं च
 ग्रथितं तत्तद्व्रीकृतं सुखं भवति अर्हद्वचनवर्षणं, मुक्तमुक्तत्वात् कुसुमसंघातवत्, 'चः' समुचये, एतदुक्तं भवति-नानासंदर्भितं सत् तत् प-
 दवाक्यप्रकरणाध्ययनादिना प्रतिपन्नमपत्नेनाप्युपादातुं शक्यमिति, एवं सुखेनैव गुणनधारणे अस्य क्रियेते, तत्र गुणनमेतावदधीत-
 मेतावचाध्ययं, धारणं अप्रच्युत्या, तथा दातुं प्रष्टुं चेति, 'चः' समुचये, 'एव' एवकारावधारणात्, ग्रहीतुः सुखमेव भवतीति, दानं
 शिष्येभ्यो निसर्गः, प्रश्नः संशये निःसंदेहायं विद्वत्संनिधौ स्वविवक्षाख्यकं वाक्यमिति, 'एभिः कारणैः' अनन्तरोक्तेहेतुभूतैः जीवि-

तमित्यव्ययच्छित्तिनयाभिप्रायतः सूत्रमेव 'जीतं' ति प्राकृतशैल्या 'कृतं' रचितं गणधरैः, अथवा 'जीत' मित्यवश्यं गणधरैः कर्त्तव्यमेतदिति, तन्नामकर्मोदयादिति गार्थार्थः ॥ 'सुक्ते'त्यादि स्पष्टा ॥१११९॥ तथा च-'पदे'त्यादि ॥ अनेकवर्णसमुदायः पदं, अनेकरूपसमुदायो वाक्यं, एवं कृते अर्हद्वचनं कृतं अतः 'तदनुसरता' पदाद्यनुसरता साधुनेति, शेषं स्पष्टम् ॥ ११२० ॥ 'एव'मित्यादि गतार्था ॥११२१॥ 'सञ्चेही'त्यादि ॥ यद्वा सर्वेराचितं तत्, जीतमिति पञ्चमव्यवहारवदव्यवच्छेदनयाभिप्रायात् सूत्रमेव जीनितमुच्यते 'जीयं' ति प्राकृताभियानादिति गार्थार्थः ॥११२२॥ उत्तरगाथामम्बन्धमाह-'जिने'त्यादि ॥ जिनमणित्तिरेव ध्वरं, गणधरभाषणे को विशेषः?, उभयोरपि सूत्रभणनात्?, उच्यते-'सः' तीर्थकृत् 'तदपेक्षं' गणधरापेक्षं भाषते, मातृकापदाक्षराणि उप्यन्ने वेत्येवमादि, अत एवाह-न पुनर्विस्तारेणाचारादिना श्रुतं, आह च, किन्तु ॥

अर्थं भासइ अरहा सुत्तं गंथंति गणहरा निउणं । सासणस्स हियट्टाए तओ सुत्तं पवत्तई । नि. ११।
नणु अत्थोऽणभिलप्पो स कहं भासइ? न सइरूवो सो? । सइमि तटुवयारो अत्थप्पच्चायणफलम्मि ॥११२५॥
तो सुत्तमेव भासइ अरसप्पच्चायगं न नामऽत्थं । गणहारिणोऽवित्तंचिय करिंति को पइविसेसोऽत्थ? ॥११२६॥
सो पुरिसावेक्खाण धोवं भणइ न उ वारसंगाई । अत्थो तदवेक्खाए सुत्तं चिय गणहराणं तं ॥११२७॥
अंगाइ सुत्तरयणानिरेक्खो जेण तेण सो अत्थो । अहवा न सेसपवयणहियत्ति जह वारसंगमिणं ॥११२८॥
पचयणहियं पुण तयं जं सुहगहणाइ गणहरेहिंत्तो । वारसविहं पवत्तइ निउणं सुहुमं महत्थं च ॥११२९॥
निययगुणं वा निउणं निदोसं गणहराऽहवा निउणा । तं पुण किमाइ पज्जंतपमाणमिह को व से सारो? ॥११३०॥

अथमित्यादि ॥ अस्य व्याख्या-‘नणु’ इत्यादि ॥ ननु ‘अर्थः’ घटादिरभिलाष्यो वर्त्तते ‘सः’ तीर्थकृत् कथं तं भाषते ? येनोक्तं ‘अर्थं सो भासद्’ चि, स शब्दश्चेत्तन्न, यतो न शब्दरूपोऽसौ अध्वनित्वात्, उच्यते-‘सद्भि’ मधुरमनोहारिण्यस्मत्स्वामिमुखपङ्कजा-न्निर्याति सति ‘तदुपचारः’ अर्थोपचारः क्रियते, अर्थप्रत्यायनफलत्वाच्चब्दस्येति गाथार्थः ॥११२४-५॥ आह-‘तो’ इत्यादि ॥ तत उपचारेऽपि कृते सति, शेषं स्पष्टम् ॥ अत्रापि परिहारमाह-‘सो’ इत्यादि पुब्वद्धं कंठं, ततश्च मातृकापदभाषणं भगवतोऽर्थो वर्त्तते, किमपेक्षया ? इत्यत आह-‘तदपेक्षया’ द्वादशांग्यपेक्षया, यावति चोक्ते शेषमनुक्तमपि जानते वीजबुद्धित्वात् तदपेक्षयाऽर्थः, गणधराणां तु तत्पदत्रयं सूत्रमेवार्थो वेति गाथार्थः ॥११२६-२७॥ कथं पुनरर्थो वेत्युक्तमत आह-‘अंगे’त्यादि । स ‘उष्ण्णोति वे’ त्यादि शब्दो गणमृतां ‘अंगादिसुत्रयणानिरवेक्खो लेण अर्थो, सेसपयणं संघो’ अत आह-अथवेत्यादि, ‘तो सो अर्थो’ प्रवचनहितं तु किमित्यत आह-‘पचयणे’त्यादि सुगमा, नवरं ‘निपुणं’ति सूक्ष्मत्वान्महार्थत्वाच्चेति ॥ प्रकारान्तरमाह-‘नियचे’त्यादि । नियतगुणत्वाद्वा संनिहिताटगुणत्वाद्वा निपुणं, निर्दोषत्वाद्वा द्वात्रिंशदशोपविहात्, पाठान्तरेण निउणा वा गणधरा इति मूलगाथार्थः ॥११२८-३०॥ उत्तरगाथासम्बन्धमाह-‘तं पुण सुयनाणं किमाइ किपज्जत्तं किपमाणं को व से सारो ?’ इत्यत आह-सामाह्यमाइयं सुयनाणं जाव चिन्दुसाराओ । तस्सवि सारो चरणं सारो चरणस्स नेव्वाणं (नि. ९३)

सोऽं सुयणणवं वा दुग्गेज्जं सारमेत्तमेत्तस्स । वेच्छं तयंति पुच्छइ सीसो चरणं गुरू भणइ ॥११३२॥

अन्नाणओ ह्यत्ति य किरिया नाणकिरियाहिं नेव्वाणं । भणियं तो किह चरणं सारो नाणस्स तमसारो ? ॥११३३॥

चरणोवलद्धिहेऽं जं नाणं चरणओ य नेव्वाणं । सारोत्ति तेण चरणं पहाणगुणभावओ भणियं ॥११३४॥

नार्णं पयासयं चिय शुक्ति-चिखुद्धिफलं च जं चरणं। मोक्त्वो य तुगाहीणो चरणं नाणस्स तो सारो ॥११३५॥
जं सञ्चनाणलाभाणंतरमदया न मुचए सञ्चो। मुचइ य सञ्चसञ्चरलाभे तो सो पहाणयरो ॥११३६॥

लाभेऽपि य जस्स मोक्त्वो न होइ जस्स य स होइ स पहाणो। एवं चिय सुद्धनयानेव्वाणं संजमं वेत्ति ॥११३७॥
'सामाईये'त्यादि। सामापिकमादिष्यस तत्सामापिकादि 'जाच विंदुसाराओ' विन्दुसारपर्यन्तं, याचच्छब्दाद् 'द्वयनेकद्वादशा-
भेद'-मिति गम्यते, तस्मापि श्रुतज्ञानस्य सारः-फलं चरणं-चारो, भावे ल्युट्प्रत्ययः, चर्यते वाऽनेनेति चरणं, परमपदं गम्यत इत्यर्थः,
सारशब्दः प्रधानफलपर्यायो वर्त्तते, अपिशब्दान्सम्यक्त्वस्यापि सारश्चरणमेव, अथवा व्यवहितः सम्बन्धः, तस्य सारश्चरणमपि, अ-
पिशब्दान्निर्वाणमपि, अन्यथा ज्ञानस्य निर्वाणहेतुत्वं न स्यात्, चरणस्यैव च ज्ञानरहितस्य स्यात्, अनिष्टं चैतत्, सम्यग्दर्शनादि-
त्रयान्मोक्षाभ्युपगमाद्, इह त्वनन्तरफलत्वाच्चरणस्य तदुपलब्धिनिमित्तत्वाच्च श्रुतस्य निर्वाणहेतुत्वसामान्ये सत्यपि ज्ञानचरणयोरुणप्र-
धानभावादित्यभ्युपन्याम इति गार्थार्थः ॥११३१॥ 'सोड'मित्यादि। अथवा 'सोडं सुयन्नवं दुग्गेज्झं' (श्रुतस्स) महत्त्वात्परिमित्ता-
दायुषः सतथ जडत्वात् सारमात्रकमस्य ग्रहीष्य इतिकृत्वा तत्पृच्छति शिष्यः-कोऽस्य मारः?, गुरुर्भणति-चरणं, अपृष्ट एनाह-तस्या-
पि मोक्षमात्रमिति गार्थार्थः ॥११३२॥ अत्र दृढमूढतया परस्त्स्यापि सारश्चरणमित्यक्षमन्नाह-'अण्णाणओ' इत्यादि। अण्णाणओ
इत्यत्रि क्रिरिया, अक्रिरियाओवि हयं नार्णं' विकृत्वा ज्ञानक्रियाम्यां निर्वाणं भणितं भगवता 'तो किह्वा नाणस्स चरणं सारो तं
तु नार्णं असार'मित्युच्यते। ननूक्तं सारशब्दः प्रधानफलपर्यायवचन इति, तत्रैतत्स्याद्-एतदेव न क्षम्यत इत्यत आह-'चरणे'त्यादि
'गत्' यस्मात् ज्ञानं त(स्य चरणलाभ)स्य कारणं चरण(लाभश्च) निर्वाणस्य, साक्षात्कारणत्वात्, तेन कारणेनास्य सारश्चरणं, कोऽन

भावार्थ इत्यत आह, अथवेहीमयसंयोगान्मोक्ष इत्यत्रोच्यते-प्रधानभावश्च गुणभावश्च सवत्सस्माद् 'भणितं' उक्तं 'चरणं' मोक्षकारणं मूलगाथायामित्युत्तरोत्तराध्यायान्येन पूर्वपूर्वगुणमात्रादिति गार्थः ॥११३३-४॥ अपिच ज्ञानवादिन् ! 'नाण'मित्यादि । यस्माज्जी-
वगृहकर्मकचराविशुद्धौ कर्त्तव्यायां ज्ञानं प्रकाशमात्रकरणेनोपकृते, द्रव्यगृहजोविशुद्धौ प्रदीपवत्, चरणं च यस्माद् गुप्तिविशुद्धिफलं,
गुप्तिश्च विशुद्धिश्च फलं च गुप्तिविशुद्धिरुक्तानि तानि यस्मिन् सन्ति तद् गुप्तिविशुद्धिफलं, गुप्तिः-सप्तदशविधः संयमो विशुद्धिर्यत्साभ्य-
न्तरतपःफला निर्जरा, ततः किमित्यत आह-मोक्षः ब्रूयाधीनः-संवरनिर्जरायत्तत्त एवमिति गार्थः ॥११३५॥ एवं तत्रत्यायो-
पशमिक्रमत्वमद्गीठत्योक्तं, अथ द्वायिक्रमप्यद्गीठत्याह-'ज'मित्यादि । अथवा जं सव्यनाणलाभानन्तरं न मुच्यते सर्व एव प्राणी क-
र्मणा, मुच्यते च सर्वसंवरलाभे ततोऽसावेव संवरः प्रधानतरः, केवलज्ञानानन्तरं मोक्षानवाप्तेः । तथाहि-'लाभेऽर्ची' स्यादि ।
संवरस्तु प्रधानन्तर्भावमावित्वान्मोक्षस्य, अत एव शुद्धनयाः संवरमेव निर्घृतिमाहुः, कारणे कार्योपचाराद्, अत्यन्तप्रत्यासत्तेः, नतु
ज्ञानं, व्यग्रहितत्वादिति गार्थः ॥११३६-३७॥

आह पद्याणं नार्णं न चरित्तं नाणमेव वा सुदं । कारणमिह न उ किरिया सावि हु नाणफ्लं जम्हा ॥११३८॥
जह सा नाणस्स फलं तह सेसंपि तह योह्कालेऽवि । नेयपरिच्छेयमयं रागादिविणिग्गहो जो य ॥११३९॥
जं च मणोचितियमंतपूयविसभयवणाइ बहुभेयं । फलमिह तं पद्यकनं किरियारहियस्स नाणस्स ॥११४०॥
जेणं चिय नाणाओ किरिया तत्तो फलं च तो दोऽवि । कारणमिहरा किरियारहियं चिय तं पसाहेज्जा ॥११४१॥
नाणं परंपरमणंतरा उ किरिया तयं पद्याणयरं । जुत्तं कारणमहवा समयं तो दोन्नि जुत्ताइ ॥११४२॥

नाणं पयासयं चिय गुत्ति-चिसुद्धिफलं च जं चरणं । मोक्त्वो य दुगाहीणो चरणं नाणस्स तो सारो ॥११३५॥
जं सञ्चनारणलाभायंतरमह्या न मुच्चए सञ्चो । मुच्चइ य सञ्चसंवरलाभे तो सो पहाणयरो ॥११३६॥

लाभेऽपि य जस्स मोक्त्वो न होइ जस्स य स होइ स पहाणो । एवं चिय सुद्धनयानेव्वाणं संजमं वेत्ति ॥११३७॥
'सामाहये'त्यादि । सामायिकमारिषस तत्सामायिकादि 'जाव धिंदुसाराओ' विन्दुसारपर्यन्तं, यावच्छब्दाद् 'द्वयनेकद्वादशा-
भेद'-मिति गम्यते, तस्यापि श्रुतज्ञानस्य सारः--फलं चरणं--चारो, भावे ल्युट्प्रत्ययः, चर्यते वाऽनेनेति चरणं, परमपदं गम्यत इत्यर्थः,
सारशब्दः प्रधानफलपर्यायो वर्तते, अपिशब्दान्तसम्पकत्वस्यापि सारश्चरणमेव, अथवा व्यवहितः सम्बन्धः, तस्य सारश्चरणमपि, अ-
पिशब्दान्निर्वाणमपि, अन्यथा ज्ञानस्य निर्वाणहेतुत्वं न स्यात्, चरणस्यैव च ज्ञानरहितस्य स्यात्, अनिष्टं चैतत्, सम्यग्दर्शनादि-
प्रयान्मोक्षाभ्युपगमाद्, इह त्वन्तरफलत्वाच्चरणस्य तदुपलब्धिनिमित्तत्वाच्च श्रुतस्य निर्वाणहेतुत्वसामान्ये सत्यपि ज्ञानचरणयोर्गुणप्र-
धानभावादित्यभ्युपन्याम इति गार्थार्थः ॥११३१॥ 'सोऽ'मित्यादि । अथवा 'सोऽं सुयन्नवं दुग्गेज्जं' (श्रुतस्य) महत्त्वात्परिमितत्वा-
दायुषः स्वतश्च जडरात् सारमात्रकमस्य ग्रहीष्य इतिकृत्वा तत्पृच्छति शिष्यः--कोऽस्य मारः?, गुरुर्मणति-चरणं, अपष्ट एवाह-तस्या-
पि मोक्षमानरुमिति गार्थार्थः ॥११३२॥ अत्र दृढमूढतया परत्स्यापि सारश्चरणमित्यक्षमन्नाह--'अण्णाणओ' इत्यादि । अण्णाणओ
हयत्ति क्रिस्या, अक्रिसियाओनि हयं नाणं' तिकृत्वा ज्ञानक्रियाभ्यां निर्वाणं भणितं भगवता 'तो किह नाणस्स चरणं सारो तं
तु नाणं असार'मित्युच्यते । ननुक्तं मारशब्दः प्रधानफलपर्यायवचन इति, तत्रैतत्स्याद्-एतेदेव न क्षम्यत इत्यत आह-'चरणे'त्यादि
'यत्' यस्मात् ज्ञानं त(स्य चरणलाम)स्य कारणं चरण(लामश्च) निर्वाणस्य, साक्षात्कारणत्वात्, तेन कारणेनास्य सारश्चरणं, कोऽत्र

भावाय इत्यत आह, अथवेहोमयसयोगान्मोक्ष इत्यत्रोच्यते-प्रधानभावश्च गुणभावश्च सतस्तस्माद् 'भणितं' उक्तं 'चरणं' मोक्षकारणं मूलगाथायामित्युत्तरोत्तराधान्येन पूर्वपूर्वगुणभावादिति गाथायः ॥११३३-४॥ अपिच ज्ञानवादिन् ! 'नाण'मित्यादि । यस्माज्जी-
वगृहकर्मकचरणविशुद्धौ कर्तव्यायां ज्ञानं प्रकाशमात्रकरणेनोपकुल्ले, द्रव्यगृहजोविशुद्धौ प्रदीपवत्, चरणं च यस्माद्गुणविशुद्धिफलं,
गुणविशुद्धिश्च फलं च गुणविशुद्धिफलानि तानि यस्मिन् सन्ति तद् गुणविशुद्धिफलं, गुणः-सप्तदशविधः संयमो विशुद्धिचोक्षाभ्य-
न्तरतपःफला निर्जरा, ततः किमित्यत आह-मोक्षः द्वयाधीनः-संवरनिर्जरायत्तत एवमिति गाथायः ॥११३५॥ एवं तावत्सायो-
पशमिकमात्रमङ्गीकृत्योक्तं, अथ क्षायिकमप्यङ्गीकृत्याह-'ज'मित्यादि । अथवा जं सव्यनाणलामानन्तरं न मुच्यते सर्व एव प्राणी क-
र्मणा, मुच्यते च सर्वसंवरलामे ततोऽस्सायेव संवरः प्रधानतरः, केवलज्ञानानन्तरं मोक्षानवाप्तेः । तथाहि-'लाभेऽर्ची' त्यादि ।
संवरस्तु प्रधानस्तद्भावभावित्वान्मोक्षस्य, अत एव शुद्धनयाः संवरमेव निर्वृतिमाहुः, कारणे कार्योपचाराद्, अत्यन्तप्रत्यासत्तेः, नतु
ज्ञानं, व्यवहितत्वादिति गाथायः ॥११३६-३७॥

आह पहाणं नाणं न चरिस्सं नाणमेव वा सुद्धं । कारणमिह न उ किरिया साविहु नाणफलं जम्हा ॥११३८॥
जह सा नाणस्स फलं तह सेसंपि तह वोहकालेऽवि । नेपपरिच्छेयमयं रागादिचिणिगहो जो य ॥११३९॥
जं च मणोच्चितियमंतपूयविसंभववणाइ बहुभेयं । फलमिह तं पचक्खं किरियारहियस्स नाणस्स ॥११४०॥
जेणं चिय नाणाओ किरिया तत्तो फलं च तो दोऽवि । कारणमिहरा किरियारहियं चिय तं पसाहेज्जा ॥११४१॥
नाणं परंपरमणंतरा उ किरिया तयं पहाणयरं । सुत्तं कारणमहवा समयं तो दोस्सि जुत्ताइ ॥११४२॥

कारणमंतं मोचुं किरियमणंतं कंहं मयं नाणं ? । सहचारित्ते व कंहं कारणमेकं न पुणरेकं ? ॥११४३॥
 रागाइसमो संजमकिरियचिय नाणकारणा होज्जा । तीसे फले विवाओ तं तत्तो नाणसहियाओ ॥११४४॥
 परिजयणाई किरिया मंतेसुवि साहणं न तम्मत्तं । तण्णाणओ य न फलं तं नाणं जेणमक्खिरियं ॥११४५॥
 तो तं कत्तो ? भइइ तं समयनिबद्धदेवओवहियं । किरियाफलं चिय जओ न मंतनाणोवओगस्स ॥११४६॥
 यत्तुपरिच्छेयफलं हवेज्ज किरियाफलं च तो नाणं । न उ निव्वत्तयमिहं सुद्धं चिय तं जओऽभिहियं ॥११४७॥
 सुयनाणम्मि वि जीवो वट्ठतो सो न पाउणइ मोक्खं । जो तवसंजममइए जोगे न चएइ वोढुं जे । नि. ९४ ।
 मकिरियाविरहाओ इच्छिपसंपावयं न नाणंति । मग्गणू वाऽचेट्ठो चायधिहीणोऽहवा पोओ ॥११४९॥
 जह छेयलद्धनिज्जामओऽवि वाणियग इच्छियं भूमिं । वाएण विणा पोओ न चएइ महण्णवं तरिडं । नि. ९५ ।
 तह नाणलद्धनिज्जामओऽवि सिद्धिवसहिं न पाउणइ । निउणोऽवि जीवपोओ तवसंजममारुयविहूणो । नि. ९६ ।
 संसारसागराओ उब्बुडो मा पुणो निबुडुज्जा । चरणगुणविप्पहूणो बुडइ सुवहुंपि जाणंतो । ११५२ । नि. ९७ ।
 संसारसागराओ कुम्मो इव कम्मचमविवरेण । उम्मज्जिउमिह जइणं नाणाइपगासमासज्ज ॥११५३॥
 बुलहंपि जाणमाणो सयणसिणेहाइणा तयं चत्तो । संजमकिरियारहिओ तत्थेव पुणो प्पिबुडुज्जा ॥११५४॥
 आहइण्णाणी कुम्मो पुणो निमज्जेज्ज न उण तन्नाणी । सकिरियापरिहीणो बुडइ नाणी जहइन्नाणी ॥११५५॥

नेच्छद्वयनयमण्य व अन्नाणी चैय सो सुणेतोऽवि । नाणफलाभावाओ कुम्मो व निवुद्धइ भवोहे ॥११५६॥
सुचहुपि सुयमहीयं किं काही चरणविप्पहूणस्स । अंधस्स जह पलित्ता दीवत्तयसहस्सकोडीवि ? । नि. १८ ।
संतंपि तमण्णाणं नाणफलाभावाओ सुबहुयंयि । सक्किरियापरिहीणं अंधस्स पईवकोडिब्ब ॥११५८॥
अंधोऽणवोहोचिय वोहफलं पुण सुयं किमण्णाणं ? । वोहोऽवि त्तओ विफलो तत्स जमंधस्स वऽववोहो । ११५९ ।
अप्यंपि सुयमहीयं पगासयं होइ चरणजुत्तस्स । एक्कोऽवि जह पईवो सचक्खुअस्सा पयासेइ । नि. १९ ।
किरियाफलसंभवओ अप्पंयि सुयं पगासयं होइ । एक्कोऽवि हु चक्खुमओ किरियाफलदो जह पईवो ॥११६१॥
नहि नाणं विफलं चिय किलेसफलंयंयि चरणरहियस्स । निष्फलपरिवहणाओ चंदणभारो वरस्सेव ॥११६२॥
जहा खरो चंदणभारवाही भारस्स भागी नहु चंदणस्स । एवं खु नाणी चरणेणहीणो नाणस्स भागी नहु सुग्गईए
हयं नाणं कियाहीणं, हया अन्नाणओ किया । पासंतो पंगुलो दहो, धावमाणो य अंधओ ॥११६४॥ नि. १०१ ।
हयमिह नाणं किरियाहीणंति जओ हयंति जं विफलं । लोयणविन्नाणंपि व पंगुस्स महानगरवाहे ॥११६५॥
काहिइ नाणन्नायं किरियाए चैव मोक्खभिच्छंतो । मा सीसो तो भन्नइ हया य अन्नाणओ किरिया ॥११६६॥
अइसंकडपुरदाहम्मि अंधपरिधावणाइ किरियब्ब । तेणंऽनोन्नावेक्खवा साहणमिह नाणकिरियाओ ॥११६७॥
पत्तेयमभावाओ नेव्वाणं समुदियासुऽचि न जुत्तं । नाणकिरियासु वोचुं सिक्कतासमुदायतेहं व ॥११६८॥

चीरुं न मन्वहृषिय सिरुतातेहं व साहणाभावो । देसोवंगारिया आ सा समवायस्मि संयुज्जा ॥११६९॥
संजोगसिद्धीइ फलं वयंति, नहु एगचकेण रहो पयाइ । अधो य पंगु यवणे समेच्चा, ते संपउत्ता नगरं पविट्टा ॥
दुगमंजोगस्मि फलं सम्मंकिरिओवलद्विभावाओ । इट्टपुरागमणंपिव संजोए अंधपंगुणं ॥११७१॥
चइरंगो जं विफलं न ततय सम्मंकिरिओवलद्वीओ । कीसंति गमणधिगळे जहेगचके सुचि रहस्मि ॥११७२॥
मदुत्तारित्ते तेसि कि केणोवकुन्ते सहचैणं ? । नाणचरणगमहवा सहावनिन्दारणस्त्रियंणि ॥११७३॥
नाणं पयासयं सोहओ तवो संजमो य युत्तिकरो । तिणहंपि समाओगे मोक्खो जिणासासणे भणियो ॥नि. १०३॥

असहायममोदिकरं नाणमिह पगासमेत्तभावाओ । सोहेइ घरकयारं जह सुपगासोऽवि न पहुँवो ॥११७५॥
न प मन्ववियमोदिकरी किरियावि जमपगासधम्मा सा । जह न तमगेहेसलं नरकिरिया सबवहा हरइ ॥११७६॥
दीवाइपयासं पुण सफिरियाणु विसोद्विप कयारं । संवरियकयारागमदारं सुद्धं धरं होइ ॥११७७॥
ताणु नाणधीचधिमलं तवकिरियासुद्धकम्मयकयारं । संजमसंवरियसुद्धं जीवघरं होइ सुविसुद्धं ॥११७८॥
संजमतयोमई जं संवरनिन्दारफला मया किरिया । तो तिगसंजोगोऽवि हु तावचिय नाणकिरियाओ ॥११७९॥

'आहे' इयादे । ज्ञाननय आह, ननु च प्रधानं-सारः चारित्रस्य ज्ञानमेव, न तु चारित्रं, मूलत्वात्, अथवा ज्ञानमेव शुद्धमस-
हायं कारणमिह, मोक्षस्यैति प्रकृतं, अनभिमतप्रतियेयमाह-न तु किरि, किमित्यत आह-असावपि मोक्षफला क्रिया, यस्मात् 'ज्ञान-

फलमेव' ज्ञानकार्यमेव मोक्षवत्, तथाहि-ज्ञानं मोक्षस्य कारणीभवदपान्तरालवत् शैलेश्यवस्याया अपि कारणीभवत्येव, यथा मृदु घट-
स्य मृत्पिण्डादीनामपि । तथा च-'जह सा' इत्यादि । यथाऽसौ क्रिया ज्ञानस्य कारणस्य 'फलं' कार्यं तथा शेषमपि क्रियाकार्यं
मोक्षार्थं ज्ञानफलमेव, यथा हि मृदो मृत्पिण्डः फलमेवं तत्फलोऽपि घटः, तथा चोद्यकालेऽपि ज्ञेयपरिच्छेदात्मकमात्मरूपकं ज्ञा-
नस्यैव फलं तदन्तरेण तदभावात्, 'यश्च' रागादिविनिग्रहः स चेति गाथार्थः ॥११३८-९॥ 'जं चे'त्यादि । यच्च मनश्चिन्तितमन्त्रपू-
विषभक्षणभोगमनादि बहुभेदमिह फलं दृश्यते तत्प्रत्यक्षसिद्धं, क्रियारहितस्यैव ज्ञानस्य फलमिति । एवमदृष्टमपि मोक्षार्थं वस्तु
ज्ञानस्यैव फलमिति पूर्वपक्षः । 'जेण' मित्यादि । यत एव ज्ञानात् क्रिया जायते 'ततः' क्रियातश्च 'फलं' मोक्षार्थं 'तो' ति
अत एव द्वे अपि कारणमिति ब्रूमः, इतरथा 'क्रियारहितमेव' क्रियानिरपेक्षमपि तत् ज्ञानं प्रसाधयेत् मोक्षं, क्रियामिवेति गाथार्थः
॥११४०-१॥ यदि नाम-'नाण'मित्यादि । ज्ञानं व्यवहितकारणं क्रिया त्वन्तरकारणमतस्तत् क्रियानुष्ठानं प्रधानतरं युक्तं
कारणं मोक्षस्य, अथ चेत्सकं कारणं विवक्षया ततो द्वे अपि युक्ते, न युक्तमप्राधान्यं क्रियाया इति गाथार्थः ॥११४२॥ अपिच
ज्ञानमोक्षवादिन् ! 'कारण'मित्यादि । क्रियामन्त्यं कारणं युवत्वाऽनन्त्यं कथं मनं मोक्षकारणं ? सहचारित्वं चेदुच्यते-सहे-
त्यादि स्पष्टं ॥११४३॥ यच्चाभ्यधायि-'रागादिविनिग्रहो जो य'सि तदधिकृत्याह-'रागादी'त्यादि । रागादिप्रशमः संयम-
क्रियैव, नान्यत्किञ्चित्, सा च बहुव्रीहिन्यायेन 'ज्ञानकारणा' ज्ञानफला स्यादित्युचैरिदमभिदध्महे, किन्तु 'तीसे' किरियाए 'फले'
ज्ञान्तौ विवादः, तथाहि-तन्मोक्षफलं किं ? ततः क्रियाया उत ज्ञानसहिताचरणादित्यत्र विचारः, तत्र वयं ब्रूमो-ज्ञानसहितायाः कि-
यायाः, न तु ज्ञानमात्राद्वागादिशमक्रियावदिति व्यतिरेकीति गाथार्थः ॥११४४॥ यद्योक्तं 'जचे' त्यादि, अत्रोच्यते-'परो' त्यादि ।

‘मतेषुचि’ ि मन्त्रज्ञानेष्वपि विपनिर्घातं कुर्वन्तु सत्सु परिजपनादिक्रिया विघात एव यत् सहायं तत्करोतीति न ‘तन्मात्रं’ ज्ञान-
मात्रं तत्करोति, तत्रैतत्स्यात्, प्रत्यक्षविरुद्धमेतत्, क्वचिज्ज्ञानमात्रादेव फलदर्शनाद्, अत्रोच्यते, मन्त्रज्ञानादेव न फलं नभोगमना-
दि, नहि ‘तज्ज्ञानं’ साधारणफलमुपाहरदुपलक्ष्यते, मन्त्रज्ञानस्याक्रियत्वात्; कथञ्चिदिति शेषः, ततथावबोधमात्रशक्तिकं ज्ञानमात्र-
मित्यर्थः; तथा चोक्तम्—‘न योषिवृभक्ष्यभोगज्ञो, ज्ञानमानात्सुखीभवेत् ।’ प्रयोगः—ज्ञानमात्रं विवक्षितफलसाधनायालं न भवति,
अक्रियत्वाद् आकाशवद्, व्यतिरेकेण कुलाल इति गाथार्थः ॥११४५॥ आह—यद्येवम्—‘तो’ इत्यादि । ततस्तत् प्रत्यक्षसिद्धं नभोगम-
नादिकार्यं कृतः ? उच्यते, भवानेवात्र पृष्टव्यो य एवमाह, न चेत् ज्ञायते भण्यते—तत्कार्यं मन्त्राक्षरपरिपाटीनिबद्धदेवताप्रसादजनितं,
सा च क्रिया, तत्फलमेव तदिति गाथार्थः ॥११४६॥ अत्राधिकृतभावार्थप्रतिपादनव्याजेनोपसंजिहीर्षुराह—‘वत्थु’ इत्यादि । ‘तो’ ततः
पारिशेष्यात् ज्ञानं वस्तुपरिच्छेदः फलं यस्य सकललोकालोकनिर्भेदलक्षणस्तत्तयोच्यते, स्यादेतद् अनेनांशेन सक्रियं—भोग्यं, एत-
दवबोध्यादिति, तदनन्तरं क्रियाफलं च स्यात्, तद्भोग्यादिति भावार्थः; न तु स्वतन्त्रमेव जनकमिष्टं मोक्षस्येति, अत्र स्वमनीषिकां
परिहरन्नाह यतो भणितं भगवता ॥११४७॥ किं भणितमित्यत आह—‘सुयनाणम्मिमी’ त्यादि । स जीवः श्रुतज्ञाने अपि-
शब्दान्मतिज्ञानादिष्वपि वर्तमानो न मोक्षं प्राप्नोतीति पक्षः; क्षायोपशमिकत्वादिति द्वयद्वयचितो हेतुः; अवधिज्ञान इवेत्युपरिष्ठाद्-
क्ष्यति, कोऽयमित्यत आह—यस्तपःसंयमात्मकान् योगान् न शक्नोति वोढुमित्यनेन हेत्यर्थः स्वचितो, दृष्टान्तस्त्वम्बुल
इति गाथार्थः ॥११४८॥ अथैतद्व्याख्यानार्थमुत्तरग्रन्थसम्बन्धनार्थं च प्रयोगमाह—‘सः’ त्यादि । ज्ञानमात्रमभीष्टितार्थप्रापकं न
भवति, सत्क्रियाशून्यत्वात्, मार्गज्ञाचेष्टवत्, सद्भातप्रेरणहीनयानपात्रवद्वेति गाथार्थः ॥११४९॥ सौत्रमेव दृष्टान्तमाह—‘जहे’ त्यादि ।

‘तहे’ त्यादि, सुचर्चम् ॥११५०-१॥ तस्माच्चरित्रिऽप्रमादवता भवितव्यं येन ‘संसारे’ त्यादि । संसारसागराद् हृदादिव कूर्मः ‘उच्चुडुः’ उन्मत्तः कथञ्चित्कारुतालीयन्यायात् मा पुनः भूयोऽपि तत्रैव निमज्जेत् । नन्वज्ञान्यसाधित्यत आह-‘चरणे’ त्यादि स्पष्टम् ॥११५२॥ ‘संसारे’ त्यादि ॥ अत्र भाग्यार्थः-जहा हर्दो तथा संसारसागरो, जहा तस्स कंहंचि चम्मविवरं तथा कम्मविवरं, जहा कुम्मो तथा जीवो, जहा तस्स उम्मज्जणं तथा जीवस्स सुमाणुसत्तलाभो, जहा तस्स कौमुदीचन्द्रप्रकाशप्रसिस्तथा जीवस्स जिनधर्मप्राप्तिः, जहा सो तयं दुल्लमंपि जाणमाणो तओ सयणत्तिण्णहाइणा हेउणा मोहिओ तत्थ पडिबज्झइ, एवं एसोऽवि नाणी नियं सयणं छट्टेउं परल-णमत्तणीकरेइ, अतः प्रतिपेघोऽभिधीयते-मंवं कार्पोः, तथा च संयमक्रियारहितस्तत्रैव-यतो निर्गतस्तत्रैव निमज्जेन्नात्र सन्देह इति, इतिगाथार्थः ॥११५३-४॥ ‘आहे’ त्यादि स्पष्टा ॥५६॥ अतः स्थितमेतत्-‘सु’ इत्यादि ॥ संतंपी’ त्यादि । ‘सदपि’ अधीतमपि, श्रेयं स्पष्टम् ॥११५७-८॥ चोदक आह-‘अंधो’ इत्यादि ॥ ‘अन्धः’ अज्ञ एव आलोकान्वयो-शून्यत्वात् कूर्मवत्, श्रुतं तु किमज्ञानं?, बोधफलत्वात्, चक्षुस्मत्प्रदीपवत्, उच्यते, तस्यासौ बोधोऽपि यस्मादबोध एव, हिताहितविवेक-शून्यत्वेन विफलत्वादन्यस्येवेति गाथार्थः ॥११५९॥ व्यतिरेकमाह-‘अप्यंपी’ त्यादि, ॥६०॥ ‘किरिया’ इत्यादि, स्पष्टम् ॥६१॥ अपि च-‘णही’ त्यादि ॥६२॥ ‘जहा’ इत्यादि ॥६३॥ तस्मात्-‘ह्य’ मित्यादि ॥६४॥ ‘हये’ त्यादि ॥६५॥ ‘काहिई’ त्यादि ॥६६॥ किनदि-त्याह-‘अई’ त्यादि ॥ तेनेति तेन कारणेनान्योऽन्यापेक्षे सत्यौ ज्ञानक्रिये साधनमित्युभयोः संयोगे मोक्ष इति ॥६७॥ प्रक्रम आह-‘पत्तेये’ त्यादि, स्पष्टा ॥६८॥ उच्यते-‘वीसु’ मित्यादि व्यतिरेकी दृष्टान्तः ॥६९॥ आह च-‘संजोग’ इत्यादि ॥७०॥ ‘दुग’ इत्यादि ॥ ‘दुगं’ गणकिरियाओ ॥७१॥ ‘चहरेओ’ इत्यादि ॥७२॥ उत्तरगाथाम्बन्धनार्थमाह-‘सहे’ त्यादि ॥७३॥

‘नेसि’न्ति षणचरणं ॥ ‘नाण’ मित्यादि, सुचर्चा ॥७४॥ ‘असहाय’ मित्यादि ॥७५॥ ‘न घे’त्यादि ॥७६॥ तमःप्रधानं
शुहं तमोशुहं तस्मिन् मलमिति ॥ ‘तहे’ त्यादि स्पष्टम् ॥७७॥ आह-एवं द्वयकारणाभ्युपगमविरोधः १, उच्यते-‘संजम’
इत्यादि ७८ ॥ ‘जं’ति यतः ‘क्रिया’ चारिचात्मिका एकैव सती संयमतपोसयी मता, किञ्चिद्विद्येत आह-संचरनिर्जर-
फला यथासंख्यमिति, शेषं स्पष्टम् । आह-एवमपि ‘सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि मोक्षमार्गं (तत्रा० अ० १ श्र० १) इति विरुध्यते,
सम्यग्दर्शनसायनाङ्गाभ्युपगमात्, तत्र केचित्परिहारं व्यावर्णयन्ति ‘पूर्वस्य लाभे भजनीयमुत्तरं, उत्तरलाभे तु नियतः पूर्वलाभ’
(१-१ तत्र्या० भाष्यं) इति न्यायेनोत्तरहणे पूर्वग्रहणमेवेति न विरोधः, अत्रोच्यते-नायं न्यायो ज्यायान्, क्रियामात्रग्रहणप्रसङ्गात्,
क्रियालाभे चाद्यद्वयलाभात्, अपिच-नायमारगमिफः, ज्ञानशून्यसम्यक्त्वादशनाद्, अनवबुद्धे श्रद्धानायोगात्, इतश्च न सम्य-
ग्दृष्टिरतः ‘सम्यग्दृष्टिर्मतिर्मिज्ञान’ मित्येवमादिवचनात्, यचाहुः-न निसर्गसम्पर्कदर्शनलाभकाले श्रुतमस्ति किल परोपदेशाभावात्,
तदपि न मृष्यते, परोपदेशत्वेन शब्दस्य द्रव्यश्रुतमात्रत्वाद्, द्रव्यश्रुतस्य चानधिकृतत्वाद्, भावश्रुतस्य चाधिकृतत्वात्, तस्य च
‘सम्मद्विद्विस्स सुयं सुयनाण’ मिति वचनेनानिपिद्धत्वात्, मतिज्ञानसद्भावाच्च, मतिज्ञानस्य च श्रुतज्ञानाशून्यत्वात्, ‘जत्य मतिनाणं
तत्थ सुयनाणं’ ति वचनात्, पारिशेष्यात् ज्ञानविशेष एव सम्यक्त्वमिति ज्ञानग्रहणादवरुध्यते, न लाभक्रमनियमात्, कथं पुनः १,
उच्यते, यथा बोधात्मिकाया मतेरनाकारत्वात्प्रवेदं दर्शनं, साकारत्वाच्चापायधारणे ज्ञानं, एवं व्यवसायात्मकत्वेऽप्यायस्य श्रद्धानावग-
मतोऽध्यवसायभेदेन सम्यक्त्वज्ञानलक्षणो भेद इति सुदृश्यते-‘नाणं पगासय’ मित्येवमादीति गाथार्थः ॥११७९॥ अथ पौर्वा-
प्येणोत्तरगाथासम्बन्धनार्थमष्टं प्रपञ्चेनाह-

न लहइ सिचं सुयम्भिवि बढंतो अचरणोत्ति जं तस्स । हेऊ खओवसमओ जह वढंतोऽवहिण्णाणे ॥११८०॥
सक्किरियम्भिवि नाणे मोक्खलो खइयम्मि न उ खओवसमे । सुत्तं च खओवसमे न तम्मि तो चरणजुत्तेऽचि । ११८१।
जं सुयचरणेहिंतो व्वाइयनाणचरणाणि लभंति । ततो सिचं सुयं तो सचरणमिह मोक्खहेउत्ति ॥११८२॥
आहव निज्जिण्णे थिय कम्मे नाणंति किं तथ चरणेणं ? न सुयं खयओ केवलनाणचरिताइं खइयाइं ॥११८३॥
तेसु य ठियस्स मोक्खो तो सुयमिह सचरणं तदट्ठाए । तं किह मीसं खइयं च केवलं जं सुएऽभिहियं ॥११८४॥
भावे खओवसमिए दुवालसंगंपि होइ सुयनाणं । केवलियनाणलंभो नणत्थ खए कसायाणं (नि. १०४)

सब्बंपि किमुय देसो केवलवज्जाणि वाविसेद्धेणं । चत्तारि खओवसमे सामइयाइं च पाएणं ॥११८५॥

सब्बकसायावगमे केवलमिह नाण-दंसण चरित्तं । देसक्खए चि सम्मं धुवं सिचं सब्बवइएसुं ॥११८७॥

‘न लभे’त्यादि ॥ ‘न लभइ सिचं’ न पाउणइ मोक्खं ‘सुयम्भिवि बढंतो’ सुयनाणंमिवि बढंतो सो अचरणोत्ति ‘जं’ति जं भणियं पूर्वं ‘तस्स’ति तस्य पक्षत्वात्कारणद्वैतुर्वक्तव्यं; स चायं ‘खयोवसमयो’त्ति तस्य धायोपशमित्वाद् अवधिज्ञान इवेति दृष्टान्तः; आह-सचरणेऽपि ज्ञाने मा प्राप्नोतु तत एव हेतोस्तद्वत्, उच्यते, सत्यमेवं, किन्तु-‘सक्की’त्यादि ॥ सक्रियेऽपि ज्ञाने मोक्षो भवति धायिके, क्षपकश्रेणुत्तरकालभाविज्ञानचरणभ्यामित्यर्थः; न तु धायोपशमित्के, ततः किमित्यत आह-मूत्रं च-श्रुतज्ञानं च धायोपशमित्के भावे पश्यते ततस्तस्मिन्मथरणसहितेऽपि सति न मोक्ष इति गार्थः ॥११८०-१॥ आह-यदेवं ततो यदादायुक्तं ‘सुयना-णंमिवि जीवो बढंतो सो न पाउणइ मोक्खं’ति एतन्न वक्तव्यं, अत्यन्तासंभवेन विवक्षाया अप्यग्रवृत्तेः; उच्यते, साक्षात्प्रतिबाधो, न

पारंपर्येणेति, आह च-‘ज’ मित्यादि ॥ ‘यत्’ यस्माच्छ्रुतचरणयोर्मिश्रयोः क्षायिके ज्ञानचरणे लभ्येते, तयोश्च शिवं लभ्यते आनन्तर्येणेति गम्यते । प्रकृतोपसंहारमाह-‘तो’ ततः श्रुतं सचरणमिह मोक्षहेतुः पारम्पर्येणेति गम्यते, अतो युक्तोऽमाद्युपन्यास इति गार्थार्थः ॥११८२॥ आह-कुतोऽयं हेतुः प्रामाणिकः ? इत्यत आह-‘भावे त्वओवसमिष्ट’ इत्यादि, अहवाऽपरं सम्यग्यमाह-‘आह’ इत्यादि ॥ अथवाऽह-अनन्तरगाथायां त्रयाणामपि समायोगे मोक्ष इत्युक्तं, तच्चायुक्तं, यतः-‘निज्जिन्ने चिय कम्ममे पाणं’ति परिधीण एव कर्मणि ज्ञानलाभो, नोदिते, अतः किमत्र चरणेन ? , एतदुक्तं भवति-यथा कर्मक्षयाज्ज्ञानं जातं एवं मोक्षोऽपि भविष्यति किं चारित्र्येणेति ? , उच्यते, न सुयं त्वयदो, यदा त्वेवं तदा क्वेदं भवितुं युज्यते ? , किन्तु केवलज्ञानचरणे क्षायिके कर्मनिर्जराणा-नन्तरमुत्पत्तेः ॥८३॥ ततः किमित्यत आह-‘तैस्तु’ इत्यादि ॥ तयोश्च स्थितस्य मोक्षो दृष्टः तो सुयमिह सचरणं तददृष्टाए, क्षायिक-द्वयार्थमाद्रियते, तत्र च वर्त्तमानो न प्रप्नोतीत्युक्तं, पृच्छति-तत्कथं ? , श्रुतं मिश्र-क्षायोपशमिकं क्षायिकं केवलं चारित्रं च ? , उच्यते-यतः श्रुतेऽभिहितम् ? ॥८४॥ ‘भावे’ इत्यादि । भवनं भवतीति वा भावः, स चौदयिकादिरपि स्यादत आह-‘क्षायोपशमिके’ प्राग्निरूपितशब्दार्थे ‘श्रुतज्ञानं’ श्रुतं ‘भवति’ वर्त्तते, किंविशिष्टमित्याह-द्वादश अज्ञानि यस्मिन्निति तद् द्वादशाङ्गं, अपिशब्दादङ्गवा-ह्यमपि, अथवा मत्यादित्रयमपि, अथवा सामायिकचतुष्टयमपि, किं तर्हि क्षायिकमित्यत आह-केवलभावः केवल्यं-धनघातिकर्मचिह्न-स्तस्मिन् ज्ञानं केवल्यज्ञानं तस्य लाभ इति विग्रहः, स क्षय एव कषायाणां स्यात्, ‘नण्णत्थ’ चि नान्येन प्रकारेणेत्यर्थः ॥८५॥ ‘स-द्वंषी’ त्यादि ॥ सर्वमपि आस्तां तावदेश इति, शेषं स्पष्टम् ॥८६॥ पथार्द्धव्याचिख्यासयाऽह-‘सव्वे’ त्यादि ॥ शीण्यप्येतानि षोडश-कषायक्षये, देशक्षयेऽप्यनन्तानुबन्ध्यादिलक्षणे सम्यक्त्वलाभो भवति, ‘शिवं’ निश्चितं ‘शिवं’ निर्माणं ‘सव्वल्लइएस्तु’ षोडशस्यपि

क्षीणेणु, केवलमिति गाथार्थः ॥११८७॥ अथ यदुक्तं 'चत्वारि खयोऽसम' इत्यादि तदधिकृत्य प्रश्नद्वारेणोत्तरगाथाघटनार्थमिदमाह-
कहमेघाणमलामो ? लामो व ? कमो ? तदावरणया वा ? । आवरणखलोयसमो ममो खलो वा कहं कस्स ? ॥११८८॥
अहवा तवाइमइयं कहमारुढो तरुं जिणो ? कह वा । तत्तो पवक्खमाणा जाया जिणपवययणुप्पत्ती ? ॥११८९॥
निज्जुत्तिससुत्थाणप्पसंगओ नाणतरुसमारोहो । वचइ य वक्खमाणा समयं जिणपवययणुप्पत्ती ॥११९०॥
'कह'मित्यादि । कथमेतेषां सम्यक्त्वशुतदेशसर्वविरतिसामायिकानां लामो न भवति जीवस्य ? कथं वा लामः ? , कमो वा
लामे कः ? कस्य वा किमावरणं ? कस्य वा कथमावरणक्षयोपशमः ? कथं वोपशमः ? क्षयो वेति द्वारगाथौघार्थः ॥११८८॥ 'अथत्वे'-
त्यादि । यदुक्तमघस्तात्-'तवनियमनाणरुक्ख' मित्येवमादि, अत्राजानानः पृच्छति-तपोनियमज्ञानात्मकं तरुं 'कथं' केन हेतुना ?
केन वा क्रमेण आरुढो जिनः ? इति, कथं वा ततो जिनात् प्रवक्ष्यमाणा जाता जिनप्रवचनोत्पत्तिरिति सम्बन्धत्रयमिति गाथार्थः
॥११८९॥ इह च पौर्वापर्येण द्वारविधेरुत्तमाविग्रन्थैर्दपर्यमाह-'निज्जुत्ती' त्यादि । निर्युक्तिप्रसंगतो-निर्युक्तिप्रसवा-
धिशारेण ज्ञानवृक्षसमारोहो 'व्रजति' गच्छति 'समकं' युपगत् तथा वक्ष्यमाणा जिनप्रवचनोत्पत्तिश्च, वशब्दस्य भिन्नकमत्वात् व्र-
जति च समकमिति वर्त्तत इति गाथार्थः ॥११९०॥

अट्टण्हं पयडीणं उक्कोसठिईए वट्टमाणो उ । जीवो न लहइ सामाइयं चउण्हं पि एगयरं ॥११९१॥ (नि. १०५)
वीस अगरोवमाणं कोडाकोडीउ नामगोयाणं । सयरी मोहस्स ठिई सेसाणं तीससुक्कोसा ॥११९२॥
आउस्स सागराई तेत्तीसं अवरओ सुहुत्ता । अट्ट य नामागोए वेयणिए वारस सुहुत्ता ॥११९३॥

मोहस्तुक्कोसाए ठिईँ सेसाण छणहमुयकोसा । आउस्तुक्कोसा वा मञ्जिमिया वा न उ जहणणा ॥११९४॥
 मोहचिवज्जुक्कोसयठिईँ मोहस्स सेमियाणं च । उक्कोस मञ्जिमा वा कासइ व जहणिया होला ॥११९५॥
 सम्म-सुय-देस-सव्ववयाण सामाइयाणमेक्कंपि । उक्कोसठिईँ न लहइ भयणा उण पुव्वलद्धाई ॥११९६॥
 सव्वजहणणठिईँउवि न लभए जेण पुव्वपडिबन्ने । आउयजहणणठिईँओ न पवज्जंतो न पडिबन्ने ॥११९७॥
 ‘अट्टण्ह’ मित्यादि । अप्पटानां ज्ञानावरणीयादिकर्मप्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितौ वर्तमानो जीवो न लभते सामायिकं,
 किंविशिष्टं ?-चतुर्णामन्यतरदिति, त्वपिशब्दौ व्याख्यास्यामः, एताश्च प्रतिसमयोपादीयमानादिस्वभावा अन्यत्रायुषो, ‘ज्ञान
 णं अयं जीवे’ इत्येवमादिवचनात्, केवली त्वसांपरायिकवन्धक इति मश्रुदायार्थः । अपिशब्दात् मत्यादि च न लभते, अपिच-न
 केवलं न लभते, पूर्वप्रतिपन्नकोऽपि न भवत्युत्कृष्टस्थितिः, तथाहि-सकृदवाप्तसम्यक्त्वस्तत्परित्यागेऽपि न पुनरुत्कृष्टां कर्मस्थितिं व-
 ध्नाति, ग्रन्थेनतिक्रमात् सकृद्भेदे च भेदाद्, एवं तावत्समुदायमङ्गीकृत्य, आयुष्कोत्कृष्टस्थितौ तु द्वयोः पूर्वप्रतिपन्नः स्यात्, तथाथा-
 उपपातेऽनुत्तरविमानवासी सुर इति, तुशब्दात्सर्वजघन्यस्थितिमानपि सच्चविशेषो न लभते, तस्य ब्रह्मसम्परायच्छ्रमस्थवीतरागकेवल-
 त्वेन त्रितयप्रतिपन्नत्वात्, तथाहि-ब्रह्मसंपरायो मोहनीयजघन्यस्थितिमान्, अनन्तरमेतत्परिश्राटविधानात्, इतरो ज्ञानदर्शनावरणा-
 न्तरायाणि प्रतीत्य, इतरोऽपि च शैलेऽयवस्थायां भवोपग्राहिकर्मत्रयमङ्गीकृत्य, न त्यायुष्कं, तस्यैवं जघन्यस्थितित्वे सत्यपि तत्तद्व्यप-
 देशस्याविवक्षितत्वाद्, इतरेषां किमेवं विवक्षेति चेद्, उच्यते, इह सप्तानामायुष्कवर्जानां जघन्यस्थितीनां कर्मणां स्थितिर्वन्धप्रधाना, न
 त्वनुभवाप्रधाना, जघन्यस्य ज्ञानावरणस्योत्कृष्टेन महदनुभवेन सह वेदनाद्, एवं यावदन्तरायस्य, नत्वेवमायुष्के न्यायोऽयं, यत

उत्कृष्टवन्द्ये तन्मात्रमेव वेद्यते, एवं मध्यमे जघन्ये च, इतश्चैतेष्वप्यं न्यायः, उत्तरप्रकृतिसंक्रमाच्च, तथाहि-मतिज्ञानावरण एव सर्वज्ञानावरणप्रक्षेपवेदनाद्, अत्र तु नैवं, नहि नारकायुग्मेऽन्यदायुष्कान्तरं प्रक्षिप्य भुङ्क्ते, प्रतिनियतत्वात्, तस्मात्परिभाषितमेवात्रानयोपपत्त्याऽऽयुग्मं, अतो जघन्यायुग्मस्थितिमास्तुभयप्रतिपिद्धस्तस्य धुल्लक्ष्मणग्रहणाधारत्वादिति गाथार्थः ॥११९॥ अथ किंविशिष्टा खल्वासां स्थितिरित्यत आह-‘वीस’मित्यादि, स्पष्टा ॥१२॥ ‘आउस्से’त्यादि। आयुपस्तु त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणीति, ‘अवरओ’-त्ति जहन्नेणं ‘मुहुत्तंतो’ अन्तर्गृह्यते स्थितिस्तद्यथा-पहमविचउत्थंपंचमष्टद्वारणं कम्मपयडीणं, यत आह-पच्छदं कंठं ॥१३॥ आह किमेया समयं उक्कोसठिती उआउ एगाये उय कहवि अन्नहचिय वेचितं?, सुण विहिं वोच्छं। ‘मोह’इत्यादि। मोहनीयस्योत्कृष्टायां स्थिती शेषाणां पण्णामुत्कृष्टैव भवति, मूलदृष्ट्वावुत्तरदृष्टेः, आयुपः को विधिरित्याह-आयुपः-आयुष्कस्य तूत्कृष्टा वा स्यात् सप्तमहीनारकस्येव, मध्यमा वा शेषनारकमनुष्यतिर्यगादेरिव, अनभिमतप्रतिषेधमाह-न तु जघन्याऽऽयुष्कस्य स्थितिः, अस्याः धुल्लक्ष्मणग्रहणभावित्वात् तत्र च मोहनीयोत्कृष्टस्थित्यभावादिति गाथार्थः ॥११९४॥ तथा-‘मोहे’ त्यादि। उक्कोसठितीय’-त्ति अन्यतरस्य ज्ञानारणीयादेरन्तरायांतस्योत्कृष्टायां स्थिती सत्यां, किंविशिष्टस्यान्यतरस्येत्यत आह-‘मोहविचञ्जस्स’त्ति मोहनीयवर्जस्य, किमेतद्वर्ज्यते? इति चेदुच्यते-एतद्दृष्ट्वावन्यदृष्टेर्नियमितत्वात्, किमित्यत आह-‘मोहस्य’ मोहनीयस्य शेषाणां च प्रकृतीनां, अपमं तु न विवक्षितमेवेति भावना, उत्कृष्टा वा स्यात्, तद्यथा-ज्ञानावरणवृद्धौ सप्तमपृथिवीनारकस्य सर्गदृष्टिः, तथा विमध्यमाऽपि कस्यचित्स्यात् कस्यचिद्वा जघन्याऽपि स्यात्, यथा ज्ञानावरणवृद्धावेवायुषो जघन्या, धुल्लक्ष्मिपयत्वादिति गाथार्थः ॥११९५॥ एवम्-‘सम्मै’ त्यादि। सत्तण्हसुक्कोसाए ठिईए चउण्हंपि एगयरं न लमइ, आयुपि का वार्तेत्यत आह-आयुष्युत्कृष्टे सति

३३ आद्ययोर्द्वयोः पूर्वलब्धे अङ्गीकृत्य भजना-विकल्पना, तथाहि-अनुत्तरोपपातिकं: पूर्वप्रतिपन्न आद्ययोः, नाद्यः सप्तमनारक इति गायार्थः ॥११९६॥ मूलगाथोक्तशुद्धार्थमाह- 'सन्धे' त्यादि । सर्वासां जघन्या स्थितिरस्येति सर्वजघन्यस्थितिः, प्राय आयु-ष्कं विहायेत्यत्र बोद्धव्यं, असावपि न लभते, किं कारणमित्याह- 'जेण 'पुन्वपडिवन्नो' येनायं पूर्वप्रतिपन्न एव भवति, त्रयाणां ब्रह्मसंपरायादित्वात्, पूर्वलब्धसम्पत्त्वादित्रयाः ब्रह्मसम्परायादय इति पूज्यपादाः, आयुषि का योत्तत्याह- आयुर्जघन्यस्थितिस्तु-भयप्रतिपिद्धः, शुद्धकभाधात्त्वादिति गायार्थः ॥११९७॥

सत्तण्हं पयडीणं अन्भिभतरओ उ कोडिकोडीए । काऊण सागराणं जइ लहइ चउणहमेगरं ॥११९८॥ (नि. १०६)

अन्तिमकोडाकोडीए सन्धकम्माणमाउयज्जाणं । पलियासंखिज्जइमे भागे खीणे हवइ गंठी ॥११९९॥

गंठिचि सुदुब्भेओ कक्खउघणरूढगूढगंठिन्धव । जीवस्स कम्मजणिओ घणरागदोसपरिणामो ॥१२००॥

भिन्नम्मि तम्मि लाभो सम्मत्ताईण मोक्खहेऊणं । सो य दुलहो परिस्समचित्तविधाययाहविग्घेहिं ॥१२०१॥

सो तत्थ परिस्सम्मइ घोरमहासमरनिग्गयाइन्धव । विज्जा य सिद्धिकाले जहवहुविग्घा तहा सोऽवि ॥१२०२॥

कम्मट्टिई सुदीहा खविया जइ निग्गुणेण सेसंपि । स ग्वधेउ निग्गुणोच्चिय किं थ पुणो दंसणाईहिं ? ॥१२०३॥

पाएण पुन्वसेवा परिमउई सारणम्मि गुरुतरिया । हेइ महाविज्जाए किरिया पायं सविग्घा य ॥१२०४॥

तह कम्मट्टिइखवणे परिमउई मोक्खसाहणे गुरुई । इह दंसणाइकिरिया दुलहा पायं सविग्घा य ॥१२०५॥

अहव जओच्चिय सुबहुं ग्ववियं तो निग्गुणो न सेसंपि । स ग्ववेइ लहइ य जओ सम्मत्तसुयाइगुणलाभं ॥१२०६॥

करणं अहापवत्तं अपुञ्चमनियद्विमेव भञ्वाणं । इयरेसिं पढमं चिय भन्नइ करणंति परिणामो ॥१२०७॥
जा गंठी ता पढमं गंठिं समहच्छओ अयुञ्चं तु । अनियद्वीकरणं पुण संमत्तपुरस्खडे जीवे ॥१२०८॥

॥ लाभद्वारं गयं ॥

‘सप्तपह्मित्यादि । सप्तानामायुष्कवर्जानां कर्मप्रकृतीनां स्थितिमङ्गीकृत्यान्त्या या सागराणां कोटाकोटी तस्या अभ्य-
न्तर एव कृत्वा, कं ? , आत्मानमिति गम्यते, किं ? यदि लभ्यते चतुर्णामन्यतरत्, तत एव लभते, नान्यथेति, एतदुक्तं भवति-एवं
समुत्थानारोहणोत्पत्तयः स्युः, नान्यथेति गाथार्थः ॥११९८॥ ‘अंतिमे’ त्यादि, स्पष्टा, नवरं क्षीणे इति निर्गुणस्यैवेति बोद्धव्यं
‘भवति’ आविर्भवति ग्रन्थिरिति । किमुक्तं भवतीत्याह-‘गंठी’ त्यादि । ग्रन्थिरिति जीवस्य घनरागद्वेषपरिणामो भवति, अत एव
चाह-कर्मजनितः’ कर्मात्मकः, रागद्वेषपरिणामस्य कर्मफलत्वात्, स च ग्रन्थिरिव ग्रन्थिः भावग्रन्थित्वात्, किञ्चिष्ट इत्याह-
‘सुदुर्भेदः’ सुदुर्भोचः, किञ्चिदित्याह-‘कचखडे’त्यादीनां द्वन्द्वं कृत्वा समानाधिकरणः, तत्र कचखडः अतिपरुषः पलाशमूलवत्
बलकलप्रतिबद्धत्वात्, स च शिथिलोऽपि भवतीत्यत आह-घनः-सर्वतो निविडः, आकृत्याकृत्य परिपीडितत्वात्, स चाद्रोऽपि
भवतीत्यत आह-रूढः-शुष्कः, असावप्ययःशलाकादिरुद्धेष्टयते इत्यत आह-गूढः-अनेकशोऽनेकशश्च तत्रैव २ अनुविद्धव्याविद्ध-
त्वात् ॥१२००॥ ततः किमित्यत आह-तस्मिन् भावग्रन्थौ भिन्ने सति सम्यक्त्वाद्यवाप्तिरिति, आह च-‘भिण्णंमी’ त्यादि ॥११॥
‘सो तत्थे’ त्यादि स्पष्टम् ॥२॥ आह-‘कम्मे’ त्यादि । कर्मस्थितिरतिद्राघीयसी यदि निर्गुणेनैव यथाप्रवृत्तकरणतः क्षयिता ततः
शेषमपि तथैव क्षपयतु, किमत्र दर्शनादिभिर्वेनोच्यते-तद्दर्शनाद्यद्युहीतः क्षपयित्वा मोक्षं यास्यतीति गाथार्थः ॥१२०३॥ उच्यते-

‘पाणो’त्यादि । यथेह महाविद्यायाः ‘पूर्वसेवा’ पूर्वक्रिया ‘परिमृद्धी भवति’ लघ्वी भवति, प्रायोऽन्यानपेक्षित्वात्, तथा मिद्धिः साधनं तस्मिन् ‘साधने’ मिद्धिवेलायां कृष्णचतुर्दश्यादिवेलायां गुरुतरा-गुर्वी गरीयसी भवति, सकलसामग्रीसंनिधानापेक्षित्वात्, केल्याह-‘क्रिया’ जपादिलक्षणा यथा च प्रायः सा सविम्ना, ततो महार्थसिद्धेः ॥१२०४॥ तथा किमित्याह-‘नहे’त्यादि, दाष्टान्तिरुः मुबोधः ॥१२०५॥ ‘अथर्वे’त्यादि परिहारान्तरं, यत एव निर्गुणेन सता प्रभूतं क्षपितमत एवासौ सातिशयत्वेन गुणैरधिक्रियते, तत्सहायश्च देयन्यूनकोटाकोटीवेद्यं कर्म क्षपयिष्यतीति को दोषः १, यतश्चासावस्यां कर्मविस्थायां सम्यक्त्वादिगुणलाभं लभते, कर्मविररगामर्थ्यात्, एकावयवतया चेयं नीयते चशब्दलोपादिति गाथार्थः ॥१२०६॥ तं च करणेनासौ लभते, तच्च त्रिविधमिति, आहच-‘करण’ मित्यादि ॥ तत्रैकं करणं ययामवृत्तं भवति, यथैव प्रवृत्तं पूर्वोचरायस्थयोरविशिष्टत्वात्, सांसिद्धिकमित्यर्थः । तथाऽप्राप्तपूर्वमपूर्वं प्रागवस्थाविशिष्टमारमरूपं, निवर्त्तनशीलं निवर्त्ति न निवर्त्ति अनिवर्त्ति आ सम्यग्दर्शनलाभात्, एतच्च त्रये भव्यानामेव भवति, अभव्यानां त्वाद्यमेव, करणं त्वात्मपरिणामो भण्यते, अध्यवसायविशेष इति गाथार्थः ॥१२०७॥ अथ कृतमत्क्रयं भवतीत्याह-‘जा गंठी’त्यादि । तत्रादितः प्रारभ्य ग्रन्थेराद्यं, यत्र प्रभूतकर्मसंयजेता विश्राम्यतीति भावार्थः, तथा समाविर्भूतोऽहमदध्ययमायुन्ताग्रेण ग्रन्थि भिन्दानस्थापूर्वं, इतरतु सम्यक्त्वाभिमुखस्येति गाथार्थः ॥१२०८॥ यथा च प्रभूतं क्षपयित्वा सामाधिक्यमाप्नोति तथा दृष्टान्ताह—

पह्णो गिरिसरिडवले पिवीलियापुरिसपहर्जरंगहिया । कोद्वैजलं वर्याणि य सामाइयलाभदिडुता ॥नि.१०७
जो पह्णोतिमह्ले घण्णं पक्खियवह थोचथोचदरं । सोहेइ वहुवहुतरं छिज्जइ थोवेण कालेण ॥१२१०॥

तद् कम्मधन्नपद्ये जीवोऽणाभोगओ बहुतरागं । सोहंतो थोवतरं गेणहंतो पावए गंठि ॥१२११॥
 गिरिन्हवत्तणिपत्थयडणोयम्मेण पढमकरणेणं । जा गंठी कम्मटिईखवणमणाभोगओ तस्स ॥१२१२॥
 खितिसाभाचियगमणं थाणूसरणं तओ समुप्पयणं । थाणं थाणुसिरे वा ओरुहणं वा सुइंगाणं ॥१२१३॥
 थिइगमणंपिच पढमं थाणूसरणं व करणमप्पुब्वं । उप्पयणंपिच तत्तो जीवाणं करणमनियदि ॥१२१४॥
 थाणुब्व गंठिदेसे गंठियसत्तास्स तत्थडवत्थाणं । ओयरणं पिच तत्तो पुणोऽचि कम्मटिइविबुद्धी ॥१२१५॥
 जहं वा त्तिन्नि मणूसा जंतडविपहं सहावगमणेणं । वेलाइइमभीया तुरंति पत्ता य दो चोरा ॥१२१६॥
 वटं मगतडत्थे तत्थेगो मग्गओ पडिनियत्तो । वितिओ गहिओ तइओ समइकंतो पुरं पत्तो ॥१२१७॥
 अडवी भवो मणूसा जीवो कम्मटिई पद्दो दीहो । गंठी य भयत्थाणं रागद्दोसा य दो चोरा ॥१२१८॥
 भग्गो ठिइपरिबुद्धी गहिओ पुण गंठिओ गओ तइओ । सम्मत्तपुरं एवं जोएज्जा तिण्णि करणाइं ॥१२१९॥
 उवणसओ सयं वा लहइ पढं कोइ न लभइ कोई । गंठित्थाणं पत्तो सम्मत्तपहं तहा भव्वो ॥१२२०॥
 भेसज्जेण सयं वा नस्सइ जरओ न नस्सई कोई । भव्वस्स गंठिदेसे भिच्छत्तमहाजरोऽवेवं ॥१२२१॥
 नासइ सयं व परिकम्मओ व जहं कोइवाण मयभावो । नासइ तह भिच्छमओ सयं व परिकम्मणाए वा ॥
 अप्पुब्बेण तिपुंजं भिच्छत्तं कुणइ कोइवोवमया । अनियटीकरणेण उ सो सम्मदंसणं लहइ ॥१२२३॥
 तित्थंकराइपूयं दट्ठूणऽण्णेण वाचि कज्जेण । सुयसामाइयलाहो होज्ज अभव्वस्स गंठिस्सि ॥१२२४॥

मयणा दरनिव्वलिया निव्वलिया य जह कोदवा तिविहा । तह मिच्छत्तं तिविहं परिणामवसेण सो कुणइ ॥१२२५॥
जहवेह किंचिमलिणं दरसुद्धं सुद्धमंभु बत्थं च । एवं परिणामवसा करेइ सो दंसणं तिविहं ॥१२२६॥
सम्मत्तम्मि उ लद्धे पलियपुहुत्तेण सावओ होइ । चरणोवसमवयाणं सागरसंखंतरा होति ॥१२२७॥
एवं अप्परिवडिपु सम्मत्ते देवमणुयज्जम्मेसु । अणणयरसेहिवज्जं एगभवेणं व सव्वाइं ॥१२२८॥
अहुणा जस्सोदयओ न य लभई वंसणाइसामइयं । लद्धं व पुणो भस्सइ तदिहावरणं कसायाइं ॥१२२९॥
अहवा खयाडओ केवलाइं तं जेसिं ते कइ कसाया? । को वा कसावरणं? को व खयाडओ कसो? ॥१२३०॥
‘पट्टये’त्यादि द्वाराणि नव ॥१२०९॥ आद्यद्वाव्याचिख्यासयाऽऽह-‘जो पल्ले’ इत्यादि । अयमस्याः सम्बन्धः, परधोदयति-
ननूक्तं मर्वस्य संसारिणो योगवतः प्रतिमयं कर्मणश्चापचयौ स्यातां, तथा च मिथ्यादृष्टिरेवं, यत उक्तं-‘पल्ले महइमहल्ले, कुंभं पक्खिवइ
सोहए नालि । अस्तंजए अविएवहु वंधइ निज्जरे थोवं ॥१॥ पल्ले महइमहल्ले कुंभं सोहइ पक्खिवे नालि । जे संजए पमत्ते चहु निज्ज
बंधती थोवं ॥ २ ॥ पल्ले महइमहल्ले कुंभं सोहइ पक्खिवे किंचि । जे संजएऽपमत्ते चहु निज्ज वंधइ न किंचि ॥३॥’ (श्राव. प्र.)
यतश्चैत्रं कथमतं यतमिथ्यादृष्टिरित्याः कर्मस्थितेरपचेता भविष्यति येनायं ग्रन्थिदेशमवानुयात् ? इति, उच्यते-प्रायोवृत्तिरेषा,
यदुक्तमाद्यगाथायां-‘पल्ले’ इत्यादिना, अन्यथोपचयावस्थानाभावेन कर्मपुद्गलपरिमाणानवस्थानतः सर्वपुद्गलबन्धप्रसङ्गः स्यात्, तथा
च नति सम्यग्दृष्ट्याद्यभावः, दृश्यते च सम्यग्दृष्ट्यादयः, तस्मादिह कस्यचिद्बन्धहेतुप्रकर्षात् पूर्वोपचितकर्मानुभूतिहेतुवैकल्याचोपचय-
प्रकर्षः, कस्यचिद् बन्धानुभवहेतुसाम्पादुपचयापचयसाम्यं, कस्यचित्तु मन्दपरिणामतया बन्धहेतुवैकल्यादनुभवनहेतुप्रकर्षाचोपचयप्रक-

पस्तव्या-‘जो पट्टेऽङ्गमदृष्टे’ ॥१०॥ ‘तद्दे’ त्यादि सुगमं, दारं ॥११॥ कथं पुनरनाभोगतोऽपचय इति द्वितीयं द्वारमाह-‘गिरी’त्यादि ॥ गिरिसरिदुपलघट्टनीपम्येनेति, यथा हि गिरिनदीपापाणाः परस्परतः संघृष्यमाणा नैकाकृतयो जायन्ते, (तथा भव्या) अनभिप्राय वन्तोऽपि, केनेत्याह-प्रथमकरणेन, तस्यानाभोगात्कर्मक्षपणं यावद्ग्रन्थिग्रथिति भाग्यर्थः ॥१२१॥ दारं ॥ ‘खिई’-त्यादि ॥ ‘सुईमाणं’ पिपीलिकानां, किमुक्तं भवति ?-यथेह यिपीलिकानां ‘खिईसाहावियगमणं’ ति वृथिव्यां स्याभाविकमवसर्पणं प्रागवस्थायाः त्वल्विधिदं इतथेतथ वम्भ्रमणमित्यर्थः, एवमनाभोगतो जीवस्य द्राघीयःकर्मस्थितिक्षपणं ‘धाणूसरणं’ ति यथा च तासां पुनः स्याणौ सरणं-आरोहणं तथा जीवानामपूर्वकरणं, किलाप्राप्तपूर्वत्वेन विशिष्टतत्वात् २, ततो ‘समुष्पयणं’ ति यथा च तासामेव ततः स्याणारोहणादुत्पत्तनं-संजातपक्ष्वादिहायोगमनं, एवमनिवृत्तिकरणमिति ३ । तथा ‘श्राणं थाणुसिरे च’-त्ति अथवा यथा स्याणुशिरस्येव तासां स्थानमितथेतथाजिगमिपया आसनं, एवं ग्रन्थिकमचस्य, पुनरप्युक्तकर्मस्थितिपरिवृद्धेस्त एव दरास्त एव मेढका इति, आह च-‘खिईगमण’ मित्यादि ॥ ‘थाणुवे’त्यादि ॥ देशतश्च दृष्टान्त इति विशेषचोदना परिहर्तव्येति द्वारम् ॥१३-१४-१५॥ ‘जह्वे’त्यादि पुल्यदृष्टान्तस्तु सोपनयः सुगमः । दारम् ॥१६-१९॥ ‘उव’इत्यादि ॥ तथा ग्रन्थिस्थानं प्राप्नो भयः सम्पन्नप्रस्थानप्रदेशादिभ्यो लभत इति । द्वारम् ॥२०॥ ‘भेस’इत्यादि ॥ भेषज्यसुपदेशः इति द्वारम् ॥२१॥ ‘नासई’इत्यादि ॥२२॥ इह चायमात्मा ‘अपुब्बे’त्यादि ॥ अपूर्वकरणेन मिथ्यात्वं त्रिपुडीकरोति, कयोपमयेत्याह-मदनार्द्धशुद्धशुद्धकोद्रयोपमानेन, ततोऽनिवृत्तिकरणविशेषान् त्रयेऽपि सम्यक्तरयेवानुपतति, एष तावत् भव्यो, ग्रन्थ्यन्तः स्थितः, तत्परित्यगेऽपि पुनर्लभन्नित्यमेव मिथ्यात्वं करिष्यति, तत्राप्यपूर्वमित्याह-

र्वमिति जिनभटाचार्यपूज्यपादा इति गाथार्थः ॥ १२२३ ॥ तित्य'मित्यादि ॥ अभव्यस्य तु ग्रन्थौ व्यवस्थितस्य तीर्थकरादिस्ना-
त्रपूजासंस्कारादिदर्शनाद् (आ) हारदेवलोकाप्रतिश्रवणाद्वा श्रुतसामायिकमात्रलाभ इति गाथार्थः ॥ १२२४ ॥ 'अप्पुन्वेण त्तिपुंज'-
मित्यस्य विवरणमाह-'मयणा'इत्यादि द्वारं ॥२५॥ 'जहे'त्यादि द्वारद्वयं स्पष्टं ॥२६॥ 'लाभोव' त्ति गतम् । ततः-'सम्म'
इत्यादि ॥ 'सम्यवत्व एव' सम्यक्त्वमात्रके लब्धे सति ग्रन्थिभेदप्रसादाद् पुनस्तस्याः गर्वचरमकोटीकोट्याः पत्योपमप्रयुक्तत्वेन
क्षीणेन सत्ता श्रावकः स्यात्-देशविरतिं प्रतिपद्येत, ततः संख्येषु सागरोपमेषु क्षीणेषु चारित्रीस्याद्, ततः संख्येष्वेवोपशमीस्यात्,
मंल्येषु च क्षयीति गाथार्थः ॥ १२२७ ॥ कथमयं क्रमः ? इत्यत आह-'एव'मित्यादि ॥ एवमयं क्रम उक्तः अप्परिचिडिण् संसत्ते,
केसु ?-देवमणुयजग्मेसु, एतदुक्तं भवति-सम्यक्त्वं लब्ध्वा मनुष्यः सन्नुपशमश्रेण्यां मृत्वा सर्वार्थं व्रजति, पुनर्मनुष्यो भूत्वा क्षपक-
श्रेणिमवाप्य मोक्षं गच्छति, पदपटिसागरोपमविषयत्वात्सम्यक्त्वसन्ततेः, तथाऽऽद्यस्त्येवपि देवलोकेऽपि देवलोकेऽपि नयति
मनुष्यभवेपु च, विरोधाभावात्, तदेवमनया विवक्षयाऽयं क्रम उच्यते, अन्यथा 'अन्नघरे' त्यादि स्पष्टं, यदा अंते उपशमकश्रेणी
तदाऽनुचरादौ गच्छति, यदा तु क्षपकश्रेणी तदा मोक्षमित्यभिप्राय इति गाथार्थः ॥ १२२८ ॥ क्रमद्वारं गतम् ॥ उचरगायासम्बन्ध-
नार्थमाह-'अहुणे'त्यादि ॥ तदिहावरणं प्रतन्यते गाथायां, तच्च कपायादि, एतदुक्तं भवति-सम्यक्त्वसामायिकस्याप्यावरणं कपायादि
मिथ्यादर्शनं च, श्रुतस्य ज्ञानावरणं, चारित्रस्येति गाथार्थः ॥ १२२९ ॥ 'अध्वे'त्यादि ॥ अथवेति सम्बन्धान्त-
रप्रदर्शनार्थः, यदुक्तं क्षयादितः केवलज्ञानप्राप्त्यादि तद् येषां क्षयादितो लभ्यते, आदिशब्दात्क्षयोपशमः परिगृह्यते, ते कति कपायाः
?, को वा कपायः कस्य सामायिकस्यावरणं ? उपरितनस्यापि सम्बन्धनार्थमाह-को वा क्षयक्षयोपशमक्रमः कस्य कपाया-

देः ? इति गाथार्थः ॥१२३०॥ अत आह—

पढमिल्लुयाण उदये नियमा संजोणाकसायाणं । सम्मदंसणलंभं भवसिद्धियावि न लहंति ॥ (नि. १०८)
खवणं पडुच पढमा पढमगुणविधाइणोत्ति वा जम्हा । संजोयणाकसाया भवादिसंजोयणाओत्ति ॥१२३२॥
कम्मं कसं भयो वा कसमाओ सिं जओ कसाया ते । कसमाययंति व जओ गमयंति कसं कसायत्ति ॥१२३३॥
आओ च उवादाणं तेण कसाया जओ कसस्साया । चत्तारि बहुवयणओ एवं चिइयावओऽवि मया ॥१२३४॥
भवसिद्धियावि भणिण नियमा न लहंति तथम भव्वाचि । अविस्सयेण व गहिया परित्तसंसारियाईया ॥१२३५॥
'पढमी' त्यादि । प्रथमा एव यथमिल्लुकाः देशीयचनतो यथा 'पढमिच्छाए छप्परे (एत्थ घरे) इत्येवमादि, तेपामनन्तालुब-
न्धिनां क्रोधादीनामित्युक्तं भवति, प्रायग्यं चासीयां सम्यक्त्वाख्ययथमगुणघातिताद् धपणक्रमाद्देति । उदये उदीरणावलिकागततत्पु-
द्रलोद्भूतजीवाशुभभावपरिणामे, किञ्चिच्छिष्टानामित्याह—कर्मणा तत्फलभूतेन वा संसारेण सह संयोजयन्तीति संयोजना; संयोज-
नाश्च ते कृपायोश्चेति समासस्तेषां, किमत आह—'नियमात्' नियमेन सम्यग्दर्शनलाभं सकलकल्याणपरम्परामूलं भवे सिद्धिर्येषां
ते भवसिद्धिकाः, ननुच सर्वेषामेव भवे सति सिद्धिर्भवतीति, उच्यते, एवमेतत्, किन्त्वह प्रकल्पात्तद्भवोऽधिक्रियते, ततश्च भविष्य-
त्सिद्धिका अपि चरमशरीरा अपि, आस्तां तावदभव्यादयो, न लभन्ते नासादयन्ति अशुभदलिकोपरक्तत्वादिति गाथार्थः ॥१२३१॥
'खवण'मित्यादि गतार्था । अथवा—'कम्म' भिन्यादि । कर्म कर्म, कल्पत आत्माऽस्मिन्नितिकृत्वा, सुर्णवत्, भवो वा कल्पतेऽनेने-
तिकृत्वा, तथा कर्म मनो वा आयो—लाभो येषां ते कपाया; अथवा यतः कपमाययन्ति—गमयन्त्यतः कपाया इति गाथार्थः ॥१२३३॥

विशेषाव०
कोट्याचार्य
वृत्तौ

॥३६५॥

आधाः
कपायाः

॥३६५॥

‘आओ’ इत्यादि । अथवा यत आयः उपादानं हेतुः, तेन कपसाया ये ते कपायाः, ते च चत्वरो भवन्ति, कुतो ज्ञायते ? इत्याह-
बहुवचनतः ‘पद्मिल्लुयाणं’ति वचनात्, एवं द्वितीयादयोऽपि द्वितीयतृतीयचतुर्था मताः, उत्तरोत्तरगुणघातित्वेनेति गाथार्थः
॥१२३४॥ ‘भवे’ त्यादि गतार्थमिति मूलगाथार्थः ॥१२३५॥

वीथकसायाणुदए अप्चक्खाणनामधेयाणं । सम्महंसणलंभं विरयाविरइं न उ लहंति ॥१२३६॥ (नि. १०९)

सब्बं देसो च जओ पच्चक्खाणं न जेसिमुदयम्मि । ते अपच्चक्खाणा सब्वनिसेहे मओऽकारो ॥१२३७॥

सम्महंसणलंभं लहंति भवियत्ति वक्कसेसोऽयं । विरयाविरइविसेसणतुसइसंलक्खिओऽयं च ॥१२३८॥

‘वीथे’ त्यादि । देशघरितिलक्षणद्वितीयगुणघातित्वात् क्षपणक्रमाद्वा द्वितीयाः क्रोधादय एव कपाया निरूपितनिरुक्ताः, द्विती-
याश्च ते कपायाश्चेति २ तेषामुदये, किंविशिष्टानां ?-न विद्यते प्रत्याख्यानं काकमांसभक्षणनिवृत्तिरूपमपि येषूदयप्राप्तेषु ते तथोच्यते,
प्रसज्यप्रतिषेधश्चायमत्र नञिति, त एव नामधेयं येषां ते तथोच्यन्ते, तेषां किमत आह-सम्यग्दर्शनलाभं, भव्या लभन्त इति वाक्य-
शेषः । अयं च वापयग्रेषो विरत्ताविरतिविशेषात्तुशुब्दाद्ध्यवसीयते, तथा चाह-विरमणं-विरतं न विरतिरविरतिः विरमणं चाविरतिश्च
यस्यां निवृत्तौ सा तथोच्यते तां विरत्ताविरति, न तु लभन्ते, तुशब्दात्सम्यग्दर्शनं तु लभन्ते प्रथमकपायक्षयोपश्रमतः, प्रश्रमादिगुणो-
पेतत्वादिति गाथार्थः ॥१२३६॥ ‘सब्ब’ मित्यादि, ‘सम्म’ मित्यादि गतार्थम् ॥१२३७-८॥

तइयकसायाणुदए पच्चक्खाणावरणनामधेज्जाणं । देसेक्खदेसविरइं चरिचलंभं न उ लहंति ॥१२३९॥ नि. ११०

सब्धं पचन्त्याणं वरंति ते जं न देसमेणं । पचन्त्याणावरणा आ मज्जादीसदत्थेसु ॥१२४०॥
 नासंतस्सावरणं न सतोऽभञ्ज्वाट्चिरमणपसंगा । पचन्त्याणावरणा तम्हा तस्संभयावरणा ॥१२४१॥
 उदण निरइपरिणई न होठ जेसिं मयाइओ होठ । पचक्खाणावरणा त इह जहा केवलावरणं ॥१२४२॥
 'नडये' त्यादि । सर्वनिरतिलक्षणवृत्तीयगुणघातित्वात् क्षणकक्रमाद्वा वृत्तीयाः, कपायाः प्रागत्, पुनश्च समानाधिकरणाः, तेऽपि
 च क्रोधादय एव चत्वारस्तेषामुदये, किमिच्छिष्ठाना ?—आवृणन्तीत्यावरणाः प्रत्याख्यानं—निरतिरूपं चारित्रं तस्यावरणा इति प्रत्याख्या-
 नावरणाः, प्रत्याख्यानानावरणा एव नामधेय येषां ते तथोच्यंते तेषां, तत्रैतत्स्यात्—अप्रत्यारयाननामधेयानामुदये न प्रत्याख्यानं ल-
 भ्यते, नत्रा प्रतिषिद्धत्वाद्, इहापि आवरणशब्देन तस्यैव प्रतिषेधात् क एषां मिथो विशेषः ? इति, उच्यते—तत्राहि—नञ् सर्वप्रतिषेधे,
 इह पुनरादौ मयदिपदर्थान्चनत्वात् मयादिया वृणन्तीत्यावरणास्ततश्च सर्वनिरतिनिषेधार्थोऽप्यावरण-
 शब्दः, तथा चाह—देशधैकदेशश्च देशैकदेशी, तत्र देशः—स्थूराणातिपातः, एकदेशः, तस्यैव यथाहृदयवनस्पतिक्रियातिपातस्तयोर्विरतिः—
 निवृत्तिस्ता, लभन्त इति शेषः, अत्रापि वाक्यशेषश्चारित्रविशेषणात् तुशब्दादाक्षिप्यत इति, आह—चारित्रलाभं न तु लभन्ते, देशवि-
 रतिं पुनर्लभन्ते, अन्त्यकोटाकोटीतः क्षीणपल्योपमपृथक्त्वादिति गार्थार्थः ॥१२३०॥ ते हि यतः—'सब्ध' मित्यादि । सर्वे प्रत्याख्यानं
 आवृणन्त्युदिताः सन्तः, न तु देश, 'गन्तेषु' त्यादि स्पष्टं । ननु चाऽऽवृणन्तीत्यावरणा इत्युक्तं अतोऽभिदृग्ध्वहे—किं मतः प्रत्या-
 ख्यानस्यावरणास्ते उतामतः ?, किं चातः, यद्यमतस्ततः—'नासंत' इत्यादि । 'असतः' अनिद्यमानस्य प्रत्याख्यानस्य न आवरणं,
 खरविषाणावरणप्रमज्जादभानाविशेषात्, अथ चैवं पठयतां 'खरविषाणावरणनामधेज्जाणं'त्ति, सतथेदाह—न 'सतः' न निद्यमानस्य तेऽ-

स्वारसं, किं कारणमित्यत आह-अभव्यस्यापि विरमणप्रसङ्गात्, तेषामन्येतत्कषायसद्भावात्, एतदुक्तं भवति-अस्ति येषामिदं यदि नामाश्रुतमिति, उच्यते-तस्मात् पारिशेष्यात् तत्संभवावरणात्-प्रत्याख्यानपरिणत्यावरणाद्धेतोः प्रत्याख्यानानावरणाः प्रतिपदिताः नि-
युक्तिरुक्ता, परिणतग्रन्थलोपात्, सा चाभव्यानां नास्ति, तच्चेनैव तदयोग्यत्वात्, तदयोग्यत्वे च तच्चविरोधात्, तथा च-‘उद्वये-
त्यादि । येषामुदये विरतिपरिगतिर्न भवति, क्षयादितश्च भवति, त इह प्रत्याख्यानानावरणाः, दृष्टान्तमाह-यथा हि केंवलावरणे क्षीणे
वत्परिणतिरस्ती जायते, एवमियमपि प्रत्याख्यानपरिणतिः स्वावरणक्षयादिभ्यो जायत इति भावनीयं, इह केचित् केवलमपि विघ्न-
मानमेवात्रियत इति मन्यते, द्रव्यस्य स्वपर्यायाशून्यत्वात्, तच्च न, अभव्यादिकेवल्लास्तित्वप्रसङ्गात्, अस्ति तदात्रियत इति चेन्न,
अकृत्वत्वश्रमप्रात्, तथाहि-आत्रियते केवलमिति चेति व्याहन्यते, भवतु वाज्ज्यावृत्तत्वं, तस्याप्यन्तः स्वात्मप्रकाशनप्रसङ्ग इति प्र-
तिजानीमहे, चक्षिराश्रुतत्वात् मल्लसंपुष्टस्थगितोज्वलज्वलत्प्रदीपवत्, तथाऽऽवरणपरिक्षयेऽपि च तदनन्तगुणावरणसद्भावात्, सदा
नाभिर्भाञ्चमङ्गः, सकलसंभारिप्रतिबद्धज्ञानावरणीयादिषुबुगलेभ्य एकाकाशमदेशावगाढपुद्गलानामनन्तगुणत्वात्, तस्य तथाभूता-
संबन्धेयप्रदेशारणादत्वात्, तेषां च सकललोकापन्नज्ञानारणादिकर्मपुद्गलाधारत्वेन तदाधारत्वात्, तस्माद्संभवी खल्वावृताविर्भावः,
किन्तु तदुदये-चन्द्रशिष्टसंकेते सति तत्परिणतिर्न भवतीति ब्रूम इति गार्थः ॥१२४०-४२॥ उक्तमेवार्थं संगृह्यन्नाह-

मूलगुणाणं लभं न लहइ मूलगुणघाईणो उदए । संजलणाणं उदए न लहइ चरणं अहक्खायं (नि. १११)
सम्मत्तसमेयाई, महव्ययाणुव्वथाई मूलगुणा । मूलं सेसाहारो वारस तग्घाईणो एए ॥१२४४॥

निसिमतचिरमणंपिड्डु नणु मूलगुणो कट्टं न गहियं तं । वयघारिणो चिय तयं मूलगुणो सेसयस्सियरो १२४५

आहारचिरमणाओ तवोव्व तव एव वा जओऽणसणं । अहव महव्वयसंरक्खणत्तणाओ समिहउ व्व ॥१२४६॥
 तह्वि तयं मूलगुणो भण्णइ मूलगुणपालयं जम्हा । मूलगुणगहणम्मिय तं गहियं उत्तरगुणव्व ॥१२४७॥
 जम्हा मूलगुणचिय न होति तच्चिरहियस पडिपुन्ना । तो मूलगुणगहणे तग्गहणमिहत्थओ नेयं ॥१२४८॥
 जइ मूलगुणो मूलव्वओवगारित्ति तं तवाइया । तो सब्बे मूलगुणा जइ व्व न तो तंपि मा होज्जा ॥१२४९॥
 सब्बव्वओवकारी जह तं न तहा तवादओ वीसुं । जं ते तेणुत्तरिया होति गुणा तं च मूलगुणो ॥१२५०॥
 ईसिं सयराहं वा संपाए वा परीसहाईणं । जलणाओ संजलणा नाहक्खायं तदुदयम्मि ॥१२५१॥
 अकसायमहक्खायं जं संजलणोवए न तंतेणं । लब्भइ लद्धं च पुणो भस्सइ सब्बं तदुदयम्मि ॥१२५२॥
 नहु नवरिमहक्खाओवघाइणो सेसचरणदेसंपि । घाएंति ताणसुदये होइ जओ साइयारं तं ॥१२५३॥
 'मूल'इत्तादि ॥ मूलभूता गुणा मूलगुणा; उत्तरगुणाघारा इत्यर्थः; ते च सम्यक्त्वमूलाः पञ्चाशुत्रतमहाव्रतादयः; तेषां लामं
 'न लभते' नासादयति, मूलगुणान् घातयितुं शीलं येषां ते तथोच्यन्ते, ते चाद्या द्वादश क्रोधादयस्तेषामुदये सति, तथेपज्ज्वलना-
 त्संज्वलनाः सपदि परीपहादिसंपातज्वलनाद्वा क्रोधादय एव चत्वारस्तेषामुदये न लभते चारित्रं, किं सर्वमेव ? , नेत्याह-यथैवालयांतं
 यथाऽऽलयांतं, अकपायमित्यर्थः; सकपायं तु लभत एव, न च यथाख्यातचारित्रमात्रोपधातिनः संज्वलनाः; किन्तु शेषचारित्रदेशोपधा-
 त्तिनोऽपि, तदुदये शेषचारित्रदेशात्तिचारिसिद्धेरित्युत्तरगाथाऽभिसम्बन्ध इति गाथार्थः ॥१२४३॥ 'सम्मत्ते'स्यादि गतार्था ॥१२४४॥
 अत्राऽर्थेन न्यायेनाक्षिप्तमनवगच्छन्नाह-'निसी'त्यादि । ४५। ननु निशिभक्तविरमणमपि मूलगुण एव अतः कथं तत्र साक्षान्मूलगुणत्वेन

गृहीतं ? एतदुक्तं भवति-इह त्रयस्याप्युपादानं कर्तव्यं, अविशेषेण मूलगुणत्वाद्, अन्यतरपदवद्, उच्यते, असिद्धो हेतुः, यतो महाव्रत-
धारिण एव तन्मूलगुणो, गृहिणस्तूत्रगुण एव, कुतः ? इत्याह-‘आहारै’त्यादि । आहारविरमणात्तपोवत्, तथा ‘तव एव व’त्ति
गृहिण इदमुत्तरगुणः, तपोविशेषत्वादनवत्, इत्यध्याहार्यो दृष्टान्तोऽनुक्तत्वात्, कथं च तपोविशेषः ? उच्यते-यतोऽनग्रं आहार-
निवृत्तिथतुर्थादिवत्, अथवा उत्तरगुण इदं, महाव्रतसंरक्षणहेतुत्वात् समितय इव, तदेवमस्यौघत उत्तरगुणत्वं साधितमिति गार्थायः
॥१२४६॥ अत्राह-यद्येवं व्रतधारिणोऽपि किमिति तन्मूलगुणः ? इत्यत आह-‘तद्दृवी’त्यादि ॥ तथाऽप्येवमुत्तरगुणत्वे सत्यपि तत्
साधोर्मूलगुणो भण्यते, मूलगुणपालनात्, प्राणातिपातादिविरमणवत्, अन्तरङ्गत्वाच्चेति, तदनैनतज्ज्ञापयति-एतत्सुस्थे शेषं सुस्थं, अन्यथा
विपर्यय इति, प्रकृतं योजयन्नाह-‘मूलगुणप्रदृणे च’ महाव्रतोपादाने च तद्रात्रिभोजनं संगृहीतमाधेयं न्यायेन, न तु शब्देन,
नैश्वयिकं दृष्टान्तमाह-उत्तरगुणवत् । १४७। किमित्यत आह-‘जम्हे’त्यादि स्पष्टा, नवरमिहेति ‘सम्मत्ते’त्यादिगाथायामिति ॥१४८॥ एवं
स्थितेऽतिप्रसङ्गविरोधात्वाह-‘जदी’त्यादि ॥ जति तं मूलगुणो मूलव्रतोपकारित्वात् ततः सर्वे तपआदयो मूलगुणर मूल-
व्रतोपकारित्वादियुच्छिन्नेदानीमुत्तरगुणवर्त्तेति, यदि च न ते मूलगुणा ननु तदपि मा भूत्, न ह्यर्द्धं कुक्कुट्याः पच्यतेऽर्द्धं प्रमत्तय
कल्प्यते, उपकारित्वाविशेषात्, तथा विरोधश्च, ननु स्मर्यतामुक्तं भवता-‘श्रहव महव्यसंस्वर्गजत्तणाओ समितितो व्रे’ति गार्थायः
॥१२४९॥ उच्यते-तस्योभयधर्मकोर्केर्न विरोधः, अथवा विशेषहेतुभिधीयते-‘सन्वे’त्यादि ॥ यथा हि तत् सर्वव्रतोपकार्यन्तरङ्गत्वात्
एवं ‘न तथा तवादयो वीसुं’ ‘यत्’ यस्मादेवं तेन ते तस्योत्तरगुणा एव भवन्ति साधोः, किमिति तद्वाचोर्च्छेद उद्घुष्यते, तच्च
मूलगुण इति का नामात्र श्लिष्टेति, एतदुक्तं भवति-साधोऽरम्भजप्राणातिपातनिवृत्तत्वात् तदासेवने च तद्भावाद् इतरस्तु ततो न

निवृत्त इति निशि भुञ्जानोऽपि न मूलगुणान् खण्डयत्यनिवृत्तत्वादिति गाथार्थः ॥१२५०॥ पश्चाद्द्विवृत्तिमाह—'ईसि'मित्यादि,
'अकसाय'मित्यादि, 'नहु'इत्यादि, गतार्थाः ॥१२५१-५२-५३॥

सव्वेऽविय अइयारा संजलणाणं तु उदयओ होंति । मूलच्छेज्जं पुण होइ वारसण्हं कसायाणं । नि. ११२।

अइयारा छेदंता सव्वे संजलणहेयवो होंती । सेसकसाओदयओ मूलच्छेज्जं वयारुहणं ॥१२५५॥

अहवा संजममूलच्छेज्जं तइयकलुसोदए निययं । सम्मत्ताई मूलच्छेज्जं पुण वारसण्हंपि ॥१२५६॥

मूलच्छेज्जे सिद्धे पुब्बेद्वे मूलगुणघाइगहणेणं । इह कीस पुणो गहणं ? अइयारविसेसणत्थंति ॥१२५७॥

पगयमहववायंति य अइयारे तम्मि चेव मा जोए । तो मूलच्छेज्जभिणं सेसचरित्ते निओएइ ॥१२५८॥

'सव्वे'इत्यादि ॥ इह संजलनानामेवोदयतः सर्वेऽपि च, अपिशब्दात्कियन्तोऽपि वाऽतिचारा भवन्ति, चास्त्रिपटलाच्छन्नवि-
शेषा भवन्ति, एतदुक्तं भवति—“आलोयण पडिकमणे मीस विवेगे तहा विओसग्गे । तव छेया” एतावत्प्रायश्चित्तशोध्याश्चास्त्रिस्खल-
नाः संज्वलनकृता इति, द्वादशानां पुनः कपायाणामाधस्त्यानानामुदये मूलन-अष्टमप्रायश्चित्तेन छिद्यते-विदार्यते यद्वोपजातं
तन्मूलच्छेद्यमभिधीयते तद् भवति, किञ्च तत् पुनरपि महात्रतारोपणमित्युक्तं भवति । अथवा मूलच्छेज्जं पुण होइ वारसण्हं कसायाणं उदये,
कथं ? यथायोगमिति सिद्धान्तपरिज्ञानात् ज्ञायते, तथाहि—प्रत्याख्यानान्वरणोदये सर्वचारित्रविनाशः, अप्रत्याख्यानोदये देशविरतिम-
णाशः, अनन्तानुबन्धुदये च सम्यक्त्वहानिरिति गाथार्थः ॥१२५४॥ 'अइयारा'इत्यादि ॥ 'छेदंता'इति किमुक्तं भवति ?—छेदंतेण
पापच्छित्तेण अन्तो जेसिं ते छेदन्तंता इति वाच्ये छेदंता भण्णति, एकान्तशब्दलोपात्, शेषकपायोदयतस्तु मूलच्छेद्यं, क्रियत इति

वाक्यशेषः, तद्विशुद्धये च प्रायश्चित्तं प्रतारोपणम् ॥५५॥ द्वितीयं व्याख्यापक्षमधिकृत्याह—‘अहचे’त्यादि ॥ संयममूलच्छेद्यं’ सर्वचित्ते-
रपनयनं तृतीयकपायोदये ‘नियतं’ आवश्यकं, ‘सम्यक्त्वदीनां’ सम्यक्त्वदेशविरतिर्भवति तृतीयतीनां पुनर्मूलच्छेद्यं भवति द्वादशानाम-
प्युदये यथायोगम् ॥५६॥ अथ पौर्वापर्यं शोधयन्नाह—‘मूल’इत्यादि ॥ इह पूर्वमन्तरतीतागाथापूर्वाद्धिनं मूलच्छेद्ये सिद्धे सति, केन ग्रन्थे-
नेत्यत आह—मूलगुणघातिग्रहणेन ‘मूलगुणघाटं उदए’ चि वचनात्, इह ‘सन्वेऽविय’चि अस्यां गाथायां किमिति भूयोऽपि
ग्रहणं पश्चाद्धिनं मूलच्छेद्यस्य ?, उच्यते, अतिचारविशेषनाथ, नेते यथाख्याते, तदा हि पूर्वगाथापश्चाद्धिद्वारस्य ‘संजलणाणं उदये ण
लहइ चरणं अहस्वार्यं’ इति यथाख्यातं प्रकृतमनुवर्त्तते, इतोऽपि च पूर्वद्विगुक्तं—‘सन्वेऽविय य अह्यारा संजलणाणं च उदयओ हंती’-
त्यतः प्रकृतस्यैव मा प्राप्नुयुः, अतो मूलच्छेद्यग्रहणात्पुनः शब्दविशेषणाच्च शेषचारित्रि क्षायोपशमिके गम्यन्ते, एतदुक्तं भवति—यस्यैव
मूलच्छेद्यं चारित्रस्य तस्यैवातिचारा अप्यवस्थाभेदेनेति ॥५७॥ तथाऽमुमेवार्थमाह—‘पगय’मित्यादि ॥ इहानन्तरगाथायां प्रकृतं यथा-
ख्यातं, ततश्चातिचारांस्तस्मिन्नेव मा रुद्धिद् योजयेत् ‘सन्वेऽवी’त्यादिना, तत्र इदमेतद्गाथापश्चात्पश्चाद्धिद्वारसि शेषचारित्रि योजयति, न
त्वौपशमिकक्षायिक्योरिति गाथार्थः ॥१२५७॥ आचरणद्वारम् ॥ यतश्चैवमतः—
‘वारसविहे कसाए खइए उवसामिए व जोगेहिं । लवभइ चरित्तलंभो तस्स विसेसा इमे पंच । नि.११३।
खविए उवसामिए वा चासदेणं खओवसामिए वा । वारसविहे कसाए पसत्थद्धानाजोगेहिं ॥१२६०॥
खवीणा निव्वापहुयासणोव्व चारपिट्ठिव्व उवसंता । दरविज्जायविहडिपजलणोवम्मा खओवसमा ॥
खवओ वा समओ वा खओवसमओ व निपिण लवभंति । सुहुमाहक्खवायाइं खयओ समओ य नऽण्णत्तो ॥

लब्भइ चरित्तलाभो षयाडओ धारसण्ह नियमोऽयं । न उ पंचविह्नियमणं पंच विसेसत्ति सामण्णं ॥
जं तिण्णि धारसण्हं लब्भंति खयाइओ कसायाणं । सुहुभं पणरसण्हं चरिमं पुण सोलसण्हंपि ॥१२६४॥
‘धारसे’त्यादि, ‘खविण’इत्यादि ॥ क्षीणा’इत्यादि प्रतीतार्था ॥५९-६१॥ ‘लब्भइ’ति व्याचष्टे-‘स्वय-
दोवे’त्यादि पश्चानुपूर्व्या व्याख्या-‘त्रीणि’ सामायिकानि आद्यानि ‘लभ्यन्ते’ प्राप्यन्ते जीवेन, कथमित्यत आह-क्षयोपशमतो वा,
प्रमिद्धमेवत्, तथा ‘समतो वा’ उपशमकश्रेणिप्रतिपत्तेः, अत एव मध्यमतीर्थानामयीयं स्यात्, छेदोपस्थापनं तु न भवतीत्यभिप्रायः,
तथा ‘क्षयतो वा’ क्षमसंपरायलाभादधः, एवं छेदोपस्थानं क्षयोपशमादिनयात्, एवं परिहारविशुद्धिकं क्षयोपशमादुपशमात् क्षयाद्वा
ययाऽनिरोधेन सर्वमेतत्क्षमसंपरायात्प्राग् लभ्यते साम्प्रतं चेति ॥ क्षमात्रमगटीकाऽपीयं “तत्र सामायिकदित्रयस्यापि लाभस्ताव-
त्प्रायः क्षयोपशमात्, श्रेणीद्वयेऽवतिष्ठमानस्य प्राक् क्षमसंपरायलाभादुपशमात् क्षयाद्वा संभवतः प्राग्लाभः साममतो वै”ति, श्रेणिद्व-
यान्तर्भावाच्चदपेक्षत्वाच्चि, क्षमसम्पराययथाख्याते क्षयोपशमात्र लभ्येते, एतदुक्तं भवति-श्रेणिद्वयशिखरापेक्षत्वादिति गाथार्थः ॥
१२६२॥ साम्प्रतं मूलगाथाचरमानयवसम्बन्धनार्थमाह-‘लब्भइ’त्यादि ॥ वारसण्ह कमायाण खयाइओ लब्भइ चरित्तलाभो, निय-
मोऽयं, अत्रैतावति नियमः, अतः काकना मूलगाथा पठ्यते-‘वारसण्हकमाये खविण उरसाणिए य जोएहि लब्भइ चरित्तलंभो’ न
लभ्यते, क्व तर्हि अनियमः ? इत्यत आह-‘न उ पंचविह्नियमणं’चि न तु पञ्चविधमपि क्षयादिभ्यो नियम्यते, किं तर्हि ?, यतः
कुतश्चिद्व्यस्य ‘पञ्च चिदोपा’ इति पञ्चभेदा भवन्ति, कथमित्यत आह-‘सामन्नं’ति सामान्येन, विशेषस्यानियमितत्वात्, एतदुक्तं
भवति-त्रयाणां त्रिस्त्रिभावत्वात्, आह-‘ज’मित्यादि ॥ द्वयोर्द्विस्त्रिभावत्वात् आह-‘ज’ मित्यदि, गतार्था ॥६३-६४॥ ते चामी-

सामाहय रथ पढमं छेओवट्टावणं भवे वीयं । परिहारविसुद्धीयं सुहुमं तह संपरायं च ॥नि, ११४॥
 तत्तो य अहक्खायं खायं सव्वम्मि जीवलोयम्मि । जं चरिऊण सुविहिया वच्चंतऽयरामरं ठाणं ।नि. ११५॥
 सच्चभिणं सामहणं छेयाइविसेसओ पुणो भिन्नं । अविसेसिय सामहयं ठियमिह सामन्नसन्नाप ॥१२६७॥
 सावज्जोगधिरदत्ति तत्थ सामाहयं दुहा तं च । इत्तरमावकहं चिय पढमं पढमंतिमजिणाणं ॥१२६८॥
 तित्थेमुमणारोचियवयस्स सेहस्स शोवकालीयं । सेसाणमावकहियं तित्थेसु विदेहयाणं च ॥१२६९॥
 नणु जावञ्जीवाणं इत्तरियंपि गहियं सुयंतस्स । होइ पइण्णालोवो जहाऽऽवकहियं सुयंतस्स ॥१२७०॥
 नणु भणियं मन्वयं चिय सामाडयमिणं विसुद्धिओ भिन्नं । सावज्जविरइमहयं को वयलोवो विसुद्धीणं ? ॥१२७१॥
 उच्चिकवमओ भंगो जो पुण तं चिय फरेइ सुद्धयरं । सन्नामत्तविसिद्धं सुहुमंपिच तस्स को भंगो ? ॥१२७२॥
 परियायस्स य छेओ जत्थोवट्टावणं वणसुं च । छेओवट्टावणमिह तमणइयारेयरं दुविहं ॥१२७३॥
 सेहस्स निरइयारं तित्थंतरसंक्रमे न तं होज्जा । मूलगुणयाइणो साइयारसुभयं च ठियकल्पे ॥१२७४॥
 परिहारेण विसुद्धं सुद्धो व तयो जहिं विसेसेण । तं परिहारविसुद्धं परिहारविसुद्धियं नाम ॥१२७५॥
 तं इचियगणं निच्चियस्समाणनिच्चिट्ठकाइयवसेण । परिहारियाणुपरिहारियस्स कप्पट्टियस्सऽच्चिय ॥१२७६॥
 परिहारो पुण परिहारियाण सो गिम्हसिसिरवासासु । पत्तेयं तिचियगणो चउत्थयाई तवो नेओ ॥१२७७॥

चिट्ट० (गिम्हसिसिरचासासुं चउत्थयाईणि चारसंताईं । अट्टोक्कंतीइ जहणणमज्झमुक्कोसय तवाणां) ॥
 सेसा उ निययभत्ता पायं भत्तं च ताणमायामं । होइ नचणहवि नियमा न कप्पए'सेसयं सब्वं ॥१२७९॥
 परिहारियाणुपरिहारियाण कप्पट्टियस्सयि य भत्तं । छच्छम्मासा उ तवो अट्टारसमासिसिओ कप्पो ॥
 कप्पसमत्तीए तयं जिणकप्पं चा उव्वेत्ति गच्छं वा । ठियकप्पे चिय नियमा दो पुरिसजुगाइं ते होंति ॥
 कोवाइ संपराओ तेण जओ संपरीइ संसारे । तं सुट्टुमसंपरायं सुट्टुमो जत्थावसेसो सो ॥१२८३॥
 सेट्ठि विलग्गओ तं विसुज्झमाणं तओ चयंतस्स । तह संकिलिस्समाणं परिणामवसेण विक्षेयं ॥१२८३॥
 अहसदो जाहत्थे आङ्गोऽभिविहीणं कट्ठियमक्खायं । चरणमकसायमुदितं तहमक्खायं जहऽक्खायं ॥१२८४॥
 तं दुविकप्पं छउमत्थकेवल्लिचिहाणओ पुणेक्केक्कं । खयसमज सजोगजोगकेवल्लिचिहाणओ दुविविहं ॥१२८५॥
 भणियं खओवसमओ अहुणोवसमेणं लहइ जह जीवो । सांमइयं तं भणणइ सो जं च खओवसमपुट्टवो ॥
 अहवा खओवसमओ चरणत्तियं उवसमेण खयओ वा । सुट्टुमाऽहक्खायाइं तेणोवसमक्खया कमसो ॥
 सेट्ठिगयस्स व सुट्टुमं सेढीओ निगयस्सऽहक्खायं । सा ओवसमक्खयओ पढमं तत्थोवसमसेढी ॥१२८८॥
 'सामाइये'त्यादि, तत्तो ये'त्यादि द्वारगाथा इयम् ॥६५-६६॥ 'सव्व'मित्यादि ॥ सर्वमेतत्पञ्चविधं चारित्रं सामायिकं, समभावल-
 क्षणत्वाविशेषात्, किन्तु छेदादिविशेषत एव भिन्नं नदर्थतः संज्ञातश्च नानात्वं प्रतिलभते, तत्राविशेषितमाद्यम् निर्विशेषगमाद्यं
 चारित्रं, यतस्तत्स्थितमिह-प्रवचने सामान्यचिन्तासंज्ञायां सामायिकमिति । ६७। साम्प्रतं प्रपञ्चमभिदधत् सामायिकमङ्गीकृत्य तावदिद-

माह—‘सावज्जे’त्यादि ॥ ‘तित्थे’त्यादि ॥ तत्रेति निद्वारणार्थः, सावधयोगविरतिः सामायिकं, तच्च द्वेषा, इत्वरं—इत्वरकालिकं, यावद-
प्यात्मनः कथेति यावत्कथं, अथेदं संभवतोर्द्धवृत्तियेषु द्वीपसमुद्रेषु, निरूपयन्नाह—पठमं—इत्तरियं सामायिकं प्रथमन्तपजिनयोः
ऋषभवर्द्धमानस्वामिनाम्नोस्तीर्थयोरनारोपितव्रतस्य शिक्षकस्य भवति, स्तोत्रकालीयत्वात् । शेषतीर्थकरतीर्थेषु तु २२विदे-
हगानां च तीर्थेष्वदावेन यावत्कथं, ऋजुप्रज्ञान्वादिति गाथाद्वयार्थः ॥१२६८-९॥ तदत्रेत्वरसदृभावे दोषमुद्गमात्रयन्नाह—‘नणु’ इत्यादि ॥
ननु तेनानगारेणेत्यवरमपि यावज्जीवया गृहीतं ‘करेमि भंते ! सामाह्य’ मित्येवमाद्यमीतत्वात्, ततश्च छेदोपस्थापनीयप्रतिपत्तौ तन्मु-
ञ्चतः प्रतिज्ञालोपो भवति, अनिर्व्यूढत्वाद्, उन्निक्रमणविधौ यथा यावत्कथिकं मुञ्चत इति गाथार्थः ॥१२७०॥ उच्यते—‘नणु’ इत्यादि
ननूक्तं पञ्चविधमपीदं सामायिकं सामायिकं समभाषलक्षणत्वादित्यादि, अतः को व्रतलोपः ? काञ्चानिर्व्यूढता ? ‘विस्मुद्धीप’ चि
विशुद्धतरं प्रतिपद्यमानस्येति गाथार्थः ॥१२७१॥ ‘उन्नी’त्यादि ॥ उत्प्रव्रजतो भद्रो भवति व्रतस्य, यः पुनस्तदेव प्राग्गृहीतं विशु-
द्धतरं गृह्णाति, किंविशिष्टं ? सञ्ज्ञामात्रविशिष्टं छेदोपस्थापनमिति सूक्ष्ममपरायमिव परिहारविशुद्धिकमिव वा, तस्य को
भद्रो ? नैव, उक्तं सप्रभेदं सामायिकद्वारम् ॥७२॥ द्वितीयस्य शब्दार्थमाह—‘परियाये’त्यादि ॥ यतः प्राक्पर्यायस्य च्छेद उपस्थापनं
च महाव्रतेषु, यतः साधोरिति गम्यते, तदपि च सातिचारमनतिचारं चेति गाथार्थः ॥१२७३॥ कस्य कतमत् ? इत्याह—‘सेहस्से’त्यादि,
शिक्षकस्य यदारोप्यते तन्निरतिचारं, नच प्राक्पर्यायोच्छेदः, तस्यापि लब्धत्वात्, यद्वा तीर्थान्तरप्रतिपत्तौ, यथा पार्श्वनाथतीर्थोत्तद-
पत्यानां वर्द्धमानतीर्थं संक्रमतां । द्वारम् । तथा मूलगुणघातिनः साधोः सातिचारं तच्छेदोपस्थापनं स्यात्, उभयं चैतत्सातिचारानति-
चारच्छेदोपस्थापनीयचारित्रद्वयं स्थितकल्प एव स्याद्, आद्यचरमतीर्थकरतीर्थयोरिति गाथार्थः ॥ १२७४ ॥ द्वारं ॥ तृतीयशब्दा-

र्थमाह—‘परी’त्यादि ॥ परिहरणं परिहारः—तपोविशेषस्तेन ‘विशुद्धं’ विशुद्धो वा सो त्वो विसेसेण जत्य तत्परिहारविशुद्धं तदेव परिहारविशुद्धिकं, नामेति निपात इति गार्थार्थः ॥१२७५॥ इदमाह—‘त’ मित्यादि ॥ तदपि द्वेषा—निर्विशयमानकं निर्विष्टकायिकं च, तत्र निर्विशयमानं—आसेव्यमानं प्राप्यमानं चेति ४।४।१। अथवा तदनुष्ठानगो निर्विशयमानकास्तत्सहयोगादितस्तदपि निर्विशयमानकं, तथा निर्विष्टः कायो यैस्ते निर्विष्टकाया निर्विष्टकाया एव निर्विष्टकायिकाः, स्वार्थे कप्रत्ययोपादानात्, तत्सहयोगादितो निर्विष्टकायिकं, तस्य च बोद्धारः(बोद्धारः) ४ अनुपरिहारिकाश्च ४ कल्पस्थितश्चैकः ? इति नमको गणः, तत्र परिहारिकाणां निर्विशयमानकं, अनुपरिहारिकाणां निर्विष्टकायिकं, कल्पस्थितस्य चेति गार्थार्थः ॥१२७६॥ कथं पुनरयं नवको गगस्तपः करोतीत्याह—‘परिहार’ इत्यादि ॥ परिहारः पुनरसौ ज्ञेयः ‘परिहारियाणां’ बोद्धाणां ग्रीगमशिशिरवर्षासु प्रत्येकं त्रिविकल्पः, किमुक्तं भवति ? परि-

१ २ ३ श्री.

हार इति, अत आह—तपः कर्मकञ्चुकसत्तापकारी तपोविशेष इत्यर्थः । स्थापना २ ३ ४ शि. । तथा चाह—चिद्वे (गिग्हे) त्यादि स्पष्टा, ३ ४ ५ वा.

नवरं पौवापर्यन्त्रभावनार्थेति बोद्धव्यम् । एवमिमेव्यायामग्नेन पणमासांस्तपः कुर्वत्सु इरेषु को विधिः ? इत्यत आह—‘सेसा’ इत्यादि, शेषाः पुनरनुपरिहारिकाः कल्पस्थितश्च प्रायः, प्रायोग्रहणं स्वेच्छयोपमासकरणाविरोधात्, ‘नियतभक्ताः’ इति प्रतिदिवसायामाग्लभोजिनः, तथा चाह—‘भक्त’मित्यादि, पाठसिद्धम् ॥७७-७९॥ एवम्—‘परी’त्यादि ॥ परिहारियाणं ति निर्विष्टकायत्वात्प्रतिजागरणं पडियरणं करंति, भक्तं चोभयोरपि यथायोगमुक्तवद् भावनीयं, तथा अनुपरिहारियाणं तं त्वं चरंताणं इयरे निर्विष्टकायत्वात्प्रतिजागरणं कुर्वन्ति, भक्तं च भवितवत्, ततः स्थितकल्पस्यापि भक्तं तेन विधिना असेपिताः, तयोर्द्वैधाधितरे प्रतिजागरणमातन्वते, एवं त्रया-

णामपि 'छच्छम्मासा उ तवो'चि अट्टारसमासा लग्गतिचि गार्थार्थः ॥१२८०॥ ततः किं कुर्वन्तीत्याह—'कच्चे'त्यादि ॥ तत्परि-
समाप्तौ कदाचित्पुनस्तदेव प्रतिपद्येत्स्व जिनकल्पं वोपयन्ति, गच्छं वा प्रविशन्ति, क्वेदं पुनश्चरणमित्यत आह—स्थितकल्प एव
नियमात्, नास्थितकल्प इति, तस्मिन्नपि द्वयोः पुरुषयोगयोस्ते स्युः, एतदुक्तं भवति—तीर्थकृतसमीपे चेदं प्रतिपद्येयुः तीर्थकृत्यमीप-
प्रतिपन्नान्यसमीपे वा, णो उवट्ठावियठावगा इति गार्थार्थः ॥१२८१॥ द्वास् ॥ चतुर्थशब्दार्थमाह—'कोवादी' त्यादि ॥ कोपादी
क्रोभमानमायालोभाल्यः कृपायत्रातः संपरायो भण्यते, संसर्पयत्येभिः संसारमिति संपरायाः, तदिह यत्रासौ संपरायः सूक्ष्मोऽञ्जेषो लोभां-
शान्देषत्तयाऽणीषांस्तत्सूक्ष्मसंपरायमिति गार्थार्थः ॥१२८२॥ तदपि द्वेधेत्यत आह—'सेडि'मित्यादि कण्ठसिद्धम् ॥८३॥ द्वास् ॥ पञ्च-
मस्य शब्दार्थमाह—'अहे'त्यादि । अथेत्यव्ययं याथातथार्थे, आडभिविधावेव, ततश्च याथातथ्येनाभिविधिना वा ख्यातं कथित-
मिति यथाख्यातं अनतिचारः वादकपायत्वादिति गार्थार्थः ॥१२८४॥ 'त' मित्यादि ॥ तद् द्विविधं, छद्मस्थविधानतः केवलिविधानतश्च
पुनरैकं द्विविधं, तत्राद्यं स्वयसमयविधाणदो' द्विविधं, द्वितीयं तु सजोगिकेवलिविहाणतो अजोगिकेवलिविधाणदो वेति गार्थार्थः
॥१२८५॥ साम्प्रतं निगमयन्नाह—'मणिय'मित्यादि स्पष्टा, नवरं स इत्युपशमः ॥८६॥ 'अह्वे'त्यादि ॥ यद्वा आद्यं चारित्रत्रयं क्षयोप-
शमतः, शमतः क्षपतश्चोक्तं, उपशमात् क्षयाच्च येनोपरिमे द्वे, तेनोपशमं भणित्वा क्षयं वक्ष्य इति गार्थार्थः ॥१२८७॥ 'सेढी'त्यादि ॥
वा इत्यथवा श्रेण्यन्तर्भाविनः सूक्ष्मसंपरायपशुक्तं, तस्या निर्गतस्य च यथाख्यातं, अतः श्रेणीद्वयमाख्येयं, उभयश्रेणिलाभे चोपशमश्रेणि-
रादौ ॥१२८८॥ अतः सैव तावदुपदिश्यत इत्यत आह—

अणदंसनपुंसिस्थीवेयच्छकं च पुरिसिवेयं च । दो दो एगंतरिए सरिसे सरिसं उवसमेइ ॥नि.११६॥

उवसागसेढीए पट्टयओ अप्पमत्तविरओ उ । पञ्चवसाणे सो वा होइ पमत्तो अविरओ चा ॥१२९०॥
 अन्ने भणंति अविरयेदेसपमत्तापमत्तविरयाणं । अन्नपरो पडिवज्जइ दंसणसमणम्मि उ नियही ॥१२९१॥
 भवमणुबंधंति जओऽणंतमणंताणुबंधिणो तेणं । ते चत्तारिवि समयं समेइ अंतोमुहुत्तेणं ॥१२९२॥
 तत्तो य दंसणतिगं तओऽणुइणं जहद्वयरेवेयं । तत्तो चित्तिं चक्रं तओ य वेयं सयमुदिच्चं ॥१२९३॥
 मञ्जल्लकसायाणं कोहाइ समाणजाइए दो दो । एक्केक्केणंतरिए संजलणेणं उवसमेइ ॥१२९४॥
 संजलणाईण समो जुत्तो संजोयणादओ जे उ । ते पुब्बं चिय समिया नणु सम्मत्ताइलाभम्मि ॥१२९५॥
 आसि खओवसमो सि समोऽहुणा भणइ को विसेसो सिं । नणु खीणम्मि उइणो सेसोवसमे ग्वओवसमो ॥
 सो चेव नणूवसमो उइए खीणम्मि सेसए समिए । सुहुमोदपया मीसे न तूवसभिए विसेसोऽयं ॥१२९७॥
 वेएइ संतकम्मं खओवसम्मिएसु नाणुभावं से । उवसंतकसाओ पुण वेएइ न संतकम्मंपि ॥१२९८॥
 संजोयणाइयाणं नणूदओ संजयस्स पडिसिद्धो । सचमिह सोऽणुभावं पट्टव न पएसकम्मं तु ॥१२९९॥
 भणियं च सुए जीवो वेएइ नवाऽणुभावकम्मंति । जं पुण पएसकम्मं नियमा वेएइ तं सब्बं ॥१३००॥
 नाणुदियं निज्जीरइ नासंतमुदेइ जं तओऽवस्सं । सब्बं पाएसकम्मं वेएउं सुचए सब्बो ॥१३०१॥
 क्किह दंसणाइघाओ न होइ संजोयणाइवेदयओ ? । मंदाणुभावयाए जहाऽणुभावम्मिचि कहिं चि ॥१३०२॥
 निचोदिन्नंपि जहा सयलचउण्णाणिणो तदावरणं । न विघाइ मंदयाए पाएसकम्मं तहा नेयं ॥१३०३॥

किरियापे कुणइ रोगी मंदं पीलं जहाऽवणिज्जंतो । किरियामेत्तकयं चिय पएसकम्मं तहा तवसा ॥१३०४॥
दंसणमोहाईओ भणइ अनियट्टिवायरो परओ । जाव उ सेसो संजलणलोभसंखेज्ज भागोत्ति ॥१३०५॥
दंसणतिगे पसंते करणतिगं कुणइ मोहसमणत्थं । आविदुगंभि विसोही केवलमणियट्टिकरणस्स ॥१३०६॥
संखिज्जइमे तो सेसे लोभोवसमओ कमा कम्मे । जाव उ सेसो संजलण लोभसंखेज्ज भागोत्ति ॥१३०७॥
तदसंखेज्जइ भागं समए समए एक्केक्कं । अन्तोसुहुत्तमेत्तं तस्मासंखेज्ज भागंपि ॥१३०८॥

लोभाणुं वेयंतो जो खलु उवसामओ व खवओ वा । सो सुहुमसंपराओ अहखाया ऊणओ किंचि (नि.११७)

उवसामगाहिंगारे तस्सप्रभागोत्ति खवगनिद्वेसो । सुहुमसरागातीतोऽह्यग्वाओ द्वेइ निग्गथो ॥१३१०॥
वद्धाऊ पडिवन्नो सेडिगओ वा पसंतमोहो वा । जइ कुणइ कोइ कालं वचइ तोऽणुत्तरसुरेसुं ॥१३११॥
अनिचद्धाऊ होउं पसंतमोहो सुहुत्तमेत्तद्धं । उइयकसाओ नियमा नियत्तए सेट्ठिपडिलोमं ॥१३१२॥

‘अणे’त्यादि । ‘अणे’त्यनन्तानुबन्धिनो पक्ष्यमाणशब्दार्थाश्चत्वारः क्रोधमानमायालोभाः तांश्चतुरोऽपि अन्तर्मुहूर्त्तेन युगपदुपश-
मयति-एकान्तनिस्फुरान् करोति तिरश्चीनरचितत्वात्, तदो ‘दंस’त्ति मिथ्यादर्शनादित्रयमेवेति भावना, ततो ‘नपुंस’त्ति, पुरुषस्य
प्रक्रान्तत्वाद्नुदीर्णजघन्यतरवेदं, स्त्रीवेदस्य मध्यमतरत्वात् अतिरश्चीनत्वेनैकत्वात्, तथैव भावना, ततो ‘इत्थि’त्ति स्त्रीवेदं, मध्यम-
मित्यर्थः, ततो हास्यरत्तरतिभयशोकजुगुप्सापट्टकं ‘चः’ समुच्चयार्थः, ततः प्रधानत्यादात्मीयत्वात्पुरुषवेदं, चः ग्राग्वत्, शेषं च,
ततो द्वौ द्वौ सदृशत्वेन समानजातीयौ क्रोधौ अप्रत्याख्याननामधेयप्रत्याख्यानानावरणौ, एवं मानौ माये लोभौ च प्राय एकैकेन

सजातीयैर्नैव संज्वलनेन क्रोधादिनाऽन्तरिती-व्यषद्विती सद्युभेकस्मिन्नन्तर्गुहृत्तु उपशमयति, तिरश्चीनरचितावन्तर्गुहृत्तुनैकरचनं
चेत्युक्तं भवति, सकलथेणीपरिसमाप्तिकालोऽप्यन्तर्गुहृत्तुमेवेति भावनीयं, इह च किल सञ्ज्वलनलोभमुपशमयस्त्रिया करोति, ततो द्वौ
भागौ युगपत् शमयति, ततस्वृतीयं स्वण्डं संख्येयभागशः कृत्वा पृथक्कालभेदेन शमयति, तच्चामखण्डमप्यसंख्येयानि स्वण्डानि कृत्वा
एकक्रमणं समये समये उपशमयति, बलवत्खालोभस्य, इह च दर्शनसप्तके प्रथमिते त्रिवचिवाद्दरः, तत ऊर्ध्वमनिर्वचिवाद्दर इति गाथा-
समुदायार्थः ॥१२८९॥ स्थापनात्वियम् ॥ 'उवसामे'त्यादि । कः पुनरस्याः प्रारम्भकः ? इत्यत आह-अस्याः प्रस्तो(स्या)ताऽप्रमत्तसंयत
एव तावत्, अवसानमङ्गीकृत्याह- 'पञ्चवसाणे' तस्याः प्रतिपत्तन् स वा भवेद्-अप्रमत्तसंयतो वा स्यात्, प्रमत्तो वाऽविरतसम्यग्द-
ष्टिर्वा, वाद्यन्दात् सम्यक्त्वमपि जह्यादिति गाथार्थः ॥१२९०॥ 'अन्ने' इत्यादि । अन्ये भणन्ति-अविरतदेशप्रमत्ताप्रमत्तसंयतानाम-
न्यतरः प्रतिपद्यते, इह दर्शनसप्तकोपशमे निवर्त्यभिधीयत इति गाथार्थः ॥१२९१॥ शब्दार्थं कथयन्नाह- 'भवे'त्याद्युक्तार्थी ॥१२९२॥ 'तत्तो
चे'त्यादि स्पष्टा, नवरं यथायोगं पूर्वानुवृत्तियोग्या ॥१२९३॥ 'मञ्जिह्वे'त्यादि । अनन्तानुबन्धिसंज्वलनयोरन्तरालवृत्तौ मध्यमकपाया-
विति, शेषं स्पष्टम् ॥१२९४॥ अत्रानिष्णातयुद्धिर्दुर्विदग्धधीथोदक आह- 'संजलणे'त्यादि । इह श्रमणस्य संज्वलनानामादिशब्दाद्वास्या-
देश्चेदानीं शमो युक्तः प्रागुदयसन्नावात् तदुदयसंभवाविरोधाद्वा, केषां तु न युक्त इत्याह-ये द्वादश संयोजनादिकपायाः, आदिशब्दा-
न्मिथ्यात्वादि चे, ते प्रागेव शमिताः, ननु कदेत्याह-सम्यक्त्वादिनामकाले, तदनुपशमने तदलाभ इति गाथार्थः ॥१२९५॥
'आसी'त्यादि । तस्मिन् कालेऽमीषां क्षयोपशम आसीत्, अत एव तानि क्षयोपशमिकानीति, अधुना तूपशम उच्यते, इत्युक्ते म-
णति चोदकः-कोऽनयोः क्षयोपशमशमयोर्भेदः ? उच्यते-तन्दीर्घे मिथ्यात्वाद्दी क्षीणे सति-अस्मतां याते सति 'क्षीया निर्वाण-

दुनाशना'दिति लक्षणत् 'सेसोचसमे य'त्ति शेषे चोपशान्ते-प्रायोऽपनीतशक्तिके क्षयोपशम उच्यते 'दरविज्झायविहाडिये'त्यादि-
वचनात् ॥९६॥ पुनर्विभागमलभमान आह-'सो वेवे'त्यादि । उदिते खीर्णमि सेसए समिए जो होइ सो चेव समोऽवि भन्नइ, उच्यते-
मूढ । सुस्मोदयता मनाग, मनाक् स्फुरणता मिश्रेऽस्ति, 'दरे'त्यादिवचनात्, न तूयशमिते साऽस्ति, 'छारपिहिउव्व उवसंता' इत्यथ-
स्तादेव गतत्वात्, अयमनयोर्विशेषः, आद्यतानाद्युताभोगकृत इति भावनेति गाथार्थः ॥१२९७॥ तथा चाह-'वेदेदी'त्यादि
गतार्था, नरं सत्कर्मैति प्रदेशकर्म आह, तस्मादिदृषां श्रम उच्यत इति प्रतिष्ठितम् ॥९८॥ पुनरप्याह-'स'मित्यादि । ननु संयोजना-
देल्लयः संयतस्य निषिद्धत्वात्किञ्चुच्यते 'समोऽधुर्ण'त्ति, उच्यते, सत्यं, इहासाबुदयोऽनुभावं प्रतीत्य प्रतिषिध्यते, न प्रदेशमङ्गीकृत्य,
नियमवेद्यत्वात् प्रदेशानुभरस्येति गाथार्थः ॥१२९९॥ तथा चोक्तमागमे-"एणं खलु गोयमा । मए दुविहे कम्ममे पन्नत्ते, तंजहा-एए-
गकम्ममे य अणुभाअकम्ममे य, तत्थ णं जं तं पएमकम्मं तं नियमा वेणइ, तत्थ णं जं तं अणुभावकम्मं तं अत्थेगइयं वेदेइ अत्थेग-
तियं नो वेणइ" (मग०) तथा चाह-'भणियं चे'त्यादि प्रतीतार्था ॥१३०॥ तथाहि-'ना'इत्यादि । न कर्मानुदितं निर्जीयते, न चास-
नुदंति, किं तदि ?, सदुदेति, सतथ प्रदेशानुभवफलानुभवौ, यस्मादेवं तस्मात्सर्वं सत्कर्म संवेद्य सर्वो मुच्यते, तस्मात्प्रदेशवेद्यानाममी-
पामानुना श्रम उच्यत इति ॥१३०१॥ प्रकरणं पुनरप्याह-'किहे'त्यादि, पुब्बञ्चं कंठं, नवरं प्रदेशत इति वाच्यं, उच्यते-अन्दानुभाय-
तया, यथेह कचिदनुभननकर्मपि नापि विघाताय दृष्टम् ॥१३०२॥ को दटान्तः ? इत्यत आह-'नियो'इत्यादि । नित्योदितमपि मति-
ज्ञानावणीयादि चतुष्टयं सकलचतुर्जानिनो न मत्यादिज्ञानविघाताय मन्दानुभावत्वात्, तद्वत्प्रदेशकर्मपीति गाथार्थः ॥१३०३॥ अपि
च-'किरिण'त्यादि । जहा रोगो 'किरियाण' सीराइपाणलक्खणाए अवणिजंतो मंदं पीलं करेइ तत्पानकृतदुःखमात्रत्वात्, नोदय-

वृत्तां महतीं, एवं जहा रोगो तथा पण्डसकम्भं, जहा खीरपाणं तथा तवो, पीडा तुल्लादि, ततः शुभं, कथं?, इह निस्यगतिनामादि-
प्रकृतयो नहि नारकादिभावेनानुभूयन्ते यतिना, न चाननुभूय तद्विनिवृत्तिः, अतोऽवसीयते तपसा प्रदेशकर्मणोऽनुभूतिरिति गाथार्थः
॥१३०४॥ स च दर्शनसप्तकोपशमात् परतस्तु क उच्यते? इत्यत आह-अत्र गाथाद्वयमधिकं ताडपत्रपुस्तके दृश्यते- 'दंसणे'त्यादि,
'तद' इत्यादि गतार्था । 'तस्सासंखिज्जाभागंपि' चि तस्य लोभस्यासंख्येतममपि भागमुपशमयन् सूक्ष्मसंपरायो भण्यते ।
एतच्चोत्तरगाथामग्न्यनार्थमभ्यधायि ॥१३०८॥ आह च-'लोभाणु' मित्यादि । लोभचरमासंखेज्जभागे खंडे वेपंतो उवसामगसे-
ढीए वा खत्रगसेढीए वा सुहुमसंपरायो भवइ, यथाख्यातात् किञ्चिन्धून इति गाथार्थः ॥१३०९॥ खवओ वा प्रस्तुताभिधानं
चेत्तन्न, यतः-'उव' इत्यादि । 'तस्सनभागो' तत्समानदेश इति भावना, ततः सूक्ष्मेत्यादिसम्बन्ध इति गाथार्थः
॥१३१०॥ स च-'बद्धाऊ' इत्यादि । बद्धायुः प्रतिपन्नः श्रेणिगतो वा सामान्येन प्रशान्तमोहो वा विशेषेण यदि कश्चित् कालं
करोति ततोऽनुत्तरवैमानिकेपूत्पद्यते, बद्धस्यायुष्कस्य वेधमानत्वात्, च्युते त्वनियमो, नानागतित्वादिति गाथार्थः ॥१३११॥ 'अनी'-
त्यादि । अथानिबद्धायुः प्रतिपद्यते ततो भूत्या प्रशान्तमोहो मुहुत्तमात्राद्धां कालं उदितकयायः प्रोदीप्तलोभाणुः वत्रचिद्वण्डकादौ
विषये 'निचर्त्तते' प्रतिपतति श्रेणिप्रतिलोभं अधोमुख इत्येतावत्कालस्थितित्वादस्या इति ॥१३१२॥ महदेतदत्यद्भुतं, निधान-
लाभोऽपि न दौर्गत्यापगमोपहतजीवस्य भवतीत्यत उपदेशमाह-

उवसामं उवणीया गुणमहया जिणचरित्तसरिसंपि । पडिवायंति कसाया किं पुण सेसे सरागत्थे ? नि ११८ ।
दवदुभियंजणदुमो छारच्छन्नोऽगणि व्व पचयओ । दावेइ जह सरुवं तह स कसाओदए सुज्जो ॥१३१४॥

तस्मि भये निञ्चाणं न लभइ उक्करोसओ व संसारं । पोग्गलपरियद्वद्धं देसूणं कोइ हिंडेज्जा ॥१३१५॥
जइ उवसंतकसाओ लहइ अणंतं पुणोऽवि पडिवायं । न हु भे वीससियव्वं थोवेवि कसायसेसस्मि । नि. ११९।
अणथोवं वणथोवं अग्गीथोवं कसायथोवं च । न हु भे वीससियव्वं थोवंपि हु तं वहुं होइ । नि. १२०।
वासत्तं देइ अणं अइरा मरणं वणो विसप्पंतो । सच्चस्स दाहमग्गी देति कसाया भवमणंतं ॥१३१८॥
ओवसत्तं सामाइयसुइयं त्वाइयमओ पक्कत्वाभि । सुहुममहक्कत्वायंपि य वयसेट्टिसमुब्भवं तं च ॥१३१९॥
अण-मिच्छ-भीस-सम्मं अट्ट नपुंमितिथेयच्छक्कं च । पुसवेयं च त्ववेइ कोहाइए य संजलणे ॥१३२०॥
पडियत्तीए अविरय-देस-पमत्ता-ऽपमत्तविरयाणं । अन्नयरो पडिवज्जइ सुद्धज्जाणोवगयचित्तो ॥१३२१॥
पढमकसाए समयं त्ववेइ अंतोसुहुत्तमेत्तेणं । तत्तो विय भिच्छत्तं तओ य मीसं तओ सम्मं ॥१३२२॥
यद्धाऊ पडिवन्नो पढमकसायक्खए जइ मरेज्जा । तो मिच्छत्तोदयओ चिणेज्ज भुज्जो न खीणस्मि । १३२३।
तस्मि मओ जाइ दिवं तप्परिणामो य सत्तए खीणे । उवरयपरिणानो पुण पच्छा नाणामइगईओ । १३२४।
खीणस्मि दंसणत्तिए किं होइ तओ त्तिदंसणाईओ ? । भणइ सम्मच्चिट्ठी, सम्मत्तए कओ सम्मं ? । १३२५।
निच्चलियमपणकोइयरूवं मिच्छत्तमेव सम्मत्तं । खीणं न उ जो भावो सव्वहणालक्खणो तस्स ॥१३२६॥
सो तस्स चिसुद्धयरो जायइ सम्मत्तपोग्गलक्खयओ । दिट्ठिव्व सणहसुद्धम्भपडलविगमे मणूसस्स । १३२७।

जह सुद्धजलाणुगयं वत्थं सुद्धं जलक्खए सुतरं । सम्मत्तसुद्धपोग्गलपरिक्खए देसणंऽपेवं ॥१३२८॥
 तम्मि य तइयचउत्थे भवंमि सिञ्छंति खइयसमत्ते । सुरनरयजुगलिसु गई इमं तु जिणकालियणराणं ॥१३२९॥
 सेसन्नाणोवगमे सुद्धयरं केवलं जहा नाणं । तह खाइयसम्मत्तं खओवसमसम्मविगमम्मि ॥१३३०॥
 निव्वलियमयणकोइवभत्तं तेह्हाइमीसियं मदए । न उ सोऽयाओ निव्वलियमीसमयकोइवच्चाए ॥१३३१॥
 तह सुद्धमिच्छ सम्मत्तपोग्गला मिच्छमीसिया मिच्छं (मीसं) । होज्ज परिणामओ वा सोऽवाओ खाइए नत्थि ॥
 बद्धाऊ पडिवन्नो नियमा खीणमा खीणम्मि सत्तए ठाइ । इयरो अणुवरओ चिय सयलं सेट्ठिं समाणेइ ॥१३३३॥
 चिइयतइए क्खसाए अट्टारंभेइ समयमेसिं च । ग्ववियम्मि मज्झभागे पयडीओ सोलस खवेइ ॥१३३४॥
 नरयतिरियाणुव्वी गई उ चत्तारि आदिजाईओ । आयावं उज्जोयं थावर साहरणं सुहुमं ॥१३३५॥
 तिन्नि महानिदाओ अट्टगसेसं तओऽणुदिण्णाणं । वेयाण जहन्नयरं तत्तो वीयं तओ छक्कं ॥१३३६॥
 तत्तो य तइयवेयं एक्केक्कं तो कमेण संजलणं । सव्वत्थ सावसेसे मग्गिह्ले लग्गइ पुरिल्ले ॥१३३७॥
 दंसणमोहक्खवणे नियट्ठि अनियट्ठिवायरो परओ । जाव उ सेसो संजलणलो भसंखेज्ज भागोत्ति ॥१३३८॥
 तदसंखिज्जइ भागं समए समए खवेइ एक्केक्कं । तत्थ य सुहुमसरागो लोभाणू जावमेक्कोऽवि ॥१३३९॥
 खीणे खवगनिगंठो वीसमए मोहसागरं तरिउं । अंतोसुहुत्तसुवहिं तरिउं थाहे जहा पुरिसो ॥१३४०॥
 छउमत्थकालदुचरिमसमए निहं खवेइ पयलं च । चरिमे केवललाभो खीणावरणंतरायस्स ॥१३४१॥

‘उवे’त्यादि ‘दवे’त्यादि, यथेह दावानलानुभूपितोऽञ्जनद्रुमः पुनरुदकासेचनादिप्रत्ययलाभादंक्रुरादिरूपतां भूयोऽप्याप्नोति, यस्मच्छन्नो वाऽनलः, तथाऽसावपि जीवो भूत्वा तथाभूतो भूयोऽपि तथा भवति येन-‘तम्मी’त्यादि । अथवा स तस्मिन्नेव भवे निर्वाणं न लभते, तस्य क्षपकश्रेण्यायचत्वात्, द्वितीयभवे तु लभेतापि, उत्कृष्टतस्तु सम्यग्दृष्टिकाल इति । एवम्-‘जदी’त्यादि । ‘अण’इत्यादि, अणं ऋणं, शेषं स्पष्टम् । ‘दासत्त’मित्यादि स्पष्टा ॥ दारं ॥१३३-१८॥ ‘ओच’इत्यादि । यतश्च ‘सुहुमे’त्यादि । ‘अण’इत्यादि । ‘पडी’त्यादि, प्रतीतार्था, नवरं पूर्वविदप्रसक्तः शुक्लध्यान्यपि, शेषास्तु धर्मव्यातार एवेति ॥१३१९-२०-२१॥ अत्र च-‘पढमे’त्यादि, प्रतीतार्था । असावेतत्प्रस्तोता-‘बद्धाज’ इत्यादि । यदि नरकादौ बद्धायुः प्रतिपन्नः स्याद्, स च यद्यनियत-कालत्वादायुरन्तस्य प्रथमकषायक्षयमात्रे म्रियेत ततो भूयोऽप्यसौ तांश्चिनुयात्, किं कारणमित्यत आह-मिथ्यात्वोदयकारणावस्थानात्, क्षीणे मिथ्यात्वे, किममूलं प्रवर्त्तत ? इति गाथार्थः ॥१३२२-३॥ ‘तम्मी’त्यादि । तस्मिन्-कषायचतुष्टये क्षीणे मृतो देवलोके याति, तथा च सप्तके ‘क्षीणे’ भस्मतां याते, दिवं यातीति वर्त्तते, क्षपकश्रेणिपरिणामः सन्, न तूत्तरकालं, आह च-उपरतपरिणामः पुनः पश्चात्तानामतित्वाच्चित्रगतिः स्यात्, चतुर्गतिकत्वादिति गाथार्थः ॥१३२४॥ ननु च-‘क्षीणम्मी’ त्यादि । क्षीणे दर्शनत्रये, सप्तक्र इत्यर्थः, किमसौ भवति ?, उच्यते, त्रिदर्शनातीतः, एकाकषयतया वा प्रश्नः, उच्यते-सम्यग्दृष्टिः, श्रेणिकवत् ॥२५॥ आह-मोहनीयांशत्वात् सम्यक्त्वस्य तत्क्षये कुतः सम्यक्त्वम् ? । इत्यत आह-‘निव्वलिण’ त्याति ॥ एवंरूपं मिथ्यात्वमेव यत् क्षीणं तस्मिन्, न तु यो भावः श्रद्धानलक्षणस्तस्य जन्तोः, तस्येदानीमेवोदिततरत्वात् ॥२६॥ तथाहि-‘सो’इत्यादि ॥ स तस्य दृष्टिलक्षणो भावो विशुद्धतरो जायते, सम्यक्त्वपुद्गलक्षयात्, सांसिद्धिकत्वात्, ‘दृष्टिरिव’ चक्षुरिव ॥२७॥ अनुग्रहायाह-‘जहे’त्यादि, सुगमम् ॥२८॥

‘सेम’ इत्यादि । यथा वा ज्ञानचतुष्टयापगमे शुद्धतरं क्षायिकं ज्ञानान्तरं प्रादुरस्ति, न तन्नो भवति, एवं क्षायोपशमिकसम्पक्त्वाभावे क्षायिकदर्शनं भवतीति गाथार्थः ॥१३२९-३०॥ तथा चानयोः सापायानपायत्वमाह-‘निञ्चलि’ इत्यादि । मदननिर्बलि-तकोद्वयभक्तं तैलवीरादिमिश्रितं ‘मदयेत्’ विदध्याद् आमि, नात्र सन्देहः, सायायत्वात्, अशुद्धप्रकृतित्वात्, न त्वसौ विपर्षये दोष इति गाथार्थः ॥१३३१॥ ‘तहे’त्यादि । ‘तह सुद्रमिच्छत्तपोगलेहितो जे जाया संतपोगला ते मि(स्स)परिणामया वे’ति द्वयी गतिरिति, सोऽपायः क्षायिकं नास्ति, न ह्यशुजानः पुद्गलेभ्योऽपराध्यतीति गाथार्थः ॥१३३२॥ इह-‘चन्द्राजं’इत्यादि । आयुष्कस्य दोषादिति हृदयं, शेषं स्पष्टं ॥३३॥ ततो दर्शनमोहनीयक्षयान्तरम्-‘चिहण’त्यादि । द्वितीयवृत्तीयौ चतुर्णामपि मध्यमौ तौ चाष्टौ तान् प्रस्तौति, क्षणमङ्गीकृत्यैतेषां च स्वं तत्र क्षपयति, मत्पभागोदेशेऽन्याः षोडश प्रकृतीः प्रक्षिप्य ‘क्षपयति’ ग्रसते, प्रशस्तासाधारण-रुचित्वाद् अर्द्धोपयुक्तग्रासाप्रकरमर्दकविमार्द्रकक्षकलादिवदिति गाथार्थः ॥१३३४॥ ताथैताः-‘नरये’त्यादि । ‘नरयाणुपुञ्चि’ति प्रथमं तान्नरकावुपूर्वी नाम यजीतस्य तद्गतिवन्धनं, दृपभनासिकन्यस्तसंस्थानीयत्वाद्, यथा कर्मपुद्गलसन्तत्या तत्र नीयत इत्यर्थः, यथा चोद्बर्द्धो(द्वद्धो)चमाङ्गाधधरणादिरूपो भवति, एवं सर्वत्र, तथा ‘तिरियाणुपुञ्चि’ति तिर्यगावुपूर्वीनामाप्येवमेव २, तथा ‘नारकगति’ चि यदुदयानारकगतावाविर्भवति ३, एवं ‘तिरियगति’ति यथा च तिर्यगताविति ४, तथा चतस्रश्चाद्याः प्रकृ(जा)तय एकैन्द्रिय-द्वित्रिचतुःसञ्ज्ञिताः, तथाऽऽतपनामादिपञ्चकम् ॥३५॥ ‘तिन्नी’त्यादि । तिन्निन्द्रा-निद्रानिद्रा प्रचलाप्रचला स्त्यानद्विरिति च १६ । ततोऽष्टानां शेषं, पञ्चाहं तु पूर्ववत् ॥१३३६॥ ‘ततो ये’त्यादि । इह दर्शनसत्कस्यायिनं सम्यक्त्वकपायाष्टके मुक्त्वा सर्वत्र भावविशेषे पाथात्वे तिष्ठति सति पौरस्त्ये लगति, अत्यन्तपटुत्वात्, प्रदीर्घशुष्कशष्पकाष्ठशीर्णपतितपत्रगोमपाद्रिसंभृतदायानल-

वत्, सर्वं चैतत् पौर्वापर्येणान्तर्मुहूर्त्तमिति गाथार्थः ॥१३३७॥ स च-‘दंसणे’त्यादि । दर्शनमोहनीयक्षये निवर्त्तिवादरः श्रेणिकवत्, परतस्त्वनिवर्त्तिवादरः आसंज्वलनलोभासंख्येयभागादिति गाथार्थः ॥१३३८॥ ‘तदे’त्यादि । तस्य संज्वलनलोभान्त्यसंख्येयभाग-
स्यासंख्येयभागे, शेषं भावितवत् ॥१३३९॥ एवम्-‘खीणे’इत्यादि । क्षीणेऽष्टाविंशतिविधे मोहनीये क्षपकनिर्ग्रन्थो यथाख्यातचारित्री
भण्यते, स च तस्यासवस्थायां त्रिशाम्यति, तीर्णमोहसागरत्वात्, कियन्तं कालं यावदित्याह-अन्तर्मुहूर्त्तं, द्रव्यसमुद्रतरित्वमिति
गाथार्थः ॥१३४०॥ ततः-‘छउमन्थे’त्यादि । छद्म-आवरणं छद्मनि तिष्ठतीति छद्मस्थस्तद्विषयः कालः छद्मस्थकालः, द्विसमयन्यूनम-
न्तर्मुहूर्त्तमित्यर्थः, तस्माच्छद्मस्थकालाद् द्वितीयश्चरमः समयोऽस्येति छद्मस्थकालद्विचरमसमयस्तस्मिन् निद्रां क्षपयति प्रचलां च, प्रागक्ष-
पितत्वात्, चक्षुर्दादक्षपितं चान्यत्, उक्तञ्च-“देवगति आणुषुब्धी, विउञ्चि संघयण षडमत्रजाहं । अन्नयरं संठाणं” मुक्त्वा यत्र व्य-
वस्थित इत्यर्थः, तथा तीर्थकरनाम योऽतीर्थकरो भवति आहारनाम चेति, इतरसमयव्यापारमाह-चरमे समये छद्मस्थकालस्य केव-
लज्ञानोत्पत्तिर्भवति, किंविशिष्टस्य सतः ? इत्याह-क्षीणज्ञानदर्शनावरणान्तरारास्येति, उक्तञ्च-“चरिमे नाणावरणं” इत्येव-
मादि, ततः ‘संभिषण्’ (१३५०) मित्यत्राभिसम्बन्धो भविष्यति, इह चावरणक्षयात्केवलोद्भूतिरिति व्यवहारनिश्चयो, वृत्तः,
तत्र तावत्—

आवरणकलयसमए नेच्छइअनयस्स केवलुप्पत्ती । तत्तोऽणंतरसमए ववहारो केवलं भणइ ॥१३४२॥

नाणं न खिज्जमाणे खीणे जुत्तं जओ तयावरणे । न य किरियानिद्वानं कालेगत्तं जओ जुत्तं ॥१३४३॥

जइ किरियाए न खओ को हेऊ तप्परिक्खए अन्नो ? । अह ताए किह काले अन्नत्थ तई व्वओऽण्णत्थ ? ॥

किरियाकालस्मि खओ जइ नत्थि तओ न होज्ज पच्छावि । जइवऽकिरियस्स खओ पढमम्मिचि कीस किरियाए ? ॥
जं निज्जरिज्जमाणं निज्जिज्जणंति भणियं सुए जं च । नो कम्मं निज्जरिज्जइ नावरणं तेण तस्समए ॥१३४६॥
जइ नाणमणावरणेऽवि नत्थि तो तं न नाम पच्छावि । जायं च अकारणओ तमकारणओ चिय पडेज्जा ॥१३४७॥
नाणस्सावरणस्स य समयं तम्हा पगासतमसो व । उप्पायव्वयधम्मा तह नैया सब्बभावाणं ॥१३४८॥
उभयावरणाईओ केवलघरनाणवंसणसहावो । जाणइ पासइ य जिणो नेगं सब्बं सयाकालं ॥१३४९॥
‘आवरणे’त्यादि । आवरणविचटनसमय एव नैथिकनयस्य केवलज्ञानमुत्किमात्तुते, क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदात्,
क्रियमाणकृतवत्, भेदे च क्षयक्रियाअभावभावित्वेन ग्रन्थ्यभेदकालेऽपि स्यात्, ततः क्षयसमयादनन्तरे समये केवलमुत्पद्यत इति
व्यवहारो भणति, क्रियाकालनिष्ठाकालयोर्भेदात् कृते कृतवत्, अमेदे च कृतत्वेन क्रियावैयर्थ्यमपि स्यात् ॥१३४२॥ तथाहि-‘नाण’
मित्यादि । ‘ज्ञानं’ केवलज्ञानाविर्भवनं ‘न क्षीयमाणे’ न द्राग् दश दिशो विचटति सति केवलज्ञानावरणे संभवति, किं कारणमित्यत
आह-‘युक्तं’ घटमानकं ‘तदावरणे’ केवलावरणे क्षीणे सति यतः, एतदुक्तं भवति-आद्यसमयस्यावरणक्षयक्रियाकालत्वात् द्वितीयस्य
निष्ठाकालत्वात् न क्रियाकाले तत्, किन्तु क्रियोत्तरकालं, न च क्रियानिष्ठयोरैकसमयता युक्ता, क्रियावैयर्थ्यमसङ्गाद्, यतो नाद्य-
च समय इदं, किन्तु द्वितीय इति गार्थार्थः ॥१३४३॥ उच्यते-भवतो ह्यावरणक्षयः अक्रियया क्रियया वेति ?, किंचातः-‘जदी’त्यादि ।
यदि ‘क्रियया’ सदनुष्ठानलक्षणया ‘न क्षयः’ न विचटनं तदावरणस्य ततः ‘तत्परिक्षये’ आवरणपरिक्षेत्रे कोऽन्यो हेतुः ?, क्षप्यं च
तदावयोः, सर्वज्ञाम्युपगमात्, अथ मन्यसे तथा तत् परिक्षय इति, कइं अन्नस्य तयी क्रिया ?, प्रथम इति भावना, ‘खयोऽणत्थ’त्ति

क्षयस्त्वन्यत्र, द्वितीय इति भावना, न त्वेकसामयिक एव क्रियानिष्ठाऽभ्युपगमे क्रियासाफल्यमिति गार्थः ॥१३४४॥ अपिच-
'किरिये'त्यादि । क्रियाकालेऽप्याद्यसमयवर्तिनि क्षयो यदि नास्ति 'ततोऽसौ पश्चादपि न स्याद् अक्रियत्वात् प्राग्वत्, अपि चैवं
त्वद्भिन्नतसमयेऽपि केऽलोत्पत्तिर्न, क्रियाशून्यत्वात्, क्षपकनिर्ग्रन्थत्वान्यतरसमयवत्, तथा यदि च द्वितीयसमयेऽक्रियस्य क्षयस्ततः
प्रथमसमयेऽपि किं क्रियया ? , तामन्तरेणैव क्षयोऽस्त्विति गार्थः ॥१३४५॥ अपि च-न प्रतिज्ञामात्रेणैतन्नीयते, आर्थेऽप्येतदेवास्त
इति, आह च-'ज'मित्यादि । यस्मान्निर्जीर्यमाणं निर्जीर्यमिति सूत्रे भणितं 'चलमाणे चलिषु जात्र निञ्जरिञ्जमाणे निञ्जिण्णे' (भग०)त्ति,
अतः क्षीयमाणमात्रणं क्षीणमेवेति नानयोः कालभेदः, 'जं च'त्ति यस्माच्च भणितं 'सुते' इत्यनुवर्त्तते, नोऽकर्म निर्जीर्यते, किं तर्हि ? ,
वेद्यते, यतश्चैवं तेन कारणेन तत्समये-चरममये न प्रतिबन्धकमस्ति, अप्रतिबन्धकस्य तु केवलं को निरुणद्धि ? , अहं चेद्, उच्यते-
॥१३४६॥ 'ऽदी'त्यादि । यदि 'ज्ञानं' केऽलज्ञानं 'अनावरणेऽपि' आवरणविवचनवेलायामपि 'णत्थि'त्ति नोत्पद्यते, उत्पद्यते त्वन्य-
काले यदि 'तो' ततस्तज्ज्ञानं न नाम पश्चादपीति, सर्वज्ञाभावाद्, दृ(ह)ष्टं यदि सीमांसकानां भवितेति, अपि च-एवं जातं च अकार-
णदो यथा द्वितीयसमय इति शेषः तह तं अकारणतोऽपि पडेऽज्ञा, एतदुक्तं भवति-कारणाज्जायमानं सदस्त्वास्थानियममासादयति,
यदि त्वकारणाज्जायते, नन्वकारणादेव च्यवेत, निमित्ताविशेषाद्, द्वितीयेऽपि न केवलं, निरावरणत्वाद् आद्यसमयवत् ततश्च 'नित्यं
सत्त्वमसत्त्वं'त्यादिदोषः, निर्हेतुक्रविनाशे निर्हेतुकोत्पादात्, न चैवमिति गार्थः ॥१३४७॥ 'नाणस्से'त्यादि ॥ तस्मात्कालाभेदेन
चोद्भव्याविविमाविति चाक्यशेषः, कौ ? -उत्पादव्ययधर्मां, कयोरिवेत्याह-प्रकाशतममोरिव, किं केऽलस्यैवेयं गतिः ? , नेत्याह-यथाऽस्य
तथा भवेयां भावानामेवमिमौ ज्ञेयाविति गार्थः ॥१३४८॥ ततश्च-'उभये'त्यादि स्पष्टा ॥१३४९॥ अत उक्तम्-

संभिन्नं पासंतो लोगमलोगं च सव्वओ सव्वं । तं नत्थि जं न पासइ भूयं भव्वं भविस्सं च ॥ नि. १२१ ॥
 बाहिं जहा तहंतो संभिन्नं सव्वपज्जेधेहिं वा । अत्तपरनिच्चिसेसं सपरप्पजायओ वाचि ॥१३५१॥
 संभिन्नगहणेण च दब्बमिह सकालपज्जवं गहियं । लोगलोगं सव्वंति सव्वओ वित्तपरिमाणं ॥१३५२॥
 तं पासंतो भूयाइं जं न पासइ तओ तयं नत्थि । पंचत्थिकायपज्जयमाणं नेयं जओऽभिहियं ॥१३५३॥
 तव नियमनारूक्खं आरूढो जं(यं)जित्तो अमियनाणी । एत्तो स परंपरओ एत्तो जिणपवयणुप्पत्ती ॥१३५४॥
 निज्जुत्तिससुत्थाणप्पसंगओ जाव पवयणुप्पत्ती । पासंगियं गयमियं वोच्छामि इओ उवग्घायं ॥१३५५॥
 अच्छउ तायुग्घाओ का पुण जिणप्पवयणप्पसूइत्ति । तं कित्तियाभिहाणं पवयणमिह को विभागो सो? ॥१३५६॥
 णयं पसंगसेसं वोत्तुसुवग्घायवित्थरं वोच्छं । तो सेसद्धाराइं कमेण तस्संगहो चेमो ॥१३५७॥

‘संभिन्न’मित्यादि । ‘आहि’मित्यादि । सं-एकीभावेन भिन्नं संभिन्नं, किमुक्तं भवति ? इत्याह-यथा बहिस्तथाऽन्तः, घटं हि यथाऽन्तरन्त्यप्रतरे पश्यत्येवं बाह्यान्त्यप्रतरेऽपि यावन्मध्यं, प्रतरद्वय इत्यर्थः । तथा सर्वपर्यायभिन्ने वा, संभिन्नमिति वर्तते, घटपरमाणून् ह्यनन्तानन्तपर्यायानुविद्वान् पश्यतीत्यभिप्रायः, तथाऽऽत्मपरनिवेशं वा संभिन्नं, यथाऽऽत्मानमेवं परमपि जानतः संभिन्नं दर्शनमुच्यते, स्वपरपर्यायभेदेन वा पश्यतः संभिन्नमिति गाथार्थः ॥१३५०-५१॥ ‘संभिन्ने’त्यादि । अथवा संभिन्नमिति द्रव्यं गृह्यते, कोऽत्र भावार्थः ? कालपर्यायो हि तत्पर्यायो, ताभ्यां समस्ताभ्यां, समन्ताद्वा भिन्नं संभिन्नं, शेषं सुगमम् ॥५२॥ ‘तं’इत्यादि च । ‘तवे’त्यादि । तदेवमुक्तेन ग्रन्थकलापाटोपेन ‘अयं’ ति असौ जिनोऽमित्तज्ञानी, यस्तपोनियमज्ञानवृक्षमारूढः स उक्तः, तथा ‘एत्तो’ ति अतो

अहवा साहिकयधिय वक्खाणंगंति जं तओऽणुगमे । जं जं वक्खाणंगं तं तं सखवं जओऽणुगमो ॥१३६५॥
सुत्ताणुगमार्इए वक्खाणविही जओ तदंगं सा । जं व सुयावसरे चिय सकलाइं गवाइनायाइं ॥१३६६॥
जइ साणुगमंगं चिय दारविहीए तओ किमाईए । ओपारेउं भन्नइं ? उक्कमकरणे गुणो को णु ? ॥१३६७॥
वारविहीवि महत्था तत्थवि वक्खाणविहिचिवज्जासो । मा होज्ज तदाईए वक्खाणविहिं निरूवेइ ॥१३६८॥
एत्थेव गुरु सीसं सीसो घ गुरुं परिच्छिउं पच्छा । वोच्छिइ सोच्छिइ व सुहं मोच्छिइ व सुधिद्वेयलो ॥१३६९॥
साणुगमंगंपि इहं जइ भन्नइ किं न कीरइ इहेव ? । दाएइ पयत्तरं वक्खाणविही य सुत्तम्मि ॥१३७०॥
अणुओगाइविभानो वक्खाणविहीवि तप्पसंगेणं । जंपंति केइ तेसिं वोत्तुं सोउं व को जोगो ? ॥१३७१॥
संगाहगाहाए पुण अणुओगाईणें वेनि दाएता । जो वनिअओऽणुओगो सोऽयं स विही जवत्थंति ॥१३७२॥
सुयमिह जिणपवयणं तस्सुप्पत्ती पसंगओऽभिहिया । जिणगणहरवयणाओ इमाइं तस्साभिहाणाइं ॥१३७३॥
‘जिणे’त्वादि ॥ तत्र जिनास्त्रवचनोत्पत्तिः तथा तदेकार्थिकानि एकार्थिकविभागश्चैतत्त्रयं प्रसङ्गस्य शेषमास्ते, तथा द्वारविधि-
श्रोषोवृषातः, अयं च प्रकृतो भविव्यतीत्यभिप्रायः, तथा नयविधिविशेषं मूलद्वारं प्रकृतं, तथा व्याख्यानविधिश्च शिष्याचार्य-
योगधिकृतः, अनुयोगश्च स्वस्वशैलानुगमलक्षणोऽधिकृतः, इत्ययं तावत्सङ्ग्रहाथापिण्डार्थः ॥१३५८॥ ‘यसंमिय’मित्यादि ॥
‘स्तिस्से’त्यादि गतार्थम् ॥५९-६०॥ एवं तावत्सामान्येनायमर्थः, अथ चोदकः-उपक्रमो निक्षेपोऽणुगमो नय इति क्रमापातिनीमेनां गाथा-
मत्रबुध्यमानो वाचार्थं चानवबुध्यमानः क्रमोपन्यासमस्याः प्रविषट्ठयन्नह—‘किं पुण’इत्यादि ॥ किं पुनश्चतुर्थं द्वारमभियाय, कतमत्

इत्याह- नयविधिं, मूलनयद्वारमित्यर्थः 'तो' ततः पश्चादनुयोगोऽभिहितः, येनोच्यते- 'नयविही अणुओगो'त्ति, नन्वेवं क्रियतां 'अणुओगो वक्खाणविही' त्येकं चोद्यम् । द्वितीयमाह- चतुद्वारासंगृहीतत्वाद् व्याख्यानविधिर्वा किं गृहीतः, ? नन्वेवमुच्यतां 'दार-विही य णयविही अणुयोगो होइ पंचमओ' एषां च रुढया स्त्रीलिङ्गं, अन्यथा घुसकिरुपसर्गपूर्वः पुंसी (क्यन्तो घुः पा० लिप्पा०) - ति वचनात् पुंलिङ्ग एवेति गार्थः ॥१३६१॥ अत्राचार्यदेशीयोऽस्याद्यचोद्यस्य परिहारमाह- 'बंधे'त्यादि ॥ केचन परिहारमाचक्षते पन्थानुलोम्यादिदमभ्यघायि भद्रबाहुस्वामिना, 'दारविही य णयविही वक्खाणविही यऽणुओगो'त्ति, एतच्च ण, होढामात्रत्वात्, किमित्यत आह- 'जओ तई' यतोऽसौ नयविधिः क्रमेणापि पार्यते निबन्धितुं, तद्यथा- दारविही वक्खाणविधि अणुओगो नयविही य' तेनेयं नयविधिः बुद्धिपूर्वा साभिप्रायिकी, द्वारविधेरनन्तरमिति शेषः, नयानुयोगोव्यत्ययः साभिप्राय इति गार्थः ॥१३६२॥ कथामावभिप्रायः ? इत्याह- 'अंत मित्यादि ॥ इह भद्रबाहुस्वामी अस्य च चत्वार्यनुयोगद्वाराणि भवन्तीत्यत्राध्ययनादौ 'पुञ्च'त्ति पूर्वमन्ते उपन्यस्य नयद्वारं अस्यां तु गार्थायानुगमस्य-अनुयोगस्य पूर्वं यत् नयान् भणति व्यत्ययं कृत्वा तत् ज्ञापयति-नयानुयोगौ प्रतिश्रवं युगपद् गच्छतः, तद्गर्भत्वात्, आदौ तु क्रमोपन्यासो युगपद्बक्तुमुशक्यत्वादेवमादीति गार्थः ॥१३६३॥ द्वितीयचोद्य-परिहारमाह- 'सुत्ता' इत्यादि ॥ सूत्रानुगमावसरे अनुगमद्वितीयमेदव्याख्यानवेलायां किं ? व्याख्यानविधिं शिष्याचार्यपरीक्षाप्रकारं मूलद्वारेष्वनधिकृतमपि अनुक्तमपि 'जल्पति' अभिघत्ते संग्रहगार्थायां, किमर्थमित्यत आह- गुरुश्च शिष्यश्च तौ तयोरनुग्रह इति चित्रहस्तदुपलक्षित उपदेशस्तथोच्यते तदर्थं, एतदुक्तं भवति- सुश्रव्यं सुव्याख्येयं च कथं नाम शास्त्रं स्यादित्येवमर्थमिति, यदुक्तं भवति- गुणवताऽऽचार्येण गुणवते शिष्यायाऽस्त्वलितादिसूत्रमुच्चार्य देयमित्येवमर्थमित्यतः क इत्यापराधः ? ॥६४॥ एवं तावदनधि-

कारपक्ष उक्तः, अधिकारपक्षेऽप्यसुं दोषं परिजिहीर्षुराह-‘अहवे’त्यादि ॥ ‘जं साऽहिकयच्चियं’ चि यस्मादसौ व्याख्यानविधिः अधिकृत एव-प्रस्तुत एव, क्वेत्याह-अनुगमे-वृत्तीये द्वारे, कुत एतत् ? इत्याह-व्याख्यानाद्भवत्वात्, ततः क्रिमिति चेदुच्यते ‘ततो’चि ततः तस्मान्न दोषश्चतुर्द्वारासंग्रहलक्षणः, एतदेव भावयन्नाह-यद्यद् व्याख्यानाङ्गं तत्तत्सर्वं यतोऽनुगम इत्यतोऽधिकृतैव सेति भाग्यो गार्थः ॥१३६५॥ अस्मिन्नेव च पक्षे इदमपरमाह, यतश्च-‘सुत्ते’त्यादि ॥ सुत्ताणुगमादीये चकखाणविही जओ भणियो न्यायविदा परमेश्वरेण ‘सुत्तं पयं पयत्थो’ इत्याद्येतदुपलक्षकवचनाद् अतोऽनुयोगाङ्गं सेति, यस्माच्च ‘श्रुतावसर एव’ सूत्रानुगम-प्रस्ताव एव ‘सकलानि’ प्रयोजनयन्ति गवाद्युदाहरणानि भवन्ति ‘गोणी चंदणकंधेत्यादीन्द्युत्सर्गेण, तस्मादनुगमाङ्गं सेति को वक्तीयं चतुर्द्वारासंगृहीतेति, अयं चात्र भावार्थः-अवश्यमेव सूत्रे व्याख्यायमाने योग्यायोग्यनिमालनं कर्त्तव्यं, यत उक्तम्-“आमे षडे निहितं जहा जलं तं षडं विणासेह । इय सिद्धंतरहस्सं अप्पाहारं विगासेह ॥ १ ॥” इति गार्थः ॥१३६६॥ तदेवं स्थिते भाविवस्त्वङ्गीकृत्य चिचोदयिपुराह-‘जदी’ त्यादि ॥ यद्यसौ व्याख्यानविधिः ‘अनुगमाङ्गं’ सूत्रानुगमादेः कारणमेव ततः ‘द्वार-विधेः’ उपोद्घातस्यादाववतार्य किं भग्यते?, कस्मान्द्रुणिग्यत इत्यर्थः, येनोच्यते-‘गोणी चंदनकंथा’ ततः उद्देशे निद्देशे यनिगमे’ इत्यादि ॥६७॥ ननु को ह्युत्क्रमकरणे गुणो लभ्यत इति?, उच्यते-‘दारे’त्यादि ॥ द्वारविधिरपि ‘उद्देशे निद्देशे’ इत्येवमादिका महार्था बहुवृत्तान्ता कल्याणहेतुत्वात् सूत्रवत्, ततश्च तत्रापि व्याख्यानविधिचिपर्यासः अधिनीतादिप्रदानलक्षणोऽतिरोपणपार्थश्रवणलक्षणो वा मा भूत् अस्तदादौ उपोद्घातविवेरादौ व्याख्यानविधिं निरूपयति अतस्ततोऽयमवतार्येह भण्यत इति गार्थः ॥१३६८॥ कथं नु नामं-एत्येवे’त्यादि ॥ अत्रैव’ द्वारविगवाचार्यो जिज्ञाभितगुणदोषाय गुणवते शिष्यायानुयोगं वक्ष्यति, शिष्यश्च

गुणवदाचार्यसंनिधावेव श्रोष्यति मोक्ष्यति वा दोषवन्तं शिष्यमाचार्य इति गार्थः ॥ १३६९ ॥ तदेवमप्युक्ते निरुक्तकारी चोदक आह—‘सा’ इत्यादि ॥ स व्याख्यानविधिः अनुगमाहमपि सन् ‘इह’ अस्मिन् द्वारविघेरादौ यदि भण्यंते अपि बहुवृत्तान्ततल्य इमा परिभ्राम्य ततः ‘किं’ किमिति ‘इहैव’ अस्यामेव संग्रहगाथायामसौ नोपन्यस्यते एवं यदुत ‘जिणपवयणउप्पत्ती पवयणएगाड्डिया विभागो य । वक्खवाणविही दारविही णयविही होइ अणुयोगो ॥१॥’ येनोच्यते—‘सुत्ताणुगमाईए सा भणिय’ति, उच्यते, संग्रहगाथायां षष्ठ्यानेऽस्योपन्यासं कुर्वन् ‘व्याख्यानविधेः’ शिष्याचार्यपरीक्षाविधेः प्रयत्नतरं दर्शयति, अत्रयमसौ कार्येत्यर्थः, क्व इत्याह—‘सुत्रे’ सूत्रानुगम इति, एतदुक्तं भवति—यद्यपि कथञ्चिदुपोद्घातादौ न कृतो नाम, सूत्रानुगमावसरे त्ववश्य कर्तव्य इति ज्ञापनार्थं, उपन्यासं त्वेवं चक्रे कृतीति न दोषः, अयं तावद् भाविवस्तुसंग्रहगाथायां मध्यमभङ्ग्या अर्थ उक्तः ॥७०॥ ‘अणुयोग’ इत्यादि ॥ इह केचिज्जल्पन्ति, किम् ? अत आह—व्याख्यानविधिरपि संग्रहगाथापट्टद्वारभावी अनुयोगादिविभागे अणुओगो य णि ओओ इत्याद्यत्र वक्ष्यमाणे तत्प्रसंगेनानुयोगाद्यवसरे भण्यते कथा प्रत्यासन्त्या ? इत्याह—तेषामनुयोगादीनां को योग्यः क इचित्तो वक्तुं श्रोतुं वा ? इत्यनया प्रत्यासन्त्या ॥७१॥ संग्रहगाथायां तु पट्टद्वारे मीलयन्तः किमुक्तवन्तः ? इत्यत आह—‘संग’ इत्यादि ॥ संग्रहगाथायां तु अनुयोगस्य सप्तद्वारस्थादौ दर्शयन्त एतां ब्रुवते, किमित्याह—‘जोवे’त्यादि, यः सविभागद्वारे ‘वर्णितः’ व्यावर्णितः अनुयोगः द्व्यर्थयोरनुकूलः सम्यन्धः, ‘वच्छगे’त्यादिना सोऽयमिति स इदानीमुच्यते, क्व ? सूत्रानुगमादाविति सामर्थ्याद्गम्यते, निविशिष्टः ? इत्याह—स चिधिः व्याख्यानविधिर्यदर्थं, मूलद्वारासंगृहीतोऽप्यस्यामभिधीयते नियुक्तिरुतेति गार्थः ॥ १३७२॥ ‘सुय’ इत्यादि ॥ यदुक्तं केयं जिनप्रवचनोत्पत्तिरिति, ननूक्तमहद्वचनं जिनप्रवचनं, अस्य च नियुक्तिसमुत्थानप्रसङ्गत

एवोत्पत्तिरुक्ता जिनगणधरेभ्यः सकाशात्, यत्पुनरुक्तं तद्वा जिनप्रवचनं कियदभियानं ? अभिधानविभागो वाऽस्य कः ? इति ॥१३७२॥ अत्रोच्यते-
 एगट्टियाइं तिन्नि उ पवयण सुत्तं तहेव अत्थो य । एक्केक्कस्स य एत्तो नामा एगट्टिया पंच ॥ [नि.१२३]
 जमिह पगयं पसत्थं पहाणवयणं व पवयणं तं च । सामन्नं सुयनाणं विसेसओ सुत्तमत्थो य ॥१३७४॥ दारं
 सिंचइ खरइ जमत्थं तम्हा सुत्तं निरुत्तचिहिणा वा । सूएइ सवइ सुब्बइ सिब्बइ सरए व जेणत्थं ॥१३७५॥
 अविवरियं सुत्तं पिच सुट्टिय वावित्तओ च सुत्तंति । जो सुत्ताभिप्पाओ सो अत्थो अज्जए जम्हा ॥१३७६॥
 सह पवयणेण जुत्ता न सुयत्थेगत्थया परोप्परओ । जं सुत्तं वक्खेयं अत्थो जं तस्स वक्ख्वाणं ॥१३७७॥
 जुज्जइ व विभागाओ तिण्हवि भिन्नत्थया न चेयरहा । एगत्थाणंपि पुणो किमिहेगत्थाभिहाणेहिं ? ॥१३७८॥
 मउलं फुद्धंति जहा संकोयचिवोहमित्तभिन्नाइं । अत्थेणाभिन्नाइं कमलं सामणणओ चेगं ॥१३७९॥
 अविवरियं तह सुत्तं विवरियमत्थोत्ति बोहकालम्मि । किंचिम्मत्तविभिन्ना सामन्नं पवयणं मेयं ॥१३८०॥
 सामन्नविसेसाणं जह वेगाणेगया ववत्थाए । तदुभयमत्थो य जहा वीसुं बद्धुपज्जवा ते य ॥१३८१॥
 एवं सुत्तत्थाणं एगाणेगत्थया ववत्थाए । पवयणसुभयं च तयं तियं च बहुपज्जयं वीसुं ॥१३८२॥
 अहवा सब्वं नामं वंजणसुद्धियनयस्स भिन्नत्थं । इयरस्साभिन्नत्थं संबवहारो य तदवेक्खो ॥१३८३॥
 संबवहारट्टाए जम्हा जेणेगया न निच्छयओ । तो जुत्ताइं तेसिं वीसुं पज्जायनामाइं ॥१३८४॥

‘एगट्टिचे’त्यादि ॥ अभिन्नकार्थवाचकानि वचनान्येकार्थकानि, तानि च त्रीण्येव भवन्ति, न द्वे चत्वारि वेति, कस्य ? , श्रुतज्ञानमर्थेति गम्यते, कानि च तानीत्यत आह-प्रवचनं द्वयं तथैवार्थश्च, सर्व एते त्रयस्तद्वाचका इति भावनीयं, तथा एकैकरूप्य च प्रवचनान्देः ‘नामानि’ अभियानानि पञ्च पञ्च भवन्ति, एकार्थिकविभागा इत्यर्थः, यद्वक्ष्यति ‘सुतथर्म’त्येवमादि ‘सुतं तंतं’ मित्येवमादि ‘अभियोगो ये’त्येवमादि, अयं तान्तरमुदायार्थ इति द्वारगाथार्थः ॥१३७३॥ प्रवचनद्वारं व्याचिख्यासुराह-‘जभिहे’त्यादि ॥ इह हि यन् प्रगलं जीयादिषु श्रद्धेयज्ञेयचरत्पर्यतया तत्प्रवचनं, प्रशस्तं वा यद्वचनं माङ्गलिकत्वात्, प्रधानवचनं वा यत्सकलसचिहितप्रवृत्तत्वात् ‘तं च’ति तत्र ‘सामन्नं’ ति सामान्येन श्रुतज्ञानमुच्यते, विशेषतस्तु द्वयमर्थेति गाथार्थः ॥१३७४॥ इति द्वारम् ॥ द्वितीयं द्वारमाह-‘सिचनी’त्यादि ॥ ‘मिच धरणे’ इत्यर्थक्षरणात् श्रुतं, तथा ‘निरुत्तधिहिणा चा’ सुयं विउप्याहजई’चि, तत्राह-‘सूते’-इत्यादि, ‘सूत्रं’ अर्थयुवनाल्प्रम् ॥७५॥ ‘अर्ची’त्यादि ॥ अवित्रियमाणमर्थतः सुप्तमिमास्ते सुप्तपुरुषवदिति प्राकृताभियानात् सुतं, तथा गुम्पिनत्वात्सकं, व्यापित्वागर्थेषु यत्कं पुनः ‘सुत्तं’ति द्वारम् । अर्थद्वारमाह-यत्सुत्रामित्यादिति, अत उक्तम्-‘एगट्टियाणि तिन्रि उ परयण सुचं तहेव अत्यो य ।” चि गाथार्थः ॥१३७६॥ आह-‘सहे’त्यादि ॥ ‘प्रवचनेन सह’ प्रवचनेन गादं युक्ता, क्योः का इति ? , उच्यते-मिचः द्वयार्थयोरेकार्थतेति गम्यते, कुतः ? , द्वयत्वाद्(द्वयार्थस्य प्रवचनत्वात् प्रवचनस्यापि चा(च द्वयार्थत्वात्, का तर्हि न युक्तेत्यत आह-‘न सुत्तत्थेगया परोप्परओ’चि कुतः ? , सूत्रस्यानर्थत्वात् अर्थस्यापि चासुत्रत्वात्, तथा चाह-‘न’मित्यादि स्पष्टमित्येकं चोद्यमिति गाथार्थः ॥१३७७॥ पर एवाह-‘जुजह वे’त्यादि ॥ ‘युज्यते वा’ घटते वा, त्रयाणात्मसि प्रवचनार्थानां ‘भिन्नार्थता’ पृथगर्थतैव युज्यते, न केवलं द्वयार्थयोः, कुतः ? -‘विभागात्’ विभागसत्त्वभावात्,

न चेद् भिन्नार्थता युज्यते तत 'इतरथा' अन्यथा एकार्थिकत्वे त्रयाणामपि पुनरेकार्थिकाभिधानमनर्थकं, यत्प्रतिज्ञातम् 'इकेकस्स ये'त्यादिना पश्चाद्धेनेति गार्थार्थः ॥१३७८॥ सर्वत्राचार्यो भावार्थमाह—'मउल'मित्यादि ॥ 'जहे'ति यथा येन प्रकारेण 'मउलं फुल्लं'ति मुकुलफुल्ले अविकसितौ पद्मविशेषौ ते च सङ्कोचविकाशमात्रपर्यायभिन्ने कमलात्, अथेन त्वग्निने कमलसामान्येनैकत्वात्, नचैतेषां पुनरेकार्थिकविभागो न युक्तः, किं तर्हि?, दृष्ट एव, तद्यथा—कमलस्यैकार्थिकानि पद्मविन्दपङ्कजसरोजतामसजलरुहादीनि, मुकुलस्य तु सद्भुजितवृन्द कुड्मलपोण्डाप्रविद्युद्धमित्यादि, फुल्लस्य तु विकचं विकसितमुत्फुल्लं बुद्धमुद्भिभ्रममेवमादीनि, अतः सर्वं युक्तमित्येव दृष्टान्त इति गार्थार्थः ॥१३७९॥ दाष्टान्तिक माह—'अची'त्यादि ॥ 'तथा' तेन प्रकारेण अविद्युतं सच्छब्दवस्तुसूत्रमारुह्यायते, संसृग्थाकारत्वात्, कुड्मलादिवत्, तदेव 'बोधकालंमि'ति बोधकाले व्याख्यानकाले विद्युतं सदर्थं उच्यते, प्रकटीभूतत्वाद्धिकचादिवत्, तथा किञ्चिन्मात्रविभिन्नौ सत्रार्थौ सामान्यं प्रवचनं द्वेयं उभयतटस्पक्षित्वात् पद्मादिवत्, न चैतेषां प्रवचनसूत्रार्थानां पुनरेकार्थिकाभिधानं न युक्तं, किं तर्हि?, युक्तमेव, यद्वक्ष्यति 'सुपधम्मे'त्येवमादीति गार्थार्थः ॥१३८०॥ अस्यैवार्थस्य विवेचनार्थमुदाहरणान्तरमाह—'सामन्ने'त्यादि ॥ यथा वेह सामान्यविशेषयोरैकता दृष्टा तथाऽनेकता च दृष्टा, कुत एतत्? इत्युच्यते—सामान्यस्य विशेष्येभ्योजन्यत्वाभावात् विशेषमात्रस्य चाभावात्, एवं विशेषणामपि सामान्यान्यत्वाभावात् सामान्यमात्रस्य चाभावात्, कथमेतदित्याह—'व्यवस्थया', विवक्षयेत्यर्थः, तथा यथा चैतत्सामान्यविशेषोभयमर्थीभिधानादवरुच्यते—अर्थशब्देनोच्यते, उभयपरिणामसंनिधानरूपत्वादर्थस्य, यथा च ते सामान्यविशेषार्थाः 'धीसुं'ति प्रत्येकं २ बहुपर्याया दृष्टान्तद्यथा—सामान्यं सत्ता भाव इति, तथा विशेषो भेदः पर्याय इति, द्रव्यं वस्तुवर्थ इति गार्थार्थः ॥१३८१॥ एवं किमित्यत आह—'एव'मित्यादि ॥ एवं सूत्रार्थयोगः सामान्यविशेष-

कल्पयोः व्यवस्थया एकताऽनेकता च वर्तते, पवयणमुभयं च तयंति, तत्रोभयं सूत्रार्थलक्षणं प्रवचनाभिधानादवरुध्यते—प्रवचन-
मुच्यते, उभयसंनिध्युपचितत्वात्, 'तियं च' सूत्रार्थप्रवचनलक्षणं 'वीसुंर' प्रचेयंर बहुपर्यायं वर्तत इति, 'सुयधम्म' इत्यादिना
प्रकारेण कोऽत्र विरोधः ? इति गाथार्थः ॥ १३८२ ॥ 'अहवे' त्यादि । यद्वा 'सर्वं नाम' सर्वमभिधानं व्यञ्जनशुद्धिकनयस्य
मतेन भिन्नार्थं अपूर्वापूर्वार्थं, शब्दभेदे त्वर्थमेदात्, घटपटकशकटवटध्वजादिवत्, इतरनयाभिप्रायाचु अभिन्नार्थं किञ्चि-
द्वचनं, शब्दभेदेऽप्यर्थभिदाद्, इन्द्रशक्रपुरन्दरादिवत्, अथवा संब्यवहारप्रत्ययदर्शनाद्, घटकुटकुम्भादिवत्, प्रायोवृत्त्या च
व्यवहारनयापेक्षया लोकसंब्यवहारप्रसिद्धेरिति गाथार्थः ॥१३८३॥ 'संबे' त्यादि । 'यस्मात्' येन कारणेन 'एकता' एकार्थता
संब्यवहाराथेतया, न तु निश्चयतः, 'तो' तस्माद् 'युक्तानि' घटमानकानि 'तेषां' प्रवचनश्रवार्थानां 'वीसुं' प्रचेयंर 'पर्याय-
नामानि' एकार्थिकानि व्यवहारनयादेशत इति ॥१३८४॥ अत आह—

सुयधम्म तित्थ मगो पावयणं पवयणं च एगट्टा । सुत्तं तंतं गंथो पाढो सत्थं च एगट्टा । नि. १२४ ।
योहो सुयस्स धम्मो सुयं च धम्मो स जीयपज्जाओ । सुगईए संजमम्मि य धरणाओ वा सुयं धम्मो ॥१३८६॥
तित्थंति पुब्बभणियं संघो जो नाणचरण संघाओ । इह पवयणंपि तित्थं तत्तोऽणत्थंतरं जेण ॥१३८७॥
मल्लिज्जइ सोहिज्जइ जेणं तो पवयणं तओ मगो । अहवा सिवस्स मगो मगणमन्नेसणं पंथो ॥१३८८॥
पगयाइ अभिचिहीए पवयणं पावयणमाइ वयणंवा । सिचपावयवयणं चा पावयणं पवयणं भणियं ॥१३८९॥
सुत्तं भणियं तंतं तण्णिज्जए तेण तम्मि व जमत्थो । गंथिज्जइ तेण तओ तम्मि व तो तं मयं गंथो ॥१३९०॥

पठ्यं पादो तं तेण तम्मि व पडिच्चए षभिधेर्यंति । सासिच्चए तेण तर्हि व नेयमाया च तो सत्थं ॥१३९१॥
अणुओगो य निओगो भास विभासा य वत्तियं चैव । एए अणुओगस्स उ नामा एगट्ठिया पंच । नि. १२५।

अणुओयणमणुओगो सुयस्स नियएण जमभिधेएणं । वावारो वा जोगो जो अणुरूवोऽणुकूलो वा ॥१३९३॥
अह्वा जमत्थओ धोवपच्छभावेहिं सुयमणुं तस्स । अंभिधेए वावारो जोगो तेणं च संबंधो ॥१३९४॥

‘सुय’ इत्यादि । प्रवचनं श्रुतधर्मोऽभिधीयते, श्रुतस्य धर्मः—स्वभावाः श्रुतधर्मो, बोधस्वभावत्वात्, श्रुतस्य बोधो धर्म उच्यते, जीवपर्यायत्वाद्वा समानाधिकरणः, सुगतिधरणाद्वा श्रुतं धर्म उच्यते, ‘तित्थं’ प्राग्वत्, मृज्यते—शोध्यतेऽनेनात्मेति मार्गः, त्रिधा-
नेपणं वा, तथा प्रगतमभिविधिना च जीवादिष्विति वचनं प्राग्वत्, प्रवचनं तु प्राग्वत्, प्रवचनविभाग उक्त इति । ‘सुत्त’ति
प्राग्वत्, ‘तनु चिस्तारे’ तन्यतेऽनेनार्थ इति तच्चमित्येवमादिकारकयोजना, अर्थग्रन्थनाद् ग्रन्थ इत्येवमादि, अभिधेयपठनात्पाठः,
शासनाच्च शास्त्रमिति द्वयविभाग इति द्वारगाथोच्चार्यः ॥१३८५॥ ‘बोधो’ इत्यादि । सर्वं भाष्यमुक्तार्थं सुगमं चेति ॥१३८६--८७--८८-
८९--९०--९१॥ अधुनाऽनुयोगादिविभागमाह—‘अणुओगे’त्यादि द्वारगाथा, तत्रानुयोजनमनुयोगः, किञ्च तत्?, श्रुते निजाभिधेय-
सम्बन्धनं, अथवा योग इति व्यापार उच्यते, ततश्चानुरूपोऽणुकूलो वा योगो, यथा घटशब्देन घटो भण्यते, अणुना वा योगो ऋणुयोग
इत्येवमादि, तथा निश्चितो योगो, यथा घटध्वनिना घट एवोच्यते, नान्य इत्येवमादि, भाषणं भाषा, व्यक्तीकरणमित्यर्थः, तद्यथा-
घटनाद् घटः, चेष्टावानित्यर्थः, विधिवा भाषा विभाषा, यथा घटः कुटः कुम्भ इत्येवमादि, ‘वार्तिकं’ वृत्तौ भवं वार्तिकं, अशेषपर्या-
यकथनमित्यर्थः, अनुयोगस्य पुनरमूनि एकार्थिकानि पञ्चेति समुदायार्थः ॥१३९२॥ आद्यं द्वारं तावद् भाष्यकार आह—‘अणु’ इत्यादि,

‘अहवे’त्यादि, उक्तार्थम् ॥१३९३-९४॥ साम्प्रतमाद्यद्वारे प्रतिद्वाराथासाह-
नामं ठवणा द्रविण् खेत्ते काले य वयण भावे य । एसो अणुओगस्स उ निक्खेवो होइ सत्तविहो । नि. १२६।
नामस्स जोऽणुओगो अहवा जस्साभिहाणमणुओगो । नामेण व जो जोगो जोगो नामाणुओगो सो ॥१३९६॥
ठवणाए जोऽणुओगोऽणुओग इति वा ठविज्जए जं च । जा वेह जस्स ठवणा जोगा ठवणाणुओगो सो ॥१३९७॥
दब्बस्स जोऽणुओगो दब्बे दब्बेण दब्बहेऊ वा । दब्बस्स पज्जेण थ जोगो दब्बेण वा जोगे ॥१३९८॥
यहुवयणओऽयि एवं नेओ जो वा कहै अणुवउत्तो । दब्बाणुओग एसो एवं खेत्ताइयाणंपि ॥१३९९॥
दब्बस्स उ अणुओगो जीवदब्बस्स[वा अ]ज्जीवदब्बस्स । एक्केम्मि मवि भैया हवंति दब्बाइया चउरो ॥१४००॥
दब्बेणेगं दब्बं संत्वाईयप्पएसमोगाढं । कालेऽणाइ अनिहणो भावे नाणाइयाऽणंता ॥१४०१॥
एमेव अजीवस्सवि परमाणू दब्ब एगदब्बं तु । खेत्ते एगएसे ओगाढो सो भवे नियमा ॥१४०२॥
समयाइठिइ असंखा ओसप्पिणीओ हवंति कालस्मि । वणणाइ भावऽणंता एवं दुपएसमाइवि ॥१४०३॥
दब्बाणं अणुओगो जीवाजीवाण पज्जवा नेया । तत्थयि थ मग्गणाओऽणेगा सट्ठाणपरठाणे ॥१४०४॥
वस्तीए अक्खेण व करंगुलाईण वाचि दब्बेणं । अक्खेहि थ दब्बेहिं अहिगरणे कप्प-कप्पेहिं ॥१४०५॥
पन्नत्ति जंयुदीवे खेत्तस्सेमाइ होइ अणुओगो । खेत्ताणं अणुओगो दीवसमुद्दाण पन्नत्ती ॥१४०६॥
जंयुदीवपमाणं पुढविजियाणं तु पत्थयं काउं । एवं मुच्चिज्जमाणा हवंति लोगा असंखेज्जा ॥१४०७॥

सेतेहि चहू दीचे पुढविजियाणं तु पत्थयं काउं । एवं मधिज्जमाणा हवंति लोगा असंलेज्जा ॥१४०८॥ दारं॥
 खेत्तम्मि उ अणुओगो तिरियं लोगम्मि जम्मि चा खेत्ते । अट्टाइयदीचेसु छलद्धवीसाए तेत्तेसु ॥१४०९॥
 कालस्स समयरूवण कालाण तदाइ जाव सव्वन्दा । कालेणऽनिलाऽवहारो कालेहि उ सेसकायाणं ॥१४१०॥
 कालम्मि वीयपोरिसि समासु तिसु दोसु यावि कालेसु । वयणस्सेगवयाई वयणाणं सोलसण्हं तु ॥१४११॥
 वयणेणायरियाइ एकेणुत्तो बहूहि वयणेहिं । वयणे खओवसम्मिए वयणेसु उ नत्थि अणुओगो ॥१४१२॥
 भावस्सेगयरस्स उ अणुओगो जो जहट्टिओ भावो । दोमाइसंनिगासे अणुओगो होइ भावाणं ॥१४१३॥ दारं ।
 भावेण संगहार्हणऽणपररेणं दुगाइ भावेहिं । वयणे न्वओवसम्मिए भावेसु य नत्थि अणुओगो ॥१४१४॥
 अहवा आयाराइसु भावेसुवि एस होइ अणुओगो । समित्तं आसज्ज व परिणामेसुं बहुविहेसुं ॥१४१५॥ दारं॥
 दब्बे नियमा भावो न विणा ते यावि खेत्तकालेहिं । खेत्ते तिण्हवि भयणा कालो भयणाए तीसुंपि ॥१४१६॥
 आघारो आधेयं च होइ दब्बं तहेव भावो य । खेत्तं पुण आहारो कालो नियमाउ आहेओ ॥१४१७॥
 एतेऽणुरूवजोगो गओऽणुओगो अओ चिवज्जत्थं । जो सो अणुओगो तत्थेमे होंति दिट्ठता ॥१४१८॥
 'नाम'मित्यादि ॥ आघद्वारव्याचिरूपासयेदमाह- 'नामस्से' त्यादि स्पष्टा, नवरं 'योग्यः' अलुकूल इत्येवं सर्वत्र ॥१५-६॥ द्धारम् ॥
 'ठवणे' त्यादि, सुगमा ॥ द्धारम् ॥ १७ ॥ द्रव्यानुरयोगद्वारमाह- 'दब्बस्से' त्यादि ॥ 'बहु' इत्यादि ॥ द्रव्यस्य योऽनुरयोगः, सो द्रव्याणुरयोग
 इत्यत्र सम्बन्धः, तथा 'द्रव्ये' निषघादावधिकरणभूते 'द्रव्येण' करणभूतेन धीरपापाणदलकेन, इह च द्रव्यस्य द्रव्येण द्रव्य इत्येव

द्रव्यं, द्रव्यहेतुर्वा योऽनुयोगः स द्रव्यानुयोगः, द्रव्यस्य वा पर्यायेण योऽनुरूपो योगः, द्रव्येण वा योऽनुकूलो योगः, एवं बहुवचनतो-
ऽपि वाच्यं, यथा द्रव्याणां द्रव्यद्रव्येव्यविति, यो वाऽर्थकथयत्यनुपयुक्त इति, एवं क्षेत्रकालभावत्रयेऽपि वाच्यमिति संक्षेपार्थः ॥९८-९९॥
साम्प्रतं विशेषतो द्रव्यानुयोगं तावदाह-‘दब्बे’ त्यादि ॥ द्रव्यस्य त्वनुयोगो द्वेषा, कथमित्यत आह-जीवद्रव्यस्य वा अजीवद्रव्यस्य
वेति, पुनर्द्वैकस्मिन् जीवद्रव्ये अजीवद्रव्ये च द्रव्यादींश्चतुरो भेदान् जानीहि । तांश्च क्रमेणाह-‘दब्बेणो’त्यादि ॥ ‘द्रव्येण’
द्रव्यत एकं द्रव्यं, तत्र संवातीयपदेसमोगाहं, स च जीवः कालेऽधिकृतेऽनाद्यनिघनः, भावे चाधिकृतेऽस्य ज्ञानादयोऽनन्ताः
पर्याया इति गाथार्थः ॥१४००-१॥ ‘एमेवे’त्यादि, ‘समयादी’त्यादि, स्पष्टम् । इति द्रव्यस्यानुयोग इति गतम् ॥ बहुवचनत आह
‘दब्बाण’मित्यादि ॥ इह द्रव्याणां बहूनामनुयोगः जीवाजीवानामनन्ता ज्ञानकृष्णादिर्यायाः, तथापि चानेका मार्गणाः, स्वस्थाने
जीवाजीवद्रव्याणां, तत्र (जीवे) द्रव्यतोऽनन्तानि अनन्तपर्यायाणि च, परस्थानतः क्षेत्रकालाभ्यामसंख्येयानि, प्रायोविवक्षयेति,
(अजीवे) द्रव्यानन्तपर्यायाणि स्वस्थानतः, (परस्थानतः) क्षेत्रकालाभ्यामसंख्येयानि प्रायोविवक्षयेति, द्रव्याणामिति गतम् । एवम्-
‘वत्तीण’ इत्यादि ॥ चर्यादिनाऽनुयोगो द्रव्येण । दारं । अक्षिस्त्वनुयोगो द्रव्यैः । दारं । अधिकरणे कल्प एकत्र व्यवस्थितोऽनुयोगं
यदा करोति । दारं । कल्पेषु तु बहुव्यति गाथार्थः ॥१४०२-५॥ द्रव्यानुयोगः समाप्तः ॥ खेत्तस्स खेत्तणं चाऽणुयोगमाह-
‘पन्नत्ती’त्यादि ॥ ६ ॥ क्षेत्रेणाह-‘जंबुद्धीवे’त्यादि स्पष्टा ॥ बहुवचनमङ्गीकृत्याह-‘खेत्तेही’त्यादि, स्पष्टव ॥ दारं ॥ ७-८ ॥
अधिकरणमङ्गीकृत्याह-‘खेत्तम्मी’त्यादि ॥ एकत्रचनबहुवचनतः स्पष्टव, ‘छलदूधचीसाए’ चि अद्बुद्धीसाए जणवणसुत्ति गाथार्थः
॥१४०९॥ दारं ॥ ‘कालस्से’त्यादि ॥ खेत्ताणुयोगो गओ ॥ पुब्बेद्दे एगवणचबहुवयणाइं, कालेनानुयोगोऽनिलापहारः,

वादरायुकायिक्रियलब्धिसमन्वितानामद्वापत्योपमासंख्येयभागेन, द्वियन्त इति, कालैस्तु शेषकायानामिति गाथार्थः ॥१४१०॥
 दारं ॥ 'कालम्मी'त्यादि ॥ एगवयणवहुवयणाई पुव्वद्धेय ॥ कालानुयोगो गतः ॥११॥ 'वयणे'त्यादि ॥ एगवयणवहु-
 वयणाई, पच्छदं तुशब्दाद् द्विवचनानां बहुवचनानां चेति । द्वारम् । 'वयणे'इत्यादि, वचनेनैकेन स्वरिनुयोगं मस्तौति, वचने-
 र्बहुभिरभ्यर्थितः सन्निति । दारं । बहुवचने क्षायोपशमिके अनुयोगो, वचनेषु तु नास्तीति गाथार्थः ॥१४१२॥ दारम् ।
 वचनानुयोगः समाप्तः ॥ 'भावस्से'त्यादि ॥ पण्णां भावानां यथावस्थितान्यतरप्ररूपणं भावस्यानुयोगः, एवं द्वयोर्भावयोरौदयि-
 कौपशमिकलक्षणयोः, आदिशब्दान्निकादिसंयोगः, संनिकाशे-संयोगे, भावानामनुयोग इति गाथार्थः ॥१४१३॥ 'भावेणे'त्यादि ॥
 भावेण संगहट्टयाए१, कंहं नाम इमे सिस्सा सुत्तथाणं संगहं करेस्संतित्ति १, आदिशब्दात् उवगगहट्टयाए, कंहं नाम इमे वत्यादुव्या-
 यणा होहिन्ति२, एवं निज्जरट्टयाए ३, कंहं नाम ममंपि इमे वाययन्तस्स निज्जरा होहिइ ४, एवं सुयपज्जवज्जाएणं अवोच्छितीए ५,
 तथा भावैरनुयोगः, द्विकादिभिः, भावे क्षायोपशमिके, भावेषु तु द्विकादिषु नास्त्यस्ति वेत्याह- 'अहवे'त्यादि, सुवोधेति मूलगाथा-
 ऽवयवार्थः ॥१४-५॥ इह च- 'दव्वे'इत्यादि ॥ 'द्रव्वे'इति द्रव्यविषयेऽनुयोगे नियमाद् भावानुयोगोऽस्ति, तद्द्रव्याख्याने द्रव्यस्यैव व्या-
 ख्यानाद्, तौ चापि द्रव्यभावाऽनुयोगौ क्षेत्रकालाभ्यां विना न भवतः, तद्विशिष्टत्वात्तयोः, तथाहि-पर्यायाधारं द्रव्यं व्याख्या-
 नयन्नत्रयमेव वचचिदवगाहं व्याचष्टे स्थितिमचेति, खेचेत्ति क्षेत्रानुयोगे त्रयोऽपि द्रव्यभावकाला अनुयोगा भाज्याः, कदाचित्सन्ति
 कदाचिन्न, अल्लोके द्रव्याद्यनुयोगायोगाद्, तस्य चानुयोगयोगाद्, अगुरुलब्धादीनां चाविवक्षितत्वात्, १ तथा 'तीसुपि' द्रव्यक्षेत्र-
 भावेऽनुयोगे सति कालो भजनया वर्त्तते, समयक्षेत्रात्परतः कालायोगात्, तत्र विलम्बिधण्टालालान्यायस्थितत्वादादित्यमण्डलानां

तदनुयोगयोगान् ॥ तथा-‘आधारो’ इत्यादि । द्रव्यमाधारो भवति पर्यायाणां, आधेयं च क्षेत्रस्य, तथैव भावश्च आधेयो द्रव्यस्या-
धारश्च कालस्य, तथाहि-नीलादयः कालाधाराः, क्षेत्रं त्याधार एव, पुनःशब्दस्य विशेषणार्थत्वात्, कालस्त्वाधेय एव, द्रव्यपर्यायाधा-
रत्वादिति गार्थार्थः ॥१४१६-७॥ तदेवं प्रतिद्वारागाथायाः समतिक्रान्तत्वान्मूलद्वारनिगमनायाह-‘एसो’ इत्यादि ॥ एषोऽनुयोगः
नमासः, अतोऽस्पर्यायितं विपर्ययाह-‘अतो’ इत्यादि स्पष्टम् ॥१४१८॥ ते चामी-

वच्छगगोणी खुजा सञ्ज्ञाय चैव वहिरुल्लावे । गामेह्यए य वयणे सत्तेव य होति भावस्मि (नि. १२७)
सावगभजा सत्तवईए य कोंकणगदारए नउले । कमलामेला संवस्स साहसं सेणिए कोवो (नि. १२८)

‘वच्छगगोणी’ इत्यादि ॥ “नामं ठग्णा दविए खित्ते काले य वयण भावे य । एषोऽणुयोगस्ता णिवखेवो होइ सत्तविहो ॥१॥
तत्र वत्तरुगौरिति द्रव्यानुयोगाननुयोगयोरुदाहरणं, तद्यथा-यदि दोहओ बहुलाए वच्छयं सवलाए जोएइ सावलेयं वा बहुलाए तोऽन-
नुरूपयोगादननुयोगः, धीरस्य चाप्रवृत्तिः, पार्थिवप्रहारतो जानुमादिचूर्णनं च स्यात्, यथायोगे च सर्वकल्याणमिति । एवं जीमर्थमंर-
जीमर्थये व्याग्यायमाने जीमर्थये गज्जीमर्थमंरननुयोगो, दोषांध भाग्यकारो वक्ष्यति, यथायोगे च निर्वाणमाप्तिः ॥१॥ ‘खुब्ज’ति
क्षेत्रानुयोगाननुयोगयोस्तु कुञ्चोदाहरणं, तद्यथा-पइट्टाणे नगरे सालचाहणो राया, सो वरिसेर नहवाहणं रोहूइ, वपरिकालपासो च
प्रतिष्ठानमेवायातीति व्रजति कालः, अन्यथा तेन रोमकेतायातेन जिगभिपुगा मणिभूमिचिवास्थायिकामण्डपिकायामप्रतिग्रहे निष्ठीयनं
हृत्तं, तत्र पार्श्वस्थितया कुब्जया दृष्ट्वा चिन्तितं-नूनं जिगमिपू राजेति, परिचितयानपालायावेदितं, अगात्रपि चोपमि सकलयानवि-

शेषसंपन्निकरोत्, तां च दृष्ट्वा सकलस्कन्धाधारः प्रस्थितो, मदान् इवश्वेतश्च शृङ्गादिध्वनिसंनिपातः संवृतः, राजाजपि स्कन्धाधार-
रेणुक्तोद्दण्डनमयात् कृतिपयाधवारपरिष्ठितोऽग्रत एव गच्छामीति कृत्वा उपस्थेयोरुत्थितः, पश्यति चोच्चलितं सकलकटकनिवेशमिति,
न मया कर्मचिन्त्वाभिप्रायो निवेदित इति विस्मयवताऽन्विष्टं, लब्धं पावत्कुञ्जै- एवं मयाऽभिप्रायस्ते ज्ञात इति,
एव अणुयोगो, कीर्त्से मंडविषाए सेत्तं चैव चितिज्जइ, विपरीतस्तन्नुयोगः, एवं असंखिज्जपप्रसिद्धं लोपं णिप्पएत्तणेण पद्मवैतस्सा-
णुयोगो, यथाऽवस्थितप्रज्ञापने त्वनुयोगः, स्वधर्मविनियोगात् ॥२॥ 'सज्ज्ञाप चैव' ति कालानुयोगाननुयोगयोरुर्द्धरात्रस्वा-
ध्यायकारी साधुः, "पाओसिय परियट्टग रहसेण न यागइं तओ कालं । पंताए च्छलणमया स चोद्धिओ तक्कुकुडएण ॥ १ ॥ भदाए
देवयाए तस्य पुरा आसि अणुयोगोति । पच्छा पुण अणुयोगो कालदारे इमं नायं ॥२॥३॥ वहिरउल्लावेत्ति एगंमि
गामे वहिरुद्धं परियसइ, धेरो धेरीपुत्तो चहुया य, सो पुत्तो खेत्ते हलं वाहेत्तो पंयसारिएण पंयं पुच्छिओ भणइ-घरजायया
मम इमे वरुळा, मा जे विंगेहिचि सो गओ, ततो चहुया से भत्तं गिण्हिऊगागया, वित्थरियं, सुत्तुमारदो, कहेइ य-महेला ! अज्ज
मम इमे वरुळा अज्जगिगिया आसिचि, साविप उट्टे च्छलंते ददुं भणइ-न याणामो लोणं वा अलोणं वा ?, मात्तयाए ते रद्धति,
ततो मा तं भत्तगभायणं कंकोडयाण भरेत्ता आयया, कंकीए सासुयाए कादियं-अम्मो ! पुत्तो ते मणति-अलोणं मत्तंति, सा
मगर-शूलं वा होउ वरुं वा, धेरस्त पोत्ती होहिचि, सा धेरी पचट्टमाणानुपपत्तरा धेरं भणइ-सुद्धिया ते सुण्हा, सा जेच्छइ
भूद्धति, सोऽवि भणइ-पीउं ते जीयियेण जइ मया इक्कोऽवि तिलकणो भक्खिओत्ति । एवं जइ एगएयं परुवेअव्वंति दुवयणं
परुवेइ, दुमपे वा एगएयणंति, तो अणुयोगो, विज्जए विज्जप इति ४ ॥

‘गामेष्टयं’ति, अत्रैव द्वितीयम्-एका नागरमहिला भक्तारे मए गामे बुत्था, कट्टाइसयंगहलाभाओ, तीसे य पुत्तो खुड्डलओ, सो वद्धंतो मायरं पुच्छइ-कहिं मे पियत्ति?, सा भणइ-मओ, सो केणोवाएण जीवियाइओ?, सा भणइ-ओलग्गाए, सो भणइ-ताऽहं ओलग्गामि, सा भणइ-न यणत्ति तुमं ओलग्गिडं, सो भणइ-कहं पुण ओलग्गिजइ?, सा भणइ-विणएण, सो भणइ-केरिसो विणओ जो मए कायव्वोत्ति?, सा आह-दिट्ठो जोहारिजइ, जं जं सो भणइ तं च कायव्वं। पडियाव्वेयव्वं, न कयाइवि पाणचाएऽवि ॥१॥ तओ सो आमंति भणिन्ता पट्ठिओ नगराभिमुहो-शाडंतरमयलि(ह लु)के, पेच्छइ आगरिसिएहिं घणुहेहिं। वाहे ते दट्ठणं, महया सदेण जोक्कारे ॥२॥ तओ हरिणेषु पलाइएसु तेहिं सो वद्धो पिट्ठिओ, सव्भावे कहिए सुक्को, भणिओ गेहिं-जइ पिच्छसि एरिसयं पुणोऽवि तो सणियगं निलुक्कंतो। ओयरिओ वचेज्जु, तुसिणीओ णिण्णदेसेण ॥१॥ सो एवं होउत्ति पट्ठिओ नगराभिमुहो, तत्थ य धुरओ रयगा चत्थाणि धोवंति, -हरइ य दिवसेर तेसिं चत्थाणि कोइ चोरोत्ति। तो खट्ठासिंसेसुं, तेहिं तथा याणयं दिण्णं ॥१॥ सोऽवि य तहेव खट्ठाए एंतओ तेहिं रयगचूडेहिं। दिट्ठो गहिओ वद्धो, कहिए सुक्को य सव्भावे ॥२॥ भणिओ य हियट्ठाए जइया दीसइ इमेरिसं तइया। होउह सुदं खारो पडउ य एवंति भणिज्ज ॥३॥ पुणो नगराभिमुहो पट्ठिओ-पेच्छइ य मंगलसएहिं वप्पिणं करिसगेहिं तुषंतं भणियं च तथा। वद्धो, सुक्को कहिए य परमत्थे ॥४॥ भणिओ य भणिज्जु एरिसंमि मंडिं भरेह एयस्सं। बहुयं च होउ एयं होहि पुणो एरिसं तुम्हं ॥५॥ एवं सो उत्तिए पुणो पट्ठिओ-पेच्छइ नगरदुयारे मयगं नीणिज्जमाणमिइ भणिये। वद्धो कहिए सुक्को भणिओ य भणिज्जए एवं ॥६॥ एएण एरिसेणं, कज्जेणं होउ मे विओगोत्ति। मा एरिसयं कजं, पावेजइ अब्बजम्मेऽवि ॥७॥ ततो एवं भणिज्जु नगरएत्थोये-इत्थिभवंधवरगयं दट्ठणं बहुवरं विभूईए। गच्छंतं इडिकाहलसेदेणं सो तयं भणत्ति ॥८॥ ‘एएण’मि-

त्येवमादिगाथा-चन्द्रो भणिए मुक्को भणियो य हियट्टयाए सो तोह । मूढ ! भणेषु एवं दियोरे होउ मे एयं ॥९॥ सो एवंति भणित्ता पुणो पट्टियो, अन्नया रायउत्तं नियलियं पेच्छिऊणाह-जावेह चंदस्सरा तवंति गयणंगणे गुणविसाले । ताव तुह एरिसं होउ, नाह ! जमहं नियच्छामि ॥१०॥ वद्धो मुक्को भणियो य एरिसे भणिए इमं मूढ ! तुम्ह इमं अजं चिय विहडउ कि कालखेवेण ? ॥११॥ ताहे एवंति भणिऊणं पट्टियो-पेच्छइ य दोण्ह सुबहुयकालविरुद्धाण नखरिंदाणं । साहुपुरिसेहिं सद्धि नखडुं कीरमाणीं सो ॥१२॥ सो भणइ तुम्ह एयं विहडउ अज्जेव कित्त्य कालेण ? । इय सो कहिंचि नीओ, एगस्सोलगओ जाओ ॥१३॥ अन्नया दुब्बिभक्खे तस्स तस्सा-मिणो भज्जाये अंवलजाऊ सिद्धिहिया, सो य से तस्सामी ओलगओ गओ, सो तीए भणियो-गच्छाहि, भोइयं भणाहि-एहि जाव अंवलजाऊण सीयली होहित्ति, सो गओ, तेण रणो अत्थाइयाये तेहव महया सदेण सो हक्कारिओ, विलक्खो य जाओ, घरग-तेण य अंवाडिओ, भणियो य-एरिसे कज्जे सणियं कण्णमूले ठाइऊणं विभाए कहिज्जइ, तओ से अन्नया घरं पलित्तं, भोइणीए पट्टियो भोइयं हक्कारेहि, सो गओ, पच्छावे लद्धे चिरओ कण्णे कहेइ, एवं च जाव सो आगच्छइ ताव घरवासो झामिओ, तत्थवि अंवाडिओ, भणियो य-एरिसे जाहे चेव धूममेत्तंपि होइ ताहे लहुं चेव उदयं उवरिं दिज्जइ जाव कंजियंति, एवं, अन्नया भोइओ पाचारं ओडिऊग अगुलणा धूवेइ, धूमो निगओ, तेण से उदगतक्कदुद्धइ संनिहियं अपेच्छंतेग कोसीथकंजिगा सिए से उक्किरिया, जहा तहा विज्झायउत्ति ॥ एवं जो अन्नंमि वत्तन्वे अन्नं कहेइ तस्स अणणुओगो होइ, विवज्जए अणुओगो भवति, यत आह-‘वयणं’चि वचने द्वे अप्येते उदाहती इति ४॥

तथा सप्तैव भवन्ति भावेऽनुयोगानुयोगयोः प्रतिपादकान्युदाहरणानि, तद्यथा-‘सावगे’त्यादि ॥ अत्र ‘सावगभज्ज’त्ति,

एणेण सावणेण नियमञ्जाए वयंसिया ओरालसरीरा दिट्ठा, सो तीए अज्झोचवण्णो, चिंताये पइदिणं दुब्बलीभवंतो भञ्जाए पुच्छिओ, नय कहेइ लञ्जाए, निब्बन्धे य कए कहिओ सब्भावो, तीएऽवि ससंभमं भणिओ-हा किमेत्तियं कालं न कहियंति ? , तओ तीए भणिओ, पडिया सा मए तुहं, किं तु सा तुह वियाले सोवणियं पविसंती पदीवं निब्बावेहिचि, तो तीए वयंसियाए कुंडलाइ आमरणं सोहगललियचुन्नियाजुयलं च परिहियं, ततो तस्स वासभवणं पदीवालोयस्मणिञ्जं पविसिऊण निब्बाधिओ दीवो, अच्छिया, ण य क्विपि जंपियं, सरविसेसो वा तहा कओ, वसिया, विभायाए रयणीए णियए चेव वासे ठिया, पविट्ठा य वासभवणं, गोसे संजमणी कया, सट्ठोऽवि तओ दिवसाओ अहियरं दुब्बलीहोइउं पयत्तो-सयलसुरासुरपणमियचलणेहिं जिणेहिं जं इहं भणियं । तं परभवसंचलयं हा हा मे खंडियं सीलं ॥१॥”ति, भञ्जाए जाणंतीएवि भणिओ-विणिया ते सट्ठा, तओऽवि दुब्बली-होहिसिचि ? , तेण भणियं-इहई अकज्जं कयं पच्छचि, तओ तीए साभिण्णाणं पत्तियाधिओ, सट्ठिइओ जाओ, एयं जो ससमयवत्तव्वयं परसमयवत्तव्वयंति भणति, उदइयलक्खणेण वा उवसमियं भन्वइ ताहे अणणुओगो, सम्मं परूविज्जमाणे विवज्जओत्ति ? ॥

ससभिः पद्व्यंवरतीति सात्तपदिकः-एकंमि पंचतरामे एकको ओलगयमणूसो, समणमाहणादीणमुवाएसं ण सुणेइ, ण वा अछियइ, न वा सेज्जं देइ, मा मे धम्मं कहेहिचि, सदयो होक्खामिचि, अत्रया य तं गामं साहुणो आगया, वसहिं मगंति. तओ खेट्ठा-वेक्खएहिं गामिछएहिं सो चेव चिधिओ-एसिसो तारिसो एस सावगोत्ति, गया, दिट्ठो, धम्मलाभिओ य, ण उण आढाइ, तओ एक्केण साहुणा भणियं-पंचचिया वा तेहिं, ण वा सो एसोत्ति, तेण भणियं-किं किं भणहिचि ? , साहूहिं कहियं-जहा तुमं सावगो एसिसो तारि-

सोत्ति, वसहिं पयच्छाहि, तेण चित्तिं-भो ! ममाओवि तेसि अणजया जे एएसि पवंचं पडंजति, तम्हा माड्हं तेसि उवहासो होमिति करेमि इमं कज्जंति, तेण पगासं भणियं-ठाह भो ! एयाए सालाए जइ मे धम्मं ण कहेहति, तेहि पडिबणं, ठिया सज्जायज्जाणप-रायणा, चासारत्ते य वत्ते, अणुव्वयसु, तेण भणियं-न मे किञ्चि वयं गदियं, ते कहेति, न य महुमज्जमंसपाणवहाइओ विरमिओ, पुच्छइ, तओ से पच्छा सचवतीयं वयं दिण्णं, जहा मारिउकामेणं जावइएणं कालेणं सत्त पयाणि ओसक्किज्जंति एवइयं कालं पडिक्खिउं मारेय-व्वंति, संबुज्जिस्सइत्तिकुडं, गया, अन्नया सो चोरियाए गओ, अन्नउणेणं नियत्तो, रत्ति सणियं वरं एइत्ति, पस्सामि केरिसो मम घरपवंचोत्ति ?, तद्विसं च तस्स भगिणी आगएहिया, सा पुरिसनेवत्तं काऊग भाउज्जायाए समं गोज्जं पेच्छिया गया, ततो चिरेण आगया, तओ ताओ दुएवि निद्वक्कंताओ एककंसि चैव मयणे सइयाओ, इयरोडवि आगओ, भज्जाए सह पुरिसं पासुत्तं पेच्छइ, तओ असिं करिसित्ता आहणामिति (उद्दाइओ), स्मृतं तं, ठिओ सत्तपयंतरं, एयंमि अंतरे भगिणीए से वाहा भज्जाए अक्कंतिया, तओ दुक्खविज्जंतीए भणियं-हला ! अचणेहि वाहाओ सीसं, तेणचि य सरेण णाया भगिणी एसा पुरिसणेवत्थियत्ति, लज्जिओ जाओ, अहो मणा मए अक्कजं न कर्यति, उवणओ जहा सावगभज्जाए, तओ सो संबुद्धो पव्वइओ २॥

इयाणि कौकणगदारगोदाहरणं-कौकणगविसए एकको दारगो, तस्स माया मया, पिया से अन्नं महिलियं न लहइ सबत्तिपुत्तो अत्थियत्तिकुडं, तओ सो अन्नया सपुत्तओ कट्ठाणं गओ, ताहे णेण चित्तिं-एयस्स तगएण महिलं न लभामि, ता इमं मारेमिति कंडं घत्तियं, आणत्तो य-वध कंडं (आणेसु, सो कण्डं वेसुं गओ, तेण कंडेण विद्धो, पुक्कारिओ) तेण पुणो निक्खिचं, एवं सो तडफ-डंतो मारिओ, पुव्वमयाजंतेण विद्धोत्ति अणुयोगो, पच्छा मारिज्जामिति नाए अणुओगो ! अहवा रक्खंतस्स अणुओगो, जह

सारस्वणिज्जं मारंतो विवरीयं करेइ, एवं अन्नं परूवेयव्वं अन्नं परूवेमाणस्स विपरीतत्वादननुयोगो भवति, जहाभूयं परूवेमाणस्स अनुयोगो भवइ ३॥

इदानीं नकुलोदाहरणम्-एका चारभडिया गडिभणी जाया, तंसमयं चैव नउलिया गडिभणी, तत्थेव एइ य जाइ य, ताओ दुवेडवि समयओ पड्याओ, ताए चितियं-ममं पुत्तस्स र्मणओ भविस्सइ, तस्सवि खीरं पीहयं च देइ, अन्नया तीसे अविइयाए कण्डेतियाए जत्थ मंचुछियाए सो दारओ ओयारिओ तत्थ सप्पेणं चडिचा खइओ मओ, इयरोडवि णउलेण ओयंतो दिट्ठो मंचुल्लियाओ, तओ णेण खंडाखंडिकओ, ताहे सो रुहिरलित्तेण तुंडेण तीसे अविइयाए मूलं गंतूण चाइणि करेइ, जह पुत्तो ते मारिओत्ति, ताए णायं-एएण मम पुत्तो खइओ, तथो अणाए सुत्तलेणाहणिय मारिओ, ताहे धावंती गया पुत्तमूलं जाव सा सप्पं खंडाखंडिकयं पासइ, ताहे दुगुण-यरं अदिइं पगया, एवं तीसे अविइयाए पुंवि अणुयोगो, पच्छा अणुयोगो, एवं जो अन्नं परूवेयव्वं अण्णं परूवेइ सो अणुओगो, जो तं चैव परूवेइ तस्स अणुयोगो भवइ ४॥

इदानीं कमलामेलोदाहरणम्-वारवईए चलदेवपुत्तस्स निसट्ठस्स पुत्तो सागरचंदो नाम रूवेण उक्किट्ठो, संवाइण य सन्वेसि इट्ठो, तत्थ य वारवईए वत्थव्वगस्सेअ अन्नस्स रन्नो कमलामेला नाम धूया उक्किट्ठसरीरा, सा य उग्गसेणपुत्तस्स नभसेणगस्स वरिएल्लिया, इओ य-नारओ सागरचन्दस्स कुमारस्स सगासं आगओ, अब्भुट्ठिओ, तओ ज्वविट्ठं समाणं पुच्छइ-भगवं ! किंचि अच्छेरयं दिट्ठं?, सो मणइ-आमं दिट्ठं, कुमारेण भणियं-कहिं?, सो भणइ-इहेव वारवईए कमलामेला नाम दारिया, कुणारेण भणियं-सा कस्सइ दिन्निया?, इयरेण भणियं-आमं, सागरचन्देण भणियं-कह मम तीए सह संपयोगो होज्ज इयाणित्ति?, रितीवि ण याणा-

मिति भणित्ता गओ, सो य सागरचन्दो तं नोऊण आसणे सथणे या धिइं न लहइ, तं चेत्त दारियं फलए लिहत्तो नामं च गिण्हत्तो अच्छइ, सोऽवि नारओ कमलामेलाए सगासं गओ, ताएऽवि पुच्छिओ-भयवं । किञ्चि अञ्छेरयं दिट्टपुञ्चन्ति ?, सो भणति-दुवे दिट्ठाणि, तीएवि कोउहल्लेणं पुच्छियणि, कीइसाणिति ?, नारएण भणियं-रूवेण सागरचंदो विरूवत्तणेण नभसेणो, तओ सा सागरचंदे सुच्छिया, नभसेणए विरत्ता, नारएण समासासिया, तेण गंतुं सागरचन्दस्स कदियं-जहा इच्छइत्ति, ताहे सागरचंदस्स माया अन्ने य कुमारा आदत्ता मरइत्ति, संवो आगओ जाव पेच्छइ सागरचंदं विलवमाणं, ताहे णेण पिट्ठाउ ठाइऊण य अञ्छीणि दोहि-वि हत्थेहिं सुच्छियाणि, सागरचंदेण भणियं-कमलामेलत्ति, संवेण मणियं-नाहं कमलामेला, कमलामेलाइं, ताहे सागरचंदेण भणि-यं-आमं, मम तुयं चेव विमलकमलदलोयणं कमलामेलं मेलिहिसि, ताहे तेहिं कुमारेहिं संवो मजं पाएत्ता अब्भुवगच्छाविओ, विग-यमदो य चिंतेइ-अहो मए आलो अब्भुवगओ, इयाणिं किं सक्का काउं ?, निव्वहियव्वत्ति, तओ पज्जुणं पत्तत्ति मगिउं जइवसं (विवाहो वदिवसं) ते सागरचंदसंयपमुहा कुमारा उज्जाणं गंतुं नारयस्स सरहस्सं दारियं सुरंगाए उज्जाणं नेउं सारचन्दो परिणाधियो, ते तत्थ कीइत्ता अञ्छत्ति, इगरे य दारियं न पेच्छत्ति, तओ मग्गतेहिं उज्जाणे दिट्ठा, विज्जाहरूवविउविणो, नारायणो सबलो निगओ जाव अपच्छिमं संवरूवेणं पाएसु पडिओ, सागरचंदस्स चेव दिन्ना नभसेणतणया, अणुत्तमाविया, एत्थ सागरचंदस्स संवो कमलामेलत्ति मन्नंतस्स अणुपुयोगो, संवो एमोत्ति अणुओगो, उपसंहारः प्राग्वत् ५॥

संवस्स साहसंति-जंतुवई आणावण वासुदेवअहीरेसकट्टगया । पिट्ठण बंधण णियवेसदायणा दोण्हवि जगणं ॥१॥ संवस्स पुब्बं अणुपुयोगो पच्छा अणुयोगो ६॥

इदानीं श्रेणिकृषिपयकोवोदाहरणं-रायगिहं नगरे सेणिओ राया, चेल्लणा से भज्जा, सा संझासमए महावीरवद्धमाणसामि वंदि-
उ माहमासे नगरं पविमइ, दिट्ठो य निरावरणी पडिमापडियन्नगो अणगारोत्ति, तओ से रयणीए सुत्तियाए कंवलरयणाओ चाहा नि-
ग्गया, मीएण भिण्णा, चेइयं, पवेसिया, तप्फासेण सव्वंगिओ उक्कंपो संबुत्तोत्ति भणियं-स तपस्वी किं कस्सियतीति?, ततो सेणि-
एण नोऊणं भणियं-जं तइ भणि(धि)यव्वंति, तओ रुट्ठेण अभओ भणियो-सिग्घं अंतेउरं पलीवेहिति, सेणिओडवि गओ भगवत्समीपे,
अमएणमि मुण्णहतियमाला पलीग्गिया, सेणिओ सामिं पुच्छइ-भगवं! चेल्लणा एगपत्ती अपेगपत्तित्ति?, सामिगा भणियं-एगपत्ती,
वाहे मा डज्झहित्ति तुरियं नगरं पविसिउमाढत्तो, अभओडवि णिगंतुमाढत्तो, पुच्छओ, कदियं-पलीवियत्ति, सेणिएण कुट्ठेण भणियं-
अजाणोडवि किन्न पलीवोत्ति?, सो मणइ-अहं पव्वइस्सं, किं पलीवणेण?, तओ मा एम राया वादेण (पाणे) छट्ठिज्जहित्ति
मन्भावो क्विओ। एत्थ सेणियस्स पुवं चेल्लणाए अणणुयोगो, पच्छा अणुओगोत्ति ७॥ एवं धिवरीयाधिवरीयपरूवणेण सो सो
यत्ति। मूलगाथाद्वयव्याख्याततस्सप्रतिपद्यः अनुयोगो गत इति गाथार्थः ॥१४१९-२०॥

न्वीरं न देइ सम्मं परवच्छनिओगओ जहा गावी। छट्ठेज्ज व परदुद्धं करेज्ज देहोचरोहं वा ॥१४२१॥

तह न चरणं पत्तते परपज्जायधिणिओगओ दब्बं। पुब्बचरणोवघायं करेइ देहोचरोहं वा ॥१४२२॥

ज्जिणवयणासायणओ उम्मायाऽऽत्तंक्रमणवसणाइं। पावेज्ज सव्वलोयं स वोहिलाहोवघायं च ॥१४२३॥

दब्बयिवज्जासाओ साहणेओ तओ चरणभेओ। तत्तो मोक्खाभावो मोक्खाभावेऽफला दिक्खा ॥१४२४॥

सम्मं पयं पयच्छइ सवच्छधिणिओगओ जहा धेणू। तह सयपज्जवजोए दब्बं चरणं जओ मोक्खो ॥१४२५॥

एवं लेखाईसुधि सधम्मविणिओगओऽणुओगोत्ति । विवरीए विवरीओ सोदाहरणोऽणुगंतब्बो ॥१४२६॥
नियओ व निच्छिओ वाऽहिओ व जोगो मओ निओगोत्ति । नेओ सभेअलक्खणसोदाहरणोऽणुओगोन्व ॥
'सीर'मित्यादि भाष्यगाथाः पञ्च ॥ दारं ॥२१-२५॥ 'बुज्जे'(वच्छे)त्यस्य भाष्यम् । 'एव'मित्यादि । एवं क्षेत्रेऽप्येतौ, आदि-
शब्दात्स्वाध्यायादीनि, उक्तानि चोदाहरणानीति, अणुयोगोत्ति सर्वथा गतं ॥ द्वास् ॥ 'नियोगो य'त्ति 'नियओ वे'त्यादि पूर्वद्धिन
शब्दार्थः उत्तराद्धिन त्वतिदेश इति ॥ द्वां ॥२६-२७॥

भासा वत्ता चाया सुयवत्ती भावमेत्तयं सा य । सुयभावमेत्तयं जह सामइयभिहेवमाईयं ॥१४२८॥
विविहा विसेसओ वा होइ विभासा दुगाइपज्जाया । जह सामइयं समओ सामाओ वा समाओ वा ॥
वित्तीए वक्खाणं वत्तियमिह सव्वपज्जेवेहिं वा । वित्तीओ वा जायं जम्मि व जह वत्तए सुत्ते ॥१४३०॥
उक्कोसयसुयनाणी निच्छयओ वत्तियं वियाणाइ । जो वा जुगप्पहाणो तओ य जो गेण्हए सव्वं ॥१४३१॥
ऊणं सममहिंयं वा भणियं भासंति भासगाईया । अहवा तिण्णिवि साहेज्ज कट्टकम्मइनाएहिं ॥१४३२॥
कट्टे पोत्थे चित्ते सिरिघरिए वोंड-देसिए चैव । भासग-विभासए वा वित्तीकरणे य आहरणा (नि.१२९)

पढमो रूवागारं धूलावयवोवदंसणं धीओ । तइओ सव्ववाचयवे निदोसे सव्ववाहा कुणइ ॥१४३४॥
कट्टसमाणं सुत्तं तदत्थरूवेगभासणं भासा । थूलत्थाण विभासा सव्वेत्ति वत्तियं नेयं ॥१४३५॥
पोत्थं विट्ठागारं दिट्ठावययं समत्तपज्जायं । जह तह सुत्तं भासा विभासणं वत्तियं चैव ॥१४३६॥

कुरुं वत्तील्लिङ्गियं वण्णुच्चिभ्रं समत्तपज्जायं । जह् तह सुत्तं भासा विभासणं वत्तियं चरिमं ॥१४३७॥
भाणे जाइमाणं गुणे य रयणाण सुणइ सिरिघरिओ । जह् तह सुयमाणे भासगादओ अत्थरयणाणं ॥
पोइं विभिन्नमीसं करफुल्लं वियसियं विसेसेण । जह् कमलं चउल्लवं सुत्ताइसु(च) उक्कमल्पेवं ॥१४३९॥
णंओ दिमायिभागो गामपुराडगुणवोसपेयालं । जह् पहेइसणमेवं सुत्तं भासाइतिययं च ॥१४४०॥
एपरस को णु जोगो ? वत्तुं सोउं च केण विहिणा वा ? । पुब्बोइयसंबद्धा वक्खाणविही विभागाओ(सा) ॥
'भान्ना' इत्यादि । 'भए व्यक्तायां यात्ति' सा वाक् श्रुत्वव्यक्तिः भावमात्रम् । एतदेवाशुचदन्नुदाहरणमाह—'सु'इत्यादि, भावि-
तार्थमिति गाथार्थः ॥१४२८॥ दां । 'विभासा य'त्ति । 'विविहे'त्यादि, सुमतीता । दां । 'वत्तियं चव'त्ति । 'वित्तीये'इत्यादि ।
इह 'युत्ते' ग्रन्थिभरणस्य 'व्यान्याने' भाष्यं वार्तिकं, यथेदमेव विशेषावश्यकं, तथा सर्वपर्यायैर्वोत्कृष्टथुतवतो भगवतो यद्व्या-
न्याने तद्वार्तिकं, इनेमां यज्जानं, यद्वा यथा एस्मिन् घृत्रे व्याख्याने वचते यथा 'विट्टं कूरेही' (?) त्येवमादीति गाथार्थः ॥१४२९-३०॥
तथा च—'उम्होमण' त्यादि पुज्जदं कंठं । यो वा सुगप्रधानः सर्वेभ्य उक्कृष्टज्ञानित्वात्, ततो वा यः शिष्यः सर्वं गृह्णाति स वार्ति-
कमिदिति गाथार्थः ॥१४३१॥ तदेवतेपेपां त्रयाणां विभाग उक्तः । अथवा—'ऊण' मित्यादि, व्याख्यात्रा व्याख्यातं न्यूनं योऽव-
धारयति सो भापकः, ममं निभापको, अधिकं वार्तिककारः, शिष्याधिकत्वादिति पूर्वार्थः, अथवा कियताऽनेन प्रयञ्जेन ?, श्रीनयि
भासगादीन् साधयन्-श्रीतीतामारोपयेत्, कैरित्याह—काण्ठरूमिचुदाहरणैः । 'कट्टे' इत्यादि, द्वारगाथा । काण्ठद्वारमाह—'पट्टमो' इत्यादि ।
प्रथमः काण्ठे रूपकारो रूपमाभिभाषयति, 'उउलेइ'त्ति मणियं होइ । तथा द्वितीयस्तु स्थुलात्रपचोपदर्शने, वट्टेइत्ति मणियं होइ ।

वृत्तीयस्तु सर्वथा सर्वानवययान्निर्दोषान् करोति, चीरयतीत्येवमाद्युक्तं भवतीति दृष्टान्तगाथायैः ॥१४३३॥ 'कट्टे' त्यादि । 'काष्ठ-
समानं' फलकसदृशं द्रवं वर्त्तते, 'तदत्य'ति तस्य-द्वयस्यार्थस्तदर्थतस्य रूपं अनन्तप्रमाणमिति तदर्थरूपं तदर्थरूपस्य एकभाषणं-ए-
कांशव्याख्यानमिति तदर्थरूपैकभाषणं तद् भाषा भण्यते, एतदुक्तं भवति-सकलव्याख्यातुरनन्तगुणीर्हान इति, तदर्थैकरूपभाषणं वा,
तथा स्थूराणां त्वर्थानां भाषणं विभाषा, प्रभूततरार्थव्याख्यातृत्वात्, सर्वेषामर्थानामनन्तानामपि व्याख्यानं वार्त्तिकं, विभाषा ज्ञेयति,
जघन्यमाध्यमोत्तमव्याख्यात्यातरो भाषकादयः ॥द्वारम्॥ 'पोत्य'मित्यादि ॥ यथा 'पुस्तं' पुस्तकं दृष्टाकारं अस्थिवन्धकाले, तथा दृष्टा-
वयवं उत्कौटिककाले, समस्तपर्यायं निव्यत्तौ, एवमेतत्रयमिति गाथार्थः ॥१४३६॥ द्वारं ॥ 'कुट्ट'मित्यादि ॥ यथा कुडयं, धवलमिति
गम्यते, शेषं सुगमं, शैलीपतितत्वात् । द्वारं । श्रीगृहिकोदाहरणमधुना-श्रीगृहं-माण्डागारं तदस्यास्तीति 'अत इन्ठना'विति (पा० ५-
२-११५) ठनीकादेशे च कृते श्रीगृहिक इति स्यात् ॥ तत्र--'भाष्ये' इत्यादि ॥ यथा 'आजनं'ताम्रकरण्डकादौ श्रीगृहिको मुणति जाति
भिन्नेन्द्रनीलमरकतपयरागादिलक्षणां अपरस्तत्रैव मानमपि जानाति, यथा पञ्च सुवर्णान्यष्टौ वा इत्येवमादि, अपरस्तु रत्नानां गुणानपि
वेत्ति, यथैकं दाहजरोपशमकृद् अपरं तु शुब्धमकृदित्येवमादि । तथेत्यादि सुचर्यं ॥ द्वारम् ॥ 'पोड'मित्यादि ॥ 'पोड' कलिका
'विभिन्नं' इण्डुब्धयसितीव, यथेत्येवमादि स्पष्टं, नवरं विमक्षया चतुष्कं, अन्यथा त्रयमेव प्रकमात् ॥ 'पंथो'इत्यादि, स्पष्टा ॥ तदेवं
लिनप्रवचनोत्पत्तिः १ प्रवचनैकाधिकानि २ तद्विभागश्चे ३ त्येतदुक्तं, अथोत्तरगाथापठनार्थमाह-'एघस्से'त्यादि ॥ 'एतस्य' अनन्त-
रोक्तस्यानुयोगादेवतुं श्रोतुं वा को योग्यः १, केन वा विधिना व्याख्येयः श्रोतव्यो वेत्येतद् वक्तव्यं, एतन्मूलत्वात् तत्प्रवृत्तेः, यत्
एवं 'तो' ततः पूर्वोदितसम्यग्भाषा व्याख्यानविधिप्रमाण, अधुना क्रियत इति शेषः, पाठान्तरं वा 'वक्त्राणविही विभागाओ', अन-

न्तरमिदानीमुच्यते 'त्रिणपत्रयण उत्पत्ती, पत्रयण एगट्टिया विभागो'त्ति वचनाद्, अन्यतश्चेहावतारणेऽस्याः प्रागुक्तमेव प्रयोजनं 'दारनिहीवि महत्थो' चीत्यादिवचनात् ॥

गोणी चंद्रणकंथा चेडीओ सावए वहिरगोहे । टंकणओ ववहारो पडिवक्खो आयरिय-सीसे । नि. १३६।
गोणीत्यादि द्वारागाथा । शिष्याचार्ययोगेषुदाहरणम्-एगस्स धुत्तस्स सन्वावयसुंदरा गात्री कंहिचि भग्गा, णिविट्ठा चिट्ठइ, तेण तीसे भिगे खडपूलओ वद्धो, पिट्ठीए चिट्ठइ विकिरुणामित्ति, मा एणेणं तहट्टिया चेव समग्घियत्तिरूउं गहिया, दिन्नं मोख्लं, गओ वणिओ, इयरो तं उट्टवेउं घरे नेइ, नो उट्टेइ, नायं, ततो पच्छायाविओ, तहेव विकिरुणइ, आगया कागया, ते भणंति-उट्टावेऊण गइपयाराइं से निरिक्खामो, सो भणइ-मा एवं काहिइ, मयावि एवं ठिया गहिया, जइ पडिहायइ गेण्हइ, एसो अयोगो वणिओ, एवं आयरिओ अणुओमिओ, सिस्से विचारिय गेण्हति, मएवि अविचारियमेव गहियंति भणति अजोगो, परिहारकदानाधमत्वात्, तत्समीपे न श्रोतव्यं, संखवे मिथ्यात्वसव्भावात्, अन्नोऽवि गोणिं गुणवत्तिं विम्वरयंतो विकिरुणइ, सा उवविट्ठा, कायगा आगया, ते भणंति-परिक्खामो, सो भणति-सुट्टु परिकखेइ, न एस उंभगसंववहारेत्ति, एवं जो परिकखेत्तं विम्वं सहइ, भणइ-सर्वज्ञवचन-मेत्तु, सुट्टु परीक्ष्यतां, कययामि यावज्जानामि स योग्यः, सिस्सोऽवि पढमगोकेया वाऽयोग्यः, अविचायाहिवत्वात्, द्वितीयवच योग्य इति ।

'चंद्रणकंथ'त्ति-वारवइए नपरीए वासुदेवस्म तिन्नि भेरीओ, तंजहा-संगामिया १ उब्भइया २ कोमुइया ३, तिन्निवि गोमीसचंद्रणमईओ देवयापरिगहियाओ य, चइत्थी उ भेरी असिक्खपसमणित्ति, का तीसे उत्पत्ती?, भणए-सोहंमे सक्को वासुदेव-

स्य गुणपरिक्रान्तं करेइ-अहो ! उत्तमपुरिसाणं गुणो-जण्ण इमे कस्सइ अवगुणं गेण्हतिचि, नीयं च कम्मं न करेतिचि, एगो य देवो असइहंतो आगओ, वासुदेवोऽपि जिणसगासं वंदितुं पट्टिओ, सोऽपि से अंतरा मयगकालसुणगं विउवइ, तस्स गंधेण अग्गाणीयं अन्नओ लग्गं. वासुदेवेण पुच्छियं, कहियं, सो तत्थेव गओ भणइ-भो ! भो ! पेच्छ-अइमसिणकमिणवत्थं चलोवमे आययंमि से वयणे। सुत्तावल्लिव्व रेहइ सुविमलजोण्हा दसणपंती ॥१॥ ति देवेण चित्थियं-सच्चं गुणगाहित्ति । तओ से सो आसरयणं गहाय पलाइओ, वंदुरावालएण कहियं, कुमारा रायाणो य निग्गया, देवेण जिणिऊण घाडिया, वासुदेवो घाविओ, देवो भणइ-मं पराजितं गेण्ह, किं व धाविओसि?, वासुदेवो भणइ-वाढं, किं तु तुमं भूमीए अहं रहेण ता रहं गेण्ह, देवो नेच्छइ, आसहत्थियावि नेच्छइ, वाहुलुद्राइया-इं च, भणइ य-जइ सच्चं ता अहिट्ठाणजुद्धं देहि, वासुदेवेण भणियं-पराजिओऽहं, नेहि आसरयणंति, तओ दस दिसाओ उज्जोएंतो तुट्ठो देवो भणइ-वरेहि वरं, किं देमिच्चि, वासुदेवो नेच्छइ, तेण भणियं-अमोहं देवाण दंसणंति, ततो वासुदेवेण भणियं-जइ एवं अ-सिवोवसम्मणि मेरिं देह, ततो मे दिन्ना, एसा से उप्पत्ती । ताहे सा छण्हं २ मासाणं ताडिज्जइ, तस्स सहसवणेण वाससजोय-णढंभंताए नयरीए पुब्बुप्पन्ना रोगा उवसंमंति, अहिणवा य छम्मासं न होति, उत्थ य अन्नया अइदाहजरगहियवाणियएण भेरीवाल्लगो तीए करिसमेत्तं दीणारलक्खेण मग्गिओ, तेणऽपि अणालोइऊण लोभदोसेण दिन्ने, तत्थ य इयरचन्दणधिगालिया दिण्णा, एवं अन्नेणवि २ मग्गिओ, सा भेरी चन्दणकथा जाया, अन्नया असिंवे ताडाविया जाव तं चेव समं न पूरेइ, चिट्ठउ नगरी, जोयाविया जाव कंथीजाया, सो भेरीवाल्लगो निग्गहिओ, साऽपि उज्झिया, अन्ना भेरी अट्टमोववासाराहिएण तेण से दिण्णा, अण्णस्स ममप्पिया, सो तंचेव दिण्णंति पयत्तेण रक्खइ, एवं जो सीसो आयरिओ वा परमयचंदणकत्तलियाहि जिणगणहरदिण्णसुयमेरी कंथी-

करेइ मो न जोगी, इतर एव योग्यः २ ॥

'चेडीओधि'नि-चसंतपुरे पुराणाभिणवसेद्धिधूयानं पीई, एगाए खारो य, 'मूर्वाणां पण्डिता द्वेष्याः, दस्त्रिणां तथेश्वराः" इति वचनात्, अन्हेंहिं इमेहिं चट्टियाणिचि, ताओ य अन्नया णईं मज्जियाओ गयाओ, सा नवसेठिधूया तिलगचोइसगमाभरणं तडे मो-चूण तीए सह जलमज्जणकीलारियप्येहिं मज्जह, इयरीवि तं गहाय नियं घरं यट्टिया, इयरीए वारिया, सा अक्कोसंती गया, भणइ य-जइ नाम णडा मुट्टा किं वा तेसिं लोगा विणट्टुत्ति ममचयं चैव, ताए मायापिताण सिद्धं, तानि भणंति-सोहणं कयंति, इयरीवि ष्हा-इत्ता णियं घरं गया, अग्मापितीण साहियं, तेहिं मग्गियं, ताणि न देत्ति, ततो रायउले ववहारी, तत्थ न कोइवि सकली, तत्थ का-रणिया उपपत्तियाए बुद्धीए मणंति-दोइवि चेडीओ वाहिपंतु, तं चाणिल्लउ, तहा कयं, जुणसेट्टिदुद्धिया भणिया-जइ तुंइ सन्तयं ता आविधमु, ताहे मा जं हत्थे तं पाए आविधेइ, तं पि से ण सुसिलिद्धं, ताहे नायं-एईए इमं न तावत्ति, ततो इयरी भणिया-तुमं आरिध, चीइएवि अणुक्केण सच्चं जहा सट्टाणे आइद्धं, देवयादिव दीमइ पमाणोवेयं च, ताहे मेळ्ळाविया, तेहव य शब्दत्ति परिवाडीए ओईयइत्ति, जुन्नसेट्टी देवडंडिओइवि पुणोइवि डंडिओ, सावि धिक्कारं पत्ता, इयरा उ जसवायं, एवं आयारिओइवि जं अणत्थच्चयं पयं जोग्यच्चं तं अन्नत्थ जोजपन्तो अणंतं संसारदण्डं पावइ, इयथाउ वा मो(वीओ वा सो)उ नेच्चाणं विहिमणिए वा, अत्थाणत्थ-निजोअओ सीमो जुणसेट्टिधूपव्व अजोगोत्ति ३॥ 'सावत्'त्ति कथितमेवेत्ति ४॥ वहिरगोहोदाहरणं पि ५॥ इदानीं टंक्कणववहारी-दाहरणम्-उत्तरावहे टंक्कणा नाम मेच्छा, ते सुवन्नेण दक्खिणववहाणि भंडाणि गेण्हंति, ते य परोप्परं भासं न याणन्ति, तो पुंजेहिं काउं हत्थेहिं ओहाडंठि जाण य इच्छा न पूरा ताव हत्थंग अचणंति, एवं तेत्तिच्छियपडिच्छिओ ववहारी, एवं दोवि सिस्सा-

विनेयानं
धोयानायं
पूजो

॥४२०॥

व्याख्यान-
विधिः

॥४२०॥

गरिया जे होंति जोग्या दानग्रहणाद्युत्तिशीलत्वात्, 'पडिवक्खो आयरियसिस्से'ति इत्युक्तेन गवादिद्वारेषु साक्षादभिहिता-
र्थविपर्ययः प्रतिपद्यः, स आचार्यशिष्ययोर्यथायोगं योजनीयः, स च योजित एवेति गाथार्थः ॥१४४२॥
भग्ननिविटं गोणिं केउं दंतो व्वन सुयमायरिओ । एवं मएऽवि गहियं गेण्ह तुमंपिप्ति जंपंतो ॥१४४३॥
अचिकलगोविककेया व जो विमइक्खमो सुगंभीरो । अक्खेवनिण्णयपसंगपरओ सो गुरु जोगो ॥१४४४॥
सीसोऽवि पहाणयो गेगंतेणावियारियगाही । सुपरिच्छियकेया इव धाणवियारक्खमो इट्ठो ॥१४४५॥
जो सीसो सुत्तत्थं चंदणकंथं व परमयाईहिं । मीसेइ गलियमहवा सिक्खियमाणेण स न जोगो ॥१४४६॥
कंथीकयसुत्तत्थो गुरुवि जोगो न भासियव्वस्स । अविणासियसुत्तथा सीसायरिया विणिद्धिटा ॥१४४७॥
अत्थाणत्थनिउत्ताभरणणं जिण्णसेट्ठिधूयव्व । न गुरु विहिमणिए वा विवरीयनिओयओ सीसो ॥१४४८॥
सत्थाणत्थनिउत्ता ईसरधूया सभूसणाणं व । होइ गुरु सीसोऽवि य विणिओएंतो जहाभणियं ॥१४४९॥
चिरपरिचियंपि न सरइ सुत्तत्थं सावओ सभज्जं व । जो न स जोगो सीसो गुरुत्तणं तस्स दूरेणं ॥१४५०॥
अन्नं पुट्ठो अन्नं जो साहइ सो गुरु न वहिकव्व । न य सीसो जो अन्नं सुणेइ परिभासए अन्नं ॥१४५१॥
अक्खेवनिण्णयपसंगदाणगहणाणुवत्तिणो दोऽवि । जोग्या सीसायरिया टंक्खणवणिओवमा समए ॥१४५२॥
अहवा गुरुविणयसुयप्पयाणभंडविणिओगओ दोऽवि । निज्जरलाभयसहिया टंक्खणवणिओवमा जोग्या ॥
अत्थी स एव य गुरु होइ जओ तो विसेसओ सीसो । जोग्याजोगो भन्नइ तत्थाजोगो इमो होइ ॥१४५३॥

कस्स न होही वेसो? अणब्भुवगओ य निरुवगारी य । अप्पच्छंदमईओ पत्थियओ गंतुकामो य । नि. १३७।
 भन्नइ अणब्भुवगओऽणुवसंपन्नो सुओवसंपयया । गुरुणो करणिज्जाइं अकुब्बमाणो निरुवगारी ॥१४५६॥
 अप्पच्छंदमईओ सच्छंदं कुणइ सव्वकज्जाइं । पत्थियओ संपत्थियचिइज्जओ निचगमित्तव्व ॥१४५७॥
 गंतुमणो जो जंपइ नवरि समप्पव इमो सुयक्खंधो । पढिउं सोउं च तओ गच्छं को अच्छती एत्थ ? । १४५८।
 विणओणएहिं पंजलियेडेहिं छंदमणुयत्तमाणेहिं । आराहिओ गुरुजणो सुयं बहुविहं लहुं देइ । नि. १३८।

विणओणओऽभिवंदइ पढए पुच्छइ पढिच्छए वा णं । पंजलियडोऽभिसुहो कयंजली पुच्छणाईसु ॥१४६०॥
 सइहइ समत्थेइ य कुणइ करावेइ गुरुजणाभिमयं । छंदमणुयत्तमाणो स गुरुजणाराहणं कुणइ ॥१४६१॥
 'भग्गे'त्यादि भाष्यगाथा एकादश सुगमाः, प्रतीतार्थत्वात् ॥ एवं तावदौत्सर्गिकं क्रममङ्गीकृत्य व्याख्यात्रा इव शिष्येणापि गुणन्ता
 भाष्यम् ॥१४४३-५३॥ अथापनादिरुमाह-'अत्थी'त्यादि ॥ इह स शिष्यो यतोऽर्थी गुरुनितरां भवत्यनिष्ठितार्थत्वात् 'तो' ततः 'विशे-
 पतः' विशेषेण शिष्यो योग्योऽयोग्यो वा भण्यते, प्रयत्नायास्त्वात्, तत्रायोग्यस्तापदयम्-'कस्से'त्यादि ॥ अथवा तत्रायोग्यस्तावदयं
 वक्ष्यमाणचेष्टित इति, एतदुक्तं भवति-शिष्येण हि सूत्रार्थाधिना कृत्यानामशेषकृत्यविधानोद्यतेन भवितव्यं, अन्यथा कस्येत्यादि,
 कस्य व्याख्यातुर्न भविष्यति 'द्वेष्यः' अप्रीतिकरः, शिष्य इति गम्यते, भविष्यत्येवेत्यभिप्रायः, किं सर्व एव ?, नेत्याह-'अनभ्यु-
 पगतः' श्रुतोपसंपदाऽणुपसंपन्नः, अनिचेदितान्तेत्यर्थः, उत्तरापेक्षया, अनुपसंपन्नोऽपि न सर्व एवाममाधिकरो भवतीत्यत आह-उपकत्तुं

शीलमस्येत्युपकारी तस्य नवा प्रतिपेधेऽनुपकारी च, कृत्यानामकृत्यकृदिति चेत्युक्तं भवति, अनुपकार्यपि न सर्व एव द्वेष्य इत्यत आह-आत्मच्छन्दा मतिर्यस्य स आत्मच्छन्दमतिः, स्वाभिप्रायकार्यकारीत्यर्थः, अगुर्वयत्तमतिरपि न सर्व एव द्वेष्य इत्यत आह-‘प्र-स्थितः’ यो यो जिगमिषुलस्य तस्य द्वितीयः गन्तुकामश्च सदैव गन्तुमनाः य आस्ते, वक्ति च-क इहास्ते?, नवरं तावत् श्रुतस्कन्धः समाप्तिमेतिवति गार्थार्थः ॥१४५४-५५॥ भन्नेत्यादि गाथात्रयं गार्थार्थम् ॥५६-५८॥ तस्मात्-‘चिणओ’इत्यादि, व्याख्या ॥ ‘चिण-ओ’इत्यादि ॥ विनयावनतोऽभिधीयते-आभिसुल्येन गुरुं वन्दते, मनोवाकायसमवधानेनेत्यभिप्रायः, शेषं स्पष्टम् ॥ ‘सबहती’त्यादि, सुगमा ॥ ॥१४५९-६१॥ शिष्यपरीक्षाधिकार एवानुवर्त्तमान इदमाह-

सेलघण कुडग चालणि परिपूणग हंस महिस मेसे य । मसग जलूग विराली जाहग गो भेरि आहेरी ॥

उल्लेख्ये न सक्तो गज्जइ इय सुगसेलओऽन्ने । तं संवडुयमेहो सोऽं तस्सुप्परिं पडइ ॥१४६३॥

रविउत्ति ठिओ मेहो उल्लेख्ये नवस्ति गज्जइ य सेलो । सेलसमं गाहेस्सं निळ्विज्जइ गाहगो एवं ॥१४६४॥
आपरिण सुत्तम्मि य परिवाओ सुत्तअत्थपलिसंयो । अन्नेसिपिय हाणी पुट्टाचि न दुट्टया वंझा ॥१४६५॥
बुट्टेऽवि दोणमेहे न कण्हभोमाओ लोड्डण उदयं । गहणघरणासमत्थे इय देयमच्छित्तिकारिम्मि ॥१४६६॥
भाचिय इयरे य कुडा अपसत्थपसत्थ भाचिया दुंविहा । पुष्फाईहिं पसत्था सुरतेल्लाईहिं अपसत्था ॥१४६७॥
वम्माय अवम्माऽविय पसत्थवम्मा उ होति अगेज्झा । अपसत्थअवम्माविय तप्पडिवक्खा भवे गेज्झा ॥
कुप्पवयणओसन्नेहिं भाचिया एवमेव भावकुडा । संविग्गेहिं पसत्था वम्माऽवम्मा य तहं सेव ॥१४६९॥

जे उण अभाविया ते चउच्चिहा अहविमो गमो अन्नो । छिडुकुड-भिन्न-खंडे संगले य परूयणा तेसिं ॥१४७०॥
 सेलेयछिडुचालणि भिहो कहा सोउसुट्टियाणं तु । छिडुडह तत्थ चिट्ठो सुमरिंसु सरामि नेदाणि ॥१४७१॥
 एणेण विसइ वितिण्ण नीइ क्खेण चालणी आह । धन्नस्य आह सेलो जं पविसइ नीइ वा तुज्झं ॥१४७२॥
 ताथसखउरकिट्ठिणयं चालणिपडिबक्क न सवइ दवंपि । परिपूणगम्मि उ गुणा गलंति दोसा य चिट्ठंति ॥१४७३॥
 सब्वणुप्पामण्णा दोसा हु न संति जिणमए केई । जं अणुवउत्तकहणं अपत्तमासज्ज व हवेज्ज ॥१४७४॥
 अंवत्तणेण जीहाए कूचिया होइ खीरसुदगम्मि । इंसो मोचूण जलं आवियइ पयं तह सुसीसो ॥१४७५॥
 सयमवि न पियइ महिसो न य जूहं पियइ लोलियं उदगं । विगह-विकहाहिं तहा अथक्कपुच्छाहि य कुसीसो ॥१४७६॥
 अवि गोपयम्मिवि पिवे सुट्ठिओ तणुयत्तणेण तुंडस्स । न करेइ कलुसतोयं मेसो एवं सुसीसोऽवि ॥१४७७॥
 मसउच्च्य तुदं जचाइएहिं निच्छुभए कुसीसोऽवि । जलुगाव अदूमेतो पियइ सुसीसोऽवि सुयनाणं ॥१४७८॥
 छट्टेउं भूमीए खीरं जह पियइ दुट्टमज्जारी । परि सुट्टियाण पासे सिक्कवइ एवं विणयभंसी ॥१४७९॥
 पाउं थोवं थोवं खीरं पासाइं जाहगो (जह) लिहइ । एमेव जियं काउं पुच्छइ महमं न खेणइ ॥१४८०॥ दारं ॥
 अन्नो दोज्झइ कल्ले निरत्थयं किं वहामि से चारिं ? । चउचरणगवी उ मया अबन्न हाणी य वडुयाणं ॥१४८१॥
 मा मे होज्ज अवण्णो गोवज्झा वा पुणोऽवि न दलेज्जा । वयमपि दोज्झासु पुणो अणुगहो अन्नदूढेऽवि ॥१४८२॥
 सीसा पडिच्छगाणं भरोत्ति तेऽविय हु सीसगभरोत्ति । न करंति सुत्तहाणी अन्नत्थवि दुल्लहं तेसिं ॥१४८३॥

कोमुहया तद् संगामिया य उब्भूइया दे भेरीओ । कणहस्सासि ण्हुतया असिवोवसमी चउत्थी उ ॥१४८४॥
सकपसंसा गुणगाहि केसवोनेमिवंद सुणदंता । आसरयणस्स हरणं कुमारभंगे य पुयजुद्धं ॥१४८५॥
नेहि जिओमिहत्ति अहं असिवोवसमीणं संपयाणं च । छम्मासियथोसणया पसमइ न य जायाणं अन्नो ॥१४८६॥
आंगंतु वाहिवोभो महिद्धि मोह्ण कंध दंढणया । अट्टमआराहण अन्नभेरि अन्नस्स ठवणं च ॥१४८७॥
सुखंतया अगहिणं दुप्परिगहियं कयं लया कलहो । पिट्ठण अइचिरविक्रय गएसु चोरा य ऊणग्घे ॥१४८८॥
मा निण्हव इय दाउं उवजुल्लिय देहि किं यिञ्चित्तिसि ? । वचामेलियदाणे किलिस्ससी तं चइहं चवं ॥१४८९॥
भणिया जोगाजोगा सीसा गुरवो य तत्थ दोण्हंपि । वेयालियगुणदोसो जोगो जोगस्स भासेज्जा ॥१४९०॥
कयमंगलोवयारो संपइ वणिणयपसंगवक्खाणो । दाइयवक्खाणविही वोच्छमुवग्घायदारविहिं ॥१४९१॥

उद्देसे निद्देसे य निग्गमे खेत्त-काल-पुरिसे य । कारण-पच्चय-लक्खण-नए समोयारणा-णुमए (नि. १४०)
किं कइविहं कस्स कहिं केसु कहं केच्चिरं हवइ कालं । कइ संतरमविरहियं, भवा-गरिस-फोसण-निरुत्ती ॥

‘सेत्थे’त्यादि द्वाराणाया ॥ आधद्वारमाह-‘उद्धे’इत्यादि ॥ अहमार्द्राकर्तुं न शक्यः, शेषं स्पष्टम् ॥ ‘रवी’त्यादि ॥ पथाद्धेन
दार्ष्टान्तिकदीपानाह । ‘आयरिये’इत्यादि ॥ आचार्यसूत्रयोर्लघुत्वं सूत्रार्थपलिन्यथ, गुरोरन्येषां वाऽन्तरायः, नहि नियुक्ताऽपि वन्ध्या
धीरभिवेति गार्थः ॥१४६२-६५॥ प्रतिपक्षमाह-‘बुट्टेऽवी’त्यादि स्पष्टम् । दारं॥६६॥ भावीत्यादि ॥ कुडा दुविहा-भाविया अमा-

विया यत्ति, मूलभेदद्वयं, भाषिया दुविहा, कथमित्यत आह-‘अपसत्थपसत्थ’त्ति पुष्पादिभिर्भाविताः प्रशस्ताः, सुरातैलादिभिस्त्व-
प्रशस्ताः । आह-किमेते योग्या एव ते, नेत्याह-विमागतः, तथा चाह-‘वम्मा ये’त्यादि ॥ सुरा अपसत्थभावणाभाषिया, पडलापु-
ष्पाहपसत्थभावणाभाषिया य, पुणो एवकेक्का दुविहा भवति-वम्मा य अवम्मावि, तं तं भावं वमाविउं तीरंति जे ते वम्मा, इयरे अव-
म्मा, ततश्च प्रशस्ताप्रशस्तयोस्वाम्यवाग्म्या ग्राह्या इति, आह च-‘पसत्थवम्मा उ होंति अगेज्जा अपसत्थ अव्वम्मावि य, तप्पडिक्खला
उण अवम्मवम्मा ग्राह्या इति ॥६७-६८॥ स्थापना ॥दाष्टीन्तिकमाह-‘कुप्पे’त्यादि ॥ कुप्रवचनावसन्नैर्भाविता इत्यमेव भावकुटाः श्रावकाः
स्वप्नप्रशस्ता भवन्ति, संविघ्नस्तु पुष्पादिकल्पैः प्रशस्ताः, वम्मा अन्ममाश्च तथैवेति गाथार्थः ॥१४६९॥ द्वितीयं मूलविकल्पमाह-
‘जे’इत्यादि ॥ ये पुनरभाविता आपाकान्मुक्तास्ते चतुर्विधाः, अथवा आद्यत्रयविशेषार्थमन्यो गमः-प्रथमच्छिद्रकुटो द्वितीयो सान्नि-
मान् वृतीयः खण्डः छिद्रादिप्रतिपक्षश्च सकलः-संपूर्णः, अमीषां तु दार्ष्टान्तिकमप्यङ्गीकृत्य स्त्रधिया प्ररूपणा कार्येति गाथार्थः
॥ १४७० ॥ त्रयाणामाद्यानां न विशेष इति चेत्तत्र, यतः-‘सेल्लेपे’त्यादि ॥ शैलच्छिद्रकुटचालनिकल्पानां त्रयाणां श्रोतॄणां व्याख्या-
नादुत्थितानां ‘मिथः’परस्परं कथा प्रावर्त्तत, तत्र छिद्र आह-‘तत्र’ व्याख्यानावनौ ‘वेट्टो’ उपविष्टः ‘सुमरिंसु’ सर्वे स्मृतवान्, बुध्न-
स्त्रच्छिन्त्याघृतकुटकल्पत्वात्, नेदानां स्मराम्मुत्थितत्वादिति गाथार्थः ॥१४७१॥ ‘एग्गेजे’त्यादि ॥ प्रक्षिप्यमाणत्वादिति युक्तिः
प्रागर्द्ध, ‘घन्ने’त्यादि वृतीय इत्ययमेतेषां भेद इति गाथार्थः ॥१४७२॥ चालनिप्रतिपक्षमाह-‘तावसे’त्यादि, पुब्बद्धं कंठं ।दारां
‘परी’त्यादि कण्ठयम् ॥ ‘सन्वण्णु’इत्यादि पूर्वोर्द्धन चोद्यमुत्तरार्द्धेनोत्तरम् ॥ ‘अवे’त्यादि द्वारम् ॥ ‘सयमवी’त्यादि द्वारम् ॥ ‘अवी’-
त्यादि, मेसो यमओ । द्वारम् ॥ ‘मसउन्वे’त्यादि द्वारम् । मशक इव व्यथन् जात्यादिभिः “डहरोऽकुलीणोचि य दुम्भेहो दमग

मंदबुद्धिति । अविष्यप्लामलद्वी सिस्रसो परिमण्ड आयरियं ॥१॥"दारं॥ 'छट्टेउ'मित्यादिद्वारम् ॥ 'पाउ' मित्यादि ॥ द्वारम् ॥ 'अण्णो'इत्यादि, 'मा मे'इत्यादि, दृष्टान्तगाथाद्वयम् ॥ दाष्टीन्तिरुमाह-'सीसा'इत्यादि सुचर्चा ॥ 'कोसुई' त्यादि, 'सक्के'स्यादि, 'नेही'त्यादि, 'आगंतु'इत्यादि, प्राग्वत् ॥ आभीरिक्लृपश्चायोग्य इत्याह-'मुक्क'मित्यादि, 'मा'इत्यादि, सुगमम् ॥ दारं । इदानीं प्रकृतमुपसंजिहीर्षुराह-'भणिया'इत्यादि ॥ तत्र द्वयोरप्यनयोः परीक्षितगुणदोषो योग्यः, सर्वथा योग्याय शिष्यायाचक्षीत सूत्रार्थ-मिति गाथार्थः ॥१४७३-९०॥ तदनेन ग्रन्थेन यदुक्तमासीत्-"अच्छतु ताबुग्घातो' यानत् संगहो चेमो'त्ति (१३४८) तत्संपादितं, तत्संपादनाच्च व्याख्यानविधिरुक्तः, अथ यदुक्तमासीदपान्तराले धुरि वा तदनुस्मरन्नाह-कतेरत्यादि, 'उद्देसे'इत्यादि, तत्रेदं द्वारगाथा-द्वयम् ॥ 'कि'मित्यादि ॥ अस्य पिण्डार्थः प्रतीत एव ॥१४९१-९३॥ कस्मादादाबुद्देशः ? इत्यत आह-

उद्देद्दुं निद्धिस्सइ पायं सामन्नओ विससोत्ति । उद्देसो तो पढमं निद्देसोऽणंतरं तस्स ॥१४९४॥

नामं ठवणा दविण् खेत्ते काले समासउद्देसे । उद्देसुद्देसम्मि य, भावम्मि य होइ अट्टमओ ॥(नि.१४२)
नामं जस्सुद्देसो नामेणुद्देसण् व जो जेणं । उद्देसो नामस्स च नामुद्देसोऽभिहाणंति ॥१४९६॥

एवं नणु सव्वोचिय नामुद्देसो जओऽभिहाणंति । दव्वार्इणं तेहिं व तेसु व जं कीरण् जस्स ॥१४९७॥

सचं सव्वानुणओ नामुद्देसोऽभिहाणमेत्तं जं । नाणत्तं तहवि मयं मइकिरियावत्थुभेण्हिं ॥१४९८॥

ठवणाण् उद्देसो ठवणुद्देसोत्ति तस्स वा ठवणा । तं तेण तओ तम्मि व दव्वार्इयाणमुद्देसो ॥१४९९॥

दव्वुद्देसो दव्वं दव्वपण् सव्ववोत्ति । एवं खेत्तं खेत्ती खेत्तपण् खेत्तजायंति ॥१५००॥

कालो कालार्हं कालो विपति कालजायंति । संखेवोत्ति समासो अंगार्हं तओ तिणहं ॥१५०१॥
 अंग-सुयकखंघ-ज्झयणणं नियनियप्पभेयसंगहओ । होइ समासुद्देशो जहंगमंगी तवज्जेया ॥१५०२॥
 एमेव य सुयखंघो तस्सज्जेया तयत्थविण्णाया । अज्झयणं अज्झयणी तस्सज्जेया तयत्थण्णू ॥१५०३॥
 उद्देशो उद्देशी उद्देशणू तयत्थवेत्ता वा । उद्देशुद्देशोऽयं भावो भाविति भावमि ॥१५०४॥

एमेव य निद्देशो अट्टुविहो सोऽवि होइ नायव्वो । अविसेसियसुद्देशो विसोसिसो होइ निद्देशो ॥(नि.१४३)
 'उद्देशु'मित्यादि ॥ यतो वस्तु प्रागुद्देशुं पश्चान्निर्दिश्यते-तदिदमिति, 'प्रायः' बाहुल्येन, तथा यतश्च सामान्याकारखानाद्विशेष-
 ज्ञानमतः प्रागुद्देशः पश्चानु निर्देश इति । साम्प्रतपुद्देशद्वारे प्रतिद्वारागाथासाह- 'नामं ठचणे'त्यादि ॥ आद्यद्वारं व्याचिख्यासुर्मव्यकार
 आढ-'नाम' मित्यादि ॥ 'यस्य' जीनादेर्वस्तुन उद्देश इति नाम क्रियते स नामोद्देश इति सम्बन्धः, यो वा येन नाम्नोदिश्यते, यथा-
 मेरुंरुद्देशेनेति, नाम्नो वा य उद्देशः, कियुकं भवतीत्याह-वस्तुनः सामान्यमात्रमभिधानमित्यभिप्राय इति गाथार्थः ॥१४९४-९६॥
 अतिप्रसङ्गं चुचोदायिपुराह-'एव'मित्यादि ॥ 'एवं'यदि वस्तुसामान्याभिधानं नामोद्देशस्तत् ननु सर्व एव द्रव्यादिनिक्षेपो नामोद्देश
 इति प्राप्तः, कुतः ? इति चेदुच्यते-'जदोऽभिहाणं' चि यतोऽभिधानमित्येया सञ्ज्ञा द्रव्यादीनां क्रियते, द्रव्यादिभिर्वा क्रियते, तथा
 द्रव्यादिषु सत्सु यदभिधानं यस्य कस्यचित्क्रियते तत्सर्वं नामोद्देशान्नातिवर्त्तते, सर्वानुगतत्वादस्येति गाथार्थः ॥१४९७॥ इदं प्रत्य-
 नुभाष्य परिहरन्नाह-'सच'मित्यादि ॥ तथाऽपि नानात्वं मतं, कैः ? इत्याह-मस्या, तथाहि-गोपालाकृतिद्रव्यमावेन्नान्याऽन्या मति-
 प्रकृतिः, 'किरिय'चि एवं क्रियाभेदोऽपि 'वस्तु'चि एवं वस्तुनामेन्द्रवस्तु गोदोहशक्तिसंपन्नं, स्थापना वरदा, द्रव्येन्द्रस्त्वामर्षोपध्या-

दिसंपन्नः, भावेन्द्रः प्रस्फुरद्ब्रजघरीनि, द्वन्द्वं कृत्वा तैरिति गाथार्थः ॥१४९८॥ दारं ॥ 'ठवणे'त्यादि ॥ स्थापनाया उद्देशः स्थाप-
नोद्देशः, तस्य वोद्देशस्य स्थापना अक्षाक्षरादिभिरिति भावना । द्वारम् । 'त'मित्यादि, तदिति तदेतत् द्रव्यमिति द्रव्योद्देशः, तेनेति द्रव्ये-
णोद्देशो यथा दण्डी खण्डी, द्रव्यादुद्देशो द्रव्यवान् धनपतिस्यं, द्रव्ये यथा सिंहासने राजा, एवं क्षेत्रादिभिरिति गाथार्थः ॥१४९९॥
अमुमेवार्थं विशेषेणाह- 'दन्वे'त्यादि ॥ द्रव्योद्देशो यथा इदं द्रव्यं, द्रव्यपतिरिति द्रव्येण, द्रव्यवानिति द्रव्यात्, सद्रव्य इति द्रव्ये
सति । दारं । एवं क्षेत्रेऽपि योजनीयं (क्षेत्रीत्यादि) । 'काल' इत्यादि ॥ काल इति समयस्योद्देशः, कालातीतमिति कालेन 'कालोपेत'-
न्ति कालादुपेतं, काले जातमिति । दारं । पृष्ठमाह- 'संखे' इत्यादि, समासः संक्षेप उच्यते, असौ चाङ्गश्रुतस्कन्धाध्ययनानाम्, अस्य त्रयस्य
स्यादिति गाथार्थः ॥१५००-१॥ तथा च- 'अंगे'त्यादि ॥ अस्य भावना-होह समासुद्देशो, कहां?, अत आह- निजनिजप्रभेदसंग्रहात्,
केनामित्यत आह- अङ्गस्य श्रुतरूढस्य अध्ययनानां च, एकैकस्य दृष्टान्तमाह- यथाऽङ्गमयं साधुर्वर्तते, एषोऽङ्गस्योद्देशः, अङ्गेनोद्देशो-
ऽङ्गीत्येव साधुस्तदध्येता चायमिति गाथार्थः ॥१५०२॥ 'एमेवे'त्यादि, सर्वं भावितव्यम् । दारं । सप्तममाह- 'उद्देशो' इत्याद्येकशैलि-
कम् । दारं । भावोद्देशमाह- भवोऽयं साधुर्मार्गी भावे वाऽयमिति गाथार्थः ॥१५०३-४॥ प्रथमं मूलद्वारं गतम् ॥ 'एमेव ये'त्यादि ।
अयमेवाष्टविध उद्देशो निर्देशोऽभिधीयते, विशिष्टनामादिसंहितत्वात् । तथा चानयोर्भेदलक्षणमाह- 'अवी'त्यादि, स्पष्टम् ॥१५०५॥

नामं जिणदत्तार्हं ठवणा य विसिद्धव्युत्पन्नखेवो । दन्वे गोमं दंडी रद्विन्ति निविहो सचित्तार्हं ॥१५०६॥

खेत्ते भरहं तत्थ ध भवोत्ति मगहोत्ति मागहो वत्ति । सरउत्ति य सारउत्ति य संवच्छरिउत्ति कालम्मि ॥१५०७॥

आयारो आयारवमायारधरोत्ति वा समासम्मि । आवासयभावासइ सुत्तत्थधरोऽहवाऽयंति ॥१५०८॥

सत्यपरिणार्हं य व अज्ज्ञेयाऽयं समासनिर्देशो । उद्देश्यनिर्देशो सपएसो पोगगलुद्देशो ॥१५०९॥
 ओद्देशो स्वहृत्ति व नाणं चरणंति भावनिर्देशो । एत्थ विसेसाहिगओ समासउद्देशनिर्देशो ॥१५१०॥
 अज्ज्ञयणं उद्देशो तं चिप्र सामाहयंति निर्देशो । बुद्धीए जहसंभवमाओलं सेसएसुंषि ॥१५११॥
 सामाहयंति नपुंसयमस्स पुमं धी नपुंसगं वावि । निच्छिद्धा तत्थिच्छइ कं निर्देशं नओ को णु ? ॥१५१२॥
 'नाभं जिणदत्ताई'त्यादि, नामनिर्देशो जिनदत्तादि नाम तस्य निर्देशः, एवं स्थापना, अभिधाननिर्देशन्यासः विशिष्टवस्तु-
 स्थापनेन्द्रन्यासो वा तस्य निर्देशः स्थापनानिर्देशः, द्रव्यनिर्देशः सचिचादिना गोमान् दण्डी रथी अश्वयुक्तो रथ इति । दारं ॥ 'खेत्ते' इत्या-
 दि, क्षेत्रकालनिर्देशौ । दारं । समासनिर्देशमाह-अङ्गं प्रति-आपारो इत्यादि, स्पष्टम् । सुयक्खंघनिर्देशमाह-'आचे'त्यादि तथैव । दारं ।
 अध्ययननिर्देशमाह-'सत्थे'त्यादि । दारं । सप्तममाह-'उद्देश्ये'त्यादि । उद्देशकनिर्देशः स उच्यते यः प्रदेशोऽध्ययनस्य, यथा पुद्गलोद्देश-
 स निर्देश इति । दारं । 'ओद'इत्यादि पुब्बदं कण्ठ्यम् । कैरत्राधिकारः ? इत्यत आह-'एत्थे'त्यादि, इह समासोद्देशनिर्देशाभ्यामधिकारः,
 तत्राध्ययनमिति समासोद्देशः, सामायिकमिति समासनिर्देश इति, आह च-'अज्ज्ञयणं' मित्यादि, पुब्बदं कंठं । एवं खबुद्ध्या यथा-
 योग्यमायोज्यं, एतद्द्वयं शेषेष्वप्यङ्गश्रुतस्वरूपाध्ययनादिविधि गार्थः ॥१५११॥ उत्तरगाथासम्बन्धनार्थमाह-'सामाहयंती'-
 त्यादि । सामायिकमित्येतत्पदं नपुंसकमनुस्वारान्तत्वात्, 'तस्से' त्यस्त च 'निच्छिद्धा' इति निर्देश उच्चारयिता त्रिविध एव भवति,
 कोऽसावित्यत आह-'पुमं'ति पुमान्-पुरुषः 'धी'ति स्त्री, नपुंसकं वा, त्रिविधत्वादेव विवक्षितमणिजातेः, यत एवमत इदं नयैवि-
 चार्यते, ते च नैगमादयः सप्त, 'तत्थ'चि तत्र को नयः कं निर्देशमिच्छतीत्येतदधुना विचार्यते, एतदुक्तं भवति-को निर्देश्यगर्भ

निर्देशमिच्छति ? को वा निर्देशकगर्भं ? को बोभयगर्भमिति ? अत्रोच्यते-

दुविहंपि नेगमनओ निदिट्ठं संगहो य ववहारो । निर्देशयसुज्जुसुओ उभयसरिच्छं च सदस्स । नि. १४४।

जं संबवहारपरो नेगगमो नेगमो तओ दुविहं । इच्छइ संबवहारो दुविहो जं दीसए पायं ॥१५१४॥

छल्लीवणियाऽऽयारो निदिट्ठवसेण तह सुयं चऽण्णं । तं चेव य जिणवयणं सब्बं निर्देशयवसेणं ॥१५१५॥

जहया निदिट्ठवसा वासवदत्ता-तरंगवइयाइं । तह निर्देशगवसओ लोए मणुरक्खवाउत्ति ॥१५१६॥

तह निर्दिट्ठवसाओ नपुंसगं नेगमस्स सामइयं । धी पुं नपुंसगं वा तं चिय निर्देशयवसाओ ॥१५१७॥

जहया घडानिहाणं घडसहो देवदत्तसद्देत्ति । उभयमविरुद्धमेवं सामइयं नेगमनयस्स ॥१५१८॥

अत्थाउच्चिय वयणं लहइ सरूवं जओ पईवोच्च । तो संगहववहारा भणंति निदिट्ठवसगं तं ॥१५१९॥

अहया निदिट्ठत्थस्स पज्जओ चेव तं सधम्मन्व । तप्पचयकारणओ घडस्स रूचाइधम्मन्व ॥१५२०॥

वयणं विण्णणफलं जइ तं भणिएऽवि नत्थि किं तेण ? अण्णत्थ पच्चए वा सब्बत्थवि पच्चओ पत्तो ॥१५२१॥

अभिधेयसंकरो वा जइ वत्तरि पच्चओऽणभिहिएवि । तम्हा निदिट्ठवसा नपुंसगं वेत्ति सामइयं ॥१५२२॥

उज्जुसुओ निर्देशगवसेण सामाइयं विणिदिसइ । वयणं वचुरहीणं तप्पज्जाओ य तं जम्हा ॥१५२३॥

करणत्तणओ मण इव सपज्जाओ घडाइरूवमिव । साहीणत्तणओऽविय सघणं व वओ वयंतस्स ॥१५२४॥

तह सुत्तदुरुत्ताओ तस्सेवाणुगगहोवघायाओ । तस्स तथमिदियंपिव इहरा अकयागमो होज्जा ॥१५२५॥

विशेषात्
कोट्याचार्य
वृत्तौ

॥४३१॥

निर्देशे नय-
विचारः

॥४३१॥

निश्चितस्यै कस्सति नयवधायै तयं जुतं । ते तस्स सकारणओ इहरा थाणुस्सज्जि हवेज्जा ॥१५२६॥
सरनामोदयज्जियं, वयणं देहो व्व वत्तुपज्जाओ । तं नाभिधेयधम्मो जुत्तमभायाभिहाणाओ ॥१५२७॥
भावम्मिच्चि संबद्धं तमसंबद्धं व तं पगासेज्जा ? । जइ संबद्धं तिहुयणवाचित्ति तयं पगासेउ ॥१५२८॥
निच्चिण्णणत्तणओ नासंबद्धं तयं पईवो व्व । भासयइ असंबद्धं अह तो सव्वं पगासेउ ॥१५२९॥
जइवि वयणिज्जवत्ता यद्धब्भंतर निमित्त सामणं । चत्ता तहवि पहाणो निमित्तमब्भंतरं जं सो ॥१५३०॥
सद्धो समाणलिंगं निहेसं भणइ चिसरिसमवत्थुं । उवउत्तो निहेट्ठा निहेस्साओ जओऽणणणो ॥१५३१॥
धी निदिसइ जइ पुमं धी चैव तओ जओ तदुवउत्तो । धीविन्नाणाणओ निदिट्ठसमाणलिंगोत्ति ॥१५३२॥
जइ स पुमं तो नत्थी अह धी न पुमं नवा तदुवउत्तो । जो धीविण्णाणमओ नो धी सो सव्वहा नत्थि ॥१५३३॥
भासइ वाऽणुवउत्तो जइ अन्नाणी तओ न तव्वयणं । निहेसो जेण मयं निच्चिधेयदेसोत्ति निहेसो ॥१५३४॥
सो जइ नाणुवउत्तोऽणुवउत्तो वा न नाम निहेसो । निहेसोऽणुवउत्तो य वेइ सद्धो न तं वत्थुं ॥१५३५॥
तग्घा जं जं निदिसइ तदुवउत्तो स तम्मओ होइ । वत्ता वयणिज्जाओऽन्ननोत्ति समाणलिंगो सो ॥१५३६॥
सामाहओवउत्तो जीवो सामाहयं सयं चैव । निदिसइ जओ सव्वो समाणलिंगो स तेणेव ॥१५३७॥
इय सव्वनयमयाइं परित्तविसयाइं ससुदियाइं तु । जइणं यद्धब्भंतरनिहेसनिमित्तसंगाहि ॥१५३८॥
निश्चितस्स पत्तुई सा दव्वक्खेत्तकालभावेहिं । किं तं च ? जीवदव्वं पत्तुयमेयं जओ जह वा ॥१५३९॥

खेत्ते रुम्मि व काले पुरिसविसेसो व भावओ को सो ? । खेत्ताइतिगं निग्गमभेउच्चिय छविहो जं सो ॥१५४०॥
 'दुविहंपी'त्यादि । एको गमोऽस्सेत्पेकगमः तस्य नया प्रतिपेघो, नैरुगमथासो नयश्च नैरुगमनयः, स नैरुगमनयः द्विविध-
 मपि-उभयथाऽपि निर्देश्यनिर्देश्यशादिच्छति, किं ?, निर्देश्यमिति प्रक्रममाह्वयते, क्व ?, लोके लोकोचरे च, तत्र लोके निर्देश्यवशात्
 निर्देश्यमिच्छति यथा वासवदत्ता तरङ्गवती वेति, अभिधात्वशात् मनुनोक्तो ग्रन्थो मनुः अक्षपादेनोक्तो ग्रन्थोऽक्षपाद इति ।
 लोकोचरे तु पद्दजीनिका पिण्डेयणा वा, जिनोक्तो ग्रन्थो जिनोक्तिः गणारेणोक्तो ग्रन्थो गणधरोक्तिरित्येवमादि, तदेवमयं सामा-
 यिकमर्थरूपं रुढितो नपुंसकमिति मन्पते, त्रिभिधनिर्देश्यवशात् पुसासं स्त्रियं नपुंसकं च, तत्परिणामारूढत्वात्, तत्परिणामारूढता च
 नैरुगमत्वात्, एतदुक्त भवति-यथेह घटाभिधानं घटशब्दोऽभिधीयते, अभिधेयपरिणामत्वात्, एवं देवदत्तशब्दोऽप्युच्यते, अभिधात्व-
 परिणामत्वात्, न च विरुद्धं, मिद्धत्वात्, एवं सामायिकमप्यस्याभिधेयवशात्सामायिकं, अभिधात्वशात् तथा तथेत्युक्तं, तथाहि-करोमि
 भदन्त ! सामायिकमित्येवं पठति सत्यस्ति व्यपदेशः स्वरितायात् इति, अत आह-'दुविहंपि नैरुगमनयो'ति । आह-कुतोऽयं ना-
 क्यशेषो लभ्यते ?, उच्यते, यत आह-निर्दिष्टं वत्स्वङ्गीकृत्य संग्रहव्यवहारी निर्देश्यमिच्छतः, निर्देश्यपर्यायत्वादचनस्य, माराथं त्वेन-
 द्भाष्ये दर्शयिष्यामः । तथा 'निर्देश्यगसुजुओ'ति निर्देश्यतीति निर्देशको, वक्तव्युक्तं भवति, तमङ्गीकृत्य ऋजुषुओ निर्देश्यमि-
 च्छति, वक्तव्यपर्यायत्वाद्बचनस्य, कथं चैतदिति भाष्य एव वक्ष्याम इति । 'उभयसरिच्छं च सदस्स'ति उभयसदृशं-निर्देश्यनि-
 देशकसदृशं, समानलिङ्गं वत्स्वङ्गीकृत्येत्यर्थः, किं ?, शब्दस्य-शब्दनयस्य, निर्देश्यप्रवृत्तिरिति गम्यते, उपयुक्तस्य निर्देश्यनिर्देश्यादभिव-
 त्वात्, अभिन्नं च तदुपयोगानन्यत्वादिति समुदायार्थः ॥१५१३॥ नैरुगमभाष्यमाह-'ज'मित्यादि गाथाः पञ्च व्याख्येयार्थाः ॥ संग्रह-

स्याद्-‘अत्थाओ’ इत्यादि । ‘जओ’ति यतो-यस्मात् ‘अत्थादोक्षिप’ अर्थादिव ‘वचनं’ अभिधानं ‘लभते स्वरूपं’ आमोत्या-
त्मलाभं, क इर कस्मात् ? इत्याह-‘पदीवो वा’ यथा हि प्रदीपः प्रकाशादात्मलाभं लभते, नाकाशात्, एवं वचनमपि वाच्यत्, ‘तो’
ततः संप्रह्वव्यवहारी वृत्तः-निर्देशव्यवहारी-निर्देशयगं ‘तं’ति तद्वचनं वर्चते, निर्देशक्यं चेह सामायिकमिति गार्थार्थः ॥१५१९॥ अमुमेवार्थ-
मपरेण विधिना ग्राह-‘अह्वे’त्यादि । अथवा ‘तं’ति तद्वचनं निर्देशव्यवहारीयस्य पर्यायः, किंत्व ?, ‘स्वधर्मा इव’ तद्धर्मा इव, प्रयोगः-
निर्देशव्यवहारो निर्देशः, कुतः ? इत्याह-‘तत्प्रत्ययकारणत्वात् घटरूपाविवदिति गार्थार्थः ॥१५२०॥ स्यादसिद्धो हेतुस्तत्प्रत्य-
यकारणत्वाद् वचनस्येति, तन्न, यतः-‘वयण’ मित्यादि ॥ वचनं विज्ञानफलं, वचनं तत्प्रत्ययहेतुरिति लोकमसिद्धमेतत्, ततश्च
यदि तद्विज्ञानं भग्नितेऽपि सति वचसि नास्ति-नोदयं यायाच्छ्रोत्रेण ततः किं तेन कण्ठोष्ठोपमात्राधायिनोचरितेनेति ?, सर्वस्य वक्तुस्त-
दफलं, कारणासितप्रत्ययत्वाद् अन्यत्रायासित्ताभिधानवत्, तत्रैतत्स्यात्-तद्वक्तुप्रतीतो काऽस्य निष्फलेत्यत आह-‘अन्यत्र’ अन्यस्मिन्
आगुखरेऽभिधेयेऽभिहिते सत्यन्यत्र मुखरेऽभिधेये प्रत्ययेऽभ्युपगम्यमाने श्रोतुस्तस्माद् वचनात् ‘सर्वत्र’ सर्वस्मिन् व्यवहाराङ्गे विपर्ययः
प्राप्तो भवतः, अन्योच्चारणेऽप्यप्रतिपत्त्युपगमाद्विदास्पदीभूतप्रकरणवत् । पाठान्तरं वा-‘अन्नत्थ वा अभिहिते’ति अन्यत्र वाऽ-
भिहितेऽन्यत्र प्रत्यये सर्वत्रैव त्रैलोक्ये प्रत्ययः श्रोतुः प्राप्नोऽनभिहितत्वाविशेषात् मुखराभिधेयप्रतिपत्ति गार्थार्थः ॥१५२१॥ तत्रैतत्स्यात्-
किमनेन गोन्दलस्थामलेन ?, वक्तुरनन्यत्वात्, आनुभविकं चैतदिति, तन्न, यतः-‘अभिधेये’त्यादि । ‘इह वक्षति पचयोऽभिहि-
एऽपि तोऽभिधेयसङ्करोऽपि प्राप्नो, घटशब्दाद्देवदत्तप्रतिपत्तेः, यथा चैवं देवदत्तप्रतीतिः तथा तत एवोष्वादिप्रतिपत्तिः स्यात्, तादु-
पसंजिहीर्षु आहतुः-तस्मान्निर्दिष्टवशाद्-अभिधेयानुरोधेन सामायिकमर्थरूपं रूढितो नपुंसकमिति नपुंसकनिर्देशमिमौ वृत्तः, अत एव

चोक्तं 'अभिधेयवच्छिन्नवचनानी'ति, अथवा सामायिकगतः स्त्रीपुंनपुंसकलिङ्गत्वात्तत्परिणामानन्यत्वाच्च सामायिकार्थरूपस्यापि त्रिलिङ्गत्वमत्रिलिङ्गतामस्याधिकुरुत इति गार्थार्थः ॥१५२२॥ 'उज्जुस्तु ए'त्यादि । ऋजुश्चो नयो निर्देष्टृवशेन-अभिधातुबलेन 'सामाङ्यं विधिदिसइ'ति सामायिकनिर्देशमनुमन्यते, वक्त्रधीनत्वात्तत्पर्यायत्वाच्च विज्ञानवदिति गार्थार्थः ॥१५२३॥ प्रयोगः 'कर'इत्यादि ॥ वक्तृस्वामिकं वचनं करणत्वान्मन इव, तथा वक्तुर्वचनं व्यपदिश्यते स्वपर्यायत्वाद् घटरूपादिवत् । तथा चयो वयंतस्स नान्यस्य स्वाधीनत्वात्, तद्विवक्षाभावभावितादित्यर्थः, स्वधनवदिति गार्थार्थः ॥१५२४॥ 'तहे'त्यादि ॥ 'तस्स तयं'ति पक्षः, कुतः ? इत्याह-भूक्तदुरुक्ताभ्यां तस्यवानुग्रहोपघातदर्शनात्, इह यस्य यन्निभिचावनुग्रहोपघातौ तत्तस्यात्मीयमिति प्रतिजानीमहे, तद्यथेन्द्रियं, इत्थं चैतद्, इतरथा-अन्यथाऽर्थपर्यायत्वे वचनस्याकृताभ्यागमो भवेत् जिह्वायाः, क्रयोः ?, अनुग्रहोपघातयोः, एतदुक्तं भवति-वक्तुर्धर्म एव हि वचने सत्येवं जिह्वाया अकृताभ्यागमो न भवति, अर्थधर्मके त्वकृताभ्यागमः, इत्येवमादि स्वधियाञ्जाभ्यूष्य वक्तव्यमिति गार्थार्थः ॥१५२५॥ पर आह-'निधी'त्यादि ॥ ननु तयं वयणं जुतं घडमाणयं निर्देश्यधर्मतयाऽपि, न केवलमभिधातुधर्मतयैव, कुत इत्यत आह-'निदिद्वस्स-चि कस्सई उवघाथादिदो चि, तथाहि-वध्यतामयं चौर इत्युक्ते मुच्यतां वाऽयमित्युक्तौ चौरस्य विषादाश्वासौ स्यात्तामित्यतोऽयमनेकान्त इति, उच्यते, नान्या प्रत्याशया प्राणाः समाश्वासनीयाः, यतस्तावाश्वासविषादौ तस्य 'स्वकरणात्' स्वश्रोत्राद्भवतो, न तद्वचस्तः, इतरथा तद्वचनभवेन तयोस्तौ स्थाणोरपि भवेतां, न च भवतः, अकरणत्वात्तस्येति गार्थार्थः ॥१५२६॥ अपि च-अर्थपर्यायवचनवादिन् ! 'सरे'त्यादि ॥ स्वरनामकर्मोदयजनितं वचनं, अतश्च वक्तृपर्यायस्तत्सामान्यविवक्षायां सत्यां नामप्रत्ययत्वाद् देहवत्, उपचयमाह-अभावाभिधानात्, एतदुक्तं भवति-अभाव उच्यते, यदि च तत्पर्यायो वचनं स्यात्ततोऽसावपि भावः स्याद् वचनाश्रय-

त्याद्भ्रुवदभिप्रायेण घटयत्, तस्मान्न वस्तुधर्मो वचनं, अपि तु वक्त्वधर्म इति गाथार्थः ॥१५२७॥ अभ्युपगम्याप्याह—‘भावम्भी’—
त्यादि ॥ ‘भावस्मिचित्ति भावेऽपि वस्तुधर्मतायां वचनस्य तदर्थप्रतीतिजनकमितिकृत्वा विकल्प्यते ‘तं’ ति तद्वचनं ‘तं’ति तं
वाच्यमर्थं मग्न्यं वा पगासेजा असंबद्धं वेति द्वयी गतिः, यदि संबद्धं चतुर्थसमये भुवनव्यापित्वात्सर्वेषां श्रोतॄणां तं प्रकाशयतु,
संबद्धत्वानिगेषात्, सिद्धान्तामलम्बित्वेऽपि च नयतैरास्य, न दुर्णयता, आचार्यवचनप्रामाण्यादिति गाथार्थः ॥१५२८॥ द्वितीयं
विरुल्यमधिकृत्याह—‘निर्व्वी’त्यादि ॥ नापि द्वितीये तद्वस्तु प्रकाशयेद्, विज्ञानादन्यत्वे सत्यसम्बद्धत्वात्प्रदीपवत्, यथाहि—प्रदीपो
विज्ञानादन्यत्वे सत्यसम्बद्धान्नाभामयेदेवमेतदपि, अथ चेदु विज्ञानादन्यत्वे सत्यसम्बद्धमपि भागयेत् ततः सर्वं भासयतु, असंब-
द्धत्वानिगेषादिति गाथार्थः ॥१५२९॥ अत्राह—ननूक्तं वचनमर्थादात्मलाभं लभते प्रदीपयत् अतः कथमर्थपरिहारेणैदं वक्तुरेवेति
भ्रदृष्टमेह?, उच्यते—‘जइवी’त्यादि ॥ ‘जइवि निमित्तं सामणं’ यद्यपि निमित्तं कारणं सामान्यं—तुल्यं, वचनस्येति गम्यते, किं तदि-
त्याह—उचनीयस्त्वृवाह्याभ्यन्तरं यथासह्यं, समासस्त्विदानीं सुखोद्वेयः, तथाऽपि किमित्याह—वक्ता तथाऽपि प्रधानो वर्त्तते, स्वाभि-
त्वमन्नीकृत्याभ्यन्तरनिमित्तत्वादिति गाथार्थः ॥१६३०॥ ‘सद्यो’इत्यादि ॥ शब्दयतेऽनेनेति शब्दः, असौ निर्देशं भणति’वचनमि-
च्छति, किंशिष्टमित्याह—‘समानलिङ्गं’ निर्देशयनिर्देश्युमदृशं वाच्यवाचकतुल्यमितियावत् । अनभिमतप्रतिषेधमाह—‘विसृष्टशं’
अगमानलिङ्गं ‘अवस्तु’ तुच्छं, निर्देशं भणतीति वर्त्तते । आद्यपदस्योपपत्तिमाह—‘उपयुक्तः’ तदर्पितान्तःकरणः ‘निर्देश्य’ वक्ता
‘निर्देशयात्’ अभिधेयाद् ‘घतः’ यस्माद् ‘अनन्यः’ संलुलितः, तेन एतदुक्तं भवति—पुंसः पुमांसं भणतः पुंनिर्देश एव, स्त्रियः स्त्रिय-
मभिधेयत्वाः स्त्रीनिर्देश एव, नपुंसकस्य नपुंसकमभिधेयानस्य नपुंसकनिर्देश एव, उक्तयुक्तेः, एवं तावत्सप्तस्थानत इति गाथार्थः ॥

॥१५३१॥ परस्थानतोऽप्याह-‘धी’ इत्यादि ॥ यदि पुमान् कर्तुंभूतः स्त्रियं कर्मभूतां निर्दिशति, वासवदत्ते ! कुर्विदमिति, ततोऽसौ पुमान् रूपेण भवति, किं कारणमित्याह-‘यसः’ यस्मात् ‘तदुपयुक्तः’ ह्युपयुक्तः स्त्रीविज्ञानात् वासवदत्ताप्रत्ययादनन्यः-संलु-
लिताकारो भवति, एवं नपुंसयं णिदिसह जह पुमं नपुंसयं चैव, तत्रो जत्रो तदुवउचो नपुंसयविभाषणणोत्ति, पुरिसो गत्रो, एवं इत्थीपुरिसनपुंसएलु लाएयव्वा, नपुंसओऽवि पुरिसिस्थीसु, प्रकृतं योजयन्नाह-अतः ‘निश्चिद्वसमाणलिंगो’ त्ति निर्दिष्टेन समान-
लिङ्गः, अस्य वक्ता भवतीत्यव्याहारः, निर्देशयनिर्देशकयोरस्यैवं समानलिङ्गतेति भावनेति गाथार्थः ॥१५३२॥ साम्प्रतमवस्थिति पदं विधियते-‘जदी त्यादि ॥ यदि ‘सः’ ह्युपयोगवान् पुमान् पुमानेव, पुंविज्ञानानन्यत्वात् ‘तो ण स्थि’चि ततोऽसौ न स्त्री, विरुद्ध-
धर्माध्यासितत्वात्, ह्युपयोगविरुद्धो हि पुरुषज्ञानोपयोग इति । ‘अह त्थी’चि अथ सपसौ तत्परिणागे स्त्रिलीभूत्वात् ततो न पुमान् तत एव हेतोस्तद्वत् । अपि च ‘नवा’ नैव ह्युपयुक्तः पुमान् तदुपयुक्तः सपुपयुक्तो यदि स्त्रीस्यं न याति, अग्न्युपयुक्तोऽग्निगियेति भावना, एतदुक्तं भवति-जो त्थीचिनामओ णो त्थीचि यः स्त्रीविज्ञानात्तदोऽगि-णो पासावदपाविज्ञानपट्टिः-गि न स्त्री-न पाग-
वदत्ता स सर्वथा नास्ति, अतंभवाद्धिदिन्दीवरमालावत्, संभवे तूच्छिभेदानीमुपयोगेऽपरिभागेति गाथार्थः ॥१५३५॥ इदं परि-
जिहीर्षुः पर आह-‘भासती’ त्यादि ॥ यदि च मन्यसे-स पुरुषस्तां पासावदत्ता ‘भासते’ आगच्छयति, कागगित्थान आत्-अनुप-
युक्तः अतन्मयतां यात्वेति, छरिराह-‘अज्ञाणी तत्रो’चि, यद्येवं ततोऽतापज्ञानी अनुपलम्भात्, (अनुपयोगात्), यथा चैवं तदा न
तद्वचनं वासवदत्तेत्यामन्त्रणं निर्देशः, कुतः ? इत्याह-येन कारणेन मतए-अभिप्रेतं, विपश्चितागिति गम्यते, किमित्यत आह-निश्चित्य
निश्चितो वा-देशो निर्देश इति गाथार्थः ॥१५३४॥ तथा च-‘सो’ इत्यादि ॥ ‘सः’ निर्देशो यदि स्त्रीति पासावदत्तेति अतो नागा-

ननुपयुक्तः, तस्माननुपयुक्तेषु नामौ निर्देशो, विरुद्धत्वाद् अश्रावणशब्दवत्, तस्मान्निर्देशोऽनुपयुक्तश्च त्रुते शब्दः, किमित्यत आह-न तदस्तु, अत एवेते-“जाणतो अशुउचोचि त्रेति सद्यो तयमवत्यु” न्ति गार्थः ॥१५३५॥ सर्वोपसंहारमाह-‘तम्हा’ इत्यादि ॥ तस्मात् यद्यन्निर्दिश्यते स्त्रीनपुंसकौ स पुरुषस्तदुपयुक्तः तन्मय एव भवति, किं कारणमित्याह-वक्ता पुमान् वचनीयात् कयांदरनय इति कृत्वा, अतः ‘समानलिङ्गोऽसौ’ उभयसदृशोऽसावित्युक्तं भवतीति गार्थः ॥ १५३६ ॥ मकृतमुपदर्शयन्नाह-‘सामाङ्’ इत्यादि ॥ सामायिके निर्देशे उपयुक्तः सामायिकोपयुक्तः, कः ? इत्यत आह-‘जीवो’ निर्देशः, किं ?-सामायिकं, भवतीति शेषः, न च सामायिकमित्यभिदधत् स्वरूपेव-आत्मानमेव निर्दिशति, तदुपयुक्तत्वात्, एतदुक्तं भवति-तद्वत्तुगि पुंस्त्रीनपुंसकानि सन्ति नपुंसकमेव भवन्ति, किमित्यत आह-‘जओ स’ चि यतः सः-पुरुषादिर्निर्देशः सर्वोऽविशेषेण तेनैव सामायिकेन समानलिङ्गो वर्तते, तस्य रुद्रितो नपुंसकत्वादिति गार्थः ॥१५३७॥ आह-यदि पुनर्भावद्विविध्यादुभयनिर्देशः स्यात्, तथाहि-द्विविधो भावो-विज्ञान-मयः परिणतिमयश्च, भावभिषायिनश्च शुद्धनपाः, तत्र यदा पुमानुपयुक्तः स्त्रियमाह तदा वक्तुः स्त्रीविज्ञानानन्यत्वात् स्त्रीनिर्देश एव, पुंस्यपरिणतिमयत्वाच्च सतत्तत्त्वस्य पुंनिर्देशोऽप्यस्ति, उच्यते, भावद्विविधे सत्यपि विज्ञानमेवोपयोगरूपमिहाधिक्रियते, न पुरुषपरिणतिः, विज्ञानमयत्वाद्भावाग्निर्देशस्य । आह-ननु शब्दोऽपि निर्देश एवेति, उच्यते, न, तस्य द्रव्यमात्रत्वाद्, भावग्राहित्वाच्च शब्दनयस्येति, तत्रैतत्स्यात्-शब्दप्रधान एव शब्दनय इति, उच्यते, न, अर्थापरिज्ञानात्, इह हि शब्दनयः शब्दे पृष्टे नार्थं प्रत्यापयति, तद्भावाभावाच्छब्दज्ञानस्य, कारणस्य च द्रव्याभिधानात् द्रव्यस्य च भावशून्यत्वात् शब्दनयस्य च भावमात्रग्राहित्वात्ततो न शब्दमात्र-वस्तुप्रधानता युक्तेति । आह-पद्युपयुक्तो वक्तार्यं यमर्थमाह तद्वशाच्च निर्देशस्ततो निर्देशव्यवहारयोस्य च को विशेषः ?,

उच्यते, तयोरुपपुक्तस्यानुपपुक्तस्य वा वक्तुरात्मनिरपेक्षाभिधेयमात्रवाच्छब्दमात्रमेव निर्देशः, इह तु बाह्यवस्तुविज्ञानं प्रत्ययमात्रमु-
ररीकृत्याभिप्रेयोपयोगानन्यत्वाद्भिधातुः स्वरूपमेवाधिक्रियते निर्देशे, आह-यद्येवमुद्रादस्य को विशेषः?, तस्यापि हि निर्देशक-
वशाच्चिदेशः स एवेहापीति, उच्यते, ऋतुद्रनस्यानुपपुक्तस्यापि वक्तुरभिधानमात्रकं, न विज्ञानमेवेत्ययं विशेष इति गाथा(भात्रा)र्थः । ३७।
'इय' इत्यादि ॥ एवं सर्वनयमतानि प्रत्येकमप्रमाणानि, परीचयिष्यत्वात्, सद्बुद्धितानि त्वन्योऽन्यापेक्षास्थितानि जैनं शासनं भवन्ति,
यत्किञ्चिद्विष्टमित्याह-बाह्यशास्त्रन्तरं चालाम्बन्तरौ च तौ निर्देशौ चेति विप्रहस्तयोर्निमित्तमिति समासः तत्सद्बुद्धीतुं-अभ्युप-
गन्तुं शीलमस्तेति समासः, अन्तर्बालनिमित्तसामग्रीमयं यदित्यर्थः । तथा च स्मरनामकर्मोदयवाद्यार्थोदिवचनीयविशिष्टसामग्रीत एव
धनित्यभिर्भवति, स चार्थमुद्योतयन्नेव, तत्संबन्धात्वात्, अत एव शब्दार्थयोः प्रकाशयप्रकाशकलक्षणः सम्वन्धः तत्स्वभावत्वात्प्रदीपार्थ-
गोरिव, यद्येवमशुद्धीतसङ्केतस्यापि शब्दविशेषश्रवणाद्वाच्यार्थप्रतीतिः स्यात् न च भवति, उच्यते, शब्दो हि तावत्तत्प्रकाशनस्वभावो,
यसु कस्यचिथ प्रकाशयति तत्कारणान्तरविरहात्, नहि प्रदीपप्रकाशितमप्यर्थं बहलतिमिरपटलाक्रान्तलोचनः प्रत्येति, तच्च वाच्यार्थ-
प्रतिपत्तिनिषन्धश्रवणकर्मपटलमित्यभिप्रायः, आह-सङ्केतकरणादप्यप्रतिपत्तिप्रसङ्गः, उच्यते, कस्यचिज्जडमतेरसंजात-
धयोपशमस्य शारश्रवणादाविष्यत एव, तथाहि-विषमपदार्थान्गह्याने क्षयोपशमाभावात् वचनित्सङ्केतोऽपि कर्तुमशक्यः, वचचित्तु
कारणमात्रेऽप्युत्तरकालं भावनानुपपत्तिः, अपरस्य तु विशिष्टधयोपशमगतः सकृन्लेच्छादिध्वनिश्रवणे सति सङ्केतनिरपेक्षस्यापि
पदार्थप्रतीतिसंभवात्, कस्यचिज्जुल्यकर्मणः सङ्केतकरणादेव कर्ममलपटलापगमात् प्रतिपत्त्यविरोध इति गाथार्थः ॥ १५३८ ॥ दारं । तदे-
व 'लिषी' स्यात् ॥ निर्दिष्टं-सामायिकं 'यथा चा' येन वा प्रकारेण सकलत्रैलोक्यफलक्षमीभोगलक्षणो नोद्भूतमेतत् तत्किं?, जीमद्रूप-

मिति ॥१५३९॥ तथा- 'खेत्ते' इत्यादि ॥ कस्मिंश्चैतत्सामायिकं क्षेत्रे काले च प्रस्तूतं, भावतो-भावं चाङ्गीकृत्य कोऽसौ पुरुषविशेषो?, यत इदं प्रथममिति वर्तते । उचरगाथाघटनार्थमाह-क्षेत्रकालभावत्रयं निर्गमविशेष एव, तस्य पद्विषयत्वाद् ॥१५४०॥ आह च-
नामं ठवणा दविण खेत्ते काले तहेव भावे य । एसो उ निगमस्सा निक्खेवो छव्विहो होइ । नि१४५।
दब्बाओ दब्बस्स व विणिगमो दब्बनिगमो सो य । तिविहो सच्चिताई तिविहाओ संभवो नेओ । १५४२॥
पभवो सच्चिताओ भूमरंक्करपयंगवप्पाई । किमिगम्मसोणियाई मीसाओ थीसरिराओ ॥१५४३॥
किमियुणयुणत्तुण्णाई दारुओ जं व निगयं जत्तो । दब्बं विगप्पयसओ जह सब्भावोवयारेहिं ॥१५४४॥
तेत्तस्स विनिगमणं सरुवओ नत्थि तं जमक्किरियं । खेत्ताओ खेत्तम्मि च ह्वेज्ज दब्बाइनिगमणं ॥१५४५॥
उवयारओ च खेत्तस्स निगमो लोगनिक्खुड्डाणं च । लद्धं विनिगयंति य जह खेत्तं राउलाउत्ति ॥१५४६॥
कालोऽपि दब्बधम्मो निक्किरिओ तस्से निगमो पभवो । तत्तो चिय दब्बाओ पभवइ काले व जं जम्मि ॥
उवयारओ व सरओ विणिगओ निगओ य तत्तोऽहं । अहवा दुक्कालाओ नरो व दालाइकालाओ ॥१५४८॥
भायोऽपि दब्बधम्मो तत्तो चिय तस्स निगमो पभवो । दब्बस्स व भावाओ विणिगमो भावओऽवगमो ॥
रूवाइ पोग्गलाओ कसायनाणादओ य जीवाओ । निति पभवंति ते वा तेहिंतो तच्चिओगम्मि ॥१५५०॥
तत्थ पसत्थं मिच्छत्तऽण्णाणा विरइ भावनिगमणं । जीवस्स संभवंति य जं सम्मत्तादओ तत्तो ॥१५५१॥
एत्थ उ पसत्थभावप्पसूडमेत्तं विसेसओऽहिगयं । अपसत्थावगमोऽविय सेसावि तदंगभावाओ ॥१५५२॥

धीरो दब्धं खेतं महसेणवणं पमाणकालो य । भावो उ भावपुरिसो समासओ निग्गमंग्गाइं ॥१५५३॥
 सामइयं वीराओ महसेणवणे पमाणकाले य । भावपुरिसा हि भावो विणिग्गओ वक्खमाणोऽयं ॥१५५४॥
 इचेवमाइ सव्वं दब्धाहीणं जओ जिणस्सेव । तो निग्गमणं वोत्तुं वोच्छं सामाइयस्स तओ ॥१५५५॥
 मिच्छत्ताइतमाओ स निग्गओ जह य केवलं पत्तो । जह य पत्तयं तत्तो सामइयं तह पवक्खामि ॥१५५६॥
 'नाम'मित्यादि द्वारागाथा ॥४१॥ तत्र नामस्थाने प्राग्बद्, व्यतिरिक्तं द्रव्यनिर्गममाह—'दब्धाओ'इत्यादि ॥ द्रव्यान्निर्गमो
 द्रव्यनिर्गमो द्रव्यस्य वा, स च त्रिविधः सचित्तादिः, कुतः ? इत्याह—त्रिविधात् भूम्यादेः सचित्तादेः 'संभवो'निर्गमो 'ज्ञेयः'
 बोद्धव्य इति ॥४२॥ स्थापना । आह च—'पभवो'इत्यादि ॥४३॥ 'किमी'त्यादि सपादा साधिका गाथा भावितार्था । तथा यद्वा द्रव्यं
 'यतः' यस्माद् द्रव्यान्निर्गतं विकल्पवशतो यथाभावेनोपचारेण वा, यथा द्रव्याद् द्रव्यस्य रूपकात्कालान्तरप्रयुक्ताद्रूपकस्य, एवं द्रव्याणां,
 द्रव्येभ्यो द्रव्यस्य एकाहैकरूपकस्य, द्रव्येभ्यो द्रव्याणां द्रव्यनिर्गम इति गाथार्थः ॥१५४४॥ 'खेत्तस्से'त्यादि ॥ 'उव'इत्यादि
 सुगमम् ॥४६॥ कालस्तु द्रव्यधर्म एव, तस्य द्रव्यादेव निर्गमस्तत्प्रभवत्वाद्, आह च—'कालोऽवी'त्यादि ॥ यद्वा वस्तु यस्मिन् काले
 ऋतुलक्षणे प्रभवति स कालनिर्गम इति गाथार्थः ॥१५४७॥ 'उवयारे'त्यादि सुगमा ॥४८॥ दारं ॥ 'भावोऽपि—
 वर्णादिद्रव्यधर्म एव यतोऽतस्त एव द्रव्यात्तस्य वा भावाद्धिनिर्गमो भावतः सकाशाद् भ्रंशनं भावनिर्गमः, तथा च लोके वक्तारो भवन्नि-
 अपगतमेतद्भावादिति गाथार्थः ॥१५४९॥ तथा—'रूवादी'त्यादि ॥ पुद्गलात्सकाशाद्द्रुपादयः—पारिमाण्डल्यादयः जीवाच्च कपायादयः
 णित्ति प्रभवन्ति 'ते वा तेहितो'ति पुद्गलजीवौ वा तयोः पारिमाण्डल्यक्रोधयोर्भावयोः सकाशात् णित्ति वर्यते, कदे-

त्यत आह-तद्वियोगे-रूपक्रोशादिपर्यायनिवृत्ताविति, एष एव निर्गमस्य निक्षेपः पोढा भवतीति गाथार्थः ॥१५५०॥ अपं चानेक-
घोक्तः त्रिप्यव्युत्पादनार्थं, अन्यथा प्रशस्तभावनिर्गममात्रेणाप्रशस्तभावापगममात्रेण च प्रकृतं, शेषैश्च तदङ्गत्वादिति, आह च-‘तत्त्ये’-
त्यादि ॥५१॥ ‘एत्य उ’ इत्यादि गतार्था ॥५२॥ नगरं कस्येत्यत आह-‘जीवस्य’ जीवद्रव्यस्य । इह च-‘वीरो’ इत्यादि भावार्थगाथा
स्पष्टार्था ॥५३॥ किमुक्तं मनतीत्याह-‘सामइय’मित्यादि स्पष्टा ॥५४॥ ‘इच्चेवमादी’ति इत्येवमादि द्रव्याधीनं यतोऽतो जिनस्यैव
निर्गममभिधाय सामायिकस्य वक्ष्य इति गाथार्थः ॥१५५५॥ कथमित्यत आह-‘भिच्छत्तादी’त्यादि स्पष्टं, विशेषपक्षश्चायमिति
न पौनरुक्त्यस्य गन्धोऽप्यस्तीति ॥१५५६॥

पंथं किर देसेत्ता साहूणं अडविविप्पणट्टाणं । सम्मत्त पढमलंभो वोद्धव्वो वद्धमाणस्स । १५५७॥ नि. १४६।
‘पंथ’मित्यादि । एवं तस्यां मध्यमायां पापायां सोमिलार्यत्राह्वणस्यैकादशचतुर्दशविद्यास्थानविदुषाध्यायऋत्विगुणपदेशपूर्वकं
यागं यजतः सत उत्तरस्यां दिशि भगवतो महावीरवर्द्धमानस्वामिनः ॥१५५७॥

अवरचिदेहे गामस्स चित्तओ रायदारुवणगमणं । साह् भिक्खलनिमित्तं सत्था हीणे तर्हि पासे ॥१५५८॥
दाणऽण पंथनयणं अणुंकप गुरुण कहण संमत्तं । सोहम्मे उववण्णो पलियाउ सुरो तओ मरिइ ॥१५५९॥
लद्धूण य सम्मत्तं अणुंरुपाए उ सो सुविहियाणं । भासुरवरचोदिधरो देवो वेमाणिओ जाओ ॥१५६०॥
चइऊण देवलोगाओ इह्चेव य भारहंमि वासंमि । इक्खागकुले जाओ उसभसुअसुओ मरीइत्ति ॥१५६१॥
इक्खागकुले जाओ इक्खागकुलस्स होइ उप्पत्ती । कुलगरवंसाईए भरहस्स सुओ मरिइत्ति ॥१५६२॥

ओसस्पिणी इमीसे तलियाएँ समाए पच्छिमे भागे । पलिओधमट्टभागे सेसंभि उ कुलगरुपत्ती ॥१५६३॥
 अट्टभरहमज्झिल्ले तियभागे गंगसिंधुमज्झंभि । एत्थ बहुमज्झदेसे उप्पण्णा कुलगरा सत्त ॥१५६४॥
 पुव्वभवजम्मनामं पमाणसंघयणमेव संठाणं । वण्णित्थि आउभागा भवणोवायो य पीती य ॥१५६५॥
 अवरविदेहे दो वणियवयंसा माइ उज्जुए चेव । कालगया इह भरहे हत्थी मणुओ य आयाया ॥१५६६॥ (दारं)
 दट्ठं सिणेहकरणं गयमारुहणं च नामनिष्फत्ती । परिहाणि गेहि कलहो सामत्थण विणवण हत्ती ॥१५६७॥
 पढमेत्थ विमलवाहण चक्खुमजसमं चंउत्थमभिचंदे । ततो पसेणई (ए मरुदेवे) चेव नाही य ॥१५६८॥ (दारं)
 णवधणुसयाईं पढमो अट्ट य सत्तद्धसत्तमाईं च । छच्चेव अट्टच्छटा पंचसया पणवणीसा य ॥१५६९॥ (दारं)
 वज्जरिसभसंघयणा समचउरंसा य होति संठाणे । वन्नंपि य वोच्छाभिं पत्तेयं जस्स जो आसि ॥१५७०॥ (दारं)
 चक्खुमजसमं च पसेणई य एए पियंगुवण्णाभा । अभिचंदो ससिगोरो निम्मलकणगप्पभा सेसा ॥१५७१॥
 (चंदजस चंदकंता सु) रूव पडि(रूव चक्खुकंता य) । सिरिकंता मरुदेवा कुलगरपत्तीण णामाणि ॥१५७२॥
 संघयणं संठाणं उच्चत्तं चेव कुलगरेहिं समं । वन्नेण एगवन्ना सन्वाअँ पियंगुवन्नाओ ॥१५७३॥ (दारं)
 पलिओधमदसभागे पढमस्साउं ततो असंखेज्जा । ते आणुपुच्चिहीणा पुव्वा नाभिस्स संखेज्जा ॥१५७४॥
 जं चेव आउगं कुलगराण तं चेव होइ तासिपि । जं पढमगस्स आउं तावइयं होइ हत्थिस्स ॥१५७५॥
 जं जस्स आउयं ग्वलु तं दसभागे समं विभइऊणं । मज्झिल्लट्टविभागे कुलगरकालं वियाणाहि ॥१५७६॥

देसूणं च यासं सक्कागमणं च वंसठवण्टा । जं च जहा जिणजोगं सब्वं तं तस्स फासीय ॥१६०५॥
 सक्को वंसटवणे इक्खु अगू तेण होंति इक्खागा । आहारमंगुलीए विहति देवा मणुणं तु ॥१६०६॥
 (अह वट्टइ सो भयवं) भगवन्तो दिवलोगच्चुओ अणोवमसिसीओ । देवगणसंपरिवुडो णंदाणं सुमंगलासहिआ ॥१६०७॥
 असियसिरओ सुनयणो विंचोटो धवलदंतपंतीओ । वरपउमगवभगोरो फुल्लुप्पलगंधनीसासो ॥१६०८॥
 जाईसरो य भगवं अप्परिवडिण्हि तिहि उ नाणेहिं । कंतीय य बुद्धीय य अब्भहिओ तेहिं मणुण्हिं ॥१६०९॥
 पडूमो अकालमच्च तहिं तालफलेण दारओ तु हओ । कण्णा य कुलगरेणं सिट्ठे गहिया उसमपत्ती ॥१६१०॥
 भोगसमत्थं नाउं वरकम्मं तस्स कासि देविंदो । दोण्हं वरमहिलाणं बहुकम्मं कासि देवी उ ॥१६११॥
 छप्पुवसयसहस्सा पुब्बि (जायस्स जिणवरिंदस्स) तो भरहवं (भिसुंदरि वाहुवली चैव जा) याइं ॥१६१२॥
 देवीसुमंगलाए भरहो वंभी य मिहुणयं जायं । देवीय सुनंदाए वाहुवली सुंदरी चैव ॥१६१३॥
 अउणापन्नं जुयले पुत्ताण सुमंगला पुणो पसवे । णीतीण अत्तिकमणे निवेयणं उसभसामिस्स ॥१६१४॥
 राया करेइ दंडं सिट्ठे ते वेत्ति अम्हवि स होउ । मग्गह य कुलगरं सो य वेत्ति उसभो य (भे राया) ॥१६१५॥
 (आभो) एउं सक्को उवागओ (तस्स कुणइ अभि)सेयं । मउडाहअलंकारं नरिंदजोगं च से कुणइ ॥१६१६॥
 भिसिणीपत्तेहितरे उदयं वेत्तुं छुमंति पाएसु । साहु विणीया पुरिसा विणीयनगरी अह निचिट्ठा ॥१६१७॥
 आसा हत्थी गाथो गहियाइं रज्जसंगहनिमित्तं । चेत्तूण एवमादी चउच्चिहं संगहं कुणइ ॥१६१८॥

उरगा भोगा राहण स्वतिया संगहो भवे चउहा। आरखिवगुरुवपसा सेसा जे खतिया ते उ ॥१६१०॥
 आहारे मिपकम्मे य, मामणा य विभूसणा । लेहे गणिण य रूवे य, लखणे माण पोयण ॥१६२०॥
 चवहारे णीइ दुट्टे(जुज्जे)य, ईसत्थे य उवासणा । तिगिच्छा अत्थसत्थे य, वंधे घाण य मारणा ॥१६२१॥
 जणूसवसमयाण, मंगले कोउण इय । वत्थे गंधे य महे य, अलंकारे तेहेव य ॥१६२२॥
 नोलोवणथिवाहे य, दत्तिया मडयपूयणा । ह्यावणा थूम सदे य, छेलावगय पुच्छणा ॥१६२३॥
 आसी य कंदहारा मूलाहारा य पत्तहारा य । पुक्ककलभोइगोवि य, जइया किर कुलगरो उसभो ॥१६२४॥
 आसी य इय्युभोई इयवागा तेण स्वतिया होति । सणसत्तरसं घणं आमं ओमं च सुंजीया ॥१६२५॥
 ओमंउपाहारेंता अजीरमाणंभि ते जिगमुवेंति । हत्थेहिं घंसिऊणं आहारेहत्ति ते भणिया ॥१६२६॥
 आसीय पाणिगंसी तिभिय तंतुलपयालपुडभोई । हत्थतलपुडाहारा जइया किल कुलगरो उसभो ॥१६२७॥
 घंसिऊणं तिम्मणयंसण(तिम्मण)पयालपुडभोई । घंसणतिम्मपयाले हत्थउडे (कक्कवसेण य) ॥१६२८॥
 (अगणिरस य उट्ठाणं दुमयंसा वट्टु भीय परिकह) णं । पासेहिं परिच्छेत्तुं गेणहह पागं चतो कुणह ॥१६२९॥
 पयखेव इहण ओसहिं कहणं निगमण हत्थिसीसंमि । पयणारंभपवत्ती ताहे कासी य ते मणुया ॥१६३०॥
 पंचेव ग सिप्पाई घटलोहे चित्तगति (णंत) कासवण । एक्केक्कस्स य ए(तो वीसं वीसं भवे भेया) ॥१६३१॥
 कंमं कित्तिवाणिज्जादि मामणा जा परिगहे ममया । पुब्बं देवेहिं कया विभूसणा मंडणा गुरुणो ॥१६३२॥

लेहं लिचीविहाणं जिणेण वंभीणं दाहिणकरेणं । गणियं संखाणं सुंदरीणं वामेण उवइट्टं ॥१६३३॥
 भरहस्स रूवकम्मं नरादिलक्खणमवोइयं बलिणो । माणुम्माणवमाणं पमाण गणिमादिवत्थूणं ॥१६३४॥
 मणिमादी दोराइसु पोता तह सागरंमि वहणाइं । ववहारो लेहवणं कज्जपरिच्छेदणत्थं वा ॥१६३५॥
 णीइं हक्काराईं सत्तविहा अहव सामभेदादी । जुद्धाईं बाहुजुद्धाइयाइं वट्टाइयाणं च ॥१६३६॥
 ईसत्थं धणुवेदो उवासणा मंसुकम्ममादी य । गुरुरायादीणं वा उवासणा पज्जुवासणया ॥१६३७॥
 रोगहरणं तिगिच्छा अत्थागमसत्थमत्थसत्थंति । निगलादिजमो वंधो घाओ वंडावित्तालणया ॥१६३८॥
 मारणया जीववहो जण्णा णागाइयाण पूया उ । इंदादिमहा पायं पइनियया ऊसवा होंति ॥१६३९॥
 समवायो गोटीणं गामादीणं व संपसारो वा । तह मंगलाइं सोत्थियसुवन्नसिद्धत्थया दोण्णि ॥१६४०॥
 पुब्बं कयाइं गुरुणो सुरेहिं रक्खाविकोउयाइं च । तह वत्थंगमल्लालंकारा केसभूसा य ॥१६४१॥
 तं दट्टहण पवत्तो लंकारेउं जणोवि सेसोवि । विहिणा चूलाकम्मं, बालाणं चोलयं नाम ॥१६४२॥
 उवणयणं तु कलाणं गुरुमूलं साहुणो तओ धम्मं । धेत्तुं हवंति सट्ठा केई दिक्खं पवज्जंति ॥१६४३॥
 दट्टुं कयं चिवाहं जिणस्स लोगोवि काउमारद्धो । गुरुदत्तिया य कत्ता परिणिज्जंते तओ पाण ॥१६४४॥
 दत्तिव्व दाणमुसभं देतं दट्टुं जणंमि वि पवत्तं । (जिणभिक्षवादाणं पिहु दट्टुं भिक्षवा पवत्ता उ) ॥१६४५॥
 (मडयं मयस्स) देहो तं मरुदेवीणं पढमसिद्धोत्ति । देवेहिं पुरा महियं झामणया अग्गिसक्कारो ॥१६४६॥

सो जिणदेहादीणं देवेहिं कओ चिया य धूमा य । सधो य रुणसदो लो(गोऽवि तओ तथा पगओ) ॥१६४७॥
 (छेलायणमुनिकटाइ बाल) कीलावणं थ सेंडाई । इक्खणियादिमयं वा पुच्छा पुण किं कहिं कज्जं ॥१६४८॥
 अहव निमित्तादीणं सुहसतियादि सुहदुक्खपुच्छा वा । इचेवमाइयाए उप्पणं उसमकालंमि ॥१६४९॥
 किंचिच्च भरहकाले कुलगरकालेयि किंचि उप्पणं । पडुणा उ देसियाइं सब्बकलासिप्पकम्मइं ॥१६५०॥
 उसमचरियादिगारे सब्बेसिं जिणवराण सामणं । संयोहणादि वोचुं वोच्छिहि पत्तेयमुसभस्स ॥१६५१॥
 संयोहणपरिचाए, पत्तेयं उवहिंमि य । अन्नलिंगे कुल्लिंजे य, गामायारपरीसहे ॥१६५२॥
 जीवोयलंभे सुतलंभे, पच्चक्खणे य संजमे । छउमत्थतवोकम्मे, उप्पया पाणसंगहे ॥१६५३॥
 तित्थं गणो गणहरा, धम्मोवायस्स देसगा । परियाय अंतकिरिया, कत्तस केण तवेण वा ? ॥१६५४॥
 सब्बेऽवि संयंबुद्धा लेगंतिययोहिया य जीयंति । सब्बेसिं परिचाओ संबच्चरियं महावाणं ॥१६५५॥
 रत्त्वादिचाओविय पत्तेयं को व केत्तियसमगो । को कस्सुवही को वाऽणुण्णाओ केण सीसाणं ? ॥१६५६॥
 एगो भगवं वीरो पासो मल्ली य तिहि तिहि सएहिं । भगवंपि चासुपुब्बो छहिं पुरिससएहिं निक्खंतो ॥१६५७॥
 उग्गाणं भोगाणं राइण्णाणं च खत्तियाणं च । चउहिं सहस्सेहुसभो सेसा साहस्सिपरिवारा ॥१६५८॥
 सब्बेऽवि एगदूसेण निग्गाया जिणवरा चउब्बीसं । ण य नाम अन्नलिंगे नो गिहिलिंगे कुल्लिंजे वा ॥१६५९॥
 समइत्त [सुमइत्थ] निचभत्तो वसुपुज्जो निग्गतो चउत्थेणं । पासो मल्लीविय अट्टमेण सेसा उ छट्ठेणं ॥१६६०॥

(उसभो य विणीयाए चारवईए अरिट्टवरनेमी । अबसेमा तित्थयरा) निक्खंता जम्मभूमीसु ॥१६६१॥
 उसभो सिद्धत्थवणंमि दासुपुज्जो विहारगिहयंमि । धम्मो य वप्पगाए तेलगुहाए य सुणिनामा ॥१६६२॥
 आसमपयंमि पासो वीरजिणिदो य नायसंडंमि । अवसेसा निक्खंता सहसंबवणंमि उज्जाणे ॥१६६३॥
 पासो अरिट्टनेमी सेज्जंसो सुमइ महिनामा य । पुब्बण्हे निक्खंता सेसा पुण पच्छिमण्हंमि ॥१६६४॥ (दारं)
 गामायारा विसया निसेविया ते कुमारवज्जेहिं । गामगरादिएसु य केसु विहारो भवे कस्स ? ॥१६६५॥
 मगहारायगिहाइसु सुणओ खेतारिएसु विहरिंसु । उसभो नेमी पासो वीरो य अणारिएसुपि ॥१६६६॥ दारं
 उदिता परीसहासिं पराइया ते य जिणवरिंदेहि । (दारं) नय जीवाइपयत्थे उवलभिऊणं व निक्खंता ॥१६६७॥
 पढमस्स धारसंगं सेसाणेक्कारसंगसुयलाभो । (दारं) पंच जमा पढमंतिमजिणाण सेसाण चत्तारि ॥१६६८॥
 पचक्खाणमिणं (दारं) संजमो उ पढमंतिमाण दुविगप्पो । सेसाणं सामइओ सत्तरसंगो य सन्वेसिं ॥१६६९॥
 वाससहस्सं बारस चोइस अट्टार वीसवरिसाइं । मासा छणवत्तित्ति य चउत्तिगदुगमेक्कगदुगं च ॥१६७०॥
 तिदुएक्कगसोलसंगं वासा त्तिच्चि य त्तेहवड्होरत्तं । मासेक्कारसनवगं चउपणदिणा य चुलसीत्ति ॥१६७१॥
 तह बारस वासाइं जिणाण छउमत्थकालपरिमाणं । उगं च तयोक्कमं विसेसओ वद्धमाणस्स ॥१६७२॥
 उसभस्स पुरि (मताले) वीरस्सुजुवालियानईतीरे । सेसाण केवलाइं जेसुज्जाणेसु पब्बइया ॥१६७३॥
 तेवीसाए नाणं उप्पणं जिणवराण पुब्बण्हे । वीरस्स पच्छिमण्हे (पमाणपत्ताए च) रिमाए ॥१६७४॥

अदमभक्तंभि य पासोसहस्रमद्विरिट्नेमीणं । वसुपुत्रस्त चउत्थेण छट्भतेण सेसाणं ॥१६७५॥
 चुलसीतिं च सहस्सा एगं च दुवे य तिस्रि लक्खाइं । तिन्नि य वीसहियाइं तीसहियाइं च तिण्णेव ॥१६७६॥
 तिण्णिय य अद्वाइज्जा दुवे य एक्कं च सयसहस्साइं । चुलसीउं (इं)च सहस्सा विसत्तारि अट्टसट्ठिं च ॥१६७७॥
 (छावट्ठी चउसट्ठी यावट्ठिं सट्ठिमेव प)ह्ला(पणा)सं । चत्ता तीसा वीसा अट्टारस सोलससहस्सा ॥१६७८॥
 योपस य सहस्साइं जिण्णाण जइसीससंगहपनाणं । अज्जासंगहमाणं उसभावीणं अतो बोच्छं ॥१६७९॥
 तिन्नेव य लक्खाइं तिण्णिय य तीसाइं तिस्रि छत्तीसा । तीसाइं छच्च पंच य तीसा चउरो य वीसाइं ॥१६८०॥
 चत्तारि य तीसाइं(तिस्रि य अ) सीयाइं तिण्हमेत्तो य । वीसुत्तरं छलहिंयं तिसहससहियं च लक्खं च ॥१६८१॥
 लक्खं अट्ट सयाणि य वासट्टिसहस्स चउसयसमग्गा । एगट्ठिं छच्च सया सट्टिसहस्सा सया छच्च ॥१६८२॥
 सट्टिपणपण्णपण्णेगत्तयत्ता तहट्ठतीसं च । छत्तीसं च सहस्सा अज्जाणं संगहो एसो ॥१६८३॥
 पढमाणुओगसिद्धो पत्तेयं सावयादियाणंपि । णेओ सब्वजिणाणं सीसाणं संगहो कमसो ॥१६८४॥
 तित्थं चाउच्चण्णो संघो सो पढमए समोसरणे । उप्पन्नो उ जिणाणं वीरजिणिंदस्स वित्थियंमि ॥१६८५॥
 चुलसीइं पंचनउइं विउत्तरं सोलसुत्तरसयं च । सत्तहियं पण्णउइं तेणउइं अट्टसीइं य ॥१६८६॥
 एक्कासीती छावत्तरी य छावट्ठि सत्तपन्ना य । पन्ना तेयालीसा छत्तीसा चैव पणतीसा ॥१६८७॥
 तेत्तीसज्जावीसा अट्टारस चैव तह य सत्तरस । एक्कारस दस नवगं गणाण माणं जिणिंदाणं ॥१६८८॥

एककारस उ गणहरा (जिणस्स वीरस्स) सेसयाणं तु । जावतिया जस्स गणा तावइया गणहरा तस्स ॥१६८९॥
 धम्मोवायो पवयणमहवा पुब्बाइं देसया तस्स । सब्वजिणाणं गणहर चोद्दसपुब्बी य जे जस्स ॥१६९०॥
 सामाइयाइया वा वयजीवनिकाय भावणा पढमं । एसो धम्मोवाओ जिणेहिं सब्वेहिं उवइट्ठो ॥१६९१॥
 उसम्मस्स पुब्बलक्खं पुब्बगूणमजियस्स तं चैव । चउरंगूणं लक्खं पुणो जाव सुविहित्ति ॥१६९२॥
 पणवीसं तु सहस्सा पुब्बाणं सीयलस्स परियाओ । लक्खाइं एगवीसं सिज्जंसजिणस्स वासाणं ॥१६९३॥
 चउपन्नं पन्नारस तत्तो अद्धट्ठमाइं लक्खाइं । अट्ठाइज्जाइं ततो वाससहस्साइं पणुवीसं ॥१६९४॥
 तेवीसं च सहस्सा सयाणि अद्धट्ठमाणि य हवंति । इगवीसं च सहस्सा वाससऊणा व पणपन्नं ॥१६९५॥
 अद्धट्ठमा सहस्सा अट्ठाइज्जा य सत्त य सयाइं । सत्तरी विचत्त वासा दिक्खा (कालो जिणिंदाणं) ॥१६९६॥
 छउमत्थकालमेत्तो सोहेउं सेसओ उ जिणकाले । सब्वाउयंपि एत्तो उसभादीणं निसामेह ॥१६९७॥
 चउरासीति यिमत्तरि सट्ठी पन्नासमेव लक्खाइं । चत्ता तीसा वीसा दस दो एगं च पुब्बाणं ॥१६९८॥
 चउरासीती वायत्तरी य सट्ठी य हेति वासाणं । तीसा य दस य एगं च एवमेते सयसहस्सा ॥१६९९॥
 पंचणउती सहस्सा चउरासीती य पंचपण्णा य । तीसा य दस य एगं सयं च वावत्तरिं चैव ॥१७००॥
 नेब्बाणमंतकिरिया सा चोद्दसमेणं पढणनाहस्स । सेसाण मासिएणं वीरजिणिंदस्स छट्ठेणं ॥१७०१॥
 अट्ठावयंचपोज्जितपावासंमेयसेलसिहरेसु । उसभवसुपुज्जनेमी वीरो सेसा य सिद्धिगया ॥१७०२॥

इच्छेवमाइ सत्त्वं जिगाण पढमाणुओगतो जेयं । थाणासुण्णत्थं पुण भणियं पययं अतो वोच्छं ॥१७०३॥
 उसमजिणसमुत्थाणं उत्थाणं जं तओ मिरीहस्स । सामाइयस्स एसो जं पुब्बं निग (मोऽहिगओ) ॥१७०४॥
 (संवोहण निक्खम्मं नागिदो) विज्जदाणवेयट्ठे । उत्तरदाहिणसेढी सट्ठीपण्णासनगराइं ॥१७०५॥
 चेतयहुलट्ठीणं घउहिं सहस्सेहिं सो उ अवरणहे । सीया सुदंसणाए सिद्धत्थवर्णमि छट्ठेण ॥१७०६॥
 चउरो साहस्सीओ लोयं काऊण अप्पणा चैव । जं एस जया काहिई (तं तह अम्हेवि) काहामो ॥१७०७॥
 उसभो वरवमभगई घेतूण अभिगहं परमघोरं । वोसट्ठचत्तदेहो विहरइ गामाणुगामं तु ॥१७०८॥
 णवि ताव जणो जाणइ का भिक्खा केरिसा व भिक्खयरा ? । ते भिक्खमलभमाणा वणमज्जे तावसा जाया ॥
 भगवंपदीणमणसेो संवच्छरमणसिओ विहरमाणो । कभाहिं निमंतिज्जइ वत्थाभरणासणेहिं च ॥१७१०॥
 संवच्छरेण भिक्खा लद्धा उसभेण लोगनाहेण । ततिए (सेसेहिं बीय) दिवसे लद्धा उ (पढमभिक्खा उ) ॥१७११॥
 उसमस्स उ न्बोयरसो पारणए आसि लोगनाहस्स । सेसाणं परमणं अमयरसरसोवमं आसि ॥१७१२॥
 पुटं च अहोदाणं दिव्वाणि य आहयाइं तूराइं । देवा य सत्थिवतिया वसुहारा चैव युट्ठा य ॥१७१३॥
 गयपुरसेज्जंसो खोयरसदाणवसुहारपेढयुरूया । तक्खसिलायलगमणं बाहुवलि निवियणं चैव ॥१७१४॥
 कल्लं (सन्विट्ठीण पूण) मह वट्ठु घम्मचकं तु । विहरइ सहस्समेगं छउमत्थो भारहे वासे ॥१७१५॥
 महली अइंयइल्ला जोणगविसओ सुवण्णभूमी य । आहिंइडिया भगवया उसभेण तवं चरंतेण ॥१७१६॥

बहली य जोगगा पण्हगा य जे भगवया समणुसट्टा । अन्ने य मेच्छजाई ते तइया भइया जाया ॥१७१७॥
 तित्थगराणं पढमी उसभसिरी विहरिओ निरुवसगं । अट्टावओ नगवरो अग्गभूमी जा जिणिंदस्स ॥१७१८॥
 छउमत्थप्परियाओ वाससहस्सं तओ पुरिमताले । नगोहस्स य हेट्टा उप्पणं केवलं नाणं ॥१७१९॥
 फग्गुणवहुलेकारसीए अह अट्टमेण पुब्बण्हे । उप्पणंभि अणंते मह्व्वया पंच पन्नवए ॥१७२०॥
 उप्पणंभि अणंते नाणे जरमरणविप्पसुक्कस्स । तो देवदाणविंदा करंति महिंमं जिणिंदस्स ॥१७२१॥
 उज्जाणपुरिमताले पुरीचिणीयाएँ तत्थ नाणवरं । चक्कुप्पया य भरहे निवेयणं चैव दोणहंपि ॥१७२२॥
 (तायं) मि पूतिये चक्क पूतियं (पूय) णारिहो ताओ । इहलोइयं तु चक्कं परलोगसुहावहो ताओ ॥१७२३॥
 सह मरुदेवीएँ निग्गओ कहण पब्बज्ज उसभसेणस्स । बंभी मिरीइदिकखा (सुंदरि ओरोह सुअदिकूखा) ॥१७२४॥
 (पंच य पुत्तसयाईं भरहस्स य सत्त नत्तुयसयाईं) । सयराहं पब्बतिया तंभि कुमारा समोसरणे ॥१७२५॥
 भवणवति वाणमंतर जोइसवासी विमाणवासी य । सच्चिद्वीए सपरिसा करंति नाणुप्पयामहिंमं ॥१७२६॥
 वट्ठण कीरमाणीं महिंमं देवींइ खत्तिओ मिरीई । संमत्तलद्धबुद्धी धम्मं सोऊण पब्बइओ ॥१७२७॥
 सामाइयमाइयं एक्कारसमाउ जाव अंगाउ । उज्जुत्तो भत्तिगओ अहिज्जिओ सो गुरुसगासि ॥१७२८॥
 मागहमादी विजओ सुंदरिपब्बज्ज वारसभिसेओ । आणवण भाउयाणं समुसरणे पुब्ब दिट्ठतो ॥१७२९॥
 बाहुवल्लिकोचकरणं निवेयणं चक्कि देवयाकहणं । णाधम्मेणं जुज्झे दिग्गवा पडिमा पइण्णा य ॥१७३०॥

पढमं दिद्वीजुद्धं वायाजुद्धं तहैव बाहाहिं । सुद्वीहि य दंडेहि य संब्वत्थवि जिब्वई भरहो ॥१७३१॥
 सो एव जिब्वमाणो विहुरो अह नरवई चिचितेइ । किं मण्णे एस चक्की ? जह दाइं दुब्बलो उ अहं ॥१७३२॥
 संबच्छरेण धूयं अमूढलक्खो उ पेसए अरहा । हत्थीओ उत्तरत्तिय बुत्ते चिंता पए नाणं ॥१७३३॥
 उप्पणनारणरयणो (निन्नपइण्णो जिण) एस पामूलं । केवल्लिपरिसं गंतुं तित्थं नमिज्जण आसीणो ॥१७३४॥
 काऊण एगच्छं भरहोचिय सुंजती विउलभोए । भिरियीवि साभिपासे विहरइ तवसंजमसमग्गो ॥१७३५॥
 सामाइयमादीयं एक्कारसमाउ जाव अंगाउ । उज्जुत्तो भत्तिगओ (अहिज्जिया) सो गुरुसगासे ॥१७३६॥
 अह अण्णया मिरीयी गिम्हे उण्हेण परिगयसरीरो । अण्हाणएण चत्तिओ इमं कुलिंगं विचिंतेत्ति ॥१७३७॥
 मेरुमिरीसमभारे ण इमि समत्थो सुहुत्तमवि वोहुं । समणगुणे गुणरहिओ अहगं संसारमणुकंखी ॥१७३८॥
 एवमणुचित्तयंतस्स तस्स नियगा मती ससुप्पणा । लद्धो मए उवाओ जाया मे सासया बुद्धी ॥१७३९॥
 समणा त्तिदंडविरया भगवंतो निहुयसंकुचियगत्ता । अजित्तिदियदंडस्स उ होउ त्तिदंडं ममं चिंधं ॥१७४०॥
 अइंदियमुंडा संजया य अहयं खुरेण ससिहो उ । धूलगपाणवहाओ वेरमणं मे सया होउ ॥१७४१॥
 निक्किक्कणा य समणा अक्किक्कणा मज्झ किंचणं होउ । सीलसुगंधा समणा अहयं सीलेण दुग्गंधो ॥१७४२॥
 वयगयमोहा समणा मोहच्छस्स छत्तयं होउ । अणुवाहणा य समणा मज्झ च (उवाहणा होतु) ॥१७४३॥
 सुक्कंकरा य समणा निरंयरा मज्झ धाउरसाइं । होतु य मे वत्थाइं अरिहो मि कसायकल्लसमई ॥१७४५॥

वज्रंति वज्रमीरू बहुजीयसमाउलं जलारंभं। हेउं मम परिमिणं जलेण पहाणं च पियणं च ॥१७४५॥
 एवं सो रुइयमती नियगमतिविगप्पियं इमं लिंणं। तद्धियहेउसुजुत्तं पारिव्वज्जं पवत्तेइ ॥१७४६॥
 आहतं पागउरुव्यं दट्टुं पुच्छेइ यहुजणो यम्मं। कहयइ जं ताणं तो सो वियालणे तरस परिकहणा ॥१७४७॥
 धम्मकहाअकिम्भत्ते उयट्टिणं देइ सामिणो सीसे। गामनगरगराई विहरइ सो सामिणा सद्धि ॥१७४८॥
 मसुसरणभत्तउग्गहअंगुलिययसक्कसावयाअहिया। जेया बहुइ कागणि लंछण अणुसज्जणा अट्ट ॥१७४९॥
 रापा आइयजसे महायसे अतिजसे य बलपंहे। बलविरिय कत्तविरिए जलविरिए दंडविरिए य ॥१७५०॥
 एणहिं अट्टभरहं सगलं सुत्तं सिरेण धरिओ य। जिणसंतिओ य मउडो सेसेहिं न चाइओ वोडुं ॥१७५१॥
 अस्सायगपट्टिसेहो छट्टे छट्टे य मासि अणुओगो। कालेण य मिच्छत्तं जिणंतरे साहुवोच्छेओ ॥१७५२॥
 दाणं च माहणाणं वेदा कासीय पुव्व नेव्वाणं। कुंभा थूभा जिणघर कविलो भरहस्स विक्खा य ॥१७५३॥
 पुणरयि य समोमरणे पुच्छी य जिणं तु चक्किणो भरहो। अप्पुट्टो य दसारे तित्थगरो को इहं भरहे ॥१७५४॥
 जिणचरिक्कदस्तराणं यण्णपमाणाइं नामगोत्ताइं। आउपुरमाइ(पियरो परिया)य गतिं च साहीया ॥१७५५॥
 जारिसया लोगगुरु भरहे वासंमि केवली तुच्छे। परिसया कइ अण्णे ताया होहिंति तित्थयरा ॥१७५६॥
 अट्ट मणइ जिणवरिवो जारिसओ नाणदंसणेहिं अहं। परिसया तेवीसा अण्णे होहिंति तित्थयरा ॥१७५७॥
 होहिंति अजिओ संभव अभिंनंदणसुभइसुप्पभसुपासो। ससिपुण्णदंतसीयल सेउजंसो वासुपुज्जो य ॥१७५८॥

विमलमणंतइधम्मो संती कुंपू अरो य मल्ली य । शुणिसुव्वयनभिनेमी पामो तह बद्धमाणो य ॥१७५९॥
 अह भणति नरवरिदो भरहे वासंमि जारिसो उ अहं । तारिसया कइ अण्णे ताया । होहिति रायाणो ॥१७६०॥
 अह भणइ जिणवरिदो जारिसओ तं नरिदसदूव्लो । तारिसया एक्कारस अण्णे होहिति रायाणो ॥१७६१॥
 भरहो सगरो मघवं सणंकुमारो य रायसदूव्लो । संती कुंपू य अरो हवइ सुभूमो य कोरव्वो ॥१७६२॥
 नवमो य महापउमो हरिसेणे चैव रायसदूव्ले । जयनामो य नरवती वारसमे बंभदत्ते य ॥१७६३॥
 पलदेव वासुदेवा नव अण्णे नीलपीयकोसेज्जा । हलमुसलचक्कजोही सतालगरुडज्झया दो दो ॥१७६४॥
 तिबद्धू य बुधिद्धू य सयंशुपुरिसोत्तमो पुरिससीहो । तह पुरिसपोंडरीए दत्ते नारायणे कण्हे ॥१७६५॥
 अयले विजाए भंवे, सुत्पमे य सुदंसणे । आणंदे नंदणे पउमे, रामे यावि अपच्छिमे ॥१७६६॥
 आसग्गीवे तारए मेरए महुकुट्टवे निसुंभे य । वलि पहराए तह रामणे य नवमे जरासंधे ॥१७६७॥
 एए ललु पडिसत्तू कित्तीपुरिसाण वासुदेवाणं । सव्वेवि चक्कजोही सव्वेवि हया सचक्केहिं ॥१७६८॥
 उमभे भरहो अजिते सगरो मघवं सणंकुमारो य । धम्मस्स य संतिस्स य जिणंतरे चक्कवट्टिदुगं ॥१७६९॥
 संती कुंपू य अरो अरहंता चैव चक्कवट्टी य । अरमल्लिअंतरंमि य हवइ सुभूमो य कोरव्वो ॥१७७०॥
 शुणिसुव्वये नमिमि य होति दुवे पउभनामहरिसेणा । नमिनेमिसु जयनामा नेमीपासंतरे बंभो ॥१७७१॥
 पंगमपअद्रपंचम यायाला चैव अद्धधणुगं च । चत्ता विवट्टधणुगं च तउत्थे पंचमे चत्ता ॥१७७२॥

यजंति यजमीरु पशुजीवसमाउलं जलारंभं । ह्येउ मम परिमिणं जलेण पहाणं च पियणं च ॥१७४५॥
 एवं सो रुइयमती नियगमतिविगप्पियं इमं लिंगं । तद्वियहेउसुजुत्तं पारिव्यज्जं पचत्तेह ॥१७४६॥
 अहत्तं पाणं उरुव्यं ददुं पुच्छेइ यहुजणो धम्मं । कहयइ जं ताणं तो (जईणं तो सो वियालणे तस्स परिकहणा) ॥१७४७॥
 धम्मकहाअकियत्ते उवट्टिः देइ सामिणे सीसे । गामनगरगराई विहरइ सो सामिणा सद्धि ॥१७४८॥
 ममुसरणमत्तउग्गहं अंगुलिघयसकसावया अहिया । जेया वड्डह कागणि लंछण अणुसज्जणा अट्ट ॥१७४९॥
 राया भाइणजसे महायसे अतिजसे य यलभदे । बलचिरिय कत्तविरिए जलचिरिए दंडचिरिए य ॥१७५०॥
 एण्हि अट्टुभरं मयलं सुत्तं सिरेण धरिओ य । जिणसंतिओ य मउडो सेसेहिं न चाइओ वोहुं ॥१७५१॥
 अस्मायगपदिसेहो छट्टे छट्टे य मासि अणुओगो । कालेण य मिच्छत्तं जिणंतरे साहुवोच्छेओ ॥१७५२॥
 दाणं च माहणाणं वेदा कासीय पुच्च नेव्याणं । कुंभा धूमा जिणयर कविलो भरहस्स दिक्खा य ॥१७५३॥
 पुणरयि य ममोसरणे पुच्छी य जिणं तु चक्किणो भरहो । अप्पुट्टो य दसारे तित्थगरो को इहं भरहे ? ॥१७५४॥
 जिणचक्किरुदस्साराणं यण्णपमाणाइं नामगोत्ताइं । आउपुरमाइ(पियरो परिया) य गतिं च साहीया ॥१७५५॥
 जारिसया लोगगुरु भरहे यासंमि केवली तुज्जे । एरिसया कह अण्णे ताया होहिति तित्थयरा ? ॥१७५६॥
 अहं मणइ जिणयरियो जारिमओ नाणदंसणेहिं अहं । एरिसया तेवीसा अण्णे होहिति तित्थयरा ॥१७५७॥
 होहिति अजिओ संभव अभिनंदणमुमइसुप्पमसुपासो । ससिपुक्कदंतसीयल सेज्जंसो वासुपुज्जो य ॥१७५८॥

विमलमणंतद्दधम्मो संती कुंयू अरो य मल्ली य । मुणिस्तुब्बयनभिनेमी पामो तह षड्ढमाणो य ॥१७५९॥
 अह भणति नरवरिंदो भरहे वासंमि जारिसो उ अहं । तारिसया कइ अण्णे ताया ! होहिंति रायाणो ॥१७६०॥
 अह भणइ जिणवरिंदो जारिसओ तं नरिंदसदूढ्लो । तारिसया एक्कारस अण्णे होहिंति रायाणो ॥१७६१॥
 भरहो सगरो मघवं सणंकुमारो य रायसदूढ्लो । संती कुंयू य अरो हवइ सुभूमो य कोरब्बो ॥१७६२॥
 नवमो य महापउमो हरिसेणे चैव रायसदूढ्ले । जयनामो य नरवती वारसमे बंभदत्ते य ॥१७६३॥
 यलदेव वासुदेवा नव अण्णे नीलपीयकोसेजा । हलमुसलचक्कजोही सतालगरुडज्झया दो दो ॥१७६४॥
 तिवट्टू य दुविट्टू य सयंसुपुरिसोत्तमो पुरिससीहो । तह पुरिसपोडरीए दत्ते नारायणे कण्हे ॥१७६५॥
 अयले विजए भद्दे, सुप्पमे य सुदंसणे । आणंदे नंदणे पउमे, रामे यावि अपच्छिमे ॥१७६६॥
 आसग्गीवे तारए मेए महुकेढवे निंसुंभे य । बलि पहराए तह रामणे य नवमे जरासंधे ॥१७६७॥
 एए खलु पडिसहू कितीपुरिसाण वासुदेवाणं । सव्वेवि चक्कजोही सव्वेवि हया सचक्केहिं ॥१७६८॥
 उममे भरहो अजिते सगरो मघवं सणंकुमारो य । धम्मस्स य संतिस्स य जिणंतरे चक्कवट्टिडुगं ॥१७६९॥
 संती कुंयू य अरो अरहंता वेव चक्कवटी य । अरमद्धिअंतरंमि य हवइ सुभूमो य कोरब्बो ॥१७७०॥
 मुणिस्तुब्बये नमिमि य होति दुवे पउमनामहरिसेणा । नभिनेमिसु जयनामा नेमीपासंतरे बंभो ॥१७७१॥
 पंचसयअद्धपंचम चायाला चैव अद्धघणुगं च । चत्ता दिवट्टुधणुगं च चउत्थे पंचमे चत्ता ॥१७७२॥

पणतीसा तीसा पुण अट्टावीसा यधीसइ धणूणि । (पन्नारस वार) सेव य अपच्छिमे स (त य धणूणि) ॥१७७३॥
चउरासीति यावत्तरी य पुन्वाण माहिषा एए (सयसहस्साइ) । पंच य तिन्नि य एगं च एवमेते (सयसहस्सा उ वासाणं)
(पंचाणउइ सहस्सा चउरासीई य अट्टमे सट्टा) । तीसा य दस य तिन्नि य अपच्छिमे सत्त वाससया ॥१७७५॥
अट्टेच गया मोक्खं सुहुमो वंभो य सत्तमिं पुढंदिं । भगवं सणंकुमारो सणंकुमारं गया कप्पं ॥१७७६॥
पंचरिहंते वंदंति केसवा पंच आणुपुब्बीए । सेज्जंसतिविट्ठाती धम्म पुरिससीहपेरंता ॥१७७७॥

अरमट्टिअंतरे दोन्नि केसवा पुरिसपोडरियदत्ता । मुणिसुव्वयनेमिणो अंतरंमि (०मि अंतरि) नारायण कण्ह नेमिं
पढमो धणूणऽसीती सत्तरि सट्टी य पण्ण पणयाला । अउणत्तीसं च धणू छव्वीसा सोलस दसेव ॥१७७९॥
चउरासीती विसत्तरि सट्टा तीसा य दस य लक्खाइं । पण्णट्टिसहस्साइं छप्पण्णा वारसेगं च ॥१७८०॥
एगो य सत्तमाए पंच य छट्ठीए पंचमी एगो । एगो य चउत्थीए कण्हो पुण तच्चपुढवीए ॥१७८१॥
अनियाणकडा रामा सव्वेविय केसवा नियणकडा । उड्ढुगामी रामा केसव सव्वे अहेगामी ॥१७८२॥
अट्टंतकडा रामा एगो पुण वंभलोगकप्पंमि । तत्तोधि चइत्ताणं सिज्झिस्सइ भारहे वासे ॥१७८३॥
चक्खिदुगं हरिपणगं पणगं चक्कीण केसवो चक्की । केसव चक्की केसव दुचक्की केसव चक्की य ॥१७८४॥
अह भगति नरवरिदो तात ! इमी सेतियाए परिसाए । अण्णोचि कोवि होहिइ तित्थगरु इमंमि वासंमि ॥१७८५॥
तत्थ मिरीई नामं आइपरिद्वायओ उसभणत्ता । सज्जायझाणजुत्तो एगंते ज्ञायइ महप्पा ॥१७८६॥

तं दापति जिर्णदो एव नरिंदेण पुच्छिओ संतो । धम्मवरचक्कवही अपच्छिमो वीरनामोत्ति ॥१७८७॥
 आइगरो दसाराणं त्तिविट्ठु नामेण पोयणाहिवई । पियमित्तचक्कवही मूयाएँ विदेहवासंमि ॥१७८८॥
 तं वयणं सोऊणं राया अंचियतणूरुहसरीरो । अभिर्वदिऊण (आपुच्छिऊण) पियरं भिरीइ अभिर्वंदओ जाइ ॥१७८९॥
 सो विणाण उवगओ काऊण पयाहिणं च त्तिक्खुत्तो । वंदइ अभित्थुणंतो इमाहिं महुराहिं बग्गुहिं ॥१७९०॥
 लामा हु ते सुल (द्वा जंसि तुमं) धम्मचक्कवहीणं । होइहिसि दसचोइसमो अपच्छिमो वीरनामोत्ति ॥१७९१॥
 आइकरो दसाराणं त्तिविट्ठु नामेण पोयणाहिवई । पियमित्तचक्कवही मूयाएँ विदेहवासंमि ॥१७९२॥
 (नात्रिय पारिक्खज्जं वंदामि अहं इमं च ते जम्मं) । (जं हो) हिसि त्तिथयरो अपच्छिमो तेण वंदाभि ॥१७९३॥
 एवणहं थोऊणं काऊण पयाहिणं च त्तिक्खुत्तो । आपुच्छिऊण पियरं विणीयनगरिं अह पविट्ठो ॥१७९४॥
 तं वयणं सोऊणं त्तिवतिं अफ्फोडिऊण त्तिक्खुत्तो । अब्भहियजायहरिसो तत्थ मिरीयी इमं भणइ ॥१७९५॥
 जइ वासुदेव पढमो मूयविदेहाइ (मूयाइ विदेह) चक्कवट्ठितं । चरमो त्तिथयराणं होउ अलं पत्तियं मज्झ ॥१७९६॥
 अहयं च दसाराणं पिया य मे चक्कवट्ठिवंसस्स । अज्जो त्तिथगराणं अहो कुलं उत्तमं मज्झ ॥१७९७॥
 अह भगवं भवमहणो संपुणं पुव्वसयसहस्सं तु । अणुपुव्विं विहरित्ता पत्तो अट्ठावयं सेलं ॥१७९८॥
 अट्ठावयंमि सेले चोइसभत्तेण सो महरिसीणं । वसहिं सहस्सेहिं समं नेव्वाणमणुत्तरं पत्तो ॥१७९९॥
 नेव्वाणचियगआगिइ जिणस्स इक्खवागसेसगाणं तु । सक्कहाधूभजिणघरे जायगतेणाहितग्गित्ति ॥१८००॥

पूमस्यभाउगाणं चउवीसं चैव जिणघरे कासी । सव्वजिणाणं पडिमा वसुपमाणेहिं नियगेहिं ॥१८०१॥
 आदंमघरपवेसो भरहे पढयं च अंगुलेज्जस्स । सेसाणं उम्मुयणं संवेगो पाणदिव्खा य ॥१८०२॥
 पुरमानापित्तिदिव्खा संघयणुच्चत्तमेव संठाणं । कामाररज्जसंगह छउमत्थिय केवलं चाउं ॥१८०३॥
 पुच्छंताण कहेती उवसंते देइ साहुणो सीसे । गेलणअपडियरणं कविला इत्थंपि इहइंपि ॥१८०४॥
 तुम्भासिण्ण णेगेण मिरीयी दुक्खसागरं पत्तो । भमितो कोडाकोडी सागरसरिनामधिज्जाणं ॥१८०५॥
 तंमूलं संसारो णीयोगात्तं च कासि तिवात्तिमि । अणलोइउ बंभंमिं कविलो अंतट्ठिओ कहए ॥१८०६॥
 इत्थान्णोसु मिदिई चउरासीइं तु बंभलोगंमि । कोसिउ कोह्हाएसु य असीतिमाउं च संसारे ॥१८०७॥
 मंदिरेसु अगिगभई छप्पणाउं सणकुमारंमि । चेइअ अगिगज्जोओ चोवट्टीसाणकप्पंमि ॥१८०८॥
 संमरिय भावरो रायगिहे चोत्तीसं बंभलोगकप्पंमि । सेयवि भारदाओ चोयालीसं च माहिंदे ॥१८०९॥
 रायगिट्ठि विस्मनंदी विसाहमूई य तस्म जुवाराया । छस्सुवि पारीवज्जं भमितो तत्तो य संसारे ॥१८१०॥
 रायगिट्ठि विस्मभूनी विमाहमूतीसुय त्वत्तिए कोडी । जुवरन्तो विस्सभूती, विसाहंनंदी य इयरस्स ॥१८११॥
 गोत्तामिउ मधुराए सणिगणो मासिण्ण भत्तेणं । वासमहस्सं दिक्खा संभूयजत्तिस्स पासंमि ॥१८१२॥
 पुत्तो पयावइस्सा वियावइदेविकुच्छिसंभूओ । नामेण तिबिहुत्ती आदी आसी वसाराणं ॥१८१३॥

शुलसीतिमप्यतिष्ठे सीहो नरएसु तिरियमणुएसु । पियमित्तचक्कवधी मूयविदेहाई शुलसीति ॥१८१५॥
 पुत्तो [य] धणंजयस्सा पोट्टिल परियाउ कोडि सन्वट्ठे । णंदण छत्तागाए पणुवीसाउं सयसहस्सा ॥१८१६॥
 पब्बज्जा पोट्टिले सयसहस्स सव्वत्थ मासभत्तेणं । पुफुत्तरि उववण्णो ततो चुओ साहणकुलंमि ॥१८१७॥
 अरहंतसिद्धपवयणगुरुयैरवहुएसुए तवस्सीसु । वच्छल्लया य तेसि अभिक्खणाणोवयोगे य ॥१८१८॥
 दंसणविणए आवस्साए य सीलब्बये निरइयारो । खणलवतवच्चियाए वेयावच्चये समाही य ॥१८१९॥
 अणुब्बयानाणगहणे सुयभत्ती पवयणे पभावणया । एएहिंकारणेहिं तित्थयरत्तं लहइ जीवो ॥१८२०॥ पुरिमेण गा०
 अरहन्ता सत्थारो सिद्धा निद्दूयसन्वकम्मरया । पवयणमिह सुयनाणं संघो य जओ तयाघारो ॥१८२२॥
 धम्मोवदेसदिग्गवायओवदेसदिसवायगा गुरवो । एत्थेव उवज्झाओ गहिओ सुयवायणायरिओ ॥१८२३॥
 जाईसुयपरियाए थेरो जाईएँ सट्ठिवरिसो उ । सुयतो समवायधरो वीसत्तिवरिसो य परियाए ॥१८२४॥
 जस्स सुयं षट्ठतरयं जत्तो स बहुस्सुओ तहत्थेवि । सुत्तधरा अत्थधरो अत्थधराओ तदुमयणू ॥१८२५॥
 स तवस्सी जस्स तयोऽणसणादि विसेसओ विचित्तो चा । जो जह विसेसिओ वा अतीव अविसेसियो सन्वो ॥१८२६॥
 एएसु जोऽणुरागो सन्तगुणुक्खित्तणा पमोदो य । जो जस्स य उवयारो जोगो सो होति वच्छल्लया ॥१८२७॥
 सज्झायब्बाचारोऽभिक्खणमह दंसणं च सम्मत्तं । दंसणनाणचरित्तोवयारभेदो य विणयो उ ॥१८२८॥
 आवस्सयाई संजमयावारा जे अवस्सकरणिज्जा । सीलाई उत्तरगुणा मूलगुणा छब्बयाई तु ॥१८२९॥

एषु दंसणाइसु निरईयारोत्ति जो निरवराहो । संवेगभावणाओ (झाणासेवण समाही घ) ॥१८३०॥
 (जहस)तीय तवो(असणुवहिसेजाइ) जइजणे विहिणा । वेयावच्चं दसविहजणोवकाराय वावारो ॥१८३१॥
 गुरुकजसाहणाओ संघादी सत्थया समाहिंति । अप्पुच्चसुयगहणं पयस्तओ नाणभत्ती य ॥१८३२॥
 मग्गस्स जहासत्ती (पभावणा देसणाइरूवा जा । एएहिं जिणणामं अज्जेइ वि) सुद्धपरिणामो ॥१८३३॥
 तं च कइं वेत्तिज्जइ ? अगिलाए धम्मदेसणादीहिं । यज्झइ तं तु भगवओ ततियभवो सक्कइत्ताणं ॥१८३४॥
 तट्ठितिमोसक्केउं ततियभवो जाव अहव संसारं । तित्थगरभवओ वा ओसक्केउं भवे ततिए ॥१७३५॥
 जं वज्झइत्ति भणियं तत्थ निकाइज्झइत्ति नियमोज्जं । तदवंक्षफलं नियमा भयणा अणिकाइयावत्थे ॥१८३६॥
 आरम्भयन्धसमया(सय) य उवचिणइ जाव अप्पुब्बी । संखेज्जे भागे तू केवलिकालम्मि उदओ से ॥१८३७॥
 नियमा मणुयगतीए इत्थी पुरिसेतरोव्व सुहलेसो । आसेवियवहुलेहिं वीसाए अणणयरएहिं ॥१८३८॥
 माहणकुण्डग्गामे कोडालसगोत्त माहणो अत्थि । तस्स घरे उचवण्णो देवानन्दाए कुञ्छिसि ॥१८३९॥
 सुविणमवहारभिग्गहजम्मणअभिसेयवट्ठिसरणं च । भीसणविवाहवच्चे दाणे संबोहनिक्खमणे ॥१८४०॥
 गयवसहसीहअभिसेयवामससिदिणयरज्झयं कुम्भं । पउमसरसागरविमाणभवणरयणुच्चयसिहिं च ॥१८४१॥
 एए चउदस सुभिणे पासति सा माहणी सुहपसुत्ता । जं रयणिं उववन्नो कुञ्छिसि महायसो वीरो ॥१८४२॥
 एगं विमाणभवणं तो चउदस होंति तं च कहमेगं ? । जं भणियं वेमाणियदेवावासो न सेसंति ॥१८४३॥

धेमाणि प्रागयाणं च विमाणं भवणमवरणामाओ (मायाणं)। पेच्छन्ति मायरो इह विमाणभवणाइं ण तु दोषी ॥१८४४
 अह दिवसे यासीति वसति तर्हि माहृणीं कुञ्चित्सि । चितेइ सुहृम्मवती साहरिउं जे जिणं काले ॥१८४५॥
 अरहन्त चक्रवटी पलदेवा चैव वासुदेवा य । एण उत्तमपुरिसा णह तुच्छकुलेसु आयन्ति ॥१८४६॥
 उगकुलभोगयत्तियकुलेसु इयव्यागनायकोरब्बे । हरिंसे य विसाले (आयन्ति तर्हि पुरिमसीहा) ॥१८४७॥
 अह मणइ णेगमेसिं वेविंदो एस एत्थ तित्थयरो । (लोगुत्त)मो महप्पा उववणो माहणकुलम्मि ॥१८४८॥
 गत्तियकुडग्गामे सिद्धत्थो नाम गत्तियो अत्थि । (सिद्धत्थभारि)याण साहर तिमलाण कुञ्चित्सि ॥१८४९॥
 यार्द्धति भाणिज्जं यासारत्तस्स पंचमे पक्खे । साहरइ पुब्बरत्ते हत्थुत्तरतेरसीधिवसे ॥१८५०॥
 गयउत्तममीहअभिसेयदामसमिदिणयरं ह्ययं कुम्भं । पउमत्तरसागरविमाणभवणारयणुघयसिद्धिं च ॥१८५१॥
 एण चोएस सुविणे पासति सा माहृणी पड्डिनियंते । जं रयणिं अचहरिओ कुञ्चित्सि माहायसो वीरो ॥१८५२॥
 गययसमगाहा० ५३ ॥ एण चोषसगाहा० ५७ ॥

तिदिं नाणेहिं समगो देवीतिसलाणसो उ कुञ्चित्सि । अह वसइ सन्निगब्भो छम्मासे अद्धमासं च ॥१८५३॥
 अह सत्तमंमि मासे गब्भत्थो चैवभिगहं गिण्हे । नाहं समणो होहं अम्मापियरम्मि जीवन्ते ॥१८५४॥
 दोणं परमद्विलाणं गब्भे वसिज्जण गब्भसुकुमालो । नयमासे पड्डिपुण्णे सत्त य दिवसे समइरेणे ॥१८५५॥
 अह चैत्तसुद्धपरग्गस तेरसी पुब्बरत्तकालम्मि । हत्थुत्तराहिं जाओ कुण्डग्गामे माहावीरो ॥१८५६॥

एषु दंसणाइसु निर्दयरोत्ति जो निरवराहो । संवेगभावणाओ (झाणासेवण समाही य) ॥१८३०॥
 (जहस) तीय तयो (असणुवहिसेज्जाह) जइजणे विहिणा । वेयावच्चं दसविहजणोवकाराय वावारो ॥१८३१॥
 गुरुज्जसाहणाओ संघादी सत्यया समाहिति । अप्पुव्वसुयगगहणं पयत्तओ नाणभत्ती य ॥१८३२॥
 मग्गस्स जहासत्ती (पभावणा देसणाइल्ला जा । एएहिं जिणणामं अज्जेइ वि) सुद्धपरिणामो ॥१८३३॥
 तं च कहं वेत्तिज्जइ ? अगिलाए धम्मदेसणादीहिं । यज्जइ तं तु भगवओ ततियभवो सक्कइत्ताणं ॥१८३४॥
 तट्ठित्तिमोसक्केउं ततियभवो जाव अहव संसारं । नित्थगरभवाओ वा ओसक्केउं भवे तत्तिए ॥१७३५॥
 जं यज्जरत्ति भणियं तत्थ निकाइज्जइत्ति नियमोऽयं । तदवञ्जफलं नियमा भयणा अणिकाइयावत्थे ॥१८३६॥
 आरम्भयन्थसमया(सय) य उवचिणइ जाव अप्पुव्वी । संखेज्जे भागे तू केवलिकालम्मि उदओ से ॥१८३७॥
 नियमा मणुयगतीए इत्थी पुरिसेतरोव्व सुहलेसो । आसेवियवहुलेहिं वीसाए अणणयरएहिं ॥१८३८॥
 माहणकुण्डगगामे कोडालसगोत्त माहणो अत्थि । तस्स घरे उववण्णो देवानन्दाए कुञ्छिसि ॥१८३९॥
 सुधिणमवहारिभिग्गहजम्मणअभिसेयवट्टिसरणं च । भीसणविवाहवच्चे दाणे संबोहनिक्खमणे ॥१८४०॥
 गयवसहसीहअभिसेयवामससिदिणयरज्जयं कुम्भं । पउमसरसागरविमाणभवणरयणुच्चयसिहिं च ॥१८४१॥
 एए चउदस सुमिणे पासति सा माहणी सुहपसुत्ता । जं रयणिं उववन्नो कुञ्छिसि महायसो धीरो ॥१८४२॥
 एणं विमाणभवणं तो चउदस होंति तं च कहमेगं ? । जं भणियं वेमाणियदेवावासो न सेसंति ॥१८४३॥

देमाणियागयाणं च विमाणं भवणमवरणामाओ (मायाणं) । पेच्छन्ति मायरो इह विमाणभवणाइं ण तु बोवी ॥ १८४४ ॥
 अह दिवसे वासीति वसति तहिं माहणीए कुच्छिसि । चितेइ सुहम्मवती साहरिउं जे जिणं काले ॥ १८४५ ॥
 अरहन्त चफ्फदी बलेदेवा चेव वासुदेवा य । एए उत्तमपुरिसा णह्ण तुच्छकुलेसु आयन्ति ॥ १८४६ ॥
 उग्गकुलभोगवत्तियकुलेसु इयखागनायकोरुवे । हरिवंसे य विसाले (आयन्ति तहिं पुरिससीहा) ॥ १८४७ ॥
 अह भणइ णेगमेसि देविदो एस एत्य तित्थयो । (लोगुत्त) मो महप्पा उववणो माहणकुलम्मि ॥ १८४८ ॥
 वत्तियकुंडगामे सिद्धत्यो नाम वत्तिओ अत्थि । (सिद्धत्यमारि) याए साहर तिसलाए कुच्छिसि ॥ १८४९ ॥
 धावंति भाणिज्जं यासारत्तस्स पंचमे पक्खे । साहरइ पुब्बरत्ते हत्थुत्तरतेरसीधिवसे ॥ १८५० ॥
 गयउसभसीहअभिसेयदामससिदिणंयरं क्षयं कुम्भं । पउमसरसागरविमाणभवणरयणुच्चयसिहिं च ॥ १८५१ ॥
 एए चोइस सुमिणे पासति सा माहणी पडिनिपंत्त । जं रयणिं अवहरिओ कुच्छिसि महायसो वीरो ॥ १८५२ ॥
 गयवसभगाहा० ५३ ॥ एए चोइसगाहा० ५७ ॥
 तिहिं नाणेहिं समग्गो देवीतिसलाए सो उ कुच्छिसि । अह वसइ सन्निगब्भो छम्मासे अद्रमासं च ॥ १८५३ ॥
 अह सत्तमंमि मासे गब्भत्थो चेवभिग्गहं गिण्हे । नाहं समणो होहं अम्मापियरम्मि जीयन्ते ॥ १८५४ ॥
 दोणहं वरमहिल्लाणं गब्भे वसिज्जण गब्भसुक्कुमालो । नवमासे पडिपुणे सत्त य दिवसे समइरेगे ॥ १८५५ ॥
 अह चेतसुद्धपयलस्स तेरसी पुब्बरत्तकालम्मि । एत्थुत्तराहिं जाओ कुण्डगामे महावीरो ॥ १८५६ ॥

आभरणपरयणवासं बुद्धं तित्थंकरम्मि जायम्मि । सक्कों च देवराया उवागओ आगया निहओ ॥१८५७॥
 तुद्धाओ देवीओ देवा आणन्दिया सपरिसागा । भगवम्मि चद्धमाणे तेलोक्कसुहावहे जाए ॥१८५८॥
 भयणचइवाणमन्तरजोइसवासी विमाणवासी य । सव्विह्वीय सपरिसा चउव्विह्वा आगया देवा ॥१८५९॥
 देवेहिं संपरियुडो देविंदो गेण्हिऊण तित्थयरं । नेऊण मंदरगिरिं अभिसेयं तत्थ कासी य ॥१८६०॥
 काऊण य अभिसेयं देविंदो देवदाणवेहिं समं । जणणीय अप्पिणित्ता जम्मणमहिंमं च कासी य ॥१८६१॥
 भ्योमं कुण्डलजुयलं सिरिदामं वेइ चेव सक्को से । मणिकणगरयणवासं उवच्छुभे जंभगा देवा ॥१८६२॥
 वेसमणययणसंचोइया उ ते तिरियजम्भगा देवा । कोडिग्गसो हिरणं (र)यणाणि य तत्थ उवणिन्ति ॥१८६३॥
 (अह) वट्टइ सो भगवं दियलयुओ अणोचमसिरीओ । दासीदासपरियुडो परिकिन्नो पीढमवेहिं ॥१८६४॥
 असियसिरओ सुनयणो विबुद्धो धवलदंतपंतीओ । वरपम्हपउमगोरो कुल्लुप्पलगंधनीसासो ॥१८६५॥
 जातीसरो य भगवं अप्परिचडिण्हिं तिहि उ नाणेहिं । कंतीय य बुद्धीय य अब्भहिओ तेहि मणुण्हिं ॥१८६६॥
 अह ऊणअट्टवासस्स भगवओ सुरवराण मज्झम्मि । संतगुणकि (णुक्कि) त्ताणयं करेइ सक्को सुहम्मए ॥१८६७॥
 याट्ठो अवालभावो अवालपरक्कमो महावीरो । न हु (सक्कइ भेसेउं अमरेहिं सइंदण्हिं ॥१८६८॥)
 (तं वयणं सोऊणं अह णु सुरो अ)सइहन्तो उ । णइ जिणसंनिगासं तुरियं (सो भेसणट्टाए ॥१८६९॥
 (सत्तपं च त)क्खरम्मिं काउं तेन्दूसएण डिंभं च । पिट्ठी सुट्ठीय हओ वंदिय, वीरं पडिनियत्तो ॥१८७०॥

अहं तं अम्मपियरो जणिता अहियअट्टवासं तु । कयकोडयलंकारं लेट्टायरियस्स उवणंति ॥१८७१॥
 मफो य तस्सनकवं भगवंतस्सासणे निवेसिता । सहस्स लम्बणं पुच्छे वागरणा (अवयवा इंदं) ॥१८७२॥
 उम्मुफ्फाल (भावो) कमेण अदजोवणं अणुप्पत्तो । (भोगसमत्वं णाडं अम्नापियरो उ वीरस्स) ॥१८७३॥
 तिहिरियंमि पसत्थे महंतसामंतकुलप्पसूयाण । कारेति पाणिगहणं जसोयवरराजकन्नाए ॥१८७४॥
 पंचविहे माणुस्से भोगे सुंजितु सह जसोयाए । तेयसिंरि य सुखं जणयइ पियदंसणं पूयं ॥१८७५॥
 ऋत्तुत्तरजोणं कुण्डगामम्मि वत्तिओ जचो । च्जरिसहसंधयणो भविअजणविचोहओ वीरो ॥१८७६॥
 सो देयपरिगहितो तीसं यासाइं वसति गिहियासे । अम्मार्इतिं भगवं देवसगणं हिं पच्चइओ ॥१८७७॥
 संवच्छरेण होहिइ अभिनियवमणं तु जिणवरिन्दानं । तो अत्थसंपयाणं पयत्तइं पुब्बसुरम्मि ॥१८७८॥
 गंगा हिरणकोडी अट्टेव अणूणगा सयसहस्सा । सूरुदेयमार्इयं दिज्जइ जा पायरासाड ॥१८७९॥
 सिघाटगतिगचउक्कच्यरचउम्भुरमहापहपहेसु । दारेसु पुरवराणं रत्थासु य मज्झयारेसु ॥१८८०॥
 (वरयिया वो)सिज्जइ किमिच्छयं दिज्जणं यद्धुविहीयं । असुरसुरेवदाणयनरिवमहिंयाण निक्खनणे ॥१८८१॥
 (तिण्णेय य कोट्टि)सया अट्टातीतिं न होति कोडीउ । असिइं च सयसहस्सा एयं संवच्छरे दिणं ॥१८८२॥
 नियवमणकयमतीयं कुण्डगामम्मि गतियं वीरं । ऋत्तुत्तरजोणं (लोगतिय आगया ए) ए ॥१८८३॥
 (सार)स्सयसा(इच्छा यण्ही वरुणा य गहत्तो) या य । (तुसिया अच्चाचाहा) अग्गिचा चेवं रिट्ठा य ॥१८८४॥

एष देवनिष्ठाया भगवं बोहति जिणवरिंदं तु । सच्चजगजीचहियं भगवं तित्यंगरतंति ॥१८८५॥
 एवं अभियुन्यंतो बुद्धो (बुद्धारचिंदसरिसमुद्धो) । (लोगंतियदेवेहिं) कुंडगामे महावीरो ॥१८८६॥
 मणपरिणामो य कओ अभिनिकवणंमि जिणवरिंदेण । देवीहि य देवेहि य समंतओ उच्छुयं गयणं ॥१८८७॥
 भवणवइवाणमंतरजोइसवासी विमाणवासी य । धरणिंतले गगणतले विज्जुज्जोओ कओ विण्यं ॥१८८८॥
 जाव य कुंडगामो जाव य देवाण भवणआवासा । देवेहि य देवीहि य अदिरहियं संच(रंतेहिं) ॥१८८९॥
 (चन्दप्पभा य सीआ उवणीया जम्ममरणमुक्कस्स) । आसत्तमल्लदामा (जलयलय)दिन्वक्कुसुमेहिं ॥१८९०॥
 पद्दासइ आ(यामा) णूणं वित्थिणणपणणीसं तु । छत्तीसइमुन्विद्धा सीया चंदप्पभा भणिया ॥१८९१॥
 सीयाय मज्झयारे दिव्वं मणिक्कणगरयणंचेचइयं । सीहासणं महरिहं सपायपीढं जिणवरस्स ॥१८९२॥
 आलइयमल्लदामो भासुरवोदी पलंबवणमालो । सेयवत्थणियत्थो जस्स य मोल्लं सयसहस्सं ॥१८९३॥
 छट्टेणं भत्तेणं अज्झवसाणेण सोहणेण जिणो । लेसाहिं विसुज्झंतो आरुहई उत्तमं सीयं ॥१८९४॥
 सीहासणे निसन्नो सक्कीसाणा य दोहिं पासेहिं । बीएति चामरेहिं मणिक्कणग(विचित्तदंडेहिं) ॥१८९५॥
 पुन्वि उक्खित्ता माणुसेहिं साहट्टु रोमकूवेहिं । पच्छा वहंति सीयं असुरिंदसुरिंदनागिदा ॥१८९६॥
 चलचवलभूसणधरा सच्छंदविउन्विवाभरणधारी । देविंददाणविदा वहंति सीयं जिणिंदस्स ॥१८९७॥
 कुसुमाणि पंचवण्णाणि सुयंता बुंदुही य ताडंता । देवगणा य प्हट्टा समंतओ उच्छुयं गयणं ॥१८९८॥

पुरओ वहंति देवा [पच्छ] नागा पुण दाहिणंमि पासंमि। पच्चच्छिमेण असुरा गरुळा पुण उत्तरे पासे ॥१८९॥
 कुसुमाणि पंच(वण्णाणि सुयंता) दुंदुभीउ वाणंता । देवगणा य पसण्णा समंतओ उत्तरंति नभे ॥१९०॥
 (वणसंडोव्व कुसुमिओ) पउमसरोव्व जहा सरयकाले । (सोहइ) कुसुमभरेणं इय गयणयलं सुरगणेहिं ॥१९०१॥
 (सिद्धत्थ) वणं च जहा असणवणं (सणवणं) असोगवणं । चूयवणं व कुसुमियं इय गयणयलं सुरगणेहिं ॥१९०२॥
 अयसिवणं व कुसुमियं कणियारवणं च चंपयवणं वा । तिलगवणं व कुसुमियं इय गयणयलं सुरगणेहिं ॥१९०३॥
 (वरपडहभेरिद्धरिदुंदुहिसंख) सहिएहिं तूरेहिं । धरणियले गयणयले तुरियनिनाओ परमरम्मो ॥१९०४॥
 एवं सदेवमणुयासुराए परिसाए परिबुडो भयवं । अभियुव्वंतो गिराहिं संपत्तो नायसंडवणं ॥१९०५॥
 उज्जाणं संपत्तो ओरभिया उत्तमाओ सीयाओ । सयमेव कुणइ लोयं सक्को सि पडिच्छए केसे ॥१९०६॥
 जिणवरमणुणचित्ता अंजणघणसुयगचिमलसंकासा । केसा खणेण नीया ग्गीरसरिन्नामयं उदाहिं ॥१९०७॥
 दिव्वो मणुस्सधोसो तुरियनिनाओ व सक्कयणेणं । खिप्पामेव निलुक्को जाहे पडिवज्जति चरित्तं ॥१९०८॥
 काऊण नमोक्कारं सिद्धाण अभिगहं तु सो गेण्हे । सव्वं मे अकरणिज्जं पावंति चरित्तमारूढो ॥१९०९॥
 तिहिं नाणेहिं समग्गा तित्थगरा जाव होंति गिह्यासे । पडिवणंभि चरित्ते चउनाणी जाव छउमत्था ॥१९१०॥
 पणी (व)हिया य नायसंडे आपुच्छित्ताण नायए सव्वे । दिवसे मुहुत्तमेगं कम्मरग्गाममणुप्पत्तो ॥१९११॥
 गोवनिमित्तं सक्कस्स आगमो वागरेइहे ति (देविंवो) । (कोट्टावहुले छटस्स) पारणए पयस वसुद्धारा ॥१९१२॥

दृङ्खंतग पिउणो (वयंस)ता तिन्वअभिगहा पंच । अचियत्तोग्हा ण वसणं निचं वोसट्ट मोणेणं ॥१९१३॥
 पाणिप्पत्तं गिहिंवदणं च तह वद्धमाणपेगवर्ह । (धणदेवसूलपाणीदसम्म वासऽट्टियगामे) ॥१९१४॥
 (रोद्धा य सत्त वेयण थुइ दस सुमिणुप्पलऽद्धमासे य) । (मोराए सकारं सक्को अच्छंदए कुविओ) ॥१९१५॥
 (भीमदहास हत्थी पिसायनागे य वेयणा सत्त) । (सिरकण नास दंते नहऽच्छि पट्टीय सत्तभिया) ॥१९१६॥
 (तालपिसायं दो कोइला य दामदुग्मेय गोयगं) । (सर सागर सूरंते मंदर सुविणुप्पले चेव) ॥१९१७॥
 (मोहे य क्षाण पवण धम्मे संधे य देवलोए य) । संसारे नाण जसे धम्मं परिसाए मज्झंमि ॥१९१८॥
 मोरागसण्णिवेसे चाहि सिद्धत्थ तीतमाइणि । साहह जणस्स अच्छंद पओसो छेअणे सक्को ॥१९१९॥
 तण्छेयंगुलि कम्मार वीरयोसमहिंसंदु दसपलिया । (विइंदसम्मऊरण थयरीए दाहिणुवकुम्भे) ॥१९२०॥
 (तइयमवयं भज्जा कहेहि नाहं तओ पिउवयंसो) । (दाहिणवाया)ले सुवण्णवालुगा कंटए वत्थं ॥१९२१॥
 उत्तरवाचालंतरि वणसंढे चंतओसिसओ सप्पो । ण डहे चिंता सरणं जोइस कोवाहिजाओऽहं ॥१९२२॥
 उत्तरवाचाला नागसेण खीरेण भोयणं दिव्वा । से(यविया य पएसी) पंचरहे निज्जारायाणो ॥१९२३॥
 मुरभिपुरसिद्धयत्तो गंगा कोसिय विदू य खेमिलओ । नागसुदाढे सीहे कंवलसबला य जिणमहिमं ॥१९२४॥
 मधुराए जिणदासे आभीरवीवाह गेण उववासे । भंडीरमित्त अवधे भंते वा (णा)गोहि आगमणं ॥१९२५॥
 वीरवरस्स भगवओ नावारूढस्स कासि उवसगं । मिच्छादिट्ठिपरद्धं कंवलसयला समुत्तारे ॥१९२६॥

धूणाणं यद्दिं पूसो लक्ष्मणमभितरे य देविंदो । रायगिहंतुसाला मासकत्वमणं च गोसालो ॥१९२७॥
 भंभलिभंवल्लुरुद्रा (सुभद्रा) सरचणगोचदुलमेव गोसालो । विजया नंदसुनंदे भोयणलज्जे य कामगुणे ॥१९२८॥
 फोछागयदुलपायस दिव्या गोसाल दद्दु पव्वज्जा । यद्दिं सुवद्वलपायस थालि नियत्ति गहणं च ॥१९२९॥
 धंभणगामे नंदोयणंद उवणंद तेय पव्वज्जे (बन्धे) । (धंया दुनास) त्वमणेण वास(वासं सुणी) वत्सइ ॥१९३०॥
 कालाणं सुन्नगारे सीहो विज्जुमइगोट्टिदासीण । (खंदो दंति) लियाण पत्तालग सुण्णगारंमि ॥१९३१॥
 सुण्णयंद कुमाराण कुयणयंचपरमणिज्ज उज्जाओ (णे) । चोरा य चारियगडे सोमजयन्ती उवत्समेइ ॥१९३२॥
 (पिट्ठीचंपावासं तत्थ चउमासिणण गम)णेणं । कयंगल देउल वरसेइ दरिदधेरा य गोसाले ॥१९३३॥
 सावत्थी सिरिभद्रा निन्दु पित्तिदत्त पयस सियदत्ते । दारज्जणि णक्ख (वाला हल्लिक्क पडिमाज्जणी पडिया) ॥१९३४॥
 (तत्तो य णंगलाण ड्ढिभ) सुणी अच्चिक्कणुणं चैव । आयत्ते सुहतासे सुणिउत्तिय चाहि यलदेवो ॥१९३५॥
 चोरा मण्डवभोज्जं गोसाले वद्वण तेय झामणया । मेहो य कालहत्थी कलंबुयाण य उवत्सग्गा ॥१९३६॥
 लोदेणु य उवत्सग्गा चोरा पुक्ककलसा य दो तेणा । वज्जहया सक्केणं भदिय वासासु चउमासं ॥१९३७॥
 कयलित्तसमागम भोयण मंगलिवद्विहूर भगवओ पडिमा । जंबूसंठे गोट्ठीय भोयणे भगवओ पडिमा ॥१९३८॥
 तंयाणं नंविसेणे पडिमा आरस्मि वद्वणभयउद्वणं । क्वियचारियभोक्कणण विजयपगब्भा य पत्तयं ॥१९३९॥
 तेणेदिं पद्दे गद्विओ गोसालो माउलोत्ति वाहणया । भगवं वेसालीण कम्मर चणेण देवियो ॥१९४०॥

गामाय विभेलगजकव तावसी उवसमावसाणथुई । (छट्टेण) सालिसे विखुद्धमाणस्स लोगोही ॥१९४१॥
 पुणरधि भदियनगरे तवं विचित्तं च छट्टवासंमि । मगहाएँ निरुवगं सुणि उउवद्धंमि विहरित्था ॥१९४२॥
 आलभियाए वासं कंडाए देउले पराहुत्तो । मद्दणदेउलससुहिं गोसालो दोसुवि सुणित्ति ॥१९४३॥
 पधुसाल(ग सालयणे कडपूयण पडिमविगघणोवसमे । लोहगलंमि चारिय जियसत्तू उप्पल्ले मोक्खो) ॥१९४४॥
 ततो य पुरिमताले वगुर ईसाण अच्छए पडिमा । मह्ठिजिणायत्तण बहिं (यणपडिमा) उण्णाए बंसि बहुगोष्टी ॥
 गोभूमि वज्जलादत्ति गोव कोवे व थंसि जिणुवसमे । रायगिहट्टमवासा वज्जभूमि बहुवसग्गा) ॥१९४५॥
 अनियवासं सिद्धत्थपुरं निलत्थं व गुच्छ निष्फत्ती । उप्पाडेइ अणज्जो गोसालो वासबहुलाए ४९२ ॥१९४७॥
 मगहा गोव्यरगामे गोसंन्धी वेसियाण पाणामा । कुम्मग्गामातावण गोसाले कोवण (पउट्टे) ॥१९४८॥
 वेसालीए पडिमं डिभ सुणित्ति तत्थ गणराया । पूएइ संखनामो चित्तो नायाइ भगिणिसुओ ॥१९४९-५०॥
 चाणियगामापावण आणंदो ओहिं परिसहसहिंत्ति । सावत्थीए वासं चित्त तओ साणुलट्टि बहिं ॥१९५१॥
 पडिमा भइ महाभइ सच्चओभइ पद्धमिया चउरो । अट्टय वीसाऽऽणंदे बहुलिय तह उच्चि विय दिव्वा ॥१९५२॥
 ददभूमि धहुमेच्छा पेढालग्गाममागओ भगवं । पोलासचेइयंमि द्विएगराई महापडिमं ॥१९५३॥
 मफो य देवराया सभागओ भणइ हरिसिओ वयणं । तिन्निविलो ग समत्था जिणवीरमणं न चालेउं ॥१९५४॥
 सोहम्मकप्पवासी देवो सवकस्स सो अमरिसेर्ण । सामाणियसंगमओ वेत्ति सुरिन्दं पडिनिविट्ठो ॥१९५५॥

तेलोककं असमर्थंति पेह एयस्स चालणं काउं । अउजेव पासह इमं मम वसगं रुद्धजोगतवं ॥१९५६॥
 अह आगतो तुरंतो देवो सक्कस्स सो अमरिसेणं । कासी अय (ह) उवसगं मिच्छादिट्ठी पडिनिविट्ठो ॥१९५७॥
 धूली पिपीलियाउ उईसा खलु तहेव उणहेला । विच्छुग नउला सप्पा य मूसगा चेव अट्टमगा ॥१९५८॥
 हत्थी हत्थिणियाओ पिसायए घोररूव वग्घे य । थेरो थेरी सूओ आगच्छइ पक्कणो य तथा ॥१९५९॥
 खरवाय कलंकलिया, कालचक्कं तहेव य । पाभाइयउवसग्गे, वीसइमो होइ अणुलोमो ॥१९६०॥
 सामाणियदेविट्ठि देवो दाएइ सो विमाणगओ । भणति य धरेह महरिसि निष्फत्ति सग्गमोक्ख्वाणं ॥१९६१॥
 उचहयमतिचिण्णाणो ताहे वीरं वट्टं सहावेउं । ओहीय जिणं झाय (जाण)इ झायति छज्जीवहियमेव ॥१९६२॥
 वालुगपंथे तेणा माउलपारणए तत्थ काणच्छी । तत्तो सुभोमअंजलि सुच्छित्ताए य विडरूवं ॥१९६३॥
 मलये पिसायरूवं सिवरूवं हत्थिसीसए चेव । ओहसणं पडिमाए मसाण सक्को जवणपुच्छा ॥१९६४॥
 तोसलि कुसिरसरूवेण संधिच्छेओ इमोत्ति वज्झो य । मोएइ इंदयालिउ तत्थ महाभूइओ नाम ॥१९६५॥
 मोसलिसंधिसु मागह मोएति य रट्ठिओ पितिवयंसो । तोसलिय सत्तरज्जुय बावत्ती मोसली मोक्खो ॥१९६६॥
 सिद्धत्थपुरे तेणोत्ति कोसिओ आसयाणिओ मोक्खे । वयगामहिंडणेसण वीयदिणे वेति उवसंतो ॥१९६७॥
 वचह हिंडह न करेमि किंचि इच्छा ण किंचि वत्तञ्चो । तत्थेव वच्छवालिय थेरी परमण वसुहारा ॥१९६८॥
 छम्मासे अणुवद्धं देवो कासीअ सो उ उवसग्गे । दट्टुण वयग्गामे वंदिय वीरं पडिनियत्तो ॥१९६९॥

देवो ठिओ महिद्वीउ मन्दरचूलियाए सिहरम्मि । परिवरिओ (सोउ)सुरवहृंहितस्स य सागरोवमं सेसं ॥
 आलभियाए हरिचिञ्जू जिणस्स भत्तीणं वंदओ एह । भगवंपियपुच्छा जिय उवसग्गा थोव सेसं च ॥१९७१॥
 हरिसह सेयविगाए सावत्थि खंदपडिमाएँ सकको य । ओयरिउं पडिमाए लोको आउट्टिउं वंदे ५७६ ॥१८७२॥
 फोसंथि चंदसुरोतरणं (वाणारसीइ स)कको उ । रायगिहे ईसाणे मिहिला जणओ य धरणो य ॥१९७३॥
 धेसालिवास भूयाणंदे चमरूपाओ य सुंसुमारपुरे । भोगपुर सिंदिकंदय माहिन्दो खत्तिओ कुणह ॥१९७४॥
 (धारणसणंकुमार हा.)सणंकुमारमोयण णंदिगामे य पिउसहो नन्दी । मंढियगामे गोवे वित्तासणं च देविंदो ॥
 फोसंथि मयाणीओ अभिग्गहो पोसवहुलपाडिवए । चउमासे य मियावइ विजय सुगोत्तो य नंदा य ॥१९७६॥
 तयावाइ चम्पा दहिंवाहण वसुमती वित्तियनामा । धणवह मूलालोयण संपुल दाणं च पन्वज्जा ॥१९७७॥
 तत्तो सुमंगलाए सणंकुमार सुच्छेत्तए य माहिंदो । बालग वाडलवणिए अमंगलं अप्पणो असिणा ॥१९७८॥
 चम्पावासावासे जक्किवदा साइदत्तपुच्छा य । वागरण दुहपदेसण पच्चक्खाणे य दुविहे उ ॥१९७९॥
 जंभियगामे णाणस्स उप्पया वागरेइ देविन्दो । मंढियगामे चमरो वंदण पियपुच्छणं कुणह ॥१९८०॥
 छम्माणि गोव कडसिलपवेसणं मज्झिमाएँ पावाए । खरओ विज्जो सिद्धत्थवणियओ णीहरावेइ ॥१९८१॥
 जंभिययहि उज्जुवालिय तीरवियावत्त सामसाल अहे । छट्टेणुकुणुयस्स उ उप्पणं केवलं नाणं ॥१९८२॥
 जो य तयो अणुचिण्णो धीरवरेणं महाणुभावेणं । छउमत्थकालियाए अहकमं कित्तइस्सामि ॥१९८३॥

नव किर चाउम्मासे छकिर बोमासिए उवासी य । चारस य मासियाइं यावत्तरि अद्धमासा य ॥१९८४॥
 एगं किर छम्मासं दो किर तेमामिए उवासी य । अट्टाइजा य दुवे दो चेव दिवट्टमासाइं ॥१९८५॥
 भइं च महाभइं पडिमं तत्तो य सव्वओभइं । दो चत्तारि दसेव य दिवसे ठासीय अणुबद्धं ॥१९८६॥
 गोयरमभिग्गहजुयं खमणं छम्मासियं च कासी य । पंचदिवसेहिं ऊणं अब्वहिओ वच्छनयरीए ॥१९८७॥
 दस दो य किर महप्पा ठाइ सुणी एयराइयं पडिमं । अट्टमभत्तेण जई एक्केकचरिमराइंयं ॥१९८८॥
 दो चेव य छट्टसए अउणत्तीसे उवासिया भयवं । न कयाइ निवभत्तं चउत्थभत्तं च से आसि ॥१९८९॥
 चारस यासे अहिए छट्टं (भत्तं जहणणयं आसी । (सव्वं) च तवोकम्मं अप्पाणय आसि चीरस्स ॥१९९०॥
 तिति सते दिवसाणं अउणापन्नं तु पारणाकालो । उक्कट्टयनिसेज्जाणं ठियपडिमाणं सए बहुए ॥१९९१॥
 पन्थज्जापट्टए मं दिवसं एत्थं तु पखिलवित्ताणं । संकलियम्मि उ संते जं लद्धं तं निसामेह ॥१९९२॥
 चारस चेव य चासा मासा छच्चेव अद्धमासो य । वीरवरस्स भगवओ एसो छउमत्थपरियाओ ॥१९९३॥
 एयं तवोगुणरतो अणुपुब्बेणं सुणी विहरमाणो । धोरं परीसहचञ्चुं अहियासेत्ता महावीरो ॥१९९४॥
 उप्पन्नम्मि अणंते णट्टम्मि य छाउमत्थिए णाणे । रातीए संपत्तो महसेणवणम्मि उज्जाणे ॥१९९५॥
 अमरनरायमहिओ पत्तो वरधम्मचक्कवदित्तं । धितियम्मि समोसरणं पावाए मज्झिमाए उ ॥१९९६॥
 तत्थ किर सोभिलज्जेत्ति माहणो तस्स दिक्खकालम्मि । पउरा जणजाणवया सभागया जन्नवाडंभि १९९७॥

एगंते य धिचित्ते उत्तरपासंमि जन्नवाडस्स । तो देवदाणञ्चिदा (करेन्ति महि)मं जिण्णिदस्स ॥१९९८॥
 भयण्यइवाणमन्नर जोइसवासी विमाणवासी य । सच्चियद्दुणे सपरिसा कासी नाणुप्पयामहिमं ॥१९९९॥
 समुसरणे केयइयं सुव पुब्बं यागरणे सोयपरिणोभं । वाणं च देवमल्लं मल्लानयणे उवरितित्थं । ५४३।दारगाहा ॥२०००॥
 जत्थ अणुच्चोमरणं जत्थ व देवो महिद्धिओ एइ । वाउदयपुक्कवहलपागारतियं च अभिओगा ॥५४४॥२००१॥
 मणि कणगरयणचित्तं भूमिभागं समन्तओ सुरभिं । आजोयणंतरेणं करेन्ति देवा विचित्तन्तु ॥२००२॥
 येदट्ठाइं सुरभिं (जलयलयदिब्बकुसुनणीहारिं) । (परं) ति ममन्तेणं दसद्वचनं कुसुमवासं ॥२००३॥
 मणिकणगरयणचित्ते चउच्चिसिं तोरणे विउच्च्वेन्ति । (सच्छत्तसालभंजियमयरद्वयचिधसंत्तणे) ॥२००४॥
 निग्णिणय पागारवरेरयणचित्ते तदिं सुरगणिंदा । मणिकञ्चणकविसीसगविभूसिणं ते विउच्च्वंति ॥२००५॥
 तत्तो य ममन्तेणं कालागुरुकुन्दुरु म्मीसिणं । गन्धेण मयमधेन्ता धूववडीओ विउच्च्वंति ॥२००६॥
 उरुकुट्टिसीहनायं कल(यलसंघेण सच्चओ सच्चं) । (तित्थगरपायमूले करंति देवा) निययमाणा ॥२००७॥
 तं दिब्बं देवयोसं मोज्जं माणुसा तदिं तुटा । अहो जणिणण जट्टं देवा किर आगया इहइं ॥२००८॥
 मीहासणे निसन्नो रत्तासोगस्स हेट्टओ भगवं । सफो सहेमजालं सयमेव य गेणहणं छत्तं ॥२००९॥
 दो होति (वीणंति) चामराओ सेयाओ मणिमण्हिं दण्ढेहिं । ईसाणचमर सहिया देवेहिं पक्खिट्ठचित्तेहिं ॥२०१०॥
 इस्कारमधि गणहरा सच्च्ये उन्नयविसालकुलवंसा । पावाणं मच्चिमाणं समोसहा जन्नवाडंमि ॥२०११॥

पठन्तेत्य इंदमूर्धं विति ए पुण होति अग्निभृइत्ति । ततिए य चाडभूती ततो वियत्ते सुधम्मो य ॥२०१२॥
 मंडिय मोरियपुत्ते अकंपिए चैव अयलभाया य । मेयज्जे य पभासे गणहरा होंति वीरस्स ॥२०१३॥
 जं कारणनिकलमणं बोच्छं एएसि आणुपुब्बीए । त्तिदं च सुहम्मआओ निरवचा गणहरा सेसा ॥२०१४॥
 जीवे कम्मे तज्जीव भूय तारिसय चन्धमोक्खे य । देवा णेरइए या पुण्णे परलोय णिन्वाणे ॥२०१५॥
 पंचणहं पंच सया अद्दुट्टसया य हेन्ति दोणह गणा । दोणहं तु जुवलयाणं तिसओ तिसतो हवइ गच्छो ॥२०१६॥

भवणवइवाणमंतर जोइसवासी विमाणवासी य । सव्विह्वीएँ सपरिसा कासी नाणुप्पयामहिमं । नि. १४७।
 ददूठूण कीरमाणीं महिमं देवेहिं जिणवरिंदस्स । अह एइ अहंमाणी अमरिसिओ इन्दमूर्इत्ति । नि. १४८।
 मोत्तूण ममं लोगो किं वच्चइ एस तस्स पासाइं ? । अन्नोऽवि जाणइ मए ठियंमि कत्तोच्चयं एयं ? ॥२०१९॥
 घावेज्ज व सुक्खजणो देवा कहडणेण विमहयं नीया ? । वंदंति संयुणंति य जेणं सव्वणुबुद्धीए ॥२०२०॥
 अहवा जारिसओ सो णाणी तारिसया सुरा तेऽवि । अणुसरिम्मो संजोगो गामणडाणं च सुक्खाणं ॥२०२१॥
 काडं हयप्पयावं पुरतो देवाण दाणवाणं च । (वाएण विविहत्थाण लहु जाणावेमि मं गंतुं) ॥२०२२॥
 इय (बोत्तूणं पत्तो ददूठूण तिलोयपरिखुडं बीरं) । (चउतीसतिसयपत्तं स संकिओऽवि य ठिओ पुरओ) ॥२०२३॥
 'भवणवइवाणमंतरे'त्यादि कण्ठया । अत्रान्तरे कथञ्चिच्चतो यज्ञपाटान्निर्गतत्वात्, किमत आह—'दइदूणे'त्यादि, 'हट्ठा'

समालोचय 'क्रियमाणां' निर्वर्त्यमानां 'महिमां' ज्ञानोत्पादसमवसरणचरनालक्षणां, कैः? 'देवैः' विबुधैः, कस्य?—'जिनवरेन्द्रस्य' भगवतो वीरस्य 'अथेत्यत्रान्तरे इत्युक्तमेतत् 'एति' आगच्छति समवसरणं, यतः प्रथम उपाध्याय इत्यभिप्रायः । किं नामेत्यत आह— इन्द्रभृतिरिति. किं शिष्टः सन्? इत्यत आह—'अमर्यितः' सकलगुरासुरेन्द्रभक्तिप्रचोदितामरप्रचितोत्तमोत्तमभगवत्पूजाकर्णनो-दुश्रुतिपमभीषणशृङ्खलित्यर्थः, किमित्यत आह—यतः 'अहंमानी' अहंमन्यः अहमेवास्यां त्रिलोक्यो विद्वानित्येवमवष्टम्भवान्, न ह्यरुहेप्रासङ्गे द्वौ कल्लारुचन्पू केनचित्कदाचिदालोकितविति मन्यत इति गाथाभिप्रायः । किं पुनर्मणतीत्याह—'मोचूणे'त्यादि । भो मो ब्राह्मणरागः । मां सुवत्वा किमेप नागलोकस्तरथ कस्यचित्पादमूलं धावति, ननु महत्कुण्डलं, कथयतात्र निवन्धनमिति, किं श्रुत सर्वज्ञोऽप्याविति?, आ मैवं भूयोऽपि वक्ष्यथ, यतोऽन्योऽपि जानाति, सर्वमिति प्रक्रमाद्भूम्यते, 'सपि स्थिते' सपि प्राणान् धारयति सति, कुतस्त्यमेतद्?, असम्बद्धमेतत्, न ह्यमल[द्वि]प्रदीपोद्योतितान्दोषमदनोदरोत्पन्नालपि (द्योतापलापि) प्रदीपेनात्मलाभमा-प्नादपन्ति व्यग्रहारिण इति गाथाऽभिप्रायः । सर्वैलक्ष्यमात्मगतम्—'धावे'त्यादि । धावेत चायं जनस्तत्पादान्तिके पूर्वत्वाद्गताशुगतिक-त्वात्, न हि लोकप्रवाहो हितमहिं वोररीकृत्य प्रवर्धते, अन्यथापि दृष्ट्याह्निमचवारोद्दणवत्, मन्ये 'देवाः' विबुधा बोद्धारो रिमपितकारिणः 'कथं?' केन विज्ञानातिशयेन 'अनेन' लोकप्रवाहोपेक्षया सर्वज्ञेन 'विस्मयं नीलाः' एकाग्रमनःसमाधानतां प्रापिताः, येन 'सर्वज्ञेयिया' सत्यसर्वत्रयुद्धया 'वन्दन्ते' विविधकरणसमाधानादभिवादयन्ति 'संस्तुवन्ति च' विचित्रजयमङ्गलमालाकलापैः, तदहो! मदामीहाभिभूतिविस्फूर्जनमिति गाथाऽभिप्रायः । प्रकाशम्—'अह्वये'न्यादि कञ्चभिप्रायः । तस्मात् किं प्रमानेनास्यानप्रयासेन?, यागरियान्नमचो मयामीति, एवमुपशमानसरप्राप्तोऽपि प्रागुपात्ततथाभूतकर्मपरिणतेः नतिपक्षविक्षोभिणश्चाभिमानीत् इदुभवत्कषायान-

लोहामञ्जालाकलापसंतप्यमानमर्मां ग्राहयति पुनस्तौ मम विवादाहौ भविष्यति ततः—‘काउ’मित्यादि ऋज्वभिप्रायः, नवरं प्रतापोऽग्नौ
कादिलक्षणः, नाद्याप्यमौ मदीयां वात्तां जानातीति चाभिप्रायः, किं बहुना कथानकविशेषेण ? । ‘इय’ इत्यादि । ‘इय’ एवं ‘वोचूणं’ति
महाप्रलयमेव इत्येतत्प्राप्तः—गकलसुरासुरेन्द्रसंकुले स्वर्गसंघातमिव समचरणं प्रविष्टः, तत्र च ‘हृष्टा’ आलोक्य ‘त्रैलोक्यपरिघृतं’
त्रिलोकनिगमिच्छिष्टव्यप्राणिसंघातकोटाकोटीपरिवेष्टितं ‘वीरं’ वर्द्धमानव्यामिनं, किञ्चिच्छिमित्यत आह—चतुर्विधदतिग्रयसंप्राप्तं
‘मसंक्रिञ्चो’पि मग्नः संवृतस्कन्धपदशेषाम(प)धनयष्टित्वाद्, अत एवोक्तम्—“साक्षाद् दृष्टेन्द्रभृतिः समवस्रुतिभ्रुवो भूषणस्यान्ति-
कस्थानायातानङ्गनामिः मह वरविबुवान् पञ्चवर्णविमानैः । रूपं चार्थभूतं स्रष्टिदि दश दिशो भामयत् स्फारत्नान्या, तस्यो क्षोभान्
सगङ्गो युनिपतिपुरतो हा । किमेतत् (किमेतत्) ? ॥१॥” अत उच्यते—‘ससंक्रिञ्चो’पि, ततश्च सगङ्गितोऽपि सन् स्थितः पुलः,
प्रतिगमनं कापुण्यत्वसंभवादिति गार्थार्थः ॥२०२३॥ एवं तस्मिन् इन्द्रभृती तथा तिष्ठति मत्पयान्तरे—

आभट्टो य जिणेणं जाइजरासरणविष्पमुक्केण । नामेण य गोत्तेण य सव्वणणू सव्वदरिसीण । नि. १४९ ।

हे इन्द्रभृति ! गोतम ! सागयसुत्ते जिणेण चित्तेइ । नामंपि मे चियाणइ अहवा को सं न चाणाइ ? ॥२०२५॥

जइ या द्विययगं मे संसयमुण्णेज्ज जइ व छिन्नेज्जा । तो होअ विम्हओ मे इय चित्तो पुणो भण्णिओ ॥२०२६॥

‘आभट्टो’ इत्यादि । ‘आभापित्तश्च’ आभञ्चितश्च, केन ?—‘जिनेन’ श्रीमहावीरवर्द्धमानव्यामिना, किञ्चिच्छिष्टेनेत्याह—जातिः
प्रादुर्भूतिः जरा—ययोहानिकारिणी मरणं—प्राणनिवन्धच्छेदकारि पुनर्द्वन्द्वस्तीतिप्रमुक्तः, तेन मुक्तयच मुक्त इत्यभिप्रायः, कथं ? नाम्ना
हे इन्द्रभृते ! गोत्रेण हे गौत्रमेति, नकारानयोभिन्नार्थाभिगमिनौ, किञ्चिच्छिष्टेन ?—सर्वज्ञेन सर्वदर्शिनः, ननु च जरादिप्र-

गुक्तः सर्वत्र एवेति गतार्थमुत्तरविशेषणमिति, न, नयवाद्परिकल्पितजात्यादिविप्रसुक्तव्यवच्छेदार्थत्वात्, तथाहि-केशिञ्जात्यादिरहित-
त्वान्मुक्ताः खल्वचेतना इष्टाः, 'गुणवियोगो मोक्ष' इति वचनादिति गाथौघार्थः ॥२०२४॥ 'हे' इत्यादि । हे इन्द्रभूते ! गौतम !
स्वागतं भवतः ? 'उत्ते जिज्ञेणं' ति एवमुक्ते भगवता 'चित्तेति' चिन्तयामास-अहो ! नामापि भे विजानाति तन्नूनमयं सत्यमेव
सर्वज्ञ इति, अतोऽपि विफला मे मनोरथा इति, उक्तञ्च- "किं करिष्यति पाण्डित्यं, विनयो विक्रमोऽपि वा । दैवं यस्य च्छलान्चेपि,
करोति विफलाः क्रियाः ॥१॥" इत्यतो विवादास्पदीभूतो मे जीवलोका इति । पुनरप्यवष्टम्भं बद्ध्वेदमाह-अथवा को मां न जानाति ?,
अतिप्रकटोऽहमस्मिन् भुवने, सर्वाकारसंपन्नत्वात्, वियति पूर्णिमाचन्द्रवत्, किमत्र विस्मयादेः कारणमिति 'गाथार्थः ॥२०२५॥
अपिच-'जइ चे'त्यादि । यदि च हृदयगतत्वाद्दीन्द्रियं 'मे' मम 'संशयं' मन्देहं 'उच्येत्' जानीयात्, तथा ज्ञातमपि यदि च
'छिन्दीत' छिन्द्यात् ततो भवेद्विस्मयो, नान्यथा, को ह्युदकशब्देनैवोपानहौ जह्यात् ?, अयमस्याभिप्रायः-न चासावनेन ज्ञातुं शक्यते
परिच्छेदुं वा. मत्तोऽन्यसर्वज्ञभावात्, इदमेव मे आडम्बरं नास्तीत्यत्राप्यूनतां नाशङ्कयामि, अस्य मायाविश्वपि दर्शनात्, उक्तञ्च-
'देवागमनभोयान'मित्येवमादि, 'इय चित्ततो' चि एवं बहुविधमात्मसाधारणं चिन्तयन् 'पुनः' द्वितीयां वारां 'भगिनाः'
अभिहित इति गाथार्थः ॥२०२६॥

किं मन्ने अत्थि जीवो उयाहु नत्थि त्ति संसओ तुज्झ । वेयपयाण य अत्थं ण याणसी तेसिसो अत्थो ॥नि. १५०॥

जीवे तुह संदेहो पचकलं जं न चिप्पइ घडो ब्व । अचंतापचकलं च नत्थि लोए खपुष्पं व ॥२०२८॥

न य सोऽणुमाणगम्मो जम्हा पचकलपुब्बयं तंपि । पुब्बोवलद्धसंबंधसरणओ लिंगलिगीणं ॥२०२९॥

न य जीवलिंगसंबन्धदरिसणमभू जओ पुणो सरओ । तद्धिगदरिसणाओ जीवे संपचओ होज्जा ॥२०३०॥
नागमगम्मोऽवि तओ भिज्जइ जं नागमोऽणुमाणाओ । न य कस्सइ पचक्खो जीवो जस्सागमो वयणं ॥२०३१॥
जं चागमा विरुद्धा परोप्परमओऽवि संसओ जुत्तो । सब्वप्पमाणविसयाईओ जीवोत्ति ते बुद्धी ॥२०३२॥
गोयम ! पचक्खोचिय जीवो जं संसयाइविद्वानं । पचक्खं च न सस्सं जह सुहटुक्खं सदेहम्मि ॥२०३३॥
कयचं करेभि काहं चाहमहंपचया इमाओ य । अप्पा सप्पचक्खो तिकालकजावएसाओ ॥२०३४॥
रूह पडिवण्णमहंतिय किमत्थि नत्थित्ति संसओ कह पु ? । सइ संसयम्मि वाऽयं अस्साहंपचओ जुत्तो ।२०३५॥
जइ नत्थि संसइचिय किमत्थि नत्थित्ति संसओ कस्स ? । संसइए व सरूवे गोयम ! किमसंसयं होज्जा ? ॥२०३६॥
गुणपचक्खत्तणओ गुणीऽवि जीवो घटो इव पचक्खो । घटओऽवि घेप्पइ गुणी गुणमेत्तगहणओ जम्हा ।२०३७॥
अग्घोऽणन्नो व गुणी होज्ज ? गुणेहिं जइ नाम सोऽणन्नो । ननु गुणमेत्तगहणे घेप्पइ जीवो गुणी सक्खं ॥२०३८॥
अह अन्नो तो एवं गुणियो न घडावओऽवि पचक्खा । गुणमेत्तगहणाओ जीवम्मि कओ वियारोऽयं ? ।२०३९॥
अह मन्नसि अत्थि गुणी न तदवत्थंतरं तओ किंतु । देहे नाणाइगुणा सोचिय तेसि गुणी जुत्तो ॥२०४०॥
नाणादओ न देहस्सऽसुत्तिमत्ताइओ घडस्सेव । तम्हा नाणाइगुणा जस्स स देहाहिओ जीवो ॥२०४१॥
इय तुह देसेणायं पचक्खो सब्वहा महं जीवो । अविहयनाणत्तणओ तुह चिण्णणं च पडिवज्ज ॥२०४२॥
एवंचिय परदेहेऽणुमाणओ गेण्ह जीवमत्थित्ति । अणुचित्तिनिवित्तीओ विन्नाणमयं सरूवे व्व ॥२०४३॥

जं च न लिंगोहिं समं मन्नसि लिंगी जओ पुरा गहिओ । संगं सन्नेण व समं ण लिंगओ तोऽणुमेओ सो ॥२०४४॥
सोऽणुमेओ लम्हा लिंगोहिं समं न विट्ठपुब्बोचि । गह्लिगदरिस्सणाओ गह्लोऽणुमेओ खरीरम्मि ॥२०४५॥

‘किं मन्ने’ इत्यादि ॥ हे आयुष्मन् ! गौतम ! ‘किं’ कस्मात् मन्नेसे अस्ति जीव उताहोधिनास्तीति, एवं संशयस्तत्र, त्य-
ज्यतां चायमधुना मत्संग्राह्या, अनुचितत्वात्, शेषमिध्यात्वमलकलङ्कवत्, अथवा किमस्ति जीव उताहोधिनास्तीति, एवं ‘मन्ने’ति
मन्नेते भवान्, संशयः ‘तुज्झं’ति अयं तव संशयः, कुतः पुनः ? उभयहेतुसद्भावाद्, विरुद्धवेदपदश्रवणादित्यभिप्रायः, ततः किमत
आह-‘वेदपदानां च’ वेदवाक्यानां च ‘अर्थ’ सद्भावं ‘न जानासि’ नावयुद्धासे, श्रौत्रेण न्यायेन प्रवृत्तेः, तेषां चायमर्थो-न्यो
मया निर्द्धारित इति गार्थोधार्यः ॥ तत्र नास्तित्वहेतवस्तावदमी-‘जीवे’ इत्यादि ॥ जीवति जीविष्यति जीवितवान् वा जीवस्तास्मिन्
जीवे विषयभूते भवतः सन्देहः, किल प्रत्यक्षं यस्मान्न गृह्यते, घटवदिति व्यतिरेकी, प्रत्यक्षेण चाग्रहणं तस्य सत्संप्रयोगजत्वात्, तस्य
चात्यन्तासत्त्वेनाप्रत्यक्षत्वाद्, अतः पश्चाद्वाचितारः-‘अचंतापच्चक्सं च नत्थि लोएन्वपुष्फं व’ति नास्ति जीवः अत्यन्ताप्रत्यक्षत्वात्
खपुष्पवत्, हेतुविशेषणं किमिति चेद्वेत्तोऽग्रामाणिकत्वनिषेधार्थं, तथा ह्यप्रत्यक्षा भवन्त्यणवो, न च न सन्ति, दूयणुकादिकार्यगम्यत्वात्,
व्यतिरेकेण त्वेत एव, घटो वेति गाथार्थः ॥२०२८॥ एवं च मन्नेसे-‘न य सो’-इत्यादि ॥ न चासौ जीवोऽनुमानव्यापारगम्यः,
तस्यापि प्रत्यक्षपूर्वकत्वात्, कुतः ? इत्याह-लीनमर्थं गमयतीति लिङ्गं, लिङ्गयस्यास्तीति लिङ्गी, लिङ्गं च लिङ्गी च लिङ्गलिङ्गिनौ
तयोः पूर्वोपलब्धसम्यग्धस्मरणात्, तथाहि-प्राग् महानसादावग्निधूमयोऽन्वयव्यतिरेकवन्तमविनाभावमध्यक्षतो गृहीत्वा तत उत्त-
मकालमदन् क्वचिन्निहुडादानग्निं प्रत्येति, यत्र यत्राहं धूममद्राक्षं तत्र तत्राग्निर्नर्यथा महानसादौ, तथा चेहाहं, तस्मादत्राग्निना भाव्यं,

व्यतिरेकेणोदकभाजनं, अगृहीतसम्बन्धस्य नालिकेरद्वीपनिवासिनस्तद्दर्शनेऽपि तदप्रतिपत्तेरस्य तत्पूर्वकतेति गाथार्थः ॥२०२९॥
 एवं चास्मानाशङ्कसे-प्रकृतेऽप्येवमेव भविष्यतीति, तन्न, यतः-‘न य’इत्यादि ॥ न च जीवतल्लिङ्गयोः सम्बन्धदर्शनं अविनाभाव-
 ग्रहणमभूत् कस्यचिद्विमलधियोऽपि, यतस्तल्लिङ्गवर्शनाद् यस्माज्जीवाविनाभूतकार्यग्रहणात्सफाशाद् पुनः स्मरतः सतो लिङ्ग-
 लिङ्गिसम्बन्धं जीवेऽग्निकल्पे संग्रत्ययो भवेत्, तस्मात् मां अमुमस्मादनुमंस्यथ इति, एवं चाशङ्कसे, अथ वक्ष्यथ-सामान्यतो
 दृष्टादनुमानादात्माऽस्तित्वं सेत्स्यति चन्द्रादित्यादिगतिवद्, गतिमानादित्यो देशान्तरप्राप्तैर्देवदत्तवदिति, एतदपि सव्याजं, देवदत्ते
 दृष्टान्तधर्मिण्यध्यक्षतो गतिमन्चमालोच्य ततः स्वयं सामान्येन ग्रहणात्, न चैवमत्रान्यत्राध्यक्षतो जीवत्वं गृहीत्वा क्वचित्सामान्येन
 ग्रहणं लभ्यते. यन्नास्ति तन्नास्त्येवेति किं तेनेति गाथार्थः ॥२०३०॥ एवं चाशङ्कसे-आगमात् तर्ह्यवगमिष्यामः, तदपि न, यतः-
 ‘नागमे’त्यादि ॥ नागमगम्योऽप्यसौ-जीवः, किं मनोरथैः?, नेत्याह-‘यत्’ यस्मान्नागमोऽनुमानाद् भिद्यते, घटसन्निधौ
 सकृद् घटप्रयोगोपलब्धावुत्तरकालं घटमानयेत्युक्तेऽन्वयव्यतिरेकमुत्सेन घटानुमितिप्रवृत्तेः, न चेत्यमात्मशब्दः शरीरादन्यत्र प्रयुज्य-
 मानो दृष्टो यमात्मशब्दात्प्रतिपद्येमहीति, विधान्वयव्यतिरेकानुविधायित्वेन च कार्यत्वाच्छब्दोऽनुमानान्न भिद्यते, संबद्धादन्यतः
 प्रतिपत्तेथ, अथ भवतां मतिलिङ्गिनि प्रतिबद्धोऽपि ध्वनिर्न लिङ्गं, अलिङ्गाच्च या प्रतिपत्तिः स खल्वगम इति, उच्यते, प्रतिपन्नं
 नामेदं मया, तथाऽपि दृष्ट एवार्थं शब्दानां प्रामाण्यं योक्ष्यति, यथा नदीतीरे गुडशकटं पर्यस्तमिति, अथ वासनामात्रावष्टम्भे-
 नोच्यते भवद्भिः अस्त्यसौ, यथादृष्टेऽप्यर्थे ध्वनयः प्रमाणपदबीमवतरिष्यन्ति, उच्यते, न च कस्यचित् प्रत्यक्षो जीवो यस्य
 सम्बन्धि वचनमागमः, तस्याविद्यापास्तन्व्येणातीन्द्रियवस्तुदृष्टत्वायोगादिति गाथार्थः ॥२०३१॥ एवं च मन्यसे-‘जं चे’त्यादि ॥

यस्माच्चागमाः सर्व एव परस्परविरोधिनः अतोऽपि संशयो मे युक्तः, यथाङ्कुरेके-“एतावानेव पुरुषो, यावानिन्द्रियगोचरः । भद्रे ! घृरुपदं पश्य, यद्दन्त्यवद्भुशुताः ॥१॥” तथाऽन्ये प्राहुः-“विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुविनश्यति, न प्रेत्यसञ्ज्ञाऽस्ति”, तथा ‘न रूपं भिक्षवः पुद्गलः” इति । तथाऽस्ति त्वप्रतिपत्तयः-“न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरुपहतिरस्ति, अशरीरं वा वयन्त्वं प्रियाप्रिये न स्पृशतः” इति, “अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः” इति, अस्ति पुरुषः अकर्ता निर्गुणो भोक्ता चिद्रूप इत्यतोऽविश्वासः, एवं चाशङ्कसे-उपमानगम्योऽपि न भवति, यतस्तस्येदं लक्षणं-सादृश्यसन्निक्लृष्टेर्धे बुद्धिसुत्पादयति, यथा गणपदर्शनं गोस्मरणस्येति, तदगम्यत्वं च तस्य सदृशनिपयीभूतादर्शनेनान्यत्र प्रहीति(तीत्य)हेतुत्वात्, न चेहान्यः कश्चित् त्रैलोक्येऽप्यात्मानुकारी भावोऽस्ति यद्दर्शनादात्माऽभ्युपगम्यमानवृत्तिः स्यात्, कालाकाशदिगादीति चेत्, न, तेपामप्येतददंघ्रिचद्वत्वात्, एवं चाशङ्कसे-न पुनरर्थापत्तिसाध्योऽप्यसौ, न को हि नाम दृष्टः श्रुतो वाऽर्थस्तमन्तरेण न सिद्धः?, अग्रेहि दाहकशक्तिपरिकल्पनं न्यार्यं, तामन्तरेण दारुणि भम्मानुपलम्भप्रसङ्गादित्येवमादि, अतः ‘सञ्चप्पमाणविसयातीतो जीवः’ भावोपलम्भकप्रमाणपञ्चकविषयातीतत्वेन प्रतिपेद्यसाधकाभाख्यपट्टप्रमाणविषयीकृतत्वादिति, एवं ते-तव ‘बुद्धिः’ मतिरिति पूर्वपक्षः ॥ तदेवं तत्संशयमाझाय छिन्दन्नाह- ‘गोयमे’त्यादि ॥ हे आयुष्मन् ! गौतम ! प्रत्यक्ष एवायमात्मा, किमत्रान्येन साधनेन ?, कथमित्यत आह-यदेतत्संशयादिविज्ञानं, एतत् ननु भवतोऽपि प्रत्यक्षं, स्वसंचेदनसिद्धत्वात्, आत्मनश्च ज्ञानानन्यत्वात्, अन्यत्वे च विवक्षितप्रमातुरिव भवतोऽपि यथाप्रिमक्षितेऽपरिच्छेदप्रसङ्गात्, प्रत्यक्षोऽपि साध्य इति चेदुच्यते-प्रत्यक्षं च न साध्यं, प्रमाणान्तरेणेत्युत्सर्गेण, यथा शरीरे सुखदुःखादि, एतदुक्तं भवति-यथा सुखदुःखादय औदयिका अभिन्नाधिकरणा ज्ञाने गुह्यमाणाः प्रत्यक्षसिद्धत्वाञ्च साध्याः, एवमा-

त्माऽप्यभिन्नाधिकरणो ज्ञानग्रहणेन गृह्यमाणः प्रत्यक्षत्वान्न साध्य इति गाथार्थः ॥२०३३॥ इत्थं प्रत्यक्ष इत्यत आह—‘कथवं मित्या-
दि ॥ आत्मा स्वप्रत्यक्षः, किञ्चित्त्वाह—त्रैकाल्यकार्यव्यपदेशवत्, अस्य व्याख्यानं—कृतवान् करोमि करिष्ये चाहमिति, एवं उक्तवा-
नहं त्रयीम्यहं वक्ष्याम्यहं, एवं ज्ञातवानहं जानेऽहं ज्ञास्येऽहमिति, न चायं त्रिकालव्यपदेशहेतुरहंप्रत्यय आनुमानिको, नाप्यागमिकः,
किं तर्हि ? स्वप्रत्यक्ष इत्यत एवमेवात्मानं प्रतिपद्यस्व, न चायं घटादौ, अथवा ‘अहंपचयादिमायो’ति एवमहंप्रत्ययाद्यनुमितश्च—परि-
च्छिन्नश्च, न केवलं ज्ञानानन्त्येन प्रत्यक्ष इति, इह च प्रत्यक्षस्यापि प्रत्यक्षत्वसाध्यतायां न कश्चिदोपः, तथा दृष्टत्वात्, अथवाऽऽ-
त्मा स्वप्रत्यक्षस्त्वेकालिककार्यव्यपदेशवत्, तदेव कथमित्यत आह—कृतवान् करोमि करिष्ये चाहमित्येवं अहंप्रत्ययादिमत्त्वात्, प्रयो-
गः—प्रत्यक्ष एव जीवः, स्वरूपेण ग्रहणाद्, घटवत्, यथायं प्रत्ययः स द्वेषा—आन्तरो बाह्यश्च, आन्तर आत्मसंयोगमात्रजन्यो, यथाऽहं,
बाह्यस्तु घटः, अत्रात्मा मनसा संयुज्यते, मन इन्द्रियेण, इन्द्रियमर्थेनेत्यतोऽस्त्यात्मा, स चानुभविक एवेति, अपिचाहं विजानामीति
क्रिया कर्त्तरि मालम्बते, एतदुक्तं भवति—परिच्छेदक्रियानिष्पादनेन अहं जानामीति प्रत्ययेन आत्मा विषयीक्रियते, आह—नैवं, अने-
कान्तात्, देहात्मनत्वादस्य, तथाहि—अहं गुरुहं गौरोऽहं कृश इति प्रत्ययोऽनुभूयते, उच्यते, न, अस्य प्रत्ययाभासत्वाद्, गुरु मे
शरीरमित्यनेन बाधितत्वात्, यथास्य प्रमाणसिद्धस्याहमिति प्रत्ययालम्ब्यः स आत्मेति गाथार्थः ॥२०३४॥ अपिच—‘कहं मित्यादि ।
‘कथं’ केन प्रकारेण प्रतिपन्नमेवत् यदुत अहमिति, तथा किमस्मि नास्मीति संशयः कथं नु ? केन प्रकारेण, विरोधात् हेत्वभावाद्,
सति वा संशये कस्याहंप्रत्ययो ‘युक्तः’ अनुभूयो ? नायं गतासौ देहे इति गाथार्थः ॥२०३५॥ तथा—‘जती’ त्यादि ॥ यदि नास्त्येव
संशयी—जीवस्तन्नन्वयमेवं कस्य संशयो ? नैव कस्यचित्, कस्यचित्तु संशयस्य विज्ञानाद्यगुणविशेषत्वात् तस्य चापद्रव्यत्वायो-

गात्, तस्मात्तत्सत्तावलम्बिनाऽसायभ्युपगन्तव्य इति, न चायं स्थानोः, अनुरूपधर्मिधर्मत्वाद्वोधरूपत्वाद्देति, अथवा यदि नत्थि संसृष्टिचिय तो संसृष्टते सरूचे गौतम ! तवान्यत् किमसंदिग्धं स्याद् ? येन कर्मादि त्वस्तीत्यवसीयते ?, ततश्चैवमहंप्रत्ययवि-
शिष्टत्वेन स्वप्रत्यक्षमात्मानं निहुवानस्य नास्ति जीव इति प्रत्यक्षविरुद्धो नाम पक्षाभासो जायते, यथाऽथावणः शब्द इति । तथा भाविनीमनुमानसिद्धिमङ्गीकृत्यानुमानविरोधोऽपि, यथा नित्यः शब्द इति, अत्रानित्यः शब्दः कृतकत्वाद् घटवत् २, तथाऽहमस्मि संश्रयीति प्रागभ्युपगम्योचरत्र नास्तीति प्रतिजानानस्य पूर्वभ्युपगमवाथा, यथा साह्वयस्य सत्कार्य जायत इत्यभ्युपगम्यासज्जायत इति प्रतिजानतः ३, तथा गोपालान्नादि प्रति सिद्धमात्मानं न्यत्कुर्वती लोकविरोधोऽप्यचन्द्रः शशीति यथा ४ अहं नाहं चेति गदतः स्मचनव्याहतिरपि माता वन्द्येति यथा ५ । एवमस्मिन् पक्षे प्रत्यक्षादियाधिते हेतुरप्यपक्षधर्मतयाऽसिद्धः, अनैकान्तिकोऽपि, हिमरूपलाग्नपरिमाणदावपि वृत्तेः, तथाऽऽकरणाधिष्ठितकात्मनि विषयेऽत्यन्तानुपलब्धेऽपि हेतुरिति गाथार्थः ॥ २०३६॥ तदेवमस्य साक्षाद्ध्यक्षतामभिधाय पुनरपि प्रकारान्तरेणाह-‘गुणे’त्यादि पृब्वद्धं, प्रयोगः-प्रत्यक्षस्तथायमात्मा गुणप्रत्यक्ष-
तान् व्यतिरेकोपन्यस्तघटवत्, तत्रैतत्स्याद्-अनैकान्तिको हेतुगुणप्रत्यक्षत्वेऽपि कदाचिद् गुणिनोऽप्रत्यक्षत्वात्, तद्यथाऽऽकाशगुणः शब्द इत्यत्र शब्दः प्रत्यक्षो नाकाशगुणः शब्दः, ऐन्द्रियत्वाद्द्रुपादिवत्, कारणस्वरूपानुविधाधिकत्वाच्च कार्यस्य नाकाशगुण इति, अतो गुणप्रत्यक्षतया गुणिनं प्रतिपद्यस्व, स्याद् अतिस्तोकं ग्रहणमिति तन्न, भवताऽपि घटो गुणी ‘गृह्यते’ चक्षुषा विषयीक्रियते, यस्माद् गुणमात्रग्रहणादेव, अपिशब्दस्यावधारणार्थत्वाद्द्रुपादिपरिहारादित्यर्थः, किं कारणं ? अर्वाग्द-
शित्वाद्भ्रान्त इत्यतः कोऽयमकाण्ड एव सर्वात्मनाऽऽत्मग्रहणाभिलापस्तवेति । तथा च-‘अन्नो’ इत्यादि ॥ प्रयोगः-यो यदन्वर्थान्तरः

स तद्ग्रहे गृह्यते, तद्यथा-चासति राग इति गाथार्थः ॥२०३८॥ 'अहे'त्यादि ॥ अयाज्यः तत एवं कृत्वाऽन्येऽपि घटादयो गुणिनो न प्रत्यक्षाः, गुणमात्रग्रहणाद्, अतो जीवे तपस्विनि केवले कोऽयं विचारः? केयं तत्र नास्तित्त्वविक्षेपति, तस्मात्प्रत्यक्षो जीवः गुणद्वारेण ग्रहणात्, दृष्टान्तधर्मिणोऽपि ग्रहणानुपपत्तिर्वाचकं, न च प्रतिज्ञार्थं रुदेशो हेतुः, साधनहेतुवैपरीत्ये-
नानुपलब्धिवच्छुणंहेतुत्वात्, तत्रैतत्स्याद् अपद्रव्यो हि गुणो न भवतीति तद्ग्रहणानुपपत्तिद्वारेण घटादिग्रह इति, उच्यते, नाल्मन्य-
प्येवमिति न व्यक्तमीश्वर्यासनमिति गाथार्थः ॥२०३९॥ तस्माद्भिन्नगुणप्रत्यक्षत्वेन साक्षाद् गुणी गृह्यत इति स्यितम्- 'अहे'त्यादि ॥
अथ गुणी, न तं प्रत्याचक्ष्महे, किन्तु देहार्थान्तरोऽसौ नेति ब्रूमः, किमिति?, यतः देहे ज्ञानादयो गुणाः समनुभूयन्ते, ततः स एव
तेषां गुणी युक्तः स्याद्, देहाश्रया ज्ञानादयः, तत्रैवोपलब्धेर्गौरतादिवदिति गाथार्थः ॥२०४०॥ उच्यते-'नाणे'त्यादि ॥ यद्यत्
मूर्त्तं चाधुपं च न तस्य ज्ञानादयो, यथा घटस्य, तथा च देहः, आत्मा चामूर्त्तो, मूर्त्तिमत्तस्य पररूपत्वात्, तस्माद् यस्य धर्मिणः
सम्बन्धितया ज्ञानादयो वर्तन्ते स देहातिरिक्तो जीव इति भावार्थः, आह-'नाणादयो न देहस्ते' ति प्रत्यक्षपिरुद्धं, यथा-अथावग-
शब्दः, ऐन्द्रियकत्वविरहवत्, उच्यते, न अनुमानेन परिकरितत्वात्, तच्चेदं-देहेन्द्रियातिरिक्त आत्मा तदुपरमेऽपि तदुपलभ्यार्थानुस्मरणा-
भ्रंशात्, पञ्चवातायनोपलब्धार्थानुस्मर्त्तुं देवदत्तवत् गृहगवाधव्यतिरिक्त इति चापु मूर्त्तिमश्रंसेपि वक्ष्याम इति गाथार्थः ॥४१॥ उपसंजिही-
र्षुराह-'इय' इत्यादि ॥ देशप्रत्यक्षस्तेऽयमर्वाग्दशित्वेन मर्यादाप्राहित्वाद् घट इव, देशप्रत्यक्षता च वस्तुनोऽनन्तपर्यायप्रमाणत्वात्,
भवदादेश छन्नस्यत्वेन तदविषयत्वात्, विज्ञानदेशप्रकाशात्मकत्वात्प्रदीपघटैकदेशप्रकाशवत्, मम तु सर्वथा प्रत्यक्षो, विहितानन्त-
ज्ञानत्वाद्भवद्विज्ञानवत्, यथेह भवद्विज्ञानमतीन्द्रियमशेषमहद्युपलभे तथा भवजीवमपीति तस्मात्प्रतिपद्यस्व तमिति गाथार्थः ॥२०४२॥

स तद्ग्रहे गृह्यते, तद्यथा-चाससि राग इति गाथार्थः ॥२०३८॥ 'अहे'त्यादि ॥ अथाऽन्यः तत एवं कृत्वाऽन्येऽपि घटादयो गुणिनो न प्रत्यक्षाः, गुणमात्रग्रहणाद्, अतो जीवे तपस्विनि केवले कोऽयं विचारः? केयं तप नास्तित्वविधक्षेति, तस्मात्प्रत्यक्षो जीवः गुणद्वारेण ग्रहणात्, दृष्टान्तधर्मिवत्, साध्यविपर्यये दृष्टान्तधर्मिणोऽपि ग्रहणानुपपत्तिर्वाधकं, न च प्रतिज्ञार्थिकदेशो हेतुः, साधनहेतुवैपरीत्ये-
नानुपलब्धिबलक्षणहेतुत्वात्, तत्रैतत्स्याद् अपद्रव्यो हि गुणो न भवतीति तद्ग्रहणानुपपत्तिद्वारेण घटादिग्रह इति, उच्यते, नात्मन्य-
प्येवमिति न व्यक्तमीथरथासनमिति गाथार्थः ॥२०३९॥ तस्मादभिन्नगुणप्रत्यक्षत्वेन साक्षाद् गुणो गृह्यत इति स्थितम्-'अहे'त्यादि ॥
अथ गुणी, न तं प्रत्याचक्ष्महे, किन्तु देहार्थान्तरोऽसौ नेति द्रूमः, किमिति?, यतः देहे ज्ञानादयो गुणाः समनुभूयन्ते, ततः स एव
तेषां गुणी युक्तः स्याद्, देहाश्रया ज्ञानादयः, तत्रैवोपलब्धेर्गौरतादिवदिति गाथार्थः ॥२०४०॥ उच्यते-'नाणे'त्यादि ॥ यद्यत्
मूर्त्तं चाक्षुषं च न तस्म ज्ञानादयो, यथा घटस्य, तथा च देहः, आत्मा चामूर्त्तौ, मूर्त्तिमत्तस्य पररूपत्वात्, तस्माद् यस्य धर्मिणः
सम्बन्धितया ज्ञानादयो वर्तन्ते स देहातिरिक्तो जीव इति भावार्थः, आह-'नाणादयो न देहस्ते' ति प्रत्यक्षयिरुद्धं, यथा-अथावगः
शब्दः, ऐन्द्रियकत्वाद्देहवत्, उच्यते, न अनुमानेन परिकरितत्वात्, तच्चेदं-देहेन्द्रियातिरिक्त आत्मा तदुपरमेऽपि तदुपलब्धार्थानुस्मरणा-
श्रंशत्, पञ्चवातायनोपलब्धार्थानुस्मर्तृदेवदत्तवत् गृहगवाधव्यतिरिक्त इति वायुमूर्त्तिमश्लेषं चक्ष्याम इति गाथार्थः ॥४१॥ उपतंजिही-
पुराह-'इयं'इत्यादि ॥ देशप्रत्यक्षस्तेऽयमर्वाग्देशत्वेन मर्यादाप्राहित्याद् घट इव, देशप्रत्यक्षता च वस्तुनोऽनन्तपर्यायममाणत्वात्,
भवदादेश छत्रस्थत्वेन तदधिपयत्वात्, विज्ञानदेशप्रकाशात्मकत्वान्प्रदीपवद्वैकदेशप्रकाशावत्, मम तु सर्वथा प्रत्यक्षो, विहितानन्त-
ज्ञानत्वाद्भवद्विज्ञानवत्, यथेह भवद्विज्ञानमतीन्द्रियमशेषमहशुपलभे तथा भवज्जीवमपीति तस्मात्प्रतिपद्यस्व तमिति गाथार्थः ॥२०४२॥

गात्, तस्मान्नात्तात्पलग्निनाऽमात्रभ्युपगन्त्व्य इति, न चायं स्थानोः, अनुसुपंधर्मत्वाद्दोषरूपत्वाद्देति, अथवा यदि नत्थि
संमङ्गिय तो संसङ्गते सरूचे गौतम ! तवान्यत् किमसंदिग्धं स्याद् ? येन कर्मादि त्वस्तीत्यवसीयते ? ततश्चैवमहंप्रत्ययवि-
शिष्टत्वेन स्वप्रत्ययमात्मानं निहुमानस्य नास्ति जीव इति प्रत्ययविरुद्धो नाम पक्षाभासो जायते, यथाऽश्वात्रयणः शब्द इति । तथा
भाषिनीमनुमानमिद्विमङ्गीकृत्यानुमानविरुद्धोऽपि, यथा नित्यः शब्दः इति, अत्रानित्यः शब्दः कृतकत्वाद् घटयत् २, तथाऽहमस्मि
मंत्रयीनि प्रागभ्युपगम्योत्तरं नास्तीति प्रतिजानानस्य पृथ्वाभ्युपगमवाधा, यथा साहचर्यस्य सत्कार्यं ज्ञायत इत्यभ्युपगम्यासञ्जायत
इति प्रतिजानानः ३, तथा गोपालान्नादि प्रति सिद्धमात्मानं न्यक्तुर्वतो लोकाविरुद्धोऽप्यचन्द्रः दृशीति यथा ४ अहं नाहं चेति
गदतः स्वगचनव्यवहितिषि माता वन्द्येति यथा ५ । एवमस्मिन् पक्षे प्रत्ययविरुद्धादिव्यति हेतुरप्यपक्षधर्मतयाऽसिद्धः, अनैकान्तिकोऽपि,
द्विमतपत्वाप्रतिमाणादावपि घृतेः, तथाऽञ्जकरणाधिष्ठातृकात्मनि विपक्षेऽत्यन्तानुपलब्धवैलेशतो वृत्तेविरुद्धोऽपि हेतुरिति गार्थार्थः ॥
२०३६॥ तदंशस्य साक्षादप्यक्षतामभिधाय पुनरपि प्रकारान्तरेणाह—‘गुणे’त्यादि पुब्रह्मं, प्रयोगः—प्रत्ययस्तथायमात्मा गुणप्रत्यय-
त्वात् व्यतिरेकोपन्यस्तघटत्, तत्रैतत्त्वाद्—अनैकान्तिको हेतुर्गुणप्रत्ययत्वेऽपि कदाचिद् गुणिनोऽप्रत्ययत्वात्, तद्यथाऽऽकाशगुणः
शब्द इत्यत्र शब्दः प्रत्ययो नाकाशगुणः शब्दः, ऐन्द्रियत्वाद्द्रुपादिवत्, कारणस्वरूपानुविनाधिकत्वाच्च कार्यस्य
नाकाशगुण इति, अतो गुणप्रत्ययतया गुणिनं प्रतिपद्यन्, स्याद् अनिस्तोकं ग्रहणमिति तत्र, भवताऽपि घटो गुणी ‘गृह्यते’ वक्षुया
गिययीक्रियते, यस्माद् गुणमात्रग्रहणादेव, अपिशब्दस्यान्यथास्यार्थत्वाद्ब्रह्मादिपरिहारेणोद्घातादिग्रहणादित्यर्थः, किं कारणं?, अर्वाग्द-
शित्वाद्भ्रान्त इत्यत्रः कोऽयमकाण्ड एव सर्वात्मनाऽऽत्मग्रहणाभिलाषस्त्विति । तथा च—‘अन्नो’ इत्यादि ॥ प्रयोगः—यो यदनर्थान्तरः

स तद्ग्रहे गृह्यते, तद्यथा-चाससि राग इति गाथार्थः ॥२०३८॥ 'अहे'त्यादि ॥ अथाऽन्यः तत एवं कृत्वाऽन्येऽपि घटादयो गुणिनो न ग्रत्यक्षाः, गुणमात्रग्रहणाद्, अतो जीवे तपस्विनि केवले कोऽयं विचारः? केयं तत्र नास्तित्वविवक्षेति, तस्मात्प्रत्यक्षो जीवः गुणद्वारेण ग्रहणात्, दृष्टान्तधर्मिवत्, साध्यविपर्यये दृष्टान्तधर्मिणोऽपि ग्रहणानुपपत्तिर्वाचकं, न च प्रतिज्ञार्थिकदेशो हेतुः, साधनहेतुवैपरीत्ये-नानुपलब्धिप्रसङ्गहेतुत्वात्, तत्रैतत्स्याद् अपद्रव्यो हि गुणो न भवतीति तद्ग्रहणानुपपत्तिद्वारेण घटादिग्रह इति, उच्यते, नात्मन्य-प्येवमिति न व्यक्तमीध्याशासनमिति गाथार्थः ॥२०३९॥ तस्माद्भिन्नगुणप्रत्यक्षत्वेन साक्षाद् गुणी गृह्यत इति स्थितम्-'अहे'त्यादि ॥ अथ गुणी, न तं प्रत्याचक्ष्महे, किन्तु देहार्थान्तरोऽसौ नेति ब्रूमः, किमिति?, यतः देहे ज्ञानादयो गुणाः समनुभूयन्ते, ततः स एव तेषां गुणी युक्तः स्याद्, देहाश्रया ज्ञानादयः, तत्रैवोपलब्धेर्गौरतादिवदिति गाथार्थः ॥२०४०॥ उच्यते-'नाणे'त्यादि ॥ यद्यत् मूर्त्तं चाक्षुपं च न तस्य ज्ञानादयो, यथा घटस्य, तथा च देहः, आत्मा चामूर्त्तो, मूर्त्तिमन्त्रस्य पररूपत्वात्, तस्माद् यस्य धर्मिणः सम्वन्धितया ज्ञानादयो वर्चन्ते स देहातिरिक्तो जीव इति भावार्थः, आह-'नाणादयो न देहस्ते' ति प्रत्यक्षयिरुद्धं, यथा-अथावगमः शब्दः, ऐन्द्रियकत्वाद्देहवत्, उच्यते, न अनुमानेन परिकरितत्वात्, तच्चेदं-देहेन्द्रियातिरिक्त आत्मा तदुपरमेऽपि तदुपलब्धयार्थानुस्मरणा-भ्रंशात्, पञ्चवातायनोपलब्धयार्थानुस्मर्तुं देवदत्तवत् गृहगवाक्षव्यतिरिक्त इति वायुमूर्त्तिप्रभेऽपि वक्ष्याम इति गाथार्थः ॥४१॥ उपसंज्ञिही-पुराह-'इय'इत्यादि ॥ देशप्रत्यक्षस्तेऽयमवर्गिदृशित्वेन मर्यादाग्राहित्वाद् घट इव, देशप्रत्यक्षता च वस्तुनोऽनन्तपर्यायप्रमाणत्वात्, भवदादेश्च छन्नस्थत्वेन तदविषयत्वात्, विज्ञानदेशप्रकाशात्मात्मकत्वात्प्रदीपघटैकदेशप्रकाशवत्, मम तु सर्वथा प्रत्यक्षो, विहितानन्त-ज्ञानत्वाद्भवद्विज्ञानवत्, यथेह भवद्विज्ञानमतीन्द्रियमशेषमहसुपलभे तथा भवजीवमपीति तस्मात्प्रतिपद्यस्व तमिति गाथार्थः ॥२०४२॥

परदेहे कथमित्यत आह—‘एवमेव’ आत्मशरीर इव परशरीरेऽपि गृहाण जीवं यदुतास्तीति, किंविशिष्टं? विव्वाण-
मयं, किं प्रत्यक्षतो?, नेत्याह—अनुमानतः, तथाहि—परदेहेऽप्यस्ति जीवः प्रवृत्तिनिवृत्तिसदसद्भावद्विताहितप्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनात्,
स्वरूपं स्वात्मजीवित्येवमादि स्वधियाऽनुसर्त्तव्यं, व्यतिरेकेण गतासुदेहादधिति गाथार्थः ॥२०४३॥ अनुमानपूर्वपक्षे प्रत्यनुभाषयन्नाह—
‘जं नै’त्यादि ‘जं च मन्नसि न लिंगेण मोऽणुमेयो’ त्ति, केन निबन्धनेन?, उच्यते ‘न लिंगेहि समं जओ लिंगी पुरा
गह्निओ’, साधर्म्यदृष्टान्तमाह—संगं ससेण व समन्ति । तत्र प्रतिविधीयते—‘सोऽणोगन्तो’ इत्यादि ॥ असावनेकान्तो यदुत लिङ्ग-
लिङ्गिनोः सम्बन्धग्रहे उचरकालं वल्लिङ्गदर्शनात्तदनुमितिरिति, किं वाद्मात्रेण?, नेत्याह—‘जम्हा गहोऽणुमेयो सरीरंमि’त्ति, अ-
स्मिन् शरीरे ग्रहस्तल्लिङ्गदर्शनाद्, ग्रहलिङ्गाङ्गधूननविकटगमनश्रूक्षेपकृतोपहाराद्युपलब्धेः सकाशात्, किंविशिष्टः? इत्याह—लिङ्गैः
साद्बुमदृष्टपूर्वोऽपि अविनाभाग्रहणमन्तरेणापीत्यर्थः ॥ एवं ग्रहमिवात्मानमनुमास्याम इति को निवारयिता?, वायुनाऽस्मिन्नेते भव-
न्तीति वंकेति चेत्, न, वातिकभयात् तद्गमने शालशिखादिभङ्गदर्शनं, एवं वक्त्रमयुज्यमानत्वात्, यद्येवं ततः शशाख्यलिङ्गोपलक्षितं
शशविषणमप्यनुमेयं सम्बन्धाग्रहाविशेषाद्, उच्यते, अत एवानेकान्त एकस्यानुमीयमानत्वात् अपरस्य त्वननुमीयमानत्वादिति
गाथार्थः ॥२०४४-४५॥ इदं चानुमानम्—

देहस्सऽत्थि विहाया पइनिययागारओ घडस्सेव-

अत्थिदियविसयाणं आयाणदियभावओऽवस्सें । अक्खाणं च करणओ वंडाईणं कुलालो ष्व ॥२०४६॥

भोत्ता देहाईणं भोजत्तणओ नरोब्ब भत्तस्स । संघायाइत्तणओ अत्थि य अत्थी घरस्सेव ॥२०४७॥

॥२०४८॥

जो कत्ताइ स जीवो सज्जविरुद्धोत्ति ते मई होञ्जा । सुत्ताइपसंगाओ तं न संसारिणोऽदोसो ॥२०४९॥
 अतिथिचिय ते जीवो संसयओ सोम्म । थाणुपुरिसो ब्व । जं संदिद्धं गोयम । तं तत्थऽन्नत्थ वऽत्थि घुचं ॥२०५०॥
 एवं नाम विसाणं खरस्स पत्तं न तं खरे चेव । अन्नत्थ तदत्थि च्चिय एवं विवरीयगाहोऽवि ॥२०५१॥
 अत्थि अजीवयिवक्खो पडिसेहाओ घडोऽघडस्सेव । नत्थि घडोत्ति व जीवत्थित्तपरो नत्थिसुहोऽयं ॥२०५२॥
 असओ नत्थि निसेहो संजोगाइपडिसेहओ सिद्धं । संजोगाइचउक्कंपि सिद्धमत्थंतरे निययं ॥२०५३॥
 जीवोत्ति सत्थयमिणं सुद्धत्तणओ यडाभिहाणं च । जेणऽत्थेण सयत्थं सो जीवो अह मई होञ्ज ॥२०५४॥
 अत्थो देहोचिय ते तं नो पज्जायवयणभेआओ । नाणाइगुणो य जओ भणिओ जीवो न देहोत्ति ॥२०५५॥
 'देह' इत्यादि ॥ यदादिमत् प्रतिनियताकारश्च तद्विद्यमानकर्तृकं दृष्टं, यथा घटस्तथा च देहस्तस्मात्तथेति, व्यतिरेकेगा-
 भ्रादिविकारादयः, किं देहस्यैव ? , नेत्याह- 'अक्षणां च' इन्द्रियाणां च, तथा च विद्यमानाधिष्ठानुकाषीन्द्रियाणि करण-
 त्वाद्विबधितदण्डादिवत्, व्यतिरेकेण त्वाकाशमिति गार्थः ॥२०४६॥ तथा- 'अत्थी'त्यादि ॥ अस्त्ययप्रमादात्ता इत्यत्र
 सम्बन्धः, इन्द्रियस्य विषयस्य चादानादेयनात्, लोए कम्मर इव संडासलोहाणं करणकम्माणचि, यच्च अविद्यमानादानुकं न
 तत्र तद्भावो, यथा से इति गार्थः ॥२०४७॥ 'भोत्ता' इत्यादि ॥ देहादीनां भोक्ता विद्यते, भोग्यत्वाद्भक्तस्यैव, व्यतिरेकेण न
 किञ्चित्, 'अत्थि य अत्थी' ति विद्यमानस्वामिकमिदं शरीरं, 'संचलादित्तणओ'त्ति संचातत्ताइ गृह्यत्, व्यतिरेकेण खराविपा-
 णं, आदिशब्दादस्यामेव प्रतिज्ञायां मूर्तिमत्त्वादेन्द्रियकत्वाच्चाधुत्तादित्यादयोऽपि हेतवो दृश्याः, किन्त् ? , कुलालवदिति गार्थायः

परदेहे कथमित्यत आह- 'एव'मित्यादि ॥ 'एवमेव' आत्मशरीर इव परशरीरेऽपि गृहाण जीवं यदुतास्तीति, किंविशिष्टं? विज्ञान-
मयं, किं प्रत्यक्षतो? , नेत्याह- अनुमानतः, तथाहि- परदेहेऽप्यस्ति जीवः प्रवृत्तिनिवृत्तिसदसद्भावाद्धिताहितप्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनात्,
स्वरूपं स्वात्मनीवित्थेयमादि स्वधियाऽनुसर्त्तव्यं, व्यतिरेकेण गतासुदेहादाविति गाथार्थः ॥२०४३॥ अनुमानपूर्वपक्षं प्रत्यनुभापयन्नाह-
'जं चे'त्यादि 'जं च मन्नसि न लिंगेण सोऽणुमेयो' त्ति, केन निबन्धनेन?, उच्यते 'न लिंगेहि समं जओ लिंगी पुरा
गहिओ', साधर्म्यदृष्टान्तमाह-संगं ससेण य सम'न्ति । तत्र प्रतिविधीयते- 'सोऽणेगन्तो' इत्यादि ॥ असावनेकान्तो यदुत लिङ्ग-
लिङ्गिनोः सम्बन्धग्रहे उत्तरकालं तल्लिङ्गदर्शनात्तदनुमितिरिति, किं वाङ्मात्रेण?, नेत्याह- 'जम्हा गहोऽणुमेयो सरीरंमि'त्ति, अ-
स्मिन् शरीरे ग्रहस्तल्लिङ्गदर्शनाद्, ग्रहलिङ्गाङ्गधूननविकटगमनभ्रूल्लेपकृतोपहाराद्युपलब्धेः सकाशात्, किंविशिष्टः? इत्याह- लिङ्गः
साद्बुमदृष्टपूर्वोऽपि अविनाभावग्रहणमन्तरेणापीत्यर्थः ॥ एवं ग्रहमिवात्मानमनुमास्याम इति को निवारयिता?, वायुनाऽस्मिन्नेते भव-
न्तीति वक्तव्यं चेत्, न, वातिक्रमयात् तद्गमने शालशिखरादिभङ्गदर्शनं, एवं वक्तुमयुज्यमानत्वात्, यद्येवं ततः शशाख्यलिङ्गोपलक्षितं
शशविषाणमप्यनुमेयं सम्बन्धाग्रहाविशेषाद्, उच्यते, अत एवानेकान्त एकस्यानुमीयमानत्वात् अपरस्य त्वननुमीयमानत्वादिति
गाथार्थः ॥२०४४-४५॥ इदं चानुमानम्-

देहस्सऽत्थि विहाया पहनिययागारओ घडस्सेच । अक्खणं च करणओ वंडाईणं कुलालो ञ्च ॥२०४६॥

अत्थिदियविसयाणं आयाणादेयभावओऽवस्सं । कम्मर इवादाया लोए संडासलोहाणं ॥२०४७॥

भोत्ता देहाईणं भोज्जत्तणओ नरोब्ब भत्तस्स । संघायाहत्तणओ अत्थि य अत्थी घरस्सेच ॥२०४८॥

जो कताइ स जीवो सज्जविरुद्धोत्ति ते मई होजा । सुनाइपसंगाओ तं न संसारिणोऽदोसो ॥२०४९॥
 अतिथिय ते जीवो संसयओ सोम्म । धाणुपुरिसो ब्व । जं संदिदं गोपम । तं तत्थऽन्नत्थ वऽत्थिय युचं ॥२०५०॥
 एवं नाम विसाणं खरसस पत्तं न तं खरे चैव । अन्नत्थ तदत्थि ङ्घिय एवं विवरीयगाहेऽवि ॥२०५१॥
 अत्थि अजीवविक्खओ पडिसेहाओ घडोऽवडस्सेव । नत्थि घडोत्ति व जीवत्थित्तपरो नत्थिसदोऽयं ॥२०५२॥
 असओ नत्थि निसेहो संजोगाइपडिसेहओ सिद्धं । संजोगाइचउंकिपि सिद्धमत्थंतरे निययं ॥२०५३॥
 जीवोत्ति सत्थयमिणं सुद्धत्तणओ वडाभिहाणं व । जेणऽत्थेण सयत्थं सो जीवो अह् मई होज्ज ॥२०५४॥
 अत्थो देहरेचिय ते तं नो पज्जायवयणभेआओ । नायाइयुणो य जओ भणिओ जीवो न देहोत्ति ॥२०५५॥
 'देह' इत्यादि ॥ यदादिमव् प्रतिनियताकारश्च उद्विद्यमानकर्तृकं दृष्टं, यथा घटस्तथा च देहस्तस्मात्तथेति, व्यतिरेकेगा-
 ध्रादिविकारादयः, किं देहस्यैव ? , नेत्याह- 'अक्षाणां च' इन्द्रियाणां च, तथा च विद्यमानाधिष्ठातृकापीन्द्रियाणि कर्ण-
 त्पादिवधितदण्डादिवत्, व्यतिरेकेण त्वाकाशमिति गार्थः ॥२०४६॥ तथा- 'अत्थी'त्यादि ॥ अस्त्यवसपमादात्ता इत्यत्र
 मन्थयः, इन्द्रियस्य विषयस्य ध्यादानादेयभावात्, लोपे कम्मर इव संबासलोहाणं कारणकम्माणत्ति, यच्च अविद्यमानादातृकं न
 तत्र तद्भावो, यथा से इति गार्थः ॥२०४७॥ 'भोत्ता' इत्यादि ॥ देहादीनां भोक्ता विद्यते, भोग्यत्वाद्भुक्तस्येव, व्यतिरेकेण न
 किञ्चित्, 'अत्थि य अत्थी' ति विद्यमानस्वामिकमिदं शरीरं, 'संघातादित्तणओ' चि संघातत्वाद् गुह्यत्वं, व्यतिरेकेण लारविपा-
 णं, आदिशब्दादस्यामेव प्रतिज्ञायां मूर्तिमन्नादैन्द्रियकरत्वाद्युपल्लादित्यादयोऽपि हेतवो दृश्याः, किंमत्र ? , कुलालवदिति गार्थः

॥२०४८॥ मूलतः फलमादर्शयन्नाह—‘जो’ इत्यादि ॥ यत्र कर्त्तव्यं देहस्य, आदिशब्दाद्यादानादि परिगृह्यते, स जीवो वर्त्तते, अत्र परमतमाह—‘सञ्ज्ञविबुद्धोऽस्ति ते मती होज्ज’ इति, इत्येवं मतिर्भवेद् भवतो यदुत्तमं हेतुः साध्यस्ये विरुद्धः साध्यविरुद्धः, किमुक्तं भवति ?—विद्यमानस्वामिकाल्यसाध्यधर्मविशेषविपरीतसाधनः, कुतः ? इत्यत आह—‘मूर्त्तादिप्रसङ्गात्’ मूर्त्तिमन्त्वसंघातानित्यादिमन्त्रासिद्ध्यान्तसामर्थ्यात्, अत्रोचरमाह—‘तन्नो’ इति तदेतन्न भवति, यतोऽयं मूर्त्तिमन्त्रादिप्रसङ्गः संसारिणः अष्टविधकर्ममलपटलाच्छादितस्य जन्तोः ‘अदोषः’ नापराधः, इष्टत्वात्, इष्टसाधने च विरुद्धो भवतीति यदि परं भवत इदमस्माभिराकर्णितमिति गार्थायः ॥२०४९॥ इत्येतेत्याह—‘अन्धी’त्यादि ॥ अस्त्येव तत्र जीवः हे सौम्य ! ‘संशयतः’ संशयसद्भावात्, इह यत्र २ सदसत्संशयस्तदस्ति, यथा स्याणुपुरुषौ, यथेह स्याणुपुरुषयोर्दुर्ध्वतारोहपरिणाहादिसामान्यप्रत्यक्षतायां चलनवयोनिलयनादिविशेषाप्रत्यक्षतायां चोभयविशेषसृष्टौ च सत्यामेकतरविशेषोपलिप्तौः किमिदमिति विमर्षः संशयः, तथाऽऽत्मशरीरयोरेपि प्राणुपलब्धमामान्यविशेषस्य तयोः सामान्यप्रत्यक्षतायां विशेषानुसृष्टौ च सत्यामेकतरविशेषोपलिप्तौः किमयमात्मा शरीरमात्रमिति विमर्षः खलुभयविषयो नात्मशरीरयोरेकतराभाव इत्यस्ति जीवः, तत्रैतत्स्याद्—एकतराभावेऽपि संशयो दृष्टतद्यथा—स्याणुमात्र एवेति किमयं स्याणुरुत्त पुरुषः ? इति, न च तदा तत्र पुरुषोऽस्तीति, अलौकिकरूपेतत्, इदमाशङ्क्याह— गौतम ! यद्गस्तु संदिग्धं यदधिकरणस्ते संशयस्तद्गस्तु तत्र वा प्रदेशेऽन्यत्र वा ‘अस्ति’ विद्यते ‘ध्रुवं’ अवश्यमित्येतेदेव लौकिकं, एतदुक्तं भवति—न द्रुमस्तत्रैवोभयमवश्यं, अपि तु तत्र वाऽन्यत्र वा विद्यमानयोरेव तयोः संशयजनकत्वं, नाविद्यमानयोः, एवमात्मशरीरयोरेपीति कोऽत्र तेऽपस्तिप इति गार्थायः ॥२०५०॥ लब्धावसरः प्राह—‘एव’ मित्यादि ॥ एवमिति यदि यत्संशयनिमित्तं तदस्तीत्युपपाद्यते नामेति निपातः, ततः स्व-

स्य विषाणमस्तीति प्राप्तं, तत्संशयसद्भावात्, संशयनिमित्तस्य चास्तित्वात्, जीववत्, उच्यते, उक्तमत्र यदुत विद्यमान एव संशयो भवति, नाविद्यमाने, खरस्य विषाणं खगविषाणमिति कोऽर्थः ? इत्यत आह- 'तं खरे चैव' चि खर एव न तत् विषाणं, किन्तु 'अन्नत्थ' गवादौ तदस्त्येव, प्रत्यक्षत्वात्, एतदुक्तं भवति-खरगोमस्तकयोर्विषाणस्याभावनिश्चयाच्च संशयोऽयुक्त इति, किञ्चुच्यते- एवं नाम विषाणं खरस्त पतंति ऊर्ध्वतासामान्यं, उभयनिश्चयाभावान्न्याय्यः संशय इत्यतः स्थितिमेतद् अतिथिचिय ते जीवो इत्येवमादीनि । तदेवं संशयोत्पत्त्याऽस्त्वित्वं प्रसाध्य विपर्ययोत्पत्त्याऽपि प्रसाध्यन्नाह- 'एवं चिवरीतगाहेचि' चि एवं विपर्यस्तप्रतिपत्तावपि न्यायो बोद्धव्यः, तथाहि-यथा विद्यमान एव पुरुषे स्थानौ पुरुषाभिमानः, तथा बुद्ध्यस्य योऽयं भवतः शरीर एवात्माभिमानो नासावात्मानमनरेणेत्यतोऽस्त्यात्मेति, नेदं शरीरमात्रमिति गाथार्थः ॥२०५१॥ अपि चायुष्मन् !- 'अर्थी'त्याद्यक्षार्थः स्पष्टः । प्रतिपक्षवानयमजीवः व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदप्रतिषेधात्, यत्र व्युत्पत्तिमतः शुद्धपदस्य च प्रतिषेधोऽनुश्रूयते प्रतिपक्षांस्तथाऽघटः, अघटो हि व्युत्पत्तिमच्छुद्धपदप्रतिषेधाद् घटप्रतिपक्षवान्, एवमजीवोऽपि जीवप्रतिपक्षवानिति, व्यतिरेकेण अखरविषाणादि, अखरविषाणप्रतिपक्षो हि खरविषाणं, तच्च सामासिकत्वान्न शुद्धपदमिति । 'नर्थी'त्यादि पच्छुद्धाक्षार्थः स्पष्टः, प्रयोगः-प्रतिपक्षसाधको नास्त्यात्मेति शब्दः, सतो निषेधात् नास्ति घट इति शब्दवत्, यतो निषेधेन प्रतिपक्षसाधनव्याप्तेः स्वभावहेतुप्रयोगः, व्यतिरेकेण शुरुयुक्ते इति गाथार्थः ॥ २०५२ ॥ स्यादनैकान्तिको हेतुः, असतोऽपि निषेधप्रवृत्तेः, उच्यते- 'असतो' इत्यादि ॥ यद्वाऽन्य एवायं 'प्रयोगार्थोऽभिप्रतो भाष्यकारस्य, तत्र 'असतः' अविद्यमानस्य नास्ति प्रतियेधः-न संभारत्यभासाभिधानं, अपि त्विदं न्यायतः सिद्धं यदुत सतो नियेयः, युक्तिमाह- 'संजोगादिपडिसेहओ' चि संयोगादिमात्रमति-

पेधात्, अस्य भावना-इह यन्नास्तीत्युच्यते तस्य विद्यमानस्य सतः संयोगमात्रं निषिध्यते, न पुनः सत्ता, नास्ति गृहे देवदत्त इव, एतदुक्तं भवति-यत्र क्वचन विद्यमानयोरेव तयोः संयोगमात्रं प्रतिषिध्यते, संयोगप्रतिषेधेनेति । आदिशब्दात् 'समवायपडिसेहओ'त्ति, इह यत्प्रतिषिध्यते तस्य विद्यमानस्य सतः समवायमात्रं निषिध्यते, न सर्वथाऽस्तित्वं, तद्यथा-नास्ति स्वस्मस्तके विषाणं, एतदुक्तं भवति-यत्र क्वचन विद्यमानं विषाणं स्वमस्तके समवायवृत्त्या प्रतिषिध्यते समवायप्रतिषेधेनेति । तथा सामन्नागडिसेहओत्ति, अत्रोदाहरणं-नास्त्यन्यथन्द्रमा इत्यत्र विद्यमानस्यैकचन्द्रमसो द्वितीयचन्द्रममन्तरेण सामान्यमपोहते एतदुक्तं भवति-सामान्य-स्यनेकवृत्तित्वात्, अत्र चानेकत्वादर्शनात्सामान्यमात्रं निषिध्यते सामान्यप्रतिषेधेन । तथा 'चिसेसपडिसेहओ'त्ति अत्रोदाहृतिः-न सन्ति घटप्रमाणा मुक्ताः, अत्रापि घटप्रमाणा नवा निषिध्यते, नान्यत्किञ्चित्, एतदुक्तं भवति-विद्यमानानामेव तासां घटप्रमाण-लक्षणं विशेषमात्रं निषिध्यते, न तु तदस्तितेति विशेषप्रतिषेधेनेति, अतो नास्त्यात्मेति भणता कश्चित्संयोगमात्रं निषिध्यते, सम-वायमात्रं वा सामान्यमात्रं वा विशेषमात्रं वेति चतुर्धा गतिः ?, किञ्चातः, तत्र कश्चिदलोकादौ संयोगमात्रेणायं नास्तीतिसिद्धं साध्यते, बोधं तु परिहरिष्यति, एवं नेह रूपादयः समवेत्तास्तन्तुषु पट इवेतीष्यत एवेति । सामान्यप्रतिषेधस्त्विहासंभवी, अनन्तजी-वव्यक्तिसद्भावात्, तत्सद्भावस्य च सामान्याविनाभूतत्वाद्, अद्वैतपक्षस्य च निषेत्स्यमानत्वात्, विशेषप्रतिषेधोऽपीष्यत एव, अलोका-काशात्मप्रमाणानभ्युपगमात्, प्रयोगथायम्-अस्त्यात्मा प्रतिषिध्यमानत्वाद् उक्तेन प्रकारेण घटवत् खरविषाणवद्वेति, व्यतिरेकेण शुक्लशुकेवेति, आह-एवं मन्त्रिलोकेश्वरताऽस्ति पञ्चमप्रतिषेधेति, उच्यते-भवतोऽस्माभिस्त्रिलोकेश्वरतासंयोगमात्रनिषेधोऽभिधीयते, न तु सर्वथेश्वरताभावः, स्वच्छात्रवृन्देश्वरताऽभ्युपगमात्, अथवा भवति हि तत्समवायमात्रं निषिध्यते, तथा पञ्चमविशेषमात्रं निषि-

ध्यते, न त्वत्रिशेषः, एतदुक्तं भवति-पञ्चमो निषिध्यते यथा दशहस्तः पुमान् गृहे वा देवदत्तः, अहमपि जीमसां निराफरोमि, तद्वियुक्तस्तु देहोऽस्त्येवेति चेद् उच्यते, सामान्येनैत्रं, विशेषेण त्वद्यक्षत्रिरोधः, आह-ननूक्तं भवति संयोगादिमात्रप्रतिषेधादिति, तन्न तु संयोगादीनाममतां प्रतिषेधो, न तु मतां, एतदुक्तं भवति-गृहे देवदत्तस्यासतः संयोगो नास्ति, एव खरे सतो निषाणस्य समवायो नास्ति, एवमभवत्सामान्यं निषिध्यते, तथाऽभवत्फलप्रमाणविशेषो निषिध्यते, तथा च सति यद्यत्त्मनोऽप्यभवतोऽहं निषेधं करोम्यतः त्रिसुच्यते असकृत् सतो निषेधः, उच्यते, ननु निषेधविषया एव संयोगादयः खल्वमंतो य इमे भवतो मतिमोहमापादयन्ति, न त्वर्थान्तरविषयाः खल्विष्टिकामाजिक्वयन्मुनिस्नादयो विधिविषयाः, ननु देवदत्तादिनांस्ति, उच्यते, 'संयोगादी'त्यादि पञ्चदं, यस्मात्संयोगसमवायसामान्यविशेषाः 'नियतं' निश्चितं अर्थान्तरे उद्यानगोगरालाद्यादिषु भिन्ना एव, अतः सत एव प्रतिषेधो, नासत् इति, किं नाद्यापि युष्यस इति गाथार्थः ॥२०५३॥ तथा-'जीवो' इत्यादि ॥ 'अत्थो' इत्यादि ॥ जीम इत्येतत्पदं सार्धकं सगमे, शुद्धपदत्वाद्-असमासपदत्वाद् घटाभिमानत्, तत्रैतत्स्याद्-अनैकान्तिको हेतुः, अन्यमित्यस्य शुद्धपदत्वेऽप्यनर्थकत्वात्, तन्न, व्युत्पत्तिमत्त्वे सत्येवं हेतुविशेषणस्येच्छया व्यासत्वात्, अन्यथा वेत्ति को नैतत् न्यायमार्गविचक्षणः, व्यतिरेकेण स्वनिषाणडित्थादिवचनत्, देह एवास्यार्थो नार्थान्तरमिति, उक्तञ्च-देह एवापमनुप्रयुज्यमानो दृष्टो यथैव जीवो, यथैनं न हिनस्ति, इत्यतो देह एवास्यार्थो युक्त इति, तत्र न, पर्यायवचनभेदात्, इह यत्र पर्यायवचनभेदस्तत्रान्यत्वं प्रतीयते, यथा घटाकाशयोः, तथा च घटदृष्टकृष्णमादयो घटपर्यायाः नमोव्योमागरादयश्चाकाशपर्यायाः, तथा च जीमशरीस्योः, तद्यथा-जीमः प्राणीत्येवमादि, तदुर्न-पुरित्वेवमादि, पर्यायवचनभेदेऽपि सर्ववैकल्येऽभिधानमाह्वर्यादिदोषापत्तिर्वाधकं, यत्पुनरिदमभ्यधायि 'यथैनं न हिनस्ती'ति तच्छ-

पेधात्, अस्य भावना-इह यन्नास्तीत्युच्यते तस्य विद्यमानस्य सतः संयोगमात्रं निषिध्यते, न पुनः सत्ता, नास्ति गृहे देवदत्त इव, एतदुक्तं भवति-यत्र क्वचन विद्यमानयोरेव तयोः संयोगमात्रं प्रतिषिध्यते, संयोगप्रतिषेधेनेति । आदिशब्दात् 'समवायपडिसे-हओ'त्ति, इह यत्रविषिध्यते तस्य विद्यमानस्य सतः समवायमात्रं निषिध्यते, न सर्वथाऽस्तित्वं, तद्यथा-नास्ति स्वस्मस्तके विषाणं, एतदुक्तं भवति-यत्र क्वचन विद्यमानं विषाणं स्वमस्तके समवायवृत्त्या प्रतिषिध्यते समवायप्रतिषेधेनेति । तथा सामन्त्रपडिसेहओत्ति, अत्रोदाहरणं-नास्त्यन्यथन्द्रमा इत्यत्र विद्यमानस्यैकचन्द्रमसो द्वितीयचन्द्रमसन्तरेण सामान्यमपोष्यते एतदुक्तं भवति-सामान्य-स्यानेकवृत्तित्वात्, अत्र चानेकत्वादर्शनात्सामान्यमात्रं निषिध्यते सामान्यप्रतिषेधेन । तथा 'विसेसपडिसेहओ'त्ति अत्रोदाहृतिः-न मन्ति घटप्रमाणा मुक्ताः, अत्रापि घटप्रमाणा नञा निषिध्यते, नान्यत्किञ्चित्, एतदुक्तं भवति-विद्यमानानामेव तासां घटप्रमाणा-लक्षणं विशेषमात्रं निषिध्यते, न तु तदस्तितेति विशेषप्रतिषेधेनेति, अतो नास्त्यात्मेति भणता क्वचित्संयोगमात्रं निषिध्यते, सम-वायमात्रं वा सामान्यमात्रं वा विशेषमात्रं वेति चतुर्धा गतिः ?, किञ्चातः, तत्र क्वचिदलोकादौ संयोगमात्रेणायं नास्तीतिसिद्धं साधने, चोद्यं तु परिहरिष्यति, एवं नेह रूपादयः समवेतास्तन्तुषु पट इवेतीष्यत एवेति । सामान्यप्रतिषेधस्त्विहासंभवी, अनन्तजी-व्यक्तिसद्भावात्, तत्सद्भावस्य च सामान्याविनाभूतत्वाद्, अद्वैतपक्षस्य च निषेत्स्यमानत्वात्, विशेषप्रतिषेधोऽपीष्यत एव, अलोका-काशात्मप्रमाणानभ्युपगमात्, प्रयोगथायम्-अस्त्यात्मा प्रतिषिध्यमानत्वाद् उक्तेन प्रकारेण घटवत् खरविषाणवद्वेति, व्यतिरेकेण शुक्लशुकेवेति, आह-एवं मन्त्रिलोकेश्वरताऽस्ति पञ्चमप्रतिषेधश्चेति, उच्यते-भवतोऽस्माभिस्त्रिलोकेश्वरतासंयोगमात्रनिषेधोऽभिधीयते, न तु सर्वेश्वरताभावः, स्वच्छात्रवृन्देश्वरताऽभ्युपगमात्, अथवा भवति हि तत्समवायमात्रं निषिध्यते, तथा पञ्चमविशेषमात्रं निषि-

ध्यते, न त्वविशेषः, एतदुक्तं भवति-पञ्चमो निषिध्यते यथा दशहस्तः पुमान् गृहे वा देवदत्तः, अहमपि जीमन्त्रं निराकरोमि, तद्वियुक्तस्तु देहोऽस्त्येवेति चेद् उच्यते, सामान्येनैवं, विशेषेण त्वध्वक्षविरोधः, आह-ननूक्तं भवतिव संयोगादिमात्रप्रतिषेधादिति, तन्न तु संयोगादीनाममतां प्रतिषेधो, न तु मतां, एतदुक्तं भवति-गृहे देवदत्तस्यासतः संयोगो नास्ति, एवं खरे सतो विषाणस्य समवायो नास्ति, एवमभवत्सामान्यं निषिध्यते, तथाऽभवत्फलप्रमाणविशेषो निषिध्यते, तथा च सति यद्यत्तमनोऽप्यभवतोऽहं निषेधं करोम्यतः किमुच्यते असकृत् सतो निषेधः ? उच्यते, ननु निषेधविषया एव संयोगादयः खल्वसंतो य इमे भवतो मतिमोहमापादयन्ति, न त्पर्यान्तरविषयाः खल्विष्टिकामाणिक्यमृदुनिम्नादयो विधिविषयाः, ननु देवदत्तादिनास्ति, उच्यते, 'संयोगादी'त्यादि पच्छब्दं, यस्मात्संयोगसमवायसामान्यविशेषाः 'नियतं' निश्चितं अर्थान्तरे उद्यानगोगवालाभ्यादिषु सिद्धा एव, अतः सत एव प्रतिषेधो, नासत इति, किं नाद्यापि बुध्यत इति गार्थार्थः ॥२०५३॥ तथा-'जीवो' इत्यादि ॥ 'अन्त्यो' इत्यादि ॥ जीव इत्येतत्पदं सार्थकं सर्गर्भं, शुद्धपदत्वाद्-असमासपदत्वाद् घटाभियानवत्, तत्रैतत्स्याद्-अनैकान्तिको हेतुः, शून्यमित्यस्य शुद्धपदत्वेऽप्यनर्थकत्वात्, तन्न, ध्युत्पत्तिमन्त्रे सत्येवं हेतुविशेषणस्येच्छया व्याप्तत्वात्, अन्यथा वेत्ति को नैतत् न्यायमार्गविचक्षणः, व्यतिरेकेण खरविषाणडित्यादिवचनवत्, देह एवास्वार्थो नार्थान्तरमिति, उक्तञ्च-देह एवायमनुप्रयुज्यमानो दृष्टो यथैष जीवो, यथैनं न हिनस्ति, इत्यतो देह एवास्वार्थो युक्त इति, तद्य न, पर्यायवचनभेदात्, इह यत्र पर्यायवचनभेदस्तत्रान्यत्वं प्रतीयते, यथा घटाकाशयोः, तथा च घटकुकुम्भादयो घटपर्यायाः नभोव्योमाम्बरादयश्चाकाशपर्यायाः, तथा च जीवशरीरयोः, तद्यथा-जीवः प्राणीत्येवमादि, तदुर्व-पुरित्येवमादि, पर्यायवचनभेदेऽपि सर्वैकत्वेऽभिधानसाङ्ख्यादिदोषापत्तिर्वाधकं, यत्पुनरिदमभ्यधायि 'यथैनं न हिनस्ती'ति तच्छ-

पेयात्, अस्य भावना-इह यन्नास्तीत्युच्यते तस्य विद्यमानस्य सतः संयोगमात्रं निषिध्यते, न पुनः सत्ता, नास्ति गृहे देवदत्त इव, एतदुक्तं भवति-यत्र क्वचन विद्यमानयोरेव तयोः संयोगमात्रं प्रतिषिध्यते, संयोगप्रतिषेधेनेति । आदिशब्दात् 'समवायपडिसेहओ'त्ति, इह यत्प्रतिषिध्यते तस्य विद्यमानस्य सतः समवायमात्रं निषिध्यते, न सर्वथाऽस्तित्वं, तद्यथा-नास्ति स्वस्मस्सकं विषाणं, एतदुक्तं भवति-यत्र क्वचन विद्यमानं विषाणं स्वमस्तके समवायवृत्त्या प्रतिषिध्यते समवायप्रतिषेधेनेति । तथा सामन्नपडिसेहओत्ति, अत्रोदाहरणं-नास्त्यन्यथन्द्रमा इत्यत्र विद्यमानस्यैकचन्द्रमसो द्वितीयचन्द्रममन्तरेण सामान्यमपोष्यते एतदुक्तं भवति-सामान्य-स्यनेकवृत्तित्वात्, अत्र चानेकत्वादर्शनात्सामान्यमात्रं निषिध्यते सामान्यप्रतिषेधेन । तथा 'विसेसपडिसेहओ'त्ति अत्रोदाहृतिः-न सन्ति घटप्रमाणा मुक्ताः, अत्रापि घटप्रमाणा नवा निषिध्यते, नान्यत्किञ्चित्, एतदुक्तं भवति-विद्यमानानामेव तासां घटप्रमाण-लक्षणं विशेषमात्रं निषिध्यते, न तु तदस्तितेति विशेषप्रतिषेधेनेति, अतो नास्त्यात्मेति भगता क्वचित्संयोगमात्रं निषिध्यते, सम-वायमात्रं वा सामान्यमात्रं वा विशेषमात्रं वेति चतुर्धा गतिः ?, किञ्चातः, तत्र क्वचिदलोकादौ संयोगमात्रेणायं नास्तीतिसिद्धं साध्यते, चोद्यं तु परिहरिष्यति, एवं नेह रूपादयः समवेतास्तन्तुषु षट् इवेतीष्यत एवेति । सामान्यप्रतिषेधस्तिवहासंभवी, अनन्तजी-व्यक्तिसद्भावात्, तत्सद्भावस्य च सामान्याविनाभूतत्वाद्, अद्वैतपक्षस्य च निषेत्स्यमानत्वात्, विशेषप्रतिषेधोऽपीष्यत एव, अलोका-काशात्मप्रमाणानभ्युपगमात्, प्रयोगधायम्-अस्त्यात्मा प्रतिषिध्यमानत्वाद् उक्तेन प्रकारेण घटवत् खरविषाणवद्वेति, व्यतिरेकेण शुक्ल्येकेवेति, आह-एवं मन्त्रिलोकेऽधस्ताज्जस्ति पञ्चमप्रतिषेधश्चेति, उच्यते-भवतोऽस्माभिर्द्विलोकेऽधस्तासंयोगमात्रनिषेधोऽभिधीयते, न तु सर्वधेधरताभावः, स्वच्छाग्रवृन्देऽधस्ताऽभ्युपगमात्, अथवा भवति हि तत्समवायमात्रं निषिध्यते, तथा पञ्चमविशेषमात्रं निषि-

पूर्वकत्वाद्, आत्मानमन्तरेण च तदभावात्, न च स्कन्धा एव प्रयत्नवन्तः, तेषां प्रतिक्षणपञ्जुरत्वाद्दुसन्धानामावाद्, वासनाया अपि द्वयोर्वास्ववासकयोर्दर्शनात्, तिलमालतीपुष्पयोरिविति ॥२०५८॥ अत आह—

एवमुवओगलिं गोयम ! सञ्चप्पमाणसंसिद्धं । संसारीपरयावरतसाइभेयं मुणे जीवं ॥२०५९॥
जइ पुण सो एगो चिय हवेज्ज वोमं व सञ्चपिंहेसु । गोयम ! तदेगलिं पिंहेसु तहा न जीवोऽयं ॥२०६०॥
नाणाजीवा कुंभादयो व्व मुवि लक्खणाइभेयाओ । सुहदुक्खवंधमोक्खाभावो य जओ तदेगस्ते ॥२०६१॥
जेणोवओगलिं गो जीवो भिन्नो य सो पइसरीरं । उवओगो उक्करिसावगरिसओ तेण तेऽणंता ॥२०६२॥
एगत्ते सञ्चगयत्तओ न मोक्खादओ नमस्सेव । कत्ता भोत्ता मंता न य संसारी जहाऽऽगासं ॥२०६३॥
एगत्ते नत्थि सुही बह्वचयाउत्ति देसनिरुव्व । बहुतरबद्धत्तणओ न य सुक्को देसमुक्को व्व ॥२०६४॥
जीवो तणुमेत्तयो जइ कुंभो तग्गुणोवलंभाओ । अहवाऽणुवलंभाओ भिन्नस्मि घडे पडस्सेव ॥२०६५॥
तम्हा कत्ता भोत्ता वंधो मोक्खो सुहं च दुक्खं च । संसरणं च यहुत्तासञ्चगयत्तेसु सुत्ताइं ॥२०६६॥

‘एव’मित्यादि सुबोन्नेयेति ॥ आह—‘यदी’त्यादि । यदि पुनः संसार्यंसंसारित्रसस्थावरादिभेदभिन्नो जीवसद्भातः सर्वपि-
ण्डेषु-सर्वमूर्चिसत्त्वेक एव स्याद् व्योमवत् क इव दोषः स्यात्, न चैतत्स्वाभिप्रायमात्रेण पृच्छयते, यत उक्तम्—“एक एव हि
भूतात्मा, भूते भूते प्रतिष्ठितः । एकथा बहुया चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥१॥ यथा विशुद्धमाकाशं, तिमिरोपलुतो जनः । सङ्कीर्णमिव
मात्राभिर्मन्त्राभिरधिमन्यते ॥२॥ तथेदममलं ब्रह्म, निर्विकल्पमविधया । कलुपत्वमिधापन्नं, भेदरूपं प्रकाशते ॥३॥ ऊर्ध्वमूलमघःशाल-

रीसहचरणस्थानादितो जीवस्य शरीरे तदुपचारः, इदमपि चान्यदनुश्रूयते एव-गतः स जीवो दह्यतामिदं शरीरमिति । 'णाणादी'-
त्यादि ॥ यतश्चायं ज्ञानादिगुणो भणितस्तस्मान्न देहोऽयमिति नास्यायमेवार्थः, सूचिमन्नाद्य घटनत्, तथा देहेदियातिरिक्तो
चिन्नाया तदुचलद्धी' त्यादि वक्तव्यमिति गार्थार्थः ॥२०५४-५५॥ तदद्याप्यप्रतिबुध्यमाने गौतमस्वामिनि भगवानाह—

जीवोऽत्थि चओ सचं मन्वयणाओऽवसेसचयणं च । सन्वणुचयणओ वा अणुमयसन्वणुचयणं च ॥२०५६॥
भयरागदोसमोहाभावाओ सचमणइवाइं च । सन्वं चिय मे चयणं जाणयमज्झत्थवयणं च ॥२०५७॥

कह सन्वणुत्ति मई जेणाहं सन्वसंसयच्छेई । पुच्छसु व जं न जाणसि जेण च ते पचओ होजा ॥२०५८॥
'जीवो'इत्यादि ॥ जीवोऽस्तीति वचः सत्यं, मद्भवत्वाच्छेषवचनवत्, यच्चासत्यं न तन्मद्भवनं, यथा कृट्माक्षिभवनं, सत्यं
जीवोऽस्तीति वचः, सर्वज्ञवचनत्वाद्भवदनुमतसर्वज्ञवचनवत्, अनुमतं च तत्सर्वज्ञवचनं चानुमतसर्वज्ञवचनं, अत्रानुमतग्रहणं साभि-
प्रायकं, जैमिनिमनूपचर्पाद्यास्ताभ्युपगमात् । तथा- 'भये' त्यादि ॥ सत्तं मद्भवः सत्यमनतिपाति च भयरागद्वेषमोहरहितत्वत्,
पथिन्नस्याभयस्य मण्डुर्भयरागद्वेषतः सत्पथोपदेशवचनवदिति गार्थार्थः ॥२०५६-५७॥ भगवांस्वामिरुक्ते- 'कहे'त्यादि ॥ कथमहं
सर्वज्ञो, न कथञ्चिदिति मन्यसे, ततश्चासिद्धं प्राग्हेतुद्वयमिति, उच्यते-जेण संसयच्छेत्ता, प्रयोगः-सर्वज्ञोऽहं सर्वसंशयच्छेदित्वात्,
दृष्टान्ताभागतोऽनन्वयो नाम दृष्टान्तदोषः इति चेत्, तन्न, प्रत्यक्षत्वादधिप्रतिपत्तेश्च किमत्रान्वयान्वेषणेन ?, प्रस्तावान्तरनिपयत्वाद-
न्ययान्वेषणस्य, न चेदेवमित्यत आह-'पुच्छे'त्यादि, स्पष्टम् । द्वितीयोऽपि हेतुर्नासिद्धः, तच्छिन्नादर्शनात्, तच्छिन्नादर्शने च न तदनु-
मितामतिप्रसङ्गो वाचा चेति, यच्चाभ्यग्रायि न चीपमानेनेति तत्कामं । अर्थापत्त्या तु प्रसंगतः प्रसाधिन एव, स्वस्थानेऽपीच्छादेः बुद्धि-

पूर्वकत्वाद्, आत्मानमन्तरेण च तदभावात्, न च स्कन्धा एव प्रयत्नवन्तः, तेषां प्रतिक्षणभङ्गुरत्वाद्नुसन्धानाभावाद्, वासनाया अपि
द्वयोर्वास्ववासकयोर्दर्शनात्, तिलमालतीपुष्पयोरिवेति ॥२०५८॥ अत आह—

एवमुवओगलिगं गोयम ! सव्वप्पमाणसंसिद्धं । संसारीयथाचरतसाहभेयं मुणे जीवं ॥२०५९॥

जइ पुण सो एगो चिय हवेज्ज वोमं च सव्वपिंढेसु । तदेगलिगं पिंढेसु तथा न जीवोऽयं ॥२०६०॥

नाणाजीवा कुंभादयो व्व मुवि लक्खणाइभेयाओ । सुहदुक्खवंधमोक्खाभावो य जओ तदेगत्ते ॥२०६१॥

जेणोवओगलिगो जीवो भिन्नो य सो पइसरीरं । उवओगो उक्करिसावगरिसओ तेण तेऽणंता ॥२०६२॥

एगत्ते सव्वगयत्तओ न मोक्खादओ न भस्सेव । कत्ता भोत्ता मंता न य संसारी जहाऽऽगासं ॥२०६३॥

एगत्ते नत्थि सुही बह्वघाउत्ति देसनिरुउव्व । बहुतरवद्धत्तणओ न य मुक्को देसमुक्को व्व ॥२०६४॥

जीवो तणुमेत्तथो जह कुंभो तग्गुणोवलंभाओ । अहवाऽणुवलंभाओ भिन्नम्मि घडे पडस्सेव ॥२०६५॥

तम्हा कत्ता भोत्ता बंधो मोक्खो सुहं च दुक्खं च । संसरणं च यहुत्तासव्वगयत्तेसु जुत्ताइं ॥२०६६॥

‘एव’मित्यादि सुखोन्नेयेति ॥ आह—‘यदी’त्यादि । यदि पुनः संसार्यंससारित्रस्थावरादिभेदभिन्नो जीवसद्घातः सर्वपि-

ण्डेपु-सर्वमूर्तिमत्स्वेक एव स्याद् व्योमवत् क इव दोषः स्यात्, न चैतत्स्वाभिप्रायमात्रेण पृच्छयते, यत उक्तम्—“एक एव हि

भूतात्मा, भूते भूते प्रतिष्ठितः । एकथा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥१॥ यथा विशुद्धमाकाशं, तिमिरोपप्लुतो जनः । संक्षीर्णमिव

मात्राभिर्भिन्नाभिरभिमन्यते ॥२॥ तथेदममलं ब्रह्म, निर्विकल्पमविद्यया । कलुपत्वमिवापन्नं, भेदरूपं प्रकाशते ॥३॥ ऊर्ध्वमूलमघःशाल-

रीस्यहचरणस्थानादितो जीवस्य शरीरे तदुपचारः, इदमपि चान्यदनुश्रूयते एव-गतः स जीवो दह्यतामिदं शरीरमिति । 'णाणादी'-
त्यादि ॥ यतथायं ज्ञानादिगुणो भणितस्तस्मान्न देहोऽयमिति नास्यायमेवार्थः, मूर्च्छिमच्चाच घटवत्, तथा देहं दिश्यातिरित्तो
विघ्नाया तदुवल्लङ्घी' त्यादि वक्तव्यमिति गार्थार्थः ॥२०५४-५५॥ तदद्याप्यप्रतिबुध्यमाने गौतमस्वामिनि भगवानाह—
जीवोऽन्ति वओ सचं मन्वयणाओऽवसेसवयणं व। सन्वणुवयणओ वा अणुमयसन्वणुवयणं व ॥२०५६॥
'भयरागदोसमोहामावाओ सचमणइवाइं च । सचं चिय मे वयणं जाणयमञ्जत्थवयणं व ॥२०५७॥

कह सन्वणुत्ति मई जेणाहं सन्वसंसयच्छेई । पुच्छु व जं न जाणसि जेण व ते पचओ होजा ॥२०५८॥
'जीवो'इत्यादि ॥ जीवोऽस्तीति वचः सत्यं, मद्बचनत्वाच्छेषवचनवत्, यद्वासत्यं न तन्मद्बचनं, यथा कूटमाक्षिवचनं, सत्यं
जीवोऽस्तीति वचः, सर्वज्ञवचनत्वाद्ब्रह्मवदनुमतमर्षवज्ञवचनवत्, अनुमतं च तत्सर्वज्ञवचनं चानुमतसर्वज्ञवचनं, अत्रानुमतग्रहणं साभि-
प्रायकं, जैमिनिमन्त्रवपर्यायास्ताभ्युपगमात् । तथा-'भये' त्यादि ॥ सर्वं मद्बचः सत्यमनतिपाति च भयरागद्वेषमोहरहितत्वात्,
पथिज्ञस्यामयस्य प्रष्टुर्भयरागद्वेषवतः सत्ययोपदेशवचनवदिति गार्थार्थः ॥२०५६-५७॥ भगवांस्सामारेकते-'कहे'त्यादि ॥ कथमहं
सर्वज्ञो, न कथञ्चिदिति मन्यसे, ततथासिद्धं प्राग्हेतुद्वयमिति, उच्यते-जेण संसयच्छेत्ता, प्रयोगः-सर्वज्ञोऽहं सर्वसंशयच्छेदित्वात्,
दृष्टान्ताभावोऽनन्वयो नाम दृष्टान्तदोषः इति चेत्, तन्न, प्रत्यक्षत्वादिप्रतिपत्तेश्च किमत्रान्वयान्वेषणेन?, प्रस्तावान्तरविषयत्वाद-
न्यान्येषणस्य, न चं देवमित्यत आह-'पुच्छे'त्यादि, स्पष्टम् । द्वितीयोऽपि हेतुर्नासिद्धः, तच्छिद्वादर्शने च न तदनु-
मितानतिमद्भो वाधा चेति, यद्याभ्यग्यापि न चोपमानेनेति तत्कामं । अर्थापत्त्या तु प्रसंगतः प्रसाधिन एव, स्वस्थानेऽपीच्छादेः बुद्धि-

पूर्वकत्वाद्, आत्मानमन्तरेण च तदभावात्, न च स्कन्धा एव प्रयत्नवन्तः, तेषां प्रतिक्षणभङ्गुत्वादनुसन्धानाभावाद्, वासनाया अपि द्वयोर्वास्ववासकयोर्दर्शनात्, तिलमालतीपुष्पयोरिवेति ॥२०५८॥ अत आह—

एवमुबओगलिगं गोयम ! सवप्पमाणसंसिद्धं । संसारीयरथावरतसाइभेयं मुणे जीवं ॥२०५९॥
जइ पुण सो एगो चिय हवेज्ज वोमं च सव्वपिंडेसु । गोयम ! तदेगलिगं पिंडेसु तहा न जीवोऽयं ॥२०६०॥
नाणाजीवा कुंभादयो व्व मुचि लक्खणाइभेयाओ । सुहदुक्खबंधमोक्खाभावो य जओ तदेगत्ते ॥२०६१॥
जेणोवओगलिगो जीवो भिन्नो य सो पइसरीरं । उवओगो उक्करिसावगरिसओ तेण तेऽणंता ॥२०६२॥
एगत्ते सव्वगयत्तओ न मोक्खावओ न भस्सेव । कत्ता भोत्ता मंता न य संसारी जहाऽऽगासं ॥२०६३॥
एगत्ते नत्थि सुही बह्वघाउत्ति देसनिरुउव्व । बहुतरबद्धत्तणओ न य मुक्को देसमुक्को व्व ॥२०६४॥
जीवो तणुमेत्तथो जह कुंभो तगुणोवलंमाओ । अहवाऽणुवलंमाओ भिन्नस्मि घटे पडस्सेव ॥२०६५॥
तम्हा कत्ता भोत्ता बंधो मोक्खो सुहं च दुक्खं च । संसरणं च बहुत्तासव्वगयत्तेसु जुत्ताइं ॥२०६६॥

‘एव’मित्यादि सुखोन्नेयेति ॥ आह—‘यदी’त्यादि । यदि पुनः संसार्यंससारित्रसस्थावरादिभेदभिन्नो जीवसङ्घतः सर्वपि-
ण्डेषु—सर्वभूतिसत्त्वेक एव स्याद् व्योमवत् क इव दोषः स्यात्, न चैतत्स्वाभिप्रायमात्रेण पृच्छयते, यत उक्तम्—“एक एव हि
भूतात्मा, भूते भूते प्रतिष्ठितः । एकधा बहुधा चैत्र, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥१॥ यथा विशुद्धमाकाशं, तिमिरोपप्लुतो जनः । सङ्कीर्णमिव
मात्राभिभिन्नाभिरभिमन्यते ॥२॥ तथेदममलं ब्रह्म, निर्विकल्पमविद्यया । कलुपत्वमिवापन्नं, भेदरूपं प्रकाशते ॥३॥ ऊर्ध्वमूलमधःशाल-

बहिस्तद्गुणानुपलब्धेः घटात्मनि पटवत्, यश्च यत्रास्ते न तस्य तत्र गुणानुपलम्भो, यथा स्वाकारे घटस्येति गार्थः ॥२०६५॥
'तम्हा' इत्यादि । तस्मात्कर्तृत्वाद्यो बहुत्वासर्वगतत्वयोः सतोर्युक्ताः, तदेवं प्रमाणसिद्धमेवंविशिष्टं 'च गृहाण जीवमिति गार्थः ॥
२०६६॥ यदा तु मन्यसे यद्यपि वेदपदविहितो जीवस्तथाऽपि पुनर्वक्यान्तरेण वाधितत्वात्संशय एव मे श्रेयानिति, तदपि मा कृथाः,
यतो वेदपदानामर्थं नैव जानासि त्वं, सम्यगर्थ एव विपरीतार्थप्रतिपत्तेः, कथं पुनरिदमेवं?, अत आह भाष्यकारः—

गोयम ! वेयपयाणं इमाणमत्थं च तं न याणासि । जं विन्नाणघणो च्चिय भूएहिंतो समुत्थाय ॥२०६७॥
मणसि मज्जंगेसु व मयभावो भूयसमुदउब्भूओ । विन्नाणमेत्तमायाभूण्णु विणस्सइ स भूओ ॥२०६८॥
अत्थि न य पेचसण्णा जं पुब्बभवेऽभिहाणमसुगोत्ति । जं भणियं न भवाओ भवंतरं जाइ जीवेत्ति ॥२०६९॥
गोयम ! पयत्थमेवं मन्नंतो नत्थि मन्नसे जीवं । चक्कंतरेसु य पुणो भणियो जीवो जमत्थित्ति ॥२०७०॥
अग्गिहयणाइकिरियाफलं च तो संसयं कुणसि जीवे । मा कुरु न पयत्थोऽयं इमं पयत्थं निसामेहि ॥२०७१॥
विण्णाणाओऽणणो विण्णाणघणोत्ति सब्वसो वाऽवि । स भवइ भूएहिंतो घडविण्णाणाइभावेणं ॥२०७२॥
ताइं चिय भूयाइं सोऽणु विणस्सइ विणस्समाणाइं । अत्थंतरोवओगे कमसो विण्णेयभावेणं ॥२०७३॥
पुब्बावरविण्णाणोवओगओ विगमसंभवसहावो । विण्णाणसंतईए विण्णाणघणोऽयमविणासी ॥२०७४॥
न य पेच्चनाणसण्णाऽवत्तिट्ठए संपओवओगाओ । विण्णाणघणाभिक्खो जीवोऽयं वेयपयभिहिओ ॥२०७५॥
एवंपि भूयधम्मो नाणं तब्भावभावओ बुद्धी । तं नो तदभावम्मिच्चि जं नाणं वेयसमयम्मि ॥२०७६॥

अथमिह आइये चन्दे संतासु अग्निवायासु । किजोहरयं पुरिसो ? अप्पज्जोइत्ति निदिट्ठो ॥२०७७॥
तदभाये भायाओ भाये चाभावओ न तद्धम्मो । जह घडभावाभावे विवज्जयाओ पड्ढो भिन्नो ॥२०७८॥
एसि वैयपयणं न तमत्तं विपसि अहव सब्बेसि । अत्थो किं होज्ज सुई चिण्णाणं वत्थुभेओ वा ॥२०७९॥
जाइं दब्बं किरिया गुणोऽहवा संसओ तवाजुत्तो । अयमेवेति नवायं न वत्थुधम्मो जओ जुत्तो ॥२०८०॥
सब्बं चिय सब्बमयं सपरप्पजायओ जओ निययं । सब्बमसब्बमयंपि यं विचित्तरूवं विवक्खाओ ॥२०८१॥
सामन्नयिसेसमओ तेण पयत्थो विवक्खया जुत्तो । वत्थुस्स विस्सरूवो पज्जायावेक्खया सब्बो ॥२०८२॥
छिन्नम्मि संसयम्मी जिणेण जरमरणविप्पमुक्केणं । सो समणो पव्वइओ पंचहिं सह वंडियसएहिं ॥२०८३॥
एवं कम्ममाईसुचि जं सामणं तयं समाउज्जं । जो पुण एत्थ यिसेसो समासओ तं पवक्खामि ॥२०८४॥
‘गोयमे’ त्यादि । ‘मत्तसी’ त्यादि । ‘अत्थी’ त्यादि । गौतम ! इत्यामन्त्रणं ‘वेदपदानां’ श्रुतिवाक्यानां ‘अमीषां’ विब-
धितानां ‘न य जाणासि’ चि नैवावबुध्यते, किमित्यत आह-‘अर्थ’ अभिप्रायं, किं कारणमित्याह-जं मन्त्रसिद्धि संबन्धः,
यस्मान्मन्यसे-यस्मादवबुध्यसे त्वं, किमित्यत आह-‘विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय तान्येवानुचिन्त्यति न प्रेत्यसञ्ज्ञा-
ऽस्ती’ति, अस्य वाक्यस्यार्थं एवं, यदुत ‘चिन्नाणघणोच्चिय’ति, अस्य व्याख्या-पृथिव्यादिभूतविज्ञानलवसमुदायो विज्ञानघनः,
पृथिव्यादिविज्ञानदेवानां पिण्डीभवनमितियावत्, अथारणं त्वात्मनो भूतातिरिक्तस विज्ञानगुणाश्रयस्याभावोपदर्शनार्थं, एतेभ्यो
नृतेभ्य इति पृथिव्यादिभ्यः अन्यथा जीवपर्यायवचनोऽपि भूतशब्दः श्रूयते, ततस्तेभ्यो मा भूत्, एतदुक्तं भवति-न जैनानामिवाने-

कसचसंघातघनो विज्ञानघनोऽभिगृह्यते वनस्पताविष, यदाद्भुः—“चक्राकं भज्यमानस्ये” (प्रज्ञा पद १) त्वेवमादि, ‘समुत्थाय’ इति संभूय, अनेनाभूतविज्ञानप्रादुर्भावस्ते चेतसि विपरिवर्तते, पृथिव्यादिविज्ञानदेशानामपि समुदायनिमित्तपरिणामाद्गीकरणं, न व्यस्तानामिति यावत्, तान्येवानु विनश्यतीति तान्येव अनुविनश्यन्ति सत्यसावप्यनुप्रियते, न पुनरात्मवादिनामिव शरीरे विनश्यति समुत्थायान्यत्र यातीति, अत एवोच्यते—‘न प्रेत्यसञ्ज्ञाऽस्ति’ प्रेत्यभवो नाम नरकादिः, य एनायं प्रेत्य नारको देवो वाऽभवत् स मनुष्योऽधुना संवृत्त इत्येवं न भवाद्भवान्तरमस्तीत्युक्तं भवति, अतः—‘गोयमे’त्यादि ॥ गौतम ! असुं पदार्थं मन्यमानोऽस्य वाक्यस्य ‘मन्यसे’ अवबुध्यसे ‘जीव’ आत्मा यदुत नास्ति भूताधिकः इत्येकमाशङ्कास्थानं, ‘जं च पुणो’ ति यद्—यस्माच्च पुनर्वाक्यान्तरेषु भणितः पुनरस्ति जीवः “न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रिययोरपहृतिरस्ति, अशरीरं वा वसन्तं प्रियाप्रिये न स्पृशतः” इति वचनात्, अग्निहवनकलशुतेश्च “अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकामः” इति वचनादिति । आह च—‘अग्गी’त्यादि पुण्यद्वं कंठं । उच्यते—‘मा कुम्’ ति मा कृथाः संशयं, यतो न पदार्थोऽयमस्य, तस्मादसुं पदार्थं सम्यगर्थमस्य शृणु वक्ष्य इति गाथार्थः ॥२०७१॥ ‘विन्नाणे’त्यादि ॥ विशिष्टं ज्ञानं विज्ञानं, ज्ञानदर्शनेषुयोग इत्यर्थः, तस्माद्विज्ञानात् आत्माऽन्य इतिकृत्वा विज्ञानघनः, ‘सव्यसो वाचि’ ति यदिया सर्वतः प्रतिप्रदेशमन्तान्तविज्ञानपर्यायसंघातघटितत्वाद्विज्ञानघन एवेति, एवशब्दाद्विज्ञानघन एवेति नियम्यते, विज्ञानघनानन्यत्वात्, अथवा शेषात्मनर्माणामपि सुखादीनां चेतोऽप्यनिरोधात् विज्ञानघनान्तर्भावोपदर्शनार्थं सर्वात्मलिङ्गोपसंग्रहार्थं वा, स विज्ञानघनः ‘भवति’ उत्पद्यते ‘भूतेर्हितो’ ति ‘भूतेभ्यो’ घटपटकरथाग्न्यादिभ्यो द्रव्येभ्यः सहकारिभ्यः, कथं भवतीत्याह—घटविज्ञानादिभावेन, ‘किममूलं प्रवर्तत’ इति वचनात् ॥ तान्धेवानुनिनश्यतीत्यस्यार्थः—‘ताइं चिये’त्यादि ॥

स च विज्ञानधनस्तान्धेव भूतान्यान्यालम्बनभूतानि विनश्यन्ति विनश्यन्ति सन्ति विनाशुव्यवधानभाञ्जि सन्त्यावृतिभाञ्जि वा सन्ति 'क्रमशः' परिषाद्या 'विज्ञेयभावेन' नीलाद्यवबोधेन 'विनश्यति' व्येति, कदेत्याह—'अर्थान्तरोपयोगे' पीताद्यवबोधोत्पत्तौ सत्यां, आत्मना दानहृद्युचिरेवाल इति, तथा हेरु एवायं त्रिस्त्रिभावस्थितिरिति, आह च—'पुञ्जावरे' त्यादि गतार्था। 'न प्रेत्ये' त्यादि व्याचष्टे 'नय' इत्यादि ॥ न च प्रेत्यज्ञानसञ्जा' न च प्रगेतनी नीलादिविज्ञानसञ्जाऽवतिष्ठते 'संपओवओगाओ' चि वार्त्तमानिकृपीताद्याका-रोत्पचाविति, अर्थाद्विमक्तिपरिणतिः, एतद्विमित्वात्तस्याः, अतः 'धिन्नाणे' त्यादि भावार्थरुधनम् ॥ 'एवंपी' त्यादि ॥ स्याद् बुद्धिः—एवमपीति एतेभ्य इत्यनेन प्रकारेण भूतधर्मो विज्ञानधनः मसजति, विषयभावभावित्वादिति, तन्न, यतः 'तदभावेऽपि' विषयात्यये-ऽपि विज्ञानं श्रुतायुक्तम् "अस्तमिते आदित्ये याज्ञवल्क्यः चन्द्रमसस्तमिते ज्ञान्तेऽग्नौ शान्तायां चाचि किञ्च्योतिरेवायं पुरुषः ? , आत्म-ज्योतिः मन्नाडिति होमाच" ज्योतिरिति ज्ञानमाह, आत्मैव ज्योतिरस्य सोऽयमात्मज्योतिर्ज्ञानात्मक इतियावत्, अतो न ज्ञानं भूतधर्मः, अमुमेगार्थमाह—'अत्यमिते' इत्यादि गातार्था ॥ इतथ—'तद' इत्यादि ॥ न भूतधर्मो विज्ञानधनः, तदभावे भावात् तद्भावेऽपि चाभावा-त्, दृष्टान्तमानमाह—यथा घटस्य न पटो धर्मो, त्रिपर्ययात्, प्रयोगः—विवक्षितधर्मिधर्म एव विज्ञानधनः, तद्भावभावित्वाद् घटरक्तता-दद्, व्यतिरेकेण तु शून्यत्वमिति गातार्थः ॥२०७८॥ 'एसि' गाहा ॥ 'जाई' त्यादि ॥ एवमपीयां गौतमेत्यादि, हे गौतम ! त्वं वेद-पदानामर्थं न वेत्सि, अथवा सर्वेषामपि, यतोऽभिमन्यसे 'अथो एएसि होज्ज किं श्रुतिः ? , किं वेदपदस्य शब्दपदमेवार्थो, यथा मेरीशब्दोऽयमित्येतान्मात्रं, उत विज्ञानं, यथा मेरीशब्दो, घट इति वा, उत वस्तुभेदो यथा श्रुतिज्ञानानन्तरमूर्ध्वकुण्डलौष्ठायात-घृजरूपाय घट इति प्रत्ययः, उत जातिर्यथा गौरिति, उत द्रव्यं यथा दण्डी, उत क्रियां यथा धावतीति, उत गुणः यथा शुक्ल इति,

‘इति’ एवं तत्र मंत्राय एतेषु, स चायुक्तः, अस्तुन एवमनसस्थानात्, कथमिति चेदुच्यते-‘यतः’ यस्माद् ‘वस्तुधर्मः’ वस्तुपर्यायः ‘न युक्तः’ न घटते, कथमित्याह-अयमेवं नैनायमिति चेत्येन, किमिति चेदुच्यते-सर्वात्मिकात्माद्वस्तुनः, स्वपरपर्यायद्वारेण, वस्तुनि-
शेषश्च शुब्दस्तम्माच्च तद्धर्माधारणं युक्तं, स्पष्टयन्नाह-‘सञ्चं चिय’ इत्यादि ॥ ‘यतो’ यस्मात् ‘नियतं’ निश्चितं सर्वमेव वस्तु-
सर्वात्मकं, कस्याऽपेक्षयेत्यत्र आह-स्वपरपर्यायापेक्षया, सामान्यापेक्षयेत्यर्थः, तथा सर्वं वस्तु असर्वमयमपि, विशेषविवक्षया, स्वप-
र्यायाऽपेक्षयेत्यर्थः, एवं त्रिकृत्तरूपं वस्तु, अनेकान्तव्यवस्थानादिति गाथार्थः ॥२०७९-८१॥ निगमयन्नाह-‘सामन्त्रे’त्यादि ॥ तेन
पदार्थो गर्भावो युक्तः, त्रिभिश्चिष्टः ? इत्यत्र ‘आह-विश्वरूपः’ नानाकारः, स्वपरपर्यायापेक्षयेत्यर्थे इति गाथार्थः ॥२०८२॥ तदेव-
मपनीताशेषाञ्च इन्द्रभृतिरिस्मयमगमत्-अहो भगवान् सर्वज्ञ इति, दुरुक्तं प्राक् चिन्तितं भाषितं चासीत्, करोति च समायमयुना
नेत्रयोः शरन्तुगीशोत्समिति निर्भिन्नग्रन्थिरयोचत्-भगवन् । यद्यहं योग्यः, प्रत्रज्यायास्त्वयेक्षिनः । महं प्रदीयतामेपा, ततः का
कालयापना ? ॥१॥ ‘उत्तममी’त्यादि पुण्यद्वं रुण्ड्यम् । ‘सः’ गौतमस्वामी ‘प्रत्रजितः’ पापाद् व्रजितः प्रत्रजितो-दीक्षां प्रतिपन्नः,
किञ्चिष्टः ? इत्याह-श्रमणः ‘नासंयतः प्रत्रजती’ति वचनात्, किमेकाकी ?, नेत्याह-पञ्चभिः श्रतैः सह परिश्रुतः स्वष्टिकानां-
छात्राणां, अनेन तेषामन्ताद् अन्तानुयायिनं यद्मानमाहेति गाथार्थः ॥ एरुद्वैतानि चादस्थानकानि भविष्यन्त्यत आह-‘एव’ मि-
त्यादि ॥ अनेन जीमत्रगामनेन कर्मादिभ्यपि यत्तुल्यं तुल्ययोगक्षेमं तत् स्वधिया समायोज्यं, न तु साक्षादभिधास्यते. ग्रन्थगौरवमयात्, यः
पुनर्यत्र कर्मादिद्वारे विशेषः संक्षेपवस्तुं तु वक्ष्याम्येवेति गाथार्थः ॥२०८३-८४॥ ‘जीवे’स्ति दारं ॥ पढमो गणधरो गजो ॥१॥

सुधासोदरसर्वज्ञागमशोधितान्तःकरणश्रीजिनभद्रगणिक्षमाश्रमणकृते
श्रीकोट्याचार्यकोडीकृते

विशेषावश्यकभाष्ये प्रथमो भागः समाप्तः ॥